

'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND'

DEEL II, 1522-1530

DOOR

J. H. MERLE D'AUBIGNÉ

Uit het Frans vertaald door

J. J. le Roy, predikant te Oude Tonge.

Gedrukt bij W. Bruining

en

Van van de Meer & Verbrugge,
Rotterdam 1837

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

DEZE DIGITALE UITGAVE VAN
'LUTHER EN DE HERVORMING IN DUITSLAND'
IS EEN VERKORTE VERSIE VAN DE COMPLETE UITGAVE,
'DE GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN DE ZESTIENDE EEUW' DIE IN
VIJF DELEN BESTAAT
DOOR
J. H. MERLE D'AUBIGNÉ
VOOR DE COMPLETE UITGAVE ZIE:
WWW.THEOLOGIENET.NL
RUBRIEK KERKGEESCHIEDENIS

D'Aubigné, Merle

- De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 1e deel; [RTF](#) [PDF](#)
- De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 2e deel; [RTF](#) [PDF](#)
- De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 3e deel; [RTF](#) [PDF](#)
- De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 4e deel; [RTF](#) [PDF](#)
- De geschiedenis van de Hervorming in de Zestiende eeuw; 5e deel; [RTF](#) [PDF](#)

In deze digitale uitgave worden de indeling van boeken en de onderverdeling van hoofdstukken en titels behouden zoals in de de originele complete versie. Alleen wat betrekking heeft op Dr. Maarten Luther en de hervorming werd overgenomen.

Het eerste deel beslaat het tijdperk van 1483-1521.

Het tweede deel beslaat het tijdperk van 1522-1530.

Merle d' Aubigne heeft van onderstaande boeken gebruik gemaakt:

- De Duitse uitgave, gedrukt te Leipzig (L. Opp. (L.); de Duitse uitgave van WALCH (L. Opp. (W.), en de Latijnse uitgave van Wittenberg (L. Opp. Lat.).
- De brieven van LUTHER. Bijna altijd heb ik mij bediend van de voortreffelijke uitgave in 5 delen, van Dr. DE WETTE (L. Epp.).
- De werken van de andere Hervormers, en in het bijzonder van MELANCHTON.

- De bullen, decreten, brieven, van de pausen en vorsten, en andere oorkonden, in onderscheidene aangewezen verzamelingen vervat.
- De onderscheiden levensbeschrijvingen van LUTHER en van de andere Hervormers, vervaardigd of door tijdgenoten, of door schrijvers welke later hebben geleefd.
- De geschiedenis van het Lutheranisme en van de Hervorming door SECKENDORF in het Duits, in groot 4ø., Leipzig, 1714.
- En onder de nieuwere geschiedschrijvers, wier lezing mij van nut is geweest, zal ik de schriften van PLANCK, van GEORGE MÜLLER, van MENZEL aanhalen.

INHOUD

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN, 1521 en 1522

I.

Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.

Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.

De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.

De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.

Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.

Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.

Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.

Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg. De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoeftte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.

Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.

Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.

Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN, 1522 - 1526

I.

Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.

Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.

Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.

Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.

Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkooper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.

Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melancton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.

Hervormingen. De Allerheiligen - kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.

Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelens. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.

Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.

Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.

De nonnen van Nimpsch. Luther's gevoelens. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.

De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

DE TIENDE BOEK

HET PROTEST EN DE CONFERENTIE, 1526 – 1529

I.

De Hervorming geen negatieve daad. Tweevoudig streven van de Hervorming. De Hervorming het werk van God. Eerste rijksdag van Spiers. Het palladium van de Hervorming. Stoutmoedigheid van de vorsten. Uitwerkselen van hun vastberadenheid. Verrichtingen van de rijksdag. Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom. *De verwoesting van Jeruzalem*. De instructies van Sevilie. Uitwerking daarvan. Verandering van politiek. Het heilig verbond. Maatregelen van de keizer. Vrijheid van godsdienst voorgeslagen. Crisis van de Hervorming.

II.

Italiaanse oorlog, Toebereidselen. Het manifest van de keizer. Veldtocht in Italië. Mars naar Rome. Mouterij onder de soldaten. Voorwaarts! De pauselijke strijdmacht. De bestorming. De plundering. Moedwil van de Duitsers. Gewelddadigheden van de Spanjaarden. De straf voltooid.

III.

Gewenste rust. Andere inrichting van de Kerk. Philippus van Hessen. De monnik van Marburg. Paradoxen van Lambert. Broeder Bonifacius. Redetwist in Homburg. Zegepraal van het Evangelie. Nieuwe kerkordening. Leraars. Diakenen. Synoden. Twee elementen in de Kerk. Luther's gevoelens over het leraarsambt. Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk. Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed. Toestand van de hervormde geestelijkheid. Luther's brief aan de keurvorst. *De Duitse mis*. De instructies van Melancton. Toegeeflijkheid. Misnoegdheid. Blijdschap. Visitatie van de Hervormde gemeenten. Luther. Calvijn. De Hervorming gaat voorwaarts. Elisabeth van Brandenburg. Een godvruchtige vorstin.

IV.

Het edict van Ofen. Vervolgen. Winkler. Carpenter. Keyser. Verslagenheid in Duitsland. Pack's bedrog. Verbond van de Hervormde vorsten. Raad door de hervormers gegeven. Luther's vredelievendheid. Verwondering van de Pausgezinde vorsten. Pack gevat en onthoofd. Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk. Innerlijke kracht van de Hervorming.

V.

Gebeurtenissen in Italië. Vrede tussen Karel en Clemens. Voortekenen. Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden. Willekeurige daad van Karel. Verrichtingen van de rijksdag. Voorstel van de commissie. De Hervorming in gevaar. Overwegingen van de Evangelischen. Voorstel van sommigen. Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming. Geweld van Ferdinand. De scheuring voltooid.

VI.

Het protest. Hoofdbeginselen van het protest. Het oppergezag van het Evangelie. Een eerste plicht van de Protestant. De waarheid en de Christelijke liefde. Ferdinand weigert het protest aan te nemen. Blijdschap van de Protestanten. Bemiddelaars. Faber. Sluiting van de rijksdag. Peter Muterstadt. De Christelijke eenheid een daadzaak. Grynaeus ontkomt. Melancton's neerslachtigheid. De vorsten waren de ijverigste hervormers. Duitsland en de Hervorming.

VII.

Eenheid nodig onder de Protestanten. Moeilijkheid om tot eenheid te komen. Luther en Zwingli. Een Lutherse waarschuwing. Conferentie in Marburg voorgeslagen. Zwarigheden. Melancton en Zwingli. Zwingli's voorbereidselen. Zwingli gaat op reis. De reis. Aankomst in Marburg. De hervormers in Marburg. Verzoek van Carlstadt. Voorlopige discussies. Melancton en Zwingli. De conferentie begint. Hoc est corpus meum. Cordus. Luther's eerste woord. Discussies. Lambert. Luther en Zwingli. Discussies. Het getuigenis van de kerkvaders. Augustinus. Hevigheid van Luther. Einde van de conferentie. Aanmerkingen over de conferentie. De landgraaf wil bemiddelen. De laatste samenkomst. Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert. De broederschap verworpen. Gedeeltelijke toenadering. De Christelijke liefde overwint. Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift. De artikelen. Eenheid bij verscheidenheid. Aanmerkingen. De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal. Aanmerkingen. Verslagenheid van Luther. Toestand van de staatkundige belangen. Luther's oorlogspredikatie. Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus. Gevolgen van de conferentie. De keizer landt in Genua. Dreigende vooruitzichten.

VEERTIENDE BOEK

DE CONFESSIE VAN AUGSBURG (1530)

I.

Vroege en latere toestand van de Kerk. Gewichtige lessen. Karel V. De Duitse afgevaardigden. Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf. Het antwoord van de Keizer. De afgevaardigden wordt arrest aangezegd. Hun vrijlating. De aankomst van de Keizer in Bologna. Karel en Clemens. Voorslag van Gattinara. De keizer belooft gestrengheid. Conferenties. Luther's brief. Donkere vooruitzichten. De verlosser komt! Luther's hoogschatting van de profeet Daniël. Vredelievende taal van keizer Karel. Beweegredenen van de keizer.

II.

De kroning. Ongerustheid van de Protestanten. Luther wil geen tegenstand geboden hebben. Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen? Enige artikelen opgesteld. Edel gezegde van de keurvorst. "Ein feste Burg ist unser Gott!" Luther blijft te Coburg. Karel in Innsbruck. Twee partijen aan het hof. Gevoelens van Gattinara. De koning van Denemarken. De vreugde van de Paus over hem. Godsvrucht van de keurvorst. Raadslagen van de Roomsgezinden.

III.

Augsburg. Predikaties van de Evangelischen. Sermoenen van de Roomsgezinden. Een boodschap van de keizer. Hij wenst de prediking geëindigd te zien. Luther's gevoelens daarover. De kanselier Bruck. Antwoord van de keurvorst. De confessie opgesteld. Luther's oordeel er over. Luther's Sinäi. Brief aan zijn zoon. Zijn vader sterft. Zijn oordeel over de toestand van Saksen. Luther beschouwd in betrekking tot de Hervorming. Dood van Gattinara. De vierhonderd en vier stellingen. Melancton over het vasten. De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen. Verdraagzaamheid van de landgraaf.

IV.

Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers. Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten. De legaat. De intocht. Komst binnen Augsburg. De benedictie. "De avonddienst van het verraad." De markgraaf van Brandenburg. Het zwijgen van de keizer. Nieuwe plannen. Voorstel van Ferdinand. De vorsten weigeren. Spijt en gramschap van Karel. Herhaalde weigering van de vorsten. Processie op Sacramentsdag. Grote ontevredenheid van Karel.

V.

De keizer wil dat de predikaties ophouden. Antwoord daaromtrent van de vorsten. Een middelweg voorgeslagen. Gevoelen van de Godgeleerden. Het voorstel wordt aangenomen. Nieuwe predikers aangesteld. De nieuwe predikers en de "verwarringen van het Pausdom". Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen. Veni Spiritus. De Heilige Geest mis. Het sermoen. Opening van de rijksdag. De keurvorst. Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden. Valdez. Valdez en Melanchton. Het doel wordt gemist., Valdez over de confessie.

VI.

De confessie ondertekend. Moedige taal. De Protestantse vorsten. Melanchton's zwakheid. Redevoering van de legaat. De lezing van de confessie wordt verschoven. De Protestantse vorsten houden aan. De voorlezing van de confessie wordt bepaald. Neerslachtigheid van Melanchton. Zonderling nieuws. Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther. Luther bidt. Luther's ongerustheid. Geliefkoosde Bijbelplaatsen van Luther. Zijn brief aan Jonas. Luther aan Melanchton.

VII.

De kapel van het palatinaat. Aanmerkingen. De confessie. Een woord van Luther over de confessie. Dwalingen en misbruiken. Kerk en Staat. Plichten van de geestelijkheid. Slot van de confessie. Aanmerkingen. Wijze behoedzaamheid in uitdrukking. De Hervorming wil niets nieuws. Kerk en Staat onderscheiden. Kerkelijke regering en tucht. Oorspronkelijke bedoeling met de confessie. Aanmerkingen op de confessie. De keizer neemt de confessie aan. Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

VIII.

Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden. Afschriften naar alle hoven gezonden. Luther dringt aan op vrijheid van Godsdienst. Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel. Zijn schrijven aan Melanchton. Herinnering aan keizer Maximiliaan. Openhartige bekentenis. Verwachtingen van de protestanten. De steden tot afval aangezocht. Derzelve antwoord. Beraadslagingen. Houding door de meerderheid aangenomen. Een tegenschrift zal opgesteld worden. De opstellers. Rome en de wereldlijke macht. De mannen van de confessie met gevaren bedreigd. Gevoelen van Luther. Bezorgdheid van Melanchton. Melanchton's minimum. Oordeel van een biechtvader van de keizer. De zuster van de keizer. Zwakheid van Melanchton. Luther is tegen alle toegeven. De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben. Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld. De pauselijke instructies. Plan van de Roomse doctoren. Verklaring van Melanchton. Antwoord van de Protestanten.

IX.

Het tegenschrift. Karel is er niet mee ingenomen. Nieuwe poging om de vorsten over te halen. De Zwitsers in Augsburg. De tetrapolitaanse confessie. Confessie van Zwingli. Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken. Een feest aan het hof. Overdenkingen van de keurvorst. Zijn geloof. De godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen. Antwoord van de keurvorst aan de keizer. De leeuwenhuid. Lezing van het tegenschrift. Aanmerkingen. Verklaarde wil van de keizer. Stemming van de Protestanten. Melanchton's tweede onderhoud met de legaat. Politiek van Karel. Zijn voorwaarden. De Protestanten verwerpen dezelve. Besluiten van het consistorie. Raad door Campeggio gegeven. De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken: Johan de standvastige. Proeven van geloofsmoed. De zinnebeeldige voorstelling. Voortekenen. Grote beweging in Augsburg.

X.

Philippus van Hessen. Verzoeking. Tegenwerking. Melanchton's geheime beweegreden. De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken. De keizer komt tot nadenken. De Protestantse vorsten aan het hof ontboden. Zij blijven onverzettelijk. De landgraaf. Zijn vlucht uit Augsburg. Algemene verbazing. Brief door Philippus achtergelaten. Uitwerking van zijn vertrek. De Protestanten weten van geen plan. De poorten worden weer geopend De kans op oorlog vermindert. Vrede! Vrede!

XI.

De gemengde commissie. Ongepaste scherts van Dr. Eck. Het geloof en de werken. Roomse dubbelhartigheid. Men wil de landgraaf terugbrengen. De Roomsers beginnen met toegeven. De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk. Gevaar van het toegeven. Melanchton. Oordeelvellingen over het werk van de commissie. Luther's brieven. Melanchton's bezorgdheid. Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede! Een nieuwe commissie. De landgraaf. Zijn brief. De twee schrikbeelden. Melanchton. Overeenstemming omtrent enkele punten. De drie levensvragen. De onderhandelingen lopen op niets uit. Zij worden voorgoed afgebroken. De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken. De gordiaanse knoop. Een concilie toegestaan. Dadelijke gevolgen daarvan. Eis van de keizer. Dreigende taal. Antwoord van de Protestanten. De keurvorst wil vertrekken. Beweging in Augsburg. Nieuwe onderhandelingen. De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken. Vermaning van Luther.

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed. Het reces. De Hervormden worden een sekte genoemd. Apologie van de confessie. Het reces. Bedreigingen. Stellige weigering van de Protestanten. Het afscheid. Boden van de vrede. Ontevredenheid van de keizer. Karel schrijft aan de paus. Ongeregeldheden. Verklaring van de rijkssteden. Verbond van de Protestanten. Dadelijk gevolg daarvan. De paus en de keizer. Sluiting van de rijksdag. Toebereidselen voor de oorlog. Aanval op Genève. Luther. Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

NEGENDE BOEK

EERSTE HERVORMINGEN

1521 en 1522

I.

Gang van de Hervorming. Nieuw tijdvak. Nut van Luther's gevangenschap. Beweging in Duitsland. Worms en Wittenberg. Melanchton en Luther. Geestdrift.

II.

Luther op de Wartburg. Doel van de Gevangenschap. Angst. Hoop. Ziekte. Ongerustheid van Luther's vrienden. Luther's werkzaamheid. Over de biecht. Aan Latomus. Wandelingen. Een jachtpartij.

III.

De Hervorming begint. Huwelijk van Feldkirchen. Het huwelijk van de monniken. Thesen. Geschrift tegen het Monnikendom. Het Monnikendom houdt voor Luther op.

IV.

De aartsbisschop Albert. De afgod van Halle. Luther staat op. Schrik aan het hof. Luther aan de aartsbisschop. Antwoord van Albert. Joachim van Brandenburg.

V.

Overzetting van de Bijbel. Behoeften van de Kerk. Beginselen van de Hervorming. Aanvechtingen van de duivel. Veroordeling van de Sorbonne. Antwoord van Melanchton. Luther's bezoek in Wittenberg.

VI.

Nieuwe hervormingen. Gabriel Zwilling over de mis. De universiteit. Melanchton. De keurvorst. Het monnikendom aangerand. Uitgang van de monniken. Gisting. Ongeregeldbeden. Kapittel van de Augustijners. De mis en Carlstadt. Eerste Avondmaal. Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

VII.

Valse Hervorming. De nieuwe profeten. De profeten in Wittenberg. Melanchton. De keurvorst. Luther. Carlstadt en de beelden. Wanorden. Men roept Luther terug. Hij wankelt niet. Gevaren.

VIII.

Vertrek van de Wartburg Nieuwe stelling. Luther en het oorspronkelijk Catholicisme. Ontmoeting bij *den Zwerten Beer*. Luther aan de keurvorst. Terugkering naar Wittenberg. Prediking in Wittenberg. De liefde. Het Woord. Hoe de Hervorming daargesteld wordt. Het heilig Avondmaal. Het geloof in Christus. Uitwerking. Didymus. Carlstadt. De profeten. Samenkomst met Luther. Einde van deze strijd.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament. Het geloof en de Schrift. Tegenstand. Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament. Behoeftte aan een stelselmatig vertoog. De Gemene plaatsen. De erfzonde. Verlossing. Vrije wil. Uitwerking van de Gemene plaatsen.

X.

Tegenstand. Hendrik VIII. Wolsey. De koningin. Fisher. Thomas Morus. Luther's boeken verbrand. Hendrik valt Luther aan. Hendriks boek tegen Luther. Aanbieding aan de paus. Uitwerking op Luther. Kracht en hevigheid. Zijn boek. Antwoord van de bisschop van Rochester. Antwoord van Morus. Gedrag van de koning.

XI.

Algemene beweging. De monniken. Hoe de Hervorming wordt daargesteld. De eenvoudige gelovigen. De oude en nieuwe leraren. Boekdrukkunst en letterkunde. Rondventing van boeken.

XII.

Luther in Zwickau. Het kasteel van Freyberg. Worms. Frankfort. Algemene beweging. Wittenberg, middelpunt van de Hervorming. Gevoelens van Luther.

I.

Gang van de Hervorming.

Sinds vier jaren werd er opnieuw een oude leer in de Kerk verkondigd. Het grote woord van een zaligheid uit genade, weleer in Azië, in Griekenland, in Italië, door PAULUS en zijn broeders verkondigd, en na vele eeuwen door een monnik van Wittenberg in de Bijbel weergevonden, had van de vlakten van Saksen tot Rome, tot Parijs, tot Londen weergalmd; en de hoge bergen van Zwitserland hadden er de doordringende tonen van herhaald. De bronnen van de waarheid, van de vrijheid en des levens waren voor de mensheid weer geopend geworden. Men was daar in menigte heengestroomd, men had er met vreugde uit gedronken; maar zij die er met geestdrift hun lippen mee bevochtigd hadden, hadden hetzelfde voorkomen bewaard. Alles van binnen was nieuw, en echter scheen alles van buiten hetzelfde gebleven te zijn.

De inrichting van de Kerk, haar Godsdienstoefening, haar tucht, hadden geen verandering ondergaan. In Saksen, te Wittenberg zelf, overal waar de nieuwe gevoelens doorgedrongen waren, behield de pauselijke eredienst haar gewone praal; de priester, aan de voet des altaars, Gode de hostie offerende, scheen een onuitsprekelijke verandering te bewerken; de monniken en de nonnen kwamen in de kloosters eeuwigdurende verbintenissen aangaan; de herders van de gemeenten leefden zonder gezin; de broederschappen vergaderden; de bedevaarten werden volvoerd; de gelovigen hingen hun ex voto's (zekere offeranden of geschenken, gebracht door personen, die uit gevaren of ziekten gered waren, en aan deze of geen heilige, wie zij in het gevaar of om genezing hadden aangeroepen en aan wie zij hun uitredding dank wisten, volgens gedane geloften toegewijd, en in de kerken rondom de beelden dier heiligen tot gedachtenis opgehangen, bestaande veelal in afbeeldsels in was van het genezen lichaamsdeel, of in schilderijen de geschiedenis en omstandigheden van de wondervolle reddingen voorstellende, met bijgevoegde opschriften, geheel in de smaak van de oude heidenen, ook geschenken door koningen en vorsten van grote stukken zilverwerk, vazen, kandelaars, lampen, beelden enz.) aan de pilaren van de kapellen op, en al de ceremonieën werden, tot de minst beduidende handeling des heiligdoms toe, als eertijds gevierd. Er was een nieuw woord in de wereld, maar het had zich geen nieuw lichaam geschapen. De redenen des priesters maakten met de handelingen des priesters het meest in het ooglopend verschil. Men hoorde hem van de kansel tegen de mis als tegen een afgodische plechtigheid uitvaren; daarna zag men hem afklimmen en met nauwgezetheid voor het altaar de praalvertoning van die verborgenheid houden. Overal werd het nieuwe Evangelie te midden van de oude kerkgebruiken verkondigd. De priester zelf merkte deze vreemde tegenstrijdigheid niet op; en het volk dat met toejuiching de vrijmoedige redenen van de nieuwe predikers aanhoorde, zette met nauwgezetheid zijn oude gewoonte voort, evenalsof het zich daar nimmer van had moeten afscheiden. Alles bleef, aan de huiselijke haard en in het maatschappelijk leven zowel als in Gods huis, in dezelfde staat. Er was een nieuw geloof in de wereld, er waren geen nieuwe werken. De lentezon was verscheen, en de winter scheen de natuur nog vast te kluisteren; geen bloemen, geen bladen, niets van buiten dat het nieuwe seizoen aankondigde; maar die schijn was bedriegelijk; een krachtig, schoon verborgen sap liep reeds onzichtbaar rond en was op het punt om de wereld te veranderen.

Het is aan deze gang, vol wijsheid, dat de Hervorming mogelijk haar zegepralen te danken heeft. Iedere omwenteling moet in de gedachte plaats hebben vóór dat zij uitwendig tot stand gebracht wordt. De tegenstrijdigheid welke wij aangeduid hebben viel in de eerste opslag zelfs geen LUTHER in het oog. Hij scheen het geheel natuurlijk te vinden dat schoon men met geestdrift zijn schriften ontving, men echter aan de misbruiken welke zij aantastten uit vroomheid gehecht bleef. Men zou zelfs kunnen geloven dat hij vooraf zijn plan ontwierp, en besloot de gemoederen te herscheppen vóórdat hij de vormen veranderde. Maar dit zou zijn, hem een wijsheid toe te schrijven, waarvan de eer aan een hoger verstand toekomt. Hij

volvoerde een plan, dat hij te voren niet had ontworpen. Later kon hij die dingen onderscheiden en begrijpen: maar hij bedacht ze niet en regelde ze dus ook niet. God ging aan het hoofd; zijn rol was Hem te volgen.

Wanneer LUTHER met een uitwendige hervorming begonnen was; wanneer hij, na gesproken te hebben, terstond de klooster-geloften, de mis, de biecht, de vormen van de eredienst had willen afschaffen, dan zou hij voorzeker de hevigste tegenstand ontmoet hebben. De mens heeft tijd nodig om tot grote omwentelingen bekwaam te worden. Maar LUTHER was geenzins die onstuimige, onvoorzichtige, onbezonnen invoerder van nieuwigheden, zoals enige geschiedschrijvers hem afgeschilderd hebben. Het volk, niets in de gewone Godsdienstgebruiken veranderd ziende, gaf zich zonder vrees aan zijn nieuwe meester over. Het verwonderde zichzelfs over de aanvallen gericht tegen een man die het zijn mis, zijn rozekrans, zijn biechtvader liet behouden; en het schreef deze toe aan de lage afgunst van verachtelijke mededingers, of aan de wrede onrechtvaardigheid van machtige tegenstanders. De denkbeelden van LUTHER echter brachten de gemoederen in beweging, vernieuwden de harten, en ondermijnde zozeer het oude gebouw, dat het weldra vanzelf en zonder mensenheden instortte. De denkbeelden werken niet op een ogenblikkelijke wijze; zij gaan hun weg in de stilte, gelijk de wateren die achter onze rotsen doorzijpende deze van de berg waartegen zij rusten afscheiden; eensklaps vertoont zich het werk dat in het verborgen verricht is, en een enkele dag is genoeg om het werk van vele jaren, misschien zelfs van vele eeuwen in het licht te stellen.

Nieuw tijdvak.

Een nieuw tijdvak begint er voor de Hervorming. Reeds is de waarheid in de leer hersteld; nu gaat de leer de waarheid in al de vormen van de Kerk en van de maatschappij herstellen. De schok is te groot dan dat de gemoederen standvastig en onbewegelijk zouden blijven op het punt waarop zij gekomen zijn. Op die zo sterk geschokte leerstellingen rusten gebruiken welke reeds waggelen en die met deze moeten verdwijnen. Er is te veel moed en leven in de nieuwe geboorte dan dat zij zich voor de dwaling zouden matigen. Sacramenten, eredienst, hiërarchie, geloften, kerkinrichting, huiselijk leven, openbaar leven, alles staat gewijzigd te worden. Het schip, langzaam en met moeite gebouwd, gaat eindelijk de werf verlaten en de wijde zee bevaren. Wij zullen de tocht midden door veel klippen heen moeten volgen.

Nut van Luther's gevangenschap.

De gevangenschap op de Wartburg scheidt die twee tijdvakken van een. De Voorzienigheid, welke zich gereed maakte aan de Hervorming zoveel kracht bij te zetten, had er de voortgang van voorbereid, door het werktuig waarvan zij zich wilde bedienen naar een eenzaam afgelegen verblijf heen te voeren. Het werk scheen, voor een tijd, met de werkmeester begraven; maar de graankorrel moet in de aarde gelegd worden om vruchten te dragen; en het is uit deze gevangenis, welke het graf van de Hervormer scheen te moeten zijn, dat de Hervorming zou te voorschijn komen om nieuwe veroveringen te maken en zich weldra over de gehele wereld te verspreiden.

Tot hiertoe was de Hervorming in de persoon van LUTHER als in één middelpunt verenigd geweest. Zijn verschijning voor de rijksvergadering te Worms was ongetwijfeld het verhevenste ogenblik van zijn leven. Zijn karakter scheen toen bijna vlekkeloos: en juist dit heeft doen zeggen, dat indien God, die gedurende tien maanden de Hervormer binnen de muren van de Wartburg verborg, hem op dit ogenblik voor altijd aan het oog van de wereld onttrokken had, zijn einde als een vergodding zou geweest zijn. Maar God wil geen vergodding voor zijn dienaren; en LUTHER werd voor de Kerk bewaard, om door zijn gebreken zelf te tonen, dat het alleen op Gods Woord is dat het geloof des Christens moet gegrond zijn. Hij werd op het onverwachtst ver van het toneel, waar de grote omwenteling van de 16de eeuw

tot stand kwam, weggevoerd; de waarheid, welke hij gedurende vier jaren met zoveel kracht verkondigd had ging in zijn afwezigheid voort op de Christenheid te werken, en het werk waarvan hij slechts een zwak werktuig was droeg, van toen af, niet het zegel eens mensen, maar het zegel van God zelf.

Beweging in Duitsland.

Duitsland was over de gevangenschap van LUTHER bewogen. De tegenstrijdigste geruchten werden in al de provincies verspreid. De afwezigheid van de Hervormer verontrustte de gemoederen, meer dan zijn tegenwoordigheid ooit had kunnen doen. Hier verzekerde men dat vrienden uit Frankrijk gekomen hem aan de overzijde van de Rijn in veiligheid gesteld hadden. Daar zei men, dat sluipmoordenaars hem om het leven gebracht hadden. Men vernam naar LUTHER tot in de kleinste dorpen; men ondervroeg de reizigers; men verzamelde zich op de openbare plaatsen. Soms deed een onbekend redenaar het volk een levendig verhaal omtrent de wijze waarop de doctor opgelicht was geworden; hij vertoonde woeste ruiters die hun gevangenen stevig de handen bonden, hun rit verhaastten, hem te voet achter zich meesleepten, zijn krachten uitputteden, de oren voor zijn geschrei sloten, en zelfs het bloed uit zijn ledematen deden stromen.

"Men heeft," voegde hij er bij, "het lijk van LUTHER geheel doorstoken gezien." Dan deden zich droevige klachten horen: "Ach!" zei de menigte, "wij zullen hem met meer zien, wij zullen hem niet meer horen, die edelmoedige man, wiens stem onze harten roerde!" De vrienden van LUTHER, van woede bevende, zwoeren zijn dood te zullen wreken. Vrouwen, kinderen, vreedzame mannen, grijsaards voorzagen met schrik nieuwe worstelingen. Niets evenaarde de schrik van de aanhangers van Rome. De priesters en monniken, die eerst hun vreugde niet hadden kunnen verbergen, toen zij zich van de overwinning zeker waanden omdat een mens dood was, en die met een zegevierende en honende blik het hoofd opgestoken hadden, zouden nu ver van de dreigende woede van het volk hebben willen vlieden. Die lieden welke, zolang LUTHER in vrijheid was, zozeer hun woede betoond hadden, beefden nu hij gevangen was. ALEANDER was inzonderheid verschrikt. "Het enige middel dat ons overblijft om ons te redden," schreef een Rooms Catholieke aan de aartsbisschop van Mentz, "is toortsen te ontsteken en LUTHER in de gehele wereld te zoeken, om hem aan de natie die hem terugeist weer te geven." Men zou gezegd hebben dat de schim van de Hervormer, bleek en ketenen voortslepende, schrik kwam verspreiden en wraak eisen. "De dood van LUTHER," riep men uit, "zal stromen bloed doen vlieten."

Worms en Wittenberg.

Nergens waren de gemoederen meer bewogen dan te Worms zelf; een groot gemor deed zich onder het volk en onder de vorsten horen. ULRICH VAN HUTTEN en HERMAN BUSCH vervulden die streken met hun klaagzangen en met hun oorlogskreten. Men beschuldigde openlijk KAREL V en de pauselijke afgezanten. De natie trok zich de zaak van de armen monnik aan, die, door de kracht van zijn geloof, haar hoofd was geworden.

Melanchton en Luther. Geestdrift.

Te Wittenberg waren zijn ambtgenoten, zijn vrienden, inzonderheid MELANCHTON, in het eerst in een sombere droefheid gedompeld. LUTHER had die jongen geleerde de schatten dier heilige Godgeleerdheid meegedeeld welke van toen af zijn ziel geheel vervuld had. Het was LUTHER die aan de louter verstandelijke beschaving, welke MELANCHTON te Wittenberg gebracht had, kracht en leven had bijgezet. De grondigheid van de leer van de Hervormer had de jongen hellenist getroffen, en de moed van de doctor om de rechten van het eeuwige Woord tegen alle menselijk gezag te verdedigen, had hem met hoge geestdrift vervuld. Hij had zich aan des Hervormers werk aangesloten; hij had de pen opgenomen, en, met die

voortreffelijkheid van stijl, welke hij door de studie van de oudheid zich had eigen gemaakt, had hij achtereenvolgens, en met een krachtige hand, het gezag van de kerkvaders en het gezag van de conciliën voor het onfeilbaar Woord van God doen wijken.

De vaste beradenheid welke LUTHER in het leven bezat, bezat MELANCHTON in de wetenschap. Nooit zag men in twee mensen meer verschil en meer eenheid. "De heilige Schrift," zei MELANCHTON, "vervult de ziel met een heilig en wonderbaar vermaak; zij is een hemelse spijs." "Het Woord van God," riep LUTHER uit, is een zwaard, een strijd, een verwoesting; zij valt op de kinderen van Ephraïm aan, als de leeuw in het woud." Zo zag de één in de Schrift vooral een krachtige troost, en de ander een nadrukkelijke tegenkanting tegen het bederf van de wereld. Maar voor de één zowel als voor de ander was zij het gewichtigste op aarde; ook verstonden zij elkaar volkomen. "MELANCHTON," zei LUTHER, "is een wonder: allen erkennen het thans. Hij is de geduchtste vijand van de satan en de Scholastieken, want hij kent hun dwaasheid en de rots welke CHRISTUS is. Die kleine Griek overtreft mij, zelfs in de Godgeleerdheid; hij zal u even nuttig zijn als vele LUTHERS." En hij voegde er bij dat hij bereid was een mening te laten varen, in die PHILIPPUS die niet goedkeurde. MELANCHTON, van zijn kant, vol bewondering voor de kennis welke LUTHER van de heilige Schrift had, stelde hem ver boven de kerkvaders. Hij verschoonde gaarne de scherts waarvan enigen hem beschuldigden, en vergeleek die dan met een aarden vat wat een kostbare schat onder een ruw omkleedsel bevatte. Ik zal mij wel wachten hem daarover voorbarig te berispen," zei hij.

Maar ziedaar nu die twee zielen, zo nauw verenigd, van elkaar gescheiden. Die twee dappere krijgsknechten kunnen niet meer gezamenlijk voor de verlossing van de Kerk strijden. LUTHER is verdwenen; hij is mogelijk voor altijd verloren. De verslagenheid te Wittenberg is groot: men gelijkt daar een leger, staande met sombere en neerslachtige blik voor het bloedige lijk van de veldheer die het ter overwinning leidde.

Eensklaps ontving men meer vertroostende berichten. "Onze veel geliefde vader leeft," riep PHILIPPUS in de vreugde van zijn ziel uit; "grijp moed en zijt sterk." Maar weldra nam de neerslachtigheid weer de overhand. LUTHER leefde, maar in gevangenschap. Het edict van Worms, met de verschrikkelijke vogelvrijverklaringen, was bij duizenden exemplaren door het gehele rijk, en tot in het gebergte van Tyrol verspreid. Stond de Hervorming niet verpletterd te worden door de ijzeren hand welke zwaar op haar drukte? De zo zachte ziel van MELANCHTON werd beangstigd en ontboezemde een kreet van smart.

Maar boven de hand van de mensen deed zich een machtiger hand gevoelen; God zelf benam het geduchte edict al de kracht. De Duitse vorsten, die steeds getracht hadden in het rijk de macht van Rome te vernederen, beefden bij het zien van het verbond van de keizer met de paus, en vreesde dat dit de ondergang van al hun vrijheden zouden ten gevolge hebben. Ook, terwijl KAREL, bij het doortrekken van de Nederlanden, met een spottende grimlach de vlammen begroette, welke enige vleiers en enige geestdrijvers op de openbare pleinen met LUTHERS boeken ontstaken, werden die schriften in Duitsland met een steeds toenemende gretigheid gelezen, en talrijke schotschriften, in de geest van de Hervorming, kwamen dagelijks het pausdom nieuwe slagen toebrengen. De pauselijke afgezanten waren buiten zichzelf bij het zien dat dat edict, wat hun zoveel heimelijke kunstgrepen gekost had, zo weinig uitwerking teweeg bracht. "De inkt waarmee KAREL V zijn besluit getekend heeft," zei zij met bitterheid, "heeft de tijd niet gehad om op te drogen, terwijl reeds in elke plaats dit keizerlijk bevelschrift in stukken gescheurd is...." Het volk hechtte zich meer en meer aan de bewonderenswaardige man die, zonder zich aan de banbliksemen van KAREL en de paus te bekreunen, zijn geloof met de moed van een martelaar beleden had. "Hij heeft aangeboden te herroepen, wanneer men hem weerleide," zei men, "en niemand heeft het durven ondernemen. Is dit niet een bewijs voor de waarheid van zijn leringen?" Zo volgde dan op de eerste

beweging van schrik te Wittenberg en in geheel het rijk een beweging van geestdrift. De aartsbisschop van Mentz zelf, dus de onderlinge overeenstemming van het volk ziende uitkomen, durfde de Franciscaners geen verlof geven om tegen de Hervormer te prediken. De universiteit, welke scheen vernietigd te moeten worden, beurde het hoofd weer op. De nieuwe leringen waren daar te zeer gevestigd, dan dat de afwezigheid van LUTHER ze zou doen wankelen; en de academische gehoorzalen hadden weldra moeite de menigte van de hoorders te bevatten.

II.

Luther op de Warburg.

Intussen leefde ridder GEORGE, dus was de naam van LUTHER op de Wartburg, eenzaam en onbekend. "Indien gij mij zaagt," schreef hij aan MELANCHTON, "zou gij een ridder menen te zien, en gij zelf zoudt mij met moeite herkennen." LUTHER nam eerst enige rust, genietende een tijd van verpozing, welke hem tot dit oogenblik toe niet vergund was geweest. Hij wandelde vrij op het kasteel rond, maar kon zich niet buiten de muren begeven. Men voldeed aan al zijn begeerten, en nimmer was hij beter behandeld geworden. Vele gedachten vervulden zijn ziel; maar niet één kon hem verontrusten. Beurtelings wendde hij zijn blikken over de wouden die hem omringden heen en verhief ze ten hemel. "Zonderlinge gevangene!" riep hij uit, "ik die met en tegen mijn wil dat ben!"

"Bid voor mij," schreef hij aan SPALATIJN; "uw gebeden zijn het enige waaraan ik behoefte heb. Ik bekreun mij niet aan al wat men in de wereld ten mijnen opzichte zegt en doet. Ik ben eindelijk in rust." (10 Juni 1521) Deze brief, gelijk vele andere van dezelfde tijd, is gedagtekend van het eiland Pathmos. LUTHER vergeleek de Wartburg met dit vermaarde eiland, waarheen de gramschap van keizer DOMITIANUS eertijds de Apostel JOHANNES verbande.

Doel van de Gevangenschap.

De Hervormer rustte, te midden van de sombere wouden van Thuringen, van de hevige worstelingen welke zijn ziel geschokt hadden uit. Hij oefende zich daar in de Christelijke waarheid, niet om ze te bestrijden, maar als middel tot wedergeboorte en leven. Het begin van de Hervorming moest strijdzuchtig zijn; doch nieuwe tijden vereisen nieuwe werkzaamheden. Na met het ijzer de doornen en struiken uitgerooid te hebben, moest men het Woord van God vreedzaam in de harten zaaien. Indien LUTHER onophoudelijk nieuwe gevechten had moeten leveren, zou hij geen duurzaam werk in de Kerk tot stand gebracht hebben. Hij ontging door zijn gevangenschap een gevaar dat mogelijk de Hervorming zoude bedorven hebben, van namelijk altijd aan te vallen en af te breken, zonder ooit te verdedigen en op te bouwen.

Deze nederige afzondering had een gevolg van nog groter waarde. Door zijn volk als op een schild verheven, stond hij aan de rand van de afgrond; en een duizeling zou genoeg geweest zijn om er hem te doen instorten. Enigen van de eerste acteurs van de Hervorming, in Duitsland en Zwitserland, kwamen op de klip van geestelijke hoogmoed en geestdrijverij schipbreuk lijden. LUTHER was een man, aan de zwakheden van onze natuur zeer onderworpen, en hij wist die gevaren niet volkomen te ontwijken. Echter verloor de hand Gods er hem voor enige tijd van, door hem onverwacht aan de bedwelvende toejuichingen te onttrekken en naar een onbekende schuilplaats te voeren. Zijn ziel keerde daar in de nabijheid van God tot zich zelve in; zij werd daar in de wateren des tegenspoeds gedoopt; zijn weerwaardigheden, zijn vernederingen noodzaakten hem, enige tijd tenminste, met de nederigen voort te gaan, en de beginselen van het Christelijk leven ontwikkelden zich van toen af met meer kracht en vrijheid in zijn ziel.

De rust van LUTHER duurde niet lang. Eenzaam op de muren van de Wartburg gezeten, bleef hij gehele dagen in diepe gepeinzen verzonken. Nu eens kwam de Kerk voor zijn geest en vertoonde al haar ellende aan zijn ogen. Dan weer met vertrouwen zijn blikken ten hemel

heffende, zei hij: "Waarom zou gij, o Heer! de mensen kinderen tevergeefs geschapen hebben?..." Straks weer die hoop laten varen, riep hij moedeloos uit: "Helaas! er is niemand, in die laatste dag van zijn toorn, die als een muur voor de Heer zich staande houdt om Israël te bevrijden!..."

Angst.

Daarna, op zijn eigen bestemming terugkomende, vreesde hij dat men hem zou beschuldigen van het slagveld verlaten te hebben; en deze gedachte sloeg zijn ziel ter neder. "Ik zou liever," zei hij, "onder vurige kolen begraven worden, dan hier half dood te blijven liggen."

Zich vervolgens in zijn verbeelding te Worms, te Wittenberg, te midden van zijn vijanden verplaatsende, betreurde hij het, aan de raadgevingen van zijn vrienden toegegeven te hebben, niet in de wereld gebleven te zijn, en zijn borst niet te hebben bloot gesteld aan de woede van de mensen. "Ach!" zei hij, "er is niets dat ik meer begeer dan mij voor mijn wrede vijanden te stellen."

Hoop.

Enige aangename gedachten verdreven echter weer die angsten. Alles was voor LUTHER geen kwelling: zijn geschokt gemoed vond van tijd tot tijd een weinig kalmte en verlichting. Na de zekerheid van Gods bijstand, vertroostte hem vooral één zaak in zijn droefheid; het was de gedachte aan MELANCHTON. "Indien ik omkom," schreef hij hem, "zal het Evangelie niets verliezen: gij zult mij opvolgen als ELIZA ELIAS, hebbende een dubbele maat van mijn geest." Maar zich de vreesachtigheid van PHILIPPUS te binnen brengende, riep hij hem met nadruk toe: "Bedienaar van Gods Woord! bewaak de muren en torens van Jeruzalem, totdat de vijanden u in hun macht hebben. Wij alleen zijn nog op het slagveld staande gebleven: na mij zijt gij het op wie zij zullen aanvallen."

Deze gedachte van de laatste aanval welke Rome tegen de ontluikende Kerk stond te doen, vervulde hem met nieuwe bekommelingen. De arme monnik, gevangen en van de wereld afgescheiden, leverde hem alleen harde slagen. Maar eensklaps meende hij zijn verlossing te zien aanbreken. Het scheen hem toe dat de aanvallen van het Pausdom de volken van Duitsland in opstand zouden brengen, en dat de krijgsknechten van het Evangelie, als overwinnaars de Wartburg bezettende, de gevangene de vrijheid zouden weergeven. "Indien de paus," zei hij, "al diegenen vervolgt welke voor mij zijn, zal er een opstand in Duitsland uitbreken; hoe meer hij zich zal haasten om ons te verpletteren, hoe spoediger ook zijn einde en dat van al de zijnen daar zal zijn. En ik...ik zal u weergegeven worden.... God wekke de geest van velen op en brenge de volken in beweging. Dat onze vijanden onze zaak slechts verdrukken en die zoeken te verstikken; zij zal onder hun verdrukkingen groot worden en er tienmaal geduchter uit te voorschijn komen."

Ziekte.

Maar ziekte deed hem weer van die hoogte waartoe zijn moed en zijn geloof hem opgevoerd hadden nederstorten. Reeds had hij te Worms veel geleden; zijn kwaal nam in de eenzaamheid toe. Hij kon het voedsel van de Wartburg, een weinig minder zwaar dan dat van zijn klooster, niet verdragen; men moest hem geringer spijs geven, waaraan hij gewoon was. Hij bracht gehele nachten slapeloos door. De angsten van zijn ziel voegden zich bij de smarten van zijn lichaam. Geen werk werd er zonder smart en pijn voltooid. LUTHER, alléén op zijn rots, verduurde toen in zijn sterke natuur een lijden dat de verlossing van de mensheid noodzakelijk maakte. "Des nachts in mijn kamer gezeten, hief ik een geschrei aan," zegt hij, "als een vrouw die in barensnood is; gescheurd, gewond, bloedende...(18)." Vervolgens zijn gekerm afbrekende, doordrongen van de gedachte dat zijn smarten weldaden van God waren, riep hij met liefde uit: "Dank zij u toegebracht, o CHRISTUS! dat gij mij niet zonder kostbare

reliquiën van u heilig kruis wilt laten!" Maar weldra was hij op zichzelf verstoord. "Onzinnige, verharde die ik ben," riep hij uit. "O jammer! ik bid weinig, ik worstel weinig met de Heer, ik zucht niet voor de Kerk Gods. In plaats van vurig te zijn van geest, zijn het mijn hartstochten die ontvlammen; ik blijf in traagheid, in slaap, in ledigheid..." Daarna niet wetende waaraan die staat toe te schrijven, en gewoon alles van de toegenegenheid van zijn broeders te verwachten, riep hij in de moedeloosheid van zijn ziel uit: "O mijn vrienden! vergeet gij dan voor mij te bidden, daar God zich van mij verwijdert?..."

Ongerustheid van Luther's vrienden.

Degenen die hem omringden, zowel als zijn vrienden te Wittenberg en aan het hof van de keurvorst, waren over die staat van lijden ongerust en verschrikt. Zij beefden bij het vooruitzicht dat dat leven, wat aan de brandstapel van de paus en aan het zwaard van KAREL V ontruikt was, treuriglijk zou verkwijnen en vergaan. Zou de Wartburg bestemd zijn om het graf van LUTHER te wezen! "Ik vrees," zei MELANCHTON, "dat de smart welke hij voor de Kerk gevoelt hem zal doen sterven. Er is door hem een fakkel in Israël ontstoken; indien deze uitgeblust wordt, welke hoop zal ons dan nog overblijven? Het behage God dat ik, ten koste van mijn ellendig leven, die ziel in de wereld kunnen behouden, welke er het schoonste sieraad van is!...." "O! welk een man!" riep hij uit, alsof LUTHER reeds aan de rand van het graf stond; "wij hebben hem niet genoeg gewaardeerd!"

Luther's werkzaamheid.

Wat LUTHER onwaardige ledigheid van zijn gevangenschap noemde, was een werkzaamheid welke schier al de krachten van een mens te boven ging. "Ik verkeer hier dagelijks," zei hij de 14de Mei, "in ledigheid en in geneugten (hij zinspeelde ongetwijfeld op het enigszins minder zware voedsel dat men hem in het begin gaf). Ik lees de Bijbel in het Hebreeuws en Grieks; ik ga een redevoering schrijven in de Duitse taal over de oorbiecht; ik zal de vertaling van de Psalmen voortzetten en een predikatieboek vervaardigen, zodra ik het nodige van Wittenberg ontvangen heb. Ik schrijf zonder ophouden. Nog was dit slechts een gedeelte van LUTHERS werkzaamheden.

Zijn vijanden dachten dat, zo hij niet dood was, men hem tenminste niet meer zou horen spreken; maar hun vreugde was slechts van korte duur, en men kon in de wereld niet lang aan zijn leven twijfelen. Een menigte op de Wartburg vervaardigde schriften volgden elkaar schielijk op, en overal werd de zo dierbare stem van de Hervormer met geestdrift ontvangen. LUTHER gaf te gelijk werken geschikt om de Kerk op te bouwen, en strijdschriften die de voorbarige vreugde van zijn vijanden verstoorden, in het licht. Gedurende bijna een jaar onderwees, vermaande, bestrafte, donderde hij beurtelings van boven van zijn berg; en zijn verlegene vijanden vroegen elkaar of er niet enige bovennatuurlijke verborgenheid in deze buitengewone werkzaamheid was. "Hij kon geen rust nemen," zei COCHLOEUS.

Over de biecht.

Maar er was geen andere verborgenheid dan de onvoorzichtigheid van de aanhangers van Rome. Zij haastten zich om van het edict van Worms gebruik te maken, ten einde de Hervorming de doodsteek te geven; en LUTHER, veroordeeld, in de rijksban gedaan, op de Wartburg opgesloten, beijverde zich de heilige leer te verdedigen, alsof hij nog vrij en overwinnaar geweest ware. Het was vooral in de vierschaar van de boete dat de priesters hun krachten inspanden om de ketenen van hun gehoorzame parochianen te smeden, ook was het tegen de biecht dat LUTHER de eerste aanval begon. "Men brengt" zegt hij, "dit woord van JACOBUS ten bewijze bij: *Belijdt elkaar uw misdaden*. Zonderlinge biechtvader! Er wordt hier gesproken van *elkaar*! Waaruit volgen zou dat de biechtvaders ook aan hun boetelingen

moesten biechten; dat ieder Christen op zijn beurt paus, bisschop, priester zou zijn; en dat de paus zelf aan allen moest biechten!"

Aan Latomus.

Nauwelijks had LUTHER dit werkje geëindigd, of hij begon een ander. Een Godgeleerde van Leuven, met name LATOMUS, reeds vermaard door zijn tegenkating aan REUCHLIN en ERASMUS, had de gevoelens van de Hervormer aangerand. In twaalf dagen was de weerlegging van LUTHER gereed, en het is één van zijn meesterstukken. Hij zuivert zich daarin van de beschuldiging hem gedaan dat hem namelijk gematigdheid ontbrak. "De gematigdheid van de eeuw" zegt hij, "is voor heiligschendende priesters, voor goddeloze sophisten de knie te buigen, en tot hen te zeggen: Genadige heer! Voortreffelijke meester! Zodra gij dit gedaan hebt, breng dan ter dood wie gij wilt; keer zelfs de wereld 't onderste boven, gij zult daarom niet te minder een gematigd man zijn.... Verre van mij die gematigdheid; ik wil liever rondborstig zijn en niemand bedriegen. De bolster is mogelijk hard, maar de noot is zoet en zacht."

Wandelingen.

De gezondheid van LUTHER steeds meer en meer gekrenkt wordende, was hij er op bedacht om de Wartburg waar hij opgesloten was te verlaten. Maar hoe dat gedaan? Wanneer hij in 't openbaar verscheen, zou hij zijn leven in gevaar brengen. De helling van de berg waarop zich het kasteel verhief, was met ontelbare voetpaden doorsneden, welker randen met aardbeziebossen bezet waren. De zware poort van het kasteel werd geopend, en de gevangene waagde het, niet zonder vrees, om enige van die vruchten ter sluiks te plukken. Allengs verstoutte hij zich meer en begon in zijn ridderkleding met een wacht van het kasteel, een stuurs maar getrouw man, de omgelegen velden te doorwandelen. Eens een herberg binnengetreden zijnde, wierp LUTHER zijn degen die hem verveelde neer en liep naar boeken die zich daar bevonden. De natuur was sterker dan de voorzichtigheid. Zijn geleider beefde van schrik, vrezende dat men door die voor een krijgsman zo vreemde handelwijze twifelen zou of de doctor wel een wezenlijk ridder was. Op een andere tijd, bezochten de twee krijgslieden het klooster van Reichardsbrunn, waar LUTHER weinige maanden tevoren geslapen had toen hij zich naar Worms begaf. Eensklaps laat een lekebroeder een teken van verwondering ontsnappen. LUTHER is herkend...Zijn leidsman wordt het gewaar; hij trekt hem in allerijl weg, en reeds rennen zij beiden ver van het klooster, toen de arme ontstelde broeder ter nauwernood van zijn verbazing bekomt.

Een jachtpartij.

Het ridderleven van de doctor had soms iets zeer theologisch. Op zekere tijd maakte men het jachtgereedschap gereed, men opent de poorten van het kasteel; de honden met hun lange en hangende oren schieten uit. LUTHER had het vermaak van de jacht willen smaken. Weldra moedigen de jagers elkaar aan; de honden lopen gezwind vooruit; zij sporen het wild in het kreupelhout op. Te midden van deze beweging bleef ridder GEORGE onbewegelijk en had hij zijn geest vol ernstige gedachten; bij het zien van wat hem omringde, was zijn hart van droefheid overstelpt. "Is dit niet," zei hij, "het beeld van de duivel, die zijn honden, namelijk de bisschoppen, die gevolmachtigden van de Antichrist, ophitst en ze uitzendt om de arme zielen te vervolgen." Men ving een jonge haas; gelukkig van de leven te redden, wikkelt LUTHER hem zorgvuldig in zijn mantel, en legt hem tussen een doornbos; maar nauwelijks heeft hij enige treden gedaan, of de honden ruiken het dier en doden het. LUTHER, door het geraas dat gewaar geworden zijnde, heft een kreet van smart aan. "O paus!" zegt hij; "en gij, satan! op dezelfde wijze tracht gij de zielen zelf te verderven welke reeds van de dood gered zijn geworden!"

III.

De Hervorming begint.

Terwijl de doctor van Wittenberg die voor de wereld dood was zich door deze vermaken in de omstreken van de Wartburg enige uitspanning bezorgde, ging het werk als van zelf voort; de Hervorming begon; zij bepaalde zich niet meer bij de leer, zij drong met kracht in het leven door. BERNARD FELDKIRCHEN, pastoor van Kemberg, die het eerst onder de leiding van LUTHER de dwalingen van Rome aangevallen had, was ook de eerste die het juk van haar instellingen afwierp. Hij trad in het huwelijk.

Het Duitse karakter bemint het huiselijk leven en de huiselijke genoegens; ook was het onder al de verordeningen van het Pausdom de gedwongene ongehuwde staat welke de treurigste gevolgen na zich gesleept had. Aan de hoofden van de geestelijkheid opgelegd, had die wet verhinderd dat de leengoederen van de Kerk erfelijk wierden. Maar door GREGORIUS VII tot de lagere geestelijkheid uitgestrekt, had zij betreuenswaardige gevolgen. Vele priesters hadden zich door schandelijke ongeregelheden aan de verplichtingen welke men hun opleide onttrokken en de haat en de verachting op hun kaste geladen; terwijl degenen die zich aan de wet van HILDEBRAND onderworpen hadden, zich ten aanzien van de Kerk diep verontwaardigden, omdat zij, schoon aan haar hoge prelaten zoveel macht, rijkdommen en aardse genietingen schenkenden, de geringere dienaren, die echter haar nuttigste steunpilaren waren, tot met het Evangelie zo strijdige verloocheningen noodzaakte.

Huwelijk van Feldkirchen.

"Noch de pausen, noch de conciliën," zei FELDKIRCHEN en een andere pastoor, met name SEIDLER die zijn voorbeeld volgde, "kunnen de Kerk een verordening opleggen welke de ziel en het lichaam in gevaar brengt. De verplichting om de wet Gods te onderhouden noodzaakt ons om de overleveringen van de mensen te schenden." De herstelling van het huwelijk was, in de 16de eeuw, een hulde aan de zedelijke wet toegebracht. Het kerkelijk gezag verschrikt, deed terstond de besluiten tegen de twee priesters uitgaan. SEIDLER, die zich op het grondgebied van hertog GEORGE bevond, werd aan zijn geestelijke overheden overgeleverd en stierf in de gevangenis. Maar de keurvorst FREDERIK weigerde FELDKIRCHEN aan de aartsbisschop van Maagdenburg uit te leveren. "Zijn Hoogheid," zei SPALATIJN, "wil niet de post van gerechtsdienaar waarnemen." FELDKIRCHEN bleef dan herder van zijn gemeente, ofschoon echtgenoot en vader geworden.

Het huwelijk van de monniken. Thesen.

De eerste beweging van de Hervormer bij het vernemen van die dingen, was zich aan de vreugde over te geven. "Ik bewonder," zei hij, "die nieuwe echtgenoot van Kemberg, die niets vreest en zich spoedt te midden van de beweging." LUTHER was overtuigd dat de priesters gehuwd moesten zijn. Maar dit vraagstuk leidde hem tot een ander, namelijk dat van het huwelijk van de monniken; en hier had LUTHER een dier inwendige aanvechtingen door te staan waarvan zijn gehele leven samengesteld was: want elke Hervorming moest door een geestelijke strijd daargesteld worden. MELANCHTON en CARLSTADT, de één leek en de ander priester, dachten dat er voor de monniken zowel als voor de priesters een volkomene vrijheid moest zijn om in de band van de huwelijk te treden LUTHER, monnik, was in het eerst van andere gedachte. Op zekere tijd de bevelhebber van de Wartburg hem enige thesen van CARLSTADT over de ongehuwde staat gebracht hebbende, riep hij uit: "Goede God! zullen onze Wittenbergers dan zelfs aan de monniken vrouwen geven!..." Dit denkbeeld verbaasde hem en bracht hem in verwarring; zijn ziel was er door ontsteld." Hij verwierp voor zichzelf de vrijheid welke hij voor anderen vorderde. "Ach!" riep hij met verontwaardiging uit, "zij zullen mij tenminste niet noodzaken, een vrouw te nemen." Dit gezegde is voorzeker

niet bekend bij degenen die beweren dat LUTHER de Hervorming begon om te trouwen. De waarheid zoekende, niet uit hartstocht, maar met oprechtheid, verdedigde hij wat hem als waarheid voorkwam, schoon het over het geheel met zijn stelsel strijdig was. Hij verkeerde in een mengsel van waarheid en dwaling, verwachtende dat alle dwaling zou vallen en dat de waarheid alleen zou overblijven.

Er was inderdaad tussen beide vraagstukken een groot verschil. Het huwelijk van de priesters strekte niet tot vernietiging van het priesterdom; alleen kon het integendeel aan de wereldlijke geestelijkheid de achting van de volken bezorgen; maar het huwelijk van de monniken was de ondergang van het monnikendom. Het was dan zaak te weten of men dat machtige leger moest ontbinden en afdanken wat de pausen onder hun bevelen hielden. "De priesters," schreef LUTHER aan MELANCHTON, "zijn van God ingesteld, en bij gevolg zijn zij vrij ten aanzien van menselijke verordeningen. Maar het is met hun eigen wil dat de monniken de ongehuwde staat verkozen hebben; zij zijn dan niet vrij zich aan het juk te onttrekken dat zij zelf hebben gekozen."

Geschrift tegen het monnikendom.

De Hervormer moest voorwaarts gaan en door een nieuwe kampstrijd die nieuwe stelling van de vijand overmeesteren. Reeds had hij zoveel misbruiken van Rome en Rome zelf doen vallen; maar het monnikendom was nog in stand gebleven. Het monnikendom, dat eertijds in zo veel wildernissen het leven aangebracht had, en dat, na vele eeuwen doorlopen te hebben, nu zoveel kloosters met ledigheid en dikwijls niet wellust vervulde, scheen een lichaam aangenomen te hebben, en de rechten in dit kasteel van Thuringen te komen verdedigen, waar de vraag van de leven of dood in het geweten van één mens bepleit werd. LUTHER was daarover in tweestrijd; nu eens was hij op het punt om het omver te werpen en dan weer op het punt om overwonnen te worden. Eindelijk, niet langer de strijd kunnende volhouden, wierp hij zich in het gebed voor de voeten van JEZUS CHRISTUS, en riep uit: "Onderricht ons! verlos ons! Herstel ons door uw barmhartigheid in de vrijheid welke ons toebehoort: want wij zijn voorzeker uw volk!"

Het monnikendom houdt voor Luther op.

De verlossing deed zich niet lang verbeiden; er greep een grote omwenteling in het gemoed van de Hervormer plaats; en het was nogmaals de leer van de rechtvaardiging door het geloof, welke hem de overwinning bezorgde. Dit wapen, wat de aflaten, de praktijken van Rome en de paus zelf had doen vallen, deed ook in het gemoed van LUTHER en in de Christenheid de monniken vallen. LUTHER zag dat het monnikendom en de leer van een zaligheid door genade met elkaar geheel strijdig waren, en dat het monnikenleven geheel en al gegrond was op gewaande verdiensten van de mens. Van toen af overtuigd dat de eer van JEZUS erin betrokken was, hoorde hij in zijn geweten een stem die hem onophoudelijk toeriep: "Het monnikendom moet vallen!" "Zolang de leer van de rechtvaardiging door het geloof in de Kerk zuiver blijft, zal er niemand monnik worden," zei hij. Deze overtuiging werd steeds krachtiger in zijn hart, en van het begin van September zond hij "aan de bisschoppen en diakenen van de Kerk van Wittenberg" de volgende thesen, welke zijn oorlogsverklaring aan het monnikenleven waren: "Al wat uit het geloof niet is, dat is zonde. Rom. 14:23

"Al wie gelofte van maagdom, van kuisheid, van Godsvrucht doet zonder geloof, doet een goddeloze, afgodische gelofte, en hij doet die aan de duivel zelf.

"Door zodanige geloften te doen, is men erger dan de priesters van CYBELE, of dan de Vestaalse maagden van de heidenen: want de monniken doen hun geloften in de gedachte van door die geloften gerechtvaardigd en zalig te worden; en wat men eniglijk aan Gods barmhartigheid moest toeschrijven, schrijft men dus aan verdienstelijke werken toe.

"Men moet zodanige kloosters tot de grond toe afbreken, als zijnde woningen des duivels.

"Er is slechts een enkele orde die heilig is en die heilig maakt, het is het Christendom of het geloof.

"Om de kloosters nuttig te doen zijn, moesten zij scholen wezen, waar de kinderen tot de staat van volwassen mensen opgeleid werden; terwijl het nu integendeel huizen zijn waar volwassen mensen weer kinderen worden en het voor altijd blijven."

Men ziet, LUTHER zou op dit tijdstip de kloosters nog als huizen van opvoeding geduld hebben; maar spoedig werden zij aanvallen tegen die gestichten heviger. De onzedelijkheid van de kloosters en de schandelijke bedrijven welke er plaats hadden, stelde zich met kracht aan zijn ziel voor.

"Ik wil," schreef hij de 11de November aan SPALATIJN, "de jonge lieden van de helse vlammen van de ongehuwde staat verlossen." Daarna schreef hij tegen de kloostergeloften een boek dat hij aan zijn vader opdroeg: "Wilt gij," zegt hij in zijn opdracht aan de grijsaard van Mansveld, "wilt gij mij nog aan het monnikendom ontrukken? Gij hebt er recht toe: want gij zijt nog mijn vader, en ik ben nog uw zoon: maar het is niet meer nodig; God is u voorgekomen, Hij zelf heeft er mij met kracht aan ontrukkt. Wat ligt eraan gelegen of ik de geschoren kruin en de monnikskap draag of niet? Is het de monnikskap, is het de geschoren kruin, welke een monnik maken? *Alle dingen behoren aan u*, zegt PAULUS, *en gij behoort aan CHRISTUS*. Ik behoor niet aan de monnikskap, maar de monnikskap behoort aan mij. Ik ben een monnik, en echter geen monnik; ik ben een nieuw schepsel, niet van de paus, maar van JEZUS CHRISTUS. CHRISTUS, alleen en zonder tussenkomst, is mijn bisschop, mijn abt, mijn prior, mijn heer, mijn vader, mijn meester; en ik ken geen ander. Wat gaat het mij aan of de paus mij veroordeelt en vermoord? Hij zal mij niet uit het graf kunnen doen gaan om mij ten tweede male te vermoorden...De grote dag nadert, dat het rijk van de gruwelen omver geworpen zal worden. Gave God, dat wij waardig geacht werden om door de paus vermoord te worden! Ons bloed zou tegen hem ten hemel roepen, en dus zijn oordeel zich verhaasten en zijn einde nabij zijn."

Er had in LUTHER zelf een gehele omkering plaats gehad; hij was geen monnik meer. Het waren geen uitwendige oorzaken, geen menselijke hartstochten, geen vleeselijke overijling, welke die verandering teweeggebracht hadden. Er had een kampstrijd plaats gehad: LUTHER had zich eerst aan de zijde van het monnikendom geschaard; maar de waarheid was ook in het strijdperk getreden, en het monnikendom was overwonnen geworden. De zegeprelen welke de hartstocht behaalt zijn kortstondig; maar die van de waarheid zijn duurzaam en beslissend.

IV.

De aartsbisschop Albert.

Terwijl LUTHER dus één van de grootste omwentelingen voorbereidde welke in de Kerk moesten daargesteld worden, en de Hervorming met zoveel kracht in het leven van de Christenheid begon door te dringen, waren de aanhangers van Rome verblind, gelijk dat gewoonlijk diegenen zijn welke lange tijd in het bezit van de macht zijn geweest, en verbeeldden zij zich dat, omdat LUTHER op de Wartburg was, de Hervorming dood en voor altijd begraven was; ook dachten zij hun oude gewoonten, voor een ogenblik door de monnik van Wittenberg verstoord, met rust te kunnen hervatten. De keurvorst-aartsbisschop van Mentz, ALBERT, behoorde tot die zwakke zielen, welke, wanneer alle zaken gelijk staan, zich voor het goede verklaren, maar die, zodra hun eigenbelang er bij in het spel komt, geheel bereid zijn zich aan de zijde van de dwaling te scharen. Het was voor hem een zaak van gewicht dat zijn hof even luisterrijk, zijn stoet even rijk en zijn tafel even goed aangericht was als die van enig ander vorst in Duitsland; maar, de aflaathandel was verwonderlijk geschikt om dit doel te bereiken. Zo was dan nauwelijks het decreet van veroordeling tegen LUTHER

en de Hervorming van de keizerlijke kanselarij uitgegaan, of ALBERT, die toen met zijn hof te Halle was, deed de aflaatkramers die nog door het woord van de Hervormer verschrikt waren, bijeenkomen, en trachtte hen door woorden als deze gerust te stellen: "Vreest niet meer, wij hebben hem tot stilzwijgen gebracht; beginnen wij weer met rust de kudde te scheren; de monnik is gevangen; men heeft grendels en sloten verzekerd; hij zal ditmaal wel behendig zijn, wanneer hij nogmaals onze werkzaamheden komt storen." De aflaatmarkt werd weer geopend, de koopwaren werden uitgestald, en de kerken te Halle weergalmden opnieuw van de redenen van bedriegers.

Maar LUTHER leefde nog, en zijn stem was krachtig genoeg om buiten de muren en traliën, waar achter men hem verborgen had, te dringen. Niets kon zijn verontwaardiging in hoger mate ontvlammen. Hoe! de hevigste gevechten zijn geleverd geworden; hij heeft alle gevaren getrotseerd; de waarheid is overwinnaar gebleven, en men durft haar met voeten trappen, alsof zij overwonnen ware geweest!...Nogmaals zal dat woord weergalmen, wat reeds eenmaal die schandelijke handel heeft verstoord. "Ik zal niet rusten," schreef hij aan SPALATIJN, "vóórdat ik de afgod van Mentz en van dezelfs schandalen te Halle aangevallen heb."

De afgod van Halle.

LUTHER sloeg terstond handen aan het werk; hij bekreunde er zich zeer weinig aan dat men zijn verblijf op de Wartburg zocht te verbergen. ELIAS in de woestijn smeedt nieuwe bliksemen tegen de goddelozen ACHAB. De 1ste November voltooide hij een geschrift *tegen de nieuwe afgod van Halle.*

De aartsbisschop was van LUTHERS voornemen onderricht. Ontroerd, verschrikt bij die gedachte, zond hij, omstreeks het midden van Oktober, twee officieren van zijn hof, CAPITO en AURBACH, naar Wittenberg, om het onweer af te wenden. "LUTHER," zeiden zij tot MELANCHTON die hen bereidvaardig ontving, "behoort zijn onstuimigheid wat te matigen." Maar MELANCHTON, schoon zelf zachtvaardig, was niet van degenen die zich verbeelden dat de wijsheid bestaat in altijd toe te geven, in altijd te aarzelen, in altijd te zwijgen. "Het is God zelf die hem roept," antwoordde hij, "en onze eeuw heeft een scherp en bijtend zout nodig." CAPITO wendde zich toen tot JONAS, en zocht door middel van hem op het hof te werken. Reeds was er de tijding van LUTHERS voornemen aangekomen, en men was er over verschrikt. "Hoe!" hadden de hovelingen gezegd, "zal men de vlam weer aanblazen welke men zoveel moeite gehad heeft te blussen! LUTHER kan niet behouden worden dan door zich te doen vergeten, en hij staat tegen de eerste vorst van het rijk op!" - "Ik zal niet gedogen" zei de keurvorst, "dat LUTHER tegen de aartsbisschop van Mentz schrijve en dus de openbare rust verstore."

Luther staat op.

Toen men LUTHER deze woorden verhaalde, was hij er over verontwaardigd. Het is niet genoeg zijn lichaam gevangen te nemen, men wil ook zijn geest en de waarheid zelf in boeien kluisteren!... Verbeeld men zich dat hij zich uit vrees verbergt en dat zijn verwijdering de bekentenis van zijn nederlaag is? Hij daarentegen meent, dat zij een overwinning is. Wie heeft dan te Worms tegen hem durven opstaan en de waarheid tegen spreken? Zo dan, toen de gevangene van de Wartburg de brief van de kapellaan, die hem van 's vorsten gevoelens onderrichtte, gelezen had, wierp hij die ver van zich, besloten er niet op te antwoorden. Maar hij kon zich niet lang inbinden; hij nam de brief weer op. "De keurvorst zal niet gedogen!..."schreef hij aan SPALATIJN, "-en ik zal niet dulden dat de keurvorst mij niet toelate te schrijven... Veel liever u voor altijd verloren, u, de keurvorst, ... de gehele wereld! Indien ik de paus weerstand geboden heb, die de schepper van uw kardinaal is, waarom zou ik dan aan zijn schepsel toegeven? Het is waarlijk schoon, van u te horen zeggen dat men de openbare rust niet moet verstoren, terwijl gij toelaat dat men de eeuwige rust Gods

verstoort!... Dus zal het niet zijn, o SPALATIJN! Dus zal het niet zijn, o vorst! Ik zend u een boek dat ik reeds tegen de kardinaal gereed gemaakt had, toen ik uw brief ontving. Zend het aan MELANCHTON terug...."

Schrik aan het hof.

Het lezen van dit handschrift deed SPALATIJN beven; hij stelde opnieuw de Hervormer de onvoorzichtigheid voor, welke het zijn zou een werk in het licht te geven dat het keizerlijk bewind zou noodzaken zijn schijnbare onwetendheid van LUTHERS lot te laten varen, en een gevangene te straffen die de eerste vorst van het rijk en van de Kerk durfde aanranden. Indien LUTHER bij zijn voornemen bleef volharden, was de rust opnieuw gestoord, en de Hervorming was misschien verloren. LUTHER bewilligde er in om de uitgave van zijn geschrift uit te stellen; hij stond zelfs toe dat MELANCHTON de scherpste plaatsen in het zou doorhalen. Maar verontwaardigd over de vreesachtigheid van zijn vriend, schreef hij aan de kapellaan: "De Heere leeft en regeert, aan Wie gij, hovelingen, niet gelooft, tenminste wanneer Hij niet zozeer zijn werken naar uw reden schikt, dat het niet meer nodig is iets te geloven." Daarop nam hij het besluit rechtstreeks aan de keurvorst-kardinaal te schrijven.

Luther aan de aartsbisschop.

Het is het bisschoppelijk gezag geheel en al dat LUTHER in de persoon van de Germaanse primaat voor zijn rechtbank trekt. Zijn woorden zijn die van een onverschrokken man, brandende van ijver voor de waarheid, en die de bewustheid heeft van in de naam van God zelf te spreken.

"Uw keurvorstelijke Hoogheid," schrijft hij uit het binnenste van het eenzaam verblijf waar men hem verborgen heeft, "heeft binnen Halle de afgod weer opgericht welke het geld en de ziel van de arme Christenen verslindt. Gij denkt misschien dat ik buiten gevecht ben, en dat zijn keizerlijke majesteit de klachten van de arme monnik gemakkelijk zal smoren...Maar weet dat ik mij van mijn plicht die de Christelijke liefde mij oplegt zal kwijten, zonder de poorten van de hel en des te meer zonder de pausen, de bisschoppen en de kardinalen te vrezen.

"Het is daarom mijn nederigste bede dat Uw keurvorstelijke Hoogheid zich het begin van deze zaak herinnere, en hoe uit een kleine vonk een vreselijke brand ontstaan is. De gehele wereld was toen ook in rust. Die arme bedelmonnik, dacht men, die geheel alleen de paus wil aanvallen, is te gering voor zulk een werk. Maar God is tussen beide gekomen; en heeft de paus meer moeite en zorgen verwekt dan hij ooit gehad heeft sinds hij in de tempel Gods gezeten is om over de Kerk heerschappij te voeren. Diezelfde God leeft nog; dat niemand eraan twijfele. Hij zal een kardinaal van Mentz weerstand weten te bieden, al wierd deze zelfs door vier keizers ondersteund: want het is bovenal zijn vermaak de hoge cederen neer te vellen en de trotse FARAO'S te vernederen.

"Daarom laat ik Uwe Hoogheid bij geschrifte weten, dat wanneer de afgod niet is neergeveld, ik, om aan de leer van God te gehoorzamen, Uwe Hoogheid openlijk moet aanvallen, gelijk ik de paus zelf aangevallen heb. Uw Hoogheid gedrage zich naar dit bericht; ik verwacht een spoedig en goed antwoord binnen de tijd van veertien dagen. Geschreven in mijn woestijn, Zondag na St. Catharina, 1521.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanige dienaar, MARTIJN LUTHER."

Deze brief werd naar Wittenberg gezonden, en van Wittenberg naar Halle, waar toen de keurvorstkardinaal zijn verblijf hield: want men durfde hem onderweg niet ophouden, voorziende welk een onweer zulk een stoutheid zou hebben doen uitbarsten. Maar MELANCHTON deed deze vergezeld gaan van een brief aan de voorzichtige CAPITO gericht, waardoor hij zich bevljigtigde een goede uitslag aan deze moeilijke zaak te bezorgen.

Antwoord van Albert.

Men kan niet zeggen welke gevoelens de jonge en zwakke aartsbisschop koesterde toen hij de brief van de Hervormer ontving. Het aangekondigde werk *tegen de afgod van Halle* was als een zwaard boven zijn hoofd opgehangen. En, te gelijker tijd, welk een drift moest niet in zijn hart ontbranden door de verwatenheid van die landmanszon, van die in de ban gedane monnik, die zulk een taal durfde voeren tot een vorst van het huis van Brandenburg, tot de primaat van de Germaanse Kerk? CAPITO smeekte de aartsbisschop, de monnik voldoening te geven. De schrik, de hoogmoed, het geweten, welks stem hij niet kon smoren, verwekten in de ziel van ALBERT een vreselijke strijd. Kortom, de vrees voor het boek en mogelijk ook de stem van zijn geweten, hadden op hem de overhand; hij vernederde zich; hij zamelde alles bijeen wat hij geschikt dacht te zijn om de man van de Wartburg te bevredigen, en nauwelijks waren de veertien dagen verstreken, of LUTHER ontving de volgende letteren, nog meer verbazing verwekkende dan zijn vervaarlijke brief:

"Waarde heer doctor, ik heb uw letteren ontvangen en gelezen, en heb ze gunstig opgenomen. Maar ik denk dat de reden welke u bewogen heeft om mij zulk een brief te schrijven sinds lang niet meer bestaat. Ik wil mij, met Gods hulp, als een godvruchtig bisschop en als een Christelijk vorst gedragen, en ik erken dat de genade Gods mij nodig is. Ik ontken niet dat ik een zondaar ben, die kan zondigen en feilen, en zelfs die dagelijks zondigt en feilt. Ik weet wel dat ik, zonder Gods genade, evenals alle andere mensen, indien zelfs niet nog meer, niets dan onnut en vuil slijk ben. In antwoord op uw letteren heb ik u deze gunstige geneigdheid niet willen verbergen: want ik ben meer dan begerig u, uit liefde voor CHRISTUS, allerlei goed en gunst te bewijzen. Ik weet een Christelijke en broederlijke bestraffing te ontvangen.

"Met mijn eigen hand, ALBERT."

Zodanig was de taal welke de keurvorst, aartsbisschop van Mentz en Maagdenburg wie het opgedragen was de constitutie van de Kerk in Duitsland te vertegenwoordigen en te handhaven, tot de banneling van de Wartburg voerde. Had ALBERT, door hem te schrijven, aan de edele inspraak van zijn geweten, of aan slaafse vrees gehoor gegeven? In het eerste geval is die brief edel; in het tweede is deze verachting waardig. Wij willen liever vooronderstellen dat deze uit een goede beweging van zijn hart voortkwam. Hoe het ook zij, deze toont de verbazende verhevenheid van Gods dienaren boven de grootheden van de aarde. Terwijl LUTHER, alleen, gevangen, veroordeeld, in zijn geloof een onbedwingbare moed vond, beefde de aartsbisschopkeurvorst-kardinaal, omringd van al de macht en al de gunst van de wereld, op zijn zetel. Dit verschil vertoont zich onophoudelijk, en bevat de sleutel van het wonderbare raadsel dat de geschiedenis van de Hervorming ons aanbiedt. De Christen is niet geroepen zijn krachten te berekenen en zijn middelen van overwinning op te tellen. De enige zaak waaromtrent hij niet moet rusten is, te weten of de zaak welke hij voorstaat wel die van God zelf is, en of hij er niets dan de eer van zijn meester mee bedoelt. Er is ongetwijfeld een onderzoek te doen; maar dit onderzoek is geheel geestelijk; de Christen ziet op het hart en niet op de arm; hij weegt de gerechtigheid en niet de kracht. En wanneer die vraag eenmaal opgelost is, is zijn weg gebaad. Hij moet moedig voortgaan, al ware het zelfs tegen de wereld en al haar legers, in de onwrikbare overtuiging dat God zelf voor hem zal strijden.

De vijanden van de Hervorming gingen dus van een uiterste strengheid tot een uiterste zwakheid over; zij hadden dat reeds te Worms gedaan; en die haastige overgangen vindt men steeds in de strijd welke de dwaling tegen de waarheid voert. Al wat bestemd is om te bezwijken gevoelt zich inwendig niet wel gesteld, wat het weifelachtig, onzeker maakt, en het beurtelings van het een uiterste tot het andere drijft. Men zou beter doen door zich gelijk te blijven en kracht te betonen; daardoor zou men misschien wel zijn val verhaasten, maar, wanneer men viel, zou men tenminste met ere vallen.

Joachim van Brandenburg.

Een broeder van ALBERT, de keurvorst van Brandenburg, JOACHIM I, gaf het voorbeeld van die, vooral in onze eeuw, zo zeldzame vastheid van karakter. Onbewegelijk in zijn beginselen, standvastig in zijn handelingen, wetende, wanneer het nodig was, de aanmatigheden van de paus tegenstand te bieden, hield hij met een ijzeren hand de voortgang van de Hervorming tegen. Reeds te Worms had hij er op aangedrongen dat men LUTHER niet zoude horen en dat men hem zelfs, in weerwil van zijn vrijgeleide, als ketter zou straffen. Nauwelijks was het edict van Worms in de wereld, of hij beval er de gestrenge uitvoering van in al zijn staten. LUTHER wist een zo vast karakter te waarderen, en, terwijl hij JOACHIM van zijn overige tegenstanders onderscheidde, zei hij: "Men kan nog voor de keurvorst van Brandenburg bidden." Die geest van de vorst schijnt aan zijn volk meegedeeld te zijn. Berlijn en Brandenburg bleven lange tijd volkomen voor de Hervorming gesloten. Maar wat men langzaam ontvangt, bewaart men getrouw. Terwijl sommige landstreken die toen het Evangelie met vreugde ontvingen, als bijvoorbeeld België en Westfalen, het spoedig moesten laten varen, moest Brandenburg dat het laatst van de Duitse staten de weg des geloofs betrad, zich later op de eerste plaats van de Hervorming stellen.

LUTHER ontving de brief van de kardinaal ALBERT niet zonder argwaan dat deze uit geveinsdheid en om de raad van CAPITO te volgen, geschreven was geworden. Hij zweeg echter, zich tevreden houdende met aan deze laatste te verklaren, dat zolang de aartsbisschop, ter nauwernood in staat om een kleine parochie te besturen, het masker van het kardinaalschap en de bisschoppelijke pracht niet afleide, en hij geen eenvoudig dienaar van het Woord wierd, het onmogelijk was dat hij de weg van de zaligheid bewandelde.

V.

Overzetting van de Bijbel.

Terwijl LUTHER dus met de dwaling worstelde alsof hij nog op het slagveld geweest was, was hij in zijn eenzaam verblijf op de Wartburg werkzaam alsof hij zich met niets dat in de wereld voorviel bemoeide. Het ogenblik was gekomen dat de Hervorming van de wetenschap van de Godgeleerden in het leven van de volken moest overgaan; en echter het grote middel waardoor deze voortgang moest bewerkstelligd worden, bestond nog niet. Dat krachtig en wonderbaar werktuig, bestemd om van alle zijden tegen het gebouw van Rome stenen te werpen, welke de muren zouden doen vallen, om het knellend juk af te schudden waaronder het Pausdom de Kerk deed zuchten, om aan de gehele mensheid een aandrifft te geven, welke zij tot aan het einde van de eeuwen zouden behouden, dit werktuig moest uit het oude kasteel van de Wartburg te voorschijn komen, en met de Hervormer de wereld binnentreden, op de dag dat zijn gevangenschap zou eindigen.

Hoe meer de Kerk van de tijd verwijderde dat JEZUS, het waarachtige licht van de wereld, op aarde was, zoveel te meer had zij de fakkel van Gods Woord nodig, welke voor de mensen van de laatste eeuwen het licht van JEZUS CHRISTUS onverbasterd moet doen schijnen. Maar dat Goddelijk Woord was toen aan het volk onbekend. Enige proeven van overzetting naar de Vulgata in 1477, in 1490 en in 1518 gemaakt, waren kwalijk uitgevallen, waren schier onverstaanbaar, en uithoofde van derzelfer hoge prijs buiten het bereik van het volk. Er was zelfs een verbod uitgevaardigd geworden om de Bijbel in de gewone taal aan de Germaanse Kerk te geven. Daarenboven werd het getal dergenen die in staat waren te lezen niet eer aanzienlijk dan toen erin de Duitse taal een boek was dat een levendige en algemene belangstelling wekte.

LUTHER was geroepen om aan zijn natie de Schriften van God te geven. Dezelfde God die de Apostel JOHANNES naar Pathmos geleid had om er zijn openbaringen te schrijven, had LUTHER binnen de Wartburg opgesloten om er Zijn Woord over te zetten. Dat grote werk,

wat hij te midden van de verstrooiingen en bezigheden te Wittenberg bezwaarlijk zoude ondernomen hebben, moest het nieuwe gebouw op de oorspronkelijke rots stichten, en, na zoveel eeuwen, de Christenen van de schoolse haarkloverijen tot de zuivere en eerste bron van de verlossing en zaligheid terugbrengen.

Behoeften van de Kerk.

De behoeften van de Kerk spraken met kracht; zij vorderden dit grote werk; en LUTHER moest door zijn inwendige ervaringen geleid worden om dat te ondernemen. Inderdaad, hij had in het geloof die zielerust gevonden, welke zijn ontrust geweten en zijn kloosterbegrippen hem lange tijd in eigen verdiensten en heiligheid hadden doen zoeken. De leer van de Kerk, de schoolse Godgeleerdheid, wisten niets van de vertroosting welke het geloof geeft; maar de heilige Schrift verkondigde deze met grote nadruk, en daar was het dat hij ze had gevonden. Het geloof aan Gods Woord had hem vrij gemaakt. Door het gevoelde hij zich van het leerstellig gezag van de Kerk, van haar hiërarchie, van haar overlevering, van de schoolse meningen, van de kracht van de vooroordelen en van alle menselijke heerschappij ontslagen. Die talrijke en sterke banden welke de Christenheid sinds eeuwen gekluisterd en van haar vrijheid beroofd hadden, waren verbroken en lagen rondom hem verstrooid, en hij hief op een waardige wijze het hoofd op, vrij van alles, behalve van het Woord. Die onafhankelijkheid van mensen, die onderwerping aan God welke hij in de heilige Schrift gevonden had, begeerde hij ook voor de Kerk. Maar om haar deze te geven, moest hij haar Gods openbaringen geven. Een machtige hand moest de zware deuren van dat wapenhuis van Gods Woord, waar LUTHER zelf zijn wapenen gevonden had, op haar hengsels doen draaien en die aloude gewelven en zalen welke sinds eeuwen geen voet betreden had, moesten eindelijk weer voor het Christelijk volk worden geopend voor de dag van de strijd.

LUTHER had reeds verschillende stukken van de heilige Schrift overgezet; de zeven boetpsalmen waren zijn eerste werk geweest. JOHANNES de Doper, JEZUS CHRISTUS en de Hervorming begonnen gelijk met het woord van bekering. Dat is het beginsel van alle vernieuwing voor de mens en voor de gehele mensheid. Deze proeven waren met graagte ontvangen geworden; allen begeerden er nog meer, en deze stem van het volk was voor LUTHER de stem van God zelf. Hij vatte het voornemen op eraan te beantwoorden. Hij was achter hoge muren gevangen; welnu! hij zal zijn lege uren besteden om Gods Woord in de taal van zijn volk over te brengen. Weldra zal dit Woord met hem van de Wartburg uitgaan; het zal de volken van Duitsland doorlopen en hen in bezit stellen van die geestelijke schatten welke tot op dit ogenblik in de harten van enige godvruchtige mensen besloten waren gebleven. "Dit enige boek," riep hij uit, "zij in alle talen, in alle handen, onder alle ogen, in alle oren en in alle harten!" Treffende woorden, welke een beroemd genootschap, door het overbrengen van de Bijbel in de talen van alle volken, zich beijvert na drie eeuwen te vervullen. "De heilige Schrift zonder enige verklaring," zei hij ook nog, "is de zon waarvan alle leraren licht ontvangen"

Beginselen van de Hervorming.

Zodanig zijn de beginselen van het Christendom en de Hervorming. Volgens deze eerwaardige stemmen zijn het niet de Kerkvaders welke men nemen moet om de Schrift op te helderen, maar het is de Schrift welke de Kerkvaders moet ophelderen. De Hervormers en de Apostelen houden Gods Woord alleen genoegzaam tot licht, gelijk zij de offerande van CHRISTUS alleen genoegzaam achten tot gerechtigheid. Enig menselijk gezag met dit volstreekte gezag van God, of enige menselijke gerechtigheid met deze volmaakte gerechtigheid van CHRISTUS te willen mengen, is zoveel als het Christendom in van dezelfde twee grondslagen te ondermijnen. Dit zijn de hoofdketterijen van Rome, en het zijn ook die

welke enige leraren, schoon ongetwijfeld in een mindere mate, in de boezem van de Hervorming zouden wensen invoeren.

LUTHER ontsloot de Hebreeuws-Griekse Schriften van de Evangelisten en Apostelen, en ondernam de moeielijke taak om die Goddelijke leraren zijn moedertaal te doen spreken. Gewichtig tijdstip in de geschiedenis van de Hervorming! De Reformatie was van toen af niet meer in de hand des Hervormers. De Bijbel rukte voorwaarts; LUTHER trad terug. God vertoonde zich, en de mens verdween. De Hervormer heeft het BOEK in de handen van zijn tijdgenoten gesteld. Ieder kan nu God zelf horen. Wat hem aangaat, hij mengt zich van toen af onder de menigte en plaatst zich in de rijen diegenen die gezamenlijk uit de gemeenschappelijke bron van licht en leven komen putten.

Aanvechtingen van de duivel.

LUTHER vond in de overbrenging van de heilige Schriften een overvloed van troost en kracht welke hij zo zeer behoefde. Ziek, afgezonderd, bedroefd wegens de pogingen van zijn vijanden en de verwijderingen van enigen van zijn aanhangers, ziende zijn leven in de schaduw van dat oude kasteel wegwijnen, had hij soms hevige aanvechtingen door te staan. Men was in die tijden geneigd de worstelingen welke de ziel met haar geestelijke vijanden doorstaat in de zichtbare wereld over te brengen; de levendige verbeelding van LUTHER gaf lichtelijk een lichaam aan de bewegingen van zijn hart, en de bijgelovigheden van de middeleeuwen hadden nog enigen vat op zijn geest, zo dat men in dit opzicht van hem zou kunnen zeggen, wat men met betrekking tot de aan de ketters opgelegde straffen van CALVIJN gezegd heeft: hij had nog een overblijfsel van het Pausdom. De Satan was voor LUTHER niet louter een onzichtbaar, schoon ook waarlijk bestaand wezen: hij dacht dat die vijand Gods aan de mensen verscheen, gelijk hij aan JEZUS CHRISTUS verscheen was. Schoon de geloofwaardigheid van vele van de verhalen omtrent dit onderwerp in de "*Tafelgesprekken*" en elders voorkomende, meer dan twijfelachtig is, moet echter de geschiedenis dit zwak van de Hervormer doen kennen. Nimmer bestormden hem die sombere denkbeelden meer dan in de eenzaamheid van de Wartburg. Hij had, in de dagen van zijn kracht, de duivel binnen Worms getrotseerd; maar nu scheen al de kracht van de Hervormer verbrijzeld en zijn roem verdonkerd. Hij was op zijde geworpen; de Satan was op zijn beurt overwinnaar, en, in de angst van zijn geest, waande LUTHER hem in zijn reusachtige gedaante voor zich te zien verschijnen, zijn dreigende vinger te zien opheffen, met een bittere en helse grimlach te zien zegepralen en met een vreselijke woede op de tanden te horen knarsen. Eens onder anderen, zegt men, toen LUTHER aan zijn overzetting van het Nieuwe Testament arbeidde, meende hij de satan te zien die, vol afgrijzen van dit werk, hem onophoudelijk kwelde en steeds op hem loerde als een leeuw die op het punt is zijn prooi aan te vallen. LUTHER, verschrikt, verbitterd, greep zijn inktkoker en wierp die zijn vijand naar het hoofd. De gedaante verdween, en de inktkoker werd tegen de muur verbrijzeld.

Het verblijf op de Wartburg begon LUTHER onverdragelijk te worden. Hij verontwaardigde zich over de lafhartigheit van zijn beschermers. Soms bleef hij een gehele dag in een stil en diep gepeins verzonken, en geraakte er niet uit dan om uit te roepen: "Och! of ik te Wittenberg ware!" Eindelijk kon hij het er niet lang meer houden; hij heeft zich nu lang genoeg in acht genomen: hij moet zijn vrienden weerzien, hij moet ze horen, hij moet ze spreken. Hij stelt zich, wel is waar, in gevaar om in de handen van zijn vijanden te vallen, maar niets houdt hem terug. Tegen het einde van November, verlaat hij heimelijk de Wartburg en vertrekt naar Wittenberg.

Veroordeling van de Sorbonne.

Een nieuw onweer kwam juist op hem losbarsten. De Sorbonne had eindelijk het stilzwijgen afgebroken. Die vermaarde school te Parijs, eerste gezag in de Kerk naast de paus, aloude en

eerwaardige bron waaruit de Godgeleerde gevoelens waren voortgekomen, zond haar veroordeling tegen de Hervorming uit.

Zie hier enige van de stellingen welke zij veroordeelde. LUTHER had gezegd: "God vergeeft en scheldt steeds uit genade de zonden kwijt, en eist niets van ons ter vergelding, dan dat wij voortaan naar de gerechtigheid leven zouden." Hij had er bijgevoegd: "Van alle doodzonden is het hier de meest dodelijke, dat iemand gelove dat hij voor God niet schuldig zij aan een doemwaardige en dodelijke zonde." "Hij had daarenboven gezegd: "De ketters te verbranden is strijdig met de wil van de Heilige Geest."

Op al deze en nog meer andere stellingen welke zij opgenoemd had, antwoordde de Godgeleerde faculteit te Parijs: "Ketterij, vervloeking!"

Antwoord van Melancton.

Maar een jong man van vier en twintig jaren, van een kleine gestalte, zedig en zonder voorkomen durfde de handschoenen oprapen welke de eerste school van de wereld had toegeworpen. Men wist te Wittenberg niet wat men van die hoogdravende veroordelingen moest denken; men wist er dat Rome aan de inblazingen van de Dominicaners gehoor had gegeven, en dat de Sorbonne door twee of drie geestdrijvende leraren meegesleept was, welke men te Parijs door belachelijke scheldnamen aanduidde. Ook bepaalde zich MELANCTON in zijn verweerschrift niet om LUTHER te verdedigen; maar, met de stoutheid welke zijn schriften kenmerkt, bracht hij zelf de aanval in de legerplaats van zijn vijanden over. "Gij zegt: Hij is een Manicheër! hij is een Montanist! dat de vlammen en het vuur zijn dwaasheid beteugelen! En wie is Montanist? LUTHER, die wil dat men alleen aan de heilige Schrift gelove, of gij zelve, die wilt dat men liever aan het menselijk verstand dan aan Gods Woord gelove?"

Meer aan een mensenwoord dan aan Gods Woord toe te schrijven, was inderdaad de ketterij van MONTANUS, gelijk het nog die van de paus en van al diegenen is welke het hiërarchisch gezag van de Kerk of de inwendige ingevingen van het Mysticismus boven de stellige verklaringen van de gewijde Schriften stellen. Ook bepaalde zich de jeugdige meester van de vrije kunsten die gezegd had: "Ik zou liever het leven dan het geloof verliezen," zich daarbij niet. Hij beschuldigde de Sorbonne het Evangelie verduisterd, het geloof uitgeblust, aan het Christendom een ijdele filosofie in de plaats gesteld te hebben. Na dit boek van MELANCTON, was het punt van verschil veranderd; hij toonde zonder tegenspraak aan dat de ketterij te Parijs en Rome was, en de rechtzinnige waarheid te Wittenberg.

Luther's bezoek in Wittenberg.

LUTHER intussen, zich weinig aan de veroordelingen van de Sorbonne bekreunende, begaf zich, in riddergewaad, naar de academiestad. Onderscheiden berichten kwamen hem op weg ter oren omtrent een geest van ongeduld en onafhankelijkheid, welke zich onder enigen van zijn aanhangers openbaarde, en hij was erin zijn ziel over bedroefd. Eindelijk kwam hij te Wittenberg zonder herkend te worden, en nam zijn intrek in het huis van AMSDORF. Terstond gaat men in het geheim al zijn vrienden roepen, inzonderheid MELANCTON, die zo dikwijls gezegd had: "Indien ik van hem beroofd moet zijn, begeer ik liever de dood." Zij komen: welk een ontmoeting! welk een vreugde! De gevangene van de Wartburg smaakt onder hen al de aangenaamheden van de Christelijke vriendschap. Hij verneemt de voortgangen van de Hervorming, de hoop van zijn broeders; en, opgetogen over wat hij ziet en hoort, bidt hij, dankt hij, en keert daarna, zonder lang oponthoud, naar de Wartburg terug.

VI.

Nieuwe hervormingen.

De vreugde van LUTHER was gegrond: het werk van de Hervorming maakte toen grote vorderingen. FELDKIRCHEN, steeds in de voorhoede, had het eerst storm gelopen; nu was het leger aan het wankelen gebracht, en die macht welke de Hervorming, van de leer welke zij gezuiverd had in de eredienst, in het leven, in de inrichting van de Kerk overbracht, openbaarde zich toen door een nieuwe uitbarsting, nog vreselijker voor het Pausdom, dan de eerste geweest was.

Rome, van de Hervormer ontslagen, meende aan de ketterij een einde gemaakt te hebben. Maar in korte tijd veranderde alles. De dood stortte van de pauselijke troon de man neer die LUTHER in de ban had gedaan. Onlusten kwamen Spanje beroeren en noodzaakten KAREL V zich naar de overzijde van de Pyreneeën te begeven. De oorlog barstte tussen deze vorst en FRANS I uit, en alsof dit niet genoeg was om de keizer werk te verschaffen, rukte SOLIMAN tot in Hongarije voort. KAREL, van alle kanten aangevallen, zag zich genoodzaakt de monnik van Worms en zijn Godsdienstige nieuwigheden te vergeten.

Het schip van de Hervorming, dat, door tegenwinden ginds en herwaarts gedreven, op het punt was geweest van te vergaan, verhief zich, omstreeks deze tijd, weer statig op de wateren. Het was in het Augustijner klooster te Wittenberg dat de Hervorming uitbrak. Men moet er zich niet over verwonderen: het is waar, de Hervormer bevond er zich niet meer; maar alle menselijke krachten konden er de geest niet uit verbannen welke hem had bezielde.

Gabriel Zwilling over de mis.

Reeds sinds enige tijd weergalmden de kerk, waar LUTHER zo dikwijls gesproken had, van vreemde redenen. Een ijvervolle monnik, de prediker van het klooster, GABRIËL ZWILLING, predikte er met vuur de Hervorming. Even alsof LUTHER, wiens naam toen overal bekend gemaakt was, te sterk en te beroemd geworden was, verkoos God zwakke en onvermaarde mannen om de Hervorming te beginnen welke de beroemde doctor voorbereid had. JEZUS CHRISTUS," zei de prediker, "heeft het Sacrament van de altaars ingesteld om zijn dood te gedenken, en niet om er een voorwerp van aanbidding van te maken. Het te aanbidden is een wezenlijke afgoderij. De priester die het alléén gebruikt, bedrijft zonde. Geen prior heeft het recht een monnik te noodzaken om alléén de mis te lezen. Dat een, twee of drie de dienst verrichten, en dat al de overigen onder beiderlei gestalte het Sacrament des Heeren ontvangen."

Ziedaar wat broeder GABRIËL verlangde, en die stoutmoedige woorden waren door de overige broeders en inzonderheid door degenen die uit de Nederlanden kwamen met goedkeuring gehoord. Waarom zouden discipelen van het Evangelie zich niet in alles naar de voorschriften richten? Had LUTHER zelf niet, in de maand Augustus, aan MELANCHTON geschreven: "Van nu af zal ik nimmer meer een bijzondere mis houden?" Aldus kozen de monniken, die voorstanders van de hiërarchie, door Gods Woord in vrijheid gesteld, stoutmoedig partij tegen Rome.

De universiteit.

Te Wittenberg ondervonden zij van de kant van de priors een hardnekkige tegenstand. Zich herinnerende dat alle dingen met orde moeten geschieden, gaven zij toe, maar met te verklaren dat men zich door het onderhouden van de mis tegen het Evangelie van God aankantte.

De prior had de overhand; een enkele was sterker geweest dan allen. Men mocht dan geloven dat de beweging van de Augustijners niets anders geweest was dan een dier hersenschimmen van ongehoorzaamheid, waarvan de kloosters zo dikwijls het toneel waren. Maar het was in waarheid de Geest van God zelf, welke toen de Christenheid in beweging bracht. Een

afgezonderde stem, in het binnenste van een klooster ontboezemd, vond duizend stemmen om haar te beantwoorden; en wat men binnen de kloostermuren had willen besloten houden, kwam er uit te voorschijn en nam een lichaam aan midden in de stad zelve.

Melanchton.

Het gerucht van de afwijkende gevoelens van de monniken was spoedig door de stad verspreid. De burgers en de studenten van de hogeschool kozen partij, hetzij voor, of tegen de mis. Het keurvorstelijk hof was er over verontrust. FREDERIK, ontsteld, zond zijn kanselier PONTANUS naar Wittenberg, met last om de monniken te beteugelen, door hen, indien het nodig was, op water en brood te zetten; en de 12de Oktober, des morgens te zeven uur, begaf zich een bezending van hoogleraren, waarvan MELANCHTON een deel uitmaakte, naar het klooster om de broeders te vermanen, geen nieuwigheden in te voeren, of tenminste nog wat te wachten. Toen ontvlamde al hun ijver opnieuw; eensgezind in hun geloof, behalve de prior die hen bestreed, beriepen zij zich op de heilige Schrift, op het verstand van de gelovigen, op het geweten van de godgeleerden; en twee dagen later stelden zij hun een geschrevene verklaring ter hand.

De leraren onderzochten toen het geschilstuk meer van nabij, en erkenden dat de waarheid aan de zijde van de monniken was. Gekomen om te overtuigen, werden zij zelf overtuigd. Wat nu gedaan? hun geweten sprak met kracht; hun angst werd steeds groter; eindelijk, na lang gearzeld te hebben, namen zij een moedig besluit.

De keurvorst.

De 20ste Oktober gaf de hogeschool de keurvorst verslag van zaken. "Uw keurvorstelijke Hoogheid" zei zij hem, na de dwalingen van de mis voorgesteld te hebben, "schaffe alle misbruiken af, opdat CHRISTUS, in de dag des oordeels, ons niet hetzelfde verwijt doen moge, wat Hij weleer aan Capernaüm deed."

Dus zijn het niet meer enige onbekende monniken die spreken; het is die hogeschool welke alle deftige lieden, sinds enige jaren, als de school van de natie begroeten; en dezelfde middelen welke men heeft willen aanwenden om de Hervorming te verstikken, moeten nu dienen om haar te verspreiden.

MELANCHTON gaf met die vrijmoedigheid welke hij in de wetenschap betoonde vijf en vijftig stellingen uit, bestemd om het verstand te verlichten.

"Evenals men," zegt hij, "door het beschouwen van een kruis nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons de dood van CHRISTUS herinnert;

"Even als men door het beschouwen van de zon nog geen goed werk doet, maar louter een teken aanschouwt dat ons CHRISTUS en Zijn Evangelie herinnert;

"Even zo verricht men door het deel nemen aan de tafel des Heeren nog geen goed werk, maar maakt men louter gebruik van een teken dat ons de genade herinnert welke ons door CHRISTUS gegeven is geworden.

"Maar dit is hier het onderscheid, namelijk, dat de zinnebeelden, door mensen uitgevonden, louter herinneren wat zij betekenen, terwijl de tekenen, door God gegeven, niet slechts de zaken herinneren, maar ook het hart van Gods wil vergewissen.

"Gelijk het zien van een kruis niet rechtvaardigt, zo rechtvaardigt ook de mis niet.

"Gelijk het zien van een kruis geen offer voor onze zonden noch voor die van anderen is, zo is ook de mis geen offer.

"Er is slechts één offerande, er is slechts een genoegdoening: JEZUS CHRISTUS. Buiten Hem is er geen.

"De bisschoppen die zich niet tegen de goddeloosheid van de mis aankanten, zijn een vervloeking..."

Dus sprak de vrome en zachtzinnige PHILIPPUS.

De keurvorst was verslagen. Hij had jonge monniken de mond willen stoppen en ziedaar de gehele hogeschool en MELANCHTON zelf die opstaan om hen te ondersteunen. Wachten, scheen hem in alle dingen het zekerste middel tot een goede uitkomst. Hij hield niet van haastige hervormingen, en hij wilde dat ieder gevoelen zich vrij kon openbaren. "De tijd alleen; "dacht hij, "verlicht en brengt alle dingen tot rijpheid." En echter ging de Hervorming zijnes ondanks met haastige schreden voort, en dreigde alles met haar mee te slepen. FREDERIK wendde al zijn pogingen aan om deze te keren. Zijn gezag, de invloed van zijn karakter, de redenen welke hem het meest beslissend toescheen, alles was door hem in 't werk gesteld. "Haast u niet," liet hij aan de godgeleerden zeggen; "gij zijt te klein in getal om zulk een hervorming wel te doen gelukken. Indien zij op het Evangelie gegrond is, zullen anderen dat gewaar worden, en het zal met de gehele Kerk zijn dat gij die misbruiken zult afschaffen. Spreek, redetwist, predik over die dingen zoveel gij wilt; maar onderhoudt de oude gebruiken."

Zodanig was de strijd welke over de mis gevoerd werd. De monniken hadden moedig storm gelopen; de godgeleerden, een ogenblik besluiteloos, hadden hen weldra ondersteund. De vorst en zijn dienaren verdedigden alleen de plaats. Men heeft gezegd dat de Hervorming door de macht en het gezag van de keurvorst daargesteld was geworden; maar ver van daar, moesten de aanvallers op de geëerbiedigde stem van FREDERIK terug wijken; en de mis werd voor enige dagen behouden.

Het monnikendom aangerand.

Voor het overige, de aanval was reeds met drift op een ander punt overgebracht. Broeder GABRIEL zette in de kerk van de Augustijners zijn driftige redevoeringen voort. Het was tegen het monnikendom zelf dat hij nu verdubbelde aanvallen richtte; was de mis de sterkte van Romes leer, het monnikendom was de sterkte van de hiërarchie. Het waren dan twee van de voornaamste stellingen welke ingenomen moesten worden.

"Niemand," riep GABRIEL uit, volgens het bericht van de prior, "niemand in de kloosters onderhoudt Gods geboden; niemand kan onder de monnikskap zalig worden: al wie in een klooster is, is erin de naam des duivels ingekomen. De geloften van kuisheid, van armoede en van gehoorzaamheid zijn met het Evangelie strijdig."

Men berichtte deze vreemde redenen aan de prior die zich wel wachtte zich naar de kerk te begeven, uit vrees van deze te zullen horen.

"GABRIËL," zei men hem nog, "wil dat men alles in het werk stelle om de kloosters te legen. Wanneer men op straat monniken ontmoet, moet men, volgens hem, hen bij de kleren trekken en bespotten; en wanneer men door spotternij er niet in slaagt om hen uit het klooster te doen gaan, moet men hen er met geweld uit jagen. Gij moogt vrij de kloosters afbreken, vernielen, 't onderste boven keren, zegt hij, zodat er geen spoor meer van overblijft, en men nimmer op de plaats welke zij zo lang bezet hebben een enkelen van de stenen kunnen weervinden welke gediend hebben om zoveel luiheid en bijgelovigheden te bedekken."

Uitgang van de monnieken.

De monniken waren verbaasd; hun geweten riep hun toe dat wat GABRIËL zei maar al te waar was, dat het leven van een monnik niet overeenkwam met Gods wil, en dat niemand over hen kon beschikken dan zij zelve.

Dertien Augustijners gingen te gelijk uit het klooster, en het gewaad van hun orde verlatende, namen zij een gewone kleding aan. Diegenen onder hen die enig onderwijs genoten hadden volgden de lessen van de hogeschool, om eenmaal van de Kerk nuttig te worden, en degenen wier geest weinig beschaafd was, zochten hun brood te verdienen, door met hun eigen handen te arbeiden, volgens de les van de Apostel, en naar het voorbeeld van goede burgers van

Wittenberg. Een van hun, die het vak van schrijnwerken verstond, verlangde het burgerrecht en besloot te trouwen.

Was de intrede van LUTHER in het Augustijner klooster te Erfurt de eerste kiem tot de Hervorming geweest, zo was de uitgang van deze dertien monniken uit het Augustijner klooster te Wittenberg het sein dat zij bezit nam van de Christenheid. ERASMUS had, sinds dertig jaren, de nutteloosheid, de dwaasheid en de ondeugden van de monniken ten toon gesteld; en geheel Europa doen lachen en zich met hem verontwaardigen: maar het gold geen schimpreden meer. Dertien edele en moedige mannen keerden in het midden van hun broeders terug, om voor de maatschappij nuttig te zijn en er Gods bevelen te volbrengen. Het huwelijk van FELDKIRCHEN was de eerste nederlaag voor de hiërarchie geweest; de vrijwording dezer dertien Augustijners was de tweede. Het monnikendom, dat zich daargesteld had op het ogenblik dat de Kerk het tijdvak van haar slavernij en van haar dwalingen ingetreden was, moest vallen op het ogenblik dat zij de vrijheid en de waarheid weervond.

Gisting.

Deze stoute daad verwekte binnen Wittenberg een algemene gisting. Men bewonderde die mannen, welke aan de arbeid van allen kwamen deel nemen, en men ontving hen als broeders. Te gelijker tijd deden zich enige kreten horen tegen degenen die hardnekkig volhielden om in luiheid achter de muren van het klooster verborgen te blijven. De aan de prior getrouw gebleven monniken beefden in hun cellen; en deze door de algemene beweging meegesleept staakte de viering van de stille missen.

Ongeregelheden.

De minste toegevendheid, in een zo hachelijk ogenblik, moest de gang van de gebeurtenissen verhaasten. Dit bevel van de prior verwekte in de stad en op de hogeschool een zeer sterke beweging, en bracht een haastige uitbarsting te weeg. Onder de studenten en burgers van Wittenberg bevonden zich zodanige oproerige geesten welke de minste aanleiding in opstand brengt en tot strafwaardige ongeregelheden doet overgaan. Zij verontwaardigden zich bij de gedachte dat de stille missen, zelfs door de bijgelovige prior gestaakt, nog in de parochiale kerk gelezen werden; en op Dinsdag de 3de December, toen men er de mis ging verrichten, rukten zij ijlings naar de altaar heen, namen de boeken weg en verdreven de priesters. De raad en de hogeschool, verontwaardigd, kwamen bijeen om met gestrengheid tegen de bewerkers van deze misdrijven te handelen. Maar de driften, eenmaal opgewekt, komen niet dan moeilijk tot bedaren. De Franciscaners hadden geen deel genomen aan de hervormingsbeweging van de Augustijners. De volgende dag plakten enige studenten aan de poort van hun klooster een dreigend plakaat aan; daarna traden veertig studenten hun kerk binnen en, zonder er tot gewelddadigheden over te gaan, bespotteden zij de monniken, zodat deze de mis niet dan in het koor durfde lezen. Tegen de avond kwam men de vaders waarschuwen om op hun hoede te zijn. "De studenten," zei men hun, "willen het klooster aanvallen!..." De verschrikte monniken, niet wetende hoe zich voor deze wezenlijke of veronderstelde aanvallen in veiligheid te stellen, lieten in allerijl de raad verzoeken hen te verdedigen; men zond hun soldaten; maar de vijand vertoonde zich niet. De hogeschool deed de studenten in hechtenis nemen die aan deze ongeregelheden deel hadden genomen. Men bevond dat het studenten van Erfurt waren, reeds bekend wegens hun weinig betoonde ondergeschiktheid. Men paste op hen de academische straffen toe.

Kapittel van de Augustijners.

Intussen gevoelde men de noodzakelijkheid om de wettigheid van de kloostergeloften nauwkeurig te onderzoeken. Een kapittel samengesteld uit Augustijners van Thüringen en

meissen, kwam in de maand December te Wittenberg bijeen. Het gevoel van LUTHER was het hunne. Zij verklaarden, aan de een zijde, dat de kloostergeloften niets zondigs, maar, aan de andere zijde, dat zij ook niet verbindend waren." In CHRISTUS," zeiden zij, "bestaat er noch leek noch monnik; ieder is vrij het klooster te verlaten of erin te blijven. Die uitgaat, misbruike zijn vrijheid niet; die blijft, gehoorzame zijn meerderen, maar uit liefde." Vervolgens schaften zij de bedelarij en de missen die voor geld gelezen werden af; zij bepaalden ook dat de geleerdsten onder hen zich op het onderwijs van Gods Woord zouden toeleegen, en dat de overigen hun broeders met het werk van hun handen zouden onderhouden.

De mis en Carlstadt.

Dus scheen het vraagstuk van de geloften beslecht, maar dat van de mis bleef onbeslist. De keurvorst kante zich steeds tegen de stroom aan, en beschermde een inrichting welke hij in de gehele Christenheid nog in stand zag. De bevelen van een zo toegevend vorst konden echter de gemoederen niet lang in bedwang houden. Het hoofd van CARLSTADT geraakte inzonderheid in beweging te midden van de algemene gisting. Vol ijver, oprechtheid, onverschrokkenheid; bereid, gelijk LUTHER, om alles voor de waarheid op te offeren, bezat hij minder wijsheid en gematigdheid dan de Hervormer; hij was niet zonder enige ijdele roemzucht, en, met een zichtbare geneigdheid om tot in de diepste grond van de geschilstukken door te dringen, had hij weinig oordeel en weinig helderheid in zijn denkbeelden. LUTHER had hem van de Scholastieken afgebracht en tot de beoefening van de heilige Schrift geleid; maar CARLSTADT had het geduld niet gehad om de oorspronkelijke talen te beoefenen, en had niet, zoals zijn vriend, de volkomene genoegzaamheid van Gods Woord erkend. Ook zag men hem dikwijls de zonderlingste verklaringen aankleven. Zolang LUTHER aan zijn zijde was, hield de meerderheid van de meester de discipel binnen de rechte palen. Maar toen was CARLSTADT vrij. Men hoorde aan de hogeschool, in de kerk, overal binnen Wittenberg, die kleine man met zijn taankleurig gelaat, die nooit door zijn welsprekendheid geschitterd had, soms diepzinnige, maar dikwijls uitsporige en overdrevene denkbeelden met geestdrift voorstellen. "Welk een dwaasheid," riep hij uit, "te denken dat men de Hervorming aan de werking van God alleen moet overlaten! Er begint een nieuwe orde van zaken. 's Mensen hand moet tussen beiden komen. Ongelukkig degene die ten achteren zal blijven, en voor de zaak van de sterke God niet in de bres zal springen..." Het woord van de aartsdiaken deelde aan anderen het ongeduld mee dat hem zelf bezielde. "Al wat de pausen ingesteld hebben is goddeloos," zei, op zijn voorbeeld, oprechte en rechtschapen mensen. "Maken wij ons zelf ook niet schuldig aan die gruwelen door ze te laten bestaan? Wat door Gods Woord veroordeeld wordt moet in de Christenheid afgeschaft worden, hoedanig ook de geboden van de mensen zijn mogen. Willen de opperhoofden van de Staat en van de Kerk hun plicht niet doen, doen wij echter de onzen. Laat ons alle onderhandelingen, overeenkomsten, thesen, redetwisten vaarwel zeggen, en het ware geneesmiddel voor zoveel kwalen aanwenden. Er is een tweede ELIAS nodig om de altaren van Baal te vernielen."

Eerste Avondmaal.

De herstelling van het Avondmaal, in dit ogenblik van gisting en geestdrift kon buiten twijfel de plechtigheid en heiligheid van de instelling door de Zoon van God, in de nacht vóór zijn dood, en bijna aan de voet van zijn kruis, niet voorstellen. Maar indien God zich nu van zwakke en misschien hartstochtelijke mensen bediende, zo was het echter zijn hand die in het midden van de Kerk de maaltijd van zijn liefde herstelde.

Reeds in de maand Oktober had CARLSTADT in het geheim het Nachtdaal des Heeren, volgens de instelling van CHRISTUS, met twaalf van zijn vrienden gevierd. Zondags vóór

Kersmis maakte hij van de predikstoel bekend dat hij op de dag van de besnijdenis van de Heeren, de eerste dag des jaars, het Avondmaal onder beiderlei gestalte van brood en wijn zoude uitdelen aan al degenen die voor het altaar verscheen; dat hij alle nutteloze plechtigheden zoude achterwegen laten, en tot het vieren dier mis, noch koorkleed noch kasuifel zou aantrekken.

De raad, verschrikt, verzocht de raadsheer BEIJER een zo grote wanorde te voorkomen. Toen besloot CARLSTADT de bepaalde tijd niet af te wachten. Op de dag zelf van Kersmis 1521, predikt hij in de parochiekerk over de noodzakelijkheid om de mis te laten varen en het Sacrament onder beiderlei gestalte te ontvangen. Na de preek klimt hij van het altaar af; hij spreekt in het Duits de woorden van de zegening uit; vervolgens, zich naar het aandachtige volk kerende, zegt hij op een plechtige toon: "Wie de last van zijn zonden gevoelt, en honger en dorst heeft naar de genade Gods, kome en ontvang het lichaam en bloed des Heeren." Daarna, zonder de hostie op te heffen, deelt hij aan allen brood en wijn uit, zeggende: "Dit is de beker van mijn bloed, het bloed des nieuwe en eeuwige Testaments."

Er heersten verschillende gewaarwordingen in de vergadering. Enigen, gevoelende dat er een nieuwe genade van God aan de Kerk geschonken was, kwamen met een bewogen hart en in stilte voor het altaar. Anderen, inzonderheid door de nieuwheid van de zaak uitgelokt, naderden met beweging en een zeker ongeduld. Slechts vijf Avondmaalgangers vertoonden zich bij de biechtstoel. De overigen namen eenvoudig deel aan de openbare belijdenis van zonden. CARLSTADT gaf aan allen de algemene vergiffenis, geen andere dan deze boete opleggende: "Zondig voortaan niet meer." Tenslotte zong men het lied: *Agnus Dei (Lam van God)*.

Niemand kante zich tegen CARLSTADT aan; die hervormingen hadden reeds de algemene goedkeuring verworven. De aarts-diaken deelde opnieuw het Avondmaal op de eerste dag des jaars, daarna de volgende Zondag uit; en van toen af werd de instelling onderhouden. EINSIEDELN, raadsheer van de keurvorst, CARLSTADT verweten hebbende dat hij meer zijn eer dan het heil van zijn toehoorders zocht, antwoordde deze: "Machtig heer! er is geen dood welke mij van de heilige Schrift zou kunnen doen afzien. Het Woord is met zoveel vaardigheid tot mij gekomen...Wee mij wanneer ik het niet predik!" Kort daarna trad CARLSTADT in het huwelijk.

In de maand januari stelden de raad van de stad Wittenberg en de hogeschool de viering van het Avondmaal overeenkomstig de nieuwe inrichting vast. Men hield zich te gelijker tijd met de middelen bezig om aan de godsdienst haar zedelijke invloed weer te geven: want de Hervorming moest gelijktijdig het geloof, de eredienst en de zeden herstellen. Er werd bepaald dat men geen bedelaren meer zoude dulden, hetzij ze monniken waren of niet; en dat er in iedere straat een Godvruchtig man zou aangesteld worden om voor de armen te zorgen, en de ergerlijke zondaren voor de hogeschool of de raad te dagvaarden.

Gewicht van de mis volgens het Roomse stelsel.

Dus viel het voornaamste bolwerk van Rome, de mis; dus ging de Hervorming van de leer tot de eredienst over. Het was drie eeuwen geleden dat de mis en de transsubstantiatie bepaaldelijk ingevoerd waren geworden. Van toen af had alles in de Kerk een nieuwe loop genomen; alles was tot 's mensen roem en tot eerbewijzing des priesters ingericht. Het heilig Sacrament was aanbeden geworden; er waren feesten ingesteld ter ere van het grootste wonder; de aanbidding van MARIA had een hoog gewicht gekregen; de priester die bij zijn zegening de wonderbare macht ontving om "het lichaam van CHRISTUS te scheppen," was van de leken gescheiden en, volgens THOMAS AQUINAS, middelaar geworden tussen God en de mens; de ongehuwde staat van de priesters was als een onschendbare wet afgekondigd; de oorbiecht het volk opgelegd, en de beker aan het ontnomen: want, hoe zoude men nederige leken op de zelfde rij plaatsen als de priesters, die met de heerlijkste bediening belast waren?

De mis was een belediging voor de Zoon van God; zij was in strijd met de volmaakte genade van Zijn kruis en met de vlekkeloze heerlijkheid van Zijn eeuwig rijk; maar verlaagde zij de Heer, zij verhief de priester, welke zij met de ongehoorde macht bekleedde om naar zijn welgevallen, in zijn handen, de allerhoogste Schepper weer voort te brengen. De Kerk scheen van toen af te bestaan, niet om het Evangelie te prediken, maar alleen om de CHRISTUS in haar midden weer lichamenlijk voort te brengen. De opperpriester van Rome, wiens nederigste dienaren naar hun welgevallen het lichaam van God zelf schiepen, was als God in de tempel Gods gezeten, en eigende zich een geestelijke schat toe, waaruit hij naar zijn welgevallen aflaten tot vergiffenis van de zielen trok.

Zodanig waren de grove dwalingen welke zich, sinds drie eeuwen, met de mis aan de Kerk opgedrongen hadden. De Hervorming nam, door die menselijke instelling af te schaffen, al die misbruiken weg. Het was dan een daad van hoog aanbelang welke de aartsdiaken van Wittenberg verricht had. De prachtige feesten, welke het volk vermaakten, de eredienst van MARIA, de hoogmoed van het priesterschap, de macht van de paus, alles geraakte met de mis aan het wankelen. De heerlijkheid week van de priesters om naar JEZUS CHRISTUS weer te keren, en de Hervorming deed een verbazende stap voorwaarts.

VII.

Valse Hervorming.

Intussen hadden enige vooringenomen mensen in het werk dat tot stand kwam niets anders dan het gevolg van een ijdele geestvervoering kunnen zien. De daden zelf moesten het tegendeel bewijzen, en aantonen dat er een groot onderscheid bestaat tussen een op Gods Woord gegronde Hervorming en een buitensporige geestvervoering.

Wanneer er een grote Godsdienstige gisting in de Kerk plaats heeft, vermengen zich steeds enige onzuivere elementen met de openbaring van de waarheid. Men ziet één of meer valse hervormingen, van de mens afkomstig, en die tot getuigenis en bekrachtiging van de ware hervorming dienen, opdagen. Dus getuigden vele valse Messiassen ten tijde van CHRISTUS dat de ware Messias verscheen was. De Hervorming van de 16de eeuw kon niet tot stand komen zonder zulk een verschijnsel aan te bieden. Het was in de kleine stad Zwickau dat het zich vertoonde.

Er bevonden zich daar enige lieden, die, door de grote gebeurtenissen welke toen de Christenheid in beweging brachten geschokt, rechtstreekse openbaringen van de Godheid verlangden, in plaats van met eenvoudigheid naar de heiliging van hart te staan, en die voorgaven geroepen te zijn om de Hervorming, waarvan LUTHER een flauwe schets ontworpen had, verder te voltooien.

"Waartoe dient het," zeiden zij, "om zich zo streng aan de Bijbel te houden? De Bijbel! altijd de Bijbel! Kan de Bijbel tot ons spreken? Is deze niet onvoldoende om ons te onderrichten? Wanneer God ons door een boek had willen onderwijzen, zou Hij dan niet een Bijbel van de hemel gezonden hebben? Het is door de Geest alleen dat wij kunnen verlicht worden. God zelf spreekt tot ons. God zelf openbaart ons wat wij moeten doen en wat wij moeten zeggen." Dus randden deze dweepers, evenals de aanhangers van Rome, het grondbeginsel waarop alle Hervorming rust, de volkomen genoegzaamheid van Gods Woord, aan.

Een eenvoudig lakenwever, met name NIKOLAAS STORCK, maakte bekend dat de engel GABRIËL hem gedurende de nacht verscheen was, en dat hij, na hem dingen meegedeeld te hebben welke hij niet kon openbaren, tot hem gezegd had: "Gij zult zitten op mijn troon." Een oud student van Wittenberg, met name MARCUS STUBNER, verenigde zich met STORCK, en zei terstond zijn studiën vaarwel; want hij ontving onmiddellijk van God, zei hij, de gave om de heilige Schriften uit te leggen. MARCUS THOMAS, lakenwever, kwam hun getal vermeerderen; en een nieuw aankomeling THOMAS MUNZER, een man van een dweepachtige geest, gaf een geregelde inrichting aan deze nieuwe sekte. STORCK, het

voorbeeld van CHRISTUS willende volgen, koos onder zijn aanhangers twaalf Apostelen en twee en zeventig Discipelen. Allen maakten openlijk bekend, gelijk dat een sekte van onze dagen gedaan heeft, dat er eindelijk weer aan Gods Kerk Apostelen en profeten gegeven waren.

De nieuwe profeten.

De nieuwe profeten, in het voetspoor van de oude wanende te treden, deden weldra hun stem horen. "Wee! wee!" zeiden zij. "Een Kerk bestuurd door mensen zo bedorven als de bisschoppen, kan de Kerk van CHRISTUS niet zijn. De goddeloze overheden van de Christenheid zullen spoedig uitgeroeid worden. Binnen vijf, zes of zeven jaren zal er een algemene verwoesting in de wereld plaats grijpen. De Turk zal zich van Duitsland meester maken; al de priesters zullen ter dood gebracht worden, zelfs degenen die gehuwd zijn. Geen goddeloze, geen zondaar zal in het leven blijven; en nadat de aarde door bloed zal gezuiverd zijn, zal God er zijn rijk vestigen; STORCK zal in het bezit worden gesteld van het hoogste gezag, en het bestuur van de volken in handen van heilige mannen stellen. Dan zal er slechts één geloof en één doop zijn. De dag des Heeren is nabij, en wij naderen tot het einde van de wereld. Wee! wee! wee!" Vervolgens verklarende dat de doop, in de kindsheid ontvangen, van geen de minste waarde was, nodigden de nieuwe profeten alle mensen uit om uit hun handen de ware doop, als teken van inlijving in de nieuwe Kerk van God, te komen ontvangen.

Deze predikatiën maakten een levendige indruk op het volk. Enige vrome zielen waren ontroerd bij de gedachte dat er weer profeten aan de Kerk gegeven waren, en al degenen die het buitengewone beminden wierpen zich in de armen van de geestdrijvers van Zwickau.

De profeten in Wittenberg.

Maar nauwelijks had deze oude ketterij, welke reeds in de tijd van het Montanismus en in de middeleeuwen te voorschijn gekomen was, aanhangers gevonden, of zij ontmoette in de Hervorming een machtige tegenstander. NIKOLAAS HAUSSMANN, van wie LUTHER deze schone getuigenis gaf: "Al wat wij onderwijzen, doet hij,," was pastoor te Zwickau. Deze brave man liet zich niet door de voorgevingen van de valse profeten verleiden. Hij belette de nieuwigheden welke STORCK en zijn aanhangers wilden invoeren, en zijn twee diakenen handelden in overeenstemming met hem. De geestdrijvers, door de dienaren van de Kerk teruggestoten, gaven zich toen aan een andere buitensporigheid over. Zij leiden bijeenkomsten aan waarin verderfelijke leringen beleden werden. Het volk kwam in beweging, er braken onlusten uit; een priester die het heilig Sacrament droeg werd met stenen geworpen; het burgerlijk gezag kwam tussen beide en wierp de belhamels in de gevangenis. Over deze daad verontwaardigd, en ongeduldig om zich te rechtvaardigen en te beklagen, begaven STORCK, MARCUS THOMAS en STUBNER zich naar Wittenberg.

Zij kwamen er de 27ste December 1521 aan. STORCK ging aan het hoofd met de gang en de houding van een krijgsman. MARCUS THOMAS en STUBNER volgden hem. De verwarring welke binnen Wittenberg heerste begunstigde hun oogmerken. De academische jeugd en de burgerij, diep bewogen en reeds in gisting, waren een wel bereide grond voor de nieuwe profeten.

Zich van hun ondersteuning zeker wanende, begaven zij zich terstond naar de hoogleraren van de universiteit, om hun getuigenis te bekomen. "Wij zijn," zei zij, "van God gezonden om het volk te onderwijzen. Wij hebben met de Heer gemeenzame omgang; wij weten de toekomstige dingen); in één woord, wij zijn Apostelen en Profeten, en beroepen ons op doctor LUTHER." Deze vreemde taal verbaasde de leraren.

Melanchton.

"Wie heeft u bevolen te prediken?" vroeg MELANCHTON aan STUBNER zijn vorige kwekeling die hij in zijn huis ontving. -"Onze Heere God." -"Hebt gij boeken geschreven?" -"Onze Heere God heeft het mij verboden." MELANCHTON is ontroerd, hij staat verbaasd en verschrikt....

"Er zijn," zei hij, "in deze mensen buitengewone geesten; maar welke geesten?... LUTHER kan het alleen beslissen. Laat ons aan de een zijde op onze hoede zijn om de Geest Gods uit te blussen, en aan de andere, om door de geest des Duivels verleid te worden."

STORCK, van een onrustige aard, verliet weldra Wittenberg. STUBNER bleef aldaar. Met een brandende begeerte bezielde om bekeerlingen te maken, liep hij de gehele stad rond, nu eens met deze, dan met genen sprekende; en velen erkenden hem als Gods profeet. Hij wendde zich vooral tot een Zwaber, met name CELLARIUS, MELANCHTONS vriend, die een school hield waarin hij een groot aantal jonge lieden in de letteren onderwees, en die spoedig de zending van de nieuwe Apostelen volkomen toestond.

MELANCHTON werd hoe langer hoe onzekerder en ongeruster. Het waren niet zo zeer de dromerijen van de profeten van Zwickau welke hem verontrustten, als wel hun nieuwe leer over de doop. Zij scheen hem met de rede overeenkomstig, en hij vond het der moeite waardig de zaak te onderzoeken: "want" zei hij, "men moet niets lichtvaardig toelaten of verwerpen"

Zodanig is de geest van de Hervorming. Er is in die weifeling en angstvallige nauwgezetheid van MELANCHTON een bewijs van de oprechtheid zijns harten, welke hem mogelijk meer tot eer verstrekt, dan een stelselmatige tegenkanting.

De keurvorst.

De keurvorst, die MELANCHTON, "de lamp van Israël" noemde, was zelf in twijfel. Profeten, Apostelen, in het keurvorstendom van Saksen, gelijk eertijds te Jeruzalem! "Dit is een grote zaak," zei hij; "en als leek zou ik die niet kunnen begrijpen. Maar liever dan tegen God te handelen, zou ik een staf in de hand nemen en mijn troon verlaten."

Eindelijk liet hij door zijn raadsheren aan de leraren zeggen, dat men te Wittenberg met genoeg verwarring te kampen had; dat het zeer waarschijnlijk was dat de inbeeldingen van de mannen van Zwickau niets anders dan een verleiding des duivels waren, en dat het hem de wijste partij scheen te zijn om geheel die zaak haar vrije loop te laten; doch dat zijn Hoogheid echter in allen gevalle, wanneer hij Gods wil duidelijk inzag, noch met broeder noch met moeder zou te rade gaan, en dat hij bereid was alles voor de zaak van de waarheid te lijden.

Luther.

LUTHER vernam op de Wartburg de beweging die aan het hof en te Wittenberg heerste. Er waren vreemde lieden verscheen, en men wist niet van waar hun boodschap kwam. Hij begreep terstond dat God die treurige gebeurtenissen toegelaten had om zijn dienaren te verootmoedigen, en hen door beproeving op te wekken om meer en meer de heiligmaking te zoeken.

"Uw keurvorstelijke Genade," schreef hij aan FREDERIK, "heeft gedurende vele jaren in alle lande reliquiën laten opsporen. God heeft uw begeerten verhoord en u kosteloos en zonder moeite een geheel *kruis*, met nagelen, speren en geselroeden toegezonden.... Genade en voorspoed voor de nieuwe reliqui!... Uw Hoogheid strekke slechts zonder vrees zijn armen uit, en late de nagelen, diep in zijn vlees indringen!...Ik heb altijd gewacht dat de satan ons deze wonde zou toebrengen..."

Maar te gelijker tijd scheen hem niets dringender dan anderen de vrijheid te verzekeren welke hij voor zichzelf begeerde. Hij had geen tweederlei gewicht en tweederlei maat. "Men wachte zich hen in de gevangenis te werpen," schreef hij aan SPALATIJN; "de vorst bezoedele zijn

handen niet met het bloed van die nieuwe profeten!" LUTHER overtrof ver zijn eeuw en zelfs vele andere Hervormers, in het stuk van de Godsdienstige vrijheid. De gebeurtenissen werden te Wittenberg hoe langer hoe gewichtiger

Carlstadt en de beelden.

CARLSTADT verwierp vele van de leerstellingen van de nieuwe profeten, en in het bijzonder hun wederdoping; maar er is in het Godsdienstig enthousiasme iets besmettelijks, waarvan een hoofd als het zijne niet licht vrij kon blijven. Zodra de mannen van Zwickau te Wittenberg aangekomen waren, verhaastte CARLSTADT zijn tred met overhelling tot onstuimige hervormingen. "Men moet," zei hij, "alle goddeloze gewoonten aanvallen en die op eenmaal omver werpen." Hij bracht zich al de plaatsen van de Schrift tegen de beelden te binnen, en verzette zich met steeds toenemende nadruk tegen de afgoderij van Rome. "Men knielt, men kruipt voor die afgoden," riep hij uit; "men ontsteekt voor hen waskaarsen, men biedt hun offeranden aan.... Staan wij op en rukken wij ze van hun altaren af!"

Wanorden.

Deze woorden klonken niet tevergeefs in de oren van het volk. Men trad de kerken binnen, men rukte de beelden af, men verbrijzelde, men verbrandde ze. Het zou beter geweest zijn te wachten tot hun vernietiging wettig afgekondigd was geworden; maar men vond dat het dralen van de opperhoofden de Hervorming zelf in gevaar bracht.

Weldra waren er, naar het gevoelen van die geestdrijvers, binnen Wittenberg geen ware Christenen meer dan die niet ter biecht gingen, die de priesters vervolgden, en die op vastendagen vlees aten. Was iemand in verdenking al de gebruiken van de Kerk niet als uitvindingen van de Duivel te verwerpen, dan was hij een aanbidder van Baal. "Men moet," riepen zij uit, "een Kerk stichten die alleen uit heiligen bestaat!"

De burgers van Wittenberg boden de raad enige artikelen aan welke deze moest inwilligen. Velen van die artikelen waren met de Evangelische zedeleer overeenkomstig. Men verlangde in het bijzonder dat men alle huizen van openbaar vermaak zou sluiten.

Maar spoedig ging CARLSTADT nog verder; hij begon de studiën te verachten; en men hoorde de oude hoogleraar van zijn leerstoel zijn studenten raden, naar de hunnen weer te keren, de spade weer in de hand te nemen, de ploeg te drijven en vreedzaam het land te bebouwen, omdat de mens in het zweet van zijn aangezicht zijn brood moest eten. De meester van de jongens-school te Wittenberg, GEORGE MOHR, door dezelfde onzinnigheid vervoerd, riep uit het venster van zijn school de verzamelde burgers toe, dat zij hun kinderen zouden komen terughalen. Waartoe diende het hen te laten onderwijzen, daar STORCK en STUBNER nooit op de universiteit geweest waren, en zij nochtans profeten waren?... Een handwerksman vermocht dan zoveel, en misschien nog meer, dan al de leraren van de wereld om het Evangelie te verkondigen.

Zo ontstonden er dan leringen rechtstreeks in strijd met de Hervorming. De herleving van de letteren had deze voorbereid; het was met de wapenen van de Godgeleerde wetenschap dat LUTHER Rome aangevallen had; en de geestdrijvers van Wittenberg wilden, evenals de dweepachtige monniken welke ERASMUS en REUCHLIN bestreden hadden, alle menselijke kennis met voeten treden. Wanneer het Vandalisme zich kwam vestigen, was de hoop van de wereld verloren; en een nieuwe inval van barbaren was op het punt om het licht dat God weer in de Christenheid ontstoken had uit te blussen.

Men zag weldra de uitwerkselen van deze vreemde prediking. De gemoederen werden vooringenomen, verontrust, van het Evangelie afgekeerd; de academie geraakte in wanorde; de studenten verbasterd van zeden, liepen weg en verspreidden zich; en de regeringen van Duitsland riepen hun onderhorigen terug. Zo gingen dan de mannen, die alles wilden hervormen en levend maken, integendeel alles verwoesten. "Nog een laatste poging," riepen

de vrienden van Rome, die van alle kanten weer moed schepten; "nog een laatste poging, en alles zal gewonnen zijn!..."

Spoedig de buitensporigheden van de geestdrijvers te stuiten, was het enige middel om de Hervorming te redden. Maar wie kon dit doen? MELANCHTON? Hij was te jong, te zwak, zelf te zeer geschokt door die vreemde verschijnselen. De keurvorst? Hij was de vreedzaamste man van zijn eeuw. Zijn kastelen van Altenburg, van Weimar, van Lochau en van Coburg te bouwen, zijn kerken met de schone schilderijen van LUCAS CRANACH te versieren, het gezang van zijn kapellen te volmaken, zijn universiteit te doen bloeien, zijn volk gelukkig te maken, zichzelf onder de kinderen op te houden welke hij op de weg spelende vond en onder hen kleine geschenken uit te delen, zodanig waren de aangenaamste bezigheden van zijn leven. En nu, op zijn gevorderde leeftijd, zou hij handgemeen worden met geestdrijvende lieden; zou hij geweld tegenover geweld stellen! Hoe zou de goede, de vrome FREDERIK daartoe hebben kunnen besluiten?

Men roept Luther terug.

Het kwaad maakte dan voortgang, en niemand bood zich aan om het te stuiten. LUTHER was van Wittenberg afwezig. Wanorde en verwoesting hadden zich in de stad verspreid. De Hervorming had in haar boezem een geduchter vijand dan de pausen en de keizers zien ontstaan. Zij bevond zich aan de rand des afgronds.

LUTHER! LUTHER! riep men eenparig te Wittenberg. De burgers verlangden sterk naar zijn komst; de leraren riepen zijn raad in; de profeten zelve beriepen zich op hem. Allen smeekten hem terug te komen.

Men kan begrijpen wat erin het gemoed van de Hervormer omging. Al de harde bejegeningen van Rome waren niets in vergelijking van wat nu zijn ziel kwelde. Het is uit het midden van de Hervorming zelf dat haar vijanden voortkomen. Zij verscheurt haar eigen ingewanden; en die leer, welke alléén de rust aan zijn gefolterd hart weergegeven heeft, wordt voor de Kerk een aanleiding tot jammerlijke onlusten.

"Indien ik wist," had hij gezegd, "dat mijn leer een mens, een enkel eenvoudig en gering mens benadeelde (wat niet zijn kan, want zij is het Evangelie zelf), zou ik veel liever tienmaal sterven dan deze niet herroepen." En nu geraakt een gehele stad, en die stad is Wittenberg, in verdoling! Het is waar, zijn leer is er niet voor niets; maar van alle punten van Duitsland verheffen zich stemmen om hem te beschuldigen. Veel heviger smarten dan die allen welke hij ooit gevoeld heeft bestormen hem nu, en geheel nieuwe aanvechtingen schokken zijn gemoed. "Zou dit dan het einde zijn," zei hij bij zichzelf, "waarop het werk van de Hervorming moest uitlopen?..." Maar nee; hij laat die twijfelingen varen: God heeft het begonnen...God zal het voleindigen. "Ik kruip tot de genade des Heeren," roept hij uit, "en ik bid hem dat Zijn naam met dit werk verbonden blijve; en dat, zo er zich iets onzuivers mee vermengd heeft, Hij zich herinnere dat ik een zondig mens ben."

Hij wankelt niet.

Wat men LUTHER aangaande de ingeving van de nieuwe profeten en aangaande hun verheven omgang met God schreef, bracht hem geen ogenblik aan het wankelen. Hij kende de verborgenheden, de angsten en de verootmoedigingen van het geestelijk leven; hij had te Erfurt en te Wittenberg ondervinding van Gods macht gekregen, welke hem niet zo licht deed geloven dat God aan het schepsel verscheen en zich met het onderhield. "Vraag hun," schreef hij aan MELANCHTON, "of zij die geestelijke kwellingen, die scheppingen Gods, die dood en die hel gesmaakt hebben, welke een waarachtige wedergeboorte vergezellen... En indien zij tot u niet spreken dan van aangename dingen, van vreedzame indrukken, van Godsdienstigheid en vroomheid, zoals zij zeggen, geloof hen niet, al gaven zij zelfs voor tot in de derde hemel opgetrokken geweest te zijn. Vóór dat CHRISTUS in zijn heerlijkheid

inging, heeft hij de dood moeten ondergaan, zo moet ook de gelovige vele angsten over zijn zonde ondergaan voordat hij tot rust kan komen. Wilt gij de tijd, de plaats, de wijze kennen waarop God met de mensen spreekt? Hoor: *Hij heeft al mijn beenderen als een leeuw verbrijzeld: ik ben van voor zijn aangezicht verworpen, en mijn ziel is tot aan de poorten van de hel nedergedaald...*Nee! de Goddelijke majesteit (gelijk zij die noemen) spreekt niet onmiddellijk tot de mens, zodat de mens haar zie: want geen mens, zegt zij, kan mij zien en leven".

Maar de overtuiging van de dwaling, waarin de profeten verkeerden, deed slechts de droefheid van LUTHER vermeerderen. De grote waarheid van een zaligheid uit genade heeft die dan zo spoedig haar bekoorlijkheid verloren, dat men er zich van afkeert om fabelen aan te kleven? Hij begint te ondervinden dat het werk niet zo gemakkelijk is als hij in het eerst gemeend had. Hij stoot tegen deze eerste steen welke de verbijstering van het menselijk verstand op zijn weg komt leggen; hij bedroeft zich, hij verkeert in angst. Hij wil, ten koste van zijn leven, die steen voor zijn volk uit de weg ruimen, en besluit naar Wittenberg weder te keren.

Gevaaren.

Grote gevaren bedreigden hem toen. De vijanden van de Hervorming waanden zich op het punt van haar te vernietigen. GEORGE van Saksen, die noch voor Rome, noch voor Wittenberg gezind was, had de 16de Oktober 1521 aan hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, geschreven, om hem tot de vijanden van de Hervorming over te halen. "De ene," had hij hem gezegd, "ontkennen dat de ziel onsterfelijk is. Anderen (en dit zijn monniken!) verzamelen reliquiën van de heilige ANTONIUS met schellen en zwijnen, en werpen ze in het slijk. En dit alles komt van de leer van LUTHER! Verzoek uw broeder de keurvorst of de goddeloze uitvinders deze nieuwigheden te straffen, of de grond van zijn gedachte openlijk te doen kennen. Onze baarden en onze haren, die grijs worden, geven ons te verstaan dat wij het laatste kwartier van ons leven bereikt hebben, en dringen ons aan zoveel jammeren een einde te maken."

Daarna vertrok GEORGE om in het midden van het keizerlijk bestuur, te Neuremberg gevestigd, zijn zetel te houden. Nauwelijks aangekomen, stelde hij alles in het werk om het gestrenge maatregelen te doen nemen. Inderdaad, dit lichaam gaf de 21ste Januari, een bevelschrift uit, waarin het zich bitterlijk beklagde dat priesters de mis lazten, zonder met het priesterlijk gewaad bekleed te zijn, dat zij het heilig Sacrament in de Duitse taal wijdden, het gaven zonder de nodige biecht afgenomen te hebben, het in handen van leken stelden en er zichzelf niet aan stoorden of degenen die het kwamen nemen nuchteren waren.

Het keizerlijk bestuur nodigde die ten gevolge de bisschoppen uit om al de nieuwigheidszoekers die zich in hun onderlinge bisdommen mochten bevinden op te sporen en met strengheid te straffen. Deze beijverden zich om zich naar die bevelen te gedragen.

Zodanig was het tijdstip dat LUTHER verkoos om weer op het toneel te verschijnen. Hij zag het gevaar, hij voorzag onafzienbare jammeren. "Er zal weldra in het rijk," zei hij, "een opstand plaats hebben welke vorsten, overheden, bisschoppen door elkaar zal meeslepen. Het volk heeft ogen; het wil, het kan niet met geweld geleid worden. Duitsland zal in de bloed zwemmen. Stellen wij ons als een muur om onze natie te redden, in die dag van de grote verbolgenheid van de Heeren."

VIII.

Vertrek van de Wartburg.

Zodanig was de gedachte van LUTHER; maar hij zag een nog dringender gevaar. Te Wittenberg werd het vuur, in plaats van te verdoven, van dag tot dag heviger. Van de hoogten van de Wartburg kon LUTHER aan de gezichteinder vreselijke vlammen, tekenen van de verwoesting, onophoudelijk in de lucht zien opstijgen. Is hij het niet die alleen in deze nood

hulp kan aanbrengen? Zal hij zich niet te midden van de vlammen werpen om de brand te blussen? Te vergeefs maken zijn vijanden zich gereed om de laatste slag toe te brengen; te vergeefs smeekt de keurvorst hem de Wartburg niet te verlaten, en zijn verdediging voor de aanstaande rijksdag gereed te maken. Hij heeft iets gewichtigers te doen, het is het Evangelie zelf te verdedigen. "Van dag tot dag komen mij gewichtiger tijdingen ter oren," schreef hij. "Ik ga vertrekken: de zaken vorderen het."

Nieuwe stelling.

Inderdaad, de 3de Maart staat hij op, met het besluit om voor altijd de Wartburg te verlaten. Hij zegt zijn oude torens, zijn sombere wouden vaarwel. Hij klimt de muren over waar de banstralen van LEO X en het zwaard van KAREL V hem niet hebben kunnen bereiken. Hij stijgt de berg af. Die wereld, welke voor zijn voeten uitgestrekt is en te midden van welke hij opnieuw gaat verschijnen, zal mogelijk spoedig tegen hem doodkreten aanheffen. Maar er is niets aan gelegen; hij gaat met blijdschap voort: want het is in de naam des Heeren dat hij tot de mensen weerkeert.

Luther en het oorspronkelijk Catholicisme.

De tijden waren vooruit gegaan. LUTHER ging van de Wartburg voor een andere zaak dan waarvoor hij er op gekomen was. Hij was er gekomen als aanvaller van de oude overlevering en van de oude leraren; hij vertrok van daar als verdediger van het Woord van de Apostelen tegen nieuwe tegenstanders. Hij was er gekomen als invoerder van een nieuwe leer en omdat hij de oude hiërarchie aangevallen had; hij vertrok van daar als bewaarder en verdediger van het geloof van de Christenen. Tot hiertoe had LUTHER in zijn werk slechts één zaak, namelijk de rechtvaardiging door het geloof, gezien; en met dit wapen had hij vergaande bijgelovigheden bestreden. Maar was er een tijd geweest om af te breken, er moest ook een tijd zijn om op te bouwen. Achter die puinhopen waarmee zijn arm de grond bedekt had, achter die in stukken gescheurde aflatbrieven, die verbrijzelde driedubbele pauselijke kronen en die verscheurde monnikskappen, achter zoveel misbruiken en zoveel dwalingen van Rome, onderscheidde en ontdekte hij de oorspronkelijke Catholieke Kerk, steeds zich dezelfde vertonende en als uit een langdurige beproeving met haar onveranderlijke leringen en haar hemelse tonen te voorschijn komende. Hij wist haar van Rome te onderscheiden, hij begroette en omhelsde haar met vreugde.

LUTHER verrichtte niet iets nieuws in de wereld, gelijk men hem vals beschuldigde; hij bouwde voor het toekomstige geen gebouw zonder verband met het verledene; hij ontblootte en stelde de oude fondamente in het licht, waarop doornen en distelen gegroeid waren, en, het bouwen van de tempel voortzettende, bouwde hij eenvoudig op de grondslag welke de Apostelen gelegd hadden. LUTHER begreep dat de oude en oorspronkelijke Kerk van de Apostelen, aan de een zijde, weer moest opgetrokken worden tegenover het Pausdom dat haar zo lange tijd onderdrukt had; en aan de andere kant, moest verdedigd worden tegen de geestdrijvers en ongelovigen welke zich beijverden om haar te miskennen, en die, geen acht gevende op wat God in de verleden tijden gedaan had, wederom een geheel nieuw werk wilden beginnen. LUTHER was niet meer uitsluitend de man van een enkele leer, die van de rechtvaardiging, schoon deze steeds haar eerste plaats bij hem behield; hij werd de man van geheel de Christelijke Godgeleerdheid, en schoon gelovende dat de Kerk wezenlijk de gemeenschap van de heiligen is, wachtte hij zich wel de zichtbare Kerk te verachten, en erkende hij de verzameling van al degenen die geroepen zijn, voor het koninkrijk van God. Dus werd er toen in de ziel van LUTHER, in zijn Godgeleerdheid en in het werk van de vernieuwing dat God in de wereld verrichtte, een grote beweging daargesteld. De hiërarchie van Rome had mogelijk de Hervormer tot een uiterste gebracht; de sekten, die toen zo

stoutmoedig het hoofd opstaken, brachten hem tot het juiste midden van de waarheid terug. Het verblijf op de Wartburg verdeelt de geschiedenis van de Hervorming in twee tijdvakken.

Ontmoeting bij den Zwerten Beer.

LUTHER reed te paard langs de weg naar Wittenberg; reeds was het de tweede dag van zijn reis; het was vastenavond. Tegen de avond barstte er een vreselijk onweer los en overstroomde de wegen. Twee jonge Zwitsers, die dezelfde kant als hij uitgingen, maakten spoed om in de stad Jena een schuilplaats te vinden. Zij hadden te Bazel gestudeerd, en de grote vermaardheid van Wittenberg trok hen naar die universiteit. Te voet reizende, vermoeid, nat van de regen, verhaastten JOHANNES. KESSLER van Sint Gallen en zijn reisgenoot hun treden. De stad was geheel vol van de vermakelijkheden van het carnaval; de danspartijen, de maskeraden, de luidruchtige maaltijden hielden al de inwoners van Jena bezig; en toen de twee reizigers aankwamen, konden zij geen plaats in enige herberg vinden. Eindelijk wees men hun *de zwarte Beer* voor de poort van de stad, aan. Lusteloos, afgemat, begaven zij er zich treurig heen. De kastelein ontving hen vriendelijk. Zij zetten zich bij de half geopende deur van de algemene kamer neer, verlegen met de staat waarin het onweer hen gebracht had, zonder binnen te durven komen. Aan één van de tafels was een enig man gezeten, in riddergewaad, met een rode muts op het hoofd en een broek dragende waarop de panden van zijn wambuis nederhingen; zijn rechterhand rustte op de knop van zijn degen, zijn linkerhand hield het gevest vast; er lag een boek voor hem geopend, en hij scheen met grote aandacht te lezen. Op het geraas dat de twee jonge lieden maakten hief die man het hoofd op, groette hen beleefd en verzocht hen nader te komen en bij hem aan tafel neer te zitten; vervolgens hun een glas bier aanbiedende en een zinspeling op hun uitspraak makende, zei hij tot hen: "Gij zijt Zwitsers, ik zie het, maar van welk kanton?" "Van Sint Gallen." - "Indien gij naar Wittenberg gaat, zult gij er een landgenoot aantreffen, namelijk doctor SCHURFF."

Door deze goede bejegening aangemoedigd, voegden zij er bij: "Mijn heer! zoudt gij ons niet weten te zeggen waar MARTIJN LUTHER thans is?" "Ik weet zeker," antwoordde de ridder, "dat LUTHER niet te Wittenberg is; maar spoedig zal hij er komen. PHILIPPUS MELANCHTON is aldaar. Leert het Grieks en Hebreeuws om de heilige Schrift goed te verstaan." - "Zo God ons in het leven spaart," hernam één van de jonge Sint-Gallers, "zullen wij niet huiswaarts terugkeren, zonder doctor LUTHER gezien en gehoord te hebben: want het is om zijnentwil dat wij deze grote reis ondernomen hebben. Wij weten dat hij het priesterschap en de mis wil omverwerpen; en daar onze ouders ons, van onze kindsheid af, voor het priesterambt bestemd hebben, zouden wij wel wensen te weten op welke gronden hij zijn onderneming laat rusten." De ridder zweeg een oogenblik; daarop zei hij: "Waar hebt gij tot hiertoe gestudeerd?" - "Te Bazel." - "Is ERASMUS van Rotterdam daar nog? wat doet hij?" Zij antwoordden op deze vragen, daarop had er een nieuw stilzwijgen plaats. De twee Zwitsers wisten niet hoe zij het hadden. "Is het niet een vreemde zaak," zeiden zij tot elkaar, "dat deze ridder ons spreekt van SCHURFF, van MELANCHTON, van ERASMUS, en van de noodzakelijkheid om het Grieks en Hebreeuws te leren?" - "Waarde vrienden," zei de onbekende onverwacht tot hen, "wat denkt men van LUTHER in Zwitserland?" - "Mijn heer," antwoordde KESSLER, "men denkt omtrent hem zeer verschillend gelijk overal. Enigen kunnen hem niet genoeg verheffen, en anderen veroordelen hem als een afschuwelijk ketter." - "O! de priesters ongetwijfeld," zei de onbekende.

De hartelijkheid van de ridder had de twee studenten op hun gemak gebracht. Zij brandden van begeerte te weten welk boek hij las op het oogenblik van hun aankomst. De ridder had het gesloten en bij hem neergelegd. De reisgenoot van KESSLER verstoutte zich eindelijk het op te nemen. Hoe groot was niet de verbazing van de twee jonge lieden! De Psalmen in het Hebreeuws! De student leide terstond het boek neer, en, zijn onbescheideheid willende doen vergeten, zei hij: "Ik zou gaarne een vinger van mijn hand willen geven om deze taal te

kennen." -Gij zult er voorzeker toe komen," zei hem de onbekende, "wanneer gij u de moeite wilt geven om ze te leren."

Enige ogenblikken daarna hoorde KESSLER de kastelein die hem riep; de arme jonge Zwitser vreesde enig onheil; maar de kastelein fluisterde hem in het oor: "Ik bemerk dat gij een grote begeerte hebt om LUTHER te zien en te horen; wel nu, hij is het die naast u zit."

KESSLER, dit voor scherts houdende, zei hem: "O! heer kastelein, gij zoudt gaarne met mij de spot drijven." -"Hij is het voorzeker," antwoordde de kastelein; "laat slechts niet merken dat gij weet wie hij is." KESSLER antwoordde niets, keerde in de kamer terug en zette zich aan tafel, brandende van begeerte om zijn reisgenoot te verhalen wat men hem gezegd had. Maar hoe dat aangelegd? Eindelijk kwam hij op de gedachte om zich voorover te buigen, alsof hij naar de deur zag, en zich bij het oor van zijn vriend bevindende, fluisterde hij hem zeer zacht toe: "De kastelein verzekert dat deze man LUTHER is." -"Hij heeft mogelijk gezegd dat het HUTTEN is," hernam zijn metgezel; "gij zult hem niet recht verstaan hebben." -"Wel mogelijk," antwoordde KESSLER; "de kastelein zal gezegd hebben: 't Is HUTTEN; die twee namen hebben veel overeenkomst met elkaar, ik zal de één voor de ander genomen hebben."

Op dit ogenblik hoorde men een gedruis van paarden voor de herberg; twee kooplieden die er de nacht wilden doorbrengen, traden de kamer binnen; zij ontdeden zich van hun sporen, leiden hun mantels af, en één van hun leide een oningebonden boek naast hem op tafel, wat terstond de opmerkzaamheid van de ridder trok. "Wat is dat voor een boek?" zei hij. -"Het is de verklaring van enige Evangeliën en brieven door doctor LUTHER" antwoordde de koopman; "dit is kortelings in het licht verscheen." -"Ik zal het spoedig hebben," zei de ridder. De kastelein kwam op dit ogenblik zeggen: "Het avondmaal is gereed, zetten wij ons aan tafel." De twee studenten, de kosten vrezende van een maaltijd in gezelschap van ridder ULRICH VAN HUTTEN en van twee rijke kooplieden, trokken de kastelein op zij, en verzochten hem hun iets voor hen alleen te doen opdissen. "Kom, mijn vrienden," antwoordde de herbergier van de Zwarte Beer, "zet u slechts aan tafel naast deze heer; ik zal u schappelijk behandelen." "Kom hier," zei de ridder; "ik zal voor de rekening zorgen."

Gedurende de maaltijd sprak de onbekende ridder vele eenvoudige en stichtelijke woorden. De kooplieden en de studenten waren geheel oor, en waren opmerkzamer op zijn gesprekken dan op de gerechten die men hun voordiende. "LUTHER moet òf een engel uit de hemel òf een duivel uit de hel zijn," zei één van de kooplieden in de loop van het gesprek. Daarop voegde hij er bij: "Ik zou wel tien guldens willen geven, indien ik LUTHER ontmoette en bij hem kon te biecht gaan."

De maaltijd geëindigd zijnde, stonden de kooplieden op; de twee Zwitsers bleven alleen met de ridder, die, een groot glas bier nemende, het volgens gebruik des lands ophief en op een deftige toon zei: "Zwitsers! nog een glas tot afscheid." Terwijl KESSLER het glas wilde aannemen, zette de onbekende het neer en bood hem een ander met wijn gevuld aan. "Gij zijt geen bier gewoon," zei hij tot hem.

Daarna stond hij op, wierp een wapenrok om de schouders, gaf de studenten de hand en zei tot hen: "Wanneer gij te Wittenberg komt, groet dan van mijnentwege doctor HIERONYMUS SCHURFF." - "Zeer graag," antwoordden zij; "maar van wie?" "Zeg hem alleen," hernam hij: "hij die komen moet groet u." Bij deze woorden vertrok hij, hen opgetogen latende over zijn vriendelijkheid en innemendheid.

LUTHER, want hij was het toch, zette zijn reis voort. Men herinnert zich dat hij in de rijksban gedaan was; al wie hem ontmoette en herkende, kon dan de hand aan hem slaan. Maar op het ogenblik dat hij een onderneming welke hem aan alles blootstelde, ten uitvoer bracht, was hij kalm en opgeruimd, en onderhield hij zich op een vrolijke wijze met degenen die hij op zijn weg ontmoette.

Het was niet dat hij zichzelf bedroog. Hij zag zware stormen in het verschiet. "De satan," zei hij, "is buiten zichzelf van woede, en allen rondom mij bedenken niets dan dood en hel. Ik ga echter voorwaarts en ik treed de keizer en de paus onder de ogen, niemand hebbende die mij beschermt, dan alleen God in de hemel. Er is van de kant van de mensen aan allen macht gegeven, om mij overal waar men mij zal vinden te doden. Maar CHRISTUS is de Heer van allen; indien Hij wil dat men mij dode, dan zij het zo!"

Luther aan de keurvorst.

Op die zelfde dag, zijnde Asdag, kwam LUTHER te Born, een stadje nabij Leipzig. Hij begreep dat hij zijn vorst kennis moest geven van de stoute stap die hij ging doen; hij schreef hem dan de volgende brief, uit de herberg de Voerman, waar hij was afgestegen:

"Genade en vrede van God onze Vader en van onze Heer JEZUS CHRISTUS.

"Doorluchtigste keurvorst! genadige heer! wat te Wittenberg voorgevallen is, tot grote schande van het Evangelie, heeft mij met zulk een smart vervuld, dat, zo ik van de waarheid van onze zaak met zeker ware, ik er wanhopig over zou geworden zijn.

"Uw Hoogheid weet het, of, zo zij het niet weet, dat zij het verneme. Ik heb het Evangelie ontvangen, niet van mensen, maar uit de hemel door onze Heer JEZUS CHRISTUS. Indien ik onderhandelingen verlangd heb, zo was dit niet omdat ik omtrent de waarheid in twijfel verkeerde; maar het was uit nederigheid en om anderen te trekken. Maar daar mijn nederigheid tegen het Evangelie keert, beveelt mijn geweten mij voortaan op een andere wijze te handelen. Ik heb Uw Hoogheid genoeg toegegeven door mij gedurende dit jaar te verwijderen. De duivel weet dat het niet uit vrees is dat ik dat gedaan heb. Ik zou Worms binnen getrokken zijn, al waren er zelfs in de stad zoveel duivels als pannen op de daken geweest. Maar, hertog GEORGE, waarvoor Uw Hoogheid mij zo bevreesd maakt, is echter veel minder te vrezen dan een enkele duivel. Indien het te Leipzig (verblijfplaats van de hertog) ware dat er had plaats gehad wat er te Wittenberg voorvalt, zou ik terstond te paard stijgen om er mij heen te begeven, al was het zelfs (Uw Hoogheid vergeve mij deze uitdrukkingen), al was het zelfs dat men het gedurende negen dagen niets dan hertogen GEORGE had zien regenen, en ieder derzelf negenmaal woedender was dan deze. Waarom denkt hij er op om mij aan te vallen? Houdt hij dan CHRISTUS, mijn Heer, voor een man van stro? Heer! het behage u van hem het verschrikkelijk oordeel af te wenden, dat hem bedreigt!

"Uw Hoogheid moet weten dat ik mij naar Wittenberg begeef, onder een machtiger bescherming dan die van een keurvorst. Ik denk geenszins de hulp van Uw Hoogheid in te roepen; en, wel ver van te verlangen dat zij mij beschermde, zou ik zelf veeleer haar wensen te beschermen. Indien ik wist, dat Uw Hoogheid mij kon of wilde beschermen, zoude ik niet naar Wittenberg gaan. Er is geen zwaard dat in deze zaak hulp kan verschaffen. God alleen moet alles doen, zonder menselijke hulp of medewerking. Hij die het meeste geloof heeft is degene die het meest beschermt. Maar ik bemerk dat Uw Hoogheid nog zeer zwak is in het geloof.

"Doch daar Uw Hoogheid begeert te weten wat zij te doen heeft, zal ik u zeer ootmoedig antwoorden: Uw keurvorstelijke Hoogheid heeft reeds te veel gedaan, en moet niet met al doen. God wil en kan noch uw zorgen en werkzaamheden, noch de mijne dulden. Dat Uw Hoogheid zich dan hiernaar gedrage.

"Wat mij betreft, Uw Hoogheid moet als keurvorst handelen. Zij moet toelaten dat de bevelen van Zijn keizerlijke Majesteit in zijn steden en landen opgevolgd worden. Zij moet geen zwaarigheid maken, wanneer men mij wil grijpen of doden: want niemand mag zich tegen de machten verzetten, dan alleen Hij die ze ingesteld heeft.

"Uw Hoogheid late dan de poorten open; zij eerbiedige de vrijgeleiden, wanneer mijn vijanden zelve of hun gezanten mij in de staten van Uw Hoogheid komen zoeken. Alles zal zonder verwarring en zonder gevaar voor Uw Hoogheid aflopen.

"Ik heb deze brief in de haast geschreven, op dat gij u niet zou bedroeven wanneer gij mijn komst vernaamt. Ik heb met een ander man dan hertog GEORGE te doen. Hij kent mij wel, en ik ken hem niet kwalijk.

"Geschreven te Born, in de herberg de Voerman op Asdag, 1522.

"Uw keurvorstelijke Hoogheids onderdanigste dienaar MARTIJN LUTHER."

Terugkering naar Wittenberg.

LUTHER naderde dus Wittenberg. Hij schreef zijn vorst, maar niet om zich te verontschuldigen. Een onwankelbaar vertrouwen vervulde zijn hart. Hij ziet Gods hand in deze zaak, en dit is hem genoeg. De heldenmoed des geloofs was mogelijk nooit verder gedreven. Een van de uitgaven van LUTHERS werken heeft op de kant van deze brief de volgende aantekening: "Dit is een buitengewoon geschrift van de derde en laatste ELIAS."

Het was Vrijdag de 7de Maart dat LUTHER zijn stad binnen trad, na vijf dagen besteed te hebben om van Eisenach te komen. Leraren, studenten, burgers, allen lieten hun vreugde blijken: want zij vonden de stuurman weer, die alleen het schip uit de gevaren redden kon waarin men het gebracht had.

De keurvorst, die met zijn hof te Lockau was, was sterk getroffen bij het lezen van de brief van de Hervormers. Hij wilde hem bij de rijksdag rechtvaardigen. "Dat hij mij een brief zende," schreef hij aan SCHURFF, "waarin hij de beweegredenen tot zijn terugkering naar Wittenberg openlegge, en dat hij er tevens in zegge dat hij zonder mijn toestemming terug gekomen is." LUTHER bewilligde daarin.

"Ik ben bereid" schreef hij de vorst, "de ongenade van Uw Hoogheid en de woede van de gehele wereld te dragen. Zijn de inwoners van Wittenberg niet mijn schapen? Is het God niet die ze mij heeft toevertrouwd? En moet ik mij niet, zo het nodig is, voor hen aan de dood blootstellen? Ik vrees daarenboven in Duitsland een grote opstand te zullen zien uitbarsten, waardoor God onze natie zal straffen. Uw Hoogheid wete het en twijfele er niet aan, het is in de hemel geheel anders bepaald geworden dan te Neurenberg." Deze brief was geschreven op de dag zelf van LUTHERS aankomst te Wittenberg.

Prediking in Wittenberg.

De volgende dag, zijnde daags voor de eerste zondag van de vaste, begaf LUTHER zich naar HIERONYMUS SCHURFF. MELANCHTON, JONAS, AMSDORFF, AUGUSTINUS SCHURFF, broeder van HIERONYMUS, waren daar bijeen. LUTHER ondervroeg hen nauwkeurig, en zij onderrichtten hem van alles wat er voorgevallen was, toen men twee vreemde studenten kwam aandienen, welke doctor HIERONYMUS wensten te spreken. Bij het verschijnen in het midden van dit gezelschap van leraren, waren de twee Sint-Gallers in het eerst beschroomd; maar spoedig schepten zij moed, toen zij in hun midden de ridder van de Zwarte Beer ontdekten. Deze naderde hen terstond, groette hen als oude kennissen, lachte hun vriendelijk toe, en met de vinger op één van de leraren wijzende, zei hij hun: "Ziedaar PHILIPPUS MELANCHTON, waarvan ik u gesproken heb." De twee Zwitsers bleven, ter herinnering van de ontmoeting te Jena, de gehele dag bij de leraren van Wittenberg.

Een grote gedachte hield de Hervormer bezig en deed hem de vreugde vergeten van zich weer onder zijn vrienden te bevinden. Ongetwijfeld was het toneel waarop hij weer verscheen onvermaard; het was in een kleine stad van Saksen dat hij zijn stem stond te verheffen; en echter had zijn onderneming al het gewicht van een gebeurtenis welke op het lot van de wereld invloed moest hebben. Vele volken en vele eeuwen moesten dat ondervinden. Het kwam er op aan te weten of die leer, welke hij uit Gods Woord geput had en die op de toekomstige ontwikkeling van de mensheid een zo grote invloed moest uitoefenen, sterker zou zijn dan de beginselen van verwoesting welke zijn aanwezige bedreigden. Het kwam er op aan

te weten of men kon hervormen zonder af te breken, en of men de weg kon banen tot nieuwe ontwikkelingen, zonder de oude ontwikkelingen te vernietigen. Geestdrijvers wie het vuur van de eerste geestdrift bezielt tot stilzwijgen te brengen; een gehele teugelloze menigte te bedwingen, te bevredigen, tot de orde, tot de vrede, tot de waarheid terug te brengen; het geweld van die woeste stroom te breken welke het pas verrijzende gebouw van de Hervorming dreigde om te keren, en van dezelfs overblijfselen wijd en zijd dreigde te verstrooien: ziedaar het werk waartoe LUTHER weer te Wittenberg was gekomen. Maar zou zijn invloed daartoe genoegzaam zijn? Dit kon alleen de uitkomst hem leren.

De ziel des Hervormers sidderde bij de gedachte aan de strijd die hem wachtte. Hij hief het hoofd op als een leeuw die men tot het gevecht uitdaagt, en die zijn lange manen schudt. "Men moet op dit ogenblik," zei hij, "de satan met voeten trappen en met de vorst van de duisternis strijd voeren. Indien onze vijanden niet uit zichzelf terugtreden, zal CHRISTUS hen er wel toe weten te noodzaken. Wij zijn meester van het leven en de dood, wij die aan de Heer van leven en dood geloven.

Maar te gelijker tijd weigerde de driftige Hervormer, als wierd hij door een hogere macht bedwongen, zich van de vervloeking en banstralen van de Woords te bedienen, en werd hij een nederig herder, een zachtmoedig herder van de zielen. "Door het Woord moet men bestrijden," zei hij, "door het Woord moet men omverwerpen en uitroeien wat men door geweld heeft daargesteld. Ik wil niet dat men geweld gebruike tegen de bijgelovigen of tegen de ongelovigen. Hij die gelooft nadere! die niet gelooft houde zich verwijderd! Niemand moet gedwongen worden. De vrijheid behoort tot het wezen des geloofs."

De volgende dag was een Zondag. Het is op deze dag, het is in de kerk, op de kansel, dat de doctor die de hoge muren van de Wartburg gedurende bijna een jaar aan aller gezicht onttrokken hadden, weer voor de ogen van het volk zal verschijnen. "LUTHER," zei men binnen Wittenberg, "is teruggekeerd; LUTHER gaat prediken!" Reeds dit woord, wat van mond tot mond gaat, geeft alleen een krachtige afleiding aan de denkbeelden welke het volk vervoeren. Men haast zich om de held van Worms weer te zien. Men verdringt elkaar, men stróómt van alle kanten toe; en van de Zondag in de vroege morgen, is de tempel met een aandachtige en bewogene menigte vervuld.

De liefde.

LUTHER vermoedt die stemming van zijn hoorders; hij bestijgt de kansel; ziedaar hem in tegenwoordigheid van die kudde welke hij voorheen als volgzaam schapen leidde, doch die nu als een hoop wilde stieren is uitgebroken. Zijn woord is eenvoudig, edel, vol kracht en zachtheid tevens: hij was een teder vader gelijk, die, bij zijn kinderen teruggekeerd, naar hun gedrag onderzoek doet en hun met goedheid verhaalt wat men hem te hun opzichte gezegd heeft. Hij erkent ongeveer de vorderingen welke men in het geloof gemaakt heeft; hij bereidt aldus de gemoederen voor en neemt ze gevangen; daarop vervolgt hij met deze woorden:

"Maar er wordt meer dan het geloof vereist; men heeft de liefde nodig. Indien iemand een zwaard in de hand hebbende zich alleen bevindt, ligt er weinig aan gelegen of hij het in de schede houdt of niet; maar wanneer hij onder de menigte is moet hij zorg dragen dat hij niemand kwetse.

"Hoe handelt een moeder met haar kind? Zij geeft het eerst melk, vervolgens zeer zachte spijzen. Wanneer zij wilde beginnen met het vlees en wijn te geven, wat zou daarvan worden?...

"Zo moeten wij ook met onze broeders handelen. Hebt gij genoeg gezogen, geluk er mee, mijn vriend! maar laat uw broeder ook zolang zuigen als gij gezogen hebt.

"Beschouw de zon.... Zij brengt ons twee dingen aan, het licht en de warmte. Er is geen koning machtig genoeg om haar stralen te breken; zij komen in een rechte lijn tot ons; maar

de warmte verspreidt zich in 't rond en deelt zich in alle richtingen mee. Zo moet het geloof, evenals het licht, steeds recht en onbuigzaam zijn; maar de liefde moet zich, evenals de warmte, naar alle kanten verspreiden en zich naar al de behoeften van onze broeders schikken. LUTHER dus zijn hoorders voorbereid hebbende, drong meer op hen aan:

"De afschaffing van de mis, zegt gij, is overeenkomstig de Schrift: ik zeg het ook; maar welke orde en welvoegelijkheid hebt gij daarbij in acht genomen? Men had vurige gebeden tot de Heer moeten opzenden en de overheid moeten te hulp roepen; dan had ieder kunnen zien dat de zaak van God kwam.

Het Woord.

Dus sprak LUTHER. Die man van grote onverschrokkenheid, die te Worms aan de vorsten van de aarde tegenstand had geboden, maakte op de gemoederen een diepe indruk, door woorden van wijsheid en vrede. CARLSTADT en de profeten van Zwickau, zo groot, zo machtig, gedurende enige weken, en die Wittenberg overheerst en in beweging gebracht hadden, waren klein geworden naast de gevangene van de Wartburg.

"De mis, vervolgt hij, is een slechte zaak; God is haar vijandig; zij moet afgeschaft worden; en ik wenste dat zij, in de gehele wereld, door het Avondmaal des Evangelies vervangen werd. Maar niemand moet men er met geweld van afscheuren. Aan God moet men de zaak overgeven. Zijn Woord moet werken, en niet wij. -En waarom? zult gij zeggen. -Omdat ik de harten van de mensen niet in mijn hand heb, gelijk de pottébakker de klei in de zijne heeft. Wij hebben het recht om te spreken, niet om te handelen. Prediken wij; het overige behoort aan God. Wanneer ik geweld gebruikte, wat zou ik daardoor bekomen? Gemaaktheden, uiterlijke schijn, aperijën, menselijke instellingen, geveinsdheden.... Maar er zal noch oprechtheid van de harten, noch geloof, noch liefde zijn. Alles ontbreekt in een werk, waar deze drie dingen ontbreken, en ik zou het geringste er niet voor willen geven."

"Men moet eerst het hart van de mensen veroveren; en daartoe moet men het Evangelie prediken. Dan zal heden de één, morgen de ander het Woord in het hart vallen, en het zal zodanige invloed hebben, dat ieder zich van de mis zal afkeren en die vaarwel zeggen. God doet meer door Zijn enkel Woord, dan wanneer gij en ik en de ganse wereld al onze krachten verenigden. God maakt zich meester van het hart; en het hart gewonnen zijnde, is alles gewonnen.

"Ik zeg dit niet om de mis te herstellen. Nu zij gevallen is, blijve zij in Gods naam liggen! Maar moest men beginnen, gelijk men begonnen is? Toen PAULUS eens in de machtige stad Athene kwam, vond hij er altaren voor de valse Goden opgericht. Hij ging van het één tot het ander, bezag ze allen en roerde er geen aan. Maar hij begaf zich vreedzaam midden op de markt en verklaarde het volk dat al van dezelfs goden louter afgoden waren. Dit woord maakte zich van de harten meester, en de afgoden vielen, zonder dat PAULUS ze aanroerde.

"Ik wil prediken, ik wil spreken, ik wil schrijven; maar niemand wil ik dwingen: want het geloof is een vrijwillige zaak. Ziet wat ik gedaan heb! Ik ben tegen de paus, de aflaten, de pausgezinden opgestaan, maar zonder beweging en zonder geweld. Gods Woord heb ik voorgedragen, gepredikt en geschreven; anders heb ik niet gedaan. En terwijl ik sliep, of gemeenzaam met AMSDORFF en MELANCHTON aan tafel gezeten, al koutende Wittenberger bier dronk, heeft dat Woord wat ik gepredikt had het Pausdom omgekeerd, zo zelfs dat geen vorst of keizer het ooit zoveel kwaad had kunnen berokkenen. Ik heb niets gedaan: alleen het Woord heeft alles gedaan. Indien ik met geweld had willen te werk gaan, zou Duitsland mogelijk in een bloedbad gedompeld zijn geworden. Maar wat zou daarvan gekomen zijn? Verderf en verwoesting voor ziel en lichaam. Ik ben dan rustig gebleven en heb het Woord zelf de wereld laten rondgaan. Weet gij wel wat de Duivel denkt wanneer hij tot geweld de toevlucht ziet nemen om het Evangelie onder de mensen te verspreiden? Met de arme kruiseling achter het vuur van de hel gezeten, zegt de Satan met een boosaardig oog en

een afschuwelijke glimlach: O! wat zijn die dwazen toch verstandige lieden om zo mijn spel te spelen! - Maar wanneer hij het Woord ziet rondgaan en alleen op het slagveld ziet strijden, dan ontstelt hij, zijn knieën stoten tegen elkaar; hij beeft en bezwijmt van schrik."

Hoe de Hervorming daargesteld wordt.

LUTHER verscheen Dinsdags weer op de kansel; en zijn krachtig woord weergalmde opnieuw te midden van de bewogene menigte. Woensdags, Donderdags, Vrijdags, Zaterdag, Zondags klom hij weer op. Hij overwoog achter elkaar de verwoesting van de beelden, het onderscheid van spijzen, de verordeningen van het Avondmaal, de herstelling van de beker, de afschaffing van de biecht. Hij toonde aan dat deze stukken nog onverschilliger waren dan de mis, en dat de bewerkers van de ongeregelheden die binnen Wittenberg hadden plaats gehad, een groot misbruik van hun vrijheid gemaakt hadden. Hij deed beurtelings de stem van een geheel Christelijke liefde en de indrukwekkende toon van een heilige verontwaardiging horen.

Het heilig Avondmaal.

Hij verhief zich inzonderheid met kracht tegen degenen die aan het Avondmaal van JEZUS CHRISTUS lichtzinnig deelnamen. "Het is niet het uitwendig gebruik dat de Christen maakt," zei hij, "het is het inwendig, geestelijk gebruik, wat geschiedt door het geloof, en zonder wat alle vormen louter schijn en ijdele gebaren zijn. Maar, dit geloof bestaat in vastelijk te geloven dat JEZUS CHRISTUS Gods Zoon is; dat hij, onze zonden en misdaden op zich genomen en aan het kruis gedragen hebbende, zelf de enige en volkomen genoegdoening is; dat Hij nu zonder ophouden voor God staat, dat Hij ons met de Vader verzoent, en dat Hij ons het Sacrament van Zijn lichaam gegeven heeft, om ons geloof aan deze onuitsprekelijke barmhartigheid te versterken. Indien ik deze dingen geloof, is God mijn beschermer; met hem trotseer ik de zonde, de dood, de hel, de Duivel, zij kunnen mij niet schaden, noch zelfs een enkel haar van mijn hoofd krenken. Dit geestelijk brood is een troost voor de bedroefden, een artseneij voor de zieken, een leven voor de stervenden, een spijze voor de hongerigen en een rijke schat voor alle behoeftigen en armen. Degene die zijn zonden niet bekommeren; moet dan niet tot dit altaar komen: wat zou hij er doen? O! dat ons geweten ons beschuldige, dat ons hart barste bij de gedachte aan onze zonden, en wij zullen niet met zoveel vermetelheid tot het heilig Sacrament toetreden."

Het geloof in Christus.

De menigte hield niet op de tempel te vullen; men stroomde zelfs van naburige steden toe om de nieuwe ELIAS te horen. CAPITO, onder anderen, kwam twee dagen te Wittenberg doorbrengen, en hoorde twee van de leerredenen van de doctor. Nooit waren LUTHER en de kapellaan van de kardinaal ALBERT het zo goed eens geweest. MELANCHTON, de overheden, de hoogleraren, al het volk, waren verblijd. SCHURFF, over deze uitslag van een zo treurige zaak verheugd, haastte zich die aan de keurvorst mee te delen. Vrijdag de 15de Maart, de dag waarop LUTHER zijn zesde leerrede uitgesproken had, schreef hij hem: O! welk een vreugde verspreidt onder ons de terugkomst van doctor MARTIJN! Zijn woorden brengen, met de hulp van de Goddelijke genade, telken dage onze arme verdoolde zielen meer en meer op de weg van de waarheid terug. Het is klaar als de zon, dat de Geest Gods in hem is, en dat hij door Zijn bijzonder bestuur te Wittenberg terug is gekomen."

Uitwerking.

Inderdaad, deze leerredenen zijn voorbeelden van volkswelsprekendheid, maar niet van die welke, ten tijde van DEMOSTHENES, of zelfs van SAVONAROLA, de gemoederen ontvlamde. De taak van de redenaar van Wittenberg was moeilijker te vervullen. Het is

gemakkelijker een wild dier op te hitsen, dan het tot bedaren te brengen wanneer het in woede is. Het kwam er hier op aan om een door dweperij vervoerde menigte te bevredigen, om bandeloze hartstochten te bedwingen; en LUTHER deed het. In zijn acht leerredenen liet de Hervormer tegen de bewerkers van de onlusten geen grievende zinspeling, geen enkel woord geschikt om hen te kwetsen ontsnappen. Maar hoe gematigder hij was, des te sterker was hij; hoe meer hij degenen die afgedwaald waren ontzag, des te meer wreekte hij de beledigde waarheid. Hoe zou het volk van Wittenberg zijn krachtige welsprekendheid weerstand hebben kunnen bieden? Men schrijft gewoonlijk de redevoeringen welke gematigheid prediken aan beschroomdheid, aan omzichtigheid, aan vrees toe. Doch bier, niets van dien aard. LUTHER verscheen voor het volk van Wittenberg, 's pausen ban en de vogelvrijverklaring van de keizer trotserende. Hij kwam terug in weerwil van het verbod van de keurvorst, die hem verklaard had hem niet te kunnen beschermen. LUTHER, te Worms zelf, had zo veel moed niet getoond. Hij ontzag niet de dringendste gevaren; ook bleef zijn stem niet onopgemerkt: die man welke de brandstapel trotseerde had het recht tot onderwerping te vermanen. Hij kon vrijmoedig spreken van de gehoorzaamheid aan God, hij die, om dat te doen, zich boven al de vervolgingen van de mensen verheft. Op het woord van LUTHER verdwenen de tegenwerpingen, bedaarde het oproer, hield de opstand op van dezelfde kreten te doen horen, en keerden de burgers van Wittenberg naar hun vreedzame woningen terug.

Deze Leerredenen, onder de titel van *Acht Leerredenen tegen de Geestdrijvers*, voorafgegaan van een geschiedkundige Inleiding, zijn, mede door de Vertaler van dit werk uit het Hoogduits overgezet, bij de Uitgevers dezes in 1836 in het licht verscheen, en wel waardig in haar geheel gelezen en herlezen te worden. -L.R.

Didymus.

Hij onder de Augustijner monniken die zich het meest door zijn geestdrijverij onderscheiden had, GABRIEL DIDYMUS, had geen woord van de Hervormer laten verloren gaan. "Vindt gij niet dat LUTHER een bewonderenswaardig leraar is?" vroeg hem een hoorder geheel bewogen. "-O!" antwoordde hij, "ik geloof de stem te horen, niet van een mens, maar van een engel." Spoedig erkende DIDYMUS openlijk dat hij gedwaald had. "Hij is een ander man geworden," zei LUTHER.

Carlstadt.

Zo was het in het eerst niet met CARLSTADT. De studiën verachtende, zich liever in de werkplaatsen van de ambachtslieden van Wittenberg bevindende, om er de kennis van de heilige Schrift te ontvangen, greefde het hem zijn werk te zien instorten bij de verschijning van LUTHER. Het was in zijn ogen alsof de Hervorming zelf verhinderd werd. Ook zag hij er altijd neerslachtig, somber en ontevreden uit. Intussen bracht hij aan de vrede het offer van zijn eigenliefde; hij onderdrukte zijn begeerte naar wraak; hij verzoende zich, tenminste in schijn, met zijn ambtgenoot, en hervatte zijn lessen aan de hogeschool.

De profeten.

De voornaamste profeten bevonden zich bij de aankomst van LUTHER niet te Wittenberg. NICOLAAS STORCH had het land afgelopen; MARCUS STÜBNER had het gastvrije dak van MELANCHTON verlaten. Mogelijk was hun profetische geest verdwenen, en hadde zij *noch stem noch antwoord* gehad, sinds zij vernomen hadden dat de nieuwe ELIAS zijn treden naar dit nieuwe Carmel richtte. De oude schoolmeester CELLARIUS was er alleen gebleven. STÜBNER echter, vernomen hebbende dat de schapen van zijn kudde zich verstrooid hadden, keerde in allerijl terug. Zij die aan "de hemelse profetie" getrouw gebleven waren, omringden hun meester, verhaalde hem de leerredenen van LUTHER, en vroegen hem met bezorgdheid wat zij moesten denken en doen. STÜBNER vermaande hen standvastig te blijven in hun

geloof. "Dat hij zich vertone," riep CELLARIUS uit, "dat hij ons een bijeenkomst toesta, dat hij ons onze leer late ontvouwen, en wij zullen zien..."

Samenkomst met Luther.

LUTHER achtte het van weinig belang met die mensen in aanraking te komen; hij wist dat erin hen een onstuimige, ongeduldige, trotse geest was, die zelfs geen liefderijke vermaningen kon verdragen, en die eiste dat ieder zich op het eerste woord als aan een opperst gezag zou onderwerpen. Zodanig zijn de geestdrijvers te allen tijde. Daar men echter een bijeenkomst met de doctor verlangde, kon deze dat niet weigeren. Bovendien kon het nuttig zijn voor de eenvoudigen van de kudde, dat hij de bedriegerij van de profeten ontmaskerde. De bijeenkomst had plaats. STÜBNER nam het eerste woord. Hij ontvouwde hoe hij de Kerk wilde vernieuwen en de wereld veranderen. LUTHER hoorde hem met grote kalmte aan. "Niets van wat gij gezegd hebt," antwoordde hij eindelijk met ernst, "rust op de heilige Schrift. Het zijn niet dan verdichtselen." Bij deze woorden is CELLARIUS zichzelf niet meer meester; Hij verheft de stem; hij maakt de gebaren van een dolzinnige; hij stampet met de voeten; hij slaat op de tafel die voor hem staat; hij is verwoed; hij roept uit dat het een snoodheid is dus tot een Godsman te durven spreken. Daarop herneemt LUTHER: "De Apostel PAULUS verklaart dat de bewijzen van zijn Apostelschap door tekenen gegeven zijn geworden; bewijst gij het uwe door wonderen." -"Wij zullen het doen," antwoorden de profeten. -

"De God die ik aanbid," zegt LUTHER, "zal uw goden wel in toom weten te houden." STÜBNER, die bezadigder gebleven was, de ogen nu op de Hervormer slaande, zegt alsof het hem ware ingegeven tot hem: "MARTIJN LUTHER! ik zal u verklaren wat er thans in uw ziel omgaat... Gij begint te geloven dat mijn leer waarachtig is." LUTHER, enige ogenblikken het stilzwijgen bewaard hebbende, hernam: "God straffe u, satan!..." Bij deze woorden, zijn al de profeten buiten zichzelf. "De Geest! de Geest!" roepen zij uit.

LUTHER antwoordt op die koele toon van verachting en met die scherpe en gemeenzame taal welke hem eigen was: "Ik sla uw Geest op het gezicht." Het geschreeuw verdubbelt; CELLARIUS vooral onderscheidt zich door zijn uitvallen. Hij schuimt en beeft van woede. Men kan elkaar in de vergaderzaal niet meer verstaan. Eindelijk verlaten de drie profeten de plaats, en verwijderden zich dezelfde dag van Wittenberg.

Dus had LUTHER het werk, waartoe hij zijn eenzaam verblijf verlaten had, volbracht. Hij had het fanatisme het hoofd geboden en uit de boezem van de vernieuwde Kerk de geestdrijverij en de wanorde die haar dreigden te verwoesten verdreven. Wierp de Hervorming met de een hand de bestoven decretalen van Rome neer, met de andere stootte zij de eisen van het Mysticismus terug, en zij bevestigde op het terrein dat zij veroverd had het levende en onveranderlijke Woord van God. Het karakter van de Hervorming was dus recht gesteld. Zij moest zich steeds tussen die twee uitersten bewegen, evenzeer verwijderd van de stuipachtige bewegingen van de geestdrijvers als van de dodelijke staat des Pausdoms.

Einde van deze strijd.

Toen komt één door drift vervoerde, verdoolde, teugelloze volksmenigte, tot rust, tot bedaren, tot onderwerping; en de volmaaktste rust heerste weer in die stad welke, nog maar weinig dagen geleden, een stormachtige zee geelk.

Terstond werd er een volkomen vrijheid te Wittenberg ingevoerd. LUTHER bleef zijn verblijf in het klooster houden en het monnik-gewaad dragen; maar ieder was vrij anders te doen. Men kon, bij het gebruiken van het Avondmaal, zich met de algemene prijspraak tevreden houden of een bijzondere verzoeken. Men stelde als beginsel vast om niets te verwerpen dan wat tegen een duidelijke en uitdrukkelijke verklaring van de heilige Schrift streed. Dit geschiedde niet uit onverschilligheid; integendeel, de godsdienst werd op die wijze

teruggebracht tot datgene wat haar wezen is; het Godsdienstig gevoel week van de bijkomstige vormen, waar het had moeten verloren gaan, en kwam weer op datgene terug wat er de grondslag van is. Dus werd de Hervorming gered, en de leer kon voortgaan zich in de boezem van de Kerk naar de liefde en de waarheid te ontwikkelen.

IX.

Overzetting van het Nieuwe Testament.

Nauwelijks was de rust hersteld, of de Hervormer wendde zich tot zijn dierbare MELANCHTON, en verzocht hem zijn bijstand om de laatste hand aan de overzetting van het Nieuwe Testament te leggen welke hij van de Wartburg meegebracht had. MELANCHTON had sinds het jaar 1519 het grote beginsel aangenomen, dat men de kerkvaders naar de Schrift en niet de Schrift naar de kerkvaders moet verklaren. De Schriften des Nieuwen Testaments steeds nauwkeuriger onderzoekende, gevoelde hij zich zowel over hun eenvoudigheid opgetogen als over hun ondoorgrondelijkheid getroffen. "Dáár alleen," zei openlijk die met al de filosofen van de oudheid zo gemeenzame man, "dáár alleen vindt men het ware zielevoedsel!" Ook gaf hij met blijdschap aan de uitnodiging van LUTHER gehoor; en van toen af brachten de twee vrienden tezamen gehele uren door met het beoefenen en overbrengen van het door God ingegeven Woord. Dikwijls hielden zij met hun ijverige nasporingen op om aan hun bewondering de vrije loop te laten. "De rede denkt," zei LUTHER: "Och, of ik slechts eenmaal God kon horen! ik zou daartoe tot het uiterste einde van de wereld lopen.... Hoor dan, o mens, mijn broeder!...God, de schepper van de hemel en van de aarde, spreekt totu..."

Men begon aan de druk van het Nieuwe Testament met een voorbeeldeloze ijver te arbeiden. Men zou gezegd hebben dat de werklieden zelve het gewicht van het werk dat zij gereed maakten gevoelden. Drie persen werden totdat werk gebezigd, en tien duizend bladen werden dagelijks gedrukt.

Eindelijk verscheen de 21ste September de vollege uitgave, van drie duizend exemplaren, in twee delen in folio, met deze eenvoudige titel: *Het Nieuwe Testament -in het Duits. - Wittenberg.* Er werd geen naam van mensen op gevonden. Ieder Duitser kon zich van nu af Gods Woord voor een matige prijs aanschaffen.

De nieuwe overzetting, geschreven in de geest zelf van de heilige boeken, in een daartoe nog niet gebruikte taal, die voor de eerste maal haar uitstekende schoonheden ten toon spreidde, verraste, verbaasde, roerde de geringsten zowel als de aanzienlijksten van het volk. Het was een nationaal werk; het was het boek van het volk; het was meer, het was waarlijk het boek van God. Tegenstanders zelfs konden dit bewonderenswaardige werk hun goedkeuring niet weigeren; en men zag onbezonnen vrienden van de Hervorming, door de schoonheid van dit werk getroffen, zich verbeelden daarin een tweede ingeving te bespeuren. Deze overzetting was meer dan al de overige schriften van LUTHER dienstbaar om de Christelijke vroomheid te bevorderen. Het werk van de 16de eeuw was dus op een grondslag gebouwd, waarop niets het zal kunnen doen wankelen. De Bijbel, aan het volk gegeven, bracht de menselijke geest, die sinds eeuwen in het kronkelende doolhof van de Scholastiek rondwaalde, tot de Goddelijke bron des heils terug. Ook was de uitslag van dit werk buitengemeen. In korte tijd waren al de exemplaren verkocht. In de maand December verscheen er een tweede uitgave. In 1533 telde men reeds zeventien uitgaven van het Nieuwe Testament van LUTHER, te Wittenberg gedrukt, dertien te Augsburg, twaalf te Bazel, een te Erfurt, een te Grimma, een te Leipzig, dertien te Straasburg...Zodanig waren de krachtige middelen welke de Kerk en de wereld uit haar verval oprichtten en veranderde.

De eerste uitgave van het Nieuwe Testament werd nog gedrukt, toen LUTHER reeds ondernam het Oude over te zetten. In het jaar 1522 begonnen, werd dit werk onafgebroken voortgezet. Hij gaf deze overzetting bij gedeelte uit naar mate zij vorderde, om te spoediger

het ongeduld dat men van alle kanten betoonde tevreden te stellen, en de verkrijging van het boek voor de armen gemakkelijker te maken.

Het geloof en de Schrift.

Het is uit de heilige Schrift en het geloof, twee bronnen die in de grond slechts één uitmaken, dat het Evangelische leven is voortgekomen en dat het zich nog in de wereld verspreidt. Die twee beginselen bestreden twee hoofddwalingen. Het geloof was gekant tegen de Pelagiaansche strekking van het Catholicisme; de heilige Schrift was dat tegen de theorie van de overlevering en van het gezag van Rome. De heilige Schrift leidde tot het geloof, en het geloof leidde tot de heilige Schrift terug. "De mens kan geen verdienstelijk werk verrichten; de vrije genade Gods, welke hij door het geloof in CHRISTUS ontvangt, behoudt hem alleen." Zodanig was de leer in de Christenheid verkondigd. Maar, die leer moest de Christenheid naar de Schrift drijven. Inderdaad, indien het geloof in CHRISTUS alles in het Christendom is, indien de instellingen en verordeningen van de Kerk niets zijn, moet men niet het Woord van de Kerk, maar het Woord van CHRISTUS aankleven. De band die aan CHRISTUS verbindt zal alles worden voor de gelovige ziel. Wat gaat hem de uitwendige band aan, welke hem aan een uitwendige Kerk verbindt die aan menselijke meningen onderworpen is?...Dus, gelijk het woord des Bijbels de tijdgenoten van LUTHER naar JEZUS CHRISTUS gedreven had, dreef hen de liefde welke zij voor JEZUS CHRISTUS hadden op haar beurt naar de Bijbel. Het was niet, gelijk men zich in onze dagen verbeeldt, door een wijsgerig beginsel, uit hoofde van twijfel, of door een behoefte aan onderzoek, dat zij tot de heilige Schrift terugkwamen; het was omdat zij er het Woord van Hem in vonden die zij beminden. "Gij hebt ons CHRISTUS verkondigd," zeiden zij tot de Hervormer, "dat wij Hem nu zelf horen." En zij grepen met gretigheid naar de bladen die hun aangeboden werden, als naar een van de hemel afkomstig boek.

Tegenstand.

Maar, werd de Bijbel met zoveel vreugde door degenen die CHRISTUS lief hadden ontvangen, met afkeer werd deze teruggestoten door degenen die meer waarde hechtten aan de overleveringen en instellingen van de mensen. Een hevige vervolging bejegende dit werk van de Hervormer. Bij het vernemen van wat LUTHER had uitgegeven, beefde Rome. De pen welke de heilige oorkonden overschreef, was waarlijk die welke de keurvorst FREDERIK in de droom gezien had, en die, zich tot de zeven heuvelen uitstrekkende, de drievoudige kroon van het Pausdom had doen waggelen. De monnik in zijn cel, de vorst op zijn troon, hieven een kreet van woede aan. De onkundige priesters beefden bij de gedachte dat ieder burger, ieder landman zelfs, nu in staat zouden zijn om met hen over de onderwijzingen des Heeren te redetwisten. De koning van Engeland klaagde dit werk bij de keurvorst FREDERIK en de hertog GEORGE van Saksen aan. Maar reeds sinds de maand November had de hertog aan al zijn onderdanen bevolen elk exemplaar van LUTHERS Nieuwe Testament aan de overheid ter hand te stellen. Beieren, Brandenburg, Oostenrijk, al de staten die Rome toegedaan waren, gaven gelijke bevelen. Op enige plaatsen maakte men van die heilige boeken, op de openbare markt, een godonterende brandstapel. Dus vernieuwde Rome, in de 16de eeuw, de aanslagen waardoor het Heidendom de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS had willen uitroeien, op het tijdstip dat het rijk de priesters en hun afgoden ontvlood. Maar wie kan de zegepralende voortgang van het Evangelie beletten? "Zelfs na mijn verbod," schreef hertog GEORGE, "zijn er verscheiden duizenden exemplaren in mijn staten verkocht en gelezen geworden."

God bediende zichzelfs, om Zijn Woord te verspreiden, van de handen die het meenden te verdelgen. De Catholieke Godgeleerden, ziende dat zij het werk van de Hervormer niet konden verhinderen, gaven zelf een overzetting van het Nieuwe Testament uit. Het was de overzetting van LUTHER, hier en daar door de uitgevers veranderd. Men maakte geen

zwarigheid die te laten lezen. Rome wist nog niet dat overal waar Gods Woord wordt ingevoerd, haar macht aan het wankelen geraakt. JOACHIM van Brandenburg stond al zijn onderdanen toe elke overzetting van de Bijbel, in het Latijn of Duits te lezen, mits zij niet van Wittenberg kwam. De volken van Duitsland, die van Brandenburg in het bijzonder, deden dus een grote stap in de kennis van de waarheid.

Gewicht van Luther's uitgave van het Nieuwe Testament.

De uitgave van het Nieuwe Testament in de gewone volks taal is een van de gewichtigste tijdpunten van de Hervorming. Was het huwelijk van FELDKIRCHEN de eerste stap geweest die de Hervorming gedaan had om van de leer in het leven over te gaan; was de afschaffing van de kloostergeloften de tweede; was de invoering van het Avondmaal des Heeren de derde, de uitgave van het Nieuwe Testament was mogelijk de gewichtigste van allen. Zij bewerkte een gehele verandering in de maatschappij: niet slechts in de pastorie van de priester, in de cel van de monnik of in het heiligdom des Heeren; maar ook in de huizen van de groten, in die van de burgers van de steden en van de bewoners van het platteland. Zodra men in de huisgezinnen van de Christenheid de Bijbel begon te lezen, werd de Christenheid veranderd. Er waren van toen af andere gewoonten, andere zeden, andere verkeringen, een ander leven. Met de uitgave van het Nieuwe Testament kwam de Hervorming uit de School en de Kerk te voorschijn, en nam bezit van de haardsteden van het volk.

Het gevolg daardoor teweeggebracht was onbeschrijfelijk groot. Het Christendom van de oorspronkelijke Kerk, door de uitgave van de heilige Schriften uit de vergetelheid waarin het sinds eeuwen begraven lag te voorschijn gebracht, werd dus aan het oog van de natie voorgesteld, en dit gezicht was genoeg om de aanvallen waarvan Rome het voorwerp geweest was te rechtvaardigen. De eenvoudigste mensen, mits zij het Duits konden lezen, vrouwen, ambachtslieden (het is een tijdgenoot en groot vijand van de Hervorming, die het ons verhaalt) beoefenden met gretigheid het Nieuwe Testament. Zij droegen het overal met zich; weldra kenden zij het van buiten, en de bladzijden van dit boek verkondigden openlijk de volmaakte overeenstemming van de Hervorming van LUTHER met de Openbaring van God.

Behoeftte aan een stelselmatig vertoog.

Het was echter slechts stukswijze dat de leer van de Bijbels en van de Hervorming tot hiertoe voorgedragen was geworden. De een of andere waarheid was in een geschrift voorgesteld; de een of andere dwaling in een ander bestreden. Op een wijd uitgestrekt terrein lagen de overblijfselen van het oude gebouw en de bouwstoffen voor het nieuwe door elkaar verstrooid; maar het gebouw zelf ontbrak nog. De uitgave van het Nieuwe Testament beantwoordde ongetwijfeld aan die behoefte. De Hervorming kon zeggen, bij het geven van dit boek: Ziedaar mijn geloofsstelsel! Maar daar ieder vrij is te beweren dat hij geen ander geloofsstelsel dan de Bijbel heeft, moest de Hervorming in een geregelde orde bijeen brengen wat zij in de Schrift had gevonden. Dit deed MELANCHTON in haar naam.

Hij was met afgemeten, maar met vaste tred in zijn Godgeleerde ontwikkeling voortgegaan, en had steeds met moed de vrucht van zijn onderzoekingen openbaar gemaakt. Reeds in het jaar 1520 had hij verklaard in velen van de zeven Sacramenten niets anders dan een navolging van de Joodse kerkgebruiken te zien; en in de onfeilbaarheid van de paus niets anders dan een trotse aanmatiging, met de heilige Schrift en het gezond verstand evenzeer strijdig. "Om die leer te bestrijden," had hij gezegd, "hebben wij meer dan één HERCULEs nodig." Zo was MELANCHTON op het zelfde stuk gekomen als LUTHER, schoon langs een geleerder en rustiger weg. Het ogenblik was daar dat hij op zijn beurt zijn geloof moest belijden.

De Gemene plaatsen.

Sinds het jaar 1521, tijdens de gevangenschap van LUTHER, had zijn beroemd werk "*Over de gemene godgeleerde plaatsen*" het Christelijk Europa een geloofsstelsel aangeboden, waarvan de grondslag vast en de inrichting bewonderenswaardig was. Een eenvoudig en schoon geheel stelde zich voor de verbaasde ogen van het nieuwe geslacht daar. De overzetting van het Nieuwe Testament deed de Hervorming recht wedervaren bij het volk; de *Gemene plaatsen* van MELANCHTON deden dat bij de geleerden.

De Kerk bestond sinds vijftien eeuwen en had zulk een werk nog niet gezien. De gewone ontvouwingen van de Schoolse Godgeleerdheid achterwege latende, gaf de vriend van LUTHER eindelijk aan de Christenheid een Godgeleerd samenstel geheel en alleen uit de heilige Schrift getrokken. Men vond er een levensgeest, een verstandsontwikkeling, een kracht van waarheid, een eenvoudigheid van voordracht in, welke een verbazend verschil met de fijngesponnen stelsels van de scholen maakten. De meest wijsgerige vernuften, zowel als de strengste Godgeleerden, bewonderden het evenzeer.

ERASMUS noemde dit geschrift: één op een voortreffelijke wijze tegen de Fariseeuwsche tirannie van de valse leraren in slagorde gesteld leger; en, schoon erkennende dat hij niet ten aanzien van alle punten het met de schrijver eens was, voegde hij er bij dat hoewel hij hem altijd bemind had, hij hem echter nooit zo had bemind als na het lezen van dit werk. "Het is onbetwistbaar," zei later CALVIJN, het aan Frankrijk aanbiedende, "dat de grootste eenvoudigheid de grootste deugd is bij het behandelen van de Christelijke Godgeleerdheid."

Maar niemand smaakte een zo grote vreugde als LUTHER. Dit werk was gedurende zijn geheel leven het voorwerp van zijn bewondering. Die afgebroken tonen welke zijn werkzame hand, in de levendige aandoening van zijn ziel, uit de harp van de Profeten en Apostelen te voorschijn gebracht had, vond men hier in een betoverende harmonie bijeen. Die losse stenen welke hij met inspanning uit de steengroeve van de heilige Schrift gehaald had, waren nu tot een heerlijk gebouw bijeengevoegd. Zo liet hij dan ook niet na de jonge lieden die te Wittenberg de wetenschap kwamen zoeken, de lezing van dit geschrift aan te raden, met hun te zeggen: "Zo gij Godgeleerden wilt worden, lees dan MELANCHTON." *Loci communes theologici*. Bazel, 1521. p. 35.

De erfzonde.

Volgens MELANCHTON is het diep gevoel van de ellende, waaraan de mens zich door de zonde onderworpen ziet, de grondslag waarop het gebouw van de Christelijke Godgeleerdheid moet rusten. Dit grote kwaad is de hoofdzaak, het groundbegrip waarvan de wetenschap uitgaat; het is het kenmerk dat de Godgeleerdheid van al de wetenschappen, die slechts de rede tot werktuig hebben, onderscheidt.

De Christelijke Godgeleerde, tot het binnenste van 's mensen hart indringende, verklaart de wetten en verborgen aantrekking, gelijk een ander geleerde later de wetten en de aantrekking van de lichamen verklaarde. "De erfzonde," zegt hij, "is één met ons geboren neiging, een zekere aandrift die ons aangenaam is, een zekere kracht die ons tot zonde vervoert en die door ADAM over zijn geheel nageslacht verspreid is geworden. Even als erin het vuur een eigenaardige kracht is welke het naar boven voert, evenals erin de magneet een natuurlijke kracht is waardoor deze het ijzer tot zich trekt, evenzo is er ook in de mens een oorspronkelijke kracht, welke hem tot het kwaad aandrijft. Ik stem toe dat in SOCRATES, in XENOCRATES, in ZENO standvastigheid, matigheid, eerbaarheid gevonden werden; die schaduwen van deugden waren in onzuivere geesten en kwamen uit de liefde tot zichzelf voort; daarom moet men deze niet als ware deugden maar als ondeugden beschouwen" Deze woorden mogen hard schijnen; maar zij zijn het niet dan wanneer men de mening van MELANCHTON miskent. Niemand was meer dan hij geneigd in de Heidenen deugden te erkennen die de achting van de mensen waardig waren; maar hij stelde deze grote waarheid

vast, dat de hoogste wet, door God aan zijn schepselen gegeven, is Hem lief te hebben boven al; doch, wanneer de mens, doende wat God beveelt, het niet doet uit liefde tot God maar uit liefde voor zichzelf, zal God het hem dan kunnen ten goede houden dat hij zichzelf in de plaats van zijn oneindige majesteit stelt; en zal er geen misdrijf in een daad gelegen zijn waarin een uitdrukkelijke opstand tegen de hoogste God zichtbaar is?

De verlossing.

De Godgeleerde van Wittenberg toont vervolgens aan hoe de mens van deze ellende verlost wordt. "De Apostel," zegt hij, "roept u om aan de rechterhand des Vaders, Gods Zoon, de machtige middelaar die voor ons tussen beiden treedt, te aanschouwen, en vordert van u verzekerd te wezen dat uw zonden u vergeven zijn en dat gij door de Vader rechtvaardig gerekend en aangenomen zijt, om zijns Zoons wille, die een slachtoffer geworden is aan het kruis."

Vrije wil.

Wat deze eerste uitgave van de *Gemene plaats* bovenal merkwaardig maakt, is de wijze waarop de Godgeleerde van Duitsland daarin van de vrije wil spreekt. Hij erkent, misschien nog beter dan LUTHER, omdat hij meer Godgeleerde was dan deze, dat deze leer niet kon gescheiden worden van die welke het wezen van de Hervorming was. 's Mensen rechtvaardiging voor God spruit alleen voort uit het geloof, ziedaar het eerste punt; dat geloof ontstaat in het hart des mensen alleen uit Gods genade, ziedaar het tweede. MELANCHTON gevoelt zeer wel, dat, wanneer men de mens enige natuurlijke bekwaamheid om te geloven toeschrijft, men in het tweede punt die grote leer van de genade welke men in het eerste vastgesteld heeft, zal omver werpen. Hij had te veel scherpzinnigheid en kennis van de Schriften om zich in een zo gewichtig stuk te bedriegen. Maar hij ging te ver. In plaats van zich binnen de grenzen van het Godsdienstig vraagstuk te houden, neemt hij het bovennatuurkundige vraagstuk in overweging. Hij draagt een leer omtrent een noodlot voor, welke God als de oorzaak van het kwaad zou kunnen doen beschouwen, en die, bij gevolg, geen grond heeft in de Schrift. "Daar al wat gebeurt," zegt hij, "noodzakelijk overeenkomstig de Goddelijke voorbeschikking gebeurt, is het duidelijk dat onze wil geen vrijheid heeft." Maar wat MELANCHTON zich vooral voorstelt, is de Godgeleerdheid als een samenstel van Godsvrucht voor te dragen. De School had het leerstelsel zozeer ontleed dat het alle leven had verloren. Het was dan de taak van de Hervorming het leven in het dode leerstelsel terug te brengen. In de daarna volgende uitgaven gevoelde MELANCHTON de noodzakelijkheid om met grote duidelijkheid de leerstukken te ontvouwen. Maar dat had niet volkomen plaats in 1521. "CHRISTUS te kennen," zegt hij, "is zijn weldaden te kennen. PAULUS, in zijn brief aan de Romeinen een kort begrip van de Christelijke leer willende geven, redeneert niet over de verborgenheid van de Drie-eenheid, over de wijze van de menswording, over de bedrijvende en lijdende schepping. Waarvan spreekt hij dan? - Van de wet, -van de zonde, - van de genade. Daarvan hangt de kennis van CHRISTUS af."

Uitwerking van de Gemene plaats.

De uitgave van deze geloofsleer was voor de zaak van het Evangelie van een onschatbare waarde. De lasteringen werden weerlegd; de vooroordelen vielen. In de kerken, aan de hoven, op de hogescholen bewonderde men het verstand van MELANCHTON en men beminde de bevalligheid van zijn karakter. Diegenen zelfs welke de schrijver niet kenden, werden door zijn werk tot zijn geloof gebracht. De ruwheid en soms de hevigheid van LUTHERS taal hadden velen teruggestoten. Maar ziehier een man die met een grote sierlijkheid van stijl, een kiese smaak, een bewonderenswaardige duidelijkheid, een volmaakte orde, die veel vermogende waarheden ontvouwt wier onverwachte voorstelling de wereld heeft geschokt.

Men begeert het werk, men leest het met gretigheid, men onderzoekt het met ijver. Zo veel zachtheid en zedigheid wonnen de harten; zo veel edelheid en kracht dwongen hun eerbied af; en de hogere standen van de maatschappij, tot hiertoe besluiteloos, werden voor een wijsheid gewonnen die eindelijk een zo schone taal aannam.

Van een andere kant bleven de vijanden van de waarheid, die door de vervaarlijke slagen van LUTHER niet neergeveld waren, enige tijd sprakeloos en ontsteld, bij de verschijning van MELANCHTONS geschrift. Zij erkenden dat er een ander man was die hun haat even waardig was als LUTHER. "Helaas," riepen zij uit, "ongelukkig Duitsland! tot welk een uiterste zal u dit nieuwe voortbrengsel vervoeren!"

De *Gemene plaatsen* hadden, van het jaar 1521 tot 1595, zeven en zestig uitgaven, zonder van de vertalingen te spreken. Dit boek heeft misschien, naast de Bijbel, het meest tot de invoering van de Evangelische leer toegebracht.

X.

Tegenstand.

Terwijl de "letterkundige" MELANCHTON door zulke welluidende tonen aan LUTHER een zo krachtige hulp bewees, stelden zich mensen die te duchten en de Hervormer vijandig waren, met geweld tegen hem. Uit de Wartburg ontsnapt, was hij weer op het toneel van de wereld verscheen; en bij deze tijding hadden zijn oude vijanden al hun woede weergevonden.

Hendrik VIII.

Het was drie en een halve maand geleden dat LUTHER te Wittenberg teruggekeerd was, toen het gerucht, wat van alle kanten vergroot werd, hem de tijding bracht dat één van de grootste koningen van de Christenheid tegen hem was opgestaan. Het hoofd van het geslacht van de Tudors, een vorst te gelijker tijd gesproten uit het huis van York en Lancaster, en op wiens hoofd, na zoveel vergoten bloed, de rode en de witte Roos zich eindelijk herenigd bevonden, de machtige koning van Engeland, die zich beijverde de oude invloed van zijn kroon op het vasteland, en op Frankrijk in het bijzonder, te herstellen, HENDRIK VIII had een boek geschreven tegen de arme monnik van Wittenberg. "Men vijzelt," schreef LUTHER aan LANGE, de 26ste Juni 1522, "een boekje van de koning van Engeland zeer hoog op."

De schrijver doelt hier op de bloedige partijschappen tussen de machtige huizen van de hertogen van York en Lancaster, bekend onder de naam van de Witte en Rode Roos, welke Engeland lang ontrustten en beurtelings elkaar de heerschappij betwistten. Nadat HENDRIK, hertog van Lancaster, zijn jeugdige neef, koning RICHARD II, in het jaar 1399 had onttroond en zijn opvolger was geworden onder de naam van HENDRIK IV, en bij zijn dood in het jaar 1413 door zijn zoon HENDRIK V was opgevolgd, stierf deze laatste in het jaar 1422, waarop zijn nagelatene weduwe trouwde met een edelman uit Wallis, met name OWEN TUDOR, en zijn zoon HENDRIK VI hem opvolgde. Een opstand tegen deze laatste verwekt door RICHARD hertog van York, waarbij zelfs de koning in het jaar 1455 gevangen werd, werd door de moed van de vrouw gedempt, en de hertog van York gedood, doch de zoon EDUARD hernieuwde de opstand, nam HENDRIK gevangen en beklom de troon in het jaar 1464, onder de naam van EDUARD IV, werd beurtelings daarvan verdreven en weer hersteld, waarop hij HENDRIK deed ombrengen. Na zijn dood werd hij door zijn zoon EDUARD V in het jaar 1482 opgevolgd, doch deze door zijn oom, de hertog van Gloucester, vermoord, die hem onder de naam van RICHARD III opvolgde. Het volk deze zich telkens vernieuwende ijsselijkheden en de onderdrukkingen, daarvan het gevolg, moe zijnde, maakte HENDRIK, hertog van Richmond, hiervan gebruik, en werd nadat RICHARD in een veldslag gesneuveld was koning in het jaar 1485, onder de naam van HENDRIK VII. Hij was een kleinzoon van de straks genoemde OWEN TUDOR, erfgenaam van het huis van Lancaster en huwde met de dochter van EDUARD IV, zodat zich dus in hem, vooral in zijn zoon HENDRIK VIII de huizen van York en Lancaster samen verenigden. -L.R.

Wolsey.

HENDRIK VIII telde toen één en dertig jaren; hij was groot, welgemaakt; een voorkomen van majesteit en heerschappij was over zijn gehele persoon verspreid; en zijn gelaat drukte de

levendigheid van zijn geest uit. Driftig, vol verlangen om alles voor het geweld van zijn hartstochten te doen zwichten en eierzuchtig, verborg hij in het eerst zijn gebreken onder een zekere levendigheid welke de jeugd eigen is, en ontbrak het hem niet aan vleiers die hem aanmoedigden. Dikwijls begaf hij zich, met de schaar van zijn gunstelingen, naar de woning van zijn kapellaan, THOMAS WOLSEY, zoon van een vleeshouwer van Ipswich. Begaafd met een grote bekwaamheid, met een buitensporige eierzucht en met een vermetelheid zonder palen, had die man, door de bisschop van Winchester, kanselier des rijks, voorgestaan, zich spoedig de gunst van zijn meester verworven, en lokte deze in zijn huis door de verleiding van de vermaken en ongeregelheden, waaraan de jonge vorst zich in zijn eigen paleis niet zou hebben durven overgeven. POLYDORUS VIRGILIUS, toen onder-schatmeester van de paus in Engeland, verhaalt het. Bij deze dwaze bijeenkomsten overtrof de kapellaan de jeugdige hovelingen, die HENDRIK VIII vergezelden, in ongebondenheid. Men zag hem, de deftigheid vergetende welke een bedenaar van de altaars betaamt, zingen, dansen, lachen, boerten, oneerbare gesprekken houden en schermen. Het gelukte hem op die wijze weldra de eerste plaats in 's konings raad te bekomen, en, alleen het rijk besturende, deed hij al de vorsten van de Christenheid zijn gunsten kopen.

De koningin.

HENDRIK leefde te midden van danspartijen, van gastmalen, van ridderspelen; en verspilde dwaselijk de schatten welke de gierigheid van zijn vader langzamerhand had bijeengeschaapt. Prachtige toernooispelen volgden elkaar onophoudelijk op. De koning, die door zijn mannelijke schoonheid zich onder al de strijders onderscheidde, speelde er de eerste rol. Wanneer de kampstrijd een ogenblik twijfelachtig scheen, verzekerden de behendigheids, de sterkte van de vorst, of de listige staatkunde van zijn tegenstanders hem de overwinning, en de omtrek weergalmde van geroep en handgeklap ter zijner ere. De ijdelheid van de jeugdige vorst werd door deze lichte zegepralen gestreeld, en er was geen geluk ter wereld waarnaar hij niet meende te kunnen staan. Onder de aanschouwers bevond zich soms de koningin. Haar deftig voorkomen, haar treurige blik, haar peinzend en neerslachtig gelaat staken zeer bij het verdovend gedruis van deze feesten af. HENDRIK VIII had, kort na zijn komst tot de troon, om staatkundige redenen, CATHARINA van Arragon, vijf jaren ouder dan hij, weduwe van zijn broeder ARTHUR en tante van KAREL V, gehuwd. Terwijl haar gemaal zich aan de vermaken overgaf, stond de deugdzaame CATHARINA, die een geheel Spaanse vroomheid bezat, in het midden van de nacht op om in stilte aan de gebeden van de monniken deel te nemen. Zij wierp zich, zonder kussen, zonder tapijt, op de knieën. 's Morgens om vijf uur, na een weinig rust genomen te hebben, was zij wederom op; zij kleepte zich in het gewaad van de heilige FRANCISCUS, want zij had zich in de derde orde van die heilige doen opnemen; vervolgens, in de haast de koninklijke kleren daarover aantrekkende, begaf zij zich te zes uur naar de kerk, om de mis bij te wonen.

Twee wezens, levende in twee zo verschillende werelden, konden niet lang verenigd blijven. De Roomse vroomheid had echter nog andere vertegenwoordigers dan CATHARINA aan het hof van HENDRIK VIII. JOHANNES FISHER, de bijna zeventigjarige bisschop van Rochester, die zich zowel door zijn geleerdheid als door de gestrengheid van zijn zeden onderscheidde, was het voorwerp van de algemene hoogachting. Hij was de oudste raadsheer van HENDRIK VII geweest, en de hertogin van Richmond, grootmoeder van HENDRIK VIII, hem bij haar sterfbed ontbiedende, bad hem de jeugd en onervarenheid van haar kleinzoon aanbevelen. Lange tijd eerbiedigde de koning, onder al zijn afdwalingen, de oude bisschop als een vader.

Fisher.

Een man veel jonger dan FISHER, leek en rechtsgeleerde, trok toen reeds door zijn verstand en edel karakter aller aandacht tot zich. Hij heette THOMAS MORUS. Zoon van een rechter bij het hoogste gerechtshof, arm, gestreng, arbeidzaam, had hij op zijn twintigste jaar de hartstochten van de jeugd zoeken uit te blussen, terwijl hij een haren kleed droeg en zichzelf een strenge tucht opleide. Eens door HENDRIK VIII ontboden, op het ogenblik dat hij de mis bijwoonde, antwoordde hij dat de dienst van God voor de dienst des konings moest gaan. WOLSEY stelde hem aan HENDRIK VIII voor, die hem bij verschillende gezantschappen gebruikte en hem een grote genegenheid toedroeg. Hij ontbood hem dikwijls bij zich en onderhield zich met hem over de planeten, over WOLSEY en over de Godgeleerdheid.

Thomas Morus.

Inderdaad, de koning zelf was geen vreemdeling in de Roomse leer. Het schijnt zelfs dat zo ARTHUR in het leven gebleven ware, HENDRIK tot de aartsbisschoppelijke zetel van Kantelberg zou bestemd geweest zijn. THOMAS AQUINAS, BONAVENTURA, de toernooispelen, de gastmalen, ELIZABETH BLOUNT en nog andere minnaressen, dit alles vermengde zich in de geest en het leven van die vorst, welke in zijn kapel missen liet zingen, welke hij zelf vervaardigd had.

Luther's boeken verbrand.

Zodra HENDRIK VIII van LUTHER hoorde spreken, ontstak hij tegen hem in toorn, en nauwelijks was het decreet van de rijksdag te Worms in Engeland bekend, of hij beval de bul van de paus tegen de boeken van de Hervormer ten uitvoer te leggen. De 12de Mei 1521 begaf THOMAS WOLSEY, die met de post van kanselier van Engeland die van kardinaal en legaat van Rome verenigde, zich in plechtstatige optocht naar St. Paulus. Die man, tot de hoogste trap van verwaandheid gekomen, achtte zich aan koningen gelijk. Hij zat nooit anders dan op een gouden stoel, hij sliep op een gouden bed en een goud-lakens kleed bedekte de tafel waaraan hij at. Hij spreidde bij deze gelegenheid een grote pracht ten toon. Zijn hofhouding, samengesteld uit acht honderd personen, waaronder zich edellieden, ridders, zonen van de aanzienlijkste familiën bevonden, die door hem te dienen aan openbare ambten hoopten te komen, omringde de trotse prelaat. Goud en zijde schitterden niet slechts op zijn kleren (hij was de eerste kerkelijke die zich zo prachtig had durven kleden, maar ook op de dekkleeden en het tuig van zijn paarden. Een priester van de schoonste gestalte droeg een zilveren standaard van een kruis voorzien voor hem uit; achter hem hield een ander kerkelijke van een niet minder uitstekend voorkomen het aartsbisschoppelijk kruis van York in de hand; een heer die naast hem ging, was met de zorg voor zijn kardinaalshoed belast. Edellieden, prelaten, gezanten van de paus en van de keizer vergezelden hem, gevolgd van een grote menigte muilezels, met koffers beladen die opgevuld waren met de rijkste en schitterendste stoffen. Het is te midden van deze prachtige optocht dat men de schriften van de arme monnik van Wittenberg naar de brandstapel te Londen droeg. In de grote kerk gekomen, liet de trotse priester zijn kardinaalshoed op het altaar zelf neerleggen. De brave bisschop van Rochester begaf zich naar de voet van het kruis, en, een ontroerde stem doende horen, predikte hij met kracht tegen de ketterij. Daarop bracht men de goddeloze schriften van de aartsketter aan, en men verbrandde ze op een vrome wijze, in tegenwoordigheid van een verbazende menigte volks. Zodanig was het eerste nieuws dat Engeland van de Hervorming ontving.

Hendrik valt Luther aan.

HENDRIK wilde zich daarbij niet bepalen. "Het is de duivel," schreef hij aan de keurvorst van de Palts, die vorst wiens zwaard nimmer ophield over zijn tegenstanders, zijn vrouwen en zijn gunstelingen opgeheven te zijn; "het is de duivel die, door LUTHER, deze ontzaglijke

brand ontstoken heeft. Indien LUTHER zich niet wil bekeren, dan mogen de vlammen hem met zijn schriften verteren!"

Hendriks boek tegen Luther.

Dit was nog niet genoeg. HENDRIK, overtuigd dat de voortgang van de ketterij veroorzaakt werd door de diepe onkunde van de Duitse vorsten, dacht dat het ogenblik gekomen was om al zijn geleerdheid ten toon te spreiden. De zegeprelen van zijn strijdbijl lieten hem niet toe aan die, welke voor zijn pen bewaard waren, te twijfelen. Maar nog een andere hartstocht, steeds groot bij kleingeestige lieden, de ijdelheid, prikkelde de koning aan. Het strekte hem tot vernedering geen titel tegen die van "Catholiek" en van "Aller Christelijkst", welke de koningen van Spanje en van Frankrijk voerden, te kunnen overstellen, en hij bedelde sinds lang bij het Roomse hof om een dergelijke onderscheiding. Wat was meer geschikt om hem die eindelijk te doen erlangen, dan een aanval tegen de ketterij? HENDRIK wierp dan het koninklijk purper ter zijde en daalde van de hoogte des troons in het strijdperk van de Godgeleerde af. Hij doorsnuffelde THOMAS AQUINAS, PETRUS LOMBARDUS, ALEXANDER VAN HALES en BONAVENTURA, en de wereld zag verschijnen de *"Verdediging van de zeven sacramenten, tegen Martijn Luther, door de hoogst onoverwinnelijke koning van Engeland en Frankrijk, heer van Ierland, Hendrik, de achtste van die naam."*

"Ik zal voor de Kerk in de bres springen om haar te redden," zei de koning van Engeland in dit geschrift; ik zal de vergiftigde pijlen des vijands die haar bespringt in mijn borst ontvangen. De tegenwoordige staat van zaken roept mij er toe. Ieder dienaar van JEZUS CHRISTUS, van wat ouderdom, sekse of stand, behoort tegen de gewone vijand van de Christenheid op te staan.

"Wapenen wij ons met een dubbele wapenrusting, met een hemelse wapenrusting, om met de wapenen van de waarheid hem te overwinnen welke met die van de dwaling strijdt; maar ook met een aardse wapenrusting, opdat, wanneer hij zich in zijn boosheid hardnekkig betoont, de hand des scherprechters hem noodzake te zwijgen, en hij eenmaal tenminste voor de wereld nuttig zij, door het vreselijk voorbeeld van zijn dood."

HENDRIK VIII kon de verachting niet verbergen, welke zijn zwakke tegenstander hem inboezemde. "Die man," zei de gekroonde Godgeleerde, "schijnt in barensnood te zijn; hij wendt ongehoorde krachten aan; voorts baart hij niets dan wind. Neem het vermetel omkleedsel van de trotse woorden weg, waarmee hij zijn ongerijmdheden bekleedt, gelijk men een aap in purper kleedt, wat zal u dan nog overblijven?...een ellendige en ijdele drogrede."

De koning verdedigt na elkaar de mis, de boete, het vormsel, het huwelijk, de priester ordening, het laatste oliesel; hij spaart geen belegende bijnamen voor zijn vijand; hij noemt hem beurtelings een helse wolf, een vergiftige adder, een lid des duivels. Zelfs de eerbaarheid van LUTHER wordt aangerand. HENDRIK VIII verplettert de bedelmonnik met zijn koninklijke gramschap en "schrijft als met zijn scepter," zegt een geschiedschrijver.

Nochtans, men moet het erkennen, was het werk niet slecht voor de schrijver en voor zijn eeuw. Aan de stijl ontbrak niet een zekere kracht. Maar het publiek van die tijd kon zich niet vergenoegen met hem recht te laten wedervaren. Uitbundige lofspraken bejegenden de Godgeleerde verhandeling van de machtige koning van Engeland. "Nog nimmer heeft men een zo geleerd boek onder de zon gezien," zeiden dezen. –

"Men kan het," hernamen anderen, "slechts vergelijken met de werken van de heilige AUGUSTINUS. Hij is een CONSTANTIJN, hij is een KAREL de Grote! -Hij is nog meer," zeiden andere stemmen, "hij is een tweede SALOMO!"

Aanbieding aan de paus.

Deze loftuitingen trokken weldra de grenzen van Engeland over. HENDRIK wilde dat de deken van Windsor, JOHANNES CLARKE, zijn ambassadeur bij de paus, de opperpriester zijn boek zou ter hand stellen. LEO X ontving de ambassadeur in het volle consistorie. CLARKE bood hem het koninklijk werk aan, met de woorden: "De koning mijn meester geeft u de verzekering dat hij na de dwalingen van LUTHER met de pen weerlegd te hebben, bereid is zijn aanhangers met het zwaard te bestrijden." LEO, over deze belofte getroffen, antwoordde dat het boek des konings alleen met de hulp van de Heilige Geest had kunnen geschreven worden; en hij noemde HENDRIK "*verdediger des geloofs*:" een titel die de oppergebieders van Engeland nog voeren.

Het onthaal dat aan het werk des konings te Rome te beurt viel bracht veel toe om het te doen lezen. In enige maanden kwamen, van verschillende drukpersen, verscheiden duizenden exemplaren in het licht. "De gehele Christelijke wereld," zei COCHLOEUS, "was met bewondering en blijdschap vervuld."

Deze uitbundige lofspraken vermeerderden de ondragelijke verwaandheid van het hoofd van de Tudors. Hij zelf twijfelde er niet aan dat hij ingevingen van de Heilige Geest had. Van toen af wilde hij geen de minste tegenspraak meer verdragen. Het Pausdom was voor hem niet meer te Rome, maar te Greenwich; de onfeilbaarheid rustte op zijn hoofd: dit bracht later zeer veel toe aan de Hervorming van Engeland.

Uitwerking op Luther.

LUTHER las het boek van HENDRIK met een glimlach van verachting, ongeduld en verontwaardiging. De leugenen, de lasteringen welke het behelsde, maar vooral de houding van verachting en medelijden welke de koning erin aannam, verbitterden in de hoogste mate de doctor van Wittenberg. Bij zijn verontwaardiging kwam nog de gedachte dat de paus dit geschrift bekroond had, en dat alom de vijanden des Evangelies de Hervorming en de Hervormer als reeds omvergeworpen en overwonnen beschimpten. Daarenboven, wie had hij te ontzien? Streed hij niet voor een koning groter dan al de koningen van de aarde? De Evangelische zachtmoedigheid scheen hem niet te pas te komen. Oog voor oog, tand voor tand. Hij ging alle maat te buiten. Vervolgd, gehoond, in het nauw gebracht, gekwetst, keerde de felle leeuw zich om en richtte zich met fierheid op om zijn vijand te verpletteren. De keurvorst, SPALATIJN, MELANCHTON, BUGENHAGEN trachtten tevergeefs hem te bevredigen. Zij wilden hem verhinderen om te antwoorden, maar niets kon hem tegenhouden. "Ik zal niet zacht te werk gaan met de koning van Engeland," zei hij. "Het is tevergeefs, ik weet het, dat ik mij verneder, dat ik toegeef, dat ik smee, dat ik de weg des vredes beproef. Ik zal mij eindelijk op een meer verschrikkende wijze aan die dolzinnigen vertonen, welke mij dagelijks met hun hoornen stoten. Ik zal de mijne tegen hen opsteken; ik zal de satan tarten en uitdagen, totdat hij, uitgeput, in zijn niet verzinke. Indien die ketter niet herroept, zegt de nieuwe THOMAS, HENDRIK VIII, moet men hem verbranden! Zodanig zijn de wapenen welke men thans tegen mij gebruikt: de woede van domme ezels en zwijnen als THOMAS AQUINAS; daarna het vuur. Wel nu, het zij zo! Laat die zwijnen komen, zo zij durven, en dat zij mij verbranden! Zie hier ben ik, ik verwacht hen. Ik wil dat mijn as, na mijn dood in duizend zeeën geworpen, verrijze en die afschuwelijke bende vervolge en verslinde. Levende, zal ik de vijand van de Pausdom zijn, en verbrand-zal ik zijn ondergang wezen. Gaat heen, zwijnen van St. THOMAS, doet wat u goeddunkt. Steeds zult gij LUTHER als een beer op uw weg, en als een leeuw op uw pad ontmoeten. Hij zal van alle kanten op u aanvallen, en u geen rust laten, totdat hij uw ijzeren kop vermalen en uw koperen voorhoofd tot stof vergruisd heeft."

Kracht en hevigheid.

LUTHER verwijt eerst HENDRIK VIII, zijn leringen alleen op mensen instellingen en gevoelens gegrond te hebben. "Ik," zegt hij, "houd niet op te roepen: Evangelie! Evangelie! - CHRISTUS! CHRISTUS!...En mijn tegenstanders houden niet op te antwoorden: Gebruiken! gebruiken! -Instellingen! instellingen! -Kerkvaders! kerkvaders! -*Uw geloof*, zegt de Apostel PAULUS, *zij gegrond, niet op de wijsheid van de mensen, maar op de kracht Gods.* -En door die donderslag welke van de hemel komt werpt de Apostel al de kwelgeesten van die HENDRIK neer en verstroot ze, gelijk de wind het stof verstroot. Verstomd, verschrikt, vallen de Thomisten, de Papisten, de Hendrikken op hun aangezicht voor de bliksem van deze woorden."

Hij weerlegt vervolgens het geschrift des konings van stuk tot stuk, en stoot zijn bewijsredenen de één na de ander omver, met een duidelijkheid, een vernuft, een kennis van de heilige Schrift en van de geschiedenis van de Kerk, maar tevens met een vrijmoedigheid, met een verachting, en soms met een hevigheid, welke ons niet moeten verwonderen.

Aan het einde van zijn rede gekomen, verontwaardigt LUTHER zich opnieuw dat zijn tegenstander zijn bewijsvoeringen alleen uit de kerkvaders ontleent; dat was de grond van alle geschil. "Tegen al de woorden van de kerkvaders, van de mensen, van de engelen, van de duivelen," zegt hij, "stel ik, niet de oudheid van de gewoonte, niet de menigte, maar het Woord van de eeuwige Majesteit, het Evangelie, over, wat zij zelf genoodzaakt zijn goed te keuren. Daaraan houd ik mij, daarop verlaat ik mij, daarop beroem ik mij, daarmee zegepraal ik en bespring ik de Papisten, de Thomisten, de Hendrikken, de Sophisten en al de zwijnen van de hel. De koning des hemels is met mij; daarom vrees ik niets, al ware het zelfs dat duizend Augustinussen, duizend Cyprianussen en duizend van die Kerken, waarvan HENDRIK de verdediger is, tegen mij opstonden. Het zegt weinig dat ik een koning van de aarde veracht en bijt, daar hij zelf niet schroomt in zijn redenen de Koning van de hemels te lasteren, en Zijn heiligheid door de stoutste leugenen te ontteren.

"Pausgezinden!" roept hij ten slotte uit, "maakt gij niet een einde aan uw ijdele vervolgingen? Doet al wat gij wilt. Voor dit Evangelie toch, wat ik, MARTIJN LUTHER, gepredikt heb, zullen pausen, bisschoppen, priesters, monniken, vorsten, duivels, de dood, de zonde, en al wat niet JEZUS CHRISTUS of in JEZUS CHRISTUS is, moeten vallen en vergaan."

Zijn boek.

Dus sprak de arme monnik. Zijn hevigheid kan gewis niet verschoond worden, wanneer men deze naar de regel die hij zelf inroept, naar Gods Woord, beoordeelt. Men kan hem zelfs niet rechtvaardigen al beroept men zich het zij op de onbeschaafdheid van de eeuw, want MELANCHTON wist de welvoeglijkheid in zijn schriften in acht te nemen; of op de kracht van zijn karakter, want indien die kracht voor een gedeelte in zijn taal gelegen was, was ook de hartstocht er zeer in gemengd. Hij is derhalve veeleer veroordelenswaardig. Echter, om rechtvaardig te zijn, moeten wij in aanmerking nemen dat in de 16de eeuw die hevigheid niet zo vreemd scheen als deze heden zou voorkomen. De geleerde maakten toen een gelijke macht uit als de vorsten. HENDRIK had LUTHER aangevallen, door zich als schrijver op te werpen. LUTHER antwoordde hem volgens die in de geleerde wereld aangenomen wet, dat men de waarheid moet in aanmerking nemen van wat gezegd wordt, en niet de hoedanigheid van hem die spreekt. Voegen wij er nog bij dat, toen die zelfde koning zich tegen de paus keerde, de aanvallen waarmee de Roomse schrijvers en de paus zelf hem bejegenden, al wat LUTHER hem ooit gezegd had ver overtroffen.

Voor het overige, wanneer LUTHER doctor ECK een ezel, en HENDRIK VIII een zwijn noemde, verwierp hij met verontwaardiging de tussenkomst van de wereldlijke arm; terwijl doctor ECK een verhandeling schreef om te bewijzen dat men de ketters moest verbranden, en

HENDRIK VIII brandstapels oprichtte om zich naar de voorschriften van de kanselier van Ingolstadt te gedragen.

Antwoord aan de bisschop van Rochester.

De beweging was aan het hof des konings groot. SURREY, WOLSEY, en de menigte van de hovelingen stakten de feesten en praalvertoningen van Greenwich, om hun verontwaardiging in scheldwoorden en schimpreden lucht te geven. De eerwaardige bisschop van Rochester, die met blijdschap de jonge vorst, niet lang geleden aan zijn zorgen toevertrouwd, voor de Kerk in de bres zag springen, was over de aanval van de monnik sterk getroffen. Hij antwoordde daarop terstond. Zijn woorden kenmerken juist zijn tijd en zijn Kerk. "Vangt ons de kleine vossen, die de wijngaarden verderven, zegt CHRISTUS in het Hooglied. Wat bewijst, zei FISHER, dat men de hand aan de ketters moet slaan, voordat zij groot worden. Nu is LUTHER een grote vos geworden, zo oud, zo loos en boosaardig, dat hij zeer moeilijk te vangen is. Wat zeg ik, een vos?.... hij is een dolle hond, een verscheurende wolf, een wrede beer; of liever al die dieren te samen: want het monster bevat vele beesten in zijn boezem."

Antwoord aan Morus.

THOMAS MORUS begaf zich ook in het strijdperk om er de monnik van Wittenberg te ontmoeten. Schoon leek, dreef hij de ijver tegen de Hervorming tot dweperij toe, indien hij die niet tot bloed toe dreef. Wanneer jonge edellieden zich beijveren om het Pausdom te verdedigen, gaan zij dikwijls in hun hevigheid nog verder dan de kerkelijken zelve. "Eerwaarde broeder, vader, drinker, LUTHER, voortvluchtige van de orde van de heilige AUGUSTINUS, wanschappen bacchant van de beide rechten, ongeleerde doctor van de heilige Godgeleerdheid."

Op deze wijze schrijft één van de beroemdste mannen van zijn tijd aan de Hervormer; vervolgens, de wijze verklarende waarop LUTHER zijn boek tegen HENDRIK VIII samengesteld heeft, zegt hij: "Hij deed zijn metgezellen bijeen komen, en nodigde hen uit om ieder van zijn kant kluchten en scheldwoorden te gaan opzamelen. De één bezocht de rijtuigen en schuiten; de ander de badplaatsen en speelhuizen; deze de scheerwinkels en kroegen, geen de molens en bordelen. Zij tekenden het meest onbeschofte, vuile, schandelijke dat zij hoorden in hun schrijfboekjes op; en al die scheldwoorden en onbetamelijke uitdrukkingen overbrengende, overlaadden zij daarmee het vuile riool dat men de geest van LUTHER noemt." "Wanneer hij," zo gaat hij voort, "zijn leugenen en zijn lasteringen herroept, wanneer hij zijn dwaasheden en zijn woede aflegt, wanneer hij zijn vuile redenen terugneemt..., zal hij iemand vinden die op een deftige wijze met hem zal redetwisten. Maar wanneer hij voortgaat gelijk hij begonnen heeft, met moedwil te bedrijven, te razen, te spotten, te lasteren, niets dan vuile en schandelijke taal uit te braken.... (34), dan mogen anderen doen wat zij willen: wij, voor ons, zullen het verkieselijker achten de kleine monnik met zijn dolzinnigheden en vuile redenen te laten varen...(35)." THOMAS MORUS zou beter gedaan hebben de zijne te bewaren. Nooit heeft LUTHER zijn stijl tot zulk een punt verlaagd. Hij antwoordde niet.

Gedrag van de koning.

Dit geschrift vermeerderde nog de genegenheid van HENDRIK VIII voor MORUS. Hij ging zelf hem in zijn stemmig huis te Chelsea bezoeken. Na de middagmaaltijd, wandelde de koning met hem door zijn tuin, met de arm op de schouder van zijn gunsteling leunende, terwijl lady MORUS en haar kinderen, achter het kruisraam verborgen, hun verbaasde blikken van hen niet konden afwenden. Na een van deze wandelingen, zei MORUS, die zijn man kende, eens tot zijn vrouw: "Indien mijn hoofd hem een enkel kasteel in Frankrijk kon doen winnen, zou hij niet dralen het te doen vallen."

De koning, dus door de bisschop van Rochester en door zijn toekomstige kanselier verdedigd, had niet nodig de pen weer op te vatten. Beschaamd zich, voor het oog van Europa, als een eenvoudig schrijver behandeld te zien, verliet HENDRIK VIII de gevaarlijke stelling welke hij had ingenomen; en de pen van de Godgeleerden ver van zich werpende, ging hij weer de krachtiger weg van de staatkunde bewandelen.

Een gezant vertrok van het hof van Greenwich om aan de keurvorst en de hertogen van Saksen een brief des konings over te brengen. "Als een echte slang uit de lucht gevallen," zei HENDRIK daarin, "stort LUTHER met stromen zijn vergif op de aarde uit. Hij verwekt oproer in de Kerk van JEZUS CHRISTUS, hij schaft de wetten af, hij hoont de machten, hij brengt de leken in opstand tegen de priesters, de leken en de priesters tegen de paus, de volken tegen de koningen, en hij verlangt niets anders dan de Christenen onder elkaar in strijd te zien en elkaar te zien verwoesten, en de vijanden van ons geloof met een helse lach dit bloedbad te zien begroeten.

Wat is die leer welke hij Evangelisch noemt, anders dan de leer van WICKLEFF? Maar, zeer geëerde ooms, ik weet wat uw voorouders gedaan hebben om deze te vernietigen. Zij hebben haar in Bohemen als een wild dier vervolgd, en ze in een kuil doende vallen, hebben zij deze daarin opgesloten en alle uitgang belet. Gij zult niet toelaten dat zij door uw onachtzaamheid ontsnappe, dat zij Saksen binnensluipe, dat zij zich van geheel Duitsland meester make, dat haar rokende neusgaten het vuur van de hel uitbraken, en de brand ver verspreide, welke uw natie zo menigmaal door haar bloed heeft willen blussen.

"Daarom, zeer waardige mannen, voel ik mij gedrongen u aan te sporen en zelfs bij al wat er meest heilig is te smeken, om spoedig de vervloekte sekte van LUTHER te smoren: brengt niemand ter dood, zo dit mogelijk is; maar indien de hardnekkigheid van de ketters blijft voortduren, vergiet dan zonder vrees hun bloed, opdat deze afschuwelijke sekte van onder de hemel verdwijne."

De keurvorst en zijn broeder verwezen de koning naar de aanstaande kerkvergadering. Zo was dan HENDRIK VIII ver van zijn doel te bereiken. "Een zo grote naam gemengd in de twist," zegt FRAPAULO SARPI, "diende om die belangrijker te maken, en om het algemeen gunstiger voor LUTHER te stemmen, gelijk dat gewoonlijk bij gevechten en toernooispelen plaats heeft, waar de aanschouwers altijd de zwaksten genegen zijn, en vermaak scheppen om de middelmatige waarde van zijn daden te verheffen."

XI.

Algemene beweging.

Inderdaad, er had een wijd uitgebreide beweging plaats. De Hervorming, die men, na de rijksdag van Worms, met haar eerste leraar in de enge kamer van een sterk kasteel opgesloten had gewaand, brak in het gehele rijk, en om zo te zeggen in de gehele Christenheid door. De twee volken, tot hiertoe onder een gemengd, begonnen zich van elkaar te scheiden; en de aanhangers van een monnik, welke niets dan zijn Woord voor zich had, stelden zich onbeschroomd in het gezicht van de dienaren van KAREL V en LEO X. LUTHER was nauwelijks van achter de muren van de Wartburg te voorschijn gekomen, of de paus had al zijn aanhangers in de ban gedaan; de keizerlijke rijksdag had zijn leer veroordeeld, de vorsten beijverden zich haar in het grootste deel van de Germaanse staten te verpletteren, de dienaren van Rome schonden haar, voor de ogen van het volk, met hun hevige lasteringen, de overige staten van de Christenheid verlangde van Duitsland dat het een vijand zou opofferen, wiens aanslagen zij, zelfs van verre, vreesden; en echter, die nieuwe partij, klein in getal, en onder wier leden geen samenhang, geen verbintenissen, niets in één woord was dat de algemene kracht in één punt verenigde, verschrikte reeds door de kracht van haar geloof en de snelheid van haar veroveringen, de uitgestrekte, de aloude, de machtige heerschappij van Rome. Allerwegen zag men, als bij de eerste warmte van de lente, het zaad zonder moeite en als van

zelf uit de aarde te voorschijn komen. Elke dag vertoonde een nieuwe voortgang. Afzonderlijke personen, dorpen, vlekken, gehele steden verenigden zich tot de nieuwe belijdenis van de naam van JEZUS CHRISTUS. Er hadden onmedogende tegenkantingen, vreselijke vervolgingen plaats; maar de verborgen kracht, die al dit volk aandreef, was onweerstaanbaar; en de vervolgers, hun trede verhaastende en midden door de ballingschappen, gevangenissen en brandstapels voortrukkende, hadden overal op de vervolgers de overhand.

De monniken.

De monnikorden, welke Rome over de gehele Christenheid uitgebreid had, als een net bestemd om de zielen te vangen en gevangen te houden, waren van de eersten om hun banden te verbreken en met snelheid de nieuwe leer in de gehele Kerk van het Westen te verspreiden. De Augustijners van Saksen waren met LUTHER voortgetreden en hadden met hem die innerlijke ondervindingen van het heilig Woord verkregen, welke, in het bezit van God zelf stellende, tegen Rome en de trotse aanmatigingen waarschuwen. Maar ook in de andere kloosters dier orde was het Evangelie licht opgegaan. Soms waren het grijsaards, die, gelijk STAUPITZ, de gezonde leer van de waarheid in de boezem van de bedrogen Christenheid bewaard hadden, en die nu van God begeerden dat Hij ze in vrede zoude laten gaan, omdat zij zijn zaligheid hadden gezien. Een andermaal waren het jonge lieden die met het vuur aan hun leeftijd eigen, de onderwijzingen van LUTHER ontvangen hadden. Te Neuremberg, te Osnabrug, te Dillingen, te Regensburg, in Hessen, in Wurtemberg, te Straasburg, te Antwerpen wendden zich de Augustijner kloosters naar JEZUS CHRISTUS, en wekten door hun moed de gramschap van Rome op.

Maar het was niet alleen bij de Augustijners dat de beweging zich bepaalde. Krachtvolle mannen volgden hen in de kloosters van andere orden na, en in weerwil van het geschreeuw van de monniken, die hun vleselijke instellingen niet wilden verlaten, in weerwil van alle gramschap, verachting, oordeel, tucht en kloosterlijke gevangenis, verhieven zij onbeschroomd de stem voor die heilige en dierbare waarheid, welke zij na zoveel moeilijke navorsingen, zo veel bedroevende twijfelingen, zoveel inwendige worstelingen, eindelijk hadden gevonden. In het merendeel van de kloosters, verklaarden de verstandigste, de vroomste, de beschaafdste monniken zich voor de Hervorming. EBERLIN en KETTENBACH tastten in het Franciscaner klooster te Ulm, de slaafse werken van het Monnikendom en de bijgelovige instellingen van de Kerk met een welsprekendheid aan, welke de gehele natie had kunnen wegslepen; en zij verlangden dat men te gelijker tijd de huizen van monniken en de huizen van ongebondenheid zouden afschaffen. Een ander Franciscaner, STEPHANUS KEMPE, predikte alléén het Evangelie te Hamburg, en stelde zich onbedeesd tegen de haat, de nijd, de bedreigingen, de hinderlagen en de aanvallen van de priesters, die vergramd waren dat zij de menigte hun altaren zagen verlaten en met geestdrift zijn predikatiën volgen.

Dikwijls waren het de bestuurders van de kloosters zelve welke het eerst voor de Hervorming gewonnen werden. Men zag priors te Halb erstadt, te Neuenwerk, te Halle, te Sagan, aan hun monniken het voorbeeld geven, of tenminste verklaren dat, wanneer een monnik zijn geweten door kloostergeloften bezwaard gevoelde, zij, in plaats van hem in het klooster te houden, hem op hun schouders zouden nemen om hem naar buiten te dragen.

Hoe de Hervorming wordt daargesteld.

Inderdaad, overal in Duitsland, zag men monniken voor de poort van hun klooster, hun rok en kap afleggen. Enigen werden met geweld door de broeders of abten verdreven; anderen, van een zacht en vreedzaam karakter, konden niet langer onophoudelijke twisten, beledigingen,

smaadredenen, hatelijkheden verdragen, welke hen tot in hun slaap vervolgden; het meerderdeel was overtuigd dat het kloosterleven in strijd was met Gods wil en het Christelijk leven; enigen waren langzamerhand tot deze overtuiging geraakt; anderen waren er eensklaps door het lezen van een plaats uit de Bijbel toe gekomen. De luiheid, de onbeschaafdheid, de onkunde, de laagheid, welke het wezen van de bedelorden uitmaakten, vervulden edele en rechtschapen lieden, die niet langer het gezelschap van hun gemene metgezellen konden verdragen, met een onuitsprekelijke afkeer. Een Franciscaner, als een bedelaar rondgaande, verscheen eens, met zijn bus in de hand en een aalmoes vragende, in een smederij te Neuremberg. "Waarom," zei de smid tot hem, "verdient gij niet liever uw brood door met uw eigen handen te werken?" Bij deze woorden wierp de stevige monnik zijn kleed ver van zich, en, de hamer met een sterke hand opnemende, liet hij hem met kracht op het aanbeeld vallen. De onnutte bedelaar was een eerlijk handwerksman geworden. Men zond zijn bus en zijn monnikskap naar het klooster terug.

Intussen waren het niet slechts monniken die zich onder de banier des Evangelies schaarden; priesters, in nog groter getal, verkondigden de nieuwe leer. Maar zij had zelfs geen predikers nodig om haar te verspreiden; dikwijls werkte zij op de gemoederen en deed deze uit hun diepe slaap ontwaken, zonder dat een enkel mens had gesproken.

De eenvoudige gelovigen.

De schriften van LUTHER werden in de steden, in de vlekken, en tot in de dorpen gelezen; dit geschiedde des avonds, bij de haard, dikwijls bij de schoolmeester. Enigen van de lieden uit de omtrek werden door dit lezen getroffen: zij namen de Bijbel om hun twijfelingen op te helderen, en waren van verbazing getroffen bij het zien van het ontzettend verschil dat er tussen het Christendom des Bijbels en het hunne bestond. Enige tijd tussen Rome en de heilige Schrift in twijfel staande, namen zij weldra hun toevlucht tot dit levende Woord, wat in hun hart een zo nieuw en aangenaam licht verspreidde. Inmiddels kwam er onverwacht een Evangelisch prediker, misschien een priester, misschien een monnik. Hij sprak met welsprekendheid en overtuiging; hij verkondigde dat CHRISTUS voor de zonden van zijn volk volkomen had genoeg gedaan; hij toonde door de heilige Schriften de ijdelheid van menselijke werken en boetedoeningen aan. Dan brak er een hevige tegenstand uit; de geestelijkheid dikwijls ook de overheden, stelden alles in het werk om die zielen welke zij stonden te verliezen tot inkeer te brengen. Maar er was in de nieuwe prediking een overeenstemming met de heilige Schrift en een verborgen kracht welke de harten wonnen en de oproerigsten bedwongen. Men schaarde zich, op gevaar van zijn goederen, en, zo het nodig was, op gevaar van zijn leven, aan de zijde van het Evangelie, en men verliet de droge en geestdrijvende redenaars van het Pausdom. Het volk verbitterd dat het zolang tijd door hen bedrogen was geworden, noodzaakte hen Soms zich te verwijderen; meermalen gingen de priesters, van hun kudde verlaten, zonder tienden, zonder offeranden, uit zichzelf treurig heen, om elders hun onderhoud te zoeken. En terwijl de steunpilaren van de oude hiërarchie van die plaatsen vertrokken, treurig, neerslachtig en soms hun oude gemeenten woorden van vervloeking tot afscheid gevende, omringde het volk, door de waarheid en vrijheid van vreugde vervoerd, de nieuwe predikers met hun toejuichingen, en, begerig het Woord te horen, droeg het hen als in zegepraal naar de kerk en op de kansel.

Een krachtig woord dat van God afkomstig was vernieuwde toen de maatschappij. Dikwijls schreef het volk of de voornamen aan iemand wegens zijn geloof bekend om hen te komen verlichten; en terstond verliet hij, uit liefde voor het Evangelie, belangen, gezin, vrienden en vaderland. Dikwijls noodzaakte de vervolging de aanhangers van de Hervorming hun woning te verlaten; zij landde ergens aan waar deze nog niet bekend was; zij vonden er een huis dat de arme reizigers een schuilplaats aanbood, zij spraken ervan het Evangelie, lazen er enige bladzijden aan de aandachtige burgers uit voor, kregen, mogelijk op het verzoek van hun

nieuwe vrienden, de vergunning om eens in het openbaar in de tempel te prediken.... Dan brak er een zware brand in de stad uit, en de ijverigste pogingen konden er niet in slagen om die te blussen. Kon men niet in de kerken prediken, dan predikte men elders. Alle plaatsen werden tempelen. Te Hussum, in Holstein, predikte HERMAN TAST, die van Wittenberg terugkwam, en voor wie de geestelijkheid van de parochie de kerk gesloten had, voor een zeer grote menigte op het kerkhof, onder de schaduw van twee grote bomen, niet ver van de plaats waar, zeven eeuwen te voren, ANSCHAR het Evangelie aan de heidenen verkondigd had. Te Arnstadt predikte de Augustijner monnik CASPARD GÜTTEL op de markt. Te Dantzig werd het Evangelie op een heuvel nabij de stad verkondigd. Te Gosslar verkondigde een student van Wittenberg de nieuwe leer op een vlakte beplant met lindebomen, wat aan de Evangelische Christenen de naam van *Broeders van de lindebomen* deed geven.

De oude en nieuwe leraren.

Terwijl de priesters voor de ogen van het volk een schandelijke gierigheid aan de dag leidden, zei de nieuwe predikers tot het. "Wij hebben het om niet ontvangen, wij geven het u om niet." Het denkbeeld, dikwijls door de nieuwe predikers van de kansel verkondigd, dat Rome eertijds aan de Germanen een bedorven Evangelie gezonden had, en dat Duitsland nu voor de eerste maal het Woord van CHRISTUS in de Goddelijke en oorspronkelijke schoonheid hoorde, maakte op de gemoederen een diepe indruk. En het grote denkbeeld van de gelijkheid van alle mensen, van een algemene broederschap in JEZUS CHRISTUS overmeesterde de zielen waarop zolang het juk van het leenrecht en van het Pausdom van de middeleeuwen gedrukt had.

Dikwijls boden eenvoudige Christenen, met het Nieuwe Testament in de hand aan, de leer van de Hervorming te verdedigen. De aan Rome getrouwe Catholieken traden verschrikt terug: want het was aan de priesters en aan de monniken alleen dat de zorg om de heilige Schrift te onderwijzen toevertrouwd was. Deze zagen zich dan verplicht om zich te vertonen; een Godsdienstgesprek had er plaats; maar weldra, met verklaringen van de heilige Schrift, door leken, priesters en monniken bijgebracht, overloden wisten zij niet wat daartegen over te stellen.... "Ongelukkig had LUTHER de zijnen overreed," zegt COCHLOEUS, "dat men alleen aan de oorkonden van de heilige boeken geloof moest hechten." Een kreet ging in de vergadering op en verkondigde de schandelijke onkunde van die oude Godgeleerden die tot hiertoe in de ogen van hun partij voor zo geleerd waren doorgegaan.

De nederigste mensen, de zwakste sekse, overreden en vermeesterden de harten met behulp van het Woord. Er geschieden buitengewone werken in buitengewone tijden. Een jonge wever las te Ingolstadt, onder de ogen van doctor ECK, de schriften van LUTHER voor de verzamelde menigte. In dezelfde stad, de hogeschool een discipel van MELANCHTON hebbende willen dwingen om te herroepen, nam een vrouw, URGULA VAN STAUFEN zijn verdediging op zich en nodigde de leraren uit om openlijk met haar te redetwisten. Vrouwen en kinderen, handwerklieden en soldaten wisten meer van de Bijbel dan de leraren van de scholen en de priesters van de altaren.

Twee legers eigenden zich elk een deel van de Christenheid toe, en hun voorkomen leverde een in het ooglopend verschil op. In het gezicht van de oude steunpilaren van de hiërarchie, die de kennis van de talen en de beoefening van de letteren verwaarloosd hadden (het is één van hun die het ons bericht), bevond zich een edele jongelingschap, aan de studie overgegeven, de Schriften grondig onderzoekende en zich gemeenzaam makende met de meesterstukken van de oudheid. Met een vlugge geest, een verheven ziel, een onverschrokken hart begaafd, verkregen die jongelieden weldra zodanige kundigheden, dat in lange tijd niemand zich met hen kon meten. Het was niet slechts hun geloof vol leven dat hun een meerderheid boven hun tijdgenoten gaf, maar ook een sierlijkheid van stijl, een welriekende

reuk van oudheid, een echte wijsbegeerte, een wereldkennis, geheel vreemd aan de Godgeleerden *van het oude meel* (veteris farinae), gelijk COCHLOEUS zelf hen noemt. Zo ook, wanneer deze jeugdige verdedigers van de Hervorming in enige bijeenkomst met de leraren van Rome elkaar ontmoetten, vielen zij hen met zulk een bekwaamheid en overtuiging aan, dat die onbeschaafde lieden begonnen te weifelen, van hun stuk geraakten en zich aller billijke verachting op de hals haalden.

Het oude gebouw bezweek onder de last van het bijgeloof en van de onkunde; het nieuwe verrees op de grondslagen des geloofs en van de kennis. Nieuwe elementen drongen in het leven van de volken door. Op de verdoving des verstands, op de domheid volgde allerwegen de geest des onderzoeks en het verlangen naar onderwijs. Een werkdadig, opgeklaard en levendig geloof kwam in de plaats van een bijgelovige vroomheid en van geestelijke bespiegelingen. De werken van zelfopoffering volgden op de vrome oefeningen en op de boetedoeningen. De kansel had boven de ceremoniën des altaars de overhand; en het aloude en oppermachtig rijk van Gods Woord was eindelijk in de Kerk hersteld.

Boekdrukkunst en letterkunde.

De boekdrukkunst, dat veelvermogen middel wat de 15de eeuw ontdekt had, kwam zoveel pogingen te hulp; en haar krachtige werptuigen schoten onophoudelijk bres in de muren van de vijand.

De veerkracht welke de Hervorming aan de letterkunde van het volk in Duitsland gaf, is verbazend groot. Terwijl er in 1513 slechts vijf en dertig geschriften uitgegeven waren en zeven en dertig in 1517, vermeerderde het aantal boeken met een verbazende snelheid na de verschijning van LUTHERS thesen. Wij vinden, in 1518, een en zeventig onderscheiden schriften; in 1519, honderd elf; in 1520, twee honderd acht; in 1521, twee honderd elf; in 1522, drie honderd zeven en veertig; in 1523, vier honderd acht en negentig...En waar zag dit alles het licht? Bijna altijd te Wittenberg. En wie was daarvan de schrijver? Het meest, LUTHER. Het jaar 1522 zag honderd dertig geschriften van de Hervormer verschijnen; het volgende jaar, honderd drie en tachtig. In dit zelfde jaar waren er slechts in het geheel twintig Catholieke werken uitgekomen. De letterkunde van Duitsland werd dus gelijktijdig met de Godsdienst te midden van strijd gevormd. Zij toonde zich reeds geleerd, grondig, vol vrijmoedigheid en beweging, gelijk men dat later gezien heeft. De volksgeest openbaarde zich voor de eerste maal onvermengd, -en op het ogenblik zelf van zijn ontstaan, ontving deze de vuurdoop van de Christelijke geestdrift.

Rondventing van boeken.

Wat LUTHER en zijn vrienden vervaardigde werd door anderen verspreid. Monniken, van de onwettigheid van de kloosterbanden overtuigd, verlangende een werkzaam leven op hun langdurige luiheid te doen volgen, maar te onkundig om zelf Gods Woord te verkondigen, liepen de provincies, de gehuchten, de schamele hutten rond, om de boeken van LUTHER en zijn vrienden te verkopen. Duitsland werd weldra met die onverschrokken rondventers van boeken overdekt. De drukkers en boekverkopers ontvingen met gretigheid al de schriften aan de Hervorming gewijd; maar zij verwierpen de boeken van de tegenovergestelde partij, waarin men gewoonlijk niets dan onkunde en onbeschaafdheid vond. Wanneer één van hun het echter waagde een boek ten voordele van het Pausdom geschreven te verkopen en het op de jaarmarkten te Frankfort of elders te koop stelden, deden kooplieden, kopers, geletterde mensen het op hem spottend en schimpwoorden regenen. Tevergeefs hadden de keizer en de vorsten gestrenged edicten tegen de schriften van de Hervormers doen uitgaan. Zodra er door de inquisitie huiszoeking moest gedaan worden, verborgen de kooplieden, die erin het geheim van onderricht waren, de boeken welke men wilde veroordelen; en de menigte, steeds begerig naar wat men haar wilde ontroven, kocht die geschriften daarna op en las deze met nog groter

drift. Het was niet slechts in Duitsland dat deze dingen voorvielen; de schriften van LUTHER werden in het Frans, in het Spaans, in het Engels, in het Italiaans vertaald, en onder die volken verspreid.

XII.

Luther in Zwickau.

Indien de geringste werktuigen Rome zulke vreselijke slagen toebrachten, wat was het dan wanneer het woord van de monnik van Wittenberg zich deed horen? Kort na de nederlaag van de nieuwe profeten, trok LUTHER in een rijtuig, als leek gekleed, het grondgebied van hertog GEORGE over. Zijn monniksgewaad was verborgen, en de Hervormer scheen een eenvoudig landbewoner te zijn. Indien hij was herkend geworden, indien hij in handen van de vergramde hertog gevallen was, zou het mogelijk met hem gedaan geweest zijn. Hij ging prediken te Zwickau, die wieg van de gewaande profeten. Nauwelijks had men te Schneeberg, te Annaberg en in de omliggende plaatsen zijn komst vernomen, of men stroomde in menigte toe. Veertien duizend personen kwamen in de stad aan; en daar er geen tempel was die zulk een menigte kon bevatten, klom LUTHER op het balkon van het stadhuis, en predikte voor een schare van vijf en twintig duizend hoorders die het plein bedekten, en waarvan enigen op de bij het raadhuis opeengestapelde metselstenen geklommen waren. De dienaar van CHRISTUS sprak met warmte over de genadige verkiezing, toen men eensklaps onder de hoorders enige kreten hoorde opgaan. Een oude vrouw, met een verwilderd gezicht, strekte haar magere handen uit van boven van de steenhoop waarop zij zich geplaatst had, en scheen die menigte welke zich voor de voeten van JEZUS CHRISTUS ging nederbuigen, met haar ontvleesde hand te willen terughouden. Haar woest geschreeuw stoorde de prediker. "Het was de duivel," zegt SECKENDORF, "die de gedaante van een oude vrouw aannemende, een oproer wilde verwekken." Maar het was tevergeefs; het woord van de Hervormer deed de boze geest zwijgen; de geestdrift maakte zich van die duizenden hoorders meester; men wenste elkaar geluk, men drukte elkaar de hand, en weldra zagen de ontstelde monniken, die het onweder niet konden beroeren, zich genoodzaakt Zwickau te verlaten.

Het kasteel van Freyberg.

Op het kasteel van Freyberg hield hertog HENDRIK, broeder van hertog GEORGE, zijn verblijf. Zijn vrouw, prinses van Meckelenburg, had hem, het vorige jaar, een zoon geschonken die MAURITS genoemd was geworden. Hertog HENDRIK voegde bij de liefde voor de tafel en het vermaak, de stuursheid en ruwheid van een soldaat. Voor het overige, vroom naar de wijze des tijds, had hij een reis gemaakt naar het heilige land en een andere naar Sint Jakob van Compostella. "Te Compostella" zei hij dikwijls, "heb ik honderd goudgulden op het altaar van de heilige neergelegd, en tot hem gezegd. O heilige JACOBUS, het is om u te behagen dat ik hier gekomen ben; ik vereer u dit geld; maar indien die schelmen (de priesters) het u ontnemen, kan ik er niets aan doen; draag er dan zorg voor."

Een Franciscaner en een Dominicaner, discipelen van LUTHER, predikten sinds enige tijd het Evangelie te Freyberg. De hertogin, wier vroomheid haar een afschrik van de ketterij ingeboezemd had, hoorde die predikatiën, geheel verbaasd dat dit liefelijk woord van een Verlosser dat was waarvoor men haar zoveel vrees had ingeboezemd. Allengs werden haar ogen geopend, en zij vond de vrede in JEZUS CHRISTUS. Nauwelijks had hertog GEORGE vernomen dat men te Freyberg het Evangelie predikte, of hij verzocht zijn broeder zich tegen die nieuwigheden aan te kanten. De kanselier STREHLIN en de kanunniken ondersteunden hem met hun geestdrijverij. Er had een grote beweging aan het hof te Freyberg plaats. Hertog HENDRIK gaf zijn vrouw stuurse berispingen en deed haar harde verwijten, en meer dan eens besproeide de vrome hertogin de wieg van haar kind met haar tranen. Haar gebeden en haar zachtheid echter wonnen langzamerhand het hart van haar gemaal; die zo hardvochtige man

werd vermurwd; er greep een liefelijke overeenstemming tussen de beide echtgenoten plaats, en zij konden met elkaar voor hun zonen bidden. Dit kind was tot iets groots bestemd; en van die wieg, bij welke een Christelijke moeder zo dikwijls haar droefheid uitgestort had, moest God eenmaal de verdediger van de Hervorming doen uitgaan.

Worms.

De onverschrokkenheid van LUTHER had de inwoners van Worms getroffen. Het keizerlijk besluit deed de overheden beven; al de kerken waren gesloten; maar op een plein met een verbazende menigte bedekt, verkondigde een prediker, van een ruw opgeslagen predikstoel, op een wegslepde wijze het Evangelie. Scheen het burgerlijk gezag te willen tussen beiden komen, dan verstrooide zich de menigte in een ogenblik, en men droeg de predikstoel ter sluiks weg; maar zodra het onweer voorbij was, richtte men die weer in een meer verwijderde plaats op, waar de menigte heenstroomde om opnieuw het Woord van CHRISTUS te horen. Deze draagbare predikstoel werd dagelijks van de een naar de andere plaats gedragen, en diende om dit volk, nog geschokt door de bewegingen van het grote toneel te Worms, te versterken.

Frankfort.

In een van de voornaamste vrijsteden des rijks, te Frankfort aan de Main, was alles in beweging. Een moedig Evangelist, IBACH, predikte er het heil door JEZUS CHRISTUS verworven. De geestelijkheid, waarvan COCHLOEUS, zo vermaard door zijn schriften en zijn haat, een gedeelte uitmaakte, vol verbittering tegen deze stoute ambtgenoot, klaagde hem bij de aartsbisschop van Mentz aan. De raad, schoon beschroomd, nam echter zijn verdediging op zich, maar tevergeefs; de geestelijkheid zette de Evangeliedienaar af en verdreef hem. Rome zegepraalde; alles scheen verloren; de eenvoudige gelovigen waande zich voor altijd van het Woord beroofd; maar op het ogenblik dat de burgerij zich geneigd betoonde om voor die tirannieke priesters te wijken, verklaarde zich vele edelen voor het Evangelie. MAX VAN MOLNHEIM, HARMUT VAN CRONBERG, GEORGE VAN STOCKHEIM, EMERICH VAN REIFFENSTEIN, wier landgoederen nabij Frankfort lagen, schreven aan de raad: "Wij zijn genoodzaakt tegen die geestelijke wolven op te staan." En, zich tot de geestelijkheid wendende, zeiden zij hun: "Omhels de Evangelische leer; roept IBACH terug, of wij zullen u de tienden onthouden!..."

Algemene beweging.

Het volk, dat de Hervorming toegedaan was, door de taal van de edelen aangemoedigd, kwam in beweging; en eens, op het ogenblik dat de meest tegen de Hervorming gekante priester, de vervolger van IBACH, PETRUS MAYER, tegen de kettters ging prediken, deed zich een groot geraas horen. MAYER verschrikt, verliet ijlings de kerk. Deze beweging bracht de raad tot een besluit. Een bevel leide alle predikers op Gods Woord zuiver te prediken, of de stad te verlaten.

Wittenberg, middelpunt van de Hervorming.

Het licht dat van Wittenberg, als van het middelpunt van de natie, uitgegaan was, verspreidde zich zo door het gehele rijk. In het Westen hoorde het land van Berg, Kleef, Lippstadt, Munster, Wezel, Miltenberg, Mentz, Tweebruggen en Straasburg het Evangelie. In het Zuiden ontvingen Hof, Schlesstadt, Bamberg, Esslingen, Hall in Zwaben, Heilbronn, Augsburg, Ulm en vele andere plaatsen het met vreugde. In het Oosten openden het hertogdom Liegnitz, Pruisen en Pommeren voor het hun poorten. In het Noorden kwamen Brunswijk, Halberstadt, Gosslar, Celle, Oost-Friesland, Bremen, Hamburg, Holstein, en zelfs Denemarken en andere naburige streken op het geluid van het nieuwe woord in beweging.

De keurvorst had verklaard dat hij de bisschoppen vrij in zijn staten zou laten prediken, maar dat hij hun niemand zou overleveren. Zo zag men dan ook weldra de Evangelische predikers, in andere streken vervolgd, in Saksen hun toevlucht zoeken. IBACH van Frankfort, EBERLIN van Ulm, KAUXDORF van Maagdenburg, VALENTIJN MUSTEUS, die de kanunniken van Halberstadt vreselijk hadden verminkt, en andere gelovige leraren, uit geheel Duitsland gekomen, ijlden naar Wittenberg als de enige schuilplaats welke hun werd verzekerd. Zij onderhielden er zich met de Hervormers, zij versterkten zich bij hen in het geloof en zij maakten hen zelf deelgenoot van de ondervindingen welke zij gemaakt en van het licht dat zij ontvangen hadden; op dezelfde wijze als het water van de rivieren van de wijduitgebreide vlakten van de Oceaan door de wolken terugkeert, om de ijsvelden te vergroten van welke het tevoren in de vlakte neerdaalde.

Het werk dat zich te Wittenberg ontwikkelde, dus uit verschillende elementen samengesteld, werd al meer en meer het werk van de natie, van Europa, van de Christenheid. Die school door FREDERIK gesticht, door LUTHER levend gemaakt, was het middelpunt van de ontzaglijke omwenteling welke de Kerk hernieuwde, en bezorgde haar een wezenlijke en levende eenheid, welke de schijnbare eenheid van Rome ver overtrof. De Bijbel was te Wittenberg in zwang en de Godspraken werden alom gehoord. Die hogeschool, de nieuwste van allen, had in de Christenheid de rang en de invloed verkregen welke tot hiertoe de aloude universiteit te Parijs bezeten had. De menigte die daar uit geheel Europa heenstroomde deed er de behoeften van de Kerk en van de volken kennen; en bij het verlaten van die haar heilig geworden muren, bracht zij aan de Kerk en de volken het Woord van de genade over, dat bestemd was om de natiën te genezen en te behouden.

Gevoelens van Luther.

Bij het zien van die goede uitslag, voelde LUTHER zijn moed in zijn hart toenemen. Hij zag die zwakke onderneming, onder zoveel vrees en met zoveel angst begonnen, de gedaante van de Christelijke wereld veranderen, en hij stond er zelf over verbaasd. Hij had zodanig iets niet voorzien, op het oogenblik dat hij tegen TETZEL opstond. Voor de God die hij aanbad neergekniel, erkende hij dat dit Zijn werk was, en hij triomfeerde in het gevoel van een zegepraal welke hem niet meer kon worden ontrukkt. "Onze vijanden bedreigen ons met de dood," zei hij tot de ridder HARMUT VAN CRONBERG; "indien zij zoveel wijsheid bezaten als zij dwaasheid bezitten, zouden zij ons integendeel met het leven bedreigen. Welk een scherts of welk een schimp is het niet CHRISTUS en de Christenen met de dood te willen bedreigen, hen die heren en overwinnaars van de dood zijn?...Het is of ik iemand wilde verschrikken door zijn paard te zadelen en hem er op te helpen. Zij weten dan niet dat CHRISTUS van de doden opgewekt is? Hij ligt voor hen nog in het graf, wat zeg ik?...in de hel. Maar wij, wij weten dat Hij leeft." Hij verontwaardigde zich bij de gedachte dat men hem als de oorzaak van een werk kon beschouwen, waarin hij tot in de kleinste bijzonderheden de hand van zijn God erkende. "Velen geloven om mijnentwil," zei hij. "Maar diegenen alleen zijn in de waarheid, die dan zelfs getrouw zouden blijven, wanneer zij hoorden, waarvoor God mij beware, dat ik JEZUS CHRISTUS verloochend heb. De ware discipelen geloven niet in LUTHER, maar in JEZUS CHRISTUS. Ik zelf bekreun mij niet aan LUTHER. Of hij een heilige of een schelm is, wat gaat mij dat aan? Hij is het niet die ik predik, het is CHRISTUS. Indien de duivel hem kan wegnemen, dat hij hem dan wegneme! Maar dat CHRISTUS bij ons blijve, en wij zullen ook blijven."

Inderdaad, tevergeefs zou men die grote beweging uit menselijke omstandigheden willen verklaren. Het is waar, de geleerden scherpten hun geest en schoten scherpe pijlen tegen de monniken en tegen de paus; de kreet van vrijheid, welke Duitsland zo dikwijls tegen de tirannie van de Italianen aangeheven had, weergalmde opnieuw op de kastelen en in de

provincies, het volk vermaakte zich met het horen van de gezangen van de "Wittenberger Nachttegaal," voorteken van de lente die overal begon aan te breken. Maar het was geen uitwendige beweging, gelijk aan die welke door de behoefte aan een aardse vrijheid verwekt wordt, die toen werd daargesteld. Zij die zeggen dat de Hervorming tot stand kwam, door aan de vorsten de kloostergoederen, aan de priesters het huwelijk, aan de volken de vrijheid aan te bieden, miskennen wonderlijk derzelve ware aard. Ongetwijfeld kon een nuttige aanwending van de kloostergoederen die tot hiertoe de luiheid van de monniken aangekweekt hadden, ongetwijfeld konden het huwelijk, de vrijheid, die van God zelf afkomstig zijn, de ontwikkeling van de Hervorming begunstigen; maar daarin bestond niet de bewegende kracht. Een inwendige omwenteling kwam toen in de diepte van het menselijk hart tot stand. Het Christelijk volk leerde opnieuw hoe men moet beminnen, vergeven, bidden, lijden en zelfs sterven voor een waarheid welke het geen rust dan in de hemel beloofde. De Kerk werd veranderd. Het Christendom verbrak de windselen waarin men het zolang tijd gebonden gehouden had, en trad weer levend in een wereld te voorschijn welke de vorig vermogen had vergeten. De hand die de wereld schiep was tot deze wedergekeerd; en het Evangelie, weer onder de volken verschijnende, verhaastte de loop, in weerwil van de machtige en herhaalde pogingen van de priesters en van de koningen; evenals de oceaan die, wanneer de hand Gods op deze drukt, zich met een statige kalmte langs de kusten verheft, zonder dat enige menselijke macht in staat zij de loop te bedwingen.

TIENDE BOEK

BEWEGINGEN, TEGENSPOEDEN EN VORDERINGEN 1522 - 1526

I.

Staatkundig element. Gebrek aan geestdrift te Rome. Beleg van Pampeluna. Moed van Inigo. Verandering. Luther en Loiola. Gezichten. De twee beginselen.

II.

Zegepraal van Rome. Dood van Leo X. Oratorium van de Goddelijke liefde. Adriaan VI. Plan van Hervorming. Tegenstand.

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek. Inval van Soliman. De nuntius verlangt Luther's dood. De predikers van Neurenberg. Belofte van Hervorming. Grieven van de natie. Besluit van de rijksdag. Hevige brief van de paus. Luther's raad.

IV.

Vervolging. Pogingen van hertog George. Het klooster van Antwerpen. Mirisch en Probst. Miltenberg. De drie monniken van Antwerpen. De brandstapel. De marteldood in Brussel.

V.

Nieuwe paus. De legaat Campeggi. Rijksdag van Neurenberg. Verlangen van de legaat. Antwoord van de rijksdag. Ontwerp van een wereldlijk concilie. Schrik en pogingen van de paus. Beieren. Bondgenootschap van Regensburg. Gestrengheden en hervormingen. Staatkundige scheuring. Tegenstand. Kunstgrepen van Rome. Decreet van Burgos. Vredebreuk.

VI.

Vervolging. Caspard Tauber. Een boekverkoper. Wreedheden in Wurtemberg. Salzburg, Beieren, Pommeren. Hendrik van Zutphen.

VII.

Verdeeldheden. Heilig Avondmaal. Twee uitersten. Carlstadt. Luther. Mysticisme van de Wederdopers. Carlstadt in Orlamunde. Luther's zending. Ontmoeting bij de middagmaaltijd. Samenkomst in Orlamunde. Carlstadt gebannen.

VIII.

Voortgang. Tegenstand aan de verbondenen. Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melancton. De landgraaf voor het Evangelie gewonnen. De Palts, Lunenburg, Holstein. De grootmeester te Wittenberg.

IX.

Hervormingen. De Allerheiligen-kerk. Val van de mis. De letteren. Christelijke scholen. De kennis aan de leken aangeboden. De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst. Muziek, Dichtkunst. Schilderkunst.

X.

Staatkundige gisting. Luther tegen het oproer. Thomas Münzer. Beweging. Het zwarte Woud. De twaalf artikelen. Luther's gevoelen. Helfenstein. Optocht van de boeren. Optocht van het keizerlijk leger. Nederlaag van de boeren. Wreedheden van de vorsten.

XI.

Münzer in Mulhausen. Oproeping van het volk. Mars van de vorsten. Einde van de opstand. Invloed van de Hervorming. Lijden. Verandering.

XII.

Dood van Frederik. De vorst en de hervormer. Katholiek verbond. Ontwerpen van Karel. Gevaren.

XIII.

De nonnen van Nimptsch. Luther's gevoelen. Einde van de kloosters. Het huwelijk van Luther. Huiselijk geluk.

XIV.

De landgraaf. De keurvorst. Pruisen. Hervorming. Verwereldlijking. De aartsbisschop van Mentz. Samenkomst in Friedewalt. Rijksdag. Verbond van Turgau. Tegenstand van de Hervormers. Verbond van Maagdenburg. De Katholieken verdubbelen hun pogingen. Huwelijk van de keizer. Dreigende brieven. De twee partijen.

I.

Staatkundig element.

De Hervorming, die in de beginne alleen in het hart van enige Godvruchtige mannen bestaan had, was in de eredienst en in het leven van de Kerk overgegaan; het was natuurlijk dat deze een nieuwe stap deed en van daar in de burgerlijke betrekkingen en in het leven van de natiën doordrong. Haar voortgang was steeds van binnen naar buiten. Wij zullen nu die grote omwenteling bezit zien nemen van het staatkundig leven van de volken.

Sinds bijna acht eeuwen vormde Europa een uitgebreide priesterlijke staat. De keizers en de koningen waren onder het patronaat van de pausen geweest. Wanneer er, vooral in Frankrijk en Duitsland, een krachtige tegenstand aan vermetele aanmatigen had plaats gehad, had Rome ten laatste de overhand gehad, en men had vorsten, als gehoorzame uitvoerders van de vreselijke oordelen, zien strijden om zijn rijk te verdedigen tegen eenvoudige gelovigen die aan hun heerschappij onderworpen waren, en voor het het bloed van de kinderen van hun volk rijkelijk zien storten.

Geen aanval kon tegen die uitgebreide kerkelijke staat waarvan de paus het hoofd was gericht worden, zonder dat de staatkundige betrekkingen er ook door geschokt werden.

Twee grote denkbeelden maakten toen Duitsland gaande. Aan de een zijde wilde men een vernieuwing des geloofs; aan de andere verlangde men een nationale regering, in wier boezem de Germaanse staten vertegenwoordigd werden, en welke een tegenwicht aan de macht van de keizers kon daarstellen.

De keurvorst FREDERIK had op dit stuk aangedrongen, bij de verkiezing welke een opvolger aan MAXIMILIAAN gegeven had; en de jonge KAREL had er zich aan onderworpen. Een nationale regering, samengesteld uit de keizerlijke landvoogd en de vertegenwoordigers van de keurvorsten en kreitsen, was bij gevolg aangesteld geworden.

Zo hervormde dan LUTHER de Kerk, en FREDERIK van Saksen de Staat.

Maar terwijl, in overeenstemming met de Godsdienstige hervorming, belangrijke staatkundige wijzigingen door de hoofden van de natie ingevoerd werden, was het te vrezen dat "het volk" ook in beweging zou komen, en door zijn Godsdienstige en staatkundige buitensporigheden de twee hervormingen in gevaar zou brengen.

Die wederrechtelijke en dolzinnige aanmatiging van het gemeen en van enige volksleiders, welke onvermijdelijk schijnt zodra de maatschappij waggelt en een andere gedaante verkrijgt, miste niet in Duitsland plaats te hebben, in de tijd welke ons bezig houdt.

Gebrek aan geestdrift in Rome.

Er waren nog andere oorzaken om zodanige bewegingen te doen ontstaan.

De keizer en de paus hadden zich tegen de Hervorming verenigd, en zij scheen onder de aanvallen van zulke machtige tegenstanders te moeten bezwijken. Staatkunde, eigenbelang, eerzucht leide KAREL V en LEO X de verplichting op om haar te verwoesten. Maar dat zijn slechte kampvechters om de waarheid te bestrijden. De toewijding aan een zaak welke men als heilig beschouwt, kan niet dan door een tegenovergestelde toewijding overwonnen

worden. Maar Rome, gehoor gevende aan de aansporing van een LEO X, geraakte in geestdrift voor een klinkdicht en een liefelijke zangwijze, doch was ongevoelig voor de godsdienst van JEZUS CHRISTUS; en wanneer enige minder beuzelachtige gedachte bij het opkwam, hield het zich, in plaats van zich te zuiveren en te herdopen in het Christendom van de Apostelen, met verbonden, met oorlogen, met veroveringen, met verdragen bezig welke het nieuwe gewesten verzekerden, en het liet met een koele verachting de Hervorming overal de Godsdienstige geestdrift weer opwekken, en zegepralend naar edeler veroveringen voortgaan. De vijand die men op het raadhuis te Worms gezworen had te zullen verpletteren, vertoonde zich vol stoutheid en kracht; de strijd moest hevig zijn; het bloed zou stromen.

Intussen scheen zich toen enige van de dringendste gevaren waarmee de Hervorming bedreigd werd te verwijderen. De jonge KAREL zich eens, vóór de afkondiging van het edict van Worms, met zijn biechtvader, voor een venster van het paleis bevindende, had wel is waar, de rechterhand op het hart leggende, gezegd: "Ik zweer, de eersten die na de afkondiging van mijn edict zich Luthersgezind zal durven tonen, aan dit venster te doen ophangen." Maar spoedig was zijn ijver zeer verflauwd. Zijn ontwerp om de aloude roem van het heilig rijk te herstellen, dat is te zeggen zijn macht te vermeederen, was met koelheid ontvangen geworden. Over Duitsland misnoegd, verliet hij de oevers van de Rijn, begaf zich naar de Nederlanden, en maakte zich het verblijf dat hij er hield ten nut, om de monniken enige voldoening te geven welke hij zich buiten staat zag hun in het rijk te verlenen. De werken van LUTHER werden te Gent door de hand van de scherprechters met alle mogelijke plechtigheid verbrand. Meer dan vijftig duizend aanschouwers waren bij dit auto-da-fé tegenwoordig; de keizer zelf woonde met een goedkeurende glimlach deze plechtigheid bij. Daarna begaf hij zich naar Spanje, waar oorlogen en onlusten hem noodzaakten, tenminste voor enige tijd, Duitsland met rust te laten. Dewijl men hem in het rijk de macht waarop hij aanspraak maakt weigert, laten dan anderen aldaar de ketter van Wittenberg vervolgen. Gewichtiger aangelegenheden houden hem bezig.

Beleg van Pampeluna.

Inderdaad, FRANS I, ongeduldig om met zijn mededinger handgemeen te worden, had hem de handschoen toegeworpen. Onder het voorwendsel van de kinderen van JOHANNES D'ALBRET, koning van Navarre, in hun voorvaderlijk erfgoed te herstellen, had hij een lange en bloedige strijd die zijn gehele leven moest voortduren begonnen, door in dit koninkrijk onder het bevel Van LESPARRE een leger te doen verschijnen welks snelle veroveringen niet dan voor de vesting van Pampeluna gestuit werden.

Op die sterke muren moest een geestdrift ontvlammen bestemd om zich eens tegen de geestdrift van de Hervormer over te stellen, en in het Pausdom een nieuwe geest vol kracht, zelfopoffering en heerschappij te ontsteken. Pampeluna moest als ware het de wieg van de mededinger van de monnik van Wittenberg worden.

De riddergeest, welke zolang tijd de Christelijke wereld bezielde had, werd niet meer dan in Spanje gevonden. De oorlogen tegen de Mooren, ternauwernood in het Schier-eiland geëindigd en gedurig in Afrika hernieuwd, onderhielden verafgelegene en avontuurlijke kruistochten, aan de overzijde van de zeeën, in de Castiliaansche jongelingschap die eigenaardige geestdrift en dapperheid waarvan AMADIS het ideaal geweest was.

Moed van Inigo.

Onder de verdedigers van Pampeluna bevond zich een jong edelman met name don INIGO LOPEZ DE RECALDE, jongste zoon van een familie van dertien kinderen. Aan het hof van FERDINAND de Catholieke opgevoed, met bevallige manieren en lichamelijke schoonheid begaafd, behendig in het voeren van de degen en de lans, haakte RECALDE met drift naar de

roem van de ridderschap. Zich met schitterende wapenen te bedekken, een moedig strijdros te bestijgen, zich aan de luistervolle gevaren van een toernooispiel bloot te stellen, gevaarlijke avonturen te wagen, aan de hevige twisten van de partijschappen deel te nemen, en de heilige PETRUS zoveel oplettendheid als zijn dame te betonen, zodanig was het leven van de jonge ridder. -

De landvoogd van Navarre in Spanje hulp zijnde gaan zoeken, had aan INIGO en enige edellieden de verdediging van Pampeluna overgelaten. Deze laatsten, de grotere macht van de Franse troepen ziende, besloten terug te trekken. INIGO bezwoer hen aan LESPARRE het hoofd te bieden; hen onbewegelijk in hun voornemen vindende, beschouwde hij hen met verachting, beschuldigde hen van lafhartigheid, van verraad; daarop wierp hij zich alléén in het kasteel, vast besloten om het ten koste van zijn leven te verdedigen.

De Fransen, met geestdrift binnen Pampeluna ontvangen, de bevelhebber van het kasteel voorgesteld hebbende om wegens de overgave te onderhandelen, zei INIGO met vuur tot zijn metgezellen: "Laat ons liever alles uitstaan dan ons overgeven." De Fransen beginnen nu met hun zware krijgstuigen de muren te beschieten en weldra beproeven zij de storm. De dapperheid en de woorden van INIGO moedigen de Spanjaarden aan; zij drijven de aanvallers met hun geschut, met hun zwaarden, met hun hellebaarden terug; INIGO strijdt aan hun hoofd; staande op de muur, met vlamme ogen, zwaait de jonge ridder zijn zwaard en houdt de vijand neer. Plotseling treft een geschutkogel de muur, op de plaats zelf welke hij verdedigt; er raakt een steen los en kwetst de ridder zwaar aan het rechterbeen, en de kogel door het geweld van de stoot teruggedreven, verbrijzelt zijn linkerbeen. INIGO stort bewusteloos neer. Terstond geeft de bezetting zich over, en de Fransen, vol bewondering voor de dapperheid van hun jeugdige tegenstander, doen hem op een draagbaar naar zijn bloedverwanten op het kasteel van Loyola voeren. Het is op dit adellijk verblijf, waarnaar hij later de naam gevoerd heeft, dat INIGO, acht jaren na LUTHER, uit één van de doorluchtigste geslachten van die streken geboren werd.

Een smartelijke kunstbewerking was noodzakelijk geworden. Te midden van de hevigste pijnen sloot INIGO zijn vuisten met kracht toe, maar liet geen enkele klacht horen.

Verandering.

Tot een pijnlijke rust genoodzaakt, had hij behoefte om zijn levendige verbeelding op enigerlei wijze bezig te houden. Bij gebrek aan ridder-romans, waarmee hij zich tot hiertoe gevoed had, gaf men hem het leven van JEZUS CHRISTUS en de levensbeschrijvingen of de *Bloemen van de heiligen*. Het lezen van deze schriften maakte, in de staat van eenzaamheid en ziekte waarin hij zich bevond, op zijn geest een buitengewone indruk. Hij waande het gedruisvolle leven van de toernooispelen en van de gevechten, wat tot hiertoe zijn jeugd alléén had bezig gehouden te zien verdoven en verdwijnen, en te gelijker tijd een meer roemvolle loopbaan zich voor zijn verbaasde ogen te zien openen. De nederige daden van de heiligen en hun heldhaftig lijden scheen hem in een ogenblik veel roemwaardiger dan al de verheven wapenfeiten van de ridderschap. Op zijn legerstede uitgestrekt, door de koorts aangevallen, gaf hij zich aan de tegenstrijdigste gedachten over. De wereld welke hij vaarwel zei en die wier heilige lichaamskastijdingen hij begroette, kwamen hem te gelijk voor de geest, de een met haar wellusten, de andere met haar gestrengheden; en die twee werelden leverden elkaar in zijn geest een bloedige strijd. "Wat zou het zijn," zei hij, "indien ik deed wat de heilige FRANCISCUS of de heilige DOMINICUS gedaan hebben?" Vervolgens het beeld van de jonkvrouw waaraan hij zijn hart gewijd had zich aan hem vertonende, riep hij met een eigenaardige ijdelheid uit: "Het is geen gravin, het is geen hertogin, het is meer dan dit alles..." Maar die gedachten lieten hem vol smart en verdriet, terwijl zijn voornemen om de heiligen na te volgen hem met vrede en blijdschap vervulde.

Van toen af was zijn keus gedaan. Nauwelijks hersteld, besloot hij de wereld vaarwel te zeggen. Na, evenals LUTHER, nog een maltijd met zijn oude wapenbroeders gehouden te hebben, vertrok hij alleen, in de grootste stilte, om zich naar de eenzame verblijven te begeven welke de Heremieten van de heilige BENEDICTUS in de rots van het gebergte Montserrat uitgehouwen hadden. Gedrongen, niet door het gevoel van zijn zonden, of door de behoefte aan de Goddelijke genade, maar door de begeerte om "ridder van MARIA" te worden, en evenals het gehele leger van de heiligen zich door lichaamskastijdingen en vrome werken beroemd te maken, biechtte hij gedurende drie dagen, gaf zijn rijke klederen aan een bedelmonnik, bedekte zich met een zak en omgordde zich met een koord. Vervolgens zich de vermaarde nachtwacht van AMADIS VAN GAULE herinnerende, hing hij zijn zwaard voor een MARIAbbeeld op, bracht in zijn nieuwe en vreemde kleding de nacht wakende door, en gaf zich nu eens geknield dan weer staande, maar altijd biddende en met de pelgrimsstaf in de hand, aan al de vrome oefeningen over welke de beroemde AMADIS eertijds betracht had. "Dus geschiedde het," zegt een van de levensbeschrijvers van de heilige, de Jezuit MAFFEI, "dat, terwijl de satan MARTIJN LUTHER tegen alle Goddelijke en menselijke wetten wapende, en die eerloze aartsketter te Worms verscheen en er een goddeloze oorlog tegen de Apostolische stoel verklaarde, CHRISTUS door een roepstem van zijn Goddelijke voorzienigheid die nieuwe kampvechter verwekte, en hem en later al zijn aanhangers aan de dienst van de Roomse opperpriester toewijdende, hem tegen de ongebondenheid en de woede van de ketterse boosheid overstelde"

Luther en Loyola.

LOYOLA, nog op één been hinkende, sleepte zich door omwegen en wildernissen naar Manresa voort, en ging daar in een Dominicanerklooster, om zich in die onbekende plaats aan de gestrengste boetedoeningen over te geven. Even als LUTHER, ging hij dagelijks van deur tot deur zijn voedsel bedelen. Hij bleef zeven uren achtereen op de knieën liggen en geselde zich driemaal daags; te middernacht was hij opnieuw in het gebed; hij liet zijn haar en nagelen in wanorde groeien, en het zou onmogelijk geweest zijn in de bleken en ongedane monnik van Manresa de jeugdige en schitterende ridder van Pampeluna te herkennen.

Intussen was het ogenblik gekomen dat de Godsdienstige denkbeelden, die tot hiertoe voor INIGO niets anders dan een ridderspel geweest waren, zich aan hem met meer nadruk moesten openbaren, en hem een kracht doen gevoelen welke hij nog niet kende. Eensklaps, zonder dat iets het hem had kunnen doen vermoeden, verdween de vreugde welke hij tot hiertoe gesmaakt had. Te vergeefs had hij tot het gebed en het Psalmgezang zijn toevlucht genomen, hij kon de rust niet vinden. Zijn verbeeldingskracht had opgehouden hem met beminnelijke betoveringen te omringen; hij was met zijn geweten alleen gelaten. Hij kon een voor hem zo nieuwe staat niet begrijpen, en hij vroeg zichzelf met schrik of God, na zoveel offers welke hij Hem gedaan had, nog tegen hem verbitterd was. Nacht en dag kwelde sombere vrees zijn ziel; hij stortte bittere tranen; hij riep met grote zuchten de vrede terug die hij had verloren... maar dit alles tevergeefs. Hij begon toen weer de lange biecht welke hij te Montserrat afgelegd had. "Mogelijk," dacht hij, "heb ik iets vergeten." Maar deze biecht vermeerderde nog zijn angst: want zij herinnerde hem al zijn misdrijven. Hij dwaalde treurig, neerslachtig rond; zijn geweten riep hem toe dat hij gedurende zijn gehele leven niets gedaan had dan zonden op zonden te stapelen, en de ongelukkige, aan terneerslaande verschrikkingen overgegeven, deed het klooster van zijn zuchten weergalmen.

Vreemde gedachten vonden toen toegang in zijn hart. Geen troost vindende in de biecht en de onderscheiden instellingen van de Kerk, begon hij, even als LUTHER, aan derzelve heilzame kracht te twijfelen. Maar, in plaats van zich van de werken van de mensen af te keren, om naar het volkomen genoegzame werk van CHRISTUS te trachten, vroeg hij zichzelf of hij niet

opnieuw de roem van de wereld moest najagen. Zijn ziel werd met drift naar die wereld welke hij ontvloden was heengeslingerd, maar hij deinsde even spoedig van schrik bevangen terug. Was er toen enig onderscheid tussen de monnik van Manresa en de monnik van Erfurt? In bijkomende trekken ongetwijfeld; maar de toestand van hun ziel was dezelfde. Beiden gevoelden met kracht de grootheid van hun zonden. Beiden zochten de verzoening met God, en wilden daarvan zekerheid hebben in hun hart. Indien een STAUPITZ, met de Bijbel in de hand, zich in het klooster van Manresa vertoond had, zou misschien INIGO de LUTHER van het Schiereiland geworden zijn. Die twee grote mannen van de 16de eeuw, die twee stichters van de twee geestelijke machten, welke sinds drie honderd jaren elkaar de oorlog aandoen, waren toen broeders; en misschien, wanneer zij elkaar ontmoet hadden, zouden LUTHER en LOYOLA in elkaars armen gevallen zijn en hun tranen en wensen met elkaar hebben vermengd.

Maar die twee monniken moesten, van dit ogenblik af, geheel verschillende wegen bewandelen.

INIGO, in plaats van te erkennen dat zijn gewetensangsten hem toegezonden werden om hem aan de voet van het kruis neer te werpen, overreedde zich dat die inwendige verwijtingen niet van God, maar van de duivel kwamen, en hij nam het besluit om niet meer aan zijn zonden te denken, om zelf die uit te wissen en ze in een eeuwige vergetelheid te begraven. LUTHER wendde zich naar CHRISTUS; LOYOLA deed niet dan bij zichzelf hulp zoeken.

Gezichten.

Weldra kwamen gezichten INIGO in de overtuiging welke hij zichzelf meegedeeld had versterken. Zijn eigen besluiten hadden bij hem de plaats van de genade des Heeren vervangen; zijn eigene inbeeldingen bekleedden bij hem de plaats van Gods Woord. Hij had de stem van God in zijn geweten als een stem des duivels beschouwd; zo vertoont dan ons ook het overige van zijn geschiedenis hem als aan de inblazingen van de geest van de duisternis overgegeven.

Eens ontmoette LOYOLA een oude vrouw, evenals LUTHER, in de tijd van zijn angst, door een grijsaard bezocht was geworden. Maar, die Spaanse vrouw, in plaats van de boeteling van Manresa de vergeving van de zonden bekend te maken, voorzeide hem verschijningen van JEZUS. Zodanig was het Christendom waartoe, evenals de profeten van Zwickau, LOYOLA zijn toevlucht nam. INIGO zocht niet de waarheid in de heilige Schriften, maar in derzelfer plaats beeldde hij zich een onmiddellijke gemeenschap met het rijk van de geesten in. Weldra leefde hij niet meer dan in verrukking van zinnen en in bespiegelingen.

Eens zich naar de St. Pauluskerk, buiten de stad gelegen, begevende, volgde hij, in overdenkingen verzonken, de oever van de Llobrégat en zette zich eindelijk bij deze neer. Zijn ogen waren op de rivier gevestigd, welke in stilte voor hem haar diepe wateren voortrolde, en hij verdiepte zich in zijn gedachten. Eensklaps geraakt hij in verrukking; hij zag voor zijn ogen wat de mensen nauwelijks na veel lezen, waken en inspanningen begrijpen. Hij stond op, bleef aan de kant van de rivier staan, en het scheen hem toe dat hij een ander mens geworden was; vervolgens knielde hij aan de voet van een kruis neer dat zich in de nabijheid bevond, bereid om zijn leven voor de zaak welke verborgenheden hem geopenbaard waren op te offeren.

Van toen af werden zijn gezichten menigvuldiger. Eens op de trap van de heilige DOMINICUS te Manresa gezeten, zong hij psalmen ter ere van de heilige Maagd. Eensklaps geraakte zijn geest in verrukking; hij bleef onbewegelijk, in zijn gepeins verzonken de verborgenheid van de heilige Drieëenheid openbaarde zich voor zijn ogen onder heerlijke tekenen; hij stortte tranen, hij deed snikken horen, en elke dag hield hij niet op van dit onuitsprekelijke gezicht te spreken.

De twee beginselen.

Deze talrijke verschijningen hadden al zijn twijfelingen weggenomen; hij geloofde, niet gelijk LUTHER, omdat de dingen die zijn geloof betroffen in Gods Woord geschreven waren, maar uithoofde van de gezichten die hij gehad had. "Al ware het zelfs dat er geen Bijbel geweest ware," zeggen zijn verdedigers, "al ware het zelfs dat die verborgenheden nooit in de Schrift geopenbaard waren, zou hij ze toch geloofd hebben: want God had zich aan hem geopenbaard." LUTHER had bij het verkrijgen van de doctorale waardigheid de eed op de heilige Schrift afgelegd, en het alleen onfeilbaar gezag van Gods Woord was het hoofdbeginsel van de Hervorming geworden. LOYOLA zwoer toen bij dromen en gezichten; en ingebeelde verschijningen werden het beginsel van zijn leven en van zijn geloof.

Het verblijf van LUTHER in het klooster te Erfurt en dat van LOYOLA in het klooster te Manresa verklaren ons, het een de Hervorming, het ander het hedendaagse Pausdom. Wij zullen de monnik, die de uitgeputte krachten van Rome weer moest opwekken, niet tot Jeruzalem volgen, waar hij zich bij het verlaten van het klooster heen begaf. Wij zullen hem later in de loop van deze geschiedenis weer ontmoeten.

II.

Zegepraal van Rome.

Terwijl deze dingen in Spanje voorvielen, scheen Rome zelf een ernstiger karakter aan te nemen. De grote voorstander van muziek, jacht en feesten, verdween van de pauselijke troon, om voor een godvruchtige en achtbare monnik plaats te maken.

LEO X had een grote vreugde gevoeld bij het vernemen van het edict te Worms en van de gevangenschap van LUTHER; terstond had hij, tot teken van zijn overwinning, de beeltenis en de schriften van de Hervormer aan de vlammen doen overleveren. Dit was de tweede of derde keer dat het Pausdom zich dit onschuldig vermaak verschafte. Te gelijker tijd verenigde LEO X, om zijn erkentelijkheid aan KAREL V te betonen, zijn leger met dat van de keizer. De Fransen moesten Parma, Plaisance, Milaan verlaten; en 's pausen neef, de kardinaal JULIUS DE MEDICIS, trok deze laatste stad binnen. De paus stond dus op het toppunt van macht te geraken.

Dood van Leo X.

Het was in het begin van de winter des jaars 1521; LEO X was gewoon de herfst op het land door te brengen. Men zag hem dan zonder koorkleed, en wat nog veel aanstotelijker is, zegt zijn ceremoniemeester, met laarzen Rome verlaten. Hij ging te Viterbe op de valken, te Corneto op de hertenjacht; het meer van Bolsena bood hem het vermaak van het vissen aan. Vervolgens ging hij enige tijd in het midden van de feesten te Malliana, zijn geliefkoosd verblijf, doorbrengen. Muziekanten, dichters, allerlei kunstenaars wier talenten deze bekoorlijke villa konden vervrolijken, omringden er de opperpriester. Daar bevond hij zich op het ogenblik dat men hem de tijding bracht van de verovering van Milaan. Spoedig heerste er een grote beweging op de villa. De hovelingen en de officieren zijn uitgelaten van vreugde; de Zwitsers schieten met hun karabijnen, en LEO, buiten zichzelf, wandelt de gehele nacht door zijn kamer, dikwijls uit het venster de vreugdebedrijven van de Zwitsers en van het volk beschouwende. Hij komt afgemat maar in bedwelming te Rome terug.

Nauwelijks was hij in het Vaticaan teruggekeerd, of er doet zich een haastig onheil op. "Bidt voor mij," zei hij tot zijn dienaren. Hij had zelfs de tijd niet het heilig Sacrament te ontvangen, en stierf in de kracht van zijn jaren (hij was zeven en veertig jaar oud), op het ogenblik van de zegepraal en onder het gedruis van de feesten.

Het volk dat de lijkbaar van de opperpriester volgde liet zich lasterlijke uitdrukkingen ontvallen. Het kon hem niet vergeven zonder Sacramenten gestorven te zijn, en ten gevolge

van zijn grote uitgaven schulden nagelaten te hebben. "Gij zijt als een vos tot de pauselijke waardigheid geraakt," zeiden de inwoners van Rome; "gij hebt er u als een leeuw in gedragen, en gij hebt die als een hond verlaten."

Zodanig was de laatste eer welke Rome de paus bewees die de Hervorming in de ban deed, en wiens naam dient om één van de grootste tijdpunten in de geschiedenis aan te wijzen.

Oratorium van de Goddelijke liefde.

Intussen was er reeds een zwakke tegenwerking tegen de geest van LEO en van Rome binnen Rome zelf begonnen. Enige godvruchtige mannen hadden er tot hun gemeenschappelijke opbouw een oratorium gesticht, nabij de plaats waar de overlevering verzekert dat de eerste bijeenkomsten van de Christenen gehouden werden. CONTARINI, die LUTHER te Worms gehoord had, was het hoofd van deze priesters. Dus begon er te Rome, bijna op dezeden tijd als te Wittenberg, een soort van Hervorming. Men heeft het naar waarheid gezegd: overal waar kiemen van Godsvrucht bestaan, bestaan ook kiemen van hervorming. Maar die goede bedoelingen moesten weldra verdwijnen.

Adriaan VI.

In andere tijden zou men tot opvolger van LEO X een GREGORIUS VII, een INNOCENTIUS III gekozen hebben, wanneer zij nog te vinden waren geweest; maar het belang des rijks ging nu voordat van de Kerk, en KAREL V had een paus nodig die geheel aan hem toegewijd was. De kardinaal DE MEDICIS, later paus onder de naam van CLEMENS VII, ziende dat hij de pauselijke kroon nog niet kon bekomen, riep uit: "Neem de kardinaal van Tortosa, een bejaard man, en die ieder als een heilige eerbiedigt." Deze prelaat, te Utrecht uit een burgerlijke familie geboren, werd werkelijk gekozen en regeerde onder de naam van ADRIAAN VI. Hij was voorheen hoogleraar te Leuven geweest, daarna was hij leermeester van KAREL geworden, en was in het jaar 1517 door invloed van de keizer met het Roomse purper bekleed geworden. De kardinaal DE VIO ondersteunde het voorstel. "ADRIAAN heeft een groot deel gehad," zei hij, "aan de veroordeling van LUTHER door de leraren van Leuven." De kardinalen, afgesloofd, overrompeld, benoemden deze vreemdeling; maar weldra tot zichzelf gekomen, waren zij, zegt een kronijkschrijver, als dood van schrik. De gedachte dat de strenge Nederlander de drievoudige pauselijke kroon niet zou aannemen, gaf hun in het eerst enige troost; maar die hoop duurde niet lang. PASQUIN stelde de verkozen paus voor onder de gedaante van een schoolmeester, en de kardinalen onder die van jonge knapen welke hij kastijdt. Het volk was in zulk een woede, dat de leden van het conclave zich gelukkig moesten rekenen van niet in de rivier geworpen te worden. In Holland daarentegen betuigde men met grote bewijzen de vreugde welke men gevoelde van aan de Kerk een paus te geven. "Utrecht heeft geplant; Leuven heeft nat gemaakt; de keizer heeft de wasdom gegeven," schreef men op tapijtwerken hangende buiten de huizen. Iemand schreef onder deze woorden: "En God heeft er niets aan gedaan!"

In weerwil van de ontevredenheid welke het volk van Rome in de beginne aan de dag leide, begaf ADRIAAN VI zich in de maand Augustus 1522 naar die stad; en hij werd er wel ontvangen. Men verzekerde elkaar dat hij meer dan vijf duizend kerkelijke ambten te begeben had, en ieder rekende er zijn deel van te zullen krijgen. Sinds lang was de pauselijke troon niet door zodanig een paus bezet geweest. Rechtvaardig, werkzaam, geleerd, godvruchtig, eenvoudig, van onbesproken zeden, liet hij zich noch door gunst, noch door gramschap verblinden. Hij kwam in het vaticaan aan met zijn oude huishoudster, welke hij belastte voort te gaan om in zijn geringe behoeften nederig te voorzien, in het prachtig paleis wat LEO met zijn weelde en verkwistingen vervuld had. Hij bezat niets van de smaak van zijn voorganger. Toen men hem de prachtige groep van Laöcoön, sinds enige jaren teruggevonden en voor een grote prijs door JULIUS II verkregen, vertoonde, wendde hij er zich koel van af met de

woorden: "Het zijn afgoden van de Heidenen!" "Ik zou liever, schreef hij, "God dienen in mijn rechtsgebied van Leuven, dan paus van Rome te zijn."

Plan van Hervorming.

ADRIAAN, getroffen over de gevaren waarmee de Hervorming de godsdienst van de middeleeuwen bedreigde, en niet, gelijk de Italianen, over die waaraan zij Rome en de hiërarchie blootstelde, verlangde met ernst haar te bestrijden en te stuiten, en het beste middel om daarin te slagen scheen hem een hervorming van de Kerk te zijn, welke door de Kerk zelve moest worden daargesteld. "De Kerk heeft een hervorming nodig," zei hij, "maar men moet daarmee tred voor tred te werk gaan." - "De paus is van gedachte," zei LUTHER, "dat men tussen twee treden enige eeuwen moet stellen." Inderdaad, men leefde in een tijd dat de Kerk tot een hervorming voortging. Het was geen tijd meer om te dralen; men moest handelen.

Aan zijn plan getrouw, ondernam ADRIAAN de goddelozen, de meinedigen, de woekeraars uit de stad te verwijderen; wat geen gemakkelijke zaak was; want zij maakten een aanmerkelijk gedeelte van de bevolking uit.

In het eerst dreven de Romeinen met hem de spot; weldra haatten zij hem. De priesterheerschappij, de onmetelijke voordelen welke zij aanbracht, de macht van Rome, de spelen, de feesten, de weelde welke haar vervulden, alles was voor altoos verloren, wanneer men tot de Apostolische zeden terugkeerde.

De herstelling van de tucht ontmoette vooral een krachtige tegenstand. "Om daartoe te komen," zei de kardinaal groot-poenitentiarius, "zou men eerst de ijver van de Christenen moeten herstellen. Het geneesmiddel gaat de krachten van de zieke te boven en zal hem de dood veroorzaken. Zijt op uw hoede dat gij, om Duitsland te willen behoude, Italië niet verliest." Inderdaad, ADRIAAN had weldra meer het Romanismus dan het Lutheranisme zelf te vrezen.

Tegenstand.

Men beijverde zich om hem in het spoor te doen treden dat hij wilde verlaten. De oude en doorslepen kardinaal SODERIN DE VOLTERRE, gemeenzame Vriend van ALEXANDER VI, van JULIUS II en van LEO X deed dikwijls de zedigen ADRIAAN woorden horen geschikt om hem de voor hem zo nieuwe rol, welke hij geroepen was te vervullen, voor ogen te stellen. "De ketters," zei hij hem eens, "hebben te allen tijde van de bedorven zeden van het hof van Rome gesproken, en niettemin hebben de pausen die nimmer veranderd." - "Het is nooit door hervormingen," zei hij bij een andere gelegenheid, "dat de ketterijen tot hiertoe zijn uitgeroeid geworden; het is door kruisvaarten." - "Ach!" antwoordde de paus onder het slaken van een diepe zucht, "wat is de toestand van de pausen ongelukkig, daar zij zelfs niet de vrijheid hebben om goed te doen!"

III.

Rijksdag van Neurenberg. Bisschoppelijk bezoek.

De 23ste Maart 1522, vóór de komst van ADRIAAN te Rome, was de rijksdag te Neurenberg vergaderd. Reeds vóór dit tijdstip hadden de bisschoppen van Mersburg en van meissen de keurvorst van Saksen verlof gevraagd om in zijn staten de kloosters en kerken te bezoeken. FREDERIK, menende dat de waarheid sterk genoeg moest zijn om de dwaling tegen te staan, had op dit verzoek gunstig geantwoord. Het bezoek had plaats. De bisschoppen en hun leraren predikten met hevigheid tegen de Hervorming: zij vermaanden, zij bedreigden, zij smeekten; maar hun bewijsredenen bleken krachteloos te zijn; en wanneer zij, tot krachtiger wapenen de toevlucht willende nemen, de wereldlijken arm verzochten hun besluiten ten uitvoer te doen brengen, antwoordde hun de ministers van de keurvorst dat men de zaak volgens de Bijbel

moest onderzoeken, en dat de keurvorst, op zijn gevorderde leeftijd, zich niet tot de studie van de Godgeleerdheid kon begeven. Deze pogingen van de bisschoppen voerden geen enkele ziel in de schaapskooi van Rome terug, en LUTHER die weinig tijds daarna deze streken rondreisde en er zijn krachtig woord deed horen, wiste de zwakke indrukken uit welke zij hier en daar teweeg gebracht hadden.

Soliman.

Wat FREDERIK geweigerd had te doen, kon men vrezen dat de broeder des keizers, de aartshertog FERDINAND, doen zoude. Deze jonge vorst, die voor een gedeelte bij de vergaderingen van de rijksdag voorzat, van tijd tot tijd meer vastheid van karakter verkrijgende, kon wel in zijn ijver het zwaard roekeloos uittrekken dat zijn broeder, voorzichtiger en staatkundiger, wijselijk in de schede liet. Inderdaad, FERDINAND had in zijn erfelijke staten van Oostenrijk de aanhangers van de Hervorming met wreedheid beginnen te vervolgen. Maar God gebruikte, om het herlevende Christendom te verlossen, tot herhaalde malen hetzelfde werktuig waarvan hij zich bediend had om het bedorven Christendom te verwoesten. De Halve Maan verscheen in de verschrikte landschappen van Hongarije. De 9de Augustus, na een belegering van zes weken, viel Belgrado, het bolwerk van dit koninkrijk en des keizerrijks, onder de aanvallen van SOLIMAN. De aanhangers van MAHOMET scheen, na Spanje ontruimd te hebben, door het Oosten weer in Europa te willen binnendringen. De rijksdag van Neuremberg vergat de monnik van Worms, om alleen aan de sultan van Constantinopel te denken. Maar KAREL V verenigde in zijn geest die twee tegenstanders. "Men moet," schreef hij aan de paus, uit Valladolid, de 31ste Oktober, "men moet de Turken tegenhouden en de aanhangers van de vergiftige leer van LUTHER met het zwaard straffen."

Weldra pakte zich het onweer, dat zich van de Hervorming had schijnen af te wenden en naar het Oosten te richten, opnieuw boven het hoofd van de Hervormer samen. Zijn terugkomst te Wittenberg en de ijver welke hij eraan de dag leide hadde al de haat opgewekt. "Nu men weet waar hem te vatten," zei hertog GEORGE, "brenge men tegen hem het besluit van Worms ten uitvoer!" Men verzekerde zelfs in Duitsland dat KAREL V en ADRIAAN zich tezamen te Neuremberg bevonden om daaromtrent te overleggen. "De satan gevoelt de wonde welke hem toegebracht is," zei LUTHER; "daarom geraakt hij in zulk een woede. Maar CHRISTUS heeft reeds zijn hand uitgestrekt en hij zal hem spoedig onder zijn voeten vertreden, in weerwil van de poorten van de hel."

In de maand December 1522 vergaderde de rijksdag opnieuw te Neuremberg. Alles scheen aan te kondigen dat terwijl SOLIMAN de grote vijand geweest was waarmee deze zich in de zitting van de lente had bezig gehouden, LUTHER die zou zijn waarmee deze zich in de zitting van de winter zoude bezig houden. ADRIAAN VI, van Duitse afkomst, vleide zich bij zijn natie een steun te vinden waarmee een paus van Italiaanse oorsprong zich nooit had mogen vleien. Hij gelastte uit die hoofde CHIERFGATI, welke hij in Spanje gekend had, zich naar Neuremberg te begeven.

Nauwelijks was de rijksdag vergaderd, of vele vorsten spraken met hevigheid tegen LUTHER. De kardinaal aartsbisschop van Salzburg, die het gehele vertrouwen van de keizer genoot, wilde dat men vóór de aankomst van de keurvorst van Saksen vaardige en beslissende maatregelen zou nemen. De keurvorst JOACHIM van Brandenburg, steeds standvastig in zijn gang, en de kanselier van Trier, drongen evenzeer op de uitvoering van het edict van Worms aan. De overige vorsten waren voor een groot gedeelte besluiteloos en verdeeld. De staat van onrust waarin de Kerk zich bevond vervulde haar getrouwste dienaren met angst. "Ik zou," riep de aartsbisschop van Straasburg in de volle vergadering uit, "één van mij tien vingers geven om geen priester te zijn"

De nuntius verlangt Luther's dood.

CHIEREGATI verlangde, in overeenstemming met de kardinaal Van Salzburg, LUTHERS dood. "Men moet" zei hij in 's pausen naam en een bevel van de paus in de hand houdende, "men moet dit verrotte lid geheel van het lichaam afscheiden. Uw vaders hebben te Constans JOHANNES HUSS en HIERONYMUS VAN PRAAG doen omkomen; maar zij herleven in LUTHER. Volg het lofwaardig voorbeeld van uw voorouders, en draagt met de hulp van God en van de heilige PETRUS een eervolle zegepraal weg over de helse draak."

Bij het horen van het bevelschrift van de godvruchtige en gematigde ADRIAAN, werd het meerderdeel van de vorsten met schrik bevangen. Velen begonnen LUTHERS gronden beter te begrijpen, en zij hadden iets anders van de paus verwacht. Zo wil dan Rome, onder een ADRIAAN, de gebreken niet erkennen; het zendt nog zijn banstralen uit, en de Germaanse provincies zijn op het punt om met verwoesting en bloed overdekt te worden. Terwijl de vorsten op een treurige wijze het stilzwijgen bewaarden, gingen de prelaten en de leden van de rijksvergadering die Rome toegedaan waren, zeer onstuimig te werk. "Men brenge hem ter dood" schreeuwden zij, volgens het zeggen van de gezant van Saksen, die bij de vergadering tegenwoordig was.

De predikers van Neurenberg.

Zeer verschillende woorden deden zich in de tempelen van Neurenberg horen. De menigte spoedde zich naar de kapel van het gasthuis en naar de Augustijner kerken van St. SEBALDUS en St. LAURENTIUS, om er de prediking van het Evangelie bij te wonen. ANDREAS OSIANDER predikte in deze laatste tempel met grote kracht. Vele vorsten, en in het bijzonder ALBERT, markgraaf van Brandenburg, die in zijn hoedanigheid van grootmeester van de Teutonische orde onmiddellijk naast de aartsbisschoppen plaats nam, begaven er zich dikwijls heen. Monniken die de kloosters van de stad verlieten, leerden handwerken om met hun arbeid hun brood te verdienen.

CHIEREGATI kon zoveel vermetelheid niet verdragen. Hij verlangde dat men de oproerige priesters en monniken in de gevangenis zou doen werpen. In weerwil van de hevige tegenstand van de gezanten van de keurvorst van Saksen en van de markgraaf CASIMIER, besloot de rijksdag de monniken te doen vatten; maar deze stond toe om eerst aan OSIANDER en zijn ambtgenoten de klachten van de nuntius mee te delen. Een commissie, met de geestdrijvende kardinaal van Salzburg aan het hoofd, werd met de uitvoering belast. Het gevaar was dreigend; de worsteling stond te beginnen, en het was de raad van de natie zelf die daartoe meewerkte.

Nochtans, de burgerij kwam deze voor. Terwijl de rijksdag beraadslaagde hoe men handelen moest ten aanzien van die kerkdienaren, beraadslaagde de raad van de stad Neurenberg hoe men handelen moest ten aanzien van het besluit van de rijksdag. Deze bepaalde, zonder zijn rechten te buiten te gaan, dat wanneer men met geweld de predikers van de stad wilde oplichten, men ze met geweld in vrijheid zoude stellen. Zulk een besluit was veel betekend. De rijksdag, verschrikt, antwoordde de nuntius, dat het niet geoorloofd was de predikers van de vrije stad Neurenberg in hechtenis te nemen, zonder hen van ketterij te hebben overtuigd.

CHIEREGATI was hevig ontroerd over die nieuwe smaad welke van de almacht van het Pausdom werd aangedaan. "Wel nu," zei hij op een trotse wijze tot FERDINAND, "doe niets, maar laat mij begaan. Ik zal die ketterse predikers in naam van de paus in hechtenis nemen." Nauwelijks hadden de kardinaal-aartsbisschop ALBERT van Mentz en de markgraaf CASIMIER dit vreemde besluit vernomen, of zij begaven zich in allerijl naar de legaat en verzochten hem het te laten varen. De nuntius toonde zich onbewegelijk, staande houdende dat men de paus in de boezem van de Christenheid moest gehoorzamen. De twee vorsten verlieten de legaat met hem te zeggen. "Wanneer gij bij uw voornemen volhardt, eisen wij

van u het ons te doen weten: want wij zullen de stad verlaten vóórdat gij aan die predikers de hand hebt durven slaan." De legaat zag van zijn voornemen af.

Beloften van Hervorming.

Wanhopende door middel van gezag te zullen slagen, besloot hij tot andere middelen zijn toevlucht te nemen, en deed met dit doel de rijksdag de oogmerken en bevelschriften van de paus kennen welke hij tot hiertoe verborgen had gehouden.

Maar de eerlijke ADRIAAN, met de wereld niet bekend, benadeelde zelfs door zijn openhartigheid de zaak welke hij zo graag van dienst wenste te zijn. "Wij weten zeer wel," zei hij in de aan zijn legaat ter hand gestelde besluiten, "dat men sinds verscheiden jaren vele misbruiken en gruwelen in de heilige stad ziet. Het bederf is van het hoofd tot de leden doorgedrongen, het is van de pausen tot de overige kerkelijken overgeslagen. Wij willen dat Roomse hof hervormen, waarvan zoveel jammeren voortkomen; de gehele wereld verlangt het, en het is om dit te doen dat wij het ons hebben laten welgevallen om de pauselijke troon te beklimmen."

De aanhangers van Rome bloosden van schaamte bij het horen van deze vreemde woorden. Zij vonden, zoals PALLAVICINI, deze bekentenissen al te oprecht. De vrienden van de Hervorming daarentegen verheugden zich Rome zelf zijn verdorvenheid te horen uitroepen. Men twijfelde niet meer of LUTHER gelijk had, daar de paus het verklaarde.

Grieven van de natie.

Het antwoord van de rijksdag deed zien hoe zeer het gezag van de opperpriester in het rijk gedaald was. De geest van LUTHER scheen in het hart van de vertegenwoordigers van de natie overgegaan te zijn. Het oogenblik was gunstig: het oor van ADRIAAN scheen geopend; de keizer was afwezig; de rijksdag besloot al de grieven, welke Duitsland sinds eeuwen tegen Rome had, bijeen te zamelen en ze aan de paus te zenden.

De legaat was over zulk een besluit verschrikt. Hij smeekte en dreigde beurtelings, maar tevergeefs. De wereldlijke staten hadden een vast besluit genomen, en de kerkelijke staten kantten zich niet tegen hun ontwerp aan. Er werden tachtig grieven opgegeven. De misbruiken en de listen van de pausen en van het Roomse hof om Duitsland uit te mergelen, de ergernissen en ontheiligingen van de geestelijkheid, de ongeregelheden en omkoppingen van de kerkelijke rechtbanken, de aanmatigingen ten aanzien van de wereldlijke macht om de gemoederen in slavernij te brengen, waren met zoveel rondborstigheid als kracht voorgesteld. De staten gaven te verstaan dat het menselijke overleveringen waren die de bron waren van al dit bederf, en zij eindigden met te zeggen: "Indien deze grieven niet binnen een bepaalde tijd hersteld worden, zullen wij op andere middelen bedacht zijn, om van zoveel verdrukkingen en bezwaren ontslagen te worden." CHIEREGATI, het vreselijk besluit dat de rijksdag zou doen in schrift stellen vooruitziende, verliet in allerijl Neuremberg, om niet de overbrenger van een zo treurige en onbeschaamde boodschap te zijn.

Besluit van de rijksdag.

Was het echter niet te vrezen dat de rijksdag zijn onverschrokkenheid zou trachten te vergoeden door LUTHER op te offeren? Men dacht het in het eerst; maar een geest van rechtvaardigheid en waarheid had deze vergadering aangeblazen. Zij verlangde, evenals LUTHER, de bijeenroeping van een vrije kerkvergadering in het rijk, en voegde er bij dat men, tot die had plaats gehad, niet dan het zuivere Evangelie zou prediken en men niets zonder goedkeuring van een zeker getal godvruchtige en kundige lieden zou drukken. Deze besluiten doen ons zien welke verbazende stappen de Hervorming sinds Worms gedaan had; en echter protesteerde de Saksische gezant, de ridder VAN FEILITSCH, plechtig tegen de boeken-censuur, hoe gematigd die ook was, welke de rijksdag voorschreef. Men zag in het

besluit van de rijksdag een eerste zegepraal van de Hervorming, waarop nog meer beslissende stonden te volgen. De Zwitsers zelf waren er op hun bergen over verheugd. "De Roomse paus is in Duitsland overwonnen," zei ZWINGLI. "Er blijft niets meer over dan hem zijn wapenen te ontnemen. Ziedaar het gevecht dat wij nog moeten leveren, en dit zal het hevigste zijn; maar wij hebben CHRISTUS tot getuige van de strijd." LUTHER zei openlijk dat God zelf het was die de vorsten zodanig een edict had ingegeven.

De woede was in het vaticaan onder de dienaars van het Pausdom groot. Wat! het is niet genoeg een paus te hebben die al de verwachtingen van de Romeinen teleur stelt, en in wiens paleis men niet zingt of speelt; men moet daarenboven nog wereldlijke vorsten een taal zien voeren welke Rome verfoeit, en hen de dood van de ketter van Wittenberg zien weigeren.

Hevige brief van de paus.

ADRIAAN zelf was met verontwaardiging vervuld over wat erin Duitsland voorviel, en het was op de keurvorst van Saksen dat hij zijn gramschap uitstortte. Nooit deden de pausen van Rome een krachtiger, oprechter en misschien aandoenlijker wapenkreet horen.

"Wij hebben lang en misschien al te lang gewacht," zegt de godvruchtige ADRIAAN in de brief die hij aan de keurvorst richtte; "wij wilden zien of God uw ziel niet wilde bezoeken, en of gij eindelijk niet aan de hinderlagen van de satan zoudt ontkomen. Maar daar waar wij druiven hoopten te plukken, heeft men niets dan onrijpe bessen gevonden. De aanblander heeft tevergeefs geblazen; uw snoodheden zijn niet versmolten. Open dan de ogen om de grootheid van uw val te zien!...

"Indien de eenheid van de Kerk opgehouden heeft, indien de eenvoudigen afgekeerd zijn van het geloof dat zij uit de borsten van hun moeder ingezogen hebben, indien de tempels verlaten zijn, indien de volken zonder priesters zijn, indien de priesters niet meer de eer ontvangen welke hun toekomst, indien de Christenen zonder CHRISTUS zijn, aan wie hebben wij dat te danken, dan alleen aan u?... Indien de Christelijke vrede van de aarde verdwenen is, indien erin de wereld niets meer is dan tweedracht, oproer, roof, sluipmoord, brandstichting; indien de oorlogskreet van het Oosten tot het Westen gehoord wordt, indien er een algemene strijd op handen is, zijt gij het, zijt gij het nogmaals die er de oorzaak van zijt!

"Ziet gij die heiligschendende man (LUTHER) de beelden van de heiligen en zelfs het gewijde kruis van JEZUS CHRISTUS niet met zijn schuldige handen vernielen en met zijn onreine voeten vertreden?... Ziet gij hem niet in zijn goddeloze woede de leken ophitsen om hun handen in het bloed van de priesters te wassen en de kerken des Heeren omver te werpen? "En wat ligt eraan gelegen of de priesters welke hij aanvalt slechte priesters zijn? Heeft de Heer niet gezegd: *Doet wat zij zeggen, en niet wat zij doen*; aldus de eer aanduidende welke hun toekomst, schoon zij ook een strafwaardig leven leiden?

"Als een oproerig afvallige schaamt hij zich niet de aan God gewijde vaten te bezoedelen; hij rukt de aan CHRISTUS gewijde heilige maagden uit haar heiligdommen, en geeft ze aan de duivel over; hij neemt de priesters des Heeren en levert hen aan schaamteloze hoeren over... Afschuwelijke ontheiliging, welke de heidenen zelf met schrik zoude hebben veroordeeld, wanneer zij die bij de priesters hunner afgoden ontdekt hadden!

"Welk een straf, welke smarten denkt gij dan dat wij u waardig zullen oordelen?...Heb medelijden met u zelf, heb medelijden met uw ongelukkige Saksers want indien gij u niet spoedig bekeert, zal God over u Zijn wraak doen uitstorten. "In de naam van God Almachtig en van onze Heer JEZUS CHRISTUS, wiens plaatsbekleder ik ben op aarde, verklaar ik u dat gij in deze wereld zult gestraft, en dat gij in de toekomstige in het helse vuur zult geworpen worden. Heb berouw en bekeer u!... De twee zwaarden zijn boven uw hoofd opgehangen, het zwaard des rijks en het zwaard des Pausdoms.... ".

Luther's raad.

De godvruchtige FREDERIK beefde bij het lezen van deze dreigende brief. Hij had kort tevoren aan de keizer geschreven, om hem te berichten dat ouderdom en ziekte hem onbekwaam maakten om zich met die zaken bezig te houden; en men antwoordde hem door de stoutste brief die ooit een onafhankelijk vorst had ontvangen. Door de ouderdom verzwakt, sloeg hij de ogen op dat zwaard wat hij in de dagen van zijn kracht bij het heilige graf had gedragen. Hij begon te geloven dat hij het uit de schede zou moeten trekken om het geweten van zijn onderdanen te beschermen, en dat hij, reeds aan de rand van het graf, er niet in vrede zou kunnen neerdalen. Hij schreef terstond naar Wittenberg om de raad van de vaders van de Hervorming te ontvangen.

Daar voorzag men ook onlusten en vervolgingen. "Wat zal ik zeggen?" riep de zachtaardige MELANCHTON uit, "waar zal ik mij heen wenden? Wij worden met haat overladen en de wereld is tegen ons in woede ontstoken." LUTHER, LINCK, MELANCHTON, BUGENHAGEN en AMSDORFF raadpleegden met elkaar wat men de keurvorst moest antwoorden. Zij deden het allen nagenoeg in dezelfde geest, en de raadgevingen welke zij hem gaven zijn zeer merkwaardig.

"Geen vorst," zeiden zij, "kan een oorlog beginnen zonder toestemming van het volk, uit welks handen hij de heerschappij heeft ontvangen. Maar, het volk wil niet dat men elkaar om het Evangelie bevecht, want het gelooft niet. Dat de vorsten dan de wapenen niet opnemen: zij zijn vorsten van de natiën, dat is van de ongelovigen." Dus was het de driftige LUTHER die de wijze FREDERIK verzocht het zwaard in de schede te laten. Hij kon niet beter op de beschuldiging antwoorden welke de paus hem gedaan had, van de leken op te ruïen om hun handen in het bloed van de geestelijkheid te wassen. Weinig karakters zijn minder goed begrepen geworden dan het zijne. Deze brief is van de 8ste Februari 1523. FREDERIK hield zichzelf in toom.

De gramschap van de paus droeg weldra haar vruchten. De vorsten die hun grieven tegen Rome opgelegd hadden, over hun stoutheid verschrift, wilden die door hun gediensstigheden vergoeden. Velen zeiden daarenboven tot elkaar dat de overwinning aan de paus van Rome zou blijven, daar hij de sterkste scheen te zijn. "In onze dagen," zegt LUTHER, "houden zich de vorsten tevreden met te zeggen: driemaal drie is negen; of wel, twee maal zeven is veertien: de rekening is juist; de zaak zal wel uitvallen. Dan staat onze Heere God op en zegt: "Voor hoeveel reket gij dan mij?...Misschien voor nul in 't cijfer?...Dan keert hij hun rekening geheel om en deze wordt vals bevonden."

IV.

Vervolging.

De vlammen vuurs welke de nederige en zachtmoedige ADRIAAN uitbraakte, staken de brand aan; en van dezelfs gedruis veroorzaakte bij de gehele Christenheid een grote beweging. De vervolging, enige tijd gestuit, begon opnieuw. LUTHER beefde voor Duitsland en trachtte het onweer af te wenden. "Wanneer de vorsten," zei hij, "zich tegen de waarheid aankanten, zal er een oproer uit ontstaan dat vorsten, overheden, priesters en volk in het verderf zal storten. Ik beef van vrees weldra geheel Duitsland in bloed te zien zwemmen. Verheffen wij ons als een muur en bewaren wij ons volk voor de verbolgenheid van onze God! De volken zijn thans niet meer wat zij tot op dit ogenblik geweest zijn. Het zwaard van de burgeroorlogen is boven het hoofd van de koningen opgehangen. Zij willen LUTHER verderven, maar LUTHER wil hen behoeden. CHRISTUS leeft en regeert; ik zal met Hem leven en regeren."

Deze woorden waren zonder uitwerking; Rome spoedde zich om brandstapels op te richten en bloed te vergieten. Evenals JEZUS CHRISTUS, was de Hervorming niet gekomen om de vrede te brengen, maar het zwaard. De vervolging was in Gods weg noodzakelijk. Gelijk men

de voorwerpen door het vuur hard maakt, om ze tegen de invloed van de dampkring te beveiligen, zo moest ook het vuur van de beproeving de Evangelische waarheid voor de invloed van de wereld bewaren. Maar dit vuur deed nog meer: het diende, evenals in de eerste tijden van het Christendom, om in de harten een algemene geestdrift voor een met zoveel woede vervolgde zaak te ontsteken. Er is in de mens, wanneer hij de waarheid begint te kennen, een heilige verontwaardiging tegen onrecht en geweld. Een aangeboren neiging welke van God afkomstig is spoort hem aan om zich aan de zijde van degenen die men verdrukt te scharen; en te gelijker tijd beurt het geloof van de martelaren hem op, wint hem en voert hem naar die heilleer heen, welke zoveel moed en zoveel vrede schenkt.

Pogingen van Hertog George.

Hertog GEORGE vertoonde zich aan het hoofd van de vervolging. Maar het was hem niet genoeg deze in zijn eigen staten ten uitvoer te brengen; hij had vooral gewild dat zij het keurvorstelijk Saksen, dat brandpunt van de ketterij, verwoestte, en hij deed alles om keurvorst FREDERIK en hertog JOHAN te doen wankelen. "Enige kooplieden," schreef hij hun uit Neuremberg, "uit Saksen komende, verhalen omtrent dit land vreemde en met de eer van God en van de heiligen strijdige dingen: men ontvangt daar met de hand het Sacrament van het heilig Avondmaal!...Men zegent het brood en de wijn *in de volkstaal*; men doet het bloed van CHRISTUS in gewone kelken; en zelfs iemand te Eulenburg is, om de priester te bespotten, op een ezel zittende de kerk binnengekomen!...Wat gebeurt er dan ook? De mijnen waarmee God Saksen verrijkt had geraken sinds de nieuwe gevoelens welke door LUTHER gepredikt worden ledig. Ooh! of het Gode behaagde dat degenen die zich beroemen het Evangelie in het keurvorstendom weer te voorschijn gebracht te hebben het liever naar Constantinopel gebracht hadden. LUTHER heeft een liefelijk en aangenaam gezang, maar een vergiftige staart, welke steekt als die van een scorpioen. Houden wij onze handen tot de strijd gereed! Werpen wij die afvallige monniken en die goddeloze priesters in ketenen; en dit zonder uitstel, want de haren van onze hoofden die ons nog overgebleven zijn worden zowel als onze baarden grijs, en tonen ons dat wij niet meer dan enige dagen hebben om te werken." Dus schreef hertog GEORGE aan de keurvorst. Deze antwoordde hem met vastberadenheid en zachtmoedigheid, dat al wie een boze daad in zijn staten zoude bedrijven de veroordeling welke hij verdiende niet zou ontgaan; maar dat men al wat het geweten betrof aan God moest overlaten.

GEORGE, FREDERIK niet kunnende overreden, haastte zich in zijn omtrek tegen het werk dat hij haatte gestrengheid te gebruiken. Hij wierp de monniken en priesters die LUTHER aanhingen in de gevangenis; hij riep de studenten die tot zijn staten behoorde van de universiteiten welke de Hervorming bereikt had terug; en hij beval dat men al de Nieuwe Testamenten in de volkstaal geschreven aan de overheid zou uitleveren. Dezelfde maatregelen werden in Oostenrijk, in Wurtemberg, en in het hertogdom Brunswijk genomen.

Het klooster van Antwerpen.

Maar het was in de Nederlanden, aan het onmiddellijk gezag van KAREL V onderworpen, dat de vervolging met de meeste kracht uitbrak. Het Augustijner klooster te Antwerpen was vol van monniken die de waarheden des Evangelies ontvangen hadden. Velen van de broeders die zich daar bevonden, hadden zich enige tijd te Wittenberg opgehouden, en sinds het jaar 1519 predikte men met grote nadruk in hun kerk de zaligheid uit genade. De prior JACOBUS PROBST, een driftig man, en MELCHIOR MIRISCH die zich daarentegen door zijn behendigheid en voorzichtigheid onderscheidde, werden omstreeks het einde van het jaar 1521 in hechtenis genomen en naar Brussel vervoerd. Zij verscheen daar voor ALEANDER, GLAPIO en verscheiden andere prelaten. Overrompeld, ontsteld, verschrikt, herriep

PROBST. MELCHIOR MIRISCH wist zijn rechters tevreden te stellen; hij ontging te gelijk de veroordeling en de herroeping.

Deze vervolgingen schrikten de monniken niet af die in het klooster te Antwerpen overgebleven waren. Zij gingen voort het Evangelie met kracht te verkondigen. Het volk stroomde in menigte toe, en de Augustijner kerk van die stad bevond zich te klein, even als dat met die te Wittenberg het geval geweest was. In Oktober van het jaar 1522 barstte het onweer dat boven hun hoofd rommelde uit; het klooster werd gesloten, en de monniken in de gevangenis geworpen en ter dood veroordeeld. Enigen gelukte het te ontkomen. Vrouwen, de vreesachtigheid van haar sekse vergetende, ontrukte één van hun, HENDRIK VAN ZUTPHEN, aan zijn beulen. Drie jonge monniken, HENDRIK VOES, JOHANNES ESCH en LAMBERT THORN, ontweken gedurende enige tijd de nasporingen van de inquisiteurs. Men verkocht al het huisraad van het klooster; men versperde het gebouw; men voerde van daar, als uit een schandelijke plaats, het heilig Sacrament weg; de landvoogdes van de Nederlanden, MARGARETHA, ontving het plechtig in de kerk van de heilige Maagd; men beval van dit ketterse klooster geen steen op de anderen te laten en men wierp vele burgers en vrouwen van de stad die er met vreugde het Evangelie gehoord hadden in de gevangenis.

LUTHER werd met droefheid vervuld bij het vernemen van deze tijding. "De zaak welke wij verdedigen," zegt hij, "is geen louter spel meer; zij vordert bloed, zij eist het leven."

Mirisch en Probst.

MIRISCH en PROBST moesten een geheel verschillend lot ondergaan. De voorzichtige MIRISCH werd weldra de gehoorzame dienaar van Rome en de uitvoerder van de keizerlijke besluiten tegen de aanhangers van de Hervorming. PROBST daarentegen, aan de in quisiteurs ontsnapt, beweede zijn misstap; hij herriep zijn herroeping, en predikte met moed te Brugge in Vlaanderen de leer welke hij had afgezworen. Opnieuw in hechtenis genomen en in de gevangnissen van Brussel geworpen, scheen zijn dood onvermijdelijk. Een Franciskaner had medelijden met hem, hielp hem ontvluchten, en PROBST "door een Goddelijk wonder gered," zegt LUTHER, kwam te Wittenberg aan, waar zijn dubbele verlossing de harten van de vrienden van de Hervorming met vreugde vervulde.

Miltenberg.

Overall waren de Roomse priesters onder de wapenen. De stad Miltenberg aan de Main, welke aan de keurvorst-aartsbisschop van Mentz toebehoorde, was één van de Germaanse steden welke Gods Woord met de meeste geestdrift hadden ontvangen. De inwoners hadden een grote genegenheid voor hun prediker JOHANNES DRACO, één van de verlichtste mannen van zijn tijd. Hij was genoodzaakt zich te verwijderen; maar de Roomse kerkelijken, bevreesd, gingen te gelijker tijd heen, voor de wraak van het volk beducht. Een Evangelisch diaken bleef alleen over om de zielen te troosten. In dezelfde tijd trokken de troepen van Mentz de stad binnen en verspreidden zich door deze, de mond vol hebbende van godslasteringen, het zwaard zwaaiende en zich aan ongebondenheid overgevende.

Enige Evangelische Christenen vielen onder hun slagen; anderen werden gegrepen en in kerkerholen geworpen; de kerkgebruiken van Rome werden hersteld; het lezen van de Bijbel werd verboden, en de inwoners ontzegd, zelfs in hun geheimste bijeenkomsten van het Evangelie te spreken. De diaken ontvluchtte, op het ogenblik van de intocht van de troepen, in het huis van een arme weduwe. Men ging hem bij de krijgsoversten heimelijk aangeven, welke een soldaat zonden om zich van hem meester te maken. De nederige diaken, de soldaat die zijn leven zocht met grote stappen horende naderen, wachtte hem gerust af, en terwijl de deur van de kamer met onstuimigheid geopend werd, ging hij hem vriendelijk tegemoet, omhelsde hem met hartelijkheid en zei tot hem: "Zijt gegroet, mijn broeder; zie hier ben ik;

stoot uw zwaard in mijn borst." De woeste soldaat verbaasd, liet zijn zwaard uit de handen vallen, en verhinderde dat men de vrome Evangelist enig leed aandeed. -

De drie monniken van Antwerpen.

Intussen liepen de inquisiteurs van de Nederlanden, naar bloed dorstende, het land af en zochten overal de jonge Augustijner monniken die aan de vervolging te Antwerpen ontsnapt waren. ESCH, VOES en LAMBERT werden eindelijk ontdekt, in ketenen geboeid en naar Brussel vervoerd. EGMONDANUS, HOOGSTRATEN en enige andere inquisiteurs deden hen voor zich verschijnen. "Herroep gij," vroeg HOOGSTRATEN hun, "uw bewering dat de priester geen macht heeft de zonden te vergeven en dat dit alleen aan God toekomt?" Vervolgens telde hij al de overige Evangelische leerstukken op welke hij hun beval af te zweren. "Nee, wij zullen niets herroepen," riepen ESCH en VOES met vastberadenheid uit; "wij zullen Gods Woord niet verloochenen; liever zullen wij voor het geloof sterven."

DE INQUISITEUR. "Bekent dat gij door LUTHER verleid zijt geworden."

DE JONGE AUGUSTIJNERS. "Gelijk de Apostelen door JEZUS CHRISTUS zijn verleid geworden."

DE INQUISITEURS. "Wij verklaren u voor ketters, waardig om levend verbrand te worden, en wij leveren u aan de wereldlijke arm over."

LAMBERT bewaarde het stilzwijgen; de dood verschrikte hem; angst en vertwijfeling folterden zijn ziel. "Ik verzoek vier dagen uitstel," zei hij met een gesmoorde stem. Men bracht hem naar de gevangenis terug. Zodra dit uitstel verstreken was, ontnam men plechtig aan ESCH en VOES de priesterlijke wijding en leverde men hen aan de raad van de landvoogdes van de Nederlanden over. De raad gaf hen met de handen gebonden aan de scherprechter over. HOOGSTRATEN en drie andere inquisiteurs vergezelden hen tot de brandstapel.

Bij de houtmijt gekomen, beschouwden de jonge martelaars die met kalmte; hun standvastigheid, hun Godsvrucht, hun jeugdige leeftijd persten zelfs de inquisiteurs tranen uit de ogen. Toen zij gebonden waren, naderden de biechtvaders met de woorden: "Wij vragen u nog eenmaal: wilt gij het Christelijk geloof aannemen?"

DE MARTELAARS. "Wij geloven aan de Christelijke Kerk, maar niet aan uw Kerk."

Er verliep een half uur; men was in het onzekere, men hoopte dat het gezicht van een zo vreselijke dood die jonge lieden schrik zou aanjagen. Maar, alleen gerust te midden van de menigte welke op het plein in onrust verkeerde, hieven zij psalmen aan, van tijd tot tijd afbrekende om met moed te zeggen: "Wij willen sterven voor de naam van JEZUS CHRISTUS."

"Bekeert u, bekeert u," riepen de inquisiteurs, "of gij zult in de naam des duivels sterven." - "Nee," antwoordden de martelaars, "wij zullen als Christenen en voor de waarheid des Evangelies sterven."

De brandstapel.

Men stak de brandstapel aan. Terwijl de vlam langzaam opging, vervulde een Goddelijke vrede hun harten, en één van hun ging zelfs zo ver van te zeggen: "Dit schijnen mij als rozen te zijn." Het plechtig uur was gekomen; de dood was nabij: de twee martelaars riepen met een harde stem: "*O Domine Jesu! Fili David, miserere nostri!* (Heer JEZUS! Zoon van DAVID, ontferm u van onze!)" Vervolgens begonnen zij met een zware stem het geloof op te zeggen. Eindelijk bereikten hen de vlammen; maar zij verbrandden de banden waarmee zij aan de paal vastgebonden waren, vóór dat zij hun de levensadem deden verliezen. Een van hun, van deze vrijheid gebruik makende, wierp zich te midden van het vuur op de knieën, en dus zijn Meester aanbeddende, riep hij met gevouwen handen uit: "Heer JEZUS Zoon van DAVID,

ontferm u van onze!" Het vuur omringde hun lichamen; zij hieven het *Te Deum laudamus* aan; weldra smoorde de vlam hun stem, en er bleef van hen niets meer dan hun as over.

Deze straoefening had vier uren geduurd. Het was de 1ste Juli 1523 dat de eerste martelaars van de Hervorming dus voor het Evangelie hun leven lieten. Alle brave lieden sidderden bij het vernemen van deze. De toekomst boezemde grote vrees in. "De wrede straoefeningen beginnen," zei ERASMUS. –

"Eindelijk," riep LUTHER uit, "plukt JEZUS CHRISTUS enige vrucht van ons woord en Hij schept nieuwe martelaars."

Maar de vreugde welke de getrouwheid dier twee jeugdige Christenen bij LUTHER verwekt had, werd door de gedachte aan LAMBERT verstoord. Deze was de geleerdste van hun drieën; hij had PROBST te Antwerpen in zijn bediening van prediker vervangen. In zijn kerkerhol verontrust, door de dood verschrikt, was hij dat nog meer door zijn geweten dat hem zijn lafhartigheid verweet en dat hem drong het Evangelie te belijden. Weldra van zijn vrees verlost, verkondigde hij onbeschroomd de waarheid, en stierf hij als zijn broeders.

De marteldood in Brussel.

Een rijke oogst ontstond uit het bloed van deze martelaren. Brussel keerde zich tot het Evangelie. "Overal waar ALEANDER een brandstapel opricht," zei ERASMUS, "is het alsof hij ketters zaaide." "Uw banden zijn mijn banden," riep LUTHER uit, "uw kerkers zijn mijn kerkers en uw brandstapels zijn mijn brandstapels!...Wij zijn allen met u, en de Heer is aan ons hoofd!" Daarna bezong hij in een schoon lied de dood van de jonge monniken, en weldra hoorde men in Duitsland en in de Nederlanden, in de steden en op het land deze gezangen weergalmen, welke overal de geestdrift voor het geloof dier martelaren verspreidden:

*Hun as verspreidt zich, laat niet af,
Zij stuift in alle landen,
Hier helpt geen beek, geen groef of graf,
Des vijands trots tot schande. -
Die hij tot zwijgen door die moord
Wou dwingen in hun leven,
Die hoort hij, dood, aan ieder oord
Op aller tongen zweven,
En blijde tonen geven.*

V.

Nieuwe paus.

ADRIAAN zou ongetwijfeld in die weg van geweld volhard hebben; de vruchteloosheid van zijn pogingen om de Hervorming te stuiten, zijn rechtzinnigheid, zijn ijver, zijn gestrengheid, zijn geweten zelf, zouden hem tot een wrede vervolger gemaakt hebben. De Voorzienigheid liet het hem niet toe. De 14de September 1523 stierf hij, en de Roomsens, geheel verblijd dat zij van die strenge vreemdeling verlost waren, bekransten de deur van zijn geneesheer met bloemen, dit opschrift er op plaatsende: "Aan de redder des vaderlands."

JULIUS DE MEDICIS, neef van LEO X, volgde ADRIAAN VI onder de naam van CLEMENS VII op. Van de dag van zijn verkiezing af was er geen spraak meer van godsdienstige hervorming. De nieuwe paus dacht, evenals velen van zijn voorgangers, alleen om de voorrechten van het Pausdom in stand te houden, en om van dezelfs krachten tot uitbreiding van zijn macht te doen dienen.

De legaat Campeggi.

De misslagen van ADRIAAN willende herstellen, zond CLEMENS naar Neuremberg een legaat van zijn karakter, één van de behendigste prelaten van zijn hof, de kardinaal

CAMPEGGI, een man van grote ondervinding in staatszaken, en die bijna al de vorsten van Duitsland kende. Met staatsie in de steden van Italië ontvangen, werd de legaat weldra de verandering gewaar die zich in het rijk had daargesteld. Bij zijn intocht te Augsburg wilde hij, volgens het gebruik, aan het volk de zegen geven; maar men begon te lachen. Hij hield het zich voor gezegd, en trad als een onbekende Neuremberg binnen, zonder zich naar de kerk van de heilige SEBALDUS te begeven, waar de geestelijkheid hem wachtte. Geen priesters gingen hem in priesterlijke versierselen vooruit; geen kruis werd plechtig voor hem uitgedragen; men zou gezegd hebben dat een gewoon mens de straten van de stad doorkruiste. Alles kondigde het Pausdom aan dat de rijk stond te eindigen.

Rijksdag van Neurenberg.

De rijksdag had zich weer te Neuremberg geopend in de maand Januari des jaars 1524. Een onweder bedreigde de nationale regering, welke men aan de vastberadenheid van FREDERIK te danken had. Het bondgenootschap van Zwaben, de rijkste steden van het rijk, en vooral KAREL V hadden haar ondergang bezworen. Men beschuldigde haar van de nieuwe ketterij te begunstigen. Ook besloot men dat bestuur te hernieuwen, zonder er een enkel van zijn vorige leden in te behouden. FREDERIK, vol droefheid, verliet terstond Neuremberg.

De feesten van Pasen naderden. OSIANDER en de Evangelische predikers verdubbelden toen hun ijver. De eerste predikte openlijk dat de Antichrist binnen Rome was gekomen, op de dag dat CONSTANTIJN de Grote er uitgegaan was om zijn verblijf te Constantinopel te vestigen. Men liet de palmwijding en verscheiden gebruiken van dit feest na; vier duizend personen ontvingen het Avondmaal onder beiderlei gestalte, en de koningin van Denemarken, zuster des keizers, ontving het op die wijze openlijk in het kasteel. "Ach!" riep de aartshertog FERDINAND in vervoering uit, "ik wenste dat gij niet mijn zuster waart!" - "Dezelfde schoot heeft ons gedragen," antwoordde de koningin, "en ik zal alles opofferen om u te behagen, behalve Gods Woord."

Verlangen van de legaat.

CAMPEGGI was woedend bij het zien van zoveel stoutheid; maar zich houdende of hij het gelach van de volks en de redenen van de predikers verachtte, en steunende op het gezag van de keizer en van de paus, bracht hij de rijksdag het edict van Worms te binnen, en verlangde dat men de Hervorming met geweld zou smoren. Bij deze oorden, betuigde velen van de vorsten en van de afgevaardigden hun verontwaardiging. "Wat is er," zeiden zij tot CAMPEGGI, "van de grieven geworden welke de Germaanse natie aan de paus heeft voorgesteld?" De legaat zijne voorschriften volgende, nam een deftig en verwonderd gelaat aan. "Er zijn drie exemplaren van dit geschrift te Rome gekomen; maar wij hebben er geen wettige mededeling van gekregen, en ik heb niet kunnen geloven dat een zo onbetamelijk geschrift van uw Hoogheden afkomstig was."

Antwoord van de rijksdag.

De rijksvergadering was over dit antwoord verontwaardigd. Indien de paus op die wijze haar vertogen ontvangt, weet ook zij, hoe die te ontvangen welke hij bij haar zal willen inleveren. "Het volk" zeiden vele afgevaardigden, "heeft begeerte naar Gods Woord; en dit aan het te ontnemen, gelijk het edict van Worms beveelt, zou zoveel zijn als stromen bloeds te vergieten."

Terstond hield de rijksdag zich bezig met het antwoord aan de paus te geven. Het edict van Worms niet kunnende vernietigen, voegde deze er een bepaling bij welke het krachteloos maakte. "Men moet," zei deze, "zich daarnaar gedragen, *zo dat mogelijk is.*" Maar, vele staten hadden verklaard dat het *onmogelijk* was het na te komen. Te gelijker tijd, de lastige schim

van de conciliën van Constans en Bazel oproepende, verlangde de rijksdag de bijeenroeping, in Duitsland, van een algemene kerkvergadering van de Christenheid.

Ontwerp van een wereldlijk concilie.

De vrienden van de Hervorming bepaalden zich daar niet bij. Wat was er te wachten van een kerkvergadering die mogelijk nooit bijeengeroepen zal worden, en die, in allen gevalle, uit bisschoppen van alle natiën zal samengesteld zijn? Zal Duitsland zijne tegen Rome aangekante gevoelens aan prelaten uit Spanje, Frankrijk, Engeland en Italië gekomen onderwerpen? De nationale regering is omvergeworpen geworden; men moet daarvoor een nationale vergadering in de plaats stellen welke de belangen van het volk voorstaat.

Te vergeefs wilden HANNAART, door KAREL V uit Spanje gezonden, en al de aanhangers van Rome en van de keizer zich tegen dit plan verzetten; de meerderheid van de rijksvergadering was onbewegelijk. Men kwam overeen dat een rijksdag, een wereldlijke vergadering zich in de maand November te Spiers zoude verenigen, om al de Godsdienstige vraagstukken te regelen, en dat de staten onmiddellijk door hun Godgeleerden een lijst zouden doen opmaken van de betwiste punten, welke aan deze achtbare vergadering zouden voorgelegd worden.

Schrift en pogingen van de paus.

Men begaf zich terstond aan het werk. Iedere provincie vervaardigde haar registers; en nimmer was Rome met een heviger uitbarsting bedreigd geworden. Frankenland, Brandenburg, Henneberg, Windsheim, Wertheim, Neuremberg verklaarden zich in de Evangelische zin tegen de zeven Sacramenten, de misbruiken van de mis, de aanbidding van de heiligen, de opperhoofdigheid van de paus. "Ziedaar geld van goede munt," zei LUTHER. Niet één van de vraagstukken, welke het volk in beweging brengen, zal in deze nationale kerkvergadering met stilzwijgen voorbij gegaan worden. De meerderheid zal op algemene maatregelen aandringen.... De eenheid van Duitsland, de onafhankelijkheid, de Hervorming zullen gered worden.

Bij deze tijding kon de paus zijn gramschap niet bedwingen. Wat! men durft een wereldlijke vierschaar aanstellen die tegen zijn gezag zelf over Godsdienstzaken zal beslissen! Indien dit onbegrijpelijk besluit ten uitvoer gebracht wordt, is ongetwijfeld Duitsland gered, maar Rome is verloren. Er werd in allerijl een consistorie gehouden en, naar de onrust van de senatoren te oordelen, zou men gezegd hebben dat de Germanen op het kapitoel aanrukten. "Men moet," zei ALEANDER, "de keurvorstelijke hoed van FREDERIKS hoofd doen vallen." "De koningen van Engeland en Spanje," zei een ander kardinaal, "moeten de vrije steden bedreigen allen handel met haar te zullen afbreken." Eindelijk besloot de vergadering dat het enige middel van behoud was hemel en aarde te bewegen om de vergadering van Spiers te verhinderen.

De paus schreef terstond aan de keizer: "Indien ik de eerste ben die de storm het hoofd bied, is dit niet omdat ik de enige ben die het onweer bedreigt; maar het is omdat ik het roer in mijn handen heb. De rechten van het rijk worden nog meer aangerand dan de waardigheid van het hof van Rome zelve."

Beieren.

Terwijl de paus deze brief naar Castiliën zond, beijverde hij zich om zich bondgenoten in Duitsland te maken. Weldra had hij een van de machtigste huizen van het rijk, dat van de hertogen van Beieren gewonnen. Het edict van Worms was in dit land niet beter dan elders nagekomen geworden, en de Evangelische leer had er grote vorderingen gemaakt. Maar, sinds het einde van het jaar 1521 waren de vorsten van dit land, die door doctor ECK, kanselier van hun hogeschool te Ingolstadt, aan het wankelen gebracht waren, weer meer tot Rome

toegenaderd, en hadden een edict uitgevaardigd, waarbij zij alle hun onderdanen bevalen aan de Godsdienst van hun vaderen getrouw te blijven.

De Beierse bisschoppen toonden zich over deze aanmatiging van de wereldlijke macht verontrust. ECK vertrok toen naar Rome, om de paus voor de vorsten een uitbreiding van macht te verzoeken. De paus willigde alles in, en zelfs stond hij aan de hertogen het vijfde gedeelte van de kerkelijke inkomsten van hun land toe.

Dus had het Rooms Catholicisme, in een tijd dat de Hervorming nog geen vaste inrichting gemaakt had, om zich staande te houden tot krachtige instellingen de toevlucht genomen; en Catholieke vorsten, door de paus ondersteund, sloegen de hand aan de inkomsten van de Kerk, vóórdat de Hervorming deze had durven aanraken. Wat moet men dan denken van de verwijten welke men haar in dit opzicht zo dikwijls gedaan heeft?

CLEMENS VII kon op Beieren rekenen om de gevreesde vergadering van Spiers te verhinderen. Spoedig werden ook de aartshertog FERDINAND, de aartsbisschop van Salzburg en nog andere vorsten op hun beurt gewonnen.

Maar CAMPEGGI wilde nog meer doen; men moest Duitsland in twee legers verdelen; men moest Germanen tegen Germanen in opstand brengen.

Bondgenootschap van Regensburg.

Reeds tijdens zijn verblijf te Stuttgart had de legaat, in overeenstemming met FERDINAND, het plan van een verbond tegen de Hervorming ontworpen. "Er is alles te vrezen," zei hij, "van een vergadering waar de stem van het volk zich zal doen horen. De rijksdag van Spiers kan Rome verderven en Wittenberg behouden. Sluiten wij onze gelederen; verstaan wij elkaar voor de dag van het gevecht." Regensburg werd tot de plaats van samenkomst bepaald.

In weerwil van de naijver die de huizen van Beieren en Oostenrijk verdeelde, gelukte het CAMPEGGI in die stad op het einde van Juni 1524 de hertogen van Beieren en de hertog FERDINAND te herenigen. De aartsbisschop van Salzburg en de bisschoppen van Trente en Regensburg voegden zich bij hen. De bisschoppen van Spiers, Bamberg, Augsburg, Straasburg, Bazel, Constans, Freisingen, Passau en Brixen deden zich door afgevaardigde vertegenwoordigen.

De legaat opende de vergadering, door met nadruk de gevaren voor te stellen welke de Hervorming de vorsten en de geestelijkheid deed lopen. "Roeien wij de ketterij uit, en behouden wij de Kerk," riep hij uit.

De onderhandelingen werden gedurende vijftien dagen op het stadhuis te Regensburg voortgezet. Een grote danspartij, die een gehele nacht duurde, verlustigde deze eerste Catholieke vergadering, door het Pausdom tegen de opkomende Hervorming gehouden. Men bepaalde vervolgens de maatregelen geschikt om de ketters uit te roeien.

Gestrengheden en hervormingen.

De vorsten en de bisschoppen verbonden zich om de edicten van Worms en Neuremberg ten uitvoer te doen brengen, om in de eredienst geen verandering toe te laten, om in hun staten geen gehuwd kerkelijke te dulden, om al de studenten van hun landen die zich te Wittenberg mochten bevinden terug te roepen, en om alle middelen in hun vermogen tot uitroeing van de ketterij aan te wenden. Zij bevalen de predikers om zich bij moeilijke plaatsen te houden aan de verklaring van de vaders van de Latijnse Kerk, AMBROSIUS, HIERONYMUS, AUGUSTINUS en GREGORIUS. In tegenwoordigheid van de Hervorming het gezag van de Scholastieken niet durvende inroepen, vergenoegden zij zich met de eerste grondslagen van de Roomse rechtzinnigheid te leggen.

Maar van de andere kant voor de ergernissen en de bedorven zeden van de priesters de ogen niet kunnende sluiten, kwamen zij omtrent een ontwerp van Hervorming overeen, waarin zij van Duitslands grieven de zodanige in overweging poogde te nemen, welke het minst het hof

van Rome betroffen. Men verbood de priesters handel te drijven, de kroegen te bezoeken, "danspartijen bij te wonen" en zich, met de fles in de hand, aan redetwisten over geloofsartikelen over te geven.

Staatkundige scheuring.

Zodanig was het besluit van het bondgenootschap van Regensburg. Schoon zich toen tegen de Hervorming wapenende, stond Rome haar iets toe, en men kon in deze besluiten de eerste invloed van de Hervorming van de 16de eeuw, om een inwendige vernieuwing van het Catholicisme daar te stellen, bemerken. Het Evangelie kan de kracht niet betonen, zonder dat de tegenstanders dat op enigerlei wijze trachten na te volgen. EMSER had een overzetting des Bijbels tegen LUTHERS overzetting overgesteld; ECK, *gemene plaatsen* tegen die van MELANCHTON: en nu stelde Rome tegen de Hervorming, die gedeeltelijke proeven van hervorming over, waaraan men het hedendaagse Catholicisme verschuldigd is. Maar al die werken van Rome waren in de grond niets anders dan kunstgrepen om de gevaren die het bedreigden te ontgaan; wel is waar takken genomen van de boom van de Hervorming, maar geplant in een grond die hun de dood moest veroorzaken; het leven ontbrak er aan, en zal steeds aan dergelijke proeven ontbreken.

Een andere zaak biedt zich hier aan ons aan. De Roomse partij stelde te Regensburg het eerste bondgenootschap daar, wat de Germaanse eenheid verbrak. Het was in het leger van de paus dat het sein tot de strijd gegeven werd. Regensburg was de wieg van die tweespalt, van die staatkundige scheuring van Duitsland, welke zo vele Duitsers nog in onze dagen betreuren. De nationale vergadering van Spiers moest, door de Hervorming van de Kerk te wettigen en algemeen te maken, de eenheid van het rijk verzekeren. De afgescheiden bijeenkomst van Regensburg scheurde voor altijd de natie in twee partijen.

Tegenstand.

Nochtans gelukte de ontwerpen van CAMPEGGI in het eerst niet zo goed als men zich verbeeld had. Weinige vorsten beantwoordden aan deze oproeping. De meest besliste tegenstanders van LUTHER, de hertog GEORGE van Saksen, de keurvorst JOACHIM van Brandenburg, de kerkelijke keurvorsten, de keizerlijke steden namen er geen deel aan. Men werd gewaar dat 's pausen legaat in Duitsland een Roomse partij tegen de natie zelf vormde. De overeenstemmende volksbelangen wogen op tegen de tegenstrijdige Godsdienstige gevoelens en weldra werd *de hervorming van Regensburg* het voorwerp van de bespottung van het volk. Maar de eerste stap was gedaan; het voorbeeld was gegeven. Men dacht dat het in het vervolg weinig moeite zou kosten om dit Rooms verbond te bevestigen en uit te breiden. Degenen die nog wankelden moesten noodzakelijk door de gang van de gebeurtenissen meegesleept worden. Aan de legaat CAMPEGGI blijft de roem van de mijn uitgevonden te hebben, welke de Germaanse vrijheden, het bestaan van het rijk en dat van de Hervorming aan de rand van hun verderf moest brengen. Van toen af hield de zaak van LUTHER op een zuiver Godsdienstige zaak te zijn; het geschil van de monnik van Wittenberg nam plaats in de rij van de staatkundige gebeurtenissen van Europa. LUTHER gaat verdwijnen; en KAREL V, de paus en vorsten zullen de voornaamste personaadjen zijn op het toneel waar het grote drama van de 16de eeuw moet uitgevoerd worden.

Kunstgrepen van Rome.

Men had echter steeds de vergadering van Spiers in het verschieft; zij kon het kwaad herstellen dat CAMPEGGI te Regensburg gedaan had. Rome stelde dan alles in het werk om deze te verhinderen. "Hoe!" zeiden de afgevaardigden van de paus, niet slechts tot KAREL V, maar ook tot zijn bondgenoot HENDRIK VIII, en tot andere vorsten van de Christenheid, "hoe! die trotse Germanen willen in een nationale vergadering over geloofszaken uitspraak doen! Zo als

het schijnt zullen de koningen, zijn keizerlijke majesteit, geheel de Christenheid, de ganse wereld zich aan hun besluiten moeten onderwerpen!"

Het ogenblik was goed gekozen om op de keizer te werken. De oorlog tussen die vorst en FRANS I was in al zijn kracht. PESCAIRE en de rijksmaarschalk van Bourbon hadden Italië verlaten, en, in de maand Mei Frankrijk binnen getrokken, sloegen zij het beleg voor Marseille. De paus, die deze aanval niet met een goed oog beschouwde, kon op de achterhoede van het keizerlijk leger een afwending maken. KAREL, die vrezen moest hem te mishagen, stond niet lang in twijfel, en offerde terstond de onafhankelijkheid van het rijk aan de gunst van Rome en aan de goede uitslag van zijn worsteling met Frankrijk op.

Decreet van Burgos.

De 15de Juli vaardigde KAREL, te Burgos in Castiliën, een decreet uit waarin hij op een gebiedende en hartstochtelijke toon verklaarde: "dat het alleen aan de paus stond een kerkvergadering bijeen te roepen, alleen aan de keizer het te verlangen; dat de vastgestelde samenkomst te Spiers kon noch mocht geduld worden; dat het vreemd was dat de Duitsche natie een werk ondernam, wat de overige natiën van de wereld, zelfs met de paus, geen recht zouden hebben te verrichten; dat men zich haasten moest om het decreet van Worms tegen de nieuwe MAHOMET ten uitvoer te brengen."

Vredebreuk.

Dus kwam van Spanje en Italië de slag welke in Duitsland de ontwikkelingen van het Evangelie verhinderde. Dit was voor KAREL niet genoeg. Hij had in het jaar 1519 aan de hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, aangeboden, om zijn zuster, de aartshertogin CATHARINA, aan de zoon van deze, JOHAN FREDERIK, erfgenaam van het keurvorstendom, te verbinden. Maar was het dit huis van Saksen niet wat in Duitsland de beginselen van Godsdienstige en staatkundige onafhankelijkheid, welke KAREL haatte, voorstond? Hij besloot geheel met de lastige en strafbare vertegenwoordiger van de Evangelische en nationale begrippen te breken, en gaf zijn zuster aan JOHAN III, koning van Portugal, ten huwelijk. FREDERIK die in 1519 zich onverschillig getoond had voor de vertogen van de koning van Spanje, wist in 1524 de verontwaardiging welke het gedrag van de keizers hem deed ondervinden te boven te komen; maar de hertog JOHAN gaf met trotsheid te kennen dat die slag hem diep had gekwetst.

Men zag dus in het rijk de twee vijandelijke legers, welke het lange tijd moesten van een scheuren, duidelijker te voorschijn komen.

VI.

Vervolging.

De Roomse partij bepaalde zich daar niet bij. Het verbond van Regensburg moest niet slechts in schijn bestaan; het moest door bloed bezegeld worden. FERDINAND en CAMPEGGI begaven zich te samen langs de Donau van Regensburg naar Wenen, en deden elkaar, gedurende de reis, wrede beloften. De vervolging begon terstond in de Oostenrijkse staten.

Caspard Tauber.

Een burger van Wenen, CASPARD TAUBER, had LUTHERS boeken verspreid, en had zelf tegen de aanroeping van de heiligen, het vagevuur en de transsubstantiatie geschreven. In de gevangenis geworpen, werd hij door de rechters, zowel Godgeleerden als rechtsgeleerden, aangemaand om zijn dwalingen te herroepen. Men waande dat hij erin bewilligde, en alles bereidde zich in Wenen voor om het volk dit plechtige schouwspel te vertonen. Op de geboortedag van MARIA werden twee kansels op het kerkhof van St. STEPHANUS opgericht, een voor de bestuurder van het koor dat door zijn gezangen de bekering van de

ketter plechtstatig moest vermelden, en de ander voor TAUBER zelf. Men gaf hem het formulier van herroeping in de hand; het volk, de zangers en de priesters waren in stille verwachting. Hetzij dat TAUBER geen belofte gedaan had, of dat op het oogenblik van de afzwering zijn geloof eensklaps weer met nieuwe kracht zich verlevendigde, hij riep uit: "Ik ben niet overtuigd, en ik beroep mij op het heilig Roomse rijk!" De kerkelijken, het koor, het volk worden met verbazing en schrik bevangen. Maar TAUBER vervolgt, liever de dood te verlangen dan het Evangelie te verloochenen. Hij werd onthoofd en zijn lichaam werd verbrand; en zijn moed maakte op de burgers van Wenen een onuitwisbare indruk.

Een boekverkoper.

Te Offen, in Hongarije, had een Evangelisch boekverkoper, met name JOHAN, het Nieuwe Testament en de boeken van LUTHER door het land verspreid. Men bond hem aan een paal, vervolgens stapelde men van tijd tot tijd al zijn boeken rondom hem opeen, zodat hij als in een toren besloten was, en men stak die stapel in brand. JOHAN betoonde een onwankelbare moed, te midden van de vlammen uitroepende, dat hij het geluk had van voor de Heer te lijden. "Er wordt bloed op bloed vergoten," riep LUTHER uit bij het vernemen van deze dood; "maar dat edele bloed wat Rome gelieft te vergieten, zal ten laatste de paus met al zijn koninkrijken en al zijn koningen verstikken."

Wreedheden in Wurtemberg.

Het fanatisme ontvlamde al meer en meer; men verdreef de Evangelische dienaren van de Kerk, men verbande de overheden; men ging soms tot de vreselijkste strafoefeningen over. In Wurtemberg deed een inquisiteur, met name REICHLER, de Luthers en vooral de predikers aan de bommen ophangen. Men zag onmenselijke op een hardvochtige wijze Evangeliedienaren met de tong aan de post vastnagelen; zodat die ongelukkigen, hun krachten inspannende en zich van de houten stijl waaraan zij vastgenageld waren met geweld losrukkende, zich op een vreselijke wijze verminkten om hun vrijheid te herkrijgen, en zichzelf van die gave van de spraak beroofden welke zij lange tijd hadden dienstbaar gemaakt om het Evangelie te verkondigen.

Salzburg, Beieren, Pommeren.

Dezelfde vervolgingen hadden in de overige staten van het Catholieke bondgenootschap plaats. Een Evangeliedienaar van het land van Salzburg werd naar de gevangenis gevoerd waar hij zijn dagen moest eindigen; terwijl de gerechtsdienaren die hem vergezelde in een herberg aan de weg zich met drinken bezig hielden, verschalkten twee jonge landlieden, met medelijden bewogen, hun waakzaamheid en verlost den predikant. De woede van de aartsbisschop ontvlamde tegen deze arme lieden, en zonder hun enig proces te doen ondergaan, beval hij dat zij onthoofd zouden worden. Zij werden in stilte en zeer vroeg in de morgen naar buiten de stad gevoerd; op de vlakte gekomen waar zij moesten sterven, was de scherprechter zelf in tweestrijd; want, zei hij, zij zijn niet gevonnist geworden. "Doe wat ik u beveel," antwoordde hem de zaakgelastigde van de bisschop op een stuurse wijze, "en laat er de verantwoordelijkheid van aan de vorst over!" En de hoofden van de jeugdige bevrijders vielen oogenblikkelijk onder het zwaard.

De vervolging verwoestte vooral de staten van de hertogen van Beieren; de priesters werden afgezet, de edellieden van hun kastelen verjaagd; in het gehele land waren verklikkers; in alle harten heersten wantrouwen en schrik. Een overheidspersoon, BERNARD FICHTEL, begaf zich voor de zaken van de hertog naar Neuremberg; hij ontmoette op de grote weg FRANCISCUS BOURKARD, professor van Ingolstadt, vriend van doctor ECK. BOURKARD sprak hem aan, en zij gingen met elkaar voort. Na de avondmaaltijd begon de professor over Godsdienstzaken te spreken; FICHTEL, zijn reisgenoot kennende, herinnerde

hem dat het nieuwe edict zulke gesprekken verbood. "Onder ons," antwoordde BOURKARD, "er is niets te vrezen." -"Ik geloof niet," zei daarop FICHTEL, "dat dit edict ooit kan ten uitvoer gebracht worden;" vervolgens drukte hij zich op een dubbelzinnige wijze over het vagevuur uit, en zei dat het een verschrikkelijke zaak was uithoofde van Godsdienstige gevoelens met de dood te straffen. Bij deze woorden kon BOURKARD zich niet bedwingen. "Wat is rechtmatige," riep hij uit, "dan al die schelmen van Luthersen het hoofd af te houwen!" Hij verliet echter FICHTEL op een vriendelijke wijze, maar hij ging hem aanklagen. FICHTEL werd in de gevangenis geworpen, en die ongelukkige, welke nooit gedacht had om martelaar te worden en wiens overtuiging niet vast was, ontging de dood niet dan door een schandelijke herroeping. Men was nergens meer veilig, zelfs niet in de schoot van een vriend.

Maar de dood die FICHTEL ontkwam, ondervonden anderen. Tevergeefs werd het Evangelie niet meer dan in het geheim gepredikt; de hertogen vervolgden het in de donkerheid, in het verborgene, onder de daken van de huizen, in de verborgen schuilhoeken op het land.

"Kruis en vervolging," zei LUTHER, "heersen in Beieren; die wilde beesten gaan woedend te werk."

Het noorden Van Duitsland zelf was tegen die wreedheden niet beveiligd. BOGISLAUS, hertog van Pommeren, gestorven zijnde, vervolgde zijn zoon, aan het hof van hertog GEORGE opgevoed, het Evangelie; SUAVEN en KNIPSTRAW moesten vluchten.

Maar het was in het Holsteinsche dat toen één van de grootste voorbeelden van fanatisme gegeven werd.

Hendrik van Zutphen.

HENDRIK VAN ZUTPHEN, gelijk wij gezien hebben uit het klooster van Antwerpen ontsnapt, predikte het Evangelie te Bremen; NIKOLAAS BOYE, prediker te Meldorf, in het land van Dittmarschen, en vele godvruchtige lieden van die streken beriepen hem om hun JEZUS CHRISTUS te verkondigen; hij voldeed aan hun verlangen. Terstond hielden de prior van de Dominicaners en de vicaris van de officiaal van Hamburg raad. "Indien hij predikt en het volk hem hoort," zeiden zij, "is alles verloren!" Na een onrustige nacht doorgebracht te hebben, stond de prior zeer vroeg op en begaf zich naar de onbebouwde en dorre heide, waar gewoonlijk de acht en veertig regenten des lands bijeenkwamen. "De monnik van Bremen is gekomen," zei hij hun, "om al de Dittmarschers te verderven!" Die acht en veertig eenvoudige en onkundige mannen welke men verzekerde dat zij een grote roem zouden verwerven door de wereld van de kettersen monnik te verlossen, besloten hem ter dood te brengen, zonder hem nog gezien of gehoord te hebben.

Het was Zaterdag, en de prior wilde beletten dat HENDRIK des Zondags zou prediken. Hij kwam in het midden van de nacht bij de prediker BOYE, met de brief van de acht en veertig regenten. "Indien God wil dat ik bij de Dittmarschers sterve," zei HENDRIK VAN ZUTPHEN, "is de hemel daar even zo nabij als ergens elders; ik zal prediken."

Hij beklom de kansel en predikte met kracht. De hoorders, door zijn Christelijke welsprekendheid geroerd en ontvlamd, hadden nauwelijks de tempel verlaten of de prior stelde hun een brief van de acht en veertig regenten ter hand, welke hun verbood de monnik te laten prediken. Zij zonden terstond hun vertegenwoordigers naar de heide, en na veel woordenwisselingen, kwamen de Dittmarschers onderling overeen om, uithoofde van hun grote onkunde, tot Pasen te wachten. Maar de prior, verstoord, ging naar enigen van de regenten en ontvlamde opnieuw hun ijver. "Wij zullen hem schrijven," zeiden zij. -"Wees voor hem op uw hoede," antwoordde de prior, "wanneer hij begint te spreken, kan men niets meer tegen hem doen. Men moet hem bij de nacht grijpen en hem verbranden vóórdat hij de mond heeft kunnen openen."

Dus werd er besloten. De volgende dag van het feest van de ontvangenis, de nacht gekomen zijnde, hief men het *Ave Maria* aan. Op dit sein verzamelden zich al de boeren van de naburige dorpen ten getale van vijfhonderd, en de aanvoerders drie tonnen Hamburger bier de bodem hebbende doen inslaan, deelden hun op die wijze een grote moed mee. Het uur van middernacht sloeg toen men te Meldorf aankwam; de boeren waren gewapend; de monniken droegen flambouwen; allen trokken zonder orde voort, woeste kreten wisselende; bij het komen aan het dorp, bewaarde men een diep stilzwijgen, uit vrees dat HENDRIK zou ontsnappen.

Eensklaps liep men de deuren van de pastorie open; de dronken boeren stormden erin en sloegen al wat zich voor hen vertoonde; zij wierpen vaten, ketels, bekers, kleren door elkaar, namen het goud en zilver dat zij vinden konden, en, de arme pastoor op het lijf vallende, sloegen zij hem al schreeuwende: Sla dood! sla dood!" Daarna wierpen zij hem in het slijk. Maar het was om HENDRIK dat het te doen was; zij trokken hem van zijn bed, bonden hem de handen op de rug en sleepten hem zonder kleren en door een strenge kou mee. "Wat zijt gij toch hier komen doen?" zeiden zij tot hem.

HENDRIK met zachtzinnigheid geantwoord hebbende, zeiden zij: "Weg! weg met hem! indien wij hem horen, zullen wij ketters worden als hij!" Men had hem naakt over het ijs en de sneeuw gesleept; zijn voeten waren bebloed; hij smeekte dat men hem te paard zouden zetten: "Ja waarlijk," antwoordden zij spottende, "wij zullen de ketters paarden bezorgen!...Voort!..." En zij sleepten hem tot de heide voort. Een vrouw, die aan de deur van haar huis stond op het ogenblik dat de arme dienaar Gods voorbijging, begon te wenen: "Goede vrouw," zei HENDRIK tot haar, "ween niet over mij." De baljuw sprak zijn veroordeling uit. Toen sloeg een van de woestelingen die hem voortgesleept hadden de prediker van JEZUS CHRISTUS met een degen op het hoofd; een ander gaf hem een slag met een knods; daarop bracht men hem een arme monnik, opdat hij biechten zou. "Broeder," zei HENDRIK tot hem, "heb ik u enig kwaad gedaan?" - "Geen," antwoordde de monnik. - "Ik heb u dan niets te biechten," hernam HENDRIK, "en gij hebt mij niets te vergeven." De monnik trad beschaamd terug. Tevergeefs poogde men de brandstapel aan te steken, het vuur wilde niet vatten. De martelaar bleef dus twee uren voor de woedende boeren vreedzaam en met ten hemel gerichte ogen staan. Toen men hem bond om hem op de brandstapel te werpen, begon hij zijn geloof te belijden. "Brand eerst," zei tot hem een boer hem met de vuist op de mond slaande, "en dan zult gij spreken!" Men smeed hem, maar hij viel op zijde; JOHAN HOLME, een knods grijpende, sloeg hem op de borst, en men strekte hem dood op vurige kolen uit.

"Zodanig is de waarachtige geschiedenis van het lijden van de heilige martelaar HENDRIK VAN ZUTPHEN."

VII.

Verdeeldheden.

Terwijl de Roomse partij overal het zwaard tegen de Hervorming trok, onderging dit werk nieuwe ontwikkelingen. Het is niet te Zurich of te Genève, het is binnen Wittenberg zelf, het brandpunt van de Godsdienstige Lutherse opwekking dat men de beginselen van die Hervormde Kerk moet zoeken, waarvan CALVIJN de grootste leraar geworden is. Die twee grote families hebben in dezelfde wieg geslapen. De eensgezindheid had hun gelijke leeftijd moeten kronen. Maar het geschil over het Avondmaal eenmaal ontstaan zijnde, verwierp LUTHER met geweld het hervormd element en bepaalde zichzelf en zijn Kerk bij een uitsluitend Lutheranisme. Het verdriet dat hij van die mededingende leer ondervond deed hem iets van de goedhartigheid verliezen, welke hem eigen was, en gaf hem een geest van wantrouwen, een hebbelijke ontevredenheid en een verbittering welke hij tot hiertoe niet gehad had.

Het is tussen de twee oude vrienden, tussen de kampvechters die te Leipzig gezamenlijk tegen Rome gestreden hadden, tussen CARLSTADT en LUTHER, dat die twist uitbrak. Hun gehechtheid aan tegenovergestelde leerstellingen kwam zowel bij de één als de ander uit achtenswaardige drijfveren voort. Inderdaad, er zijn twee uitersten in het stuk van Godsdienst; het een bestaat in alles tot de stof terug te brengen; het ander in alles te vergeestelijken. Het eerste dier uitersten is dat van Rome; het tweede is dat van de Mystieken. De godsdienst is, gelijk de mens zelf, samengesteld uit een geest en een lichaam; de zuivere idealisten zowel als de materialisten hebben in zaken van godsdienst of van wijsbegeerte even zeer ongelijk.

Heilig Avondmaal.

Zodanig is het grote onderzoek dat zich onder het geschil over het Avondmaal verborgen bevindt. Terwijl een oppervlakkig oog daarin slechts een kleine woordentwist ziet, ontdekt een scherpzinniger blik daarin een van de gewichtigste geschillen die de menselijke geest kunnen bezig houden.

Twee uitersten.

De Hervormers verdelen zich hier in twee legers, maar ieder van deze leger voert een gedeelte van de waarheid met zich. LUTHER, met zijn aanhangers, wil een overdreven Spiritualismus bestrijden; CARLSTADT en de Hervormden vallen een hatelijk Materialismus aan. Ieder van hun strijdt tegen de dwaling welke hem de gevaarlijkste toeschijnt, en bij het bestrijden van deze, gaat hij mogelijk verder dan de waarheid. Maar het schaadt niet; ieder van hun is oprecht in zijn gewone bedoeling, en, schoon behorende tot twee verschillende legers, bevinden zich deze twee beroemde leraars beiden onder een gemeenschappelijk vaandel geschaard, onder dat van JEZUS CHRISTUS die alleen de waarheid in haar oneindige uitgestrektheid is.

Carlstadt.

CARLSTADT geloofde dat niets de ware vroomheid meer kon benadelen dan het vertrouwen op uiterlijke ceremoniën en op een zekere magische invloed van de Sacramenten. De uitwendige deelneming aan het Sacrament van het Avondmaal is genoeg tot behoud, had Rome gezegd, en dit beginsel had de Godsdienst verstoffelijkt. CARLSTADT zag niets beter, om haar opnieuw te vergeestelijken, dan alle tegenwoordigheid van CHRISTUS lichaam te ontkennen, en hij leerde dat de heilige maaltijd voor de gelovigen eenvoudig een onderpand van hun verlossing was.

Luther.

Wat LUTHER aangaat, hij nam bij deze gelegenheid een geheel tegenovergestelde richting. Hij had, in het begin, in dezelfde zin als wij zo-even aangewezen hebben, gestreden. In zijn geschrift over de mis, dat in het jaar 1520 verscheen, zei hij: "Ik kan elke dag de Sacramenten gebruiken, indien ik mij slechts het woord en de belofte van CHRISTUS herinner, en indien ik er mijn geloof door aankweek en versterk." Nooit hebben CARLSTADT, ZWINGLI of CALVIJN iets sterker gezegd. Het schijnt zelfs dat op dit tijdstip dikwijls de gedachte bij hem opkwam, dat een zinnebeeldige verklaring van het Avondmaal het krachtigste wapen zijn zou om het gehele pauselijke stelsel geheel en al omver te werpen: want hij zei in het jaar 1525, dat hij vijf jaren tevoren een harde strijd voor die leer had doorgestaan, en dat degene die hem bewezen had dat er slechts brood en wijn in het Avondmaal was, hem een grote dienst zou bewezen hebben.

Mysticisme van de Wederdopers.

Maar nieuwe omstandigheden brachten hem in een Soms driftige tegenkating van die inzichten zelve welke hij zo nabij was gekomen. De geestdrijverij van de Wederdopers verklaart de richting welke LUTHER toen nam. Die geestdrijvers hielden zich niet tevreden, met wat zij het uitwendige Woord noemden, namelijk de Bijbel, min te achten, en op bijzondere openbaringen van de Heiligen Geest aanspraak te maken; zij begonnen ook het Sacrament van het Avondmaal als iets uitwendigs te verachten, en van een inwendige gemeenschap als de enige ware te spreken. Van toen af zag LUTHER in al de proeven welke men deed om de leer van het Avondmaal op een zinnebeeldige wijze te verklaren, niets anders dan het gevaar om het gezag van de heilige Schrift omver te stoten, om voor derzelve ware zin willekeurige allegoriën in de plaats te stellen, om alles in de Godsdienst te vergeestelijken, om deze niet in Goddelijke gunstbewijzen, maar in menselijke indrukken te doen bestaan, en dus voor het ware Christendom een mysticismus, een theosophie, een fanatisme in de plaats te stellen, welke ongetwijfeld van dezelfs graf zouden worden. Men moet het erkennen, zonder LUTHERS krachtige tegenstand zou de mystieke, dweepachtige, subjectieve richting toen misschien snelle vorderingen gemaakt hebben en al de weldaden hebben doen verloren gaan welke de Hervorming in de wereld moest verspreiden.

Carlstadt in Orlamunde.

CARLSTADT, ongeduldig van zijn geloof niet vrij in Wittenberg te kunnen ontwikkelen, in zijn geweten gedrongen om een stelsel te bestrijden dat volgens hem "de dood van CHRISTUS verlaagde en zijn gerechtigheid vernietigde," besloot "om ter liefde van de arme wreed bedrogen Christenheid een opzienbarende stap te doen." Hij verliet Wittenberg in het begin van het jaar 1524, zonder voorkennis noch van de hogeschool noch van het kapittel, en begaf zich naar het stadje Orlamunde, welks kerk onder zijn opzicht geplaatst was. Hij deed er de vicaris afzetten, deed zich in de plaats als predikant benoemen, en zette zich ten spijt van het kapittel, van de hogeschool en van de keurvorst, op deze nieuwe post neer.

Weldra verspreidde hij er zijn leer. "Het is onmogelijk," zei hij, "in de wezenlijke tegenwoordigheid enig voordeel te vinden dat niet reeds uit het geloof voortspruit; zij is dan onnut." Om de woorden van CHRISTUS bij de instelling van het Avondmaal te verklaren, had hij tot een uitlegging de toevlucht genomen welke de Hervormde Kerken niet aangenomen hebben. Bij de redetwist van Leipzig had LUTHER deze woorden: *Gij zijt PETRUS en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen* verklaard door die twee voorstellingen vanee te scheiden, en de laatste op de persoon des Verlossers toe te passen. "Eveneens," zei CARLSTADT, "hebben de woorden *neemt, eet* betrekking op het brood; maar *dit is mijn lichaam* heeft betrekking op JEZUS CHRISTUS, die zichzelf toen door het zinnebeeldig teken van het breken des broods vertoonde en daardoor te kennen gaf dat dit lichaam weldra zou verbroken worden."

Luther's zending.

CARLSTADT bepaalde zich daar niet bij. Nauwelijks van de voogdijschap van LUTHER ontslagen, gevoelde hij zijn ijver tegen de beelden weer verlevendigen. Zijn onvoorzichtige redenen, zijn geestdrijvende woorden konden, in die tijden van gisting, de gemoederen licht ontvlammen. Het volk, een tweede ELIAS menende te horen, verbrijzelde de afgoden van Baal. Deze ijver sloeg weldra op de dorpen van de omtrek over. De keurvorst wilde tussen beiden komen; maar de landlieden antwoordde hem dat men God meer moest gehoorzamen dan de mensen. Toen besloot de vorst LUTHER naar Orlamunde te zenden om er de vrede te herstellen. LUTHER zag in CARLSTADT een man door eerezucht verteerd, een geestdrijver die zich zou laten vervoeren om JEZUS CHRISTUS zelf de oorlog aan te doen. Mogelijk had FREDERIK een wijzere keus kunnen doen. LUTHER vertrok, en CARLSTADT moest die

lastige mededinger nog eenmaal zijn plannen van hervorming zien komen verstoren en hem in zijn vaart stuiten.

Jena lag op de weg naar Orlamunde. De 23ste Augustus in die stad gekomen, beklom LUTHER de 24ste des morgens te zeven uur de kansel; hij sprak gedurende anderhalf uur voor een talrijke schare tegen het fanatisme, het oproer, de verwoesting van de beelden en de versmading van de wezenlijke tegenwoordigheid, zich vooral met kracht tegen de nieuwigheden van Orlamunde verheffende. Hij noemde CARLSTADT niet, maar ieder kon gissen wie hij op het oog had.

Ontmoeting bij de middagmaaltijd.

CARLSTADT bevond zich, hetzij toevallig of met opzet, te Jena, en was onder het getal van LUTHERS hoorders. Hij stond niet in beraad om te trachten rekenschap van deze leerrede te krijgen. LUTHER zat met de prior van Wittenberg, de burgemeester, de secretaris, de predikant van de stad Jena en vele ambtenaren van de keizer en van de markgraaf aan de middagmaaltijd, toen men hem een brief van CARLSTADT ter hand stelde welke een gesprek met hem verlangde; hij gaf die aan de dichtst bij hem zittende en antwoordde de bringer: "Indien doctor CARLSTADT bij mij wil komen, zij het zo; indien hij dat niet wil, kan ik hem ontberen." CARLSTADT kwam. Zijn komst maakte een levendige indruk op het gehele gezelschap. De meesten, ongeduldig om de twee leeuwen handgemeen te zien, staakten de maaltijd en openden grote ogen, terwijl de meer vreesachtigen van schrik verbleekten.

CARLSTADT, op LUTHERS uitnodiging, tegen over hem plaats genomen hebbende, zei tot deze: "Mijnheer de doctor, gij hebt mij heden, in uw leerrede, op dezelfde rij geplaatst met degenen die oproer en sluipmoord prediken. Ik verklaar zulk een beschuldiging voor vals."

LUTHER. "Ik heb u niet genoemd; maar daar gij het u aangetrokken hebt, laat het dan zo zijn."

Er was een ogenblik van stilzwijgen. CARLSTADT hernam: "Ik neem op mij te bewijzen dat gij ten aanzien van de leer van het Sacrament u zelf hebt tegengesproken, en dat sinds de tijd van de Apostelen niemand die zo zuiver heeft voorgesteld als ik."

LUTHER. "Schrijf; strijd!"

CARLSTADT. "Ik bied u een openbare redetwist te Wittenberg of te Erfurt aan, indien gij mij een vrijgeleide bezorgt."

LUTHER. "Vrees niets, mijnheer de doctor."

CARLSTADT. "Gij bindt mij handen en voeten, en wanneer gij mij buiten staat gesteld hebt om mij te verdedigen, slaat gij mij."

Er volgde een ogenblik van stilzwijgen. LUTHER hernam: "Schrijf tegen mij, maar openlijk, niet in het geheim."

CARLSTADT. "Indien ik wist dat gij oprecht met mij zou spreken, zou ik het doen."

LUTHER. "Doe het, en ik zal u een gulden geven."

CARLSTADT. "Geef mij die; ik neem hem aan."

Bij deze woorden stak LUTHER de hand in de zak, haalde er een goudgulden uit, en, hem aan CARLSTADT gevende, zei hij: "Neem die, en val mij dapper aan."

CARLSTADT, de goudgulden in de hand houdende, wendde zich naar het gezelschap, en zei: "Waarde broeders, deze is voor mij *arrabo*, een onderpand dat ik de macht heb om tegen doctor LUTHER te schrijven; ik neem u allen tot getuigen."

Vervolgens de gulden krom buigende opdat men die zou kunnen herkennen, stak hij hem in zijn beurs en reikte LUTHER de hand. Deze dronk op zijn gezondheid; CARLSTADT deed dat wederkerig. "Hoe krachtiger uw aanvallen zijn zullen, hoe aangener zij mij zullen wezen," hernam LUTHER.

"Indien ik u niet raak," antwoordde CARLSTADT, "zal het mijn schuld zijn."

Zij gaven elkaar nogmaals de hand, en CARLSTADT vertrok."

Dus, zegt een geschiedschrijver, evenals uit een enkele vonk dikwijls een geheel bos in brand geraakt, zag men uit een klein begin een grote verdeeldheid in de Kerk ontstaan.

LUTHER vertrok naar Orlamunde, en kwam er, door het toneel van Jena slecht voorbereid, aan. Hij deed de raad en de Kerk bijeenkomen, en zei: "Noch de keurvorst, noch de hogeschool willen CARLSTADT als uw herder erkennen." -"Indien CARLSTADT onze herder niet is," antwoordde de thesaurier van de raad van de stad, "is de heilige PAULUS een vals leraar, en uw boeken zijn leugenen, want wij hebben hem verkozen."

Terwijl hij deze woorden sprak, trad CARLSTADT binnen. Enigen dergenen die zich het naast bij LUTHER bevonden wenkten hem te gaan zitten; maar CARLSTADT, recht op LUTHER aankomende, zei tot hem: "Waarde heer doctor, indien gij het wilt toelaten, zal ik u ontvangen.

LUTHER. "Gij zijt mijn vijand. Ik heb u daartoe een goudgulden gegeven."

CARLSTADT. "Ik wil u vijand blijven zolang gij zelf de vijand van God en van Zijn waarheid zult blijven.

LUTHER. "Vertrek; ik kan niet toelaten dat gij hier tegenwoordig zijt.

CARLSTADT. "Deze samenkomst is openbaar. Indien uw zaak rechtvaardig is, waarom mij dan gevreesd?

LUTHER, tot zijn bediende. Span in, span in; ik heb niets met CARLSTADT te verrichten; en daar hij niet wil heen gaan, vertrek ik."

Te gelijker tijd stond LUTHER op; toen ging CARLSTADT heen.

Na een ogenblik stilzwijgens, hernam LUTHER: "Bewijs uit de heilige Schrift dat men de beelden moet vernielen."

EEN RAADSHEER. "Mijn heer de doctor, gij zult mij toch toestemmen dat MOZES Gods geboden geweten heeft?" (Een Bijbel openende) "Wel nu! zie hier zijn woorden: *Gij zult u geen gesneden beeld noch enige gelijkenis maken.*"

LUTHER. "Er is in deze plaats alleen spraak over afgodsbeelden. Wanneer ik in mijn kamer een crucifix opgehangen heb wat ik niet aanbid, in welk opzicht kan mij dat benadelen?"

EEN SCHOENMAKER. "Ik heb dikwijls mijn hoed afgenomen voor een beeld dat zich in een kamer of op de weg bevond. Het is afgodendienst welke God de eer ontnemt welke Hem alleen toekomt."

LUTHER. "Men zal dan ook, uit hoofde van het misbruik, de vrouwen moeten verdelgen en de wijn op de straat werpen?"

EEN ANDER LID VAN DE KERK. "Nee, dat zijn schepselen Gods, welke het ons niet geoorloofd is te verdelgen."

Samenkomst in Orlamunde.

Nadat de onderhandeling nog enige tijd geduurd had, beklommen LUTHER en de zijnen hun rijtuig, verbaasd over dit toneel, en zonder de inwoners te hebben kunnen overtuigen die ook voor zichzelf aanspraak maakten op het recht om de heilige Schrift vrij te verklaren en uit te leggen. De beweging was in Orlamunde groot; het volk hoonde LUTHER; enige lieden riepen hem zelfs toe: "Maak u weg, in naam van alle duivelen! En breek de hals vóór dat gij buiten onze stad gekomen zijt!" Nog nooit had de Hervormer zulke vernederingen ondergaan.

Hij begaf zich naar Kale, waar de predikant insgelijks de gevoelens van CARLSTADT omhelsd had, en hij besloot er te prediken. Maar op de predikstoel komende, vond hij er de overblijfselen van een crucifix. Hij gevoelde in het eerst een hevige ontroering; vervolgens, zich spoedig herstellende, verzamelde hij de stukken in een hoek van de kansel en hield een predikatie waarin geen enkele zinspeling op deze omstandigheid gevonden werd. "Het is door verachting," zei hij later, "dat ik mij op de duivel heb willen wreken."

Carlstadt gebannen.

Hoe meer de keurvorst zijn einde naderde, hoe meer hij scheen te vrezen dat men in de Hervorming te ver ging. Hij beval dat CARLSTADT van zijn bedieningen zou ontzet worden en dat hij niet slechts Orlamunde, maar ook de keurvorstelijke staten zou verlaten. Tevergeefs kwam de Kerk van die plaats voor hem tussen beiden; tevergeefs verlangde zij dat men hem tenminste zou vergunnen om daar als burger te blijven wonen, hem toestaande om van tijd tot tijd een predikatie te doen; tevergeefs stelde zij voordat zij de waarheid van God meer achtte dan de gehele wereld, en zelfs dan duizend werelden, zo God er duizend geschapen had, FREDERIK was onbewegelijk; hij ging zelfs zover van de ongelukkigen CARLSTADT het nodige geld voor zijn reis te weigeren. LUTHER had geen deel aan die hardheid van de vorst; deze was ver van zijn karakter verwijderd, en hij bewees dat later. Maar CARLSTADT beschouwde hem als de bewerker van zijn ongeluk, en vervulde Duitsland met zijn klachten en zuchten. Hij schreef een brief tot afscheid aan zijn vrienden te Orlamunde. Deze brief, om welken te lezen men de klokken luidde, en die voor de vergaderde en wenende gemeente gelezen werd, was getekend: "ANDREAS BODENSTEIN, door LUTHER verdreven zonder door hem gehoord of overtuigd te zijn geworden."

Men kan niet zonder smart deze twee mannen, eertijds vrienden en beiden uitstekend, dus met elkaar handgemeen zien. Een gevoel van droefheid maakte zich van al de discipelen van de Hervorming meester. Wat zou ervan haar worden, nu haar beroemdste verdedigers handgemeen werden? LUTHER bespeurde die vrees en trachtte deze te bedaren. "Strijden wij," zei hij, "als strijdende voor een ander. De zaak is van God, de zorg is van God, het werk is van God, de overwinning is van God, de eer is van God. Hij zal zonder ons strijden en overwinnen. Wat vallen moet, val! Wat in stand moet blijven, blijf in stand! Het is niet onze zaak welke verricht wordt, en het is niet onze eer welke wij zoeken!"

CARLSTADT nam zijn toevlucht naar Straasburg, waar hij vele schriften uitgaf. Hij verstond, zegt doctor SCHEUR, het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws in de grond; en LUTHER erkende zijn meerdere geleerdheid. Met een verheven ziel begaafd, offerde hij zijn goede naam, zijn stand, zijn vaderland, zijn brood zelfs aan zijn overtuigingen op. Later begaf hij zich naar Zwitserland; daar had hij zijn onderwijzingen moeten beginnen: zijn onafhankelijkheid had de vrije dampkring nodig waar de ÆCOLAMPADIUSSEN en de ZWINGLI'S adem haalde. Zijn leer verwekte weldra een aandacht zo groot als die welke de eerste thesen van LUTHER hadden verworven. Zwitserland scheen gewonnen; BUCER, CAPITO scheen met haar meegesleept.

Toen steeg de verontwaardiging van LUTHER ten hoogsten top, en hij gaf één van de krachtigste, maar ook één van de hevigste van zijn strijdschriften, namelijk zijn boek "*Tegen de hemelse profeten*" in het licht.

Dus begon de Hervorming, aangevallen door de paus, aangevallen door de keizer, aangevallen door de vorsten, ook zichzelf te verwoesten. Zij scheen op het punt voor zoveel jammeren te bezwijken; en zekerlijk zou zij ook bezweken zijn, wanneer zij een menselijk werk geweest was. Maar, op het punt van te vergaan, verhief zij zich weldra met nieuwe kracht.

VIII.

Voortgang.

Het Catholieke bondgenootschap van Regensburg en de vervolgingen welke het vergezelden verwekten bij de Germaanse volken een krachtige tegenstand. De Duitsers waren niet gezind om zich dat Woord van God te laten ontnemen wat hun eindelijk gegeven was geworden; en op de bevelen van KAREL V, op de bullen van de paus, op de bedreigingen en brandstapels van FERDINAND en van de overige Catholieke vorsten antwoordden zij: "Wij zullen het bewaren!"

Tegenstand van de verbondenen.

Nauwelijks hadden de verbondenen Regensburg verlaten, of de afgevaardigden van de steden, wier bisschoppen aan dat verbond deel genomen hadden, verbaasd en verontwaardigd, verenigden zich te Spiers en besloten dat hun predikers, in weerwil van de verboden van de bisschoppen, niet dan het Evangelie en het Evangelie alleen zouden prediken, overeenkomstig het woord van de Profeten en Apostelen. Vervolgens maakten zij zich gereed om aan de nationale vergadering een vastberaden en eenparig voorstel van hun mening aan te bieden.

De keizerlijke brief, gedagtekend van Burgos, kwam, wel is waar, al hun overleggingen verstoren. Nochtans, omstreeks het einde des jaars, zwoeren de afgevaardigden van die steden en vele personaadjen te Ulm verenigd elkaar, zo zij aangevallen werden, onderlinge hulp te verlenen.

Dus stelden de vrije steden tegen het leger, door Oostenrijk, Beieren en de bisschoppen gevormd, terstond een ander over waarin zij de banier des Evangelies en van de nationale vrijheden plantten.

Ontmoeting van Philippus van Hessen en Melancton.

Terwijl de steden zich op de voorposten van de Hervorming plaatsten, werden vele vorsten voor haar zaak gewonnen. Op één van de eerste dagen van de maand Juni 1524, kwam MELANCTON te paard van het bezoeken van zijn moeder terug, vergezeld van CAMERARIUS en enige andere vrienden, toen hij, nabij Frankfort, een luisterrijke stoet ontmoette. Het was PHILIPPUS landgraaf van Hessen, die drie jaren tevoren LUTHER te Worms bezocht had, en die zich nu naar de feesten van Heidelberg begaf, waar zich al de vorsten van Duitsland moesten bevinden.

Zo bracht de Voorzienigheid PHILIPPUS beurtelings met de twee Hervormers in aanraking. Men wist dat de beroemde leraar naar zijn vaderland gegaan was; één van de ridders van de landgraaf zei tot hem: "Het is, denk ik, MELANCTON." Terstond gaf de jonge vorst zijn paard de sporen, en bij de leraar komende, zei hij tot hem: "Zijt gij PHILIPPUS?" "Ik ben het," antwoordde de geleerde een weinig beschroomd, en zich gereed makende om uit eerbied van het paard te stijgen. "Blijf zitten," zei de vorst: "keer om en kom bij mij de nacht doorbrengen; ik wens u over enige zaken te spreken; vrees niets." -"Wat zou ik van zulk een vorst als gij kunnen vrezen?" antwoordde de doctor. -"Ei, ei!" zei de landgraaf lachende, "indien ik u meenam en aan CAMPEGGI overleverde, zou hij er niet boos om zijn, denk ik." De twee PHILIPPUSSEN rijden naast elkaar voort; de vorst vraagt, de doctor antwoordt, en de landgraaf is opgetogen over de heldere en treffende inzichten welke hem meegedeeld worden. MELANCTON hem eindelijk verzoekende hem zijn weg te laten vervolgen, scheidt PHILIPPUS van Hessen niet dan met moeite van hem. "Onder één voorwaarde," zei hij tot hem, "dat gij namelijk, zodra gij ten uwen zijt wedergekeert, met nauwkeurigheid de vraagstukken behandelt waarover wij geredetwist hebben en dat gij mij uw geschrift toezendt." MELANCTON beloofde het. "Ga dan," zei PHILIPPUS tot hem, "en reis door mijn staten."

De landgraaf voor het Evangelie gewonnen.

MELANCTON stelde met zijn gewone bekwaamheid een *Kort begrip van de vernieuwde leer van het Christendom* op; en dit geschrift, vol beknoptheid en kracht, maakte een beslissende indruk op de geest van de landgraaf. Kort na zijn terugkomst van de feesten van Heidelberg, vaardigde die vorst, zonder zich bij de vrije steden te voegen, van zijn kant een bevel uit, waarbij hij, zich tegen het bondgenootschap van Regensburg aankantende, gebod dat het Evangelie in al de zuiverheid gepredikt zouden worden. Hij omhelsde het zelf met al de kracht van zijn karakter. "Ik wil liever," riep hij uit, "mijn lichaam en mijn leven, mijn staten en mijn onderdanen, dan Gods Woord verliezen." Een monnik, de minderbroeder

FERBER, deze gezindheid van de vorst voor de Hervorming bemerkende, schreef hem een brief vol verwijten, waarin hij hem bezwoer aan Rome getrouw te blijven. "Ik wil," antwoordde PHILIPPUS, "getrouw blijven aan de oude leer, maar zo als zij in de Schrift vervat is." Daarop bevestigde hij met grote nadruk, dat de mens alleen door het geloof gerechtvaardigd wordt. De monnik zweeg, geheel verbaasd. Men noemde de landgraaf "de discipel van MELANCHTON."

De Palts, Lunenburg, Holstein.

Andere vorsten volgden een dergelijke richting. De keurvorst van de Palts weigerde zich aan enige vervolging te lenen; de hertog van Lunenburg, neef van de keurvorst van Saksen, begon zijn staten te hervormen; en de koning van Denemarken beval dat in het Sleeswijkse en Holsteinse ieder vrij zouden zijn om God te dienen zo als zijn geweten hem zou gebieden.

De grootmeester te Wittenberg.

De Hervorming deed een nog belangrijker aanwinst. Een vorst, wiens bekering tot het Evangelie tot onze tijd toe grote gevolgen hebben moest, begon zich toen van Rome af te keren. Eens, omstreeks het einde van Juni, kort na de terugkering van MELANCHTON te Wittenberg, trad de grootmeester van de Teutonische orde, ALBERT, markgraaf van Brandenburg, LUTHERS kamer binnen. Dit hoofd van de monnik-ridders van Duitsland, die toen Pruisen bezaten, had zich naar de rijksdag van Neuremberg begeven, om tegen Polen de hulp van het rijk in te roepen. Hij kwam van daar met een verbrijzeld gemoed terug. Aan de een zijde hadden de predikatiën van OSIANDER en het lezen van het Evangelie hem overtuigd dat zijn monnikstand met Gods Woord in strijd was; aan de andere kant had de val van het nationaal bewind in Duitsland hem alle hoop benomen van de hulp te bekomen welke hij was komen invoeren. Wat zal hij dan doen?....

De Saksische raadsheer VAN PLANITZ, met wie hij Neuremberg verlaten had, nodigde hem uit de Hervormer te gaan bezoeken. "Wat denkt gij," zei de verontruste en geslingerde vorst tot LUTHER, "van de regel van mijn orde?"

LUTHER stond niet in twijfel; hij zag dat alleen een met het Evangelie overeenkomstig gedrag ook Pruisen kon redden. "Roep," zei hij tot de grootmeester, "de hulp van God in, verwerp de onzinnigen en verwarde regel van uw orde; doe die afschuwelijke vorstelijke waardigheid, dat waarlijk tweeslachtig wezen, dat noch geestelijk noch wereldlijk is, ophouden; vlied de valse kuisheid, streef naar de ware; treed in het huwelijk; en sticht een wettig rijk in de plaats van dat monster zonder naam."

Deze woorden tekende in de ziel van de grootmeester een gesteldheid af welke hij tot hiertoe slechts vluchtig had gezien. Een glimlach helderde zijn gelaatstrekken op; maar hij was te voorzichtig om zich uit te laten; hij zweeg. MELANCHTON, die tegenwoordig was, sprak evenals LUTHER, en de vorst keerde naar zijn staten terug, de Hervormers overtuigd latende dat het zaad wat zij in zijn hart geworpen hadden, eens vruchten zou dragen.

Dus hadden KAREL V en de paus zich tegen de nationale vergadering van Spiers verzet, uit vrees dat Gods Woord al de aanwezigen zou winnen; maar Gods Woord kan niet gebonden worden: men weigerde het toe te laten om in één van de zalen van een stad van de Neder-Palts te weergalmen; wel nu, het wreekte zich daarover door zich door al de provinciën te verspreiden; het bracht de volken in beweging, verlichtte de vorsten, en spreidde door geheel het rijk die Goddelijke kracht ten toon, welke noch pauselijke bullen, noch bevelen het ooit konden ontroven.

IX.

Hervormingen.

Terwijl de volken en hun opperhoofden dus naar het licht heenspoedden, beijverden zich de Hervormers om de grondbeginselen van het Christendom geheel te vernieuwen en te doorgronden. De eredienst hield hen het eerst bezig. De tijd, door de Hervormer bij zijn terugkering van de Wartburg bepaald, was gekomen. "Nu de harten door de Goddelijke genade versterkt zijn geworden," zei hij, "moet men de ergernissen die het rijk des Heeren bezoedelen doen verdwijnen, en iets in de naam van JEZUS durven ondernemen." Hij verlangde dat men onder beiderlei gestalte het Avondmaal zouden houden; dat men van het alles zou wegnemen dat strekte om er een offerande van te maken; dat er nimmer Christelijke bijeenkomsten zouden gehouden worden zonder dat Gods Woord er gepredikt werd; dat de gelovigen, of ten minste de priesters en de scholieren elke morgen te vier of vijf uur zouden bijeenkomen om het Oude Testament te lezen; en elke avond, te vijf of zes uur, om het Nieuwe te lezen; dat Zondags de gehele Kerk des voor- en namiddags zich zou verzamelen, en dat de hoogste regel van de eredienst zijn zou de klok van Gods Woord te doen luiden.

De Allerheiligen-kerk.

De Allerheiligen kerk te Wittenberg gaf vooral haar verontwaardiging lucht. Men vierde er jaarlijks 9901 missen, en men verbrandde er 35.570 ponden was, zegt ons SECKENDORF. LUTHER noemde haar "het heiligschendende Topheth." "Er zijn," zei hij, "niet meer dan drie of vier luie buiken die nog die schandelijke Mammon aanbidden, en indien ik het volk niet terughield, zou dit huis van al de heiligen of liever van al de duivelen reeds lang in de wereld zulk een gerucht gemaakt hebben dat men nooit dergelijk gehoord heeft."

De worsteling begon rondom deze kerk. Zij was als die oude heiligdommen van het Heidendom in Egypte, in Gallië en in Germanië, die vallen moesten, opdat het Christendom zich zou vestigen.

De val van de mis.

LUTHER, willende dat men in deze domkerk de mis zou afschaffen, leverde tot dit einde de 1ste Maart 1523 een eerste verzoekschrift bij het kapittel in en de 11de Juli een tweede. De kanunniken hem de bevelen van de keurvorst tegen geworpen hebbende, antwoordde LUTHER: "Wat gaat ons hier het bevel van de vorst aan? Hij is een wereldlijk vorst; het is met het zwaard dat hij zich moet bezighouden, en niet met de bediening van het Evangelie." LUTHER stelt hier met klaarheid het onderscheid van Staat en Kerk voor. "Er is slechts een enkele offerande welke de zonden uitwist," zei hij tevens, "CHRISTUS die zich slechts eenmaal geofferd heeft; en wij hebben er deel aan, niet door werken of door offeranden, maar alleen door het geloof aan Gods Woord."

De keurvorst, die zich nabij zijn einde gevoelde, was tegen nieuwe hervormingen.

Maar nieuwe aansporingen kwamen zich bij die van LUTHER voegen. "Het is tijd om te handelen," zei JONAS, proost van de domkerk, tot de keurvorst. "Een openbaring van het Evangelie zo luisterrijk als die welke wij op dit ogenblik hebben, duurt gewoonlijk niet langer dan een zonnestraal. Haasten wij ons dan."

Deze brief van JONAS de begrippen van de keurvorst niet veranderd hebbende, verloor LUTHER zijn geduld; hij meende dat het ogenblik gekomen was om de laatste aanval te doen, en schreef aan het kapittel een dreigende brief. "Ik verzoek u vriendelijk," zei hij daarin, "en dring er ernstig op aan, om aan al die eredienst welke tot scheuring aanleiding geeft een einde te maken. Indien gij dat weigert, zult gij onder Gods hulp de vergelding ontvangen welke gij verdiend zult hebben. Ik zeg dit tot uw naricht, en verlang een stellig en onmiddellijk antwoord, - ja, of nee, - vóór aanstaande Zondag, opdat ik wete wat ik te doen heb. God schenke u zijn genade, om zijn licht te volgen.

"Donderdag, de 8ste December 1524.
"MARTIJN LUTHER, "*Prediker te Wittenberg*"

Te gelijker tijd begaven zich de rector, twee burgemeesters en tien raadsheren naar de deken, en verzochten hem, in naam van de hogeschool, van de raad en van het volk te Wittenberg, "de grote en verschrikkelijke goddeloosheid welke in de mis tegen Gods majesteit gepleegd werd af te schaffen."

Het kapittel moest zich gewonnen geven; het verklaarde dat het door Gods heilig Woord ingelicht, de misbruiken erkende welke men het deed kennen, en kondigde een nieuwe Godsdienstinrichting af, welke met Kersmis van het jaar 1524 begon gevolgd te worden.

Dus viel de mis in dat vermaarde heiligdom, waar zij aan de herhaalde aanvallen van de Hervormers zo lange tijd weerstand geboden had. De keurvorst FREDERIK, door de jicht aangevallen, en nabij zijn einde, kon, in weerwil van al zijn pogingen, die grote daad van hervorming niet beletten. Hij erkende daarin Gods wil en onderwierp zich. De val van de Roomse gebruiken in de Allerheilige kerk verhaastte hun einde in een groot aantal kerken van de Christenheid; overal had dezelfde tegenstand plaats, maar ook dezelfde overwinning. Te vergeefs wilde de priesters en zelfs de vorsten in vele plaatsen daaraan hinderpalen in de weg leggen; zij vermochten dat niet.

De letteren.

Het was niet slechts de eredienst welke de Hervorming moest veranderen. De School was door haar vroeg naast de Kerk geplaatst, en die twee grote inrichtingen, vermogend om de volken te herscheppen, waren door haar evenzeer levend gemaakt. Het was door een nauwe verbintenis met de letteren dat de Hervorming in de wereld was gekomen, ten dage van haar zegepraal vergat zij haar bondgenoot niet.

Het Christendom is niet een loutere ontwikkeling van het Jodendom; het stelt zich niet voor opnieuw de mens, gelijk dat het Pausdom wenste te doen, in de nauwe windselen van uitwendige instellingen en menselijke leringen te wikkelen. Het Christendom is een nieuwe schepping; het grijpt de mens van binnen aan; het verandert hem geheel en al naar zijn inwendige natuur, zodat de mens niet nodig heeft dat andere mensen hem regelen voorschrijven; maar onder Gods bijstand kan hij uit zichzelf en door zichzelf weten wat waar is en doen wat goed is.

Om de mensheid tot die staat van mondigheid welke CHRISTUS voor haar verworven heeft te doen komen, en om haar uit de voogdijschap waarin Rome haar zolang tijd gebonden had te doen geraken, moest de Hervorming de mens geheel en al ontwikkelen; en zijn hart en zijn wil door Gods Woord herscheppende, zijn verstand door de beoefening van de gewijde en ongewijde letteren verlichten.

Christelijke scholen.

LUTHER begreep dat; hij gevoelde dat men, om de Hervorming te bevestigen, op de jeugd moest werken, de scholen volmaken en in de Christenheid de voor een grondig onderzoek van de heilige Schriften nodige kundigheden verspreiden. Ook was dit één van de oogmerken van zijn leven. Hij begreep het vooral op het tijdstip waartoe wij gekomen zijn, en wendde zich tot de raadsheren van al de steden in Duitsland, om hun het stichten van Christelijke scholen te verzoeken. "Waarde heren," zei hij tot hen, "men geeft jaarlijks zoveel geld uit voor schietgeweer, voor wegen en dijken: waarom zou men er niet een weinig van besparen om aan de arme jeugd één of twee schoolmeesters te geven? God staat voor onze deur en hij klopt; gelukkig zijn wij, zo wij hem opendoen! Nu is het Goddelijk Woord overvloedig te verkrijgen. O waarde Duitsers, koop, koop, terwijl de markt voor uw huis gehouden wordt. Gods Woord en Zijn genade zijn als een voorbijgaande regenvlaag. Het is bij de Joden

geweest; maar het is heengegaan, nu hebben zij het niet meer. PAULUS heeft het in Griekenland gebracht; maar ook daar is het heengegaan, en nu bevinden zich er de Turken. Het kwam te Rome en in het Latijnse land; maar ook daar is het heengegaan, en Rome heeft nu de paus. O Duitsers, denk niet dat gij dat Woord eeuwig zult bezitten. De verachting welke men het betoont zal het verdrijven. Dat daarom ieder die het wil hebben, het aangrijpe en beware!"

"Houdt u met de kinderen bezig," gaat hij voort, zich steeds tot de overheden wendende; "want vele ouders zijn als de struisvogels; zij zijn ongevoelig voor hun jongen, en tevreden het ei gelegd te hebben, bekreunen zij er zich vervolgens niet meer aan. De welvaart van een stad bestaat niet slechts in grote schatten te verzamelen, in sterke muren te bouwen, in schone huizen op te richten, in schitterende wapenen te bezitten. Wanneer dwazen deze komen bestormen, dan zal haar ongeluk er te groter door zijn. Het wezenlijk welzijn van een stad, haar behoud en haar sterkte is veel kundige, deftige, eerlijke en beschaafde burgers te tellen. En aan wie moet men het wijten dat er thans van de zodanigen zo weinig zijn, dan alleen aan u, overheden, die de jeugd als de bomen in het bos hebt laten opwassen?"

Het is vooral van de beoefening van de letteren en van de talen, dat LUTHER met kracht de noodzakelijkheid verdedigt. "Welk een nut geeft het u, vraagt men, het Latijn, het Grieks, het Hebreeuws te leren? Wij kunnen de Bijbel wel in het Duits lezen. Zonder de talen, antwoordt hij, hadden wij het Evangelie niet ontvangen...De talen zijn de schede waarin zich het zwaard des Geestes bevindt, zij zijn het kistje dat die juwelen bevat; zij zijn het vat dat die aangename drank inhoudt; en, gelijk het Evangelie spreekt, zij zijn de korven waarin men de broden en vissen bewaart welke het volk moeten spijzigen. Indien wij de talen laten varen, zullen wij zover komen dat wij niet alleen het Evangelie verliezen, maar dat wij ook niet meer in het Latijn of in het Duits kunnen spreken en schrijven. Sinds men opgehouden heeft deze te beoefenen, is de Christenheid zover vervallen dat zij onder de macht van de paus is geraakt. Maar nu de talen opnieuw in eer zijn, verspreiden zij zoveel licht dat de gehele wereld er over verbaasd staat, en dat ieder moet belijden dat ons Evangelie bijna zo zuiver is als dat van de Apostelen zelve. De heilige vaders hebben zich voorheen dikwijls bedrogen, omdat zij de talen niet gekend hebben; in onze dagen geloven enigen, gelijk de Waldenzen van Piemont, niet aan de nuttigheid van de talen; maar, schoon hun leer goed zij, zijn zij echter dikwijls van de ware zin van de gewijde tekst beroofd, bevinden zij zich zonder wapenen tegen de dwaling, en ik vrees zeer dat hun geloof niet zuiver zal blijven. Wanneer de talen mij niet zeker hadden gemaakt omtrent de zin van het Woord, had ik wel een vrome monnik kunnen zijn en vreedzaam de waarheid in een vergeten klooster kunnen prediken; maar ik zou de paus, de sophisten en hun antichristelijk rijk hebben laten staan."

De kennis aan de leken aangeboden.

Het is niet slechts over de onderwijzing van de kerkelijken dat LUTHER zich uitlaat; hij wil dat de kennis niet alleen in de Kerk zij; hij stelt zich voor de leken er deel aan te doen krijgen, die er totdat ogenblik toe van onterfd waren geworden. Hij verlangt dat men boekerijen aanlegge, en dat men zich niet bepale om er uitgaven en verklaringen van de Scholastieken en van de Kerkvaders te verzamelen, maar ook de boeken van redenaars en dichters, al waren het zelfs heidenen, zoals de werken aan de schone kunsten, aan de rechtsgeleerdheid, aan de geneeskunde, aan de geschiedenis toegewijd. "Deze schriften dienen," zei hij, "om de werken en de wonderen Gods te doen kennen."

Dit werk van LUTHER is één van de gewichtigste van die welke de Hervorming heeft voortgebracht. Hij ontrukte de wetenschap aan de handen van de priesters, welke, evenals oudtijds die van Egypte, haar in bezit hadden genomen, en hij gaf ze aan allen weer. Van die aandrift van de Hervorming zijn de grootste ontwikkelingen van de nieuwere tijden

voortgekomen. Die leken, geletterde mannen of geleerden, die tegenwoordig de Hervorming schenden, vergeten dat zij zelf haar werk zijn, en dat zij, zonder haar nog als onwetende kinderen onder de roede van de geestelijkheid zouden geplaatst zijn. De Hervorming zag het nauw verband in dat er tussen al de wetenschappen bestond; zij begreep dat alle wetenschap van God afkomstig, tot God terugleidt. Zij wilde dat allen zouden leren en dat men alles leerde. "Zij die de ongewijde letteren verachten," zei MELANCHTON, "achten de heilige Godgeleerdheid niet meer. Hun verachting is slechts een voorwendsel waarmee zij hun luiheid trachten te bedekken."

De kunsten. Zedelijke Godsdienst. Esthetische Godsdienst.

De Hervorming hield zich niet tevreden met aan de letteren een krachtige opwekking te geven, zij verwekte ook een nieuwe geestdrift voor de kunsten. Men verwijt dikwijls het Protestantisme dat het de vijand van de kunsten geweest is. Vele Protestanten nemen graag dit verwijt aan. Wij zullen niet onderzoeken of de Hervorming zich al of niet van deze moest bedienen; wij zullen ons tevreden houden met op te merken dat de onpartijdige geschiedenis geen daadzaak bevestigt waarop deze beschuldiging rust. Het Rooms Catholicisme moge zich beroemen meer dan het Protestantisme de kunsten voor te staan; het Heidendom stond deze nog meer voor, en het Protestantisme stelt in iets anders zijn eer. Er zijn Godsdiensten waarin 's mensen esthetische neigingen een gewichtiger plaats bekleden dan zijn zedelijke natuur. Het Christendom onderscheidt zich daardoor van die Godsdiensten dat de eigenlijk wezen het zedelijk element is. Het Christelijk gevoel drukt zich niet uit door de voortbrengselen van de schone kunsten, maar door de werken van het Christelijk leven. Elke sekte die deze zedelijke strekking van het Christendom verliet, zou daardoor haar aanspraak op de Christelijke naam verliezen. Rome heeft deze niet geheel verlaten, maar het Protestantisme bewaart met veel meer zuiverheid dit wezenlijk karakter. Het stelt er zijn eer in om alles grondig te onderzoeken wat tot het gebied van het zedelijk wezen behoort, om Godsdienstige daden niet te beoordelen naar derzelve uitwendige schoonheid en de wijze waarop zij de verbeelding treffen, maar naar derzelve inwendige waarde en de overeenstemming welke zij met het geweten hebben; zodat, wanneer het Pausdom bovenal een esthetische Godsdienst is, gelijk dat een beroemd schrijver bewezen heeft, het Protestantisme bovenal een zedelijke godsdienst is.

Nochtans, schoon de Hervorming zich in het eerst tot de mens als zedelijk wezen wendde, wendde zij zich echter ook tot de mens naar zijn gehele natuur. Wij zagen hoe zij tot zijn verstand sprak en wat zij voor de letteren deed; zij sprak ook tot zijn gevoel, tot zijn verbeelding, en droeg veel bij tot de ontwikkeling van de kunsten. De Kerk was niet meer alleen uit priesters en monniken samengesteld; het was de verzameling van de gelovigen. Allen moesten aan de eredienst deel nemen; en op de gezangen van de geestelijkheid moesten de gezangen van het volk volgen. Ook koesterde LUTHER, bij het overzetten van de Psalmen, het denkbeeld om deze voor het kerkgezag geschikt te maken. Dus werd de smaak voor de muziek in geheel de natie verspreid.

Muziek.

"Naast de Godgeleerdheid," zei LUTHER, "geef ik aan de muziek de eerste plaats en de hoogste eer. Een schoolmeester moet kunnen zingen," zei hij mede, "zonder dat zie ik hem zelfs niet aan."

Eens toen men bij hem enige schone stukken zong, riep hij in vervoering uit: "Indien onze Heere God zulke bewonderenswaardige gaven op deze aarde verspreid heeft, welke niet dan een donkere hoek is, wat zal het dan niet in dat eeuwige leven zijn waar de volmaaktheid zal zijn gekomen!..." "Na LUTHER, zong het volk; de Bijbel gaf zijn gezangen in, en de geestdrift

aan het tijdvak van de Hervorming gegeven bracht later die heerlijke oratorios voort welke het laatste woord van die kunst schijnen te zijn.

Dichtkunst.

De dichtkunst nam evenzo een hogere vlucht. Men kon, om Gods lof te vermelden, zich niet bij eenvoudige overzettingen van de oude lofzangen bepalen. LUTHERS gemoed en dat van velen van zijn tijdgenoten, door het geloof tot de verhevenste gedachten opgevoerd, door de strijd en de gevaren die de ontlukende Kerk onophoudelijk bedreigden tot geestdrift ontvlamd door de dichterlijke geest eindelijk van het Oude Testament en het geloof aan het Nieuwe aangeblazen, stortten weldra hun gevoelens in Godsdienstige gezangen uit, waarin de dichtkunst en de muziek al wat zij het meest hemels hebben verenigden en samenmengden. Dus zag men in de 16de eeuw opnieuw het lied te voorschijn komen, dat reeds in de 1ste de martelaren in hun smarten had vertroost.

In het jaar 1523 wijdde LUTHER het, gelijk wij gezien hebben, toe om de martelaren van Brussel te bezingen; andere kinderen van de Hervorming volgden zijn voetspoor; de gezangen vermenigvuldigden, zij werden met snelheid onder het volk verspreid, en brachten machtig veel toe om het uit de slaap op te wekken. Het was in hetzelfde jaar dat HANS SACHS *de Wittenberger nachtegaal* vervaardigde. De leer welke sinds vier eeuwen in de Kerk geheerst had, is voor hem als de maneschijn bij welke men in de wildernissen verdoold is geraakt. Nu kondigt de nachtegaal de zon aan, en verheft zich, het licht van de dag bezingende, boven de nevels van de morgen.

Terwijl het lierdicht dus door de meest verheven indrukken van de Hervorming voortgebracht werd, tastten het hekel- en toneeldicht, onder de pen van HUTTEN, van MÜRNER, van MANUËL, de schreeuwendste misbruiken aan.

Het is aan de Hervorming dat de grote dichters van Engeland, van Duitsland en misschien van Frankrijk hun hogere vlucht te danken hebben.

Schilderkunst.

De schilderkunst is van al de kunsten die waarop de Hervorming de minste invloed had. Niettemin werd zij door de algemene beweging, welke toen al de vermogens van de mens in werking bracht, vernieuwd en als geheiligd. De grote meester van dit tijdvak, LUKAS CRANACH, zette zich te Wittenberg neer, leefde erin vertrouwelijke vriendschap met LUTHER, en werd de schilder van de Hervorming. Wij hebben gezien hoe hij het onderscheid tussen CHRISTUS en de Antichrist (de paus) voorstelde, en zich zo onder de meest invloed hebbende werktuigen van de omwenteling schaarde, welke de volken geheel en al veranderde. Van het ogenblik af dat hij een nieuwe overtuiging gekregen had, wijdde hij zijn eerbaar penseel alleen aan schilderstukken die met het Christelijk geloof overeenstemden, en hij verspreidde over groepen van kinderen, door de Heiland gezegend, de bevalligheid, waarmee hij voorheen de heiligen van de overlevering versierd had. ALBERT DURER werd ook door het Woord des Evangelies gewonnen, en zijn genie nam een nieuwe vlucht. Zijn meesterstukken dagtekenen van dit tijdpunt. Men ziet in de trekken waarmee hij van toen af de Evangelisten en Apostelen afmaalde, dat de Bijbel aan het volk teruggegeven was, en dat de schilder er een diepzinnigheid, een kracht, een leven, een grootheid uit putte, welke hij nooit in zichzelf zou hebben gevonden.

Nochtans, men moet het erkennen, is de schilderkunst van al de kunsten die, wier Godsdienstige invloed het meest voor gegronde en dringende tegenwerpingen vatbaar is. De dichtkunst en de muziek zijn van de hemel afkomstig en zal men in de hemel weervinden; maar men ziet de schilderkunst onophoudelijk met grove onzedelijkheden of met jammerlijke dwalingen verbonden. Wanneer men de geschiedenis beoefend of Italië gezien heeft, wacht

men voor de mensheid niets goeds van die kunst. Hoe het ook met deze uitzondering zij welke wij menen te moeten maken, blijft toch onze algemene opmerking bestaan.

De Hervorming van Duitsland, schoon zich bovenal tot 's mensen zedelijke natuur wendende, heeft aan de kunsten een opwekking gegeven welke zij niet van het Rooms Catholicisme zouden ontvangen hebben.

Dus ging alles, de kunsten, de letteren, de meer geestelijke inrichting van de eredienst, en de zielen van de volken en van de koningen, vooruit, Maar die heerlijke overeenstemming, welke het Evangelie, in de dagen van de hernieuwing, van alle kanten teweeg bracht, was op het punt van verstoord te worden. De gezangen van de Wittenberger nachtegaal waren op het punt van afgebroken te worden door het gehuil van de stormwind en het gebrul van de leeuwen. Een dikke nevel verbreidde zich in een ogenblik over geheel Duitsland, en op een schone dag volgde een diepe nacht.

X.

Staatkundige gisting.

Een staatkundige gisting, geheel verschillende van die welke het Evangelie teweeg bracht, verontrustte sinds lang het rijk. Onder burgerlijke en kerkelijke verdrukking gebukt gaande, in vele landen als lijfeigenen tot van de Heeren landgoederen behorende en met deze verkocht wordende, dreigde het volk met woede op te staan en eindelijk de kluisters te verbreken. Deze beweging had zich reeds vóór de Hervorming door vele verschijnselen geopenbaard, en toen reeds had het Godsdienstig element zich met het staatkundig element verenigd; het was de 16de eeuw onmogelijk die twee beginselen, in het leven van de natiën zo nauw verbonden, vanee te scheiden. In Holland waren op het einde van de voorgaande eeuw de boeren in opstand geraakt, terwijl zij brood en kaas, de twee voornamste levensbehoeften van die arme lieden, als veldtekenen op hun banieren plaatsten. "Het schoenverbond" had in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers gerucht gemaakt. In 1513 vernieuwde het zich in Brigsau, door priesters aangemoedigd. Wurtemberg had in 1514 "het verbond van de arme CONRAAD" gezien, welks doel was om door de opstand "Gods recht" te handhaven. Carinthiën en Hongarije waren in 1515 het toneel van verschrikkelijke bewegingen geweest. Deze opstanden waren door stromen bloed gesmoord geworden; maar de volken hadden geen verlichting gekregen. Een staatkundige hervorming was dan niet minder noodzakelijk dan een Godsdienstige Hervorming. Het volk had er recht op; maar, men moet het zeggen, het was niet rijp om dat te genieten.

Hier lost zich het bedenkelijke op, wat wij in onze aantekening 2 in het eerste Deel (112) vonden omtrent de bepaling van de juiste tijd van de opstand van de boeren in de omstreken van de Rijn, bekend onder de naam van het *Schoenverbond*, zoals het aldaar door de heer MERLE werd opgegeven vergeleken met andere schrijvers; en het bevestigt zich nu uit de nauwkeuriger opgave welke wij alhier vinden, wat wij toen gisten, dat namelijk dit verbond zich na tijdsverloop en op onderscheidene plaatsen herhaald hebben, en wij zien hier nader, dat het eigenlijke Schoenverbond in het jaar 1503 in de omstreken van Spiers het allereerst gemaakt werd, in het jaar 1513 zich in Brigsau vernieuwde, terwijl in 1514 een dergelijk verbond in het Wurtembergsche onder de naam van de arme CONRAAD plaats had, en in 1515 zich dergelijke bewegingen in Carinthiën en Hongarije openbaarden. Het oproer in ons vaderland ten jare 1490 en 1491 bekend onder de naam van *Kaas- en Broodspel*, naar de afbeeldingen, die de boeren in Kennemerland een gedeelte van Noord-Holland, waar het vooral plaats had, in hun vaandels voerden, stond deels enigzins in verband met de voorafgegane langdurige staatkundige verdeeldheden tussen de zogenoemde Hoeks en Kabeljauwsen, en was deels van een meer voorbijgaande aard, zijnde veroorzaakt door een tijdelijk gebrek, mislukten oogst en duurte van de levensmiddelen, welke tenminste daarbij tot voorwendsel genomen werden. Het is derhalve ongegrond aan de Hervorming zodanige oproeren te wijten. -L.R.

Luther tegen het oproer.

Sinds de Hervorming begonnen was, hadden zich die volksbewegingen niet hernieuwd; de gemoederen waren met andere gedachten vervuld geworden. LUTHER wiens scherpziend oog de staat van zijn volk onderscheiden had, had reeds van uit de Wartburg ernstige vermaningen tot het gericht om dus de onstuimige gemoederen te doen bedaren.

"Het oproer," had hij gezegd, "brengt de verbetering niet aan, welke men begeert, en God veroordeelt het. Wat is dat oproerig worden anders dan zichzelf wreken? De duivel beijvert zich om diegenen tot oproer aan te zetten welke het Evangelie omhelzen, om het met schande te bedekken; maar zij die mijn leer wel begrepen hebben; worden niet oproerig."

Alles deed vrezende dat de volksbeweging niet lang meer zou kunnen worden bedwongen. Het bewind dat FREDERIK van Saksen zoveel moeite gehad had daar te stellen en dat het vertrouwen van de natie bezat, was ontbonden. De keizer, wiens bekwaamheid misschien de invloed van dit nationaal bestuur zou vergoed hebben, was afwezig; de vorsten wier eensgezindheid steeds de kracht van Duitsland uitgemaakt had, waren verdeeld; en de nieuwe verklaringen van KAREL V tegen LUTHER, voor de toekomst alle hoop op een minnelijk vergelijk benemende, beroofden de Hervormer van een gedeelte van het zedelijk gezag waardoor het hem in het jaar 1522 gelukt was het onweer te doen bedaren. De voornaamste dammen, welke tot dit ogenblik toe de stroom gekeerd hadden, doorgebroken zijnde, kon niets de woede meer beteugelen.

Het was niet de Godsdienstige beweging welke de staatkundige beweging voortbracht; maar in vele plaatsen liet zij zich door haar onstuimige baren meeslepen. Mogelijk moet men zelfs verder gaan; mogelijk moet men erkennen dat de beweging door de Hervorming bij het volk opgewekt, een nieuwe kracht gaf aan het misnoegen dat in de natie gistinge. De hevigheid van LUTHERS schriften, de onverschrokkenheid van zijn daden en van zijn woorden, de harde waarheden welke hij niet alleen aan de paus en de prelaten, maar ook aan de vorsten zelf zei, dit alles moest meewerken om gemoederen die reeds in gistinge waren te doen ontvlammen. Ook bleef ERASMUS niet in gebreken hem te zeggen: "Wij plukken nu de vruchten welke gij gezaaid hebt." Daarenboven, de verblijdende waarheden van het Evangelie, eindelijk in het licht gesteld, bewogen alle harten en vervulden ze met hoop en verwachting. Maar vele niet wedergeboren zielen waren niet door de bekering voorbereid tot het Christelijk geloof en de Christelijke vrijheid. Zij wilden wel het juk van de paus afschudden, maar zij wilden het juk van CHRISTUS niet aannemen. Ook, wanneer aan Rome toegewijde vorsten in hun gramschap de Hervorming trachtten te verstikken, wisten de oprechte Christenen, wel is waar, die wrede vervolgingen met geduld te verdragen; maar de menigte geraakte in beweging, werd oproerig, en haar begeerten aan de een zijde bedwongen zijnde, bezorgde zij aan deze van de andere kant een meerdere vrijheid. "Waarom," zei men, "zou de slavernij in de Staat voortduren, terwijl de Kerk alle mensen tot een edele vrijheid roept? Waarom zouden de regeringen niet dan met geweld heerschappij voeren, terwijl het Evangelie niet dan van zachtmoedigheid spreekt?" Terwijl de Godsdienstige Hervorming door de vorsten en het volk met even veel vreugde ontvangen werd, had integendeel de staatkundige Hervorming ongelukkig het machtigste deel van de natie tegen zich; en terwijl de eerste het Evangelie tot richtsnoer en tot steunpunt had, had de tweede weldra geen andere beginselen dan geweld en willekeur. Ook, terwijl de één binnen de grenzen van de waarheid gehouden werd, ging de andere met spoed en als een woeste stroom, al de grenzen van de rechtvaardigheid te buiten. Maar een zijdelingse invloed van de Hervorming op de onlusten die in het rijk uitbraken te willen miskennen, zouden mij als een bewijs van partijdigheid voorkomen. Er was door de Godsdienstige strijdvoeringen in Duitsland een vuur ontstoken geworden; het was onmogelijk dat er niet enige vonken uit zouden springen, geschikt om de driften van het volk te ontvlammen.

De waan van enige geestdrijvers die voorgaven hemelse ingevingen te ontvangen kwam het kwaad vermeerderen. Terwijl de Hervorming zich onophoudelijk van het gewaande gezag van de Kerk op het wezenlijk gezag van de heilige Schrift beriep, verwierpen die dweepers niet alleen het gezag van de Kerk, maar ook dat van de Schrift; zij spraken niet anders dan van een inwendig woord, van een openbaring van God in hun binnenste; en de natuurlijke verdorvenheid van hun hart vergetende, gaven zij zich aan de bedwelming van de geestelijke hoogmoed over, en verbeeldden zij zich heiligen te zijn.

"De heilige Schrift was voor hen niet dan een dode letter," zegt LUTHER, "en allen deden hun best om te roepen: Geest! Geest! Maar waarlijk, ik zal hen niet volgen, waar hun geest hen heen leidt! De barmhartige God beware mij voor een Kerk waar niets dan heiligen in zijn. Ik wil dáár blijven waar nederigen, zwakken, zieken zijn, die hun zonde kennen en gevoelen, en die zonder ophouden uit het binnenste van hun hart tot God zuchten en roepen, om zijn troost en zijn hulp te ontvangen." Deze woorden van LUTHER hebben een diepe betekenis, en duiden de verandering aan welke in zijn begrippen omtrent de aard van de Kerk teweeg gebracht werd. Zij tonen te gelijker tijd hoe de Godsdienstige beginselen van de oproerigen in strijd waren met die van de Hervorming.

Thomas Münzer.

De meest gerucht makende van die geestdrijvers was THOMAS MÜNZER; hij was niet zonder talenten, had de Bijbel gelezen, bezat ijver, en zou goed hebben kunnen doen, wanneer hij zijn bewogene hartstochten had weten te bedwingen, en rust voor zijn gemoed had kunnen vinden. Maar zichzelf niet kennende en van ware ootmoed ontbloot, werd hij door de begeerte overmeesterd om de wereld te hervormen, en vergat, gelijk alle geestdrijvers, dat de hervorming bij hem zelf moest beginnen. Mystieke geschriften, welke hij in zijn jeugd gelezen had, hadden een verkeerde richting aan zijn geest gegeven. Hij verscheen eerst te Zwickau, verliet Wittenberg na de terugkering van LUTHER, ontevreden over de mindere rol welke hij er speelde, en werd predikant van het stadje Alstadt, in Thuringen. Hij kon zich daar niet lang stil houden, en beschuldigde de Hervormers, dat zij door hun gehechtheid aan de letter een nieuw Pausdom stichtten, en dat zij Kerken daarstelden die niet heilig en zuiver waren.

"LUTHER," zei hij, "heeft de gemoederen van het pauselijk juk verlost, maar hen in een vleselijke vrijheid gelaten en ze niet naar de geest tot God opgeleid."

Hij beschouwde zich als van God geroepen om een geneesmiddel voor een zo groot kwaad aan te brengen. De openbaringen van de Geest waren volgens hem het middel waardoor zijn hervorming moest daargesteld worden. "Hij die deze Geest bezit," zei hij, "heeft het ware geloof, al had hij zelfs de heilige Schrift in zijn gehele leven niet gezien. De heidenen en de Turken zijn meer geschikt om die te ontvangen dan vele Christenen die ons geestdrijvers noemen." Het was LUTHER die hij met deze woorden op het oog had. "Om die Geest te ontvangen, moet men zijn lichaam kastijden," zei hij tevens, "slechte kleren dragen, zijn baard laten groeien, een droevig gelaat tonen, het stilzwijgen bewaren, in afgezonderde plaatsen gaan, en God bidden om ons een teken van Zijn gunst te geven. Dan zal God komen en met ons spreken, gelijk eertijds met ABRAHAM, IZAÄK en JAKOB. Wanneer hij dat niet deed, zou Hij niet verdienen dat de mens zich met Hem ophield. Ik heb van God de last ontvangen om zijn uitverkorenen in een heilig en eeuwig verbond te verzamelen."

Beweging.

De beweging en de gisting die in de gemoederen plaats hadden bevorderden de voortplanting van die geestdrijverijen maar al te zeer. De mens bemint het buitengewone en wat zijn hoogmoed streelt. MÜNZER een gedeelte van zijn aanhang tot zijn begrippen overgehaald

hebbende, schafte het kerkgezag en alle ceremoniën af. Hij beweerde dat aan "redeloze" vorsten te gehoorzamen hetzelfde was als God en Belial te gelijk te dienen. Voorts aan het hoofd van zijn aanhangers naar een kapel trekkende welke zich in de nabijheid van Alstadt bevond en waarheen men van alle zijden ter bedevaart ging, haalde hij deze het onderste boven. Na deze daad genoodzaakt het land te verlaten, dwaalde hij in Duitsland rond en kwam zelfs in Zwitserland met het plan van een algemene omwenteling bij zich dat hij aan allen die hem wilden horen mededeelde. Overal vond hij ook de gemoederen daartoe geschikt, hij wierp kruid op vurige kolen, en weldra had er een geweldige uitbarsting plaats.

LUTHER, die de krijgshaftige ondernemingen van SICKINGEN afgekeurd had, kon zich niet door de oproerige bewegingen van de boeren laten meeslepen. Het Evangelie bewaarde hem, gelukkig voor de maatschappelijke orde: want wat zou er gebeurd zijn, wanneer hij zijn uitgestrekte invloed in hun leger overgebracht had?...Hij hield steeds standvastig het onderscheid tussen het geestelijke en het wereldlijke staande; hij hield niet op te herhalen, dat het onsterfelijke zielen waren welke CHRISTUS door zijn Woord vrij maakte; en terwijl hij met de een hand het gezag van de Kerk aanrandde, verdedigde hij met de andere even sterk de macht van de vorsten. "Een Christen," zei hij, "moet liever tienmaal de dood ondergaan, dan het minst ter wereld aan het oproer van de boeren deel nemen." Hij schreef aan de keurvorst: "Wat mij een bijzondere vreugde veroorzaakt is dat die geestdrijvers bij ieder die hen wil horen zichzelf beroemen, dat zij niet tot de onzen behoren. Het is de Geest die hen drijft, zeggen zij; en ik antwoord: Het is een boze Geest, die geen andere vruchten draagt dan de plundering van de kloosters en kerken; de grootste struikrovers van de aarde zouden Eveneens kunnen handelen.

Te gelijker tijd bracht LUTHER, die voor anderen de vrijheid verlangde welke hij voor zichzelf begeerde, de vorst van alle maatregelen van gestrengheid af. "Laat hen prediken wat zij willen en tegen wie het hun goedgevalt," zei hij; "want Gods Woord moet zelf voorwaarts trekken en hun slag leveren. Indien hun Geest de ware is, zal hij onze gestrengheid niet vrezen; indien de onze de ware is, zal hij hun geweld niet vrezen. Men late de Geesten met elkaar kampen en strijden. Mogelijk zullen enigen verleid worden; er is geen gevecht waarin men geen wonden bekomt; maar hij die getrouwelijk strijdt zal bekroond worden. Dat Uw Hoogheden echter, indien zij het zwaard willen nemen, het hun verbieden en hun bevelen het land te verlaten."

Het Zwarte Woud.

De opstand begon in de omstreken van het Zwarte Woud en van de oorsprong van de Donau, zo dikwijls door volksbewegingen verontrust. De 19de Juli 1524 stonden Thurgausche boeren tegen de abt van Reichenau op, die hun geen Evangelische prediker wilde toestaan. Weldra verzamelden zich duizenden rondom het stadje Tengen, om een kerkelijke die men gevangen hield te bevrijden. De opstand breidde zich met een onbegrijpelijke snelheid van Zwaben tot in de streken van de Rijn, van Frankenland, van Thuringen en van Saksen uit. Al die landen waren in Januari 1525 in opstand.

De twaalf artikelen.

Tegen het einde van die maand kondigden de boeren een verklaring in twaalf artikelen af, waarin zij de vrijheid om zelf hun herders te verkiezen, de afschaffing van de kleine tiende, van de lijfeigenschap, van de wetten op de erfenissen, de vrijheid van de jacht, van de visserij, van het hakken van de bossen enz. verlangden. Elk verzoek werd door een spreuk ondersteund. "Indien wij ons bedriegen," zeiden zij ten slotte, "dat LUTHER ons dan door de Schrift terecht wijze."

Luther's gevoelens.

Men verlangde het gevoelen van de Godgeleerden van Wittenberg te weten. MELANCHTON en LUTHER deden het hunne, ieder afzonderlijk, kennen. Men wordt er het onderscheid van hun karakters in gewaar. MELANCHTON, voor wie alle soort van oproer een grote misdaad was, ging de palen van zijn gewone zachtmoedigheid te buiten, en kon zijn verontwaardiging niet sterk genoeg uitdrukken. De boeren zijn misdadigers, tegen welke hij alle Goddelijke en menselijke wetten inroept. Indien welwillende onderhandelingen vruchteloos zijn, moeten de overheden hen als rovers en sluipmoordenaars vervolgen. "Echter" voegt hij er bij (en het is wel nodig dat één trek tenminste ons MELANCHTON herinnere), hebbe men in de toepassing van de doodstraf met de wezen medelijden!"

LUTHER dacht over het oproer evenals MELANCHTON, maar er was in hem een hart dat voor de ellenden van het volk streed. Hij toonde zich bij deze gelegenheid zeer onpartijdig, en zei aan beide partijen rondborstig de waarheid Hij wendde zich in het eerst tot de vorsten, en meer bijzonder tot de bisschoppen.

"Gij zijt de oorzaak van de opstand," zei hij tot hen; "door uw uitvaren tegen het Evangelie, door uw strafwaardige onderdrukking van de geringen van de Kerk hebt gij het volk tot wanhoop gebracht. Het zijn geen boeren, waarde heren! die tegen u opstaan; het is God zelf die zich tegen uw woede wil stellen. De boeren zijn slechts de werktuigen welke hij gebruikt om u te vernederen. Denkt niet de straf te zullen ontgaan welke Hij u toebereidt. Wanneer het u zelfs gelukte al die boeren uit te roeien, zou God uit de stenen zelfs er nieuwe kunnen doen ontstaan, om uw hoogmoed te tuchtigen. Indien ik mij wilde wreken, zou ik in mijn vuist kunnen lachen, de boeren laten begaan, of zelfs hun woede vermeerderen; maar God beware mij daarvoor!... Waarde heren! laat om Gods wille uw verontwaardiging varen, behandelt dit arme volk billijk, als beschonken en verdoolde lieden. Stilt die onlusten door zachtmoedigheid, opdat er geen brand uit ontsta die geheel Duitsland in vlam zette. Onder hun twaalf artikelen zijn er die rechtvaardig en billijk zijn."

Deze inleiding was geschikt om LUTHER het vertrouwen van de boeren te doen winnen, en om hem met geduld de waarheden welke hij hun te zeggen had te doen horen. Hij stelde hun voordat een groot gedeelte van hun verzoeken, wel is waar, gegrond was, maar dat men door oproerig te worden als heidenen handelde; dat de plicht van de Christenen geduld en geen oorlog was; dat wanneer zij voortgingen om in naam van het Evangelie tegen het Evangelie zelf op te staan, hij hen als gevaarlijker vijanden dan de paus zouden beschouwen. "De paus en de keizer," vaart hij voort, "hebben zich tegen mij verenigd; maar hoe meer de paus en de keizer gewoed hebben, des te groter vorderingen heeft het Evangelie gemaakt.... Waarom dat? Het is omdat ik nooit het zwaard getrokken of wraak begeerd heb; het is omdat ik nooit tot oproerigheid noch tot opstand de toevlucht genomen heb: ik heb alles aan God overgegeven en op Zijn machtige hand staat gemaakt. Het is noch met het zwaard, noch met geschut, dat de Christenen strijden, maar met lijden en kruis. CHRISTUS, hun hoofdman, heeft het zwaard niet gebruikt... Hij is gehangen geweest aan het hout."

Maar tevergeefs deed LUTHER zulke Christelijke woorden horen. Het volk was door de geestdrijvende redenen van de hoofden des opstands te zeer opgeruid, om als eertijds naar de Hervormer te luisteren. "Hij speelt de geveinsde," zei men; "hij vleit de vorsten; hij heeft aan de paus de oorlog verklaard, en hij wil dat wij ons aan onze onderdrukkers onderwerpen!"

Helpenstein.

De opstand, in plaats van te bedaren, werd dan vreselijker. Te Weinsberg werden de graaf LODEWIJK VAN HELFENSTEIN en de zeventig mannen die hij aanvoerde, ter dood veroordeeld. Een deel van de boeren hielden onverschrokken en onbewegelijk hun pieken geveld; anderen joegen en dreven de graaf en zijn soldaten in dat woud van ijzer. De vrouw van de ongelukkige HELFENSTEIN, natuurlijke dochter van keizer MAXIMILIAAN, een

kind van twee jaren in haar armen houdende, smeekte op de knieën met groot gekerm om het leven van haar echtgenoot, en beijverde zich tevergeefs om die moorddadige tocht te verhinderen; een jonge knaap, die in de dienst van de graaf geweest was, en die zich bij de oproerlingen gevoegd had, sprong vrolijk naast hem, en speelde op een dwarsfluit de lijkmars, alsof hij de slachtoffers ten dans geleidde. Allen kwamen om, het kind werd in de armen van zijn moeder gewond; zij zelf werd op een mistkar geworpen en op die wijze naar Heilbron vervoerd.

Bij het vernemen van deze wreedheden deed zich een kreet van afgrijzen onder de vrienden van de Hervorming horen, en er greep een vreselijke strijd in de gevoelige ziel van LUTHER plaats. Aan de een zijde wendden de boeren, die met zijn voorstellen de spot dreven, openbaringen des hemels voor, maakten een goddeloos gebruik van de bedreigingen van het Oude Testament, verkondigden de gelijkheid van standen en de gemeenschap van goederen, verdedigden hun zaak te vuur en te zwaard, en gaven zich aan barbaarse straoefeningen over. Aan de andere zijde vroegen de vijanden van de Hervorming de Hervormers met een boosaardige glimlach, of hij dan niet wist dat het gemakkelijker was een brand te ontsteken dan te blussen. Verontwaardigd over die buitensporigheden, verschrikt bij de gedachte dat zij de voortgang van het Evangelie zouden kunnen belemmeren, stond LUTHER niet langer in twijfel; hij ontzag niets; hij voer tegen de oproerlingen met al de hevigheid van zijn karakter uit, en ging mogelijk de rechte palen te buiten, binnen welke hij zich had moeten houden.

"De boeren," zei hij, "begaan drie afschuwelijke zonden jegens God en de mensen, en verdienen dus de dood des lichaams en die van de ziel. Vooreerst staan zij tegen hun overheden op, wie zij trouw gezworen hebben. Vervolgens beroven en plunderen zij de kloosters en de kastelen. Eindelijk bedekken zij die misdaden met de mantel van het Evangelie. Indien gij een dolle hond niet ter dood brengt, zult gij en het gehele land met u omkomen. Degene die in de strijd voor de overheden gedood wordt zal een waar martelaar zijn, indien hij met een goed geweten gestreden heeft." LUTHER schildert vervolgens met nadruk het strafwaardig geweld van de boeren af, die eenvoudige en vreedzame lieden noodzaken om in hun verbond te treden, en hen dus in dezelfde veroordeling meeslepen. Daarop voegt hij er bij: "Daarom, waarde heren, komt te hulp, red, verlost, heb medelijden met dit arme volk. Die kan, houwe, steke, dode.... Indien gij sterft, kont gij geen gelukkiger einde hebben: want gij sterft in de dienst van God en om uw naaste van de hel te redden."

Optocht van de boeren.

Noch zachtheid noch geweld konden de driften van het volk beteugelen. Het was niet meer voor de Godsdienst dat men de klok van de kerken luidde; zodra men op het land de zwaar en statig geluid hoorde, kwam er alarm en liepen allen te wapen. Het volk van het Zwarte Woud had zich rondom JOHANNES MULLER van Bulbenbach verzameld. Van een schrikwekkend voorkomen, met een rode mantel bedekt, met een rode muts op het hoofd, rukte dit opperhoofd stoutmoedig van dorp tot dorp voort, van zijn boeren gevolgd. Achter hem verhief zich op een met linten en loofwerk versierde wagen het driekleurig vaandel, voerende de zwarte, rode en witte kleur, als sein van de opstand. Een heraut, even bontkleurig, las de twaalf artikelen, en nodigde het volk uit om zich bij het oproer te voegen. Al wie dat weigerde werd van de gemeenschap uitgesloten.

Weldra werd deze in de beginne vreedzame optocht meer verontrustend. "Men moet," riep men uit, "de heren dwingen om zich aan het bondgenootschap te onderwerpen." En om hen daartoe te brengen plunderde men hun graanzolders, ledigde men hun kelders, viste men hun vijvers uit, maakte men de kastelen van de edelen die wederstand boden tot een puinhoop en verbrandde men de kloosters. De tegenstand heeft de woede van die onbeschofte lieden doen ontvlammen; de gelijkheid is hun niet meer genoeg; zij willen bloed.... en zij zweren een ieder die sporen draagt te zullen nedervellen.

Bij de aannadering van de boeren, openden de steden welke geen tegenstand konden bieden haar poorten en verenigden zich met hen. In alle plaatsen waar zij binnenkomen worden de beelden vernield, de kruisen verbrijzeld; gewapende vrouwen lopen de straten rond en bedreigen de monniken. Worden zij op de een plaats geslagen, dan verzamelen zij zich weer op een andere en trotseren het grootste geweld. Een vergadering van afgevaardigde boeren vestigt zich te Heilbronn. De graven VAN LÖWENSTEIN worden gegrepen; men bekleedt hen met een kiel; men geeft hun een witte staf in de hand, en noodzaakt hen de twaalf artikelen te bezweren. "Broeder GEORGE, en gij, broeder ALBERT," zei een koperslager van Ohringen tot de graven van Hohenlohe, die zich naar de legerplaats begeven hadden, "zweer ons dat gij u als broeders zult gedragen: want ook gij zijt voortaan boeren; gij zijt geen heren meer." De gelijkheid van de standen, dat droombeeld van alle voorstanders van een volksregering, wordt in het aristocratische Duitsland ingevoerd.

Een groot aantal edelen voegde zich toen, de één uit vrees, de ander uit staatzucht, bij de opstandelingen. De bekende GÖTZ VAN BERLICHINGEN, die zijnen hem gehoorzaamheid ziende weigeren, wilde naar de keurvorst van Saksen ontvluchten; maar zijn vrouw die in het kinderbed lag verborg, om hem bij zich te houden, het antwoord van de keurvorst. GÖTZ, van nabij bestookt, was genoodzaakt zich aan het hoofd van het leger van de opstandelingen te stellen. De 7de Mei trokken de boeren Wurtzburg binnen waar de burgers hen met gejuich ontvingen. De krijgsmacht van de vorsten en van de ridders van Zwaben en Frankenland, die in deze stad verenigd was, ruimde deze en trok zich in allerijl op het kasteel, het laatste bolwerk van de ridderschap, terug.

Maar reeds heeft zich de beweging tot andere gedeelten van Duitsland uitgebreid. Spiers, de Palts, de Elzas, Hessen hebben de twaalf artikelen erkend, en de boeren bedreigen Beieren, Westfalen, Tyrol, Saksen en Lotharingen. De markgraaf van Baden, die artikelen geweigerd hebbende, is genoodzaakt te vluchten. De coadjutor van Fulda treedt lachende tot deze toe. De kleine steden zeggen dat zij zich niet met de opstandelingen kunnen meten. Mentz, Trier, Frankfort bekomen de vrijheden welke zij verlangen.

Er bereidt zich een verbazende omwenteling in het gehele rijk voor. De kerkelijke en wereldlijke rechten welke de boeren drukken zullen opgeheven worden; men zal de goederen van de geestelijkheid tot wereldlijke goederen maken, om de vorsten schadeloos te stellen en in de behoeften des rijks te voorzien; de belastingen zullen afgeschaft worden, behalve een schatting die alle tien jaren betaald zal worden; de keizerlijke macht, door het Nieuwe Testament erkend, zal alleen blijven bestaan, al de overige vorsten zullen ophouden te regeren; er zullen vier en zestig vrije rechtbanken ingesteld worden, en mannen van allerlei stand zullen er zitting in hebben; alle staten zullen tot hun oorspronkelijke bestemming terugkeren; de kerkelijken zullen niet meer dan herders van de kerken zijn; de vorsten en de ridders zullen niet anders zijn dan verdedigers van de zwakken; de eenheid van maten en gewicht zal ingevoerd worden, en men zal in het gehele rijk slechts een enkele munt slaan.

Optocht van het keizerlijk leger.

Intussen waren de vorsten uit hun eerste staat van verdoving geraakt, en GEORGE VAN TRUCHSESS, opperbevelhebber van het keizerlijk leger, rukte van de kant van het meer van Constantz voorwaarts. Hij slaat de boeren de 2de Mei te Beblingen; trekt op de stad Weinsberg aan, waar de ongelukkige graaf VAN HELF ENSTEIN omgekomen was, steekt die in brand, verwoest deze, en beveelt dat haar puinhopen als een eeuwig gedenkteken van het verraad van haar inwoners in wezen zouden blijven. Te Fürfeld verenigt hij zich met de keurvorst van de Palts en met de keurvorst van Trier, en allen te samen rukken naar Frankenland voort.

Nederlaag van de boeren.

De Frauenburg, het kasteel van Wurtzburg, hield nog voor de zaak van de vorsten vol, en het grote leger van de boeren was steeds onder haar muren verenigd. Bij het vernemen van de aantocht van TRUCHSESS, besloten zij tot de storm, en de 15de Mei des avonds te negen uur schallen de trompetten, wordt het driekleurig vaandel ontrold en haasten de boeren zich tot de aanval, onder het aanheffen van ijselijke kreten. SEBASTIAAN VAN ROTENHAN, één van de warmste aanhangers van de Hervorming, voerde op het kasteel bevel. Hij had de verdediging op een geduchte voet gebracht, en de soldaten aangemoedigd hebbende om de storm met moed af te slaan, hadden allen onder het opsteken van drie vingers gezworen het te zullen doen. Nu begint de vreselijkste strijd. De wanhopige krachtinspanning van de boeren beantwoordt het kasteel van de muren en torens met petarden, met een regen van sulfer en kokend pek, en met het losbranden van de geschut. De boeren, dus door hun onzichtbare vijanden bestookt, worden een ogenblik vervaard, maar spoedig neemt hun verwoedheid meer en meer toe; de nacht breekt aan en de strijd wordt gerekt. De sterkte, door duizend strijdvuren verlicht, lijkt in de duisternis een fiere reus, die vlammen uitbrakende, onder een donderend geraas, voor het behoud des rijks, alléén tegen de woeste dapperheid van woedende horden worstelt. Ten twee uur na middernacht wijken eindelijk de boeren, wier pogingen alle mislukt zijn.

Wreedheden van de vorsten.

Zij wilden in onderhandeling treden, hetzij met het garnizoen, of met TRUCHSESS, die aan het hoofd van zijn leger voorwaarts rukte. Maar dit was hetzelfde als hun rol te vergeten; alleen het geweld en de overwinning konden hen redden. Na enige besluiteloosheid besloten zij het keizerlijk leger tegemoet te trekken; maar het geschut en de ruitery richtten een vreselijke verwoesting in hun gelederen aan. Te Königshofen, vervolgens te Engelstadt, werden die ongelukkigen volkomen verslagen. Toen leiden de vorsten, de edelen en de bisschoppen hun overwinning misbruikende de ongehoordste wreedheid aan de dag. De gevangenen werden langs de wegen opgehangen. De bisschop van Wurtzburg, die gevlucht was, kwam terug, liep met beulen zijn geheel bisdom rond, en besproeide het tegelijk met het bloed van de oproerlingen en met het bloed van de vreedzame vrienden van Gods Woord. GÖTZ VAN BERLICHINGEN werd tot een eeuwigdurende gevangenschap veroordeeld. De markgraaf CASIMIER VAN ANSPACH deed vijf en tachtig oproerige boeren de ogen uitsteken, die gezworen hadden dat hun ogen nimmer die vorst zouden weerzien, en hij zond die menigte blinden de wereld in, welke hier en daar rondzwierven, elkaar bij de hand vasthoudende, in het blinde rondtastende, waggelende, en hun armoedig bestaan bedelende. De ongelukkige knaap die op zijn dwarsfluit de lijkmars van HELFENSTEIN gespeeld had, werd met een ketting aan een paal vastgebonden; men stak rondom hem een vuur aan, en de ridders beschouwden lachende hoe hij zijn lichaam in allerlei verschrikkelijke bochten wrong. De eredienst werd overal in haar oude vorm hersteld. De bloeiendste en meest bevolkte landen des rijks vertoonden aan degenen die deze doorreisden niets meer dan stapels van lijken en rokende puinhopen. Vijftig duizend mensen waren omgekomen, en het volk verloor bijna overal de weinige vrijheid welke het tot hiertoe had genoten. Zodanig was, in het zuiden van Duitsland, het vreselijk einde van die opstand.

XI.

Münzer in Mulhausen.

Maar het was niet bij het zuiden en het oosten van Duitsland dat het kwaad zich moest bepalen. MÜNZER, na een gedeelte van Zwitserland, van de Elzas en van Zwaben doorkruist te hebben, had op nieuw zijn treden naar de kant van Saksen gericht. Enige burgers van Mulhausen in Thuringen riepen hem naar hun stad, en benoemden hem tot hun herder. De

raad van de stad zich verzet hebbende, zette MÜNZER die af en benoemde een andere, samengesteld uit zijn vrienden, en waaraan hij zichzelf aan het hoofd stelde. Vol minachting omtrent "de honigzoete CHRISTUS die LUTHER predikte" besloten om tot de krachtigste middelen de toevlucht te nemen, zei hij: "Men moet, als JOZUA, al de volken van Canaän door het zwaard doen omkomen." Hij voerde de gemeenschap van goederen in en plunderde de kloosters. "MÜNZER," schreef LUTHER de 11de April 1525 aan AMSDORFF, "MÜNZER is koning en keizer van Mulhausen, en niet meer alleen van dezelfs herder." De armen werkten niet meer; indien iemand laken of koorn nodig had, ging hij er bij een rijke om vragen; indien deze het weigerde, maakte de arme er zich van meester; indien de rijke tegenstand bood, hing men hem op. Mulhausen een onafhankelijke stad zijnde, kon MÜNZER er zonder tegenstand gedurende bijna een jaar zijn macht uitoefenen. De opstand van het zuiden van Duitsland deed hem geloven dat het tijd was om zijn nieuw koninkrijk uit te breiden. Hij liet in het Franciscaner klooster zwaar geschut gieten, en trachtte de boeren en mijnwerkers van Mansfeld in opstand te brengen. "Hoe lang wilt gij nog slapen?" zei hij tot hen in een geestdrijvende oproeping; "staat op en strijdt de strijd des Heeren! Het is tijd. Frankrijk, Duitsland en Italië zijn in aantocht. Voorwaarts! voorwaarts! voorwaarts! Dran!...dran! dran!...Slaat geen acht op de smart van de goddelozen. Zij zullen u als kinderen smeken; maar blijft onmeedogend. Dran!... dran!... dran!...Het vuur brande: uw zwaard worde steeds met bloed geverfd. Dran!... dran!, ... dran!... Werk terwijl het dag is." – De brief was getekend: "MÜNZER, Gods dienaar tegen de goddelozen."

Oproeping van het volk.

Het landvolk, naar rijkdommen begerig, schaarde zich in menigte onder zijn vanen. Overal in de landen van Mansfeld, Stolberg, Schwarzburg, in Hessen, in het hertogdom Brunswijk stonden de boeren op. De kloosters van Michelstein, Ilsenburg, Walkenried, Rossleben en vele andere in de nabijheid van het Hartsgebergte of in de vlakten van Thüringen, werden verwoest. Te Reinhardsbronn, wat LUTHER bezocht had, werden de graftomben van de oude landgraven geschonden en de bibliotheek vernield.

De schrik verspreidde zich ver heen. Te Wittenberg zelf was men niet zonder onrust. Die leraren welke noch de keizer, noch de paus gevreesd hadden, zagen zich genooddaakt voor een zinneloze te beven. Men ving alle nieuwstijdingen op; men berekende de voortgangen van de opstandelingen. "Wij verkeren hier," zei MELANCHTON, "in een groot gevaar. Indien MÜNZER wel slaagt, is het met ons gedaan, tenminste wanneer CHRISTUS ons niet behoedt. MÜNZER rukt met een wreedheid voort welke die van de Schythen overtreft, en men kan de vreselijke bedreigingen niet noemen welke hij uitbraakt."

De Godvruchtige keurvorst had lange tijd in het onzekere geweest wat hij doen moest. MÜNZER had hem en al de vorsten vermaand om zich te bekeren, omdat, zei hij, hun uur gekomen was; en hij had deze brief getekend: "MÜNZER, gewapend met het zwaard van GIDEON." FREDERIK had zachtheid willen gebruiken om deze verdoolde mensen terecht te brengen. Gevaarlijk ziek, had hij de 14de April aan zijn broeder JOHAN geschreven: "Misschien heeft men die arme lieden meer dan één reden tot opstand gegeven. Ach! het volk is op velerlei wijzen door hun wereldlijke en geestelijke heren onderdrukt." En toen men hem de vernederingen, de omwentelingen, de gevaren voorstelde waaraan hij zich bloot gaf, wanneer hij niet spoedig dat oproer dempte, antwoordde hij: Ik ben tot hertoe een machtig keurvorst geweest, hebbende in overvloed paarden en koetsen; indien God ze mij nu wil ontnemen, wel nu, dan zal ik te voet gaan.

Mars van de vorsten.

De eerste van de vorsten die de wapenen opvatte, was de jonge landgraaf PHILIPPUS van Hessen. Zijn ridders en zijn soldaten zwoeren met hem te zullen leven en sterven. Na zijn

staten bevredigd te hebben, richtte hij zich naar Saksen. De hertog JOHAN, broeder van de keurvorst, de hertog GEORGE van Saksen en de hertog HENDRIK van Brunswijk, haastten zich van hun kant en verenigden hun troepen met die van Hessen. De boeren, verschrikt op het gezicht van dit leger, vluchtten op een heuvel, waar zij, zonder krijgstucht, zonder wapenen en voor het grootste gedeelte zonder moed, een verschansing van hun wagens oprichtten. MÜNZER had zelfs geen kruid voor zijn ontzaglijke kanonnen weten gereed te maken. Er daagde geen hulp op; het leger drong dicht op de opstandelingen aan; de moedeloosheid maakte zich van hen meester. De vorsten medelijden met hen hebbende, deden hun voorstellen welke zij scheen te willen aannemen. MÜNZER nam toen de toevlucht tot het meest vermogende middel dat de geestdrift kon opwekken. "Wij zullen heden de arm Gods zien," zei hij, "en al onze vijanden zullen verdelgd worden." Op hetzelfde oogenblik verscheen er een regenboog; die geestdrijvende menigte, welke een regenboog op haar vanen voerde, zag daar een zeker teken van de bescherming van de hemels in. MÜNZER maakte er gebruik van. "Vrees niet," zei hij tot de burgers en de boeren; "ik zal al de kogels welke men op u zal schieten in mijn mouw opvangen." Te gelijker tijd deed hij een jonge edelman, MATERNUS VAN GEHOLFEN, afgezant van de vorsten, wreed vermoorden, om zo de opstandelingen alle hoop op vergiffenis te benemen.

De landgraaf, zijn ruiters verzameld hebbende, zei tot hen: "Ik weet wel dat wij vorsten dikwijls verkeerd handelen: want wij zijn mensen; maar God wil dat men de machten eerbiedige. Redden wij onze vrouwen en onze kinderen van de woede van die moordenaars. De Heer zal ons de overwinning schenken: want Hij heeft gezegd: *Die zich tegen de macht verzet, verzet zich tegen de orde van God.*"

Daarop gaf PHILIPPUS het sein tot de aanval; het was de 15de Mei 1525. Het leger maakte zich slagvaardig; maar de menigte van de boeren bleef onbewegelijk, onder het aanheffen van het lied: "Kom, Heilige Geest!" en verwachtende dat de hemel zich voor hen zou verklaren. Weldra verbrijzelde het geschut hun ruw opgerichte verschansing, en bracht wanorde en dood in hun midden. Toen ontviel hun alle geestdrift en moed te gelijk; een plotselinge schrik greep hen aan, en zij gingen in wanorde op de vlucht. Vijf duizend van hun verloren op hun vlucht het leven.

Einde van de opstand.

De vorsten en hun zegepralende troepen, trokken na het gevecht Frankenhausen binnen. Een soldaat, op de zolder van het huis waar hij ingekwartierd was geklommen zijnde, vond er iemand te bed liggen. "Wie zijt gij?" zei hij tot hem; "zijt gij een muiter?" Vervolgens een brieventas ontdekt hebbende, nam hij die en vond er brieven in aan THOMAS MÜNZER gericht. "Zijt gij THOMAS?" zei de ruiter. De zieke antwoordde ontsteld: "Nee." Maar de soldaat hem vreselijke bedreigingen doende, bekende MÜNZER (want hij was het zelf) wie hij was. "Gij zijt mijn gevangene," zei de soldaat. Voor hertog GEORGE en de landgraaf gebracht, hield MÜNZER niet op te zeggen dat hij reden gehad had om de vorsten te willen tuchtigen, daar zij zich tegen het Evangelie aankantten. "Ellendeling," zei men hem, "denk aan al degenen wier verderf gij veroorzaakt hebt!" Maar hij antwoordde hun glimlachende onder al zijn angst: "Zij hebben het zo gewild!" Hij nam het Sacrament onder één gestalte. Zijn hoofd en dat van PFEIFFER, zijn luitenant, vielen te gelijker tijd. Mulhausen werd ingenomen, en de boeren werden in boeien gekluisterd.

Een heer onder de menigte gevangenen een boer van een goed voorkomen opgemerkt hebbende, naderde hem en zei tot hem: "Welnu, mijn vriend, welke regering behaagt u het meest, die van de boeren, of die van de vorsten?" De arme man antwoordde onder het slaken van een diepe zucht: "Ach! mijn waarde heer, er is geen mes welks scherpte zoveel kwaad doet als de heerschappij van de een boer over de andere."

De overblijfselen van de opstand werden door bloed gedempt; de hertog GEORGE betoonde vooral een grote gestrengheid. In de staten van de keurvorst had er noch straf, noch terechtstelling plaats. Gods Woord, in al de zuiverheid gepredikt, had er zich krachtig betoond, om de oproerige hartstochten van het volk te bedwingen.

Invloed van de Hervorming.

Inderdaad, LUTHER had niet opgehouden de opstand, die voor hem de voorloper van het algemeen oordeel was, te bestrijden. Onderrichtingen, smekingen, scherts zelfs, niets had hij gespaard. Aan het slot van de artikelen, door de opstandelingen aan Erfurt gericht, had hij tot aanhangsel dit artikel er bijgevoegd: "*Item: het volgende artikel is weggelaten: Voortaan zal de achtbare raad geen macht hebben; deze zal niets kunnen doen, hij zal als een afgod of als een blok bewind voeren; het gemeen zal hem alle beten voorkauwen en hij zal aan handen en voeten gebonden regeren; van nu aan zal de wagen de paarden voorttrekken, de paarden zullen de teugels houden, en zo zal alles verwonderlijk voortgaan, overeenkomstig het schoon ontwerp dat deze artikelen voorstellen.*"

LUTHER vergenoegde zich niet met te schrijven. Terwijl het oproer nog in volle kracht was, verliet hij Wittenberg en doorreisde enige van de landen waar de meeste beweging heerste. Hij predikte, hij beijverde zich om de gemoederen te bevredigen, en zijn hand, welke God machtig maakte, wendde de woeste en doorbrekende stromen af, bracht deze tot bedaren en deed ze binnen hun oevers wederkeren.

Overal oefenden de leraars van de Hervorming dezelfde invloed uit. Te Halle had BRENTZ door de beloften van het Goddelijk Woord de neerslachtige gemoederen van de burgers opgebeurd, en vier duizend boeren waren voor zeshonderd burgers gevlucht. Te Ichterhausen zich een menigte boeren verzameld hebbende met voornemen om vele kastelen te slopen en de heren ter dood te brengen, ging FREDERIK MYCONIUS alléén tot hen, en zo groot was de kracht van zijn woord, dat zij terstond van hun plan afzagen.

Zodanig was de rol van de Hervormers en van de Hervorming te midden van die opstand; zij bestreden deze uit al hun vermogen met het zwaard van het Woord, en handhaafden met nadruk de beginselen die te allen tijde alléén de orde en gehoorzaamheid bij de natiën kunnen bewaren. Zo beweerde ook LUTHER dat indien de macht van de gezonde leer de woede van het volk niet bedwongen had, de opstand nog veel groter verwoestingen zou aangericht en overal èn de Kerk èn de Staat omgekeerd hebben. Alles doet geloven dat die treurige vooruitzichten zich inderdaad verwezenlijkt zouden hebben.

Indien de Hervormers dus de opstand bestreden, geschiedde dit niet zonder er vreselijke aanvallen van te lijden. Die zedelijke zielestrijd, welke voor LUTHER in de cel te Erfurt begonnen was, nam misschien na de opstand van de boeren in hoger mate toe. Een grote herschepping van de mensheid wordt niet zonder lijden voor degenen die er de werktuigen van zijn daargesteld. Om de schepping van het Christendom te voltooien, wordt de zielestrijd van het kruis vereist; maar Hij die aan dat kruis genageld is geweest, richt tot ieder van zijn discipelen dit woord: "*Kunt gij met dezelfde doop gedoopt worden waarmee ik gedoopt ben geweest?*"

Van de kant van de vorsten hield men niet op te herhalen, dat LUTHER en zijn leer de oorzaak van de opstand waren, en hoe ongerijmd dit denkbeeld ook was, kon de Hervormer het niet zo algemeen aangenomen zien, zonder er een levendige droefheid over te ondervinden. Van de kant van het volk stelde MÜNZER en al de hoofden van de opstand hem als een lage huichelaar, een vleier van de groten voor, en men geloofde die lasteringen licht. De hevigheid waarmee LUTHER tegen de opstandelingen uitgevaren had, had zelfs gematigde lieden mishaagd. De vrienden van Rome triomfeerden; allen waren tegen hem, en hij droeg de last van de verbittering van zijn eeuw. Maar wat zijn ziel het meest verscheurde,

was het werk des hemels dus door het slijk gesleept en met de geestdrijvendste ontwerpen op één rij geplaatst te zien. Hij erkende hier zijn Gethsémané; hij zag de bittere drinkbeker die hem voorgesteld was; en een algemene verlating vooruitziende, riep hij uit: "Weldra zal ook ik misschien kunnen zeggen: *Omnes vos scandalum patiemini in ista nocte.*"

Lijden.

Nochtans, te midden van een zo grote smart, bewaarde hij Zijn geloof. "Hij," zei hij, "die mij de vijand met de voet heeft doen vertreden, toen hij als een wrede draak of als een felle leeuw tegen mij opstond, zal niet toelaten dat die vijand mij verplettere, nu hij zich met de verraderlijke blik van de basiliscus vertoont. Ik zie die jammeren en ik zucht er over. Dikwijls heb ik mijzelf gevraagd of het niet beter zou geweest zijn, het Pausdom liever gerust de gang te laten gaan, dan in de wereld zoveel onlusten en opstanden te zien uitbarsten. Maar nee! het is veel beter enigen uit de muil des duivels te rukken, dan allen onder zijn wrede tanden te laten."

Verandering.

Toen was het dat die omwenteling in LUTHERS gemoed voltooid werd welke bij zijn terugkering van de Wartburg was begonnen. Het inwendig leven was hem niet meer genoeg; de Kerk en haar instellingen kregen in zijn ogen een hoog gewicht. De stoutmoedigheid waarmee hij alles omvergeworpen had, stond stil bij het gezicht van dieper ingrijpende verwoestingen; hij gevoelde dat men moest behouden, besturen, opbouwen; en het was te midden van de bloedige puinhopen waarmee de boeren-oorlog geheel Duitsland bedekte, dat het gebouw van de nieuwe Kerk langzaam begon te verrijzen.

Die onlusten lieten in de gemoederen een levendige en langdurige beroering achter. De volken waren met schrik bevangen. De volksmenigten, die in de Hervorming alleen de staatkundige vrijheid gezocht hadden, lieten haar vrijwillig varen, zodra zij zagen dat alleen de geestelijke vrijheid hun aangeboden werd. De tegenstand van LUTHER aan de boeren was zijn afstand van de kortstondige gunst van het volk. Weldra volgde er een schijnbare rust, en op de hevige uitbarsting van de geestdrijverij en de opstand volgde in geheel Duitsland een door schrik veroorzaakte stilte.

Dus bezweken in het rijk de driften van het volk, de zaak van de omwenteling en de belangen van een volstreckte gelijkheid; maar de Hervorming bezweek er niet. Die twee bewegingen, door velen met elkaar verward, werden door het onderscheid van derzelfer gevolgen nauwkeurig vanee gescheiden. De opstand kwam van beneden; de Hervorming van boven. Er waren slechts enige ruiters en enige kanonnen nodig om de eersten neer te werpen; maar de andere hield niet op zich te verheffen, zich te versterken en toe te nemen, niettegenstaande de onophoudelijk vernieuwde aanvallen van het rijk en van de Kerk.

XII.

Dood van Frederik.

Intussen scheen in het begin de zaak van de Hervorming zelf in de afgrond te moeten omkomen welke de vrijheden van het volk verzwolg. Een treurige gebeurtenis scheen haar einde te moeten verhaasten. Op het tijdstip dat de vorsten tegen MÜNZER optrokken, tien dagen vóór zijn nederlaag, daalde de oude keurvorst van Saksen, die men welk God gesteld had om de Hervorming tegen de aanvallen van buiten te verdedigen, in het graf.

Zijn krachten verminderden van dag tot dag; de gruwelen waarvan de boeren-oorlog vergezeld ging, verbrijzelden zijn medelijdende ziel. "Ach!" riep hij met een diepe zucht uit, "indien het Gods wil is, sterf ik met vreugde. Ik zie noch liefde, noch waarheid, noch geloof, noch iets goeds meer op aarde."

De vorst en de hervormer.

Zijn ogen van de strijd die toen Duitsland vervulde afwendende, maakte die godvruchtige vorst op zijn kasteel van Lochau zich in rust "tot het vertrek" gereed. De 4de Mei ontbood bij zijn kapellaan, de getrouwe SPALATIJN bij zich. "Gij doet wel," zei hij vriendelijk tot hem toen hij hem zag binnenkomen, "dat gij mij komt zien: want men moet de zieken bezoeken." Vervolgens bevelende dat men zijn ziekestoel naar de tafel zou rollen, bij welke SPALATIJN zat, deed hij al degenen die hem omringden vertrekken, nam met hartelijkheid de hand van zijn vriend en sprak gemeenzaam met hem over LUTHER, over de boeren en over zijn aanstaand vertrek. Des avonds te acht uur kwam SPALATIJN terug; de oude vorst opende hem toen zijn gehele hart, en beled zijn gebreken in tegenwoordigheid van God. De volgende morgen, 5de Mei, ontving hij het Avondmaal onder beiderlei gestalte. Hij had geen enkel lid van zijn familie bij zich; zijn broeder en zijn neef waren met het leger vertrokken; maar zijn bedienden omringden hem, volgens het oud gebruik van die tijden. Met de ogen op die eerbiedwaardige vorst gericht, welke het hun zo aangenaam geweest was te dienen, versmolten allen in tranen. "Mijn kinderkens," zei hij met een tedere stem, "indien ik iemand van u beledigd heb, vergeve hij het mij om Gods wille: want wij vorsten kwellen dikwijls de arme lieden, en dit is kwaad." Dus vervulde FREDERIK dit woord van een Apostel: *De rijke roem in zijn nederigheid, want hij zal als een bloem des gras voorbijgaan.* Jac. 1

SPALATIJN verliet hem niet meer, hij stelde hem met ijver de rijke beloften des Evangelies voor, en de vrome keurvorst smaakte met een onuitsprekelijke zielevrede daarvan de krachtige vertroosting. De Evangelieleer was voor hem niet meer dat zwaard wat de dwaling aanvalt; wat haar overal waar zij zich bevindt vervolgt, en dat na een kloekmoedige strijd er eindelijk over zegepraalt; zij drupte als de regen en de dauw op zijn hart, en vervulde het met hoop en vreugde. FREDERIK had de tegenwoordige wereld vergeten; hij zag niets meer dan God en de eeuwigheid.

Zijn dood met grote schreden voelende naderen, liet hij het testament verscheuren dat hij vele jaren tevoren geschreven had, en waarin hij zijn ziel aan de "Moeder Gods" aanbeval; daarop gaf hij een ander in de pen, waarin hij de heilige en enige verdienste van JEZUS CHRISTUS "tot vergeving van zijn zonden" inriep, en zijn vaste verzekering verklaarde "dat hij door het dierbaar bloed van zijn geliefde Heiland verlost was." Vervolgens zei hij: "Ik kan niet meer!" en des avonds te vijf uur ontsliep hij zacht. "Hij was een kind des vredes," riep zijn geneesheer uit, "en hij is in de rust overgegaan!"

"o Dood, vol bitterheid voor al degenen die hij in het leven laat," zei LUTHER.

LUTHER, die toen Thuringen doorreisde om het te bevredigen, had nooit de keurvorst gezien, dan alleen van verre, te Worms, aan de zijde van KAREL V. Maar die twee mannen hadden elkaar in hun ziel ontmoet van het eerste ogenblik af dat de Hervormer verscheen was. FREDERIK had behoefte aan nationaliteit en onafhankelijkheid, gelijk LUTHER aan waarheid en hervorming. Ongetwijfeld was de Hervorming vooral een geestelijk werk; maar het was misschien voor haar eerste goede uitslag noodzakelijk, dat zij zich met enig nationaal belang verbond.

Ook was LUTHER nauwelijks tegen de aflaten opgestaan, of het verbond tussen de vorst en de monnik werd stilzwijgend gesloten; een louter zedelijk verbond, zonder verdrag, zonder letteren, zelfs zonder woorden, en waarin de sterke de zwakke geen andere hulp verleende dan hem te laten begaan. Maar nu de frisse eik onder welks schaduw de Hervorming langzamerhand was opgewassen nedergeveld was, nu de vijanden des Evangelies overal een nieuwe haat en kracht betoonden, en de aanhangers genoodzaakt waren zich schuil te houden of te zwijgen, scheen niets meer het te kunnen verdedigen tegen het zwaard van degenen die het met woede vervolgde.

Katholiek verbond.

De verbondenen van Regensburg, die de boeren in het zuiden en het oosten van het rijk overwonnen hadden, randden overal de Hervorming te gelijk met de opstand aan. Te Wurtzburg, te Bamberg, bracht men velen van de vreedzaamste burgers en van diegenen zelfs die de boeren tegengestaan hadden om het leven. "Er is niets aan gelegen!" zei men openlijk, "zij stonden het Evangelie voor!" Dit was genoeg om hun hoofd te doen vallen.

De hertog GEORGE hoopte de landgraafen de hertog JOHAN van Saksen in zijn genegenheid en zijn haat te doen delen. "Ziet," zei hij tot hen na de nederlaag van de boeren, terwijl hij hun het slagveld aanwees, "ziet de jammeren welke LUTHER veroorzaakt heeft!" JOHAN en PHILIPPUS scheen hem enige hoop te geven van zijn gevoelens te zullen aannemen. "De hertog GEORGE," zei de Hervormer, "meent te zegepralen, nu FREDERIK dood is; maar CHRISTUS heerst te midden van zijn vijanden: te vergeefs knarsen zij op de tanden.... hun wens zal verijdeld worden."

GEORGE verloor geen tijd om in het noorden van Duitsland een dergelijk bondgenootschap als dat van Regensburg daar te stellen. De keurvorsten van Mentz en Brandenburg, de hertogen HENDRIK en ERIK van Brunswijk en de hertog GEORGE verenigden zich te Dessau, en sloten erin de maand Juli een Rooms verbond. GEORGE drong bij de nieuwe keurvorst en zijn schoonzoon de landgraaf aan er deel aan te nemen. Vervolgens deed hij, als om te tonen wat men van hem te wachten had, twee burgers te Leipzig, in wier huis men boeken van de Hervormer gevonden had, onthoofden.

Ontwerpen van Karel.

Te gelijker tijd kwamen in Duitsland brieven van KAREL V, gedagtekend van Toledo, welke een nieuwe rijksdag te Augsburg samenriepen. KAREL wilde aan het rijk een staatsregeling geven welke hem zou toelaten naar goetvinden over de krachten van Duitsland te beschikken. De Godsdienstige verdeeldheden boden hem daartoe het middel aan; hij behoefde slechts de Katholieken tegen de Evangelischen los te laten, en wanneer zij zich onderling verzwakt hadden, zou hij gemakkelijk over de één en ander zegepralen. Geen Lutherschen meer! zodanig was dan de uitroep van de keizer.

Gevaren.

Dus verenigde zich alles tegen de Hervorming. Nooit was LUTHERs ziel met zoveel vrees vervuld geweest. Het overschot van de sekte van MÜNZER had gezworen hem het leven te zullen benemen; zijn enige beschermer was niet meer; de hertog GEORGE, schreef men hem, was voornemens hem binnen Wittenberg zelf in hechtenis te doen nemen; de vorsten die hem hadden kunnen verdedigen bogen het hoofd en scheen het Evangelie verlaten te hebben; de hogeschool, reeds door de onlusten afgenomen, stond, zei men, door de nieuwe keurvorst vernietigd te worden; KAREL, te Pavia de overwinning behaald hebbende, deed een nieuwe rijksdag vergaderen met het doel om de Hervorming de doodsteek te geven. Welke gevaren moest hij dan niet vooruitzien!...Die zielsangsten en smarten, welke LUTHER dikwijls jammerklachten afgeperst hadden, verscheurden zijn ziel. Hoe zal hij zoveel vijanden weerstaan? Te midden van die onrust, in tegenwoordigheid van zoveel gevaren, naast het lijk van FREDERIK, dat nauwelijks zijn warmte verloren had, en naast de dode lichamen van de boeren welke de vlakke van Duitsland bedekten, trad LUTHER-niemand voorzeker zou het zich hebben kunnen verbeelden-trad LUTHER in het huwelijk.

XIII.

De nonnen van Nimptsch.

In het klooster van Nimptsch bij Grimma in Saksen, bevonden zich, in het jaar 1523, negen nonnen die vlijtig Gods Woord lazen en het onderscheid hadden leren kennen dat er tussen het

Christelijk leven en het kloosterleven bestaat. Het waren MAGDALENA STAUPITZ, ELIZA VAN CANITZ, AVE GROSSN, AVE en MARGARETHA SCHONFELD, LANETA VAN GOLIS, MARGARETHA en CATHARINA ZESCHAU, en CATHARINA VAN BORA. Het eerste werk van die jonge dochters, na zich van de kloosterbijgelovigheden losgemaakt te hebben, was aan hun ouders te schrijven. "Het heil van onze ziel," zeiden zij hun, "laat ons niet toe langer in een klooster te blijven leven." De ouders de moeilijkheid vrezende welke zodanig een besluit hun moest veroorzaken, weigerden met gestrengheid aan de bede van hun dochters gehoor te geven. De arme nonnen waren verslagen. Hoe nu het klooster verlaten? Haar beschroomdheid schrikte voor een zo wanhopige daad. Ten laatste had de afkeer, welke de eredienst van het Pausdom bij haar verwekte, de overhand, en zij beloofden onderling elkaar niet te zullen verlaten, maar met alle orde en welvoeglijkheid zich te samen naar een fatsoenlijke plaats te begeven. Twee achtenswaardige en godvruchtige burgers van Turgau, LEONARDUS KOPPE en WOLF TOMITZSCH, boden haar hun bijstand aan; zij namen die aan als van God zelf komende, en gingen uit het klooster van Nimptsch zonder dat iemand er zich tegen verzette, en alsof de hand des Heeren voor haar de poorten had geopend. KOPPE en TOMITZSCH ontvingen haar op hun wagen, en de 7de April 1523 hielden de negen nonnen, zelf over haar stoutmoedigheid verbaasd, voor de poort van het oude Augustijner klooster stil, waar LUTHER zijn verblijf had.

Luther's gevoel.

"Ik ben het niet die het gedaan heb," zei LUTHER toen hij haar ontving, "maar gawe God dat ik dus alle gevangene gemoederen mocht bevrijden en al de kloosters ledig maken; de bres is gemaakt!" Vele personen boden de doctor aan de nonnen in hun huis te ontvangen, en CATHARINA VAN BORA werd in het gezin van de burgemeester van Wittenberg opgenomen.

Indien LUTHER toen dacht zich tot enige plechtige gebeurtenis te moeten voorbereiden, was het om de brandstapel te beklimmen en niet om tot het altaar te naderen. Enige maanden later antwoordde hij nog aan degenen die hem van trouwen spraken: "God kan mijn hart veranderen gelijk Hem behaagt; maar, nu tenminste denk ik erin het geheel niet aan om een vrouw te nemen; niet dat ik geen genegenheid voor die staat gevoel; ik ben noch van hout noch van steen; maar ik verwacht elke dag de dood en de straf die een ketter verdient."

Einde van de kloosters.

Intussen ging alles in de Kerk vooruit. Op het kloosterleven, een uitvinding van mensen, volgde overal het Verkeer van het huiselijk leven, ingesteld door God. Op Zondag de 9de Oktober 1524, LUTHER als naar gewoonte opgestaan zijnde, leide hij zijn Augustijnermonniksgewaad af, kleepte zich als een wereldlijk priester, en verscheen dus in de tempel, waar deze verandering een levendige vreugde verwekte. De verjeugdigde Christenheid begroette met uitbundige blijdschap alles wat haar verkondigde dat de oude dingen waren voorbijgegaan.

Kort daarna verliet de laatste monnik het klooster, maar LUTHER bleef er over; zijn treden deden zich alleen in de lange gangen horen, en hij zat alleen in diepe stilte in de eetzaal welke nog kort geleden van het gesnap van de monniken weergalmde. Welsprekende eenzaamheid, en welke van de zegepraal van Gods Woord getuigde. Het klooster had opgehouden te bestaan. LUTHER zond, tegen het einde van december des jaars 1524, de sleutels van het klooster aan de keurvorst, hem tevens bekend makende dat hij zien zou, waar God hem zou willen onderhouden. De keurvorst schonk het klooster aan de hogeschool en nodigde LUTHER uit het te blijven bewonen. Het verblijf van de monniken moest weldra het heiligdom van een Christelijk huisgezin worden.

Het huwelijk van Luther.

LUTHER, wiens hart zo wel geplaagd was om de aangenaamheden van het huiselijk leven te smaken, eerde en bemindde de staat des huwelijks; het is zelfs waarschijnlijk dat hij enige genegenheid voor CATHARINA VAN BORA had. Lange tijd hadden zijn schroomvalligheid en de gedachte aan de lasteringen waartoe zulk een stap aanleiding zou geven, hem teruggehouden om aan haar te denken, en hij had de arme CATHARINA eerst aan BAUMGARTNER van Neuremberg, daarna aan doctor GLATZ van Orlamunde aangeboden. Maar toen hij zag dat BAUMGARTNER CATHARINA van de hand wees, en GLATZ door haar afgewezen werd, vroeg hij zichzelf ernstiger af of hij zelf niet aan die vereniging moest denken.

Zijn oude vader die hem met zoveel smart de geestelijke stand had zien omhelzen, hield bij hem aan dat hij in de huwelijke staat zou treden. Maar één denkbeeld vooral kwam dagelijks met nieuwe kracht in LUTHERS gemoed op: het huwelijk is een instelling van God, de ongehuwde staat is een instelling van mensen. Hij had een afkeer van al wat van Rome kwam. "Ik wil," zei hij tot zijn vrienden, "niets van mijn pausgezind leven behouden." Dag en nacht bad hij, bezwoer hij de Heer hem uit zijn onzekerheid te verlossen. Eindelijk kwam een gedachte de laatste banden die hem nog terughielden verbreken. Bij al de drangredenen van betamelijkheid en persoonlijke gehoorzaamheid welke hem drongen om deze verklaring van God zelf: *Het is niet goed dat de mens alleen zij* op zichzelf toe te passen, voegde zich een drangreden van een verhevener aard en van groter kracht. Hij zag dat hij als mens tot het huwelijk geroepen was, hij was het ook als Hervormer; dit deed hem besluiten.

"Wanneer die monnik trouwt," zei zijn vriend de rechtsgeleerde SCHURFF, "zal hij de wereld en de duivel doen schateren van lachen, en hij zal het werk dat hij begonnen heeft vernietigen."

Dit woord maakte op LUTHER een geheel andere indruk dan men had kunnen verwachten. De wereld, de duivel en zijn vijanden te trotseren door een daad, geschikt zoals men dacht om het werk van de Hervorming te bederven; te verhinderen dat men hem er op enigerlei wijze de goede uitslag van toeschrijve, ziedaar wat hij begeert. Zo dan, het hoofd moedig opheffende, antwoordde hij: "Wel nu, ik zal het doen; ik zal de wereld en de duivel deze trek spelen; ik zal mijn vader die vreugde aandoen; ik zal CATHARINA trouwen! "Door in het huwelijk te treden, verklaarde LUTHER zich nog duidelijker tegen de instellingen van het Pausdom; hij bevestigde door zijn voorbeeld de leer welke hij gepredikt had, en hij moedigde schroomvallige lieden aan om hun dwalingen geheel en al vaarwel te zeggen. Rome scheen toen een gedeelte van het terrein dat het verloren had hier en daar terug te krijgen; het vleide zich mogelijk met de hoop op de overwinning; en ziedaar een hevige uitbarsting verspreidt ontsteltenis en schrik in de gelederen en openbaart het nog volkomener hoedanig de moed des vijands is welke het denkt verslagen te hebben.

"Ik wil," zei LUTHER, "het Evangelie getuigenis geven, niet door mijn woorden alleen, maar ook door mijn werken. Ik wil, voor het aangezicht van mijn vijanden, die reeds triomf blazen en hun gejuich doen horen, een non trouwen, opdat zij weten en verstaan dat zij mij niet overwonnen hebben. Ik trouw geen vrouw om lange tijd met haar te leven; maar ziende hoe de volken en de vorsten hun woede tegen mij loslaten, voorziende dat mijn einde nabij is, en dat men na mijn dood mijn leer opnieuw met voeten zal treden, wil ik tot opbouw van de zwakken een schitterende bevestiging achterlaten van wat ik hier beneden heb geleerd."

De 11de Juni 1525 begaf LUTHER zich naar het huis van zijn vriend en ambtgenoot AMSDORFF. Hij verzocht POMERANUS, die hij bij uitnemendheid "de Herder" noemde, zijn huwelijk in te zegenen. De beroemde schilder LUKAS CRANACH en doctor JOHAN APELLES dienden hem tot getuigen. MELANCHTON was niet tegenwoordig.

Nauwelijks was LUTHER gehuwd of de gehele Christenheid kwam er door in beweging. Van alle kanten vervolgde men hem met beschuldigingen en lasteringen. "Het is een bloedschande," riep HENDRIK VIII uit. "Een monnik trouwt een Vestaalse maagd," zeiden enigen. –

"De Antichrist moet uit deze vereniging geboren worden," zeiden anderen, "want een profetie verkondigt dat hij uit een monnik en een non zal worden geboren." Waarop ERASMUS met zijn schampere glimlach antwoordde: "Indien de profetie waar is, hoeveel duizend Antichristen zijn er dan niet reeds in de wereld geweest!" Maar terwijl men LUTHER dus besprong, namen vele van de wijze en gematigde lieden welke de Roomse Kerk in haar boezem telde, zijn verdediging op. "LUTHER," zei ERASMUS, "heeft een vrouw uit het doorluchtig geslacht van BORA tot echtgenoot genomen, maar zij is zonder bruidsschat." Een nog vererender getuigenis werd hem toen gegeven. De meester van Duitsland, PHILIPPUS MELANCHTON, die door die stoute stap eerst verschrikt was, zei met die deftige stem welke zijn vijanden zelf met eerbied aanhoorden: "Indien men beweert dat er iets onbehoorlijks in het huwelijk van LUTHER geweest is, is het een leugen en een lastering. Ik geloof dat hij zich geweld heeft moeten aandoen om te trouwen. Het huwelijksleven is een nederig leven, maar het is een heilig leven, indien er zodanig één op de wereld bestaat, en overal stellen de Schriften ons het als eerlijk voor God voor."

LUTHER was in het eerst aangedaan bij het zien van zoveel smaad en woede welke men over hem uitstortte; MELANCHTON betoonde hem in dubbele mate zijn vriendschap en achting; en weldra mocht de Hervormer in de tegenstand van de mensen een bewijs van Gods goedkeuring zien. "Indien ik de wereld niet ergerde," zei hij, "zou ik reden hebben te vrezen dat wat ik gedaan heb niet uit God was."

Acht jaren waren er verlopen van het tijdstip af dat LUTHER de aflaten aangevallen had tot op dat waarop hij zich met CATHARINA VAN BORA verenigde: het zou moeilijk zijn, gelijk men het nog doet, zijn ijver tegen de misbruiken van de Kerk aan een "ongeduldig verlangen" om te trouwen toe te schrijven. Hij telde toen twee en veertig jaren en CATHARINA VAN BORA had reeds twee jaren te Wittenberg doorgebracht.

Huiselijk geluk.

LUTHER was in deze vereniging gelukkig. "De grootste gave Gods," zei hij, "is een vrome, beminnelijke, Godvrezende echtgenote, die haar huis bemint, met welke men in vrede kan leven, en aan wie men zich geheel kan vertrouwen." Enige maanden na zijn huwelijk, maakte hij één van zijn vrienden de zwangerschap van CATHARINA bekend; en inderdaad een jaar na hun vereniging beviel zij van een zoon. De aangenaamheden van het huiselijk geluk verdreven weldra de nevelen welke de verbittering van zijn vijanden in het eerst rondom hem verspreid had. Zijn KETHA, gelijk hij haar noemde, betoonde hem de tederste genegenheid, troostte hem wanneer hij neerslachtig was, door hem enige plaatsen uit de Bijbel aan te halen, ontlastte hem van al de zorgen des uitwendigen levens, zat bij hem in zijn tussenuren, borduurde het portret van haar man, herinnerde hem de vrienden aan wie hij vergat te schrijven, en vermaakte hem dikwijls met haar geestige vragen.

Een zekere fierheid schijnt in haar karakter gelegen te hebben; ook noemde LUTHER haar soms: "Heer KETHA;" hij zei eens kortswijgende dat, indien hij nog trouwen moest, hij zich een gehoorzame vrouw in steen zou uithouwen: want, voegde hij er bij, het is onmogelijk zodanig een in het werkelijke leven te vinden. Zijn brieven waren vol tederheid voor CATHARINA; hij noemde haar: "Zijn lieve en bevallige vrouw, zijn lieve en beminnelijke KETHA." LUTHERS aard kreeg door het bijzijn van CATHARINA een vrolijker stemming, en die gelukkige geestgesteldheid bleef hem van toen af, zelfs te midden van de grootste stormen bij.

Het bijna algemeen bederf van de kerkelijken had de priesterlijke waardigheid in de grootste minachting doen vallen, en de afzonderlijke deugden van enige oprechte dienaren Gods hadden haar daarvan niet kunnen bevrijden. De huiselijke vrede, de huwelijkstrouw, die zekerste grondslagen van alle aardse geluk, werden in de steden en op het land door de lage driften van de priesters en van de monniken onophoudelijk verstoord. Niemand was voor hun pogingen tot verleiding veilig. Zij bedienden zich van de toegang die zij tot de huisgezinnen hadden, en zelfs Soms van de vertrouwelijkheid in de biechtstoel, om een dodelijk vergif in de zielen te doen dringen en hun schandelijke lusten te bevredigen. De Hervorming, de ongehuwde staat van de priesters afschaffende, herstelde de heiligheid van de huwelijksvereniging. Het huwelijk van de kerkelijken maakte een einde aan een verbazende menigte verborgen misdrijven. De Hervormers werden de voorbeelden van hun kudde in de innigste en gewichtigste betrekking des levens; en het volk toefde niet zich te verheugen van opnieuw de bedienaars van de Godsdienst echtgenoten en vaders te zien.

XIV.

De landgraaf.

In de eerste opslag had LUTHERS huwelijk, het is waar, de Hervorming nieuwe hinderpalen schijnen in de weg te leggen. Zij gevoelde nog de slagen welke de opstand van de boeren haar had toegebracht; het zwaard van de keizer en van de vorsten was steeds tegen haar uitgetrokken; en haar vrienden, de landgraaf PHILIPPUS en de nieuwe keurvorst JOHAN, scheen zelf ontmoedigd en terneer geslagen.

Nochtans duurde die staat van zaken niet lang. Weldra beurde de jonge landgraaf het hoofd moedig op. Vurig en onverschrokken als LUTHER, had het schone karakter van de Hervormer hem overmeesterd. Hij omhelsde de Hervorming met de drift van een jongeling, en beoefende haar te gelijker tijd met de ernst van een meer bejaard man.

De keurvorst.

In Saksen was FREDERIKS plaats, noch wat de wijsheid noch wat de invloed betreft, aangevuld; maar zijn broeder, de keurvorst JOHAN, in plaats van zich met de lijdelijke rol van beschermer tevreden te houden, kwam in de zaken van de Godsdienst meer rechtstreeks en met meer moed tussen beiden. "Ik wil," liet hij, de 16de Augustus 1525, op het oogenblik dat hij Weimar verliet, aan al de verzamelde priesters zeggen, "dat gij voortaan het zuivere Woord van God zonder enig menselijk bijvoegsel zult prediken." Enige oude kerkelijken die niet wisten hoe zij het zouden aanvangen om hem te gehoorzamen, antwoordden geestig: "Men verbiedt ons echter niet de mis voor de doden te lezen, noch het water en het zout te zegenen." - "Alles," hernam de keurvorst, "de ceremoniën zowel als de prediking, moet aan Gods Woord onderworpen zijn."

Weldra vormde de jonge landgraaf het buitengewone plan om de hertog GEORGE, zijn schoonvader te bekeren. Nu eens zette hij de genoegzaamheid van de heilige Schrift op de voorgrond, dan weer viel hij de mis, het pauselijk gezag en de gedwongen geloften aan. De een brief volgde op de andere; en al de uitspraken van Gods Woord werden beurtelings tegen het geloof van de oude hertog overgesteld.

Deze pogingen waren niet vruchteloos. De zoon van hertog GEORGE werd voor de nieuwe leer gewonnen. Maar het mislukte PHILIPPUS geheel bij de vader. "Binnen honderd jaren," zei deze, "zal men zien wie er gelijk heeft." - "Verschrikkelijk woord," zei de keurvorst van Saksen. "Wat is dat voor een geloof, bid ik u, wat zulk een ondervinding nodig heeft? Arme hertog.... Hij zal lang wachten. God, vrees ik, heeft hem verstokt, gelijk eertijds FARAO."

De Evangelische partij vond in PHILIPPUS een verstandig en stoutmoedig hoofd, bekwaam om de vreselijke aanvallen, welke zijn vijanden hem toebereidden, het hoofd te bieden. Maar is het niet te betreuren dat het hoofd van de Hervorming van dat oogenblik af een krijgsman en

niet een eenvoudig discipel van Gods Woord was?...Het menselijk beginsel nam in de Hervorming toe, en het geestelijk beginsel nam erin af. Dit was tot nadeel van het werk: want het is volgens de wetten van de eigen natuur, dat elk werk zich moet ontwikkelen, en de Hervorming was van een wezenlijk geestelijke natuur.

Pruisen.

God vermenigvuldigde haar steunpilaren. Reeds schaarde zich een machtige staat op de grenzen van Duitsland, namelijk Pruisen, met vreugde onder de banier des Evangelies. De ridder- en kloostergeest welke de Teutonische orde gesticht had was allengs met de tijden welke die hadden zien geboren worden uitgeblust. De ridders, niet anders dan hun bijzonder belang zoekende, hadden bij de bevolkingen welke hun onderworpen waren misnoegen verwekt. Polen had zich dat in het jaar 1466 ten nut gemaakt, om de opperleenrecht door de orde te doen erkennen. Het volk, de ridders, de grootmeester, de Poolse overheersing waren zoveel tegenstrijdige machten die elkaar onderling bestreden en de voorspoed onmogelijk maakten.

Hervorming.

Toen kwam de Hervorming, en men erkende er het enige middel van heil in dat dit ongelukkige volk overbleef. BRISMANN, SPERATUS, POLIANDER, geheimschrijver van doctor ECK bij de redetwist van Leipzig, en nog anderen predikten het Evangelie in Pruisen.

Eens kwam er een bedelaar uit de aan de Teutonische ridders onderworpen streken te Wittenberg, en, voor het huis van LUTHER stil houdende, zong hij met een zware stem dat schone lied van POLIANDER: Nu is ook eindelijk het heil tot ons gekomen!

De Hervormer die nooit dit Christelijk gezang gehoord had, luisterde verbaasd en opgetogen toe; de vreemde tongval van de zanger vermeerderde zijn vreugde. "Nog eens! nog eens!" riep hij uit, toen de bedelaar geëindigd had. Vervolgens vroeg hij hem van waar deze lofzang mocht komen; en zijn tranen begonnen te stromen, zodra hij van de arme man vernam, dat ervan de oevers van de Oostzee tot Wittenberg toe een gejuich van verlossing weergalmd; daarop, de handen samenvoegende, dankte hij God.

Inderdaad, het heil was daar. "Heb medelijden met onze ellende," zei het volk van Pruisen tot de grootmeester, "en geef ons predikers die ons het zuiver Evangelie van JEZUS CHRISTUS verkondigen." ALBERT antwoordde in het eerst niets; maar hij trad in onderhandeling met SIGISMUND, koning van Polen, zijn oom en zijn opperleenheer.

Deze erkende hem als erfhertog van Pruisen; en de nieuwe vorst trok, onder het gelui van de klokken en onder de toejuichingen van het volk, zijn hoofdstad Koningsbergen binnen; al de huizen waren prachtig versierd en de straten met bloemen bestrooid. "Er is slechts een enkele orde," zei ALBERT, "het is de Christenheid." De monnikorden verdwenen, en die Goddelijke orde werd hersteld.

Verwereldlijking.

De bisschoppen gaven aan de nieuwe hertog hun wereldlijke rechten over; de kloosters werden in weldadige gestichten veranderd; het Evangelie werd tot in de armoedigste gehuchten verkondigd, en het volgende jaar trad ALBERT in het huwelijk met DOROTHEA, dochter van de koning van Denemarken, wier "geloof aan de enige Zaligmaker" onwankelbaar was.

De paus vermaande de keizer om tegen de "afvalligen" monnik gestreng te werk te gaan, en KAREL deed ALBERT in de ban.

De aartsbisschop van Mentz.

Een ander vorst van het geslacht van Brandenburg, de kardinaal-aartsbisschop van Mentz, was toen op het punt om het voorbeeld van zijn neef te volgen. De boeren-oorlog bedreigde inzonderheid de kerkelijke vorstendommen; de keurvorst, LUTHER, geheel Duitsland meenden op het punt van een grote omwenteling te zijn. De aartsbisschop, denkende dat het enige middel om zijn vorstendom te behouden was het wereldlijk te maken, nodigde LUTHER in het geheim uit om het volk op die gewaagde stap voor te bereiden; wat deze deed door een brief bestemd om in het licht gegeven te worden, welke hij aan hem richtte. "God," zei hij daarin, "heeft Zijn hand zwaar op de geestelijkheid doen drukken; zij moet vallen; niets kan haar redden." Maar, de boeren-oorlog veel spoediger geëindigd zijnde dan men zich verbeeld had, behield de kardinaal zijn tijdelijke goederen; zijn onrust verdween, en hij liet zijn plannen tot verwereldlijking varen.

Terwijl JOHAN van Saksen, PHILIPPUS van Hessen en ALBERT van Pruisen de Hervorming zo openlijk beleden, en in de plaats van de voorzichtige FREDERIK zich dus drie vorsten bevonden, vol vastberadenheid en moed, maakte het heilige werk in de Kerk en onder de natiën voortgang. LUTHER drong bij de keurvorst aan om overal het Evangelisch leraarambt in plaats van het priesterschap van Rome in te voeren, en een algemeen bezoek van de kerken in te stellen. Omstreeks dezelfde tijd begon men te Wittenberg de bisschoppelijke rechten uit te oefenen en de bedienaren in te zegenen. "Dat de paus, de bisschoppen, de monniken en de priesters," zei MELANCHTON, "niet roepen: Wij zijn de Kerk; hij die zich van ons scheidt, scheidt zich van de Kerk!" Er is geen andere Kerk dan de vergadering dergenen die Gods Woord hebben en die door het gereinigd zijn."

Dit alles kon niet gezegd en gedaan worden zonder een nadrukkelijke tegenstand te verwekken. Rome had de Hervorming uitgeblust gewaand in het bloed van de oproerige boeren; maar overal kwamen derzelve vlammen met meerder flikkering en hevigheid weer te voorschijn. Het besloot een nieuwe poging te doen. De paus en de keizer schreven dreigende brieven, de één uit Rome, de ander uit Spanje. Het keizerlijk bewind maakte zich gereed om alles weer op de oude voet te brengen; en men was er ernstig op bedacht om de Hervorming op de eerstkomende rijksdag volkomen te verpletteren.

Samenkomst in Friedewalt.

De keurvorst van Saksen en de landgraaf verschrikt, kwamen de 7de November op het kasteel van Friedewalt te samen, en kwamen overeen dat hun afgevaardigden op de rijksdag in onderlinge overeenstemming zouden handelen. Dus vormden zich in het woud van Sullingen de eerste beginselen van een Evangelisch verbond, tegenover de bondgenootschappen van Regensburg en Dessau.

Rijksdag.

De rijksdag werd de 11de December te Augsburg geopend. De Evangelische vorsten bevonden er zich niet in persoon. De afgevaardigden van Saksen en Hessen voerden van de aanvang af een moedige taal: "Het is aan een onvoorzichtige gestrengheid, zeiden zij, "dat men de opstand van de boeren te danken heeft. Noch door het vuur, noch door het zwaard rukt men de waarheid Gods uit de harten. Indien gij geweld tegen de Hervorming wilt bezigen, zullen er nog verschrikkelijker jammeren uit ontstaan, dan die waaraan gij ter nauwernood ontkomen zijt."

Men gevoelde dat het besluit wat genomen zou worden niet kon missen van veruitziende gevolgen te zijn. Ieder wenste het beslissend oogenblik te verschuiven, om zijn krachten te vermeerderen. Men besloot dan in de volgende meimaand opnieuw te Spiers te vergaderen; en men hield tot die tijd toe het besluit van Neuremberg in kracht. Dan, zei men, zullen wij "over het heilig geloof, het recht en de vrede" grondig handelen.

Verbond van Turgau.

De landgraaf zette zijn plan voort op het einde van Februari 1526 hield hij te Gotha een bijeenkomst met de keurvorst. De twee vorsten kwamen overeen dat, wanneer zij om Gods Woord aangevallen werden, zij al hun krachten zouden verenigen om hun vijanden tegenstand te bieden. Dit verbond werd te Turgau bekrachtigd; het moest grote gevolgen hebben.

Het verbond van Turgau was de landgraaf niet genoeg. Overtuigd dat KAREL V een verbond "tegen CHRISTUS en Zijn heilig Woord" trachtte daar te stellen, schreef hij de keurvorst brief op brief, hem de noodzakelijkheid voorstellende om zich met andere staten te verenigen. "Ik voor mij," zei hij hem, "wil liever sterven dan Gods Woord te verloochenen en mij van mijn troon te laten verjagen."

Tegenstand van de Hervormers.

Aan het keurvorstelijk hof was men in grote onzekerheid. Inderdaad, een ernstige hinderpaal lag aan de vereniging van de Evangelische vorsten in de weg; en die hinderpaal waren LUTHER en MELANCHTON. LUTHER wilde dat de Evangelische leer niet dan door God alleen verdedigd werd. Hij geloofde dat hoe minder de mensen er zich mee bemoeiden, Gods tussenkomst des te schitterender zou zijn. Al die maatregelen welke men wilde nemen scheen hem toe aan een lafhartige vrees en aan schandelijk wantrouwen toegeschreven te moeten worden. MELANCHTON vreesde, dat een verbond van de Evangelische vorsten juist de oorlog na zich zouden slepen, welke men wilde ontwijken.

De landgraaf liet zich door die bedenkingen niet terug houden, en beijverde zich de staten die hem omringden in het verbond te doen treden; maar zijn pogingen werden met geen goede uitslag bekroond. Frankfort weigerde er deel aan te nemen. De keurvorst van Trier hield met zijn tegenkanting op, en ontving een jaarwedde van de keizer. De keurvorst van de Palts zelf, wiens Evangelische gezindheid bekend was, verwierp de voorstelling van PHILIPPUS.

Verbond van Maagdenburg.

Dus mislukte het de landgraaf van de kant van de Rijn; maar de keurvorst trad, in weerwil van de raadgevingen van de Godgeleerden van de Hervorming, in onderhandeling met de vorsten die te allen tijde zich rondom het machtige huis van Saksen geschaard hadden. De 12de Juni kwamen de keurvorst en zijn zonen, de hertogen PHILIPPUS, ERNEST, OTTO en FRANS van Brunswijk en Lunenburg, de hertog HENDRIK van Meckelenburg, prins WOLF van Anhalt, de graven ALBERT en GEBHARD van Mansfeld, te Maagdenburg bijeen; en daar sloten zij onder voorzitting van de keurvorst een dergelijk verbond als dat van Turgau.

"Daar de Almachtige God," zeiden die vorsten, "in Zijn onuitsprekelijke barmhartigheid Zijn heilig en eeuwig Woord, het voedsel van onze zielen en onze grootste schat hier beneden, weer onder de mensen heeft doen te voorschijn komen; en er van de kant van de geestelijkheid en van haar aanhangerskrachtige pogingen aangewend worden om het te vernietigen en uit te roeien, verbinden wij ons, in de vaste overtuiging dat Hij die het gezonden heeft om Zijn naam op aarde te verheerlijken het ook zal weten te handhaven, om dat heilig Woord voor onze volken te bewaren en totdat einde onze goederen, ons leven, onze staten, onze onderdanen, alles wat wij bezitten aan te wenden; ons vertrouwen stellende, niet op onze legers, maar eniglijk op de almacht van de Heeren, wiens werktuigen wij willen zijn." Dus spraken de vorsten.

De stad Maagdenburg werd twee jaren later in het verbond opgenomen, en de nieuwe hertog van Pruisen, ALBERT van Brandenburg, nam er onder een bijzondere vorm deel aan.

Het Evangelisch verbond was gesloten; maar de gevaren die het bestemd was te verdrijven werden met iedere dag dreigender. De priesters en de met Rome bevriende vorsten hadden geheel onverwacht die Hervorming welke zij vernietigd hadden gewaand, op een geduchte

wijze voor hun ogen zien toenemen. De aanhangers van de Hervorming waren bijna reeds zo machtig als die van de paus. Indien zij de meerderheid op de rijksdag uitmaken, kan men denken wat de kerkelijke staten ervan te wachten hebben. Derhalve nu of nooit! Het geldt niet meer slechts een ketterij te weerleggen; men moet een machtige partij bestrijden. Het zijn andere zegepralen dan die van doctor ECK, welke op dit tijdstip de Christenheid moeten redden.

De Katholieken vredubbelen hun pogingen.

Reeds waren er krachtige maatregelen genomen geworden. Het metropolitaan kapittel van de aartsbisschoppelijke kerk van Mentz had een vergadering van al van dezelfde medestemmende bisschoppen bijeengeroepen, en bepaald dat er een deputatie naar de keizer en de paus zou gezonden worden, om hun te verzoeken de Kerk te redden.

Te gelijker tijd waren de hertog GEORGE van Saksen, de hertog HENDRIK van Brunswijk en de kardinaal-keurvorst ALBERT te Halle bijeengekomen, en hadden ook besloten zich tot KAREL V te wenden. "De verfoeilijke leer van LUTHER," zeiden zij hem, "maakt snelle vorderingen. Dagelijks zoekt men ons zelve over te halen; en daar men er met zachtheid niet in kan slagen, wil men er ons toe noodzaken door onze onderdanen in opstand te brengen. Wij roepen de hulp van de keizer in. "Terstond na deze onderhandeling vertrok BRUNSWIJK zelf naar Spanje, om KAREL te overreden.

Hij kon in geen gunstiger ogenblik komen; de keizer had juist met Frankrijk de bekende vrede van Madrid gesloten; hij scheen van die kant niets meer te vrezen te hebben, en zijn oog was alleen op Duitsland gevestigd. FRANS I had hem aangeboden de helft te betalen in de kosten van de oorlog, hetzij tegen de ketteren, of tegen de Turken.

Huwelijk van de keizer.

De keizer was te Seville; hij was op het punt om met een prinses van Portugal in het huwelijk te treden, en de oevers van de Guadalquivir weergalmden van het gedruis van de feesten. Een schitterende adel, een ontzaglijke menigte volks vervulden de oude hoofdstad van de Mooren. Onder de gewelven van de dom was al de praal van de Kerk ten toon gespreid; een legaat van de paus verrichtte de dienst, en nimmer, zelfs ten tijde van de Arabieren, had Andaluziën een luisterrijker en plechtiger ceremonie gezien.

Toen was het dat HENDRIK van Brunswijk uit Duitsland kwam, en dat hij KAREL V smeekte de Kerk en het rijk, door de monnik van Wittenberg aangerand, te redden. Zijn verzoek werd terstond in overweging genomen, en de keizer verklaarde zich voor krachtige maatregelen.

De 23ste Maart 1526 schreef hij aan velen van de aan Rome getrouw gebleven vorsten en steden. Hij droeg te gelijk door een bijzonder voorschrift de hertog van Brunswijk de last op hun te zeggen, dat hij met een levendige droefheid vernomen had dat de aanhoudende voortgang van de ketterij van LUTHER Duitsland met heiligschennis, verwoesting en bloed dreigde te vervullen; dat hij daarentegen met het uiterst genoegen de getrouwheid van het grootste aantal staten zag; dat hij, alle andere zaken latende varen, gereed was om Spanje te verlaten, zich naar Rome te begeven, om zich met de paus te verstaan, en van daar naar Duitsland terug te keren, om de afschuwelijke pest van Wittenberg te bestrijden; dat, wat hen betrof, zij aan hun geloof moesten getrouw blijven; en indien de Lutherschen hen door list of geweld in de dwaling wilden meeslepen, zich nauw met elkaar moesten verenigen en met moed wederstand bieden; dat hij spoedig zou komen en hen uit al zijn vermogen zou ondersteunen.

Dreigende brieven.

Bij de terugkomst van BRUNSWIJK in Duitsland was de Catholieke partij in vreugde en beurde het hoofd moedig op. De hertogen van Brunswijk, van Pommeren, ALBERT van Meckelenburg, JOHAN van Juliers, GEORGE van Saksen, de hertogen van Beieren, al de kerkelijke vorsten waanden zich van de overwinning zeker, na de dreigende brieven van de overwinnaar van FRANS I gelezen te hebben. Men zal zich nog naar de aanstaande rijksdag begeven, men zal de ketterse vorsten vernederen, en wanneer zij zich niet onderwerpen, zal men hen door het zwaard noodzaken. "Wanneer ik het wil," zei, naar men verzekert, hertog GEORGE, "zal ik keurvorst van Saksen worden;" een gezegde waaraan hij later een andere zin trachtte te geven. "De zaak van LUTHER zal niet lang stand houden," zei eens te Turgau, op een zegepralende toon, de kanselier van de hertog; "men geve er acht op!"

LUTHER, inderdaad, gaf er acht op, maar niet gelijk men het verwachtte; hij volgde met aandacht de overwegingen van de vijanden van Gods Woord, en dacht evenals MELANCHTON, weldra duizenden zwaarden tegen het Evangelie uitgetrokken te zullen zien. Maar hij zocht zijn kracht hoger dan bij de mensen. "De satan," schreef hij aan FREDERIK MYCONIUS, "braakt zijn woede uit, goddeloze priesters spannen samen; en men bedreigt ons met de oorlog. Moedig het volk aan om dapper voor de troon des Heeren te strijden door het geloof en het gebed, zodat onze vijanden, door Gods Geest overwonnen, tot de vrede genoodzaakt worden. De eerste behoefte, het eerste werk is het gebed; dat het volk wete dat het aan de scherpte des zwaards en aan de woede des duivels blootgesteld is, en dat het bidde."

De twee partijen.

Dus bereidde zich alles tot een beslissende strijd. De Hervorming had voor zich de gebeden van de Christenen, de overeenstemming van het volk, de toenemende beweging van de gemoederen welke geen macht kon verhinderen. Het Pausdom had in zijn voordeel de oude orde van zaken, de kracht van de oude gewoonten, de ijver en de haat van geduchte vorsten, en de macht van die grote keizer, die over de twee werelden regeerde en die kortelings geleden de roem van FRANS I een zware slag had toegebracht. Zodanig was de staat van zaken, toen de rijksdag van Spiers geopend werd. Laat ons nu tot Zwitserland terugkeren.

DE RTIENDE BOEK

HET PROTEST EN DE CONFERENTIE 1526 – 1529

I.

De Hervorming geen negatieve daad. Tweevoudig streven van de Hervorming. De Hervorming het werk van God. Eerste rijksdag van Spiers. Het palladium van de Hervorming. Stoutmoedigheid van de vorsten. Uitwerkselen van hun vastberadenheid. Verrichtingen van de rijksdag. Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom. *De verwoesting van Jeruzalem*. De instructies van Seville. Uitwerking daarvan. Verandering van politiek. Het heilig verbond. Maatregelen van de keizer. Vrijheid van godsdienst voorgeslagen. Crisis van de Hervorming.

II.

Italiaanse oorlog, Toebereidselen. Het manifest van de keizer. Veldtocht in Italië. Mars naar Rome. Mouterij onder de soldaten. Voorwaarts! De pauselijke strijdmacht. De bestorming. De plundering. Moedwil van de Duitsers. Gewelddadigheden van de Spanjaarden. De straf voltooid.

III.

Gewenste rust. Andere inrichting van de Kerk. Philippus van Hessen. De monnik van Marburg. Paradoxen van Lambert. Broeder Bonifacius. Redetwist in Homburg. Zegepraal van het Evangelie. Nieuwe kerkordening. Leraars. Diakenen. Synoden. Twee elementen in de Kerk. Luther's gevoelens over het leraarsambt. Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk. Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed. Toestand van de hervormde geestelijkheid. Luther's brief aan de keurvorst. De *Duitse mis*. De instructies van Melancton. Toegeeflijkheid. Misnoegdheid. Blijdschap. Visitatie van de Hervormde gemeenten. Luther. Calvijn. De Hervorming gaat voorwaarts. Elisabeth van Brandenburg. Een godvruchtige vorstin.

IV.

Het edict van Ofen. Vervolgen. Winkler. Carpenter. Keyser. Verslagenheid in Duitsland. Pack's bedrog. Verbond van de Hervormde vorsten. Raad door de hervormers gegeven. Luther's vredelievendheid. Verwondering van de Pausgezinde vorsten. Pack gevat en onthoofd. Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk. Innerlijke kracht van de Hervorming.

V.

Gebeurtenissen in Italië. Vrede tussen Karel en Clemens. Voortekenen. Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden. Willekeurige daad van Karel. Verrichtingen van de rijksdag. Voorstel van de commissie. De Hervorming in gevaar. Overwegingen van de Evangelischen. Voorstel van sommigen. Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming. Geweld van Ferdinand. De scheuring voltooid.

VI.

Het protest. Hoofdbeginselen van het protest. Het oppergezag van het Evangelie. Een eerste plicht van de Protestant. De waarheid en de Christelijke liefde. Ferdinand weigert het protest aan te nemen. Blijdschap van de Protestanten. Bemiddelaars. Faber. Sluiting van de rijksdag. Peter Muterstadt. De Christelijke eenheid een daadzaak. Grynaeus ontkomt. Melancton's neerslachtigheid. De vorsten waren de ijverigste hervormers. Duitsland en de Hervorming.

VII.

Eenheid nodig onder de Protestanten. Moeilijkheid om tot eenheid te komen. Luther en Zwingli. Een Lutherse waarschuwing. Conferentie in Marburg voorgeslagen. Zwarigheden. Melancton en Zwingli. Zwingli's toebereidselen. Zwingli gaat op reis. De reis. Aankomst in Marburg. De hervormers in Marburg. Verzoek van Carlstadt. Voorlopige discussies. Melancton en Zwingli.

De conferentie begint. Hoc est corpus meum. Cordus. Luther's eerste woord. Discussies. Lambert. Luther en Zwingli. Discussies. Het getuigenis van de kerkvaders. Augustinus. Hevigheid van Luther. Einde van de conferentie. Aanmerkingen over de conferentie. De landgraaf wil bemiddelen. De laatste samenkomst. Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert. De broederschap verworpen. Gedeeltelijke toenadering. De Christelijke liefde overwint. Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift. De artikelen. Eenheid bij verscheidenheid. Aanmerkingen. De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal. Aanmerkingen. Verslagenheid van Luther. Toestand van de staatkundige belangen. Luther's oorlogspredikatie. Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus. Gevolgen van de conferentie. De keizer landt in Genua. Dreigende vooruitzichten.

De Hervorming geen negatieve daad.

Wij zijn getuigen geweest van de oorsprong, de worstelingen, de tegenspoed en de vooruitgang der Hervorming; maar tot hiertoe zagen wij toch niets meer dan een klein gedeelte van het groot geheel. Nu zal zich een nieuw tijdvak voor ons openen; wij gaan gewichtige gebeurtenissen tegemoet. Het Spiers van 1529 en het Augsburg van 1530 wekken glorieuzer herinneringen op, dan de slagvelden van Marathon, Pavia of Marengo. Krachten die vroeger verdeeld waren, hebben zich nu tot een en hetzelfde doel verenigd. Wij erkennen Gods hand in wat gebeurt, duidelijker dan ooit te voren. De geschiedenis van de volken krijgt van nu aan een hogere belangrijkheid. Wij zien het mensdom een beslissende schrede voorwaarts doen. De overgang van de middeleeuwen tot meer verlichte tijden is daar!

Het Protestantisme bereidt zich voor tot een hoogst gewichtige stap. Wel waren er ten allen tijde Protestanten onder de belijders van het Christendom; mannen, die zich geroepen voelden, om de strijd aan te gaan tegen gewetensdwang en dwaling; mannen, die zagen, dat, zonder dat, hier beneden, waarheid en vrijheid ijdele klanken moesten worden: maar nu eerst zou die strijd met volharding en gelukkig gestreden worden. Het Protestantisme gaat zich vertonen als een krachtig geheel; als een vereniging, in staat om met goed gevolg een aanval te ondernemen op "de verborgenheid van de ongerechtigheid" die sinds eeuwen, onder menselijke gedaante, binnen Rome "in de tempel Gods" gezeteld is. 2 Thess. 2.

Maar ofschoon wij hier van tegenstand, van *protesteren* zullen moeten spreken, is er evenwel geen grond om de Hervorming te beschouwen als een werk, blotelijk de strekking hebbende om het bestaande te verwerpen; een werk dus van geheel negatieve aard. Bij alle belangrijke ontwikkelingen, in de natuurlijke of zedelijke wereld, was een leven gevend beginsel werkzaam - een zaad waarop God de wasdom gaf; zo ook hier. De Hervorming der 16de eeuw echter konden, uit de aard der zaak, geen volstrekt nieuw geheel daarstellen; een hervorming toch is geen schepping; maar zij wilde het goede van de eerste dagen van het Christendom in het leven terugroepen; en dat deed zij.

Tweevoudig streven van de Hervorming.

Daartoe moest zij niet slechts eeuwen teruggaan, om dat goede, die zuiverheid van leer en begrippen op te delven uit het stof, waaronder de tijd ze begraven had; maar zij moest ook, het lang ontbeerde licht weergevonden hebbende, het overbrengen tot het in duisternis liggend Christendom; zij moest de heilige vlam ontsteken op het altaar, met het vuur dat het haar gelukt was opnieuw te ontdekken. Dus openbaarde zich in de Hervorming een tweevoudig streven, waarin zij gelijk werkzaamheid en kracht ontwikkelde. Later, wel is waar, scheen zij het zich tot zaak gesteld te hebben, om verouderde vormen door betere te doen vervangen, en trok zij in vrome ijver te velde, tegen al wat haar toescheen dwaling te zijn; maar dit was slechts een bijkomend deel van haar gewichtige arbeid, en komt eerst in de derde plaats in aanmerking. Het feit waarvan wij nu te spreken hebben, het merkwaardige Protest van Spiers,

bedoelde niets anders dan herstel van de waarheid in de leer en het schenken van nieuw leven aan de Kerk, en was uit die hoofde juist het tegendeel van een negatieve daad.

De Hervorming het werk van God.

Deze belangrijke en met ongelooflijke snelheid in de beide opgegeven richtingen werkende Hervorming, waardoor de latere eeuwen aan de dagen der Apostelen gelijk zouden worden, kon met geen mogelijkheid een uitwerksel zijn van menselijke wijsheid, en niet volbracht worden door menselijke kracht. Het is met een Hervorming als die waarvan hier de rede is, geheel anders gelegen dan met verandering van wetten, ja zelfs gehele omwentelingen in deze en geen landen, waaraan willekeur en geweld geen gering aandeel hebben. een Hervorming als de onze, die eeuwen lang voorbereid werd, is het werk van God. Vóór de bestemde tijd kunnen de grootste verstandenen de getrouwste belijders aan zulk een werk niets doen; maar is het ogenblik gekomen, is het Gods wil dat het licht zal doorbreken, dan is er ook geen macht denkbaar, die in staat zou zijn om de nacht te doen voortduren. Dan staan er alom mannen op, die kracht en wijsheid van boven ontvangen hebben, en die, vol ziel en leven, waardige werktuigen worden in de hand van Hem, die hen in Zijn dienst heeft willen uitzenden. Dan geldt het dat "zo de mensen zwijgen de stenen spreken zullen."

Eerste rijksdag van Spiers.

Het is over het Protest van Spiers (1529) dat wij nu gaan handelen. Wij moeten echter in onze beschouwing enige jaren teruggaan, gedurende welke wij de voorbereiding zullen zien van deze in de geschiedbladen van de Hervorming zo gewichtige gebeurtenis; gelijk wij later zullen moeten stilstaan bij de onmiddellijke gevolgen van deze. Niettemin mag het tijdvak dat tussen de jaren 1526 en 1529 gelegen is, bepaaldelijk gezegd worden de geschiedenis te bevatten van de daadwerkelijke vestiging van het Protestantisme.

De hertog van Brunswijk had de dreigende boodschap van KAREL V naar Duitsland overgebracht. De keizer was op het punt om zich uit Spanje naar Rome te begeven, ten einde zich met de paus te verstaan; en van daar dacht hij naar Duitsland te gaan, om de ketters tot rede te brengen. Zij zouden voor de laatste maal vermaand worden om tot onderwerping te komen, op de Rijksdag van Spiers, die in 1526 stond gehouden te worden. Het voor de Hervorming beslissende uur zou nu weldra slaan.

De Rijksdag werd geopend op de 25ste juni van het jaar 1526. In de instructiën die de 23ste maart te Seville gegeven waren, had de keizer gezegd, dat de Kerk in alle delen bij het oude moest gehandhaafd worden, terwijl hij straf begeerde voor dezulken die weigeren mochten de bepalingen van het edict van Worms na te leven. FERDINAND was in persoon tegenwoordig, en dit moest temeer klem aan die bevelen geven. Nooit had de vijandelijke gezindheid van de pausgezinde partij, voor de vorsten die van de Hervorming waren toegedaan een dreigender aanzien gehad. "De farizeërs," zei SPALATIJN, "vervolgen JEZUS CHRISTUS met een' geweldige haat"

Aan de anderen kant scheen het, dat de evangelische vorsten nooit zo veel hoop gehad hadden als thans. Zij toonden geen vrees, als waren zij zich schuld bewust; maar men zag ze dagelijks met opgeheven hoofd en blijmoedig gelaat, in het gezelschap van de getrouwe leraars. Al spoedig vroegen zij dat hun een plaats mocht aangewezen worden, waar zij hun godsdienst houden konden. Toen de bisschop van Spiers, paltsgraaf van de Rijn, dit hun verzoek op een stellige wijze had afgeslagen, beklagden de vorsten er zich over, en zeiden dat men hun groot ongelijk had aangedaan. Zij lieten nu alle dagen aan hun paleizen prediken. Die predikatiën werden met geestdrift bijgewoond, door duizenden, zo uit de stad als van het omliggende land. Te vergeefs trachtten zowel FERDINAND als de Catholieke vorsten, en de bisschoppen, door hun tegenwoordigheid bij de viering van de feestdagen in de prachtige Domkerk van

Spiers, de buitendien reeds zo luisterrijke godsdienstoefeningen van de Rooms en te meer belang en aantrekkelijkheid bij te zetten. Zij moesten zien, dat de menigte heenstroomde naar de voorhoven der Protestantse vorsten, alwaar het Woord van God gepredikt werd zonder praal of pracht, terwijl de Domkerk ledig bleef en niemand in de plechtigheden van de mis enig belang scheen te stellen.

Niet slechts de leraars, maar ook ridders en knapen, de zulken van wie men zeker zodanige ijver niet verwachten kon, brachten niet weinig toe om de gezuiverde leer te verbreiden. Allen die in het gevolg van de evangelische vorsten waren, hadden op de rechtermouw geborduurd de letters: V. D. M. I. Æ., waarvan de betekenis was: "Des Heeren Woord bestaat in eeuwigheid." Hetzelfde opschrift was te lezen op de wapenschilden der vorsten, die aan hun paleizen gesteld waren.

Het palladium van de Hervorming.

Gods Woord was van nu af aan het palladium der Hervorming.

Maar dit was niet alles. De Protestanten voelde, dat het niet voldoende was, indien alleen in de godsdienst, als zódanig, hervormd werd. Er moesten ook in andere opzichten misbruiken te keer gegaan worden. Daarom verstonden zich de landgraaf en de keurvorst er over, dat deze en geen minder stichtelijke gewoonte zou afgeschaft worden. Zij stelden dan een soort van levensregel vast, die dronkenschap en uitspattingen van welke aard ook, waaraan men anders op een' Rijksdag gewoon was, streng verbod.

Stoutmoedigheid van de vorsten.

Wellicht gingen de Protestantse vorsten in hun ijver nu en dan te ver; tenminste men mocht hun gedrag zeker wel eens onvoorzichtig noemen. Niet alleen gingen zij niet meer ter mis, en hielden zij geen vastendagen; maar zij lieten toe, dat hun bedienden op die dagen openlijk het voor hun tafel bestemde vlees en wildbraad droegen. Deze gingen dan daarmee, zegt COCHLOEUS, opzettelijk de ter godsdienstoefening verzamelde menigte voorbij, "opdat de Rooms en door de geur der spijzen en het gezicht van de wijn zouden afgetrokken worden."

De keurvorst had een aanzienlijke hofhouding, daar zeker niet minder dan zeven honderd personen in zijn gevolg waren. Eens gaf hij een gastmaal, dat door zes en twintig vorsten met hun edellieden en heeren werd bijgewoond. Zij speelden tot tien uur in de avond, en dat was toen *zeer laat*. In hertog JOHAN duidde alles de eerste edelman van de Keizerrijks aan. De jeugdige landgraaf van Hessen, die evenveel kennis als ijver voor de goede zaak bezat, en bij wie men de hoogste ingenomenheid met het Evangelie mocht opmerken, maakte wellicht nog de meeste indruk op allen. Hij schroomde niet, om met de bisschoppen over punten van godsdienst te spreken; en daar hij met de Bijbel uitstekend wel bekend was, kon hij hun tegenwerpingen zeer goed beantwoorden.

Uitwerkselen van hun vastberadenheid.

Het vastberaden en kloek gedrag van de vrienden der Hervorming miste niet ten gunstigste te werken. Iedereen zei, dat mannen die zo dachten en handelden, ongetwijfeld in de geest waren van Gods heilig Woord; en Rome verloor zichtbaar invloed en macht met elke dag. "LUTHER's zuurdeessem," dus sprak een ijverig voorstander van het Pausdom, "heeft geheel Duitsland aan het gisten gebracht; ook blijven andere landen daarvan niet vrij."

Verrichtingen van de rijksdag.

Die gunstige uitwerking bleek al spoedig ook daarin, dat die staten, welke ofschoon van de Hervorming genegen, zich toch niet voor haar hadden durven verklaren, nu stoutmoediger werden; terwijl die, welke onzijdig gebleven waren en die de rust van de Keizerrijks zo graag bewaard zagen, tot het besluit kwamen om zich te verzetten tegen het edict van Worms, daar

zij van de uitvoering daarvan de grootste beroeringen in Duitsland verwachtten. De staten eindelijk welke de vurigste aanhangers van Rome geweest waren, verloren moed en vertrouwen. "De boog van de sterken was gebroken." FERDINAND oordeelde het ongeraden, om, onder zulke omstandigheden, de Rijksdag met de strenge bevelen bekend te maken, die hij van Sevilië ontvangen had. Hij deed in plaats daarvan een voorstel dat beide partijen bevredigen konden.

De geestelijkheid moest het bij deze gelegenheid zien, dat de leken een' invloed uitoefenden, als zij tot daartoe nooit hadden kunnen doen gelden. Vruchteloos was het, dat de bisschoppen het trachtten te verhoeden, dat op de Rijksdag de Kerkelijke misbruiken zouden ter sprake komen. Ongetwijfeld was de behandeling van zulk een onderwerp, beter en eigenaardiger opgedragen geweest aan een vergadering waaraan geen wereldlijke deel hadden; maar het was niet te min een gunstig verschijnsel, dat de aangelegenheden van de Godsdienst niet langer bij uitsluiting door de Priesters, en geheel naar hun inzichten, geregeld zouden worden.

De afgevaardigden van de steden maakten van hun zijde gebruik van de omstandigheden, en vroegen rondweg de verwerping van alles, wat in strijd mocht zijn met de geloofsleer zo als die is in JEZUS CHRISTUS. Het mocht niet baten, dat de bisschoppen zeiden, dat men, liever dan over voorgegevene misbruiken te klagen, al de schadelijke boeken verbranden moest, waarmee Duitsland nu acht jaren lang overstroomd was geworden. "Gijlieden zoudt wel wensen alle kennis en wetenschap uit te doven," werd hun geantwoord. Het verzoek der steden vond geredelijk ingang, en de Rijksdag verdeelde zich in bijzondere commissiën, om een onderzoek in te stellen wegens de misbruiken waarover zo algemeen geklaagd werd.

Nu bleek het klaar hoe ongunstig er over de Roomse priesters gedacht werd. De afgevaardigde van Frankfort zei onder anderen "dat de geestelijkheid zich volstrekt niet om het heil van het volk bekommerde, en dat zij er alleen op uit was om haar eigen belangen te verzekeren." Een ander, die voor hertog GEORGE zitting had, merkte aan "dat de leken vrij wat meer Godsdienstige belangstelling aan de dag legden dan de priesters."

Rapport van de commissies. Voorstellen. Scherpe voorstellingen van het Pausdom.

De commissiën brachten hun rapport uit; de inhoud waarvan een algemene verbazing verwekte. Nog nooit waren de paus of de bisschoppen zo zonder verschoning ten toon gesteld geworden. De commissie van de vorsten, die voor een gelijk gedeelte uit wereldlijken en geestelijken bestond, deed een voorstel, dat de strekking had om een gehele toenadering, ja ineesmelting van Pausdom en Hervorming te bewerken. "Het zou toch beter zijn," dus heette het, "dat de priesters trouwden, in plaats van vrouwen van verdachten naam in hun huizen te hebben. Elk moest ook vrijheid hebben om onder een of twee tekenen te communiceren. Bij het Avondmaal en bij de Doop moet het vrijstaan zich zowel van de Duitse als van de Latijnse taal te bedienen. De overige sacramenten zouden kunnen behouden blijven, maar zij behoorden om niet bediend te worden. Eindelijk zoud men het wenselijk achten, om de prediking van de Goddelijke Woords te doen geschieden, onder aanneming van het uitlegkundig gezag van de Kerk," (dit was aan de kant van Rome een punt van gewicht), "maar echter altijd de Schrift uit de Schrift verklarende," (wat het kenmerkend beginsel van de Hervorming uitmaakte). Dit was inderdaad een eerste stap tot een algemene verbroedering. Had men op die wijze over deze en enkele andere punten tot overeenstemming kunnen komen, dan was Duitsland al dadelijk op de weg geweest, die tot een reine evangeliekennis voert. Bij deze bemoedigende vooruitzichten wakkerde zowel het vertrouwen als de ijver van de evangelische Christenen aan. "Zijt standvastig in de leer," sprak de keurvorst van Saksen tot die hem omringde. Ook werden er overal door de stad, beknopte en wel geschrevene Christelijke blaadjes verkocht, in de Latijnse en Duitse taal, en met afbeeldingen of prentjes voorzien, waarin de dwalingen van het Pausdom hevig aangevallen werden. Een van deze geschriften was getiteld: *het Pausdom en de dienaren, afgebeeld en beschreven door doctor*

LUTHER. Daarin kwam de paus, de kardinalen en alle verdere geestelijke rangen en betrekkingen voor, meer dan zestig in getal, elk in zijn ordegewaad en met een beschrijving in dichtmaat er bij. Onder een van de plaatjes deze kerkelijke bedieningen voorstellende las men:

*Zie hoe prachtig de trotse priester gekleed is!
Welk een verschil met de nederige JEZUS!*

Onder een ander stond:

*Gijlieden mag de Bijbel niet lezen,
Want de Bijbel is een gevaarlijk boek!*

Onder een derde:

*Vasten en bidden valt niet zwaar,
Als maar keuken en kelder goed voorzien zijn.*

"Geen van al deze geestelijke heren," zegt LUTHER tot de lezer, "denkt in het minst om geloof of een' Christelijke wandel. Deze hier vertoont een, geschoren kruin; een ander heeft een' hoed op het hoofd; deze draagt een' mantel, en geen een ander kleed. De een is wit, de andere zwart; een derde in het grijs, en een vierde in het blauw. Hier is er een die een spiegel in de hand houdt, en daar een die een schaar bij zich heeft. Zij hebben elk in het bijzonder hun speelgoed...."

De verwoesting van Jeruzalem.

Waarlijk! Dit zijn de rupsen, de sprinkhanen, de kevers en de kruidwormen, waarvan de Profeet Joël spreekt, en die alles opeten en niets overlaten." Maar LUTHER bezigde niet alleen de gesel der satire, hij trad ook op als boet - profeet; en dit deed hij in een geschrift, door hem getiteld: *De verwoesting van Jeruzalem*. Klaagtonen aanheffende, gelijk JEREMIA, kondigde hij het Duitse volk een overmijdelijke ondergang aan, zo als die over de heilige stad gekomen was, indien zij, gelijk Jeruzalem, het Evangelie mochten verwerpen. "De Heer heeft de rijkdommen van Zijn genade over ons uitgestort," schreef hij; "Hij heeft de menselijke natuur aangenomen; Hij wilde aller dienaar zijn; Hij stierf voor ons, is opgestaan uit de doden, en heeft de poorten des hemels voor allen ontsloten.... De tijd van de verlossing is nabij.... De boodschap van de vredes is gekomen.... Maar wie is er, die gereed is om die grote gaven dankbaar te ontvangen? - Het volk en de Regeerders doen het Evangelie smaadheid aan. Zij zoeken hun heil in eigen kracht, en verzetten zich in hun overmoed tegen God, in wiens hand zij zijn.... Wee dan, zo zij zich niet bekeren!.... God zal haastiglijk over hen komen; in een ogenblik zal Hij hen terneer werpen, en het ongelukkige Duitsland zal in een' rokende puinhoop veranderd worden." Dit boek werd gretig gekocht. Niet alleen lazen het de mindere klassen en de boeren, maar ook de edelen en de vorsten. Meer en meer zagen de priesters het aantal diegenen verminderen, die tot hiertoe zo gelovig naar hun sermoenen geluisterd hadden, en deze allen sloten zich aan de nieuwe evangeliebelijders aan.

Wat echter meer afdeed was, dat, op de 1ste augustus, door een verenigde commissie, de noodzakelijkheid werd erkend, om de plaatshebbende misbruiken tegen te gaan en het ingeslopen kwaad weg te nemen.

De instructies van Seville.

Nu scheen Rome als uit een diepe slaap te ontwaken. Priesters, monniken, edelen en groten, allen in een woord, die Rome dienden of aanhingen, bestormden FERDINAND. List en omkoping werd te baat genomen. FERDINAND was immers in het bezit van de instructiën van Sevilië? Zo hij dezelfde nu niet bekend maakte, was het even zo goed als of hij de Kerk, en het keizerrijk tevens, ten ondergang brengen wilde. Laat slechts KAREL zijn beslissend

veto uitspreken, en de nieuwigheidsgeest die in de harten van de Duitsers gevaren is zal wijken, en Duitsland is gered!

FERDINAND zag zich gedrongen om aan die verzoeken te voldoen. Hij maakte, die ten gevolge, op de 3de augustus het keizerlijk besluit bekend, dat, meer dan vier maanden tevoren, ter gunste van het edict van Worms genomen was.

Nu stond vervolging voor de deur. De Hervormers zouden in kerkers moeten versmachten, en de zaak van de Hervorming zelf zou vallen, voor de kracht van het zwaard des geweldigen mans van de boorden van de Guadalquivir.

Uitwerking daarvan.

Groot was de uitwerking van de keizerlijke ordonnantie. Geen bliksemstraal kon onverwachter uit de hemel gevallen zijn. De keurvorst en de landgraaf beiden verklaarden dadelijk dat zij de Rijksdag verlaten zouden, en zij gaven aanstonds bevelen om toebereidselen tot hun vertrek te maken. De afgevaardigden van de steden sloten zich aan de twee genoemde vorsten aan. Alles scheen het begin aan te kondigen van een' hevige worstelstrijd, tussen de Hervorming aan de ene, en de paus en KAREL V aan de andere kant.

Maar de ure voor zulk een kamp was nog niet gekomen. De Hervorming moest grotere vastheid verkregen hebben en tot een sterker bewustzijn van innerlijke kracht gekomen zijn, eer God wilde dat de overmacht haar zou aanvallen. Zij was nu nog weinig meer dan een broze riethalm, en slechts de eik, de koning des wouds, kan de storm braveren. Het was inderdaad als of de vijanden van de Evangelies in deze gewichtige ogenblikken met blindheid geslagen werden, of zich in een' toestand bevonden als die van SAUL en HERODES van ouds. Althans de goddelijke Voorzienigheid redde, als door een wonderwerk, de zaak van de Hervorming van een wis verderf.

Verandering van politiek.

Nauwelijks was de eerste schrik voorbij, of de mannen van de Hervorming werden opmerkzaam op de dagtekening van de keizerlijke instructiën, en begonnen dezelfde te beschouwen in verband met de gebeurtenissen, die sinds in de staatkundige wereld elkaar hadden opgevolgd. "Toen de keizer dit besluit nam," zeiden zij, "was hij met de paus op de beste voet, maar dat is nu geheel anders. En verzekert men ons niet, dat hij aan MARGARETHA de last gegeven heeft, om in de Nederlanden voorzichtig en gematigd te werk te gaan in het stuk van godsdienst? - En zou hij dan omtrent ons anders willen? - Wij moeten een commissie benoemen, die uit onze naam met hem ga spreken." Maar dit was niet nodig. KAREL was reeds lang tot andere gedachten gekomen. De staatkunde schreef hem nu een' weg voor, geheel verschillend van die, welke hij bij het tekenen van de bedoelde instructiën voor ogen had. De Hervorming zou vooreerst niet verontrust worden.

Het heilig verbond.

CLEMENS VII, wie KAREL, naar luid van de instructiën, bezoeken wilde, om, binnen Rome, en uit de handen van de paus zelf, de keizerlijke kroon te ontvangen, en aan wie hij dan van zijn kant alles beloven wilde, wat van hem als keizer ten aanzien van de Hervorming mocht gevorderd worden, - CLEMENS VII, zonderling genoeg, was op eenmaal met ontwerpen tegen de keizer bezielde geworden. De keizer hem niet in al zijn aanmatigende vorderingen willende toegeven, had zich verzet tegen zijn aanspraken op de landen van de hertog van Ferrara. CLEMENS werd hierover uitermate vertoornd, en beschuldigde de keizer, dat hij het er op toe scheen te leggen om gans Italië te overheersen, en dat het meer dan tijd was, om aan de algehele bevrijding van het schiereiland te denken. Intussen was het denkbeeld van vrijheid en onafhankelijkheid aan het volk zelf nog vreemd, en de wens daarnaar kwam toen zeker in maar zeer weinig hoofden op. CLEMENS verzuimde daarom

niet zich hulp van buitenaf te verschaffen. Een zogenaamd *Heilig Verbond* was hiervan de vrucht; waartoe behalve de paus, Venetië en de koning van Frankrijk (die nog maar zo kort weer in vrijheid was) behoorden, en waarvan de koning van Engeland, bij een bul, tot beschermer werd verklaard. De keizer liet van zijn zijde in de maand juni 1526 aan de paus de aannemelijkste voorstellen doen; maar vruchteloos. Toen nu de hertog van Sezza, van de keizer afgezant, na zijn laatste audiëntie Rome te paard verliet, plaatste hij een' hofnar achter zich, die allerhande belachelijke kuren aanrechten moest, ten einde daardoor te kennen te geven, hoe weinig van de pausen eisen geteld werden. De paus beantwoordde dit door de keizer een brève te zenden, waarin hij hem met de ban bedreigde; terwijl hij zijn soldaten Lombardij liet binnenrukken, en Milaan, Florence en Piëmont zich voor het Heilig Verbond verklaarden. Het scheen dus dat men bloedige wraak wilde nemen over de bij Pavia gelede nederlaag.

Maatregelen van de keizer.

KAREL wachtte niet lang. Hij deed wat de Paus gedaan had: hij zag naar bondgenoten om, en als zodanig trachtte hij de evangelische vorsten te winnen. "Wij moeten het edict van Worms laten rusten," dus schreef hij aan zijn broeder, "en beproeven om de vrienden van LUTHER met zachtheid te brengen waar wij hen hebben willen." En nu gaf hij zijn' wens te kennen dat de keurvorst, de landgraaf en die met hen waren, hem hulp zouden bieden in de tocht, die hij, tot heil van de algemene Christenheid, tegen de Turken (of tegen Italië) ondernemen wilde. FERDINAND bevond zich in verlegenheid. Hij vreesde dat, zo hij al erin slagen mocht om de Hervormingsgezinde vorsten aan 's keizers zijde te brengen, alsdan de anderen daarover misnoegd konden worden en hun hulp weigeren. Reeds begonnen de Catholieke vorsten niet onduidelijk in dien geest te spreken. Het was buitendien niet te verwachten, dat de Protestanten zo licht de leer was dat "God zelf de Kerk zou redden uit alle noden."

Vrijheid van godsdienst voorgesteld.

Wat nu te doen? - Het edict van Worms mocht niet herroepen en evenmin ten uitvoer gelegd worden. De omstandigheid was moeilijk - vrijheid van godsdienst was er het gevolg van. De afgevaardigden van de steden waren de eersten die daaraan dachten. "In de een plaats," zeiden zij, "is men bij het oude gebleven; elders is men daarvan afgeweken; in beide gevallen gelooft men recht gehandeld te hebben. Het was dan best, dat ieder vrijheid hadden om in dit stuk te doen zoals hij denkt met zijn geweten te kunnen overeenbrengen, totdat een kerkvergadering erin geslaagd zal zijn, om, door het gezag van Gods Woord, de zo gewenste eenheid in de Kerk te herstellen." Dit denkbeeld vond bijval, en bij het *recess* van de Rijksdag, gedagtekend de 27ste Augustus, werd bepaald, dat binnen een jaar een algemene, of tenminste een nationale vrije kerkvergadering zou bijeengeroepen worden; dat men de keizer verzoeken zou om spoedig naar Duitsland te komen; en dat, inmiddels, elke staat op zijn eigen grondgebied zulke maatregelen zou nemen, als ten allen tijde voor God en de keizer konden verantwoord worden.

Op deze wijze bewandelde men een middelweg waardoor aan aller belangen recht gedaan werd; en de Rijksdag van 1526 is om dit wijs besluit bijzonder merkwaardig. Aan verouderde en de mensheid vernederende beginselen zagen wij een' gevoelige slag toebrengen, en een nieuwe, redelijke en verlichte zienwijze won veld. De Roomse oppermacht zagen wij op een bedenkelijke wijze aan het wankelen; en de gewetensvrijheid, die gruwel in haar ogen, is nooit tevoren zo wel gevestigd geweest. De leken hebben over de geestelijken gezegepraald. De zaak van de Hervorming is van nu af aan gewonnen.

Crisis van de Hervorming.

Niemand echter had zulk een' afloop durven voorspellen. Zelfs schreef LUTHER, in de morgen van de dag waarop het *recess* bekend werd, aan een vriend: "De Rijksdag van Spiers is weer geheel naar de oude Duitse manier. Zij drinken en spelen en dat is al." Zo heeft men van een soortgelijke vergadering in onze dagen gezegd: "Le congrés danse et ne se marche pas." Zo ziet men, dat gewichtige ontwerpen soms tot rijpheid komen, als men daarvan de mogelijkheid niet eens vermoeden zou; en dat God daarbij zich bedient van personen, middelen en omstandigheden, die de kortzichtige mens daartoe het minst dienstig zou achten. Intussen kan het niet ontkend worden, dat de afgevaardigden op deze Rijksdag bezielde waren met een geest, die zich allervoordeligst onderscheidde van die, aan welke men op zodanige vergaderingen gewoon was. Wij schromen niet die gunstige verandering toe te schrijven aan de weldadige invloed van het Christendom, dat door de Hervormers gepredikt werd, en dat van de 16de eeuw af aan over Duitsland een nieuw en verhelderd licht deed opgaan.

Nog op een andere wijze werd meegewerkt, om de Hervorming voor het ogenblik aan een' aanval te onttrekken. MAHOMET, de valse profeet van het Oosten, scheen een afwending voorbereid te hebben in het zwaard van de geduchte SOLIMAN II. Immers LODEWIJK, koning van Hongarijë en Bohemen, werd door sultan SOLIMAN geslagen, en verdronk, als hij voor hem vlood, bij Mohacs, op de 29ste augustus 1526; een omstandigheid, waardoor een dubbele koningskroon te verwerven viel. LODEWIJK had FERDINAND tot zijn opvolger gekozen; maar niet slechts de hertog van Beieren en de vorst van Zevenbergen, maar ook de vreselijke SOLIMAN was gereed om hem die erfenis te betwisten. Nu kon KAREL's broeder zich in het geheel niet meer met LUTHER en diens aanhang bemoeien. Hij had nu zijn eigen belangen die hem riepen, en dat op een zo dringende wijze, dat hij geen ogenblik met andere overwegingen mocht verliezen.

II.

Italiaanse oorlog.

De keizer haastte zich om de vruchten te plukken van zijn nieuwe politiek. De handen in Duitsland nu ruim hebbende, kon hij zich met alle macht tegen Rome keren. Terwijl de Hervorming grote stappen voorwaarts gedaan had, zou nu het Pausdom op het gevoeligst vernederd worden. Het kon daarbij niet missen, of de Hervorming moest al wederom winnen bij de verliezen die haar tegenpartijders te ondergaan zouden hebben.

Toebereidselen. Het manifest van de keizer.

FERDINAND, die zelf te zeer bezig gehouden werd door de zaken in Hongarijë, gaf de zorg voor de Italiaanse expeditie over aan FREUNDSBERG, die oude veldoverste, die zo goedhartig met LUTHER gesproken en hem bemoedigd had, toen hij te Worms op de Rijksdag verschijnen moest. "Deze oude knevelbaard," merkt een tijdgenoot aan, "droeg Gods heilig Evangelie in het hart, waar het bewaard werd en veilig was, als binnen een sterke vesting." Hij beleende de juwelen zijner gemalin, om zich geld te verschaffen, en liet toen in verschillende plaatsen van Duitsland volk werven. Hij had dan ook het genoeg van alle zijde soldaten te zien aankomen, die de verzoeking niet weerstaan konden, om aan een' veldtocht tegen de paus deel te nemen. KAREL had er insgelijks op gerekend dat deze tocht voor de soldaten iets aantrekkelijks hebben zou; tenminste hij had tot zijn broeder gezegd: "laat het zo heten dat wij tegen de Turken gaan vechten; iedereen weet toch welke Turken wij bedoelen." Dus, o wonder! gaat nu de machtige KAREL, in verbond met de mannen van de Hervorming, optrekken tegen Rome; tegen Rome, tegen de paus, met wie en ter gunste van wie hij, gelijk hij uit Sevilië zo dreigend geschreven had, nog kort geleden had willen ten strijde gaan tegen diezelfde Hervorming! En die verandering, in zo korte tijd uitgewerkt en zo merkwaardig: hoe duidelijk spreekt in dezelfde de stem van God, van Hem, die de harten van de koningen leidt, naar zijn wil! - KAREL bejegende de paus al dadelijk niet minder scherp

dan de Hervormers dat hadden kunnen doen. Op de 17de september vaardigde hij een manifest uit, waarin hij zijn heiligheid beschuldigt, dat hij in steden van zich als vader van de gelovigen te gedragen, een trots en heerszuchtig man toont te zijn; terwijl hij al verder zijn verwondering te kennen geeft, dat de paus, de stedehouder van CHRISTUS, zich zo ver vergeten konden van als een wereldlijk vorst te willen oorlogen om het bezit van enige weinige streken lands, "iets wat," zei hij, "geheel en al in tegenspraak is met het Evangelie." Waarlijk, LUTHER zelf zou het niet beter hebben kunnen uitdrukken. "Ik raad u," dus vervolgde KAREL, sprekende tegen de paus, "dat gij het zwaard van de heilige PETRUS weer in de schede doet keren. Roep liever een algemeen concilie van vrome mannen tezamen, dan een leger van ruwe soldaten "Maar de kerkvoogd verkoos het zwaard boven de kerkvergadering. En dat was wellicht op grond van de stelregel van de Roomse doctoren, dat én geestelijke én wereldlijke macht hun middelpunt in de pauselijke zetel hebben. De paus achtte zich gerechtigd om koningen en vorsten af te zetten; waarom zou hij hen dan niet mogen bevechten? KAREL van zijn kant, nam zich voor om te handelen als van ouds "oog voor oog en tand voor tand."

Veldtocht in Italië. Mars naar Rome.

Nu begon de veldtocht tegen Rome en het Pausdom, die vroeger beraamd geworden was tegen Duitsland en de Hervorming. Als wij zien hoe geweldig de schok was die de pauselijke stad moest uitstaan, dan beven wij bij de gedachte hoe de zwakke sterkten van de Hervorming daarvoor zouden bezwaken zijn. En bij het vermelden van zo menig bloedig toneel in deze strijd, worden wij onwillekeurig geleid om te denken aan de voorzeggingen die wij in de Heilige Schrift aantreffen, met heenduiding op de bezoeking van de stad van de zeven heuvelen.

Muiterij onder de soldaten. Voorwaarts!

In de maand november was FREUNDSBERG met vijftien duizend man, aan de voet van de Alpen genaderd. De oude generaal vermeed zorgvuldig de gebaande wegen, daar hij wist dat die wel bezet waren, en volgde een smal en moeilijk pad, wat langs ontzettende afgronden leidde, maar dat aan de aandacht des vijands ontsnapt scheen, ofschoon hij het met weinig moeite had kunnen onbruikbaar maken. De soldaten hadden de waarschuwing ontvangen, om de meeste omzichtigheid te gebruiken, op hun zo gevaarlijke weg; en toch gleden dikwijls hun voeten uit, zodat zij in de peillozen afgrond hun dood vonden. Ook ruiters deelden nu en dan in dit vreeselijk lot. Op de moeilijkste plaatsen zag men enigen van het voetvolk, geheel hun eigen gevaar vergetende, zich plaatsen voor en achter en aan weerszijden van hun bejaarde veldheer, en, hun pieken in de grond plantende, een borstwering daarstellen, tussen welke door de oude man meer veilig gaan kon. In drie dagen werd de overtocht der Alpen volbracht, en op de 19de november had het leger het grondgebied van Brescia bereikt. De hertog van Bourbon, die na de dood van PESCARA opperbevelhebber was van het keizerlijk leger, had juist om deze tijd Milaan bezet. De keizer had hem deze verovering als beloning toegezegd; van daar dat hij aanleiding vond, om zich daar enigszins langer op te houden dan anders het geval zou geweest zijn. Op de 12de februari echter kwam hij met zijn manschappen zich met FREUNDSBERG en diens macht verenigen. Reeds hadden de soldaten van FREUNDSBERG bijna hun geduld verloren. Bourbon had volk genoeg, maar geen geld; en daarom aarzelde hij geen ogenblik om de raad op te volgen van de hertog van Ferrara, dien onverzoenlijke vijand van de pauselijke partij, die hem zeer gemakkelijk overtuigde, dat hij best zou doen met regelrecht op Rome aan te trekken. Dit was voor het gehele leger een aangenaam nieuws. De Spanjaarden brandden van verlangen om KAREL V te wreken, en de Duitsers waren met een bittere haat tegen de paus vervuld. Buitendien sloegen allen een begerig oog op de schatten, die men binnen Rome dacht te vinden, en waardoor zij hoopten zichzelf ruim te betalen en

voor hun ontberingen en doorgestane vermoedenissen schadeloos te stellen. Het gerucht van deze strooptocht op Rome verbreidde zich door geheel Duitsland. Elkeen dacht, dat nu het Pausdom zijn val nabij was, en verheugde zich daarin reeds bij voorraad. "Des keizers soldaten behalen in Italië overwinning op overwinning," schreef LUTHER; "de paus wordt schrikkelijk in het nauw gebracht. Zijn rijk loopt op het einde. Zijn uur is geslagen."

De pauselijke strijdmacht.

Nu verspreidde zich op eens de tijding, dat, ten gevolge van enige door de pauselijke benden, in het koninkrijk Napels, behaalde voordelen, een wapenstilstand op handen was, die alleen nog maar door de paus en door de keizer bekrachtigd moest worden. Dit veroorzaakte een geweldige opschudding onder de soldaten van de hertog van Bourbon. Zij sloegen aan het muiten, en plunderde zijn tent, daar hij zich genoodzaakt had gezien die te verlaten en de wijk te nemen. Daarop brachten zij de Duitsers van FREUNDSBERG ook in beweging, onder het geschreeuw van: *lans, lans! geld, geld!* de enige woorden die zij geleerd hadden in het Duits te zeggen. Ogenblikkelijk werd deze kreet door de Duitsers herhaald, en nu was het oproer algemeen. FREUNDSBERG trachtte tevergeefs zijn manschappen tot de orde terug te brengen. Het baatte niet dat hij hen, toen hij ze dan toch zo goed als mogelijk was verzameld had, met alle bedaardheid toesprak, en herinnerde, hoe hij met hen steeds alle gevaren en alle roem gedeeld had, en hoe het hem smartte, dat zij nu scheen hun vertrouwen op hem verloren te hebben. In die ogenblikken wilden zij van niets horen dan van op te trekken, om geld en buit te halen. Zij zwaaiden dreigend met hun wapens, en riepen nog harder dan tevoren: "Lans, lans! Geld, geld!" terwijl het scheen dat alle gezag volstrekt een einde genomen had. Dit toneel maakte zulk een' indruk op FREUNDSBERG, die zijn leven lang onverschrokken alle kriegsgevaren was te gemoet gegaan en gewoon was te zeggen: "hoe sterker de vijand, hoe groter de eer," en die, wanneer hij zich onder zijn eigen soldaten bevond zich altijd beschouwde als een' vader onder zijne kinderen, - dat hij bewusteloos neerstortte, als was hij door een bliksemstraal getroffen geweest. De oude generaal door die schok, zo heftig en zo onverwacht, bijna gedood, verkreeg nu, daar hij niet eens meer spreken kon, op eenmaal al de zedelijke invloed terug, die hij tevoren op zijn manschappen had kunnen uitoefenen. Het gezicht van hun zo goed als dode veldheer, bracht de muitende soldaten tot hun plicht terug; en terwijl de oproerkreet bestierf op hun lippen, gingen zij beschaamd en vol berouw uit elkaar. Vier dagen later had FREUNDSBERG de spraak weder gekregen. "Wij moeten voorwaarts," zei hij tot de hertog; "God zal met ons zijn." Voorwaarts! werd nu de algemene roep. Bourbon had geen keus; ook kwam er niet van een vergelijk tussen de paus en de keizer. Nadat FREUNDSBERG vervoerd was naar Ferrara, van waar hij vervolgens overgebracht werd naar zijn slot Mindelheim, binnen welks muren hij achttien maanden later overleed, - sloeg de hertog van Bourbon, op de 18de april, de grote weg naar Rome in, op welke hem, vroeger en later, reeds zoveel dappere legerbenden waren voorgegaan.

Toen nu de paus het onweer boven zijn hoofd zag samenvakken, verloor hij alle tegenwoordigheid van geest. Hij ontsloeg zijn soldaten en behield alleen de lijfwacht.

Het is waar, meer dan dertig duizend mannen maakten binnen Rome een groot vertoon van dapperheid, daar men ze dagelijks goed gewapend door de straten zag trekken; terwijl de menigvuldige vechtpartijen, die onder hen voorvielen, al licht grote strijd lust bij hen kon doen vooronderstellen. Maar zij hadden met dat al geen voornemen, om de paus ten bloedens toe te verdedigen. Zij zagen integendeel de komst van KAREL met verlangen tegemoet, daar zij berekenden er persoonlijk voordeel bij te kunnen hebben, zo de keizer, met zijn talrijke stoet, binnen Rome korter of langer zijn verblijf mocht komen nemen.

De bestorming.

In de avond van de 5de mei kwam Bourbon onder de muren van de stad aan; en hij zou ongetwijfeld dadelijk de aanval begonnen hebben, zo hij op dit ogenblik zijn stormladders gereed had gehad. De 6de 's morgens zette het leger zich in beweging, terwijl een dikke mist hen voor de ogen van de Romeinse burgers verborgen hield. De Spanjaarden trokken naar hun post boven de poort van de Heilige Geest, en de Duitsers hadden de hunne aan de benedenzijde. De hertog, zijn soldaten in persoon willende voorgaan, beklom het eerst de muur, en riep hun toe hem te volgen. Op dit ogenblik werd hij door een' kogel dodelijk getroffen. Hij stierf binnen het uur. Dus vond een man zijn einde, die verrader geworden was van zijn vorst en van zijn vaderland, en die er nog niet in had kunnen slagen, om zich het vertrouwen van zijn nieuwe vrienden te verwerven. Des hertogs dood vuurde intussen de soldaten aan. CLAUDIUS SEIDENSTUCKER bereikte het eerst van allen de muur, hoewel hij door MICHIEL HARTMANN onmiddellijk gevolgd werd. Deze twee Duitsers, die tot de partij van de Hervormden behoorden, riepen uit, dat God zelf voor hen uitging, en dat zij Hem in een gezicht zagen op de wolken. Weldra werden nu de poorten geopend, en de bestormers drongen de voorsteden binnen. De paus sloot zich met dertien kardinalen op, in het kasteel St. Angelo. De prins van Oranje, die nu het keizerlijk leger aanvoerde, bood hem de vrede aan, onder voorwaarde, dat hij driemaal honderd duizend kronen betalen zou. CLEMENS echter wilde nergens van horen, daar hij vastelijk geloofde dat het heilig verbond reeds in aantocht was om hem te verlossen. Na vier uren stilstand werd daarop de aanval vernieuwd, en een uur na zonsondergang was het leger meester van de gehele stad. Alles bleef in de volmaaktste orde onder de wapenen, tot omstreeks middernacht; de Spanjaarden op de Piazza Navona en de Duitsers in de Campo - Fiore. Toen er nu echter geen beslissing kwam of het oorlog of vrede zou wezen, waren de soldaten niet langer in toom te houden en de plundering begon.

De plundering.

De pausen hadden eeuwen lang op allerlei manieren en onder velerlei dekmantels, schatten op schatten weten te stapelen. De godsdienst was onder alle vormen en benamingen daartoe misbruikt geworden. Rome was dus een zeer begeerlijke buit. Geen wonder dan, dat een overwinnend leger, wat gedurende vele maanden zich grote ontberingen en moeilijkheden had moeten getroosten, met gretigheid de handen uitstreckte om die buit machtig te worden. Er was dan ook letterlijk niets voor de roofzucht van de plundersaars veilig. Het scheelde niet of de bewoner van een paleis, wat zij binnengedrongen waren, zich er op beriep dat hij een vriend van de keizer was. Pauselijken en keizerlijken, Ghibellijnen en Guelfen moesten gelijkelijk het lot des oorlogs ondervinden. Kerken, paleizen, kloosters, in een woord publieke en bijzondere gebouwen zonder onderscheid, de graven niet uitgezonderd, werden beroofd van al wat in de ogen der soldaten waarde had; zelfs ontzagen zij zich niet om het lijk van JULIUS II de gouden ring te ontstelen, die aan de vinger gevonden werd. De Spanjaarden toonden dat zij in het roven en plunderen volleerd waren. Zij vonden geld en kostbaarheden op plaatsen, waar niemand die gezocht zou hebben. Echter overtroffen de Napolitanen hen in vernielzucht en in woestheid. "Van alle zijden," zegt GUICCIARDIJN, "hoorde men het akelig klaaggeschrei van de vrouwen en geestelijke zusters, die in grote getale het slachtoffer werden van de beestachtige moedwil van de soldaten."

Moedwil van de Duitsers.

In de aanvang toonden de Duitsers de grootste verbittering tegen de pausgezinden, en velde zij allen neer die hen ontmoetten. Maar al spoedig werden zij gematigder gesteld, toen zij naar hun verlangen en in overvloed te eten en te drinken vonden. Al die zaken intussen, welke de Rooms en *heilig* noemen, wekten zeer de woede op diegenen onder de Duitsers, die volgelingen waren van LUTHER. Zij namen de miskelken en verdere voorwerpen tot het

altaar behorende weg, en men zag bedienden en staljongens de koorleden aantrekken. De Campo - Fiore was in een groot speelhuis herschapen. Daarheen brachten de soldaten allerlei kostbaarheden, bij zakken vol, en zetten die dan, al dobbelende, op één worp. Als zij verloren hadden haastten zij zich om nieuwe voorraad te halen. Zekere BAPTISTA, die de verovering en plundering van de stad had durven voorspellen, en die daarom, op last van de paus, in de gevangenis geworpen was, werd door de Duitsers op vrije voeten gesteld, en hij moest nu met hen drinken. Hij bleef niettemin de rol van profeet voortzetten, en kondigde zijn bevrijders aan, dat zij nu vrij roven en plunderen mochten, maar dat zij er geen' zegen bij hebben konden. "Gijliede zijt vandaag rijk," zei hij; "wellicht zult gij morgen nog armer zijn dan gij nu de priesters gemaakt hebt."

De Duitsers stelden er een baldadig genoeg in om de geestelijke heeren te bespotten. GUICCIARDIJN verhaalt, dat zij hen in een spotprocessie op ezels door de straten van Rome rondleidden. Daarna moesten zij nog een duchtig losgeld betalen; en vervolgens in de handen van de Spanjaarden vallende, begon het eigen toneel opnieuw.

Een van de Duitse soldaten, GUILLAUME DE SAINTE CELLE, dreef zijn spotlust zo ver, dat hij het gewaad van de paus aantrok en zich de driedubbele kroon op het hoofd zette. Enige anderen kleepte zich als kardinalen, en nu trokken zij gezamenlijk, op ezels gezeten, door de stad. Aan het kasteel St. Angelo gekomen, waar CLEMENS de wijk genomen had, stegen de gewaande kardinalen af en gingen zij met alle deftigheid over om de soldaat - paus de voeten te kussen. Deze laatste dronk nu op de gezondheid van CLEMENS VII, wat de kardinalen knielende ook deden, waarop èn paus èn kardinalen de gelofte deden van voortaan zich meer stichtelijk en zo als het goede geestelijken past te zullen gedragen, en dat zij zich nooit meer met de oorlog zouden inlaten, noch die aanstoken bij anderen. Hierop stelden zij zich aan als waren zij in conclave gezeten, en als nu de zogenaamde paus verklaarde dat hij verlangde zijn waardigheid neer te leggen, kozen zij dadelijk met algemene stemmen LUTHER tot zijn opvolger. "LUTHER is paus! LUTHER is paus!" was daarop de algemene kreet. Zeker was nooit een paus meer eenstemmig en in korter tijd verkozen geworden!

Gewelddadigheden van de Spanjaarden.

Maar bleef het bij de Duitsers zo doende bij spotternij en baldadigheden: de Spanjaarden deden erger. CLEMENS VII had hen "Mooren" genoemd, en een' volle aflat beloofd aan elk die een Spanjaard doden zou. Zij waren uit die hoofde uitermate verbitterd. Hoewel getrouwe Catholieken ontzagen zij zich niet, om de geestelijke vaders wreedaardig dood te martelen en zich hun goederen toe te eigenen. Maar zij spaarden buitendien kunne, rang, noch jaren.

De straf voltooid.

Tien dagen lang had de plundering geduurd, voor de woedende soldaten enigszins tot bedaren kwamen. In die tijd hadden zij een' onnoemelijke buit geroofd, en omtrent acht duizend mensen ontzield. Welk een schrikkelijk lot moest dus de pauselijke stad ondergaan, en in hoe weinige ogenblikken was haar strafvonnis voltrokken! Zelfs onder haar vijanden waren er die haar hadden willen sparen, zo het in hun macht was geweest; maar zij moest vernederd worden. LUTHER had gezegd: "ik hoop niet dat zij Rome verbranden zullen; dat zou ongehoord zijn." MELANCHTON sprak in dezelfde geest. "Ik beef voor de boekerijen," zei hij; "wij weten maar al te wel hoe weinig eerbied soldaten hebben voor boeken." Geen wens en geen bidden echter mocht hier helpen. De stad van LEO X moest Gods straffende hand ondervinden. CLEMENS VII trachtte eindelijk door onderhandeling zich te redden; want hij begon bevreesd te worden, dat de vijand het kasteel St. Angelo, binnen welks muren hij zich bevond, zou ondermijnen en in de lucht doen springen. Hij verbond zich, om met zijn persoon borg te blijven voor de betaling van een som van viermaal honderdduizend dukaten, en hij liet alle verbindtenissen tegen KAREL V geheel varen.

De evangelische Christenen waren verbaasd over wat zij hadden zien gebeuren. "Ziet," dus spraken zij, "dit is Gods hand. De keizer, die de wil had LUTHER te vervolgen om de paus te believeen, is nu gedwongen geweest de paus als vijand te behandelen. Des Heeren raad zal bestaan, en Hij zal al Zijn welbehagen doen."

III.

Gewenste rust.

De Hervorming had de tijd van rust, waarin zij zich nu door een samenloop van omstandigheden verheugen mocht, nodig, om in sterkte toe te nemen en een grotere uitbreiding te verkrijgen. Zo lang haar vijanden elkaar beoorloogden, was zij voor hun aanslagen veilig. Zo veroorzaakte de dwaasheid van CLEMENS VII, naar wij zagen, een gewenste afleiding, en de vernedering die Rome ondervond gaf aan de zaak des Evangelies nieuwe kracht. En die rust, die staat van vrede voor de Hervorming, mocht duren van 1526 tot 1529: een tijd, lang genoeg om belangrijke uitkomsten te kunnen opleveren, of althans voor te bereiden.

Andere inrichting van de Kerk.

De pauselijke dwang was afgeschud geworden. Men moest dan in de eerste plaats bedacht zijn, om, ter vervanging van dat drukkend stelsel van regering, een ander plan te ontwerpen, dat van mildere beginselen zou uitgaan, en met tijd en omstandigheden meer in overeenstemming zou wezen. Deze stap stelde een wijde kloof daar tussen Pausdom en Hervorming; en het geestelijk juk dat eeuwen lang loodzwaar op de volken gedrukt had, werd nu door enige weinige mannen moedig onder de voet getreden. Intussen wilden zij vrijheid, maar geen ordeloosheid.

Reeds tweemaal had de Rijksdag gewenst, dat men de Hervorming van de Kerk tot een groot nationaal werk zou maken. De keizer, de paus en enkele vorsten hadden zich tegen dat denkbeeld verzet. Daarom had de Rijksdag van Spiers aan elke staat in het bijzonder overgelaten, om in de zijnen die voorzieningen en die schikkingen te maken, als meest oorbaar zouden bevonden worden. Maar wat konden nu gevoegelijk in de plaats komen, voor het pauselijke stelsel? -

Men had, ofschoon de paus ter zijde stellende, toch, onder zekere bepalingen, de bisschoppen bij de nieuwe inrichting kunnen behouden; en dan zou de overgang van het oude tot het veranderde stelsel al zeer zacht zijn geweest.

Maar men kon ook, met volkomen verwerping van al het bestaande, een geheel nieuw gebouw optrekken, waarvan zowel de grondslag als de inrichting, in gehele overeenstemming zou zijn met het woord van God. En zo doende was de nieuwe vorm van bestuur wijd verschillend van die der Roomse Kerk, omdat daarbij alle denkbeeld van priesterheerschappij moest wegvallen, en daarentegen de rechten van het volk gehandhaafd zouden worden. Tussen deze twee uitersten waren zeker nog onderscheidene middelwegen te vinden.

ZWINGLI viel in de geest van het laatstgemelde plan, hoewel hij het slechts gedeeltelijk in toepassing bracht. Hij meende het volk niet dan bij wijze van vertegenwoordiging te moeten stem geven. Vandaar dat de Raad van de Tweehonderden in Zurich, die het wereldlijk gezag in handen had, tevens de hoogste macht was in kerkelijke zaken, hoewel onder beding van in alles de Heilige Schrift tot richtsnoer te zullen nemen.

Maar al was ZWINGLI niet verder gegaan: er was iemand anders die daarvan het voorbeeld zou geven. Een Duits vorst zou aan zijn kleine staat een kerkelijke constitutie schenken, geheel het tegengestelde van die waarop de pauselijke oppermacht steunde.

Evenwel kon zulk een denkbeeld moeilijk op Duitse bodem of in een Duits hoofd tot rijpheid komen. Gelijk voor Engeland wellicht de bisschoppelijke kerkinrichting wel de eigenaardigste mocht genoemd worden, was het voor Duitsland zeker meer natuurlijk, om een' andere vorm te kiezen en aan het wereldlijk gezag een' grotere invloed op de kerkelijke zaken toe te kennen. Het democratisch beginsel daarentegen moest in Zwitserland en Frankrijk de oorsprong vinden. Een landgenoot van de grote CALVIJN was het, die de banier ontrolde, welke later door de Hervormer van Genève met zo krachtige hand zou opgestoken worden, en onder welke in Frankrijk, in Zwitserland, in Holland, in Schotland en ook in Engeland zo velen zich scharen zouden, en die ook in de Nieuwe Wereld tot de gewichtigste gebeurtenissen zou aanleiding geven.

Philippus van Hessen.

Geen van de evangelische vorsten was zo vast beraden en zo ondernemend van aard als PHILIPPUS VAN HESSEN. Men heeft hem vergeleken bij PHILIPPUS van Macedoniën in kracht van geest, en bij diens zoon ALEXANDER in moed. Hij voelde dat de Hervorming allernoodzakelijkst was, en had de overtuiging dat hij, wel ver van deze te mogen tegenwerken, zedelijk verplicht was haar met de te zijner beschikking staande krachten en middelen te ondersteunen.

De monnik van Marburg.

De lichtstraal waarmee de Hervorming de nacht der middeleeuwen verhelderde, drong in Hessen bijna even spoedig door als in Saksen. Terwijl LUTHER in 1517 te Wittenberg tegen de aflaten ijverde, verzamelden zich te Marburg zowel vrouwen als mannen, in het geheim, in een' afgelegen hoek van de stad, om te luisteren naar de prediking van een monnik, die daar gevangen zat, en tot wiens akelig kerkerhol zij in zoverre wisten te naderen, dat zij zijn stichtelijke woorden konden opvangen. Het was de Franciskaner JACOB LIMBURG, die men daar opgesloten had om zijn vrijmoedige taal; daar hij leerde, dat de priesters, gedurende de laatste eeuwen, het Evangelie van JEZUS CHRISTUS jammerlijk verdraaid, ja vervalst hadden. Deze geheimzinnige tezamenkomsten duurden echter niet langer dan veertien dagen. Men was onderricht geworden van wat er voorviel, en dit was genoeg om de Franciskaner dadelijk te vervoeren, waarheen wist niemand. Enige inwoners van Marburg hem ziende voorbij rijden, naderden zijn wagen, en vroegen hem, onder het storten van tranen, waarheen hij ging. "Ik ga waar God wil," was het antwoord. Er is sinds nooit meer van hem gehoord. Soortgelijk onverwacht en voor altijd verwijderden van personen, wier invloed of denkwijze gevreesd wordt, was ten allen tijde een hulpmiddel dat Rome onder elke omstandigheid wist aan te wenden.

Dadelijk na de afloop van de Rijksdag van Spiers, besloot PHILIPPUS VAN HESSEN zich aan de Hervorming in zijn landen te laten gelegen leggen. Hij helde van nature over tot de beginselen der Zwitserse Hervorming, en daardoor was het dat hij met een man in aanraking kwam, die niet tot de gematigden behoorde. Te Spiers had PHILIPPUS VAN HESSEN omgang gehad met JACOB STURM, de afgevaardigde van Straatsburg, die hem veel sprak van FRANS LAMBERT van Avignon, die zich toen te Straatsburg bevond.

Paradoxen van Lambert.

LAMBERT had een innemend voorkomen, en verraadde veel vastheid van karakter. Hij verenigde het vuur en de geestdrift van het Zuiden met de volharding en de moed van het Noorden. Hij was van de eersten in Frankrijk die het monnikskleed afwierpen, en had sinds niet opgehouden om voor een algehele hervorming in het kerkelijke te ijveren. "Voorheen," zei hij, "toen ik nog de monnikskap droeg, en iets anders vertoonde dan ik was, leefde ik in de grootste overvloed; maar tegenwoordig, nu ik mij laat zien gelijk ik ben, heb ik nauwelijks het

nodige om in de behoeften van mij en de mijnen te voorzien. Ik ben echter liever arm, met de bewustheid van de Heer JEZUS CHRISTUS in oprechtheid van hart te dienen, dan rijk, met de overtuiging dat ik niet de Heer maar de paus onderdanig ben." De landgraaf begreep dat zulk een man hem van nut kon zijn bij zijn hervormingsplannen, en hij nodigde hem daarom aan zijn hof.

Het eerste wat LAMBERT deed in Hessen, was het opstellen van honderd acht en vijftig stellingen, die hij "paradoxen" noemde, en welke hij, naar de gewoonte des tijds, aan de kerkdeuren aansloeg.

Ogenblikkelijk was een talrijke menigte bijeen om die thesen te lezen. De Rooms en zouden deze graag afgescheurd hebben, maar de Hervormingsgezinden van het volk hielden trouw de wacht, en spraken luid en aanhoudend over de inhoud der stellingen, waarbij de Roomsgezinde partij niet weinig te lijden had.

Broeder Bonifacius.

Een jeugdig priester, BONIFACIUS DORNEMANN geheten, vol eigenwaan, (niet onnatuurlijk echter, daar de bisschop hem, ter gelegenheid van zijn wijding, boven de apostel PAULUS gesteld had in geleerdheid, en boven de maagd MARIA in kuisheid), - doch die, kort van gestalte zijnde, op een bank was gaan staan om te zien wat LAMBERT had aangeslagen, begon nu de stellingen, ten aanhore van een grote menigte, met luider stem te lezen.

"Al wat gebrekkig is, moet verbeterd worden. Gods woord alleen kan daarbij tot richtsnoer dienen. Alle pogingen van hervorming buiten dat Woord, zijn ijdel en kunnen geen doel treffen. "Dit was de eerste van de stellingen. "Daar heb ik niets tegen," sprak de jonge priester.

"De Kerk moet beslissen in geloofszaken. De Kerk nu is een vereniging van belijders, die, door één geest beziel, hetzelfde geloof, dezede God, dezelfde Middelaar, en dezelfde Openbaring hebben, waardoor zij zich besturen laten en waaraan zij vasthouden in leven en in sterven."

"Daar kan ik niets tegen zeggen," vervolgde de priester.

"Gods Woord is de enige ware sleutel van de Hemelrijks. Allen die in dat Woord geloven zullen zich de Hemel geopend zien. Voor hen die dat Woord geloof weigeren, blijft de Hemelpoort gesloten. Die daarom dat Woord deelachtig is, heeft in het de waren sleutel gevonden. Alles wat buiten die is, zowel de besluiten en beslissingen van de concilien en van de pausen, als de stellingen en voorschriften van priesters en monniken, heeft geen waarde hoegenaamd." Broeder BONIFACIUS schudde het hoofd, maar las voort.

"Dewijl in CHRISTUS het priesterdom van de Wet is te niet gedaan, en Hij onze enige en eeuwige Hogepriester geworden is, die niet, gelijk een mens, een' opvolger of plaatsvervanger behoeft, zo is noch de bisschop van Rome, noch iemand anders zijn vertegenwoordiger hier op aarde. Integendeel zijn alle Christen belijders van de beginne af in Hem tot priesters geworden."

Deze stelling was ongetwijfeld kettters genoeg. Intussen bleef DORNEMANN even bedaard bij deze als tevoren. Of het door domheid of door vrees kwam, dan wel omdat de waarheid van de thesen te duidelijk sprak: onze goede priester zei, met lezen voortgaande, bijna nooit een woord meer dan: "Daartegen kan ik niets inbrengen," of iets dergelijks. Het volk bleef nog enige tijd met klimmende verbazing toeluisteren, totdat er eindelijk een was (het kan even goed een Rooms ijveraar, als een voortvarend Hervormde, of een ondeugend spotter, die tot geen van beide partijen behoorde, geweest zijn) die zijn geduld geheel scheen verloren te hebben, en met de uitroep: "Hou maar op, want dat is voor u toch te hoog," de bank waarop

vader BONIFACIUS stond met een' ruk weghaalde, en daardoor de man, zolang hij was, in de modder deed vallen.

Redetwist in Homburg.

Op de 21ste oktober, des morgens ten zeven ure, werden de deuren van de hoofdkerk van Homburg geopend, en daarop traden achtereenvolgens geestelijke en wereldlijke heeren van allerlei rang binnen. PHILIPPUS zelf ontbrak niet.

Toen nu LAMBERT zijn thesen toegelicht en met bewijzen gestaafd had, zei hij: "Elk die iets tegen mijn stellingen in te brengen heeft sta op en spreek." een diepe stilte volgde. Eindelijk evenwel waagde het NIKOLAAS FERBER, overste van de Franciskaners te Marburg, die in 1524 de landgraaf had willen bewegen om de ketters met het zwaard te dwingen (een geliefkoosd denkbeeld van Rome), om enige zinsneden in het midden te brengen. Zijn neergebogen hoofd en zijn op de grond gevestigde ogen, waren zeker niet geschikt om aan zijn woorden kracht en overreding bij te zetten. En toen hij het gezag van AUGUSTINUS, LOMBARD en anderen wilde bijbrengen, nam de landgraaf de vrijheid hem de opmerking te maken "dat hier de meningen van zwakke en feilbare mensen niet gelden konden, maar alleen de uitspraken van Gods Woord, waarin alle kracht en sterkte moest gezocht worden." Hierop raakte de Franciskaner geheel in verwarring; en terwijl hij weer ging zitten mompelde hij: "Het is hier de plaats noch de gelegenheid om te antwoorden." Echter werd de redetwist hervat: maar LAMBERT sloeg zijn tegenstander dermate uit het veld, dat deze, LAMBERT's krachtige taal bij de donder en bij de bliksem vergelijkende, maar diens woorden toch "lastering en goddeloosheid" noemende, zich andermaal terugtrok en herhaalde, dat het daar de plaats noch de gelegenheid was om te antwoorden.

Zegepraal van het Evangelie.

Tevergeefs merkte hem de kanselier PEIGE op, dat elk hier het recht had om zijn gevoelens vrij en onverholen voor te dragen, en dus ook hij. Tevergeefs zei hem de landgraaf dat het om waarheid, en om waarheid alleen te doen was, waarom hij niet zwijgen mocht zo hij dwaling meende te zien. Niemand sprak een woord meer. Echter had een der priesters tevoren gezegd: "Ik zal het leerstuk van het vagevuur verdedigen." "Ik zal de stelling wegens het priesterschap bestrijden," sprak een ander. Een derde zei: "Ik zal die omtrent de beelden omverwerpen." Nu het er op aan kwam had niemand de moed om te spreken.

Dit maakte die indruk op LAMBERT, dat hij, zijn handen vouwende, met ZACHARIAS uitriep: "Geloofd zij de Heer, de God Israëls, want Hij heeft bezocht, en verlossing teweeggebracht Zijne volk." Lukas 1:68

Nieuwe kerkordening.

Na verloop van drie dagen, die op deze wijze met disputeren werden doorgebracht en zoveel zegepraal van de gezuiverde leer mochten genoemd worden, werden enige mannen benoemd, om voor de gemeenten in Hessen een regeling te ontwerpen in overeenstemming met het Woord van God. Zij brachten met dit werk enige dagen door, en die nieuwe kerk - ordening, de vrucht ervan hun arbeid, werd daarop van kracht verklaard en openlijk bekend gemaakt.

Deze nieuwe regeling van kerkelijke zaken, een eerst voortbrengsel van die aard van de Hervorming, is te merkwaardig om haar niet meer in bijzonderheden te doen kennen; temeer daar zij in zekere zin bestemd was, en ook dienen kon, tot voorbeeld voor de nieuwe gemeenten aan andere plaatsen.

De grondslag, waarop het geheel rust, is het beginsel dat de Kerk haar eigen bestuur behoort te hebben. Getrouw aan deze regel is dan ook de kerk - ordening waarvan wij spreken, uitgegaan van de Kerk zelf; van een vergadering in de naam van God bijeengekomen en

handelende. Daarom wordt ook met geen enkel woord in de aanhef van het stuk melding gemaakt van de landgraaf of van wereldlijk gezag. En PHILIPPUS, die zich verheugde dat hij voor zichzelf en voor die allen van de zijnen die dat wensten, de dwang eens oppermachtige priesters had krachteloos kunnen maken, wilde in het geheel niet de rol van die priester overnemen, en op zijn beurt over de gemeente gaan heersen. Al wat hij wenste was, zijn ondersteuning en bescherming te verlenen waar die nodig mocht zijn.

Een tweede hoofdtrek van deze kerk - regeling, is de eenvoudigheid die daarbij, zowel wat het bestuur als de godsdienst zelf aangaat, wordt voorgeschreven. Alle volgende kerkvergaderingen of synoden worden nadrukkelijk vermaand het getal der voorschriften en bepalingen niet nodeloos te vermeerderen, "want," zo heette het, "hoe meer wetten en reglementen er zijn, hoe meer aanleiding er zal wezen tot overtreding; en daarom zal men door te zorgvuldig te willen zijn in het bewaren van regelmaat en orde, juist het tegengestelde te weeg brengen." Zij schaften zelfs de orgels in de kerken af, als iets overtolligs en dat voor de meesten weinig tot stichting kon bijbrengen. Zij zeiden: "Er moet in de kerk niets gebeuren, wat niet voor allen gelijk nuttig en verstaanbaar kan zijn." Het is gewoonlijk zo, dat wanneer er een belangrijke verandering in onze denkwijze plaats heeft, wij tot uitersten overgaan en al datgene afkeuren, wat wij tevoren goed en nuttig achtten, maar dat nu minder schijnt te voegen. In alle opzichte maakte de Kerk hier een overgang van het een uiterste tot het andere. Van een eerdienst met plechtigheden overladen en met praal en luister aangedaan, kwam zij nu tot de allereenvoudigste soort van Godsdiensttoefening.

Leraars. Diakenen.

Zie hier verder enige hoofdpunten van de nieuw opgestelde kerkordening:

"Alle leer en bestuur van de Kerk moet gegrond zijn op het onfeilbaar Woord van de Heer der Gemeente. Elk leraar die tegen deze regel mocht handelen, en leringen of voorschriften invoeren die van elders ontleend zijn, zal afgezet en van de gemeenschap van de Kerk afgesneden worden.

"Ieder godvruchtig man die in de schrift ervaren is, zal, wat voor het overige zijn rang of zijn betrekking zij, tot leraar kunnen gekozen worden; want zodanig iemand heeft met van de daad een Goddelijke roeping ontvangen.

"Wij kennen aan de leraars geen andere waardigheid of macht toe, dan die welke een' bedienaar des Goddelijken Woords in alle eenvoudigheid toekomt.

"De leraars zijn dienaars, en daarom mogen zij nimmer handelen of aangemerkt worden als vorsten of heeren die gebieden en heersen kunnen.

"De leraars en de diakenen worden door de gemeenten benoemd. Elke gemeente heeft haar vrije keus.

"De gekozene leraars zullen in hun bediening bevestigd worden door de oplegging van de handen van drie ambtsbroeders. Wat de diakenen aangaat: zo er geen leraars tegenwoordig zijn, zal voor hen de oplegging van de handen geschieden door oudsten van de gemeente.

"Zo een leraar aan de gemeente op enigerlei wijze ergernis geven mocht, hetzij door berispelijkheid in zijn gedrag en wandel, of door lauwheid of verkeerdheid in zijn bediening, en zo dan waarschuwingen of vermaningen niet helpen, zal hij van zijn waardigheid ontzet worden.

"Iedere gemeente zal verplicht zijn voor haar herder en leraar te zorgen, en hem in staat te stellen om met de zijnen behoorlijk te kunnen leven. Daarentegen mogen de leraars geen bijzondere betaling ontvangen, voor deze en geen verrichting tot hun ambtsbediening behorende.

"Elke dag des Heeren wordt er een vergadering gehouden, om, in overleg met de leraar, over de belangen van de gemeente te spreken, en naar gelang van omstandigheden te handelen. Die

vergadering zal tevens, de kerkelijke tucht handhavende, uitspraak doen omtrent het al of niet toepassen van de straf des bans, zo zulke gevallen mochten voorkomen.

Synoden.

"Gelijk een wekelijkse bijeenkomst dienstig is tot regeling van de aangelegenheden van de bijzondere gemeenten, zo zal er eenmaal 's jaars een algemene synode zijn, ter overweging van de belangen van de gehele Kerk.

"Van die synode zijn de onderscheidene leraars leden, uit kracht van hun bediening. Echter zal iedere gemeente buitendien uit haar midden iemand kiezen, en als haar vertegenwoordiger aan de werkzaamheden van de synode doen deelnemen. "De synode zal jaarlijks drie leden benoemen, die in last zullen hebben om de verschillende gemeenten te gaan bezoeken, en in alles wat deze aanbetreft, zo met betrekking tot de leer als het bestuur, een onderzoek te bewerkstelligen, en zich te overtuigen dat de verordeningen wordt nageleefd."

Het moet in het oog vallen, dat sommige bepalingen van dit kerk - reglement al zeer ver gaan in een democratische geest. Evenwel kwamen er langzamerhand wijzigingen in. Zo werden de jaarlijkse visitatoren later vervangen door zes superintendenten, die in die hoedanigheid voor hun leven benoemd werden; en deze heeren zullen, gelijk ergens opgemerkt wordt, het hun er zeker toe hebben bijgedragen, om de Kerk in Hessen veel van haar vrijheid te benemen en haar geestkracht te verlammen; gelijk zij ook vanzelf langzamerhand meer onder de invloed van het wereldlijk gezag moest komen. Het ging inderdaad met deze kerkelijke bepalingen niet veel anders, dan met de constitutie van de abt SIEYES, in het jaar 8, welke, hoewel met republikeinse inzichten opgesteld, niet te min de grond moest leggen, op welke NAPOLEON BUONAPARTE vervolgens zijn despotisch keizerlijk gezag gevestigd heeft.

Twee elementen in de Kerk.

De nieuwe kerk - ordening van Hessen was met dat al een merkwaardig stuk. Men heeft de Hervorming te last gelegd, dat zij de Kerk te veel van haar uiterlijkheden beroofd heeft, en de godsdienst daardoor een belangrijk deel van haar invloed op de zinnelijke mens heeft ontnomen. De Hervormden onderscheiden niet te min, zowel als de Roomsgezinden, twee elementen, twee grondbestanddelen in het kerkelijke; een uitwendig of zinnelijk deel, en een inwendig of geestelijk deel. Het verschil bestaat slechts daarin, dat de Roomsden meer gewicht hechten aan het eerste, en dat de Protestanten een overwegende belangrijkheid toekennen aan het laatste. Dat daarom het uiterlijk deel geenszins door de Hervormden verwaarloosd wordt, kan onderanderen zeer duidelijk blijken uit het Reglement voor de gemeenten in Hessen, dat wij zo even meer van nabij beschouwd hebben. Bij dat reglement toch, werden voor de uiterlijke inrichting en het bestuur van de Kerk de nodige bepalingen gemaakt, en dat met een zorg en een juistheid, die zeker niet te kennen geeft, dat in dit deel van de godsdienst door de Hervormers te weinig belang werd gesteld.

Maar zou nu deze nieuw ontworpen regeling van kerkelijke zaken door al de hervormde gemeenten aangenomen worden?

Luther's gevoelens over het leraarsambt.

Er was veel grond om dit te mogen verwachten. Meest allen die het met de Hervorming wel meende, waren van gevoelen, dat de nieuwe vorm van bestuur in het kerkelijke de kracht ontnemen moest van de stem van het volk. Uitgegaan zijnde van een Kerk die een geheel tegengesteld grondbeginsel huldigde, en die daarom in hun ogen gehaat geworden was, kan hun overhellen naar democratische begrippen niet vreemd vallen. LUTHER zelf had reeds in 1523 in die geest gesproken. Toen men, te dier tijd, de Calixtijnen in Bohemen leraars weigerde, schroomden zij niet, om ieder die zich die bediening wilde laten opdragen als zodanig aan te stellen, onverschillig of hij daartoe geschikt was of niet. "Zo gij geen betere

voorgangers bekomen kunt," schreef LUTHER, "raad ik u veeleer erin het geheel geen te nemen. Laat elk hoofd van een gezin de Bijbel voor de zijnen te huis lezen, en zelf zijn kinderen in de doop Gode toewijden, in afwachting dat betere tijden komen wijding ontvangen: die wijding is niet uit God, maar uit de Boze. Zulke priesters dienen de Heer JEZUS CHRISTUS niet, maar weerstaan hem. Zij prediken de volke zijn aan het kruis volbrachte offerhande niet, maar bieden vergeving van zonden aan voor geld. Een waar en getrouw leraar kan alleen hij zijn, die op de rechte wijze tot die betrekking geroepen en daarin bevestigd is. Aan de gemeente komt de keuze toe. Elk bereide zich vooraf tot het gewichtige werk van de verkiezing voor, en dan, in de naam van God bijeengekomen, geschiedde de benoeming onder opzien tot Hem, en in alle oprechtheid van hart. Alle wijding of bevestiging die dan nog nodig is, kan alleen dáárin bestaan, dat uw oudsten de gekozene de handen opleggen, en hem vervolgens aan de gemeente, en de gemeente aan hem, verbinden."

LUTHER geeft zo aan de leden van de gemeente de algehele bevoegdheid om de leraars te kiezen en aan te stellen, zonder daarbij in enig opzicht invloed aan de geestelijkheid toe te kennen; maar dit werd door de omstandigheden des tijds geboden. Er bestond hier geen geestelijkheid, en dus kon hij deze op die keuze dan ook geen' invloed geven, gelijk hij anders ongetwijfeld, behoudens van de volks rechten, gedaan zou hebben.

Grondbeginselen bij de organisatie van de Kerk.

Maar had LUTHER in dit opzicht zich naar de omstandigheden geschikt: omstandigheden van andere aard noodzaakten hem ook weer, om van zijn hier meegeedeelde grondstellingen af te wijken. De Hervorming in Duitsland was niet zoals in Frankrijk en Zwitserland, bij de mindere klasse van het volk begonnen. LUTHER kon daarom in werkelijkheid de organisatie van de Kerk niet op het beginsel gronden, dat bestuur en gezag in het kerkelijke van het eigenlijke volk moeten uitgaan. Een hoop onkundige mensen, of zulke als met vooroordelen bezet, of in menig ander opzicht ongeschikt waren, en die ook de zorg voor het onderhoud van de leraars niet konden of wilden op zich nemen: ziedaar de lieden waarmee voornamelijk had moeten gehandeld worden.

Het betere, dat is aan de zaak ziel en leven gevende deel, moest hier in de hogere standen gezocht worden. De vorsten en edelen waren het, die in de geestelijke kamp de voorste gelederen vulden, en die zich in de raadzaal nooit vergeefs lieten zoeken. Maar uit die hoofde reeds kon het niet anders, of zij moesten een overwegend aandeel verkrijgen in het bestuur en de regeling van de gemeenschappelijke belangen; al had ook de mindere klasse, het volk, meer geschiktheid vertoond, en daarom beter gegronde aanspraken kunnen doen gelden. LUTHER dus kon wel met anders, dan de vorsten en groten als de vertegenwoordigers van het gros van de belijders aanmerken, en hij kon niet verhinderen, dat op deze wijze de wereldlijke macht op kerkelijke zaken invloed verkreeg.

Het lijkt echter geen' twijfel, of LUTHER heeft zich voorgesteld, dat dit overwicht van de vorsten en edelen, met van de tijd door de aanwassende partij van het volk zou weggenomen worden. Voor het ogenblik beschouwde hij die voorname en machtige heeren als beschermers van de geringeren en zwakkeren; maar eenmaal zou die soort van voogdijschap, meende hij, vanzelf vervallen.

Nadelige gevolgen van de wereldlijke invloed.

Intussen, hoe nuttig en noodzakelijk het toenmaals ongetwijfeld was, om voor de nog jeugdige en zwakke Hervorming een stevig bolwerk te zoeken bij de wereldlijke macht, zo moesten daaruit noodwendig nadelen ontstaan, waarvan wij er althans één aanwijzen willen. Naarmate het Protestantisme nauwer in aanraking kwam met de regeringen van de onderscheidene staten, werd het ook ongevoelig een zaak die zich naar die verschillende regeringen schikte; en de algemeenheid in geest en strekking, die in de ruimste zin had

behoren behouden te blijven, moest afnemen, ja verloren gaan. Ook de innerlijke kracht werd verlamd; want waar de hand der machtige beschermde, hield zij ook in toom. Zo bleef de Hervorming voorlopig tot enige weinige hertogdommen in Duitsland bepaald, in plaats dat zij zich spoedig zou uitgebreid en de volken wijd en zijd met een nieuw leven aangedaan zouden hebben. Wij herhalen het dan, dat wij de bedoelde richting van de Hervorming voor de oorzaak houden van velerlei nadeel.

Met dit of elk ander grondbeginsel in het oog, kon LUTHER beter dan iemand anders de organisatie der nieuwe Kerk ondernemen. Het principe echter dat de omstandigheden hem genoopt hadden te volgen, was vooral geschikt om dat werk aanvankelijk goed te doen slagen. LUTHER was, wel is waar, meer de man om de baan te breken dan om deze met zorg te effenen, gelijk CALVIJN beter berekend was om te organiseren dan om omver te werpen; maar beide hoedanigheden, die in een' hervormer even noodzakelijk waren als in een' stichter van een monarchie, werden toch in LUTHER en in CALVIJN in ruime mate verenigd aangetroffen.

Toestand van de hervormde geestelijkheid.

Ene hervormde geestelijkheid moest eigenlijk nog daargesteld worden; althans een nauwkeurig onderzoek moest zeer veel ontdekken, dat daarbij nog verkeerd en gebrekkig was. Vele priesters die uit het Pausdom waren uitgegaan, waren nog slechts Protestantse leraars in naam. Zo werd, door dezede man, in de een kerk predikatie gehouden en in een andere mis gelezen. Maar ook hij de leken was het nog treurig gesteld. "Ach," zei LUTHER, "zij hebben de leer en de plechtigheden der Roomse Kerk verlaten, en zij achten nu ook de onze niet."

Luther's brief aan de keurvorst.

Dit alles echter schrikte LUTHER niet af. Hij sloeg integendeel een' weg in die tot verbetering leiden moest. Hij begreep namelijk, dat een algemene visitatie van de gemeenten noodzakelijk was; en om die te bewerken schreef hij op de 22ste Oktober 1526 aan de keurvorst als volgt: "Uwe Hoogheid is de man, die in de tegenwoordige ogenblikken geroepen wordt, om de bestaande verkeerdheid tegen te gaan. Overal moeten leraars aangesteld en scholen gesticht worden, waar die tot nog toe ontbreken. Dit moet geschieden, al stelt men ook de grootste bezwaren daaraan in de weg. De mensen moeten des noods tot hun bestwil gedwongen worden, evenals men hen noodzaakt om aan de daarstelling vanwege, bruggen en andere dingen van algemeen nut mee te werken. Daar nu de pauselijke orde van zaken onder ons niet meer geldt, komt het u toe, er voor te waken dat geen ordeloosheid veld wint. Er is buiten uw Hoogheid niemand, die zich deze aangelegenheid in die mate kan of mag aantrekken, en die ook in deze zo veel belangstelling toont. Ik bid u dan, benoem vier personen, die in last bekomen moeten om door het gehele land de gemeenten te bezoeken. Laat twee van hun in het bijzonder onderzoek doen omtrent de kerkelijke goederen en inkomsten, en laat de andere twee hun zorg wijden aan de nauwkeurige opname van alles wat in betrekking staat tot de leer, de leraars, de kerken en de scholen."

Moet niet bij de lezing van deze woorden van LUTHER de opmerking ontstaan, dat terwijl in de eerste eeuw de Christelijke Kerk zich gevestigd heeft zonder hulp of medewerking van koningen en vorsten, zij in de zestiende eeuw die hulp en medewerking niet schijnt te hebben kunnen ontberen om zich te hervormen? -

LUTHER berustte er niet in, dat hij de keurvorst schriftelijk om zijn tussenkomst verzocht had. Het ergerde hem ook dat velen van de lieden van het hof, die ten tijde van keurvorst FREDERIK der Hervorming vijandig geweest waren, thans zich niet meer ontzagen om de nieuwe stand van zaken eigenbelangzuchtig tot hun voordeel te misbruiken. Toen dan tegen het einde des jaars de keurvorst te Wittenberg kwam, begaf LUTHER zich aanstonds naar het paleis, maakte reeds dadelijk zijn beklag aan de keurprins, die hij in de voorhof ontmoette, en

drong vervolgens, hoewel men hem wilde tegenhouden, door tot in de slaapkamer van de keurvorst, die zeer verwonderd was de Hervormer zo onverwacht voor zich te zien. Nu volgde een dringend verzoek, dat het gebrekkige, dat hier en daar in de Kerk bestond, mocht verbeterd en de nodige voorzieningen in deze en geen opzichten mochten gemaakt worden. Het gevolg hiervan was, dat tot de visitatie van de gemeenten besloten werd, en dat MELANCHTON de uitnodiging ontving, om de daartoe dienende instructiën te ontwerpen.

De Duitse mis.

In 1526 had LUTHER zijn *Duitse mis* uitgegeven; een werk, waarin hij algemene voorschriften gaf ten aanzien van de openbare godsdienstoefeningen. Te dier gelegenheid zei hij onderanderen: "De mensen die wij in de kerken bijeen zien, en waaronder zich goede en slechte, gelovigen en ongelovigen bevinden, maken eigenlijk de ware vereniging van de Evangelische Christenen niet uit; maar alleen de zodanigen, die met geheel hun hart de Heer aanhangen, en van zijn Evangelie niet slechts met woorden maar ook door daden belijdenis doen: dezulken die zich geredelijk onderwerpen aan de kerkelijke tucht, en die een gehoorzaam oor lenen aan de bestraffingen en vermaningen, die in de naam van de Heer JEZUS CHRISTUS gedaan worden.

Maar zulk een gemeente, wier leden allen beproefd en gelouterd zouden zijn, kan in werkelijkheid niet bijeen gebracht worden; echter zou ik, indien het enigszins mogelijk was, zulk een gemeente willen stichten."

De instructies van Melancton.

MELANCHTON begreep van zijn kant, dat hij, bij het opstellen van de bewuste instructien, daarin geen bepalingen opnemen moest, die hij van te voren berekenen kon dat niet in alles zouden kunnen opgevolgd worden. Ook hij moest en wilde zich schikken naar de omstandigheden.

De Hervorming in Duitsland was in die oogenblikken in Saksen zeer verschillend van wat zij was in Hessen. LAMBERT ging, naar wij zagen, in Hessen al zeer ver in een vernieuwende zin; en MELANCHTON wilde nu, in Saksen, juist het tegengestelde. De geest van behoud scheen hier sterker, dan de begeerte om te veranderen en te hervormen. Zo schreef MELANCHTON aan een' van de met de inspectiereis belaste heeren: "Ik bid u, laat zo veel gij kunt van het oude bij de godsdienstoefening blijven. Verander toch niet te veel, want alle nieuwigheden zijn voor het volk aanstotelijk." Men behield dan ook de latijnse liturgie, doch verenigde een paar Duitse lofgezangen met deze. Men stond aan diegenen, die aan de oude gewoonte bijzonder sterk gehecht waren toe, om het Avondmaal slechts onder één teken te ontvangen. Ook werd het biechten veroorloofd, mits men het alleen uit vrije wil en niet uit verplichting deed. Men stond voorts de viering van onderscheidene zogenaamde heilige dagen toe, alsmede hetvoortdurend gebruik van de misgewaden; en zo meer; "want," zei MELANCHTON, "wat ZWINGLI daartegen ook zeggen mag: dat alles kan geen kwaad." Voor het overige werd met alle voorzichtigheid en behoedzaamheid te werk gegaan, bij alles wat dan toch meer dadelijk in de geest der Hervorming veranderd moest worden.

Indien wij nu graag erkennen willen, dat tijd en omstandigheden, bij verrichtingen als de hier vermelde, van beduidende invloed zijn, zo is er toch altijd een macht, een wetgeving, die daarboven verheven is - Gods Woord.

Mocht dan al MELANCHTON in die oogenblikken gedaan hebben, wat in wijsheid en voorzichtigheid te doen mogelijk scheen: het zal de roem van CALVIJN blijven, dat hij later de moed had om de taak van nieuws aan op te vatten, en naar strengere beginselen deze af te werken.

Er ging, zowel bij Rooms en als bij Hervormden, een kreet van verwondering op over wat zij zagen gebeuren. "Er wordt verraad omtrent ons gepleegd, en men tracht ons weer in de oude boeien te brengen," klaagden velen van de Evangelische Christenen.

Toegeeflijkheid.

De Roomse partij daarentegen juichte over MELANCHTON's toegevendheid. Zij noemden het een' aanvankelijke terugkeer tot de ware Kerk, en voorspelden daaruit de bedenkelijkste gevolgen voor de Hervorming.

Misnoegdheid. Blijdschap.

Men deed ook een prent in druk verschijnen, die LUTHER als een zevenhoofdig monster voorstelde. In elk van de zeven aangezichten was een verschillende uitdrukking gelegd; en terwijl uit hun monden de tegenstrijdigste zinsneden voortkwamen, scheen zij elkaar onderling zeer vijandig te zijn, en de een des andere verderf besloten te hebben. De keurvorst deelde het opstel van MELANCHTON aan LUTHER mee; en nu bleek sterker dan ooit hoezeer MELANCHTON door zijn vriend LUTHER geacht werd. LUTHER maakte slechts een paar geringe bijvoegingen, en zond daarop het stuk van MELANCHTON aan de keurvorst terug, met de verzekering dat hij het met genoegen gelezen had en zich er wel mee verenigen kon. De Rooms en gaven hieraan een uitlegging in hun geest. Zij zeiden van LUTHER, dat hij zeker niet anders had durven handelen, en vergeleken hem bij een' tijger die zich gevangen ziet, en nu de handen lekt van degenen die hem zijn nagels afknippen. Maar zij oordeelden verkeerd. LUTHER voelde dat MELANCHTON's oogmerk was, om door toe te geven waar dat maar kon, eendracht tussen de leden van de Hervormde Kerk in Saksen aan te kweken, en door die eendracht macht te maken. Dit was voor LUTHER reeds voldoende om er zijn zegel aan te kunnen hechten. Overigens huldigde hij graag de grotere gematigdheid en behoedzaamheid van zijn vriend, wiens wijze van zien mij dus hier wel eerbiedigen wilde.

Visitatie van de Hervormde gemeenten.

De algemene visitatie van de gemeenten had nu plaats. LUTHER deed dat in Saksen; SPALATIJN in Altenburg en Zwickau; MELANCHTON in Thuringen en een ander in Frankenland. Zij waren van onderscheidene geestelijke en wereldlijke gecommitteerden vergezeld, en vingen hun werk gedeeltelijk in oktober en gedeeltelijk in november 1528 aan. Zij ontsloegen elke leraar die in zijn wandel ergernis gaf, en bestemden een gedeelte der kerkelijke inkomsten ter bestrijding van de kosten, die de openbare eredienst noodzakelijk vorderde; terwijl zij maatregelen troffen, dat de bezittingen der gemeenten verder onaangeroerd bleven. Zij hieven kloosters op, en voerden een gelijkvormig onderwijs in. LUTHER vooral, deed aan het godsdienstig onderwijs dienst, door zijn grote en kleine catechismus in het licht te doen verschijnen. Daardoor werd, wellicht meer dan door enig ander geschrift, de gezuiverde leer voortgeplant.

Zij belastten voorts de leraars in de aanzienlijkste gemeenten met het toezicht over een zeker getal kerken en scholen, en zij gaven hun in die betrekking de titel van superintendenten. Zij handhaafde eindelijk de afschaffing van het celibaat.

Deze laatste maatregel was ongetwijfeld van veel gewicht in de gevolgen. Daardoor toch werden nu de godsdienstleraars mannen en vaders van huisgezinnen, en er ontstond dus in zekere zin een nieuw geslacht, dat niet weinig heeft toegebracht aan de verspreiding van ware verlichting, geleerdheid en kennis. Wij zien daarin een van de voornaamste oorzaken, waaraan wij zouden menen de meerdere verstandelijke en zedelijke ontwikkeling die de leden van de Protestantse Kerk eigen is, te moeten toeschrijven.

Luther. Calvijn.

Deze organisatie van de Kerk in Saksen, hoewel op zichzelf beschouwd zeer gebrekkig blijvende, leverde toch ook al dadelijk belangrijke uitkomsten op. Het was omdat daarbij het Woord van God tot richtsnoer was genomen. Waar dit ooit het geval is, is de hoofdzaak goed, en zaken van ondergeschikt belang komen dan daarbij niet zo zeer in aanmerking. - De behoedzaamheid waarmee men te werk ging was zeer te prijzen. Het was daarentegen onverstandig geweest, zo de Hervormers hier, in overmaat van ijver, alles hadden verworpen en afgekeurd, omdat zij daaraan, in een of ander opzicht, te berispen vonden. Zij zouden als dwazen gehandeld hebben, zo zij al het verkeerde en gebrekkige in eens hadden willen wegnemen of verbeteren. Alleen het grove misbruik en het volstrekt niet dienstige, moest al dadelijk ophouden. Op deze wijze was hun arbeid misschien minder gelijk aan wat men van menselijke heethoofden mocht verwachten; maar hun werk geschiedde kennelijk onder de hoge leiding van God. En mocht dan LUTHER het onkruid hier en daar onder de tarwe hebben laten opwassen: CALVIJN zou later de dorsvloer van het Christendom doorzuiveren, en het bruikbare graan zorgvuldig van het kaf afscheiden.

De Hervorming gaat voorwaarts.

Wat in Saksen voorviel vond door geheel Duitsland weerklank. De Hervorming maakte beduidende vorderingen. De tijd van rust en vrede die God aan de Protestantse staten van Duitsland verleende, door het onweer dat gereed stond over hen los te barsten zo wonderdadig op Rome af te leiden, werd reeds aanvankelijk op het doelmatigst gebruikt; niet slechts in het verbeteren van het in - en uitwendig bestuur van de Kerk, maar ook in het meer en meer voortplanten van de Hervormde leer.

Zo zag de Hervorming zich nu achtereenvolgens ingang verschaffen binnen de hertogdommen Luneburg en Brunswijk, en binnen de meer en min aanzienlijke steden Neurenberg, Augsburg, Ulm, Straatsburg, Göttingen, Goslar, Nordhausen, Lubeck, Bremen en Hamburg. Dáár overal bluste men de waskaarsen in de kerken uit, nu men het heerlijk licht had leren kennen dat Gods Woord verspreidt. Met het gezag van de Moederkerk was het gedaan. "De kerk," dus zeiden KEMPE en ZECHENHAGEN, sprekende van de Roomse Kerk, "mag in het geheel geen gezag laten gelden, zolang zij haar opperherder JEZUS CHRISTUS de Heer, ongehoorzaam blijft."

POMERANUS bleef ook niet achter om het hervormingswerk te bevorderen, met welk oogmerk hij verschillende plaatsen bezocht. De markgraaf GEORGE van Brandenburg, die der Hervorming in Anspach en Bayreuth nuttig was geweest, schreef dienaangaande de volgende merkwaardige woorden aan FERDINAND van Oostenrijk, wie die hervormingszucht niet beviel: "Ik heb zodoende de wil van God gedaan; want Hij eist van de vorsten en overheden niet slechts dat zij waken zullen voor de tijdelijke belangen hunner zorg zullen hebben voor het welzijn van hun onsterfelijke zielen."

In Oost Friesland gebeurde het op nieuwjaarsdag van het jaar 1527, dat een Dominikaner, RESIUS genaamd, te Norden de predikstoel beklom, en de verzamelde menigte aankondigde, dat hij gereed was om deze en geen stelling in een evangelische zin te verdedigen. Hij slaagde erin om de tegenwerpingen van de abt van Norden te weerleggen, en bracht hem weldra geheel tot zwijgen. Nu leide RESIUS zijn monnikskap in de predikstoel neer; en onder het afklimmen werd hij met luide toejuiching ontvangen. Al spoedig had deze monnik in Oost Friesland vele navolgers.

Elisabeth van Brandenburg.

Te Berlijn voelde ELISABETH, keurvorstin van Brandenburg, die LUTHER's schriften gelezen had, grote begeerte om het Avondmaal te gebruiken, op de wijze zoals de Heer het had voorgeschreven en zoals de Hervormers dat leerden. Zij voldeed aan dat verlangen, in het

geheim, op Pasen, in 1528. Een van haar kinderen echter vertelde het aan de keurvorst. Deze (JOACHIM) werd daarop zo ernstig boos, dat hij de vorstin gebood vooreerst haar kamer niet te verlaten; zelfs menen sommigen dat hij haar wilde opsluiten. Deze handelwijze van haar gemaal, deed de vorstin het plan opvatten om te ontvluchten; want zij was nu niet alleen van alle gelegenheid verstoken om naar haar overtuiging God te dienen, maar zij vreesde ook het ergste van de Roomse priesters, die, gelijk zij wel wist, tot alles in staat waren. Zij wilde bescherming zoeken bij haar broeder, de koning van Denemarken, CHRISTIAAN II. Onder begunstiging van een donkere avond, lukte het haar in boerinnengewaad het kasteel te verlaten en buiten de stad te komen, alwaar een kar haar wachtte. ELISABETH verzocht de man die reed, om alle mogelijke voorspoed te maken; doch bij ongeluk brak al spoedig een en ander, waardoor de kar moest stilstaan. De vorstin maakte hierop in aller ijl een' doek los, die zij zich om het hoofd gebonden had, en wierp denzelve aan de voerman toe, wie het gelukken mocht, met behulp daarvan, het gebrokene in zoverre te herstellen, dat de reis kon voortgezet worden. Te Torgau aangekomen zei ELISABETH tot haar oom, de keurvorst van Saksen: "Zo gij denkt dat mijn verblijf hier u enige onaangenaamheid berokkenen zal, ben ik bereid om te vertrekken, en te gaan waarheen de Voorzienigheid mij leiden zal." Maar JOHAN wees haar een wijkplaats aan op het kasteel Lichtenburg, aan de Elve, bij Wittenberg.

Een godvruchtige vorstin.

Zonder in beoordeling te treden van deze stap der vorstin, had deze toch zeker goede gevolgen. Zij leefde op Lichtenburg in stille afzondering, van de Bijbel haar geliefkoosde studie makende. Zelden zag men haar aan het hof, maar dikwijls was zij onder het gehoor van LUTHER als hij predikte. Zij was een uitmuntend voorbeeld voor haar kinderen, die nu en dan haar bezoeken mochten, en had op de vorming van hun verstand en hart de weldadigste invloed. Zij mag gezegd worden de eerste geweest te zijn in de rij van de brave en godvruchtige vorstinnen, welke sinds tot het Huis van Brandenburg behoord hebben.

Ook Holstein, Sleeswijk en Silezië namen nu de Hervorming aan; terwijl, zowel in Hongarije als in Bohemen, het getal van de hervormingsgezinden aanmerkelijk vermeerderde.

Zo werd dan, aan vele plaatsen, de Kerk van Rome, met haar dwalingen, haar luisterrijke eredienst en haar wereldse macht en grootheid, vervangen door een leer zoals de Apostelen die verkondigd hadden, en die, zuiver en eenvoudig in haar wezen, geen gerechtigheid, geen eer en geen macht kent of predikt, dan die is in de Heer JEZUS CHRISTUS en in Gods heilig Woord.

IV.

Het edict van Ofen.

De voorspoed waarin de zaak van de Hervorming zich verheugen mocht, vermeerderde ook de haat van haar vijanden. Zij waren voor het oogenblik wel niet in de mogelijkheid, om met macht en geweld een' aanval te beproeven; maar toch hadden zij gelegenheid genoeg, om de volgelingen van LUTHER en zijn medearbeiders te kwellen en te benauwen.

Vervolgingen.

Als zodanig stelde koning FERDINAND, in Hongarije, op de 20ste augustus 1527, bij het edict van Ofen, straffen in, voor deze en geen afwijking van de leer van de alleen zaligmakende Kerk. De dood, hetzij door onthoofden, verbranden of verdrinken, stond op het misdrijf van te zeggen dat MARIA een vrouw is geweest gelijk andere vrouwen; of ook op het gebruiken van het Avondmaal in een' evangelische (ketterse) zin; of op het bedienen van hetzelfde door iemand die niet was wettig Rooms priester. Ook moest het huis waarin zulk een verbodene Avondmaalsviering zou hebben plaats gehad, verbeurd verklaard of tot op de grond toe afgebroken worden.

Zulk een gestrengheid stak zeer af bij de denkwijze van LUTHER. Hem gevraagd zijnde, of de overheid niet recht en goed zou handelen, met de zogenaamde Sacramentariissen, wier stellingen LUTHER zo scherpelijk aantastte, met de dood te straffen, zei hij: "Ik ben zeer schroomvallig om mijn goedkeuring aan een doodvonnis te geven, al heeft de schuldige misschien met anders verdiend. In dit geval ben ik stellig tegen de dood van deze lieden; het zal genoeg zijn zo zij verwijderd worden." Hoe gunstig onderscheidt zich hier LUTHER, door gevoelens van menselijkheid en christelijke liefde, tegenover een Kerk, die eeuwen lang geen bloed gespaard heeft!

Winkler.

Somtjids maakte men gebruik van hulpmiddelen die nog sneller werkten dan het moordschavot. GEORGE WINKLER van Halle, had zich in het begin van 1527, voor de aartsbisschop ALBERT moeten gaan verantwoorden, daar men hem aangeklaagd had als het Avondmaal onder twee tekenen bediend te hebben. Men had, naar het scheen, met zijn verantwoording genoegen genomen. Toen hij echter alleen, langs een' eenzame weg en door een bosachtige streek naar huis keerde, werd hij onverhoeds aangevallen door een aantal mannen te paard, die hem dodelijke wonden toebrachten en daarop dadelijk de vlucht namen, zonder de ongelukkige iets te ontnemen van wat hij bij zich had. "De wereld," zei toen LUTHER, "Is een moordenaarskuil, met de duivel aan het hoofd; een gewone herberg, waar de waard een schurk is, en die ten uithangbord heeft *Schelmerij en Moord*. En zij inzonderheid die bekend zijn als de Heer JEZUS CHRISTUS lief te hebben en te dienen, vallen als slachtoffers van de aanslagen van de boze wereld."

Carpenter.

Te Munchen moest GEORGE CARPENTER de brandstapel beklimmen, omdat hij ontkend had dat de waterdoop op zichzelf genoegzaam zou zijn, om een' mens te behouden. Sommige van zijn vrienden hadden hem verzocht dat hij, zo hij kon, te midden van de vlammen een teken zou geven, ten bewijze dat hij volhardde bij zijn geloof. "Ik zal niet ophouden mijne Heer te belijden," sprak hij, "zolang ik de mond zal kunnen opendoen." Nu werd hij vastgebonden, en een klein zakje met buskruid aan zijn hals gehangen zijnde, wierp men hem in het vuur. CARPENTER riep nu uit: "JEZUS! JEZUS!" en herhaalde dit nog onderscheidene malen, totdat hij de geest gaf. Te Landsberg werden om deze tijd negen personen verbrand, en te Munchen werden er negen en twintig verdrinken.

Keyser.

LEONARD KEIJSER, een vriend en leerling van LUTHER, werd veroordeeld om op de brandstapel te sterven. Men sneed hem zijn haar af, deed hem een' grove kiel aan, en leidde hem vervolgens te paard zittende weg. Terwijl de beulsknechten onder elkaar vloeken en verwensingen uitbraakten, omdat zij met het touw niet konden klaar komen waarmee hij gebonden moest worden, voegde hij hun op een zachte toon toe: "Goede vrienden, gij behoeft mij niet te binden. Ik behoor reeds mijn Heere JEZUS CHRISTUS toe, die mij met onverbreekelijke banden aan Zich verbonden heeft."

Nabij de strafplaats gekomen, zag KEIJSER met aandoening de grote menigte aan, die verzameld was om zijn dood te aanschouwen. Hij riep uit: "Heere, hoe groot is de oogst! O wil toch arbeiders uitzenden!"

Toen beklom hij de brandstapel, terwijl hij biddende zei: "O JEZUS, wees mij genadig, en neem mij aan!" Hij onderging nu de marteldood zonder een woord meer te spreken.

Toen LUTHER het lot van KEIJSER en diens moed en geloofsvertrouwen vernam, riep hij uit: "Wat ben ik toch, in vergelijking met deze man!" Zo bevestigde de Hervorming op de stelligste wijze de waarheid, dat het waarachtig geloof in JEZUS CHRISTUS iets meer is dan

wat Rome daarvoor wil gehouden hebben; dat hetzelfde leven heeft en kracht, en, door de Heilige Geest, de weg is, die ons met de Heer van de Gemeente in de nauwste verbinding moet brengen; en dat zonder zulk een geloof, alle godsdienst koud en onvruchtbaar moet blijven.

Verslagenheid in Duitsland.

Die menigvuldige wrede straoefeningen veroorzaakten evenwel een grote verslagenheid in Duitsland. Er kwamen ook allerlei beangstigende geruchten in omloop, omtrent hetgene nu verder gebeuren zou. Er werd bijna over niets anders gesproken; en gedurende de lange winteravonden zaten droevige en bedrukte aangezichten rond de anders zo gezellige haard; terwijl de akeligste verhalen, van gevangenschappen, pijnbanken, schavotten en brandstapels nu met sidderen en beven aangehoord werden, waar men anders aan vrolijkheid en onschuldige scherts gewoon was. Vooral waren de oude lieden, de vrouwen en de kinderen te beklagen. Dagelijks kwamen er nieuwe vertellingen bij, die behoedzaam van mond tot mond voortgingen, en met elk oogenblik in gruwzame belangrijkheid wonnen. Eindelijk werd rondit gezegd, dat er een algemene en strenge vervolging op handen was.

De pausgezinde partij maakte van deze grote verslagenheid gebruik, en zorgde dat er op een stellige wijze verzekerd werd, dat in het jaar 1528 beslissende maatregelen zouden genomen worden tegen de Hervorming. Er was tevens, zoals zal blijken, iemand, die op een lage wijze van de omstandigheden gebruik maakte, om zich geld te verschaffen. Meer nadeel dan een aanval van buiten had kunnen teweegbrengen, was nu de Hervorming gereed zichzelf te berokkenen, ten gevolge van misleiding en verkeerde maatregelen. Soms schijnt het als of anders heldere verstanden door een' geest van dwaling beneveld worden, die hen onweerstaanbaar heen voert tot daden, waarvoor zij anders zich ten zorgvuldigste zouden gewacht hebben. Zo stond het thans met de Hervorming. Op haar was van toepassing wat de Apostel zegt te vrezen van de gemeente te Corinthe; dat zij namelijk "door arglistigheid bedrogen zijn, afgeweken was van de eenvoudigheid die in CHRISTUS is." 2 Cor. 11.3.

Pack's bedrog.

OTTO VON PACK, vice - kanselier van hertog GEORGE van Saksen, was een listig en geslepen man, en tevens een groot doorbrenger, die zich niet ontzag om in zijn ambtsbetrekking misbruik van gezag en vertrouwen te maken, zo hij er maar zijn rekening bij vond. Zo had, bij voorbeeld, de hertog hem eens als zijn' afgevaardigde gezonden op de Rijksdag te Neurenburg, bij welke gelegenheid hij van de bisschop van Merseburg enige gelden ontving, welke deze ambtshalve te verrekenen had en die hij op zich nam voor hem mee te nemen en te betalen. Later evenwel werd de bisschop aan de voldoening van de gelden herinnerd, en nu gaf PACK voor, dat hij de bewuste som had uitbetaald aan iemand te Neurenburg, wiens schriftelijke erkentenis, in de behoorlijke vorm vervat, hij toonde. Dit was intussen louter bedrog, daar hij zelf dat stuk opgemaakt en van een valse handtekening voorzien had. De onbeschaamde fielt kon met dat al niet overtuigd worden; en daar hij zijn eerlijkheid en goede trouw met de duurste eden bezwoer, hield zijn meester hem voor onschuldig, weshalve hij ongestoord in zijn betrekking kon blijven. Maar nu kwam er iets voor, waardoor hij gelegenheid vond om zijn schelmerij meer in het groot te plegen. De landgraaf van Hessen bleef voortdurend de ontwerpen en handelingen van de Roomse partij met ongerustheid gadeslaan. Hij was jong, vlug en wakker van geest; en daardoor allergeschiktst om als een getrouw wachter de bewegingen des vijands in het oog te houden. Het gebeurde nu in de maand februari 1528 dat PACK zich te Cassel bij de landgraaf bevond, met wie hij enige zaken te regelen had; en nu deelde deze hem zijn bezorgdheid mee. Zo iemand kennis kon hebben van enige vijandelijke bedoelingen van de pausgezinde partij was het buiten twijfel de vice - kanselier, een van de heftigste tegenstanders van de Hervorming.

De sluwe PACK beantwoordde de landgraaf alleen met een bedenkelijk schouder ophalen, terwijl hij zuchtte en strak voor zich heen bleef zien. Dit had op PHILIPPUS de verwachte uitwerking; want hij werd dadelijk zeer ongerust, en begon bij PACK aan te houden dat hij hem toch zeggen zou wat hij wist, terwijl hij de verzekering gaf, dat hij volstrekt niets doen zou waardoor de hertog, PACK's meester, kon in ongelegenheid komen. Toen stelde PACK zich aan als of hij er met moeite toe komen kon om zijn belangrijk geheim mee te delen; en schoorvoetend gaf hij nu te verstaan, dat er werkelijk een verbond tegen de Lutheranen gesloten was, en wel te Breslau; terwijl hij zelfs de dag noemde waarop die overeenkomst zou zijn aangegaan. Hij nam op zich om de landgraaf het originele stuk die betrekkelijk te doen zien; welke laatste hem daarvoor een beloning toezegde van tien duizend florijnen. Dit was zeker de stoutmoedigste bedriegerij die PACK ooit pleegde, en tevens een die de schromelijkste gevolgen kon hebben voor de rust van Duitsland.

Verbond van de Hervormde vorsten.

De landgraaf was verbaasd en ontroerd over wat hij gehoord had. Hij begreep evenwel, dat hij met eigen ogen zich van de ware toedracht van de zaak moest overtuigen, alvorens er tegen iemand van te spreken. Met dit oogmerk reisde hij naar Dresden. PACK echter verontschuldigde zich, dat hij het originele stuk, waarvan hij vroeger gesproken had, niet kon vertonen, want dat de hertog het zelf steeds bij zich droeg, om altijd in de gelegenheid te zijn daarover te spreken met andere vorsten, die hij nog hoopte tot het verbond over te halen. "Nog kort geleden," vervolgde hij, "heeft hij er te Leipzig mededeling van gedaan aan hertog HENDRIK van Brunswijk. Maar hier heb ik een getrouw afschrift dat de hertog mijn meester heeft laten maken." De landgraaf nam dit document in handen. Het droeg alle kenmerken van echtheid, en was behoorlijk met het zegel van de hertoglijke kanselarij voorzien.

Ook was hertog GEORGE's zegelring, die hij altijd aan zijn vinger droeg en die PHILIPPUS zo dikwijls gezien had, er nauwkeurig op afgedrukt. Hij kon niet twijfelen aan de echtheid. Maar hoe gloeide hij van verontwaardiging, toen hij het stuk nu met aandacht gelezen had! Hem bleek dat koning FERDINAND, de keurvorsten van Mentz en van Brandenburg, hertog GEORGE van Saksen, de hertogen van Beijeren en de bisschoppen van Salzburg, Wurzburg en Bamberg onderling besloten hadden, om met verenigde aandrang van de keurvorst van Saksen de uitlevering te vragen van de aartsketter LUTHER en van alle verdere afgevalen priesters, monniken en nonnen; terwijl zij dan de oude godsdienst wederom hersteld wensten te zien. Zo de keurvorst hierin niet mocht willen toestemmen, zou men hem gewapenderhand dwingen, en hij zowel als zijn nakomelingen voor altijd van het bestuur vervallen verklaard worden. Op gelijke wijs dacht men met de landgraaf te handelen; echter zou deze, uit aanmerking van zijn jeugd, gehandhaafd worden bij het bezit van zijn landen en goederen, zo hij voor het vervolg een gehoorzame zoon van de Kerk zou willen zijn. "Deze gunstige bepaling ten uw aanzien," zei PACK tot de landgraaf, "hebt gij geheel te danken aan uw schoonvader, hertog GEORGE." Het stuk hield voorts in, hoeveel soldaten en hoeveel geld ieder van de verbonden zouden bij te dragen hebben, alsmede het aandeel dat elk hunner zou ten deel vallen bij de onderlinge verdeling van de landen en bezittingen die verbeurd verklaard stonden te worden.

Enige omstandigheden droegen voorts bij, om aan dit verdichte stuk allen schijn van waarheid te geven. Het was inderdaad zo dat FERDINAND, JOACHIM van Brandenburg, en GEORGE van Saksen, te Breslau, op de bedoelde dag, een bijeenkomst gehad hadden; en een van de evangelische vorsten, de markgraaf GEORGE, had JOACHIM uit FERDINAND's kamer zien komen, met een groot perkament in de hand, waaraan verscheidene zegels zichtbaar waren. De landgraaf liet zich van het noodlottige stuk een kopy maken; en terwijl hij beloofde een' tijd lang een diep stilzwijgen over de zaak te bewaren, betaalde hij PACK

bij voorraad vier duizend florijnen en zei hem de rest toe, indien hij er nog in slagen mocht hem het origineel te tonen.

Niet lang wachtte PHILIPPUS met naar Weimar te gaan, ten einde de keurvorst te waarschuwen voor de verraderlijke plannen die gesmeed werden.

"Ik heb," dus sprak hij tot JOHAN en diens zoon, "een duplicaat van dit afschuwelijk stuk gezien en gelezen. De ondertekeningen en de zegels waren volkomen in orde. Hier heb ik een getrouw afschrift, en ik hoop eerlang u het origineel voor te leggen. Wij zijn in het grootste gevaar; wij, onze getrouwe onderdanen, en de zaak van God en Zijn heilig Woord."

De keurvorst durfde niet twijfelen aan de waarheid van wat de landgraaf hem meegedeeld had. Hij was stom van verbazing, en ten uiterste ontroerd. Niets dan afdoende maatregelen konden, naar het scheen, hier redden; en alles moest gewaagd worden, om, zo mogelijk, de aanslagen der verenigde vijanden te doen mislukken.

De driftige PHILIPPUS was vol moed en strijdlust; zijn plan van verdediging was reeds gemaakt. Hij ontwikkelde het voor zijn vriend en bondgenoot, en verwierf er, in deze ogenblikken van verwarring en opgewondenheid, geredelijk diens volle goedkeuring op. Zij verbonden zich dan op de 9de maart 1528, om met alle macht elkaar te helpen en te verdedigen, en zelfs om, van de nodig, aanvallenderwijs te werk te gaan; om leven, eer, rang, landen en bezittingen, in een woord alles over te hebben, in deze strijd voor de Waarheid en voor hun Geloof. De hertogen van Pruissen, Mecklenburg, Luneburg en Pommeren; de koningen van Denemarken en Polen, en de markgraaf van Brandenburg zouden verzocht worden zich aan dit bondgenootschap aan te sluiten. Zesmaal honderd duizend florijnen werden al dadelijk voor de kosten des oorlogs bestemd. Voor zo veel dat nodig mocht zijn, zouden die gelden aanstonds in leen worden opgenomen; de steden en landen daarvoor verpand, en zelfs de schenkingen en giften die aan de kerken mochten gedaan worden, daartoe, in de nood van het ogenblik, dienstbaar gemaakt worden. Zonder verwijl werd met het aanwerven van een talrijk leger een aanvang gemaakt. De landgraaf begaf zich in persoon naar Neurenburg en Anspach. Door geheel Duitsland geraakte alles in onrust en in beweging. Onderanderen nam de zich toen als vluchteling te Krakau bevindende Hongaarse vorst JOHAN ZAPOLYA aan, om honderd duizend florijnen te betalen voor het bijeenbrengen van een leger, en om maandelijks twintig duizend florijnen bij te dragen, tot dekking van de kosten om het in dienst te houden.

Zo waren dan de vorsten misleid, en die ten gevolge gereed tot het doen van een' onberaden en gewelddadige stap. Zo nu niet de Hervormers van een' andere geest bezielde waren geweest, had de goede zaak van de Hervorming wellicht toen een' volslagen ondergang niet kunnen ontkomen.

Raad door de Hervormers gegeven.

God verhoedde dat het zover kwam. LUTHER en MELANCHTON, de mannen die het meest gevaar konden lopen van de plannen des gevreesde vijand, zochten hun troost en hun sterkte alleen in Gods Woord. Zij bedachten dat er geschreven staat "gij zult de Heer, uw God, niet verzoeken." Zij zagen dus met schrik, dat zowel de jeugdige en voortvarende landgraaf, als de bejaarde keurvorst, van wie zij minder overijling en drift verwachtten konden, het zwaard gingen trekken en voor de godsdienst een' bloedige kamp wilden gaan wagen. LUTHER, POMERANUS en MELANCHTON kwamen overeen, om aan de Keurvorst de volgende raad te geven: "Laat, wat er ook gebeuren mag, de aanval niet van onze kant geschieden; en zorg toch dat door onze schuld geen druppel bloeds vergoten wordt. Wij moeten de vijand bedaard en rustig afwachten, en zien of de vrede niet zou kunnen bewaard blijven. Zend, wij bidden u, iemand tot de keizer, en geef hem kennis van het schandelijk complot dat de rust van Duitsland bedreigt."

In dat geval dus bracht het onwankelbaar geloof van enige getrouwe dienaren des Heeren redding aan, terwijl de staatsmannen, die op zulke getrouwen vaak uit de hoogte neerzien en van de kracht van zodanig geloof dikwijls niet dan met een' medelijdende glimlach kunnen horen spreken, tot geheel verkeerde en heilloze maatregelen zouden zijn overgegaan.

De keurvorst en zijn zoon scheen de juistheid van de raad, door de hervormers gegeven, volkomen te voelen; tenminste, zij verklaarden nu de landgraaf, dat zij van begrip waren niet aanvullenderwijs te moeten te werk gaan. PHILIPPUS was uiterst verwonderd dat zulk een verandering bij hen had plaats gegrepen. "Verdiene dan de aanslagen van onze tegenstanders geen maatregelen van onze kant, en moeten wij wachten tot zij ons werkelijk aantasten?" vroeg hij. "Hebben wij dan volk aangeworven en ons ten oorlog voorbereid en zullen wij nu niet vechten? - Wij zullen zo doende onze vijanden volkomen de tijd laten om al hun macht tegen ons te verenigen. Nee! Wij moeten nu wij begonnen zijn ook voortgaan. Alleen langs die weg zullen wij tot een' eerlijke vrede kunnen geraken."

Luther's vredelievendheid.

"Zo de landgraaf volstrekt de oorlog beginnen wil," sprak LUTHER, "mag de keurvorst zich van het verbond ontslagen achten. God moeten wij meer gehoorzamen dan mensen. Geen verbond kan van kracht zijn, waar het in tegenspraak komt met Gods wil en met de beginselen van recht en billijkheid. Wachten wij ons toch stappen te doen waarover de Boze zich ten onze koste zou mogen verheugen. Maar zo de landgraaf aangevallen wordt, moet de keurvorst dadelijk hem te hulp komen; want dan verdedigen wij ons heilig geloof en doen de wil van God."

De Hervormers bevonden zich onder deze omstandigheden, in een moeilijke en hoogst onaangename toestand. Zij moesten, welke keer de zaak ook nam, dat is, of de protestantse vorsten de aanvallers waren of niet, het ergste vrezen. MELANCHTON inzonderheid werd er neerslachtig bij, en zei: "Het verdriet dat ik heb, tast mij geweldig aan. De kwelling van het ogenblik en de onzekerheid der toekomst zijn mij een ware pijnbank. Ik wil alleen op God hopen en op mijn knieën van Hem uitkomst afsmeaken"

De keurvorst zo verschillende raad ontvangende van de staatslieden en van de godsdienstleraars, en dus in zijn besluit enige tijd wankelende gebleven, koos eindelijk een middelweg. "Hij zou dan wel een leger tezamen brengen," zei hij, "maar met geen ander doel, dan om de vrede te waarborgen."

PHILLIPUS VAN HESSEN kwam van zijn kant terug van zijn eerste oorlogszuchtige plannen, en zond afschriften van het bewuste stuk van PACK aan hertog GEORGE, aan de hertogen van Beijeren, en aan de vertegenwoordigers des keizers; daarbij hun te kennen gevende, dat hij niet kon denken dat zij werkelijk zulke plannen zouden willen ten uitvoer brengen. "Ik zou liever een' arm of een been willen missen," dus schreef hij aan zijn schoonvader, "dan u te moeten zien, onder de mannen die zulk een komplot konden smeden."

Verwondering van de Pausgezinde vorsten.

De verwondering van allen, die op deze wijze een afschrift van het bedoelde stuk in handen kregen, is niet te beschrijven. Hertog GEORGE zond de landgraaf dadelijk een antwoord, waarin hij hem verzekerde dat hier een schandelijk bedrog moest plaats gehad hebben; dat hij, die voorgaf van dat stuk het origineel gezien te hebben, een onbeschaamd leugenaar en een doortrapt schavuit moest zijn. Hij drong voorts bij de landgraaf aan dat hij zijn zegsman noemen zou, om voor te komen dat niet onschuldigen met dit feit beticht, en wellicht hij, landgraaf, zelf door deze of geen verdacht zou worden daarin de hand gehad te hebben. Koning FERDINAND, de keurvorst van Brandenburg en al de verdere zogenaamde samenzweerders gaven een soortgelijk antwoord.

PHILLIPPUS VAN HESSEN zag nu dat hij misleid was, en zijn spijt dat hij op zulk een verregaande wijze de speelbal was geweest van een bedrieger, werd slechts geëvenaard door zijn gramschap. Hij had nu aan zijn tegenstanders alle rede gegeven, om hem met recht een jong heethoofd te noemen, gelijk zij steeds gedaan hadden, daar hij de zaak van de Hervorming zo wel als de belangen zijner onderzaten, op een zo lichtvaardige wijze aan de kansen des oorlogs had willen blootstellen. Hij zei nu en later wel: "Zo iets kan mij nooit meer gebeuren;" en: "Over niets in mijn leven heb ik ooit meer berouw en spijt gevoeld;" maar wat geschied was kon daarom toch niet veranderd worden.

Pack gevat en onthoofd.

PACK zocht in verwarring een wijkplaats bij de landgraaf, wie hij nog wilde doen geloven dat hij hem niet bedrogen had. PHILLIPPUS echter deed hem gevangen zetten; terwijl daarop gevolmachtigden van de onderscheidene vorsten, welke hij zo schandelijk belasterd had, te Cassel bijeenkwamen, om hem onder verhoor te nemen. Hij hield steeds vol dat het oorspronkelijke stuk in het archief te Dresden was aanwezig geweest. Intussen bande hem de landgraaf uit Hessen; voorzeker een blijk dat PHILLIPPUS hem niet vreesde. Later werd hij, ten verzoeke van hertog GEORGE, in België gevat, gepijnigd en eindelijk onthoofd.

De landgraaf behoefde echter zich niet te verwijten, dat hij geheel en al doelloos een krijgsmacht had op de been gebracht. Hij had integendeel de voldoening, dat ten gevolge van de krachtige houding die hij had kunnen aannemen, door de aartsbisschop, keurvorst van Mentz, alle geestelijk gezag in Saksen en Hessen werd opgegeven. Dit was een grote stap voorwaarts.

Pack's ontwerp was niet onwaarschijnlijk.

Nauwelijks waren nu de legers uit elkaar gegaan, of LUTHER begon de strijd met zijn pen. "De vorsten mogen hun deelgenootschap aan dat schandelijk verbond ontkennen zoveel zij willen," schreef hij aan LINK; "maar ik geloof zeker dat zij er niet zo geheel vrij van zijn. Die onverzadelijke bloedzuigers zullen niet aflaten totdat zij geheel Duitsland het bloed zullen afgezogen hebben." Ook was men vrij algemeen van die mening. "Het kan zijn," zei men, "dat PACK met een bijzonder doel het document dat hij aan de landgraaf ter hand stelde heeft vervalst; maar het is toch wel zeker dat hij de gehele historie niet zo verzinnen kon. Zo dan al het verbond nog niet gesloten was, hebben de daarbij betrokkene vorsten toch ongetwijfeld daartoe het voornemen gehad."

Innerlijke kracht van de Hervorming.

De gevolgen van deze zaak waren ernstig genoeg. Argwaan en onrust werd er door gezaaid onder de Hervormden, en de verwijdering tussen de twee partijen nam grotelijks toe. De vonken die van de brandstapels van KEIJSER, WINKLER, CARPENTER en zo vele andere martelaren over Duitsland verspreid waren geworden, hadden aan verschillende plaatsen een vuur ontstoken, dat tot daartoe onder de as was blijven smeulen; maar nu wakkerde dat vuur aan, en hier en daar begonnen vlammen uit te slaan. Onder zulke omstandigheden evenwel werd in maart 1529 te Spiers de Rijksdag geopend, die zulk een bijzondere belangrijkheid in de geschiedenis verkregen heeft. Het was overigens maar al te waar, dat de keizer zowel als de paus zich voorgenomen hadden, om van de Hervorming een' dodelijke slag toe te brengen; hoewel dan op een wijze die verschilde met de ontwerpen die PACK hun had toegedacht. Het zou daarom nu blijken, of in deze nieuw opgekomen Kerk meer innerlijke kracht bestond, dan in zo vele andere sekten en aanhangen, die Rome vroeger had weten te onderdrukken. Gelukkig had de nieuwe leer in de harten haar belijders reeds vrij diep wortelen geschoten; en zowel de grote geloofskracht van de Hervormden, als de orde die zij in hun kerkelijk bestuur hadden mogen brengen, maakten hen tot een niet zo gemakkelijk te overwinnen partij. Allen

waren als één enig man bereid, om de zuivere leer die zij hadden leren kennen, en de eenvoudige instellingen die zij in het kerkelijke nu bezaten, tot het uiterste te verdedigen. De tijd van rust die men gehad had, was niet ongebruikt gebleven. Het waren dagen van voorbereiding geweest, en men had zich gedurende deze voldoende kunnen wapenen, om nu, onder opzien tot de Overste Leidsman des geloofs, niet terug te deinzen voor de machtige en verbitterde vijand.

V.

Gebeurtenissen in Italië.

De plundering van Rome had allen die op de zijde van de paus waren, tegen KAREL V in het harnas gejaagd. De Fransen, onder LAUTREC, dwongen de keizerlijke troepen, die in het tweede Capua zich aan brooddronkenheid en buitensporigheden van allerlei aard hadden overgegeven, om binnen Napels de wijk te nemen; en DORIA verstrooide met zijn galeien de Spaanse vloot. Alles scheen aan te kondigen dat het rijk van de keizer in Italië een einde zou nemen. Maar nu koos DORIA op eenmaal de partij van de keizer, en zowel LAUTREC als een groot gedeelte zijner krijgsmacht werd door de pest weggerukt. KAREL dus had weldra de vorige krachtige houding hernomen; evenwel met dit onderscheid, dat hij het nu zijn belang achtte, om zich, vaster dan ooit, aan de paus aan te sluiten. Hij had deze wel een gevoelige les gegeven, maar het scheelde toch ook niet veel, of dat was hem zeer duur te staan gekomen. Van zijn kant was CLEMENS zeer verlangend om weer in goede verstandhouding met KAREL te komen. Hij wist dat vele Italianen schimpten op zijn onwettige geboorte, en dat er ook waren die hem als paus niet eerden; en daarom zei hij openlijk, dat hij, om zo te spreken, liever van zijn, dan de speelbal te wezen van zijn eigen volk.

Vrede tussen Karel en Clemens.

Op de 29ste juni 1528 werd te Barcelona de vrede tussen de keizer en de paus gesloten. Een voornaam punt, daarbij vastgesteld, was de uitroeiing, zo mogelijk, van de ketterij van LUTHER en anderen. Voorts werd in november de Rijksdag, te Spiers te houden, beschreven tegen de 21ste Februari 1529. KAREL's oogmerk was, om eerst te beproeven of van de nieuwe sekte niet de gewenste slag kon toegebracht worden bij middel van een besluit, door de meerderheid op de Rijksdag te nemen; maar zo dat mislukte, dacht hij andere en geweldige middelen aan te wenden. Met dit plan voor ogen werd dan nu ook gehandeld.

Voortekenen.

Algemeen voelde men het gewicht van het ogenblik. Ook sprak men van voortekenen die niets goeds konden aanduiden. Zo had zich eens op een' nacht in de maand januari, plotseling een helder licht vertoond, waardoor de duisternis in dag verkeerd werd. "Wat dat betekenen moet is God alleen bekend!" riep LUTHER uit. Later sprak men van een aardbeving, waardoor steden, burgten, ja gehele streken in Kärnthen en Istrië zouden omgekeerd en tot puinhopen gemaakt zijn, en die de St. Markustoren te Venetië in vieren had doen scheuren. "Zo dat alles waar is," sprak de Hervormer, "dan zijn het voorboden van de komst des Heeren JEZUS CHRISTUS."

De sterrekundigen voorspelden onheil uit de stand der planeten Saturnus en Jupiter, en ook uit de onderlinge verhouding van de overige sterren. De rivier de Elbe was, naar men opmerkte, bijzonder onstuimig, en er vielen veel leien van de kerkdaken af. "Al deze dingen maken mij zeer ongerust" zei MELANCHTON.

Vijandelijke gezindheid van de Pausgezinden.

De brieven die de beschrijving voor de Rijksdag inhielden, waren gedeeltelijk in een' toon gesteld die alsmede niet geruststellend mocht heten. De keizer beschuldigde onderanderen de keurvorst van weerspannigheid en opstand. Overigens raakten er zodanige geruchten in

omloop, dat de zwakke gemoederen met vrees vervuld werden. Ten gevolge daarvan haastte zich hertog HENDRIK van Mecklenburg, zowel als de keurvorst van de Palts, om tot het Pausdom terug te keren.

Nooit was de partij van de geestelijkheid zo talrijk, zo machtig en op een zo indrukmakende wijze op de Rijksdag vertegenwoordigd geweest.

Op de 5de maart was FERDINAND, de voorzitter van de Rijksdag, benevens de hertogen van Beijeren, en de keurvorsten van Mentz en Trier (geestelijken), met een talrijk gewapend geleide binnen de muren van Spiers aangekomen. Op de 13de daaraanvolgende kwam de keurvorst van Saksen aan, alleen vergezeld door MELANCHTON en AGRICOLA. PHILIPPUS VAN HESSEN echter, trok onder luid trompetgeschal, en met een gevolg van twee honderd ruiters, de stad binnen: iets dat de jeugdige en driftige man zo geheel kenschetst. Het was aan een en ander dat voorviel al spoedig te zien, dat hier mensen van een elkaar vijandigen geest bijeen waren. Een Roomse kon geen Protestant op de straat tegenkomen, of hij zag hem met dreigende blikken aan, en kon zich nauwelijks weerhouden van meer te doen. De keurvorst van de Palts ging de Saksische heeren voorbij, zonder dat hij hen scheen te kennen; en alhoewel JOHAN van Saksen de voornaamste van de keurvorsten was, kwam niemand van de andere partij hem zien. De Roomse heeren scheen ditmaal een' bijzondere lust in het spel te hebben: tenminste zij verlieten hun speeltafels bijna nooit. partes proceres alea tempus perdere. (L. Epp. III, p. 438.)

Maar er viel meer voor. Men trachtte de keurvorst en de landgraaf te beletten, om aan hun hotels godsdienstoefening te houden. Zelfs werd er van gesproken, dat JOHAN Spiers zou moeten verlaten, en dat men hem zijn keurvorstendom ontnemen zou. "Het is evenals of wij het uitvaagsel van de mensdoms waren," zei MELANCHTON; "maar," vervolgde hij, "CHRISTUS de Heer zal zijn arm volk niet verlaten. Op Hem is onze hoop." Het bleek dan ook dat God met de vrienden van de Hervorming was. Er openbaarde zich onder de bevolking van Spiers een sterke begeerte naar de gezuiverde leer; en de keurvorst mocht uit die hoofde, met een dankbaar en verheugd gemoed, op palmzondag aan zijn zoon schrijven: "van daag waren er zeker, zo 's morgens als 's avonds, acht duizend mensen bij onze predikatie tegenwoordig."

Willekeurige daad van Karel.

Het was nu tijd voor de pauselijke partij om maatregelen te nemen. Zij wilde een einde maken aan de vrijheid die nu drie jaar lang in het stuk van godsdienst bestaan had; en dat doel kon bereikt worden, door het besluit van 1526 te doen vervallen, en dat van 1521 weer van kracht te doen verklaren.

Op de 15 maart brachten de keizerlijke commissarissen ter kennis van de Rijksdag, dat zijn majesteit, gebruik makende van zijn keizerlijke macht, de bepalingen van de vorige Rijksdag van Spiers, waarbij toen aan de verschillende staten vrijheid was verleend, om, elk in de zijnen, de meest oorbare schikkingen met betrekking tot het godsdienstige te maken, had gelieven buiten werking te stellen; en dat op grond, dat die verleende vrijheid tot resultaten had geleid, die in het belang des Rijks niet mochten voortduren.

Deze willekeurige daad van KAREL, waarvan geen voorbeeld was in de jaarboeken van het keizerrijk, zowel als de oppermachtige toon en wijze waarop de Rijksdag daarvan de mededeling ontving, vervulden de evangelische Christenen met verontwaardiging en onrust tevens. "CHRISTUS is ten tweedemaal aan KAJAFAS en aan PILATUS overgeleverd," riep STURM uit.

Verrichtingen van de rijksdag.

Er werd een commissie benoemd om deze ontvangene mededeling in overweging te nemen. Daartoe behoorden onderanderen de aartsbisschop van Saltzburg, FABER, en ECK, die meer dan iemand anders vijanden van de Hervorming mochten heten. "De Turken zijn veel beter dan de Lutheranen," zei FABER, "want de Turken hebben dan toch nog vastendagen." Dezelfde man durfde ook zeggen: "indien wij kiezen moeten tussen de Bijbel en de overlevering, tussen de uitspraken van de Schrift en die van de Kerk, zo nemen wij de laatste aan." MELANCHTON beklaagde zich over hem. "FABER is er dagelijks op uit," zei hij, "om ons Evangelischen kwaad aan te doen." "O," voegde hij er bij, "welk een zwart tafereel zou ik van de handelingen van deze man ophangen kunnen."

Voorstel van de commissie.

De geestelijke heeren die deel van de commissie uitmaakten, wilden het Edict van Worms, van 1521, ten uitvoer gelegd hebben; terwijl de andere partij, waaronder de keurvorst van Saksen en STURM, de handhaving wilden van het in 1526 te Spiers beslotene. De laatstgenoemden vroegen dus niets dan wat recht en ordelijk was; terwijl hun tegenstanders tot een' *Coup d'état* wilden overgaan. De bestaande orde van zaken was volkomen wettig, en mocht daarom niet met willekeurige hand verbroken worden. Zo daarom de Rijksdag nu bij meerderheid van stemmen, en dus met geweld, mocht willen vernietigen wat drie jaren tevoren in het waar belang des Rijks was daargesteld, hadden ongetwijfeld de Evangelische staten het recht zich daartegen te verzetten. Het was ook de overtuiging van de meeste leden van de commissie, dat het weer in werking brengen van vroegere bepalingen, overgrote moeilijkheden, en belangrijke tegenstand zou ontmoeten. Hoe toch zou men dezulken weer tot gehoorzaamheid aan Rome kunnen brengen, die reeds zo volkomen vrij van haar band zich hadden gevoeld, en die, nu zij het Woord van God ten enige regel hadden aangenomen, geen oren meer konden hebben voor de stem van de Kerk? –

Wat de commissie bij slot, uit kracht van meerderheid, voorstelde was, dat alle nieuwigheid of verandering in het godsdienstige zou verboden zijn, overal waar het Edict van Worms was in werking gekomen; terwijl dáár waar men alrede van de bepalingen van dat Edict was afgeweken, en waar het niet wel mogelijk was, om het nu geheel uit te voeren zonder het volk in opschudding te brengen, althans geen verdere uitbreiding der nieuwe leer zou geoorloofd zijn. Ook zouden geen geloofspunten, waaromtrent verschil bestond, mogen aangeroerd of daartegen door de Evangelischen mogen gepredikt worden. Men zou de viering van de mis niet mogen verhinderen; ook zou geen Roomse bij de Hervormde gemeenten mogen aangenomen worden. Men zou verder het bisschoppelijk gezag onverlet de loop moeten laten, en eindelijk geen Wederdopers of Sacramentarissen dulden.

De Hervorming in gevaar.

Dit voorstel leidde derhalve tot een status quo, en had voorts voornamelijk de bedoeling, om te beletten dat de Hervormden geen nieuwe leden uit de Roomsden zouden aannemen. Het was dus geenzins uitgevallen naar de wens van de Hervormers en hun vrienden. Wat zich daarbij vrezende liet gebeurde. Nadat het invallend Paasfeest enige dagen vertraging veroorzaakt had, kwam het voorstel van de commissie de 6 april op de Rijksdag ter tafel, en men nam het de volgende dag aan.

Overwegingen van de Evangelischen.

Door de hier vermelde bepalingen tot wet aan te nemen, verhinderde men niet slechts dat de Hervormde leer zich niet naar elders kon voortplanten, maar zelfs belette men, dat zij enige uitbreiding of meerdere steun verkrijgen kon, in de plaatsen waar zij alrede bestond en beleden werd. Voorts kon het niet missen of de vernieuwde invloed, die bij dit besluit aan de

pauselijke macht verzekerd werd, moest aan de oude dwalingen wederom voedsel geven. Eindelijk kon de minste afwijking van de Evangelischen van het in deze vastgestelde, hun tegenstanders geredelijk aanleiding geven om zich over hen te beklagen; en dan was zeker nog erger te wachten. Het hoge gewicht van de zaak deed de Evangelischen onderling een commissie vormen, om te beraadslagen wat hun te doen stond. Deze bestond enerzijds uit de keurvorst, de landgraaf, de markgraaf van Brandenburg, de vorst van Anhalt, en de kanselier van Luneburg; en aan de andere kant uit afgevaardigden van de steden. De uitkomst van deze hun overwegingen was voor de gevolgen allerbelangrijkst. Zij hadden, indien bloot eigenbelang hun drijfveer geweest was, wellicht het besluit van de Rijksdag aangenomen. Zij hadden immers, naar het heette, vrijheid behouden om hun geloof naar hun overtuiging te belijden? - Konden zij wel meer eisen? - Behoorden zij niet veeleer daarin te berusten? - Waren zij geroepen om als kampvechters op te treden voor de gewetensvrijheid van de gehele wereld? - Misschien was er nooit een moeilijker ogenblik voor hen geweest dan nu. Zij kwamen evenwel tot een besluit dat hun verstand en hun hart gelijk eer aandeed. Zij begrepen te recht dat zij, door zich aan het genomen besluit te onderwerpen, de moordschavotten en de pijnbanken in zekere zin voor het vervolg zouden wettigen. Zij voelden aan de andere kant, dat zij, door in maatregelen toe te stemmen die de voortgang van het Hervormingswerk moesten stuiten, de Heilige Geest zouden tegenstaan, in het tot beter licht brengen van arme verdwaalde zielen. Zij zagen verder in, dat zij, op deze wijze, in tegenspraak zouden handelen met het bevel van hun Heer: "Gaat heen in de gehele wereld, en predikt het Evangelie allen creaturen." Markus 16.15. Zij mochten niet meewerken. om een onoverkomelijke hinderpaal daar te stellen voor alle andere staten van Duitsland, die, vroeger of later, gelijk zij, de Roomse Kerk mochten willen vaarwel zeggen. Zij konden het voor hun geweten niet verantwoorden, om, nu zij zelf de goede weg tot het koninkrijk der Hemelen hadden mogen vinden, de toegang daartoe te helpen sluiten voor anderen. Nee! zij zouden zich verzetten, het ergste wagen, en liever alles, landen, bezittingen, ja het leven opofferen, eer zij in zulk een besluit berusten konden.

Voorstel van sommigen.

"Wij moeten ons dit besluit niet laten opdringen," zeiden de vorsten. "Het geldt hier een gewetenszaak, en daarover mag de meerderheid niet beslissen."

"Aan de wijze bepalingen van 1526 hebben wij de rust te danken die het keizerrijk tegenwoordig geniet," spraken de afgevaardigden van de steden. "Wanneer daarvan afgeweken zou moeten worden, is dat even zoveel als of men de fakkel van de tweedracht onder ons ontsteken wilde. Al wat de Rijksdag in billijkheid en voorzichtigheid behoort te doen is: aan allen godsdienstvrijheid te laten, totdat door een concilie over dat onderwerp nader uitspraak zal gedaan zijn."

In waarheid, de Regeringen moesten altijd, wat de godsdienst aanbetreft, binnen deze grens blijven. Vrijheid om naar zijn geweten God te dienen, behoort de staat aan elke onderdaan te waarborgen; maar dáár moet dan ook de invloed van het oppergezag eindigen. Het moet *bescherming* blijven en niet in *dwang* ontaarden. Voor zover nu in onze tijd Protestantse Regeringen dat vermogen, behoren zij bij de Catholieke vorsten te bewerken dat deze aan derzelfer Protestantse onderdanen die billijke vrijheid verlenen. De paus verzuimt in geen geval voor zich en de zijnen vrijheid te verzekeren waar hij dat kan, en hij weet die te verkrijgen, ook dáár waar hij geen eisen kan doen gelden. De Protestantse vorst toont in dit opzicht geen mindere belangstelling, en sta vooral niet achter in volharding.

Moedig besluit van de vrienden van de Hervorming.

Sommige van de afgevaardigden stelden voor om alle hulp tegen de Turken te weigeren, denkende op deze wijze de keizer te noodzaken, om ten gunste der Hervormden tussenbeide

te komen. Maar STURM deed hen zien, dat het onbehoorlijk was om staatkundige belangen in deze zuiver godsdienstige zaak te mengen. Op grond hiervan kwam men overeen, om zich tegen het bedoelde besluit van de Rijksdag te verzetten, zonder meer, en daarbij volstrekt geen bedreigingen te voegen. Dit verstandig en tevens manmoedig besluit baande de weg voor de vrijheid van geloven en denken, waarin zo velen zich sinds hebben mogen verblijden. FERDINAND en de Roomse geestelijken die hem omringden, hadden hunnerzijds ook volgehouden. Zij hadden de houding van de anderen een ongepaste hardnekkigheid genoemd, en gemeend hun zogenaamde halstarrige overmoed te fnuiken. Zij waren daarbij met de zwaksten begonnen. Zij hadden erin mogen slagen om de steden, voor zover die tot daartoe éne lijn getrokken hadden, te verdelen en bevreesd te maken. Het gevolg was geweest, dat slechts veertien steden tegen het besluit van de Rijksdag hadden durven stemmen, en dat een en twintig andere steden het bekrachtigde. Men had met voordacht deze stemming toen doorgedreven, ofschoon van de kant van de steden om uitstel was gevraagd, omdat onderscheidene hunner op dat ogenblik niet vertegenwoordigd waren. Het was wèl en moedig gehandeld van die weinige steden, die zich hadden durven verzetten. "Dit is nog maar het begin van de zaak," zei PFARRER, een van de afgevaardigden van die steden; "maar nu zal wel meer en erger volgen. Wij zullen misschien nog moeten kiezen om òf het Evangelie te verloocheen òf de brandstapel te beklimmen."

Geweld van Ferdinand.

FERDINAND veroorloofde zich ook een en ander, met opzicht tot de Hervormingsgezinde steden, dat hard en gewelddadig was. Zo werd het aan Straatsburg geweigerd, om de afgevaardigde te doen zitting nemen, die, op grond van het besluit van Worms, daartoe sinds april het recht had; en dat wel, werd gezegd, *totdat de mis in Straatsburg zou hersteld zijn*. Deze handeling verwekte algemeen afkeuring.

Bij de vorsten trachtte men met zachtheid het doel te bereiken. FERDINAND en de keurvorst van de Palts hielden bij hen dringend aan, om met het gevallen besluit genoeg te nemen; onder bijvoeging dat zij daardoor de keizer een groot genoeg doen zouden. "Wij zullen nimmer weigeren de keizer gehoorzaam te zijn, in alles wat de rust en de vrede des Rijks bevestigen en aan de eer van God bevorderlijk zijn kan," was het antwoord. Men begon nu de onzekerheid moe te worden. De Evangelische vorsten over te halen zou, vreesde men, niet gelukken, en daarom was het maar best daartoe geen pogingen meer te doen. Op de 19de april verscheen koning FERDINAND, vergezeld van de overige keizerlijke commissarissen en van onderscheidene bisschoppen in de zaal. Hij prees en dankte de Catholieken voor hun getrouwheid, en verklaarde vervolgens, dat aangezien het besluit in de vorm en wettelijk was genomen, het nu tot een keizerlijk decreet stond gemaakt te worden. Hij zei, nu bepaaldelijk het woord tot de keurvorst en diens vrienden richtende, dat er voor hen, die gemeend hadden er tegen te moeten zijn, niets overbleef dan zich aan de beslissing van de meerderheid te onderwerpen.

De Evangelischen waren verrast over de houding die men tegen hen aannam; en de Protestantse vorsten verwijderden zich voor een' korte tijd, om in een nabij gelegen vertrek onderling raad te plegen. Maar FERDINAND had geen' lust om hun terugkomst af te wachten. Hij stond op, en al de keizerlijke commissarissen volgden zijn voorbeeld. Te vergeefs beproefde men hem terug te houden. "Ik heb naar de wil van de keizer gehandeld," sprak hij, "en dat is mij genoeg."

De broeder van keizer KAREL achtte het dus voldoende, zo hij zich achter een keizerlijk bevel verschuilen kon, en scheen het er voor te houden dat waar de keizer gesproken had, niemand verder vermocht te gaan dan te gehoorzamen. Ook toen de vorsten hem gecommiteerden zonden om hem te verzoeken nog terug te komen, gaf hij blotelijk ten antwoord: "Het is een afgedane zaak. Men zal zich moeten onderwerpen."

De scheuring voltooid.

Intussen had deze handelwijze van FERDINAND geheel andere gevolgen, dan hij zich wel had voorgesteld. De scheuring werd daardoor voltooid, en tussen Rome en de Hervorming rees van nu aan een onoverklimbare scheidsmuur op. Waren de keizer en de paus meer toegevend, en wij mogen er bijvoegen rechtvaardiger geweest: wellicht hadden de zaken een' andere keer genomen.

VI.

Het protest.

Voor de houding die men tegenover de vrienden der Hervorming aannam, kon wel geen andere reden bestaan, dan de overtuiging, dat de partij van de paus en van de keizer machtig en sterk, en die van de Hervorming, in vergelijking daarmee, zeer zwak was. De sterke en machtige behoeft toch met de zwakke en weerloze niet lang te onderhandelen. Hij heeft, des noods, slechts te bevelen, denkt hij, en de andere moet gehoorzamen, zij het ook tegen zijn wil. Maar de zwakken hebben, waar zij verdrukt worden, in God hun sterkte; en dat ondervonden de Hervormde vorsten in dit geval. Wilde FERDINAND hen dan met horen, zo begrepen zij het recht te hebben zich om zijn heengaan niet verder te bekommeren. Zij mochten, meenden zij, het besluit van de Rijksdag vrijelijk toetsen aan het Woord van God; en waar keizer KAREL hen bedreigde, konden zij voorzeker in hun rechtvaardige zaak hulp en redding verwachten van JEZUS CHRISTUS, de Koning van de koningen en de Heere van de heeren.

Hoofdbeginselen van het protest.

Hun beraadslagingen leidden hen al spoedig tot het besluit, om kort de gronden op het papier te brengen, die hen verhinderden zich aan de jongste handeling van de Rijksdag te onderwerpen. Dit stuk was het *Protest*, dat sinds zulk een vermaardheid verkregen heeft en van wat de naam *Protestant*, die de Hervormden in het algemeen dragen, afkomstig is. Met dit protest in de hand, keerden nu de keurvorst en zijn vrienden in de zaal terug; en de op de Rijksdag verzamelde standen werden tot hun verwondering aldus aangesproken:

"Geliefde Heeren, Neven, Ooms, en Vrienden!

Wij zijn op deze Rijksdag verscheen in voldoening aan de oproeping van zijn keizerlijke majesteit, om maatregelen te helpen beramen in het algemeen belang van het Rijk en van de Christenheid. Het is daarom met droefheid, dat wij gezien hebben, dat men de goede bepalingen van de vorige Rijksdag, met betrekking tot ons dierbaar en heilig Geloof, wil vervallen verklaren, en daarvoor drukkende en, onzes inziens, ondoelmatige wetten wil in de plaats stellen.

"Intussen hebben toch koning FERDINAND en de andere commissarissen des keizers, door hun zegel te hechten aan het besluit van de laatste Rijksdag, plechtig en onvoorwaardelijk in naam van de keizer op zich genomen, om het in allen dele en getrouwelijk uit te voeren, en nauwlettend toe te zien dat niets geschiede dat daarmee in tegenspraak zou zijn. Evenzeer hebben wij allen die hier vergaderd zijn, keurvorsten, hertogen, edellieden, geestelijken, heeren en afgevaardigden, ons verbonden, om de bepalingen van dat besluit na te leven en te doen naleven.

"Wij voor ons mogen dan niet berusten in de herroeping van die bepalingen.

"Eerstelijk, omdat wij vermenen dat zijn majesteit de keizer, gijlieden allen en wij, gehouden zijn om gezegde bepalingen, die toch met algemene stemmen, in de behoorlijke vorm, en in het algemeen belang zijn gemaakt en aangenomen, te handhaven en te onderhouden uit alle macht en met alle vermogen.

"Ten andere en voornamelijk, omdat het hier een aangelegenheid geldt van het allerhoogste gewicht: de dienst van God en de zaligheid van onze onsterfelijke zielen. In zulk een zaak

geloven wij de wil van God boven alle menselijk gezag te moeten stellen, en Hem, die Koning van de koningen en Heer van de heeren is, naar ons geweten te moeten gehoorzamen. Wij zullen toch eenmaal, elk in het bijzonder, van onze daden Gode rekenschap moeten afleggen, en ons dan geenszins kunnen rechtvaardigen over een niet goede handeling *omdat de meerderheid die zo gewild heeft.*

"Wij willen echter niet oordelen, Heeren en Vrienden, over wat u in deze te doen staat. Wij bidden alleen dagelijks en zonder ophouden, dat het de almachtige God behagen mag, om ons allen te brengen tot eenheid des Geloofs, en tot waarheid, liefde, en heiligheid, in JEZUS CHRISTUS, de enige Verlosser en Middelaar.

"Maar wat ons zelf aangaat: wij herhalen het, dat wij ons niet onderwerpen kunnen of mogen aan het besluit dat nu genomen is. Wij laten ieder van u in onpartijdigheid en billijkheid oordelen, of wij niet zo doende, tegen ons geweten zouden handelen; of wij niet een leer zouden helpen tegengaan, die wij overtuigd zijn dat zuiver christelijk is; en of wij niet zouden meewerken, niet slechts om de voortplanting en uitbreiding dier leer te beletten, maar ook om de prediking van het Evangelie in onze eigen staten aan banden te leggen en alle vrucht te benemen.

"Dit ware, onzerzijds, niet minder dan een verloochening van onze Heer JEZUS CHRISTUS, en een opzettelijke verwerping van Zijn heilig Woord; terwijl wij daardoor onder des Heeren veroordeling komen, en Hij over ons ten laatste dage het vonnis uitspreken zou: "Zo wie mij verloochend zal hebben voor de mensen, die zal ik ook verloochenen voor MijnVader, die in de hemelen is." Mat. 10.33.

"Hoe zouden wij dan met mogelijkheid dit Edict kunnen aannemen! Hoe ooit mogen helpen hinderpalen daarstellen, voor de toeneming van de kennis Gods onder de mensen! - Wij mogen en kunnen aan zulk een daad niet schuldig staan. "Wij protesteren derhalve in het algemeen tegen de maatregel, die men ons wil opdringen.

"Wat bijzondere punten betreft: wij vermenen dat in onze staten en landen het heilig Avondmaal gevierd en onderhouden wordt, in overeenstemming met de ware aard van de instelling. Intussen, zo zich zogenaamde Sacramentarissen binnen ons gebied mogen voordoen, geloven wij geen vrijheid te hebben hen te behandelen zoals het Edict dat wil. Er bestonden tot hiertoe nog geen bepalingen omtrent hen, en alvorens zij de gelegenheid hebben gehad om hun gevoelens voor een kerkvergadering te verdedigen, mogen wij althans hen niet veroordelen.

"Er is een ander punt en dat van het hoogste belang is. Het Edict zegt, dat de Leraars het Evangelie prediken zullen, het verklarende en uitleggende naar de opvatting van de Heilige Christelijke Kerk. Wij geloven dat, zou deze bepaling enige waarde of mogelijkheid van uitvoering hebben, allereerst had moeten uitgemaakt zijn wat door die Kerk te verstaan zij. Wij voor ons weten, dat er over dit punt verschillende meningen bestaan, en schromen niet te verklaren, dat wij van gevoelen zijn, dat geen uitlegging bestaan kan die niet berust op Gods Woord, en dat elke andere lering in tegenspraak moet zijn met de geopenbaarde wil des Heeren. Wij geloven, dat de Schrift uit de Schrift verklaard moet worden; dat de Bijbel op zichzelf een verstaanbaar boek is, dat in de hand van elke Christen behoort te zijn; en dat elke gelovige daarin een krachtig wapen heeft om dwalingen te bestrijden, en een voortreffelijk middel om in duisternis licht te doen opgaan. Wij hebben ons daarom voorgenomen, om, met Gods hulp, de hand te houden aan de zuivere en onvervalste prediking van het Woord van God, zo als dat ons geopenbaard en te vinden is in de boeken des Oude en Nieuwe Testaments, en zonder daaromtrent enige bijvoeging of afwijking te gedogen. Dat Woord alleen is waarheid, en daarin alleen kunnen wij lering, bestuur en troost vinden, onder alle omstandigheden des levens. Dat Woord is een leidsman die ons nooit verlaten of op een' verkeerde weg voeren zal. Dat Woord is het enige vaste en onwankelbare fundament, en die

daarop bouwen zullen niet beschaamd gemaakt worden. In vergelijking met dat Woord is alle menselijke woord en lering ijdel, dwaas en verwerpelijk.

"Wij bidden u dan, Geliefde Heeren, Ooms, Neven, en Vrienden, dat gij onze bezwaren in gezette en ernstige overweging wilt nemen. Zo gij na die overweging nog mocht vermenen dat het genomen besluit moet in werking komen, verzoeken wij u wel te willen in het oog houden, dat wij daartegen steeds zullen blijven *protesteren*, gelijk wij bij deze plechtiglijk doen, in tegenwoordigheid van alle levende zielen, en onder aanroeping van God, onze Schepper en Behouder, en van onze Verlosser en Zaligmaker, die ten jongste dage ons voor Zijne Vierschaar zal roepen en ons oordelen zal. Wij verklaren, dat wij noch de onze, aan het bedoelde besluit onze goedkeuring geven of ons aan de bepalingen daarvan onderwerpen kunnen, voor zover wij vermenen dat het strijdig is met de wil en het Woord van God, in tegenspraak met ons geweten, gevaarlijk voor de rust en de zaligheid onzer zielen, en geheel afwijkende van het besluit, dat op de vorige Rijksdag te Spiers genomen is.

"Wij mogen inmiddels niet anders vertrouwen, dan dat zijn majesteit de keizer zich over ons zal betonen als een Christelijk vorst, die boven alle dingen liefde en eerbied heeft voor God; terwijl wij noch omtrent zijn majesteit de keizer, noch jegens u, Geliefde Heeren en Vrienden, ooit wensen te kort te komen in de getrouwe en gehoorzame vervulling van elke plicht, die wij naar recht en wet schuldig zijn te volbrengen."

Merkwaardige woorden, voorwaar, bij deze gelegenheid door de moedige mannen van de Hervorming voor de Rijksdag uitgesproken! Het was dan ook deze hun daad, hun plechtig *protest*, dat de naam in het leven riep, die sinds de Hervormde Christenen in het algemeen onderscheiden zou: de naam PROTESTANT.

Toen nu de lezing van het protest had plaats gehad, voegden zij, die daarin hun laatste woord gesproken hadden, er de mededeling bij, dat zij de volgende morgen Spiers dachten te verlaten.

Deze verklaring, maar bovenal het protest, had een geweldige indruk gemaakt. Nu waren de grenslijnen van de twee partijen scherp en diep afgetekend. En, zonderling inderdaad, die naar de wereld de machtigste en sterkste geweest waren, scheen nu als door een onverwachte schok getroffen, en voelden in hun binnenste vrees en moedeloosheid de plaats innemen van overmoed en zelfvertrouwen. De zwakke Protestanten daarentegen, die *jure humano* aan het vroegere Edict van Spiers vasthielden, en *jure divino* zich grondde op de Bijbel, als Gods onfeilbaar Woord, konden met moedige blik rondom zich zien, en waren nu de sterken en de machtigen geworden.

De gevoelens die bij dit gewichtig protest ten grond lagen, maken de ziel en het wezen uit van het Protestantisme. Er worden in het voornamelijk twee dingen als verkeerd en onbestaanbaar met christelijke waarheid en vrijheid aangewezen: te weten de invloed van de wereldlijke arm, als die misbruikt wordt, en het gezag van de Kerk, als dat ontaardt in dwang. Het Protestantisme huldigt, in geloofszaken, gelijk dat in het protest geschiedt, de inspraak des gewetens boven de bevelen van de alleenheerser; en waar de Kerk anders zou willen beslissen of handelen, dan zij in naam van haar Heer vermag te doen, daar houdt de Protestant haar zijn Bijbel tegen, en hoort hij alleen naar de stem die daarin spreekt. In Goddelijke dingen eerbiedigt het Protestantisme geen macht, zij het ook een keizerlijke; terwijl de Protestant het Apostolisch woord diep in het gemoed geprent heeft: "Men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan de mensen." Het Protestantisme ziet de kroon van een KAREL V voorbij, waar het staren kan op de kroon van JEZUS CHRISTUS.

Het oppergezag van het Evangelie.

Maar het protest stelt ook ten regel, dat alle menselijke lering en uitlegging zonder waarde is, tenzij gegrond op Gods Woord. Dit hoofdbeginsel was ook dat van de Kerk, in haar eerste

onbezoedelde tijd; en het is geheel ten onrechte, dat Rome heeft willen beweren, dat men in die vroegere dagen, door de aanneming van de geschriften der Apostelen, uit een' andere geest gehandeld heeft. Maar, zodra men meende de zaak van de waarheid voor verbastering en verminking te bewaren, door de uitlegging van de Schrift binnen enge perken te brengen, en als ware het, een gerechtshof op te richten, dat over die uitlegging beslissende uitspraak had te doen, lag men de menselijke geest boeien aan, dáár waar hij deze nooit had moeten dulden. Voor het geweten en het geloof van hart, vermag de een sterveling de andere geen wetten te geven. Die daaromtrent gebieden wil, vergrijpt zich op het gruwzaamst aan de menselijke natuur; en hij, die in zulke zaken zijn evenmens gehoorzaamt, is de verachtelijkste slaaf onder allen, die ooit hun nek onder het dwangjuk gebogen hebben. Er is in dit merkwaardig protest nergens enige schijn, dat aan menselijke begrippen en aan menselijke wetenschap waarde wordt gehecht. Het Woord van God is het alleen, dat genoemd en waarop gebouwd wordt. En, gelijk zeker wel nooit een mens zich zo heeft durven verheffen als de paus dat doet, zo waren wel bij geen gelegenheid mensen nederiger, ootmoediger en meer zichzelf niets achtende dan hier de mannen van de Hervorming.

Een Rooms geschiedschrijver wil beweren, dat de naam *Protestant* hetzelfde betekent als of men gezegd had, *vijand van de keizer en van de paus*. Indien hierdoor verstaan wordt, dat het Protestantisme, in zaken van geloof, even weinig de keizerlijke als de pauselijke macht erkent, hebben wij daar niets tegen. Intussen heeft het Protestantisme het menselijk gezag niet verworpen, omdat het een onbepaalde vrijheid verwerven zou. Nee! Het Protestantisme wenst en kent geen vrijheid, dan die welke gevonden wordt in gehoorzaamheid en trouw aan JEZUS CHRISTUS de Heer.

Een eerste plicht van de Protestant.

Maar ook daarom was het protest hoog belangrijk, dat in het onbewimpeld verklaard wordt dat het een eerste plicht is van de Protestant, dat hij zijn geloof, wat hij bij uitnemendheid de ware en zuivere leer mag noemen, zoveel mogelijk voortplante en uitbreiding verschaffe. Wij Protestanten moeten deze waarheid nimmer uit het oog verliezen; en waar wij ooit iemand mogen deelgenoot maken van het licht waarin wij ons verblijden, daar moeten wij niet vrezen voor de beschuldiging van proselytenmakerij, maar veeleer ons herinneren, dat wij handelden gelijk het een' Protestant betaamt.

Daar de benamingen: *Protestant* en *Protestantisme* uit dit protest op de Rijksvergadering te Spiers haar oorsprong hebben, leren wij daaruit de ware betekenis van die woorden kennen, en worden daardoor gewaarschuwd tegen het misbruik, wat men erin onze tijd van maakt, en de verkeerde zin, die men eraan geeft; maar ook in staat gesteld, om ons te zuiveren van de valse aantijgingen van de Roomsgezinden, ontstaande uit het misbruik van die benamingen, onbepaald tegen allen ingebracht, die onder de naam van Protestanten bekend zijn. Wij moeten derhalve daarbij een ogenblik stil staan. - Het Protest op de Rijksdag te Spiers tegen het besluit van de meerderheid ingebracht, had een tweeërleie bedoeling: het had vooreerst en voornamelijk betrekking op het toen tegenwoordige tijdsgewricht; en in zoverre was het alleen een verzet tegen de met de Rijkswetten strijdige handeling, om een overeenkomst, met eenparigheid van stemmen aangegaan, door meerderheid van stemmen te verbreken, en het had in dat opzicht alleen op Duitsland betrekking: - maar het had tevens ingewikkeld een verder uitzicht en een meer algemene bedoeling: - het was ook een verklaring voor het vervolg tegen allen gewetensdwang, doch echter aan zekere regel gebonden; en die regel was niet ieders onderwerpelijk oordeel, of elke menselijke opvatting, maar het onfeilbaar Woord van God; en dat ook weer niet in een' onbepaalde zin, zoals, òf de Kerk, òf ieder bijzonder persoon het naar eigen goeddunken wilde uitleggen, maar zoals het duidelijk sprak voor ieder menselijk gemoed, en zoals ook zij, die dit protest deden, daaruit reeds de waarheid hadden leren kennen: want juist die onbetwistbare klaarheid van Gods Woord was de voorname grond, waarop zij steunden, en welke zij tegen alle menselijke leringen overstelden en staande hielden: en even zeer zouden zij, wanneer het toen was te pas gekomen, geprotesteerd hebben

tegen allen, die de klaarheid van dit Woord ontkenen, of door eigenwillige uitlegging daaruit leringen hadden willen afleiden, strijdig met die *bepaalde* Evangelieleer, welke zij zo onbetwistbaar klaar daarin gevonden hadden, en daarom zich verplicht voelden uit te breiden en onwankelbaar vast te houden. - Wanneer men dit in het oog houdt, ziet men, hoe verkeerd diegenen die naam misbruiken, die daaruit een onbepaalde vrijheid van gevoelen en van leren willen afleiden, en de grote waarheden, door de oude Protestanten beleden, bestrijden onder voorgeven van reeds verder gevorderd en verlicht te zijn, schoon zij zelf erkennen moeten, dat deze duidelijk in de Bijbel vervat zijn; - en hoe vals en tegen eigen beter weten aan de beschuldiging is van de Roomsgezinden, die het Protestantisme als zodanig als de noodzakelijke oorzaak dier tegenwoordige vrijheidszucht willen doen voorkomen. - Nimmer was het de bedoeling van het te Spiers gedaan protest, voor zulk een valse eigenwaan de weg te banen, en het duidelijk licht van Gods Woord opnieuw te verduisteren. Wij zijn veeleer als echte Protestanten verplicht, tegen die valse eigenwaan, zowel als tegen het dwangjuk van de Roomse Kerk, ons met allen nadruk te verzetten. - - L. R.

De waarheid en de Christelijke liefde.

Onder de hervormingsgezinden van die tijd merken wij, nevens een grote ijver voor de waarheid, ook de zucht op om de Christelijke liefde te bewaren. FABER en andere vrienden des Pausdoms hadden beproefd om een' geest van verdeeldheid aan te blazen tussen de vorsten, die meest op de hand van LUTHER waren, en de steden, die over het algemeen meer naar ZWINGLI overhielden. OECOLAMPADIUS had intussen aan MELANCHTON over de zwitserse hervormer geschreven, en omtrent diens bijzondere begrippen de nodige opheldering gegeven. ZWINGLI namelijk had wel het denkbeeld verworpen, dat JEZUS CHRISTUS in het Avondmaal lichamelijk en plaatselijk tegenwoordig zou zijn, maar hij had ook verklaard te geloven, dat Hij geestelijk tegenwoordig was aan alle oorden en plaatsen, alle dingen dragende door het Woord van Zijn kracht. "In de zichtbare tekenen van het Avondmaal geven en ontvangen wij niets meer dan waartekenen der genade, dewelke onzichtbaar en geestelijk is," zei ZWINGLI.

Deze opheldering voorkwam alle verkeerde of overdrevene voorstelling.

Er waren nu te Spiers twee mannen, die, hoewel uit verschillende beginselen, FABER in deze het hoofd boden en OECOLAMPADIUS in de hand werkten. De landgraaf namelijk begreep, dat bijaldien de Hervormden in Saksen en Hessen hun medebroeders in een ander deel van Duitsland en bepaaldelijk in Zwitserland, gingen veroordelen, om enig verschil in mening, dat dan verwijdering moest ontstaan, en alle denkbeeld om door eendracht machtig te worden (dat door de landgraaf steeds hartelijk gewent werd) moest vervliegen. MELANCHTON aan de andere kant, die niet, zoals de landgraaf, voornamelijk een vereniging bedoelde van stoffelijke kracht, daar hij zelfs vreesde dat dat wellicht de oorlog uitlokken kon, ging meer te werk uit een gevoel van billijkheid en van recht. "Wij zouden geheel verkeerd doen," zei hij, "zo wij hier stellingen gingen veroordelen, die wij nog niet in de gelegenheid zijn geweest te horen verdedigen. Wij zouden buitendien daardoor onze vijanden een wapen in de handen geven, dat zij zeker niet verzuimen zouden tegen ons aan te wenden." Hier vinden wij derhalve een bewijs, dat ook ijveraars onder de eerste Protestanten, broederlijke liefde en verdraagzaamheid graag bewaard zagen.

Ferdinand weigert het protest aan te nemen.

Daar FERDINAND het protest op de 19de april niet had kunnen horen lezen, zo werd het hem de volgende dag aangeboden, door een commissie van de Evangelische staten. De broeder van KAREL V nam het stuk aan, doch wilde het aanstonds daarop weer teruggeven. Nu ontstond een zonderling toneel, daar de koning volstrekt het protest niet wilde behouden en de leden van de commissie weigerden het terug te nemen. Eindelijk echter namen laatstgemelde, om de

koning niet te belegen, het stuk uit zijn handen aan; maar zij legden het niettemin op een tafel neer en vertrokken.

Nu was de koning, met de verdere keizerlijke commissarissen, alleen gelaten, bij dit gevreesde document. Het lag daar, voor hun ogen, als een zwijgend maar niet minder krachtig getuige, van de moed en de godsdienstliefde van de Protestanten. Het was alsof uit dat papier stemmen spraken, die FERDINAND van geweldenarij beschuldigden, en hem de verantwoordelijkheid oplegden van al het onheil dat door zijn handelwijze over Duitsland stond te komen. Dit kon de koning niet uitstaan. Hij gaf daarom dadelijk bevelen, dat het stuk aan de heeren die het aangeboden hadden moest teruggebracht worden.

Blijdschap van de Protestanten.

Maar dit werkte niets uit. Het protest besloeg reeds een bladzijde in de jaarboeken van de wereld, en er bestond geen mogelijkheid om die bladzijde te vernietigen. De vrijheid van denken en van God te dienen was daardoor bevestigd voor volgende tijden. Geheel het Evangelisch Duitsland beschouwde het protest in dat licht en juichte er over. Niet als een verrichting van staatkundigen aard, maar als een zuiver godsdienstige daad gaf het protest aan allen stof tot blijdschap. "Moge de Almachtige," dit waren te van deze gelegenheid de woorden van de jeugdige keurprins JOHAN FREDERIK, "die u genadiglijk gesterkt en de moed gegeven heeft, om met overtuigende kracht, vrijmoediglijk en zonder de mensen te vrezen, voor uw geloof te spreken en daarvan openlijk belijdenis te doen, u daarbij in alle standvastigheid en onbewegelijkheid bewaren, tot aan de jongste dag!" Terwijl nu de Evangelische Christenen vol blijdschap waren over het voorgevallene, had vrees hun tegenstanders bevangen. Op de eigen dag dat FERDINAND geweigerd had het protest aan te nemen, Dingsdag de 20 april, kwamen reeds HENDRIK van Brunswijk en PHILIPPUS van Baden, zich als bemiddelaars aanbieden; hoewel, naar zij zeiden, daarin geheel uit eigen beweging handelende. Zij meende dat de bestaande moeilijkheid zou kunnen uit de weg geruimd worden, met aan de een kant het delict van Worms te laten rusten, en voorts het vorige besluit van Spiers in werking te laten blijven, doch met enige geringe wijzigingen; terwijl de beide partijen, in afwachting dat een kerkvergadering omtrent de geloofszaken afdoende bepalingen zou maken, geen nieuwe secte meer zouden dulden en in het bijzonder geen leer zouden toelaten, die omtrent het Avondmaal mocht afwijken, van wat tot daartoe als kerkleer geloofd en beleden was geworden.

Bemiddelaars.

Het scheen dat de Evangelischen zich met deze voorslag zouden verenigen. Echter zij die in de zienswijze van ZWINGLI vielen, zeiden er bezwaar in te vinden, om hen, die men geloofde dat in het bedoelde punt van het Avondmaal dwaalden, te veroordelen en hen als met geweld tot de oude mening terug te brengen, daar zij achtten dat alleen grondige overtuiging hier wettig en dienstig kon zijn. "Men vergete niet," dus spraken zij, "dat zulke tedere en moeilijke punten niet met de scherpte des zwaards, maar met Gods Woord in de hand moeten beslist worden. De Apostel PAULUS zegt te recht: *Wat niet uit het geloof is, is zonde.* Zo wij dan iemand met geweld zouden willen dwingen, om een leerstuk te begrijpen en te belijden tegen zijn overtuiging aan, in plaats van hem daartoe te brengen door bedaarde redenering en met uit Gods Woord ontleende bewijzen, dan doen wij zodanig iemand, zo hij onze dwang opvolgt, zondigen, en wij laden de verantwoordelijkheid daarvan geheel en al op ons zelf." De ijveraars aan de zijde van de Roomsgezinden, waren evenwel oorzaak, dat van een dergelijke schikking niets kwam. Zij wilden niets minder, dan een geheel en volkomen herstel van het Pausdom. Onder zulke omstandigheden werden natuurlijk de onderhandelingen al spoedig geheel afgebroken.

Faber.

Op Donderdag de 22ste april, kwam de Rijksdag ten zeven ure 's morgens bijeen, en nu werd het recess gelezen, juist zo als het vroeger was opgemaakt. Er was niet de minste verandering of wijziging in gebracht; zelfs was met geen enkel woord melding gemaakt van de onderhandelingen, die sinds hadden plaats gegrepen.

FABER vierde nu, als was het, zijn zegepraal. Trots en innerlijke zelfvoldoening was op zijn gelaat te lezen. Hij scheen het elk te willen doen voelen, dat hij zulk een invloed op de koning had, dat het hem niet moeilijk was geweest, om de zaak de tegenwoordige loop te geven. Er ontbrak maar aan, dat hij de aanwezigen in werkelijkheid de boeien vertoond had, die hij nu dacht de Protestanten aan te leggen. Een ooggetuige vergelijkt hem dan ook bij een Cycloop, die de ketenen smeedt, waarmee de belijders van de nieuwe leer zouden beladen worden.

De Catholieke vorsten, zei MELANCHTON, lieten zich door de opgewondenheid van het oogenblik, en onnadenkend op de gevolgen, geheel meeslepen, en liepen blindelings voort op de weg.

Sluiting van de rijksdag.

Een en ander was voor het overige voor de Evangelische Christenen dreigend en beangstigend in hoge mate. Echter, als altijd, konden zij bij God in de gebede hulp en troost zoeken. "Wij hebben in waarheid geen andere uitkomst, dan die is in onze Verlosser, de Zone Gods," riep MELANCHTON uit. De laatste zitting van de Rijksdag had plaats op de 24ste april. De vorsten herhaalden nu hun protest, en daarbij vielen hun veertien vrije Rijkssteden toe. Zij begrepen niettemin dat het noodzakelijk was, om een nog meer officieel karakter aan hun verzet te geven.

Dien ten gevolge waren reeds de volgende dag twee notarissen, STETTNER, van Freijsingen, en SALTZMANN, van Bamberg, in een niet zeer ruim vertrek, gelijkvloers, in een huis van de St. Jansstraat, gelegen in de nabijheid van de kerk van die naam, te Spiers, aan een kleine tafel gezeten, omringd van de kanseliers en zaakgelastigden van de vorsten en van de steden, alsmede van onderscheidene getuigen: en hielden zij zich bezig met het in *forma* neer schrijven van het protest.

Peter Muterstadt.

Dit huis was de woning van een' eenvoudig Gods dienstleraar, PETER MUTERSTADT geheten, die belangstellend zijn nederig dak geleend had, om de hier vermelde samenkomst te doen plaats hebben. Zijn naam is daardoor voor de vergetelheid bewaard gebleven.

Toen het geschrift in behoorlijke orde was neergesteld, werd het door een van de notarissen aan de aanwezenden voorgelezen.

"Gelijk er tussen mensen en mensen van nature reeds een zekere band bestaat, die hen, waar nood gebiedt, tot onderlinge hulp zich verenigen doet," zo was de aanhef, "zo voelen wij, die leden zijn van hetzelfde geestelijk lichaam, van de gemeente namelijk die door Gods Zoon gesticht is; die als kinderen dezelfde Hemelse Vader aanroepen, en die broeders zijn in de Heilige Geest; dat wij veel inniger en vaster aan elkaar verbonden zijn, en dat wij in veel hogere mate dezelfde wederkerige belangen te bevorderen en te beschermen hebben. En gelijk het zelfs een de dood verdienende misdadiger geoorloofd is, en moet zijn, om te van zijn verdediging te spreken, of anderen voor zich te doen spreken, zo hebben wij, die in deze aan geen misdaad ons schuldig kennen, zeker alle recht en volle vrijheid, om, daar het hier onze eeuwige zaligheid geldt, ons te verenigen, en gezamenlijk maatregelen te nemen, die onze heiligste belangen verzekeren moeten.

Na nu doorlopen te hebben wat op de Rijksdag was voorgevallen, en alles daarbij vermeld en aangevoerd te hebben, wat ter staving van het gezegde nodig was, luidde het slot van het stuk als volgt:

"Om al deze redenen protesteren wij voor ons zelf, voor onze onderdanen, ja, in de naam van allen die gelijk wij het Evangelie hebben aangenomen of die dat later mogen doen, tegen allen dwang en tegen alle geweldige maatregelen, zo voor het verledene, het tegenwoordige, als voor de toekomst; en wij beroepen ons ten deze op zijne keizerlijke majesteit, en op een vrije algemene Christelijke kerkvergadering."

Dit geschrift besloeg twaalf bladen perkament, terwijl het dertiende blad de ondertekeningen en de zegels bevatte.

De Christelijke eenheid een daadzaak.

Aldus kwam in de woning van een' eenvoudig leraar, dit eerste geheel officiële en in de vorm opgestelde stuk, dat de gevoelens van de verenigde Protestanten moest uitdrukken, in wezen. Het was inderdaad een sprekend bewijs, dat zij, die er de opstellers van waren, door één geest gedreven, de ware eenheid des geloofs bezaten. Deze bestaat niet, gelijk in het Pausdom, in het blindelings en slaafs volgen van kerkelijke voorschriften en uitspraken; maar, bij verschil in bijzaken, in een hartelijke en innige overeenstemming in de hoofdzaak, dat is het geloof in de Heer JEZUS CHRISTUS. De Evangelischen waren daarom in waarheid één, ofschoon zich in de verschillende gemeenten in een of ander opzicht verscheidenheid mocht openbaren. Even zo hadden de Joden, ten tijde des Zaligmakers, wel vele synagogen, maar toch slechts één' gemeenschappelijke tempel. Hier zag men nu, op de 25ste april, Christenen bijeen uit Saksen, Luneburg, Anhalt en Hessen; uit Straatsburg, Neurenburg, Ulm, Constanz, Lindau, Memmingen, Kempten, Nordlingen, Heilbron en Reutlingen; uit Isny, St. Gallen, Weissenburg en Windsheim. Deze allen ontmoetten elkaar hier als broeders, en als leden van één uitgebreide gemeente. Daaronder mochten er zijn, die, met ZWINGLI, alleen geloofden in de geestelijke tegenwoordigheid van JEZUS CHRISTUS, in het Avondmaal; of anderen, die, met LUTHER, vasthielden aan het denkbeeld van een lichamelijk daarbij tegenwoordig zijn van de Heer; er bestond daarom, of om welk ander verschil in opvatting ook, geen twist, geen verdeeldheid, geen haat onder hen. De Christelijke eenheid was, in dit geval, in de volste zin een daadzaak. Ja, de kleine kamer uit de welke de Hervormden, die vernieuwde discipelen van JEZUS, onbeschroomd voor de ogen traden van de paus en van de keizer, en van waar zij tot verwondering van de wereld, en met moedige verachting van brandstapels en moordschavotten, uitgingen om een leer en waarheden te verkondigen, die de ingewortelde dwalingen en misbruiken van de Kerk in het hart moesten aantasten, - was een waardige herinnering aan de opperzaal, waar, in de vroegste dagen van de Christenheid, de Apostelen, met de vrouwen en de broeders "eendrachtig volhardende waren in het bidden en smeken." Die beide tijdstippen waren gelijk, dáárin dat de Kerk van CHRISTUS toen en nu van vijanden omringd en in zichzelf, naar de wereld, zwak was; maar ook dáárin, dat deze nu en toen moedige en getrouwe belijders telde, die grote daden verrichtten en pal stonden in het dreigendste gevaar.

Grynaeus ontkomt.

Na deze zo hoogst belangrijke verrichting, keerde elk in stilte ten zijne weer. Er bestond alle rede, voor de Protestanten, om zich met voorzichtigheid te gedragen tegen de aanslagen van hun vijanden. Een duidelijk blijk daarvan had men dezer dagen gezien. MELANCHTON namelijk was in Gods hand het middel geweest tot de redding van zijn vriend GRYNÆUS, die anders ongetwijfeld het slachtoffer van de haat van de Pausgezinden zou geworden zijn. MELANCHTON was door een' onbekende, die hij zegt "een oud man van een eerwaardig voorkomen" geweest te zijn, gewaarschuwd geworden, dat binnen weinige ogenblikken, de gevangenneming van GRYNÆUS zou plaats hebben. Nu ijldde hij naar zijn vriend, en bracht hem, in de grootste haast en langs de kortste weg, door de straten van Spiers naar de rivier, terwijl hij hem smeekte zich dadelijk te laten overzetten. GRYNÆUS begreep niets van dit

alles, en kon bijna geen woorden vinden om zijn verwondering uit te drukken. Een paar namen door MELANCHTON genoemd, deden echter GRYNÆUS zijn hachelijke toestand inzien. Hij was met FABER op een enigzins vertrouwelijke voet geweest, en had het daarom durven wagen om deze te gaan verzoeken, dat hij zou ophouden zulk een verbitterd vijand van de Hervorming te zijn, als hij tot daartoe geweest was. In die oogenblik had FABER zijn gramschap wel weten te verbergen, maar hij was toch dadelijk daarop naar de koning gegaan, van wiens hand hij, gemakkelijk genoeg, een bevel tot in hechtenis neming van de onvoorzichtigen GRYNÆUS bekwam. MELANCHTON twijfelde er niet aan, of de man die hem de waarschuwing gebracht had, was van God gezonden geweest. Hij bleef in vrees en in hevige gemoedsbeweging aan de oever van de Rijn wachten, totdat zijn vriend in veiligheid de overkant bereikt had. "Nu is hij gered uit de handen van hen, die niet schromen zich met onschuldig bloed te bevleken," riep hij dankbaar uit. Bij zijn terugkomst vernam MELANCHTON, dat werkelijk gerechtsdienaars gekomen waren om GRYNÆUS te halen, en dat zij overal, van boven tot onderen in het huis, alles doorzocht hadden.

De Evangelischen begonnen nu langzamerhand Spiers te verlaten. De keurvorst, de landgraaf en de hertogen van Luneburg, vertrokken op de 26ste naar hun staten. Het protest van Spiers werd door de landgraaf op de 5de mei en door de keurvorst op de 13de daaraanvolgende, afgekondigd.

Melanchton's neerslachtigheid.

MELANCHTON was de 6de mei te Wittenberg terug gekomen, vol vrees voor de toekomst. Hij stelde zich als zeker voor, dat het nu tussen de beide partijen tot openlijke vijandelijkheden komen zou. Zijn vrienden konden hem zijn ongerustheid aanzien. Hij was inderdaad zeer neerslachtig, en had het voorkomen van iemand, wiens ziels - en lichaamskrachten ondermijnd zijn en die de dood tegemoet gaat. "Er zijn grote dingen gebeurd in Spiers," zei hij. "Daaruit kan nog veel voortkomen, dat niet slechts het keizerrijk in beroering kan brengen, maar ook de Godsdienst kan gevaar lopen. Ik word door dat alles zo neergedrukt, alsof een gehele wereld mij op de borst lag.

Wat hem hierbij het meeste greefde was, dat velen hem een goed deel van de verantwoording wilden opladen, van de mogelijke gevolgen van de jongste gebeurtenissen. Hij zelf beschuldigde zich nu van achteren, dat hij zo en niet anders gehandeld had.

"Wij hadden dit alles kunnen voorkomen," zei hij, "zo wij maar toegestemd hadden in de maatregelen tegen de Zwinglianen."

LUTHER zag de zaken zo angstig niet in; maar hij scheen echter ook de gewichtige gevolgen van het protest in het geheel niet te kunnen berekenen. "De Rijksdag" zei hij, "is uiteengegaan, zonder iets degelijks verricht te hebben. Maar het troost mij, dat de vijanden van JEZUS CHRISTUS geen gelegenheid gehad hebben om hun boze plannen uit te voeren."

De beoordeling van latere tijden is intussen geheel anders geweest dan die van LUTHER. Terwijl men in volgende eeuwen, van dit belangrijk oogenblik af de eigenlijke grondvesting van het Protestantisme gerekend heeft, werd het protest van Spiers, in aller schatting, gelijk gesteld met de gezegendste gebeurtenissen, die ooit in de geschiedrollen van de wereld zijn aangetekend geworden.

De vorsten waren de ijverigste hervormers.

Maar aan wie onder de Hervormers kwam nu de grootste eer toe, voor medewerking in deze, of voor bevordering van wat wij hier zagen gebeuren? - Het aandeel dat de vorsten hadden in de Hervorming van Duitsland, en in het bijzonder de volharding en de werkzaamheid van de keurvorst van Saksen, verdienen de erkenning van elke weldenkende. Zij zijn de ijverigste Hervormers geweest, en hebben er veel, zeer veel voor gedaan en geleden. Zij waren klaarblijkelijk met sterkte uit de hogen aangedaan, en God is in hun werk verheerlijkt

geworden. Later echter zou deze overwegende invloed van de vorsten licht ten nadele hebben kunnen werken; want zij waren mensen, en hadden dus, bleven zij al met goede bedoelingen beziel, hun gezag kunnen misbruiken, zodra het de Kerk niet meer tegen vijandelijke aanvallen zou behoeven te beschermen. Maar wij mogen om bedenkingen over wat had kunnen zijn of niet zijn, de rechtmatige lof niet onthouden aan hen die daarop zozeer aanspraak hebben, en moeten hen eren en dankbaar jegens hen zijn, dat zij aan het grote werk van de Hervorming zulke krachtige handen geslagen hebben. De Heilige Geest, wel is waar, gebruikte hen slechts als werktuigen; maar dit beneemt niets van de verdiensten die zij zich daarbij ten onze aanzien verworven hebben. Zij waren het, die, naast God, in de zestiende eeuw het Christendom van een volslagen verval gered hebben.

De Hervorming was nu een afgezonderd geheel, een lichaam geworden. Te Worms was het LUTHER alleen, die op de Rijksdag Nee durfde zeggen. Op de Rijksdag van Spiers, werd dat Nee herhaald door vele stemmen; door leken en leraars; door vorsten en onderdanen.

Duitsland en de Hervorming.

In geen land was het bijgeloof zo diep geworteld en de geestelijke heerschappij zo drukkend geweest, als in Duitsland. Het goede volk had in alle geduld en lijdzaamheid de boeien gedragen die men hun van de boorden van de Tiber toeschikte. Maar er sluimerde niettemin in de borst der Duitsers een innerlijke kracht, een leven en een zucht voor vrijheid des geestes, waardoor zij, onder de leiding Gods, geduchte kampioenen stonden te worden in de strijd tegen dwaling en gewetensdwang. Van hen moest de schok uitgaan, die het onwaardige en dwaze mensenwerk, dat de plaats van een Goddelijk Christendom had ingenomen, aan het waggelen zou brengen. Zij moesten dat Christendom van de kanker bevrijden, waardoor het tot op een geraamte was uitgeteerd, en die reeds alle levensgeest scheen weggenomen te hebben. Zij zouden het tot vorige jeugdige kracht terug brengen, en gezondheid en bloei doen wederkeren in het verdorde lichaam.

Nooit dan vergete de Christen, die zich verblijdt Protestant te zijn, wat hij verschuldigd is aan de vorsten van Spiers, en wat LUTHER als Hervormer voor hem gedaan heeft.

VII.

Eenheid nodig onder de Protestanten.

Het protest van Spiers had de verbittering der Pausgezinden zeer doen toenemen. Keizer KAREL maakte zich nu gereed om de eed gestand te doen, die hij te Barcelona gezworen had, en waarbij hij zich onder de verplichting had gelegd, om "een krachtig middel toe te dienen, tot stuiting van de besmettelijke kwaal die over Duitsland gekomen was; en om, op een afdoende wijze, paal en perk te stellen aan de verderfelijke en de Heer JEZUS CHRISTUS honende leringen, die meer en meer veld wonnen." De paus bleef niet achter om op andere Christenvorsten zijn invloed te gebruiken, ten einde zij aan deze kruistocht zouden deelnemen; en de vrede die op de 5de augustus te Kamerijk getekend werd, was voor deze plannen zeer gunstig. De keizer kreeg daardoor de handen geheel vrij, en hij kon nu de ketters met al zijn macht aantasten.

Een en ander maakte ook voorzorgen van de zijde van de Protestanten noodzakelijk.

De Protestantsche staten, die te Spiers reeds de grond tot een evangelisch verbond gelegd hadden, waren overeengekomen om gedeputeerden te zenden naar Rodach. De keurvorst evenwel, gehoor gevende aan de gedurige vermaningen van LUTHER, die steeds herhaalde: "Door rustig te zijn zult gij behouden worden, en in stilheid en vertrouwen zal uw sterkte zijn," had wel zaakgelastigden gezonden, maar deze moesten slechts aanhoren wat de anderen zouden voor te slaan hebben, en mochten omtrent niets stem uitbrengen. Er werd nu wel een tweede bijeenkomst voorgenomen, maar deze heeft nooit plaats gehad. LUTHER dus had het

genoegen dat het geheel naar zijn inzichten uitviel. "CHRISTUS de Heer zal ons uitredding geven, zonder dat wij onze sterkte in mensen zoeken," sprak hij. "Ook zonder de landgraaf, en al was de landgraaf ons tegen, zullen wij van God geholpen worden."

PHILIPPUS van Hessen, die deze tegenstand van LUTHER aan geen andere oorzaak meende te moeten toeschrijven, dan aan diens onwil om met de Zwinglianen in nadere verbinding te komen, wenste, zo mogelijk, een einde te maken aan die voor de belangen van de Hervorming met bevorderlijke stand van zaken.

Moelijkheid om tot eenheid te komen.

En in waarheid, een broederlijke vereniging van al de nieuwe discipelen des Heeren was een hoogst wenselijke zaak. Hoe toch zouden de Protestanten het hoofd kunnen bieden aan de geduchte macht van paus en keizer, zo zij onderling verdeeld waren? - De landgraaf bedoelde zeker, toen hij pogingen wilde aanwenden om de harten en hoofden der Hervormden zo veel doenlijk tot eenheid te brengen, om daardoor later hen onder éne banier te verzamelen. Maar de zaak van CHRISTUS moest niet door de kracht des zwaards zegevieren. Zo zij slechts in de gelove één mochten worden, en in het gebed niet vertraagden, zouden de Protestanten meer dan sterk genoeg zijn, om staande te blijven; ook zonder dat zij de Bijbel met speer of hellebaard zouden behoeven te verwisselen.

Ongelukkigwijze was een zodanige overeenstemming, in denkwijze en in begrippen, uiterst moeilijk te bereiken.

Luther en Zwingli.

Zo had LUTHER in 1519 omtrent het leerstuk van de Avondmaals geschreven, in bewoordingen die in de geest van de zienswijze van de Zwitsers kon uitgelegd worden. "Wanneer ik ten Avondmaal ga," zei hij, "ontvang ik daar een teken dat God mij CHRISTUS' gerechtigheid, en de verzoening door hem aangebracht, wil toerekenen. Dit is de betekenis van het Sacrament des Heilige Avondmaals." Het geschrift van LUTHER, waarin deze woorden voor kwamen, en dat algemeen door Duitsland verspreid en meer dan eens herdrukt werd, had veel bijgedragen om de gemoederen voor de stellingen van ZWINGLI voor te bereiden. Maar LUTHER zelf was verbaasd over de uitwerking van gemelde zijne woorden; en dit gaf aanleiding, dat hij in 1527 de plechtige verklaring liet uitgaan: "Ik betuig voor God en voor alle mensen, dat ik met de Sacramentarissen nooit iets heb gemeen gehad."

En in waarheid, LUTHER was nooit met ZWINGLI van hetzelfde gevoelen geweest, omtrent dit stuk. Hij geloofde in 1519 wel degelijk aan de Transsubstantiatie. Maar hoe sprak hij dan toen van een teken? - Hij kon dat veilig doen, ook bij zijn begrippen; want gelijk ZWINGLI in het brood en de wijn van het Avondmaal slechts tekenen wilde zien, die voorstellingen en herinneringen waren van het lichaam en het bloed des Heeren, zo zag LUTHER daarin werkelijk des Heeren bloed en lichaam, en wel als tekenen van de Goddelijke genade. Beide opvattingen zijn intussen wijd van elkaar verschillende.

Dat het er ver af was, dat in deze ogenblikken een algemene eenheid zo licht had kunnen tot stand gebracht worden, bleek al verder duidelijk uit een en ander dat nu gebeurde.

Een Lutherse waarschuwing.

ZWINGLI gaf in 1527 een werkje uit, waaraan hij de titel gaf van *Vriendschappelijke Uitlegging*, en daarin kwam hij op LUTHER's bewoordingen terug; hoewel op een alleszins zachtzinnige en bedaarde manier, en zonder iets te zeggen dat LUTHER had kunnen krenken. Maar te gelijktijd kwam LUTHER's hartig woord "tegen de Geestdrijvers" in het licht; en daarin gaf hij zijn verontwaardiging lucht, dat dezulken, die hij zijn tegenstanders noemde, durfden spreken van christelijke eenheid en van vrede. "Daar zij zich dus niet ontzien," zei hij, "om tegen alle gezond verstand in, hun begrippen door te drijven, wil ik hun een Lutherse

waarschuwing geven." En nu vervolgde hij aldus: "Weg met zulk een eenheid! Weg met zulke liefde en verdraagzaamheid! Dat behoort thuis in de hel! Indien ik uw vader, uw moeder, uw vrouw en uw kind vermoord had, en dan, met het voornemen om u op gelijke wijze te behandelen, tot u kwam met de woorden: *Laat ons vrede en vriendschap maken!* - welk antwoord zou gij mij geven? Zo en niet anders is het toch in dit geval. De opgewondene hoofden, die van eenheid en vrede dwepen, en die vijanden zijn van CHRISTUS, mijne Heer; van God, de Vader; en van het Christendom, mijn moeder; en die ook mij belagen; die mannen komen niettemin tot mij en zeggen: kom, laat ons vrienden zijn!"

ZWINGLI deed twee tegenschriften verschijnen, gericht "aan de uitstekende MARTYN LUTHER." Daarin echter heerste een koude toon en een stroeve bedaardheid, die veel minder te vergeven waren dan de hevigheid van de Saksische Doctor. "Wij moeten u als een erenvat ontzien en behandelen," zei hij onderanderen, "en dat doen wij gaarne, ondanks uw gebreken." En nu scheen er geen eind te komen aan de schriften en tegenschriften; LUTHER in zijn gewone heftigheid volhardende, en ZWINGLI de koudste bedaardheid volhoudende.

Conferentie in Marburg voorgeslagen.

En deze mannen wilde toch de landgraaf beproeven om tot eenheid te brengen! - Reeds tijdens de Rijksdag te Spiers had het PHILIPPUS van Hessen zeer gehinderd, dat de Roomsgezinden gestadig het verwijt herhaalden: "Gijlieden draagt er roem op, dat gij zoveel eerbied en liefde hebt voor het Woord van God, en toch zijt gij zo onenig onder elkaar," en hij had toen te dien opzichte aan ZWINGLI geschreven. Nu deed hij meer, daar hij een bijeenkomst van de onderscheidene hervormde theologen voorstelde, en wel te Marburg. Zijn uitnodiging daartoe had niet bij allen dezelfde ontvangst. ZWINGLI, die in een onbekrompene geest dacht en zeer broederlijk gezind was, nam deze volvaardig aan. LUTHER daarentegen, die met zulk een plan weinig op had, en die wellicht bij de landgraaf het doel vermoedde, om langs die weg een vereniging tot stand te brengen, waarvan hij eerlang op het oorlogsveld partij zou kunnen trekken, zou er graag van verschoond gebleven zijn.

Zwarigheden.

Het scheen inmiddels dat ZWINGLI'S overkomst grotelijks bemoeilijkt zou worden. Om van Zurich te Marburg te komen, moest hij trekken over het grondgebied van de keizer en van andere vijanden van de Hervorming, en dit was geen lichte zaak. De landgraaf had de gevaren van de reis ook geenszins voorbijgezien; maar hij beloofde een gewapend geleide van Straatsburg tot aan Hessen, en God, meende hij, zou voor het overige op deze tocht ZWINGLI'S leidsman en beschermer zijn. Maar juist deze voorzorgen waren eer geschikt om de Zurichers bevreesd te maken, dan om hen gerust te stellen.

Melanchton en Zwingli.

Ten aanzien van LUTHER en MELANCHTON bestonden bedenkingen van andere aard. Van een van LUTHER'S redenen spraken wij reeds. Maar het was ook zijn bezwaar, zowel als dat van MELANCHTON, "dat het niet goed was, dat de landgraaf in zo nauwe aanraking kwam met de Zwinglianen. Hun dwaalbegrip," zeiden zij, "is van zulk een' aard, dat het voor een' man als de landgraaf zeer gevaarlijk kan worden. Zijn levendig en onrustig gestel maakt, dat afwijkingen van het gewone altijd iets aantrekkelijkst voor hem hebben. En daar de opvatting van ZWINGLI meer voor het verstand dan voor het hart geschikt, en meer op het begrijpen dan op het geloven berekend is; en men in godsdienstzaken datgene wat lichter te bevatten is te gereeder verkiest, naar gelang een man van geleerdheid en die ons vertrouwen bezit het met overreding leraart, en in hoge mate de gave heeft om schriftuurlijke vormen te gebruiken en

zijn zienswijze in bijbeltaal in te kleden, zo beschouwen wij het als zeer bedenkelijk, dat ZWINGLI in nadere betrekking tot de jeugdige landgraaf zou komen."

MELANCHTON kwam op de zonderlinge gedachte dat Rooms en de scheidsrechters moesten zijn, bij de redetwist die voorgenomen werd. "Zo wij niet zorgen dat er onpartijdige beoordelaars zijn," waren zijn woorden, "dan kunnen de Zwinglianen grote kans hebben om in het gelijk gesteld te worden." Derhalve waren Rooms en, volgens MELANCHTON, onpartijdige rechters wanneer over het leerstuk van de werkelijke tegenwoordigheid in het Avondmaal moest gedisputeerd worden! - Maar hij ging nog verder. Hij schreef op de 14de mei aan de keurprins: "Tracht het daarheen te brengen, dat de keurvorst ons geen verlof geeft om naar Marburg te gaan, dan hebben wij een goede verontschuldiging." Maar hierin wilde echter de keurvorst niet komen; en zo zagen de Wittenberger Hervormers zich verplicht, om aan de oproeping van PHILIPPUS van Hessen te voldoen. Evenwel deden zij dat geheel tegen hun wens. Zij lieten dan ook in hun antwoord deze woorden invloeien: "Zo de Zwitsers niet toegeven zal het alles moeite te vergeefs zijn." Ook schreven zij aan de theologen, hun vrienden, die insgelijks een verzoek om op te komen van de landgraaf ontvangen hadden: "Blijft weg zo gij kunt. Uw afwezigheid zal ons zeer te stade komen."

Zwingli's toebereidselen.

ZWINGLI integendeel, die des noods tot aan het einde van de wereld zou hebben willen gaan, deed alle moeite om van de overheid van Zurich de toestemming te verkrijgen voor zijn reis naar Marburg. "Ik ben geheel overtuigd," dus sprak hij tot de leden van de geheime raad, "dat zo wij Godgeleerden maar de gelegenheid hebben mogen om elkaar van aangezicht tot aangezicht te zien, de waarheid voor ons aller ogen in een verhelderd licht zal opgaan." Maar de leden van de raad, die toen juist de eerste religie - vrede gesloten zagen, en die beducht waren voor het uitbarsten van nieuwe vijandelijkheden, weigerden stellig om ZWINGLI uit hun midden te laten vertrekken.

Nu begreep ZWINGLI zelf te moeten handelen. Hij kon niet ontkennen dat zijn tegenwoordigheid belangrijk was, voor het bewaren van de rust in Zurich; maar hij gevoelde daarentegen ook, dat de belangen van geheel de Christenheid hem naar Marburg riepen. Op deze grond dan, nam hij zich voor te vertrekken, ook zonder verlof. Hij ontboezemde, toen hij dit besluit genomen had, deze woorden: "O God! Gij hebt mij nooit verlaten; Gij zult ook thans Uw welbehagen doen en Uw naam zal verheerlijkt worden."

Zwingli gaat op reis.

ZWINGLI maakte zich aanstonds voor de reis gereed, en dacht het geleide van de landgraaf niet af te wachten. RUDOLF COLLIN alleen zou hem vergezellen. Aan de grote en kleine raad schreef hij als volgt: "Ik verlaat u, geëerde heeren, zonder uw toestemming verkregen te hebben; maar dat doe ik geenszins, omdat ik uw gezag niet ten volle zou erkennen. Ik doe het alleen, omdat ik de overtuiging heb, dat gij altijd mijn afreis verhinderen zou, uit te grote bezorgdheid en liefde voor mij."

De reis.

Terwijl hij dit schreef, kwam er een vierde boodschap van de landgraaf, die veel dringender was dan de vorige aanzoeken. De Hervormer zond nu van de vorsten brief met de zijne gelijktijdig aan de burgemeester, en verliet daarop zijn huis, in alle stilte, gedurende de nacht; terwijl hij van zijn voornemen aan niemand van zijn vrienden een woord gezegd had, omdat hij vreesde dat zij hem zou willen terug houden; en voor zijn vijanden had hij het zorgvuldig verborgen gehouden, om hun boze aanslagen te ontgaan. Hij zei zelfs aan zijn vrouw niet waar heen hij ging, om haar niet nodeloos te bedroeven. Nu besteed hij en COLLIN elk een paard, dat zij gehuurd hadden, en daarop sloegen zij met allen spoed de weg naar Bazel in.

De volgende dag verspreidde zich het gerucht dat ZWINGLI weg was, door Zurich, en nu zaten zijn tegenstanders niet stil. "Hij heeft schandelijk de vlucht genomen," riepen zij uit, "hij is met andere slechthoofden voortgegaan." "Toen hij bij Bruck de rivier wilde oversteken," verhaalden anderen, "sloeg de boot om, en hij is verdronken." Nog anderen hielden vol, "dat de duivel zelf gekomen was en hem gehaald had." "Er kwam geen einde aan deze beuzelpraat," zegt BULLINGER.

De raad echter kwam nu dadelijk tot het besluit, om de reis van ZWINGLI goed te keuren. Op de eigen dag van zijn vertrek werd reeds een der raadsleden, ULRICH FUNK benoemd, om hem naar Marburg te vergezellen; en deze vertrok ogenblikkelijk met een bediende en een' busschieter bij zich. Straatsburg en Bazel committeerden insgelijks raadsleden om hun Godgeleerden te vergezellen, daar men het er voor hield, dat in de voorgenomene bijeenkomst ook staatkundige aangelegenheden zouden behandeld worden.

ZWINGLI bereikte Bazel in goede welstand, en scheepte zich aldaar op de 6de september in met OECOLAMPADIUS en onderscheidene andere personen. Na een tocht van dertien uren kwamen zij te Straatsburg aan, waar de beide Hervormers hun intrek namen bij de leraar MATTHEUS ZELL, wiens echtgenoot CATHARINA in persoon alles bezorgde wat voor de gasten nodig was. Zij vervulde de betrekking van keukenmeid en bediende ook aan de tafel, geheel naar de oude Duitse gewoonte. Toen dit alles afgelopen was luisterde zij met grote aandacht naar de belangrijke gesprekken, en wist daaraan nu en dan deel te nemen, op een wijze die haar als een godvrezende en kundige vrouw deed kennen, en haar de hoge achting van de gasten verwierf.

Aankomst in Marburg.

ZWINGLI had, voor hij Straatsburg verliet, gelegenheid, om in het brede met de regering te spreken, over de beste middelen om van de Roomse partij tegenstand te bieden, en ook omtrent de geschikteste organisatie - plannen die van de zijde der Evangelisch - verbondenen zouden kunnen gevolgd worden. Vervolgens de reis voortzettende, mocht hij en zijn vrienden, hun weg nemende langs bijwegen en weinig gebruikte paden, over bergen en door bossen, langs steilten en door dalen, ten laatste, onder het geleide van veertig Hessische ruiters, te Marburg aankomen.

De hervormers in Marburg.

LUTHER was, vergezeld van MELANCHTON, CRUCIGER en JONAS, aan de Hessische grenzen blijven stilhouden, verklarende dat hij geen' stap verder dacht te doen, zonder een' vrijgeleidebrief van de landgraaf bekomen te hebben. Toen hij dit document in handen had, trok hij voort. Te Alsfeld verraste men hem, door onder zijn ramen enige godsdienstige gezangen uit te voeren. Hij kwam te Marburg aan op de 30ste september, daags nadat de Zwitsers daar waren binnen gekomen. Zij hadden hun' intrek in herbergen van de plaats genomen; maar de landgraaf haastte zich, om hun een verblijf op het kasteel aan te bieden, wellicht ook in de hoop daardoor de partijen nader tot elkaar te brengen. PHILIPPUS onthaalde hen op een allezins luisterrijke wijze.

"Zeker," riep de godvruchtige JONAS uit, bij de aanblik van al de luister die hem en zijn vrienden op het kasteel omringde; "zeker, niet om onzentwil, maar om de wille Gods en van CHRISTUS worden wij hier zo vorstelijk behandeld." De eerste dag reeds, na het middagmaal, gingen OECOLAMPADIUS, HEDIO en BUCER aan LUTHER hun groeten brengen, als een bewijs hoe graag zij wilden meewerken, ter bereiking van het goede oogmerk van de landgraaf. Met OECOLAMPADIUS onderhield LUTHER zich op een allezins vriendschappelijke wijze; maar toen hij BUCER zag, met wie hij eenmaal zeer vertrouwd was geweest, maar die nu de zijde van ZWINGLI gekozen had, zei hij, al lachende en BUCER

met de vinger dreigende: "BUCER, gij zijt iemand waarop geen staat te maken is; gij zijt een deugniet."

Verzoek van Carlstadt.

De ongelukkige CARLSTADT, die een voorname oorzaak van al de thans bestaande verschillen geweest was, bevond zich thans in Vriesland, waar hij de geestelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Avondmaal predikte, en verkeerde in zulk een armoedige toestand, dat hij genoodzaakt was geweest zijn' Hebreeuwse bijbel van de hand te doen, om brood te kopen. Hij was dan ook, door beproeving gelouterd, een geheel ander mens geworden; en van de voorgenomen' redetwist gehoord hebbende, schreef hij dienaangaande aan de landgraaf het volgende: "wij behoren, hoe voor het overige onze toestand verschillen, naar de geest tot één lichaam, één gezin, één volk, één geslacht; wij hebben één en dezelfde Zaligmaker in leven en in sterven. Ik dan, die arm en in ballingschap ben, bid uw hoogheid, om de wille van het bloed onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, dat ik in de gelegenheid gesteld moge worden om bij de redetwist te Marburg tegenwoordig te zijn."

Maar hoe konden LUTHER en CARLSTADT weer tegenover elkaar gebracht worden? En, aan de andere kant, op welke voldoende grond kon de ongelukkige CARLSTADT zijn bede ontzegd worden? - De landgraaf geloofde zich het best uit deze moeilijkheid te kunnen redden, door hem aan LUTHER zelf te verwijzen. CARLSTADT verscheen niet.

Voorlopige discussies.

PHILIPPUS van Hessen wenste dat de Godgeleerden onderling een bijeenkomst zouden hebben, alvorens de eigenlijke redetwist plaats had. Het was echter gevaarlijk, zegt een tijdgenoot, om LUTHER en ZWINGLI, die beiden voor hun gevoelens sterke ijveraars waren, reeds vooraf in een' strijd te mengen. Daarom werd met bedachtzaamheid die voorlopige tezamenkomst zo geregeld, dat OECOLAMPADIUS en MELANCHTON, die veel gematigder waren, elk aan een' van de andere Hervormers werden toegevoegd. Op Vrijdag 1 oktober dan, na de afloop van de Godsdienst oefening, werden LUTHER en OECOLAMPADIUS in een afzonderlijk vertrek bijeen gelaten, en ZWINGLI met MELANCHTON in een ander. Zij konden op deze wijze elkaar twee aan twee bestrijden.

Melanchton en Zwingli.

De voornaamste redetwist vond plaats tussen ZWINGLI en MELANCHTON. "Men zegt," sprak MELANCHTON tot ZWINGLI, "dat er onder ulieden zijn die van God spreken gelijk de Joden dat deden, en dus evenals of CHRISTUS niet werkelijk God zou zijn." "Ik denk over de Heilige Drieëenheid gelijk het concilie van Nicea en de geloofsbelijdenis van ATHANASIUS daarvan geleerd hebben," antwoordde ZWINGLI. "Conciliën! Geloofsbelijdenissen!" riep MELANCHTON uit, "wat hebben wij daarmee te doen! Hebt ook gij niet herhaaldelijk betuigd geen ander gezag in aangelegenheden als deze te erkennen, dan de Heilige Schrift alleen?" "Wij hebben nooit de conciliën verworpen," zei de Zwitserse Hervormer, "waar zij uitspraken doen gegrond op het Woord van God. De eerste vier kerkvergaderingen hadden ongetwijfeld een wettig gezag, en geen waar gelovige heeft dat ooit in twijfel getrokken." Deze verklaring van ZWINGLI, die door OECOLAMPADIUS tot ons gekomen is, geeft een denkbeeld van het standpunt van waar de Zwitserse Hervormers uitgingen.

"Maar gij leert," hervatte MELANCHTON, "gelijk THOMAS MUNZER, dat de Heilige Geest geheel vrij en op zichzelf werkt, zonder zich van de Sacramenten of van het Woord van God als hulpmiddelen te bedienen." "De Heilige Geest," zei ZWINGLI, "werkt in ons de rechtvaardiging door het Woord; maar door het Woord wèl gepredikt en verstaan; door de

leven gevende geest des Woords; door het Woord zo als het is Gods wil en wet, uitgedrukt in menselijke taal."

"Maar," vervolgde MELANCHTON, "gij zult mij toch toestemmen dat gij de erfzonde ontkent, en de zonde alleen doet bestaan in werkelijk vergrijp en in sprekende daden, gelijk dat de mening is van de Pelagianen en anderen."

Hier schuilde de grootste moeilijkheid. ZWINGLI antwoordde: "Daar de mens van nature geneigd is zichzelf boven al lief te hebben, in plaats dat hij God met zijn gehele hart beminnen zou, zo is hij hierin buiten allen twijfel zondig." Hij had tevoren meermalen dezelfde mening geuit; en toch was het MELANCHTON zeer aangenaam, die getuigenis ook thans uit zijn mond te mogen vernemen. "Op al deze punten," zei hij daarna, "hebben zij ons toegegeven."

LUTHER had, op gelijke wijze als MELANCHTON met ZWINGLI gedaan had, aan OECOLAMPADIUS een en ander punt van verschil ter opheldering voorgesteld. Voornamelijk hadden zij zich bij de Doop bepaald. LUTHER beklagde zich, dat de Zwitsers niet wilde aannemen dat de Doop op zichzelf voldoende is, om iemand tot een lid van de Kerk te maken. "Het is zo," zei OECOLAMPADIUS, "wij vorderen dat er geloof zij; en dat, zo wij menen, met allen grond. Wie toch kan Christen zijn, die niet waarachtig gelooft in de Heer van de gemeente? Echter wil ik niet beweren, dat de Doop niet in zekere zin een bad van de wedergeboorte zou mogen genoemd worden, want door de Doop wordt toch hij, die tot dus ver niet tot de Kerk behoorde, bij deze ingelijfd."

De vier godgeleerden waren op deze wijze nog in het volle vuur van hun discussie, toen men hen vanwege de landgraaf tot de maaltijd kwam nodigen. Nu braken zij hun belangrijk onderhoud af en begaven zich naar de zaal. Weer allen bijeen zijnde, nam OECOLAMPADIUS een gelegenheid waar, om ZWINGLI in het oor te fluisteren: "Ik ben ten tweedemale in de handen van Dr. ECK gevallen." Hij kon zijn vriend op geen betere wijze in staat gesteld hebben, om te beoordelen hoe de zaken stonden.

Het blijkt niet dat LUTHER en OECOLAMPADIUS na de afloop van het middagmaal hun discussie voortgezet hebben. LUTHER scheen weinig gezind, om door zulke voorlopige besprekingen omtrent een en ander verschilpunt, de ophanden redetwist vooruit te lopen. MELANCHTON en ZWINGLI echter hervatten hun voorbereidend onderhoud. Maar ZWINGLI, bemerkte hebbende dat zijn Wittenbergse tegenstander hem onder het redeneren steeds behendig wist te ontwijken; hem, zo als hij het uitdrukte, als een aal door de vingers gleed, en, gelijk PROTEUS, "allerhande gedaanten wist aan te nemen," besloot om de woorden van MELANCHTON op te schrijven, en hem ook schriftelijk te beantwoorden. Zo schreef dan ZWINGLI nauwkeurig op wat MELANCHTON zei, en stelde vervolgens zijn bedenkingen of ophelderingen die betrekkelijk op het papier, welk schriftelijk antwoord hij dan aan de anderen ter lezing overhandigde. Zij brachten in het geheel zes uren met disputeren door; drie vóór en drie na de middag.

Nu begonnen de onderscheidene theologen zich voor de eigenlijke conferentie meer opzettelijk voor te bereiden.

ZWINGLI verzocht dat de redetwist geheel in het openbaar zou plaats hebben. LUTHER was hier tegen. Men besloot dan dat alleen vorsten, edelen, afgevaardigden en godgeleerden zouden toegelaten worden; weshalve een gehele schaar van belangstellenden, die niet tot een dier klasse konden gerekend worden, en die van Frankfort, uit de Rijnstreken, van Straatsburg, van Bazel en uit andere gedeelten van Zwitserland waren te samen gevloeid, teruggewezen werden. BRENZ zegt dat er tussen de vijftig en zestig toehoorders geweest zijn. ZWINGLI evenwel spreekt slechts van vier en twintig.

De conferentie begint.

Op een kleine schilderachtig gelegene hoogte, waar langs de Lahn kalm en effen heenstroomt, vertoont zich een oud ridderslot aan het oog. Van uit het overziet men de stad Marburg geheel. De schone vallei van de Lahn ligt daar voor de beschouwer als geopend; terwijl de gezichteinder door bergen bepaald wordt, die, schijnbaar, al hoger en hoger zich tot een reusachtige massa op een stapelen, en eindelijk in de wolken zich ganselijk verliezen. Binnen de muren van dit grijze kasteel, en wel in de ridderzaal, moest de conferentie plaats hebben.

Hoc est corpus meum.

Op Zaterdagmorgen, de 2de oktober, had de landgraaf met de tot zijn gevolg behorende heeren in de zaal plaats genomen. Hij had opzettelijk zich zo eenvoudig mogelijk gekleed, zodat niemand die het niet geweten had, hem voor een vorst zou gehouden hebben. Hij wilde de schijn vermijden als of hij de rol van een' KONSTANTIJN ten aanzien van de godsdienst had op zich genomen. Vóór hem stond een tafel, waaraan LUTHER, ZWINGLI, MELANCHTON en OECOLAMPADIUS zich gingen neer zetten. LUTHER begon dadelijk met een stuk krijt op het fluwelen tafelkleed met grote letters enige woorden te schrijven. Aller ogen volgden de beweging van zijn hand, en nu las men weldra: HOC EST CORPUS MEUM. *Dit is mijn lichaam.* LUTHER's oogmerk was, dat hij deze verklaring des Heeren gestadig voor ogen zou hebben, daar deze bij de discussie van zoveel gewicht moest worden. Zijn tegenstanders mochten daaruit tevens opmerken, dat hij op dit punt niet licht toegeven zou.

Achter deze vier godgeleerden waren hun vriende gezeten, HEDIO, STURM, FUNK, FREIJ, EBERHARD, THAN, JONAS, CRUCIGER en meer anderen. JONAS wierp een' vorsende blik op de Zwitsers, en zei van hen: "ZWINGLI ziet er vrij boers en verwaand uit. Zo hij in de studie vorderingen heeft kunnen maken, is het wel geweest in spijt van MINERVA en de Muzen. In OECOLAMPADIUS vertoont zich goedhartigheid en zachtzinnigheid. HEDIO heeft het voorkomen van een' vrijmoedige maar toch minzame man. BUCER eindelijk houd ik voor een' slimme vos, die zich uitnemend wel als een gewichtig en kundig man weet voor te doen." Voor zoverre JONAS hier wellicht enkelen verkeerd of te hard beoordeelde, ondergingen zij slechts het lot, dat dikwijls de meer gematigden, althans meer op de achtergrond staanden van een partij treft. Dezulken ontmoeten meermalen hardere bejegening dan de mannen, in wier gevolg zij nederig achter aan komen.

Voor hem die de hier bijeenverzamelde geleerde als onpartijdig beschouwer had kunnen gadeslaan, zou dat een inderdaad zeer belangrijke aanblik geweest zijn. Daar waren nu aan één tafel gezeten de mannen die in Saksen, aan de Rijn of in de Zwitserse bergen moedig waren voorgegaan, in het tot stand brengen van de merkwaardigste omwenteling die ooit plaats vond. Zij, die om zo te spreken, de vertegenwoordigers waren van de Christenheid, sinds deze begonnen had zich aan de regering van de paus van Rome te onttrekken; de mannen in wier handen het zedelijk welzijn van duizende hunner tijdgenoten, en van latere geslachten zelfs, in deze ogenblikken berustte; die mannen in de hoofdbedoeling één, maar toch in enkele bijzonderheden verschillende, waren nu dáár, om te beproeven, of het mogelijk zou wezen dat verschil, zo niet geheel dan toch grotendeels, te doen verdwijnen. Geen wonder dat men van alle zijden met hopen en vrezende, de uitkomst van deze conferentie verbeidde, en dat velen deze in hun gebeden gedachtig waren.

Cordus.

Met de volgende woorden drukte CORDUS de belangstellende gevoelens van die velen uit: "Gij wakkere geloofshelden! diepzinnige LUTHER, zachtmoedige OECOLAMPADIUS, onbekrompene ZWINGLI, godvruchtige SNEPF, welsprekende MELANCHTON, moedige BUCER, oprechte HEDIO, uitmuntende OSLANDER, dappere BRENZ, innemende JONAS,

vurige CRATON, voortreffelijke MAENUS, grote DIONYSIUS, en gij waarde MYCONIUS, - gij allen, die door vorst PHILIPPUS, die zo edel als dapper is, zijn te samen geroepen om de uiteenlopende meningen, kon het zijn, tot eenheid te brengen, en de weg der waarheid meer bepaald af te bakenen: bedenk in deze gewichtige ogenblikken, dat de Kerk in verwachting op u nederziet, en dat de gelovigen u bidden, om de wille van het bloed des Heeren JEZUS CHRISTUS, dat gij de heilige belangen die u hier worden aanvertrouwd, op een wijze zult behandelen en in het licht stellen, dat de wereld in de uitkomst een werk moge zien, dat door de Heilige Geest bestuurd en gewrocht geworden is ."

Luther's eerste woord.

Toen de kanselier FEIGE met een woord de vergadering geopend en in des landgraafs naam herinnerd had, dat het doel van de tegenwoordige bijeenkomst was, het bereiken van een gewenste eenheid in leerbegrippen, nam LUTHER aanstonds het woord op. "Ik verklaar," sprak hij, "dat ik van mijn tegenstanders verschil, met betrekking tot het leerstuk van 's Heeren Avondmaal, en dat ik bij mijn mening daaromtrent denk te volharden. CHRISTUS heeft gezegd: *Dit is mijn lichaam*. Laat nu wie maar wil mij bewijzen, dat een lichaam geen lichaam is. Ik verwerp bij een onderzoek als dit alle redenering, alle menselijke wijsheid en spitsvindigheid. In de Godsdienst komt geen wiskunde te pas. Wij hebben Gods Woord, en wij moeten aannemen en geloven, wat ons in dat Woord geleerd wordt."

"Gij kunt toch niet ontkennen," zei nu OECOLAMPADIUS, "dat er figuurlijke spreekwijzen in de Bijbel voorkomen; bijvoorbeeld JOHANNES is ELIAS; *de steenrots was CHRISTUS; Ik ben de ware wijnstok*. De uitdrukking *Dit is mijn lichaam*, is ongetwijfeld een figuurlijk gezegde van gelijke aard." LUTHER nu stemde wel toe, dat er enige figuurlijke spreekwijzen in de Bijbel aangetroffen worden, maar hij ontkende dat de woorden *Dit is mijn lichaam* als zodanig mochten aangemerkt worden.

Intussen zien toch alle verenigingen van Christenen, welke onderscheidende naam zij ook dragen, in deze woorden een diepere betekenis dan een letterlijke opvatting kan geven. De Rooms en leren, dat de woorden *Dit is mijn lichaam* niet slechts te kennen geven, "mijn lichaam," maar ook "mijn bloed," "mijn ziel," en zelfs "mijn Godheid," en "de gehele CHRISTUS." Deze woorden zijn dus, volgens Rome, een *synekdoche*, dat is een figuur waarbij een gedeelte voor het geheel genomen wordt. Bij de opvatting van de Luthers en is niet minder die figuur aanwezig. Hetzij men dan hier aan een' *synekdoche*, als boven, een' *metapher* (overdrachtige spreekwijze) of aan *metonymie* (ene woordverwisseling) denk: de woorden bekomen in ieder geval een figuurlijke beduidenis.

Discussies.

OECOLAMPADIUS trachtte zijn gevoel en met bewijzen te staven, en bediende zich daartoe van de volgende sluitrede (*sylogismus*):

"Wat CHRISTUS verwierp in het zesde hoofdstuk van JOHANNES Evangelie, kon Hij niet goedkeuren en leren bij de instelling van het Avondmaal." "CHRISTUS nu zei, volgens het verhaal van JOHANNES, te Kapernaum: *De Geest is het, die levend maakt; het vlees is niet nut*; en hiermee wilde Hij een einde maken, aan de bedenkingen en murmuringen, die ontstaan waren dáárover, dat hij gezegd had: *Die mijn vlees eet, en mijn bloed drinkt, die heeft het eeuwige leven*; en: *Mijn vlees is waarlijk spijs, en mijn bloed is waarlijk drank*. Hij weersprak derhalve hier op het duidelijkst de opvatting, dat Hij bedoeld zou hebben op een *werkelijk* eten van zijn lichaam en drinken van zijn bloed.

"Met geen mogelijkheid dus, kunnen de woorden: *Dit is mijn lichaam*, die Hij bij de instelling van het Avondmaal bezigde, een andere dan geestelijke beduidenis hebben."

LUTHER. "Ik neem niet aan, dat de Heer, in de aangehaalde plaats, het denkbeeld van zijn lichaam te eten en zijn bloed te drinken geheel heeft willen wegnemen. Hij zal alleen bedoeld hebben, het grof zinnelijk begrip tegen te gaan, dat de mannen van Kapernaum hier uit zijn woorden hadden opgevat, en waardoor zij dachten aan het eten van CHRISTUS lichaam, gelijk zij dat deden ten aanzien van ossen, of andere dieren." OECOLAMPADIUS. "Het is in allen gevallen niet geraden, om aan een *stoffelijke* opvatting de voorkeur te geven, boven een uitlegging in een' *geestelijke* zin."

LUTHER. "Het komt er alleen op aan wat meer overeenstemt met de wil van God. Zijn bevel geeft geest en leven aan de dode stof. Al is het dat wij, uit innerlijke gehoorzaamheid aan 's Heeren wil, om zo te spreken een' strohalm van de grond oprapen, zo hebben wij een goed en geestelijk werk verricht. Wij moeten alleen in aanmerking nemen dat het God is die spreekt, en wij mogen ons niet vermeten om te gaan wegen en beoordelen wat het is dat gesproken wordt. Waar God spreekt, betaamt het ons nietige aardwormen te horen en eerbiedig te zwijgen. Waar God gebiedt, moet de gehele wereld gereed zijn om te gehoorzamen. Wij hebben geen voorkeuze te geven aan een uitlegging, die meer in onze bevattings vallen, of die in onze ogen aannemelijker wezen zou. Wij moeten het Woord van God aannemen gelijk het is, en in onderwerping en in ootmoed des harten, de stem vernemen die daaruit spreekt."

OECOLAMPADIUS. "Maar daar wij nu het eten in de geestelijke zin vermenen te moeten en te kunnen verstaan: waarom zouden wij daarvoor een andere, niet geestelijke, opvatting in de plaats stellen?" LUTHER. "Ik herhaal het, dat wij niet moeten onderzoeken wat naar menselijke bevattings aannemelijker zou kunnen zijn, maar dat wij de woorden moeten opvatten en aannemen, gelijk zij daar staan: *Eet, dit is mijn lichaam.*

Deze woorden zijn duidelijk genoeg. Wij moeten maar doen wat zij zeggen, en anders niet. Zo God mij bevelen wilde anders oneetbare, ja de walgelijkste dingen te eten, zo zou ik het doen, en mij verzekerd houden dat ik wèl deed."

Hier nam ZWINGLI deel aan het gesprek. "De Schrift moet uit de Schrift verklaard worden," zei hij. "Ik kan niet toestemmen, dat de Heer, toen Hij in Kapernaum sprak van het eten van Zijn lichaam en het drinken van Zijn bloed, een ander eten of drinken kan bedoeld hebben, dan later bij de instelling van het Avondmaal. JEZUS nu zei in het eerste geval (Joh. 6.63) dat het vlees niet nut was, en zou hij dan in het Avondmaal ons iets hebben willen te eten geven *dat niet nut was?* - Ik houd overigens het denkbeeld, dat ik heb horen opperen, om oneetbare of walgelijke dingen te eten, voor zeer onvoegzaam. Naar mijn gevoel behoeven wij hier in geen deel onze toevlucht te nemen, tot iets dat te zeer in het buitengewone of wonderbare zou vallen. Het is met de taal van JEZUS CHRISTUS geheel anders, dan met de orakeltaal van de oude Heidenen. Zijn Woord is klaar om te verstaan, terwijl de orakels van de ouden bij al derzelve beuzelachtigheid diepzinnig en duister waren."

LUTHER. "Wanneer CHRISTUS zegt dat het vlees niet nut, dan meent Hij daarmee niet Zijn eigen vlees, maar het onze."

ZWINGLI. "De ziel kan wel geestelijk, maar niet lichamelijk voedsel ontvangen."

LUTHER. "Wij eten ook slechts met de mond. Onze ziel zelf eet niet."

ZWINGLI. "Dan moet CHRISTUS lichaam ook een lichamelijk en niet een geestelijk voedsel zijn."

LUTHER. "Gij beproeft, geloof ik, om mij te verstrikken."

ZWINGLI. "Volstrekt niet. Slechts wilde ik u doen zien, dat gij geheel tegenstrijdige dingen wilt aangenomen hebben."

LUTHER. "Ik verklaar dat wat voor dingen ook God mij te eten gaf, ik deze zonder onderscheid heel wel geestelijk zou kunnen eten. In het Avondmaal ontvangt wel in de eerste plaats de mond CHRISTUS lichaam, maar de ziel niet minder door de kracht des geloofs."

Nu bracht ZWINGLI een aantal schriftuurplaatsen bij, die pleiten konden voor zijn mening, dat daar JEZUS op de een plaats zegt, dat het vlees niet nut, Hij op geen andere, en dus ook niet bij de inzetting van het Avondmaal, in een' verschillende geest kan gesproken hebben.

Lambert.

De aanwezigen hadden tot hiertoe met klimmende belangstelling toegeluisterd. Onder de professoren van Marburg was ook LAMBERT tegenwoordig. Hij liet een grote ontroering blijken. Hij was aanvankelijk van de mening van LUTHER geweest, doch naderhand gaan twifelen. Toen hij zich naar de conferentie begaf zei hij: "Ik wens bij deze gelegenheid aan een blad wit papier gelijk te zijn, waarop Gods vinger de waarheid moge schrijven." Hij had ZWINGLI en OECOLAMPADIUS nog niet lang horen spreken of hij riep uit: "Ja waarlijk, de Geest is het die levend maakt." Toen nu de Wittenbergers deze zijne verandering van denkwijze bespeurden, zeiden zij er van, onder een medelijdend schouderophalen: "Dat is Franse veranderlijkheid." "Wat," gaf LAMBERT ten antwoord, "was dan de apostel PAULUS ook van veranderlijkheid te beschuldigen, toen hij ophield een farizeër te zijn? En wij allen, waren wij dan minder veranderlijk, toen wij ons losmaakten van de dwalingen van de Roomse kerk?" LUTHER bleef inmiddels onverzettelijk bij zijn gevoelen. "*Dit is mijn lichaam,*" herhaalde hij, terwijl hij met de vinger wees op de woorden die hij geschreven voor zich had. "*Dit is mijn lichaam.* De duivel zelf zou niet in staat zijn mij op dit punt te doen wankelen. Die wil trachten om een zaak gelijk deze begrijpelijk en voor ons verstand bevattelijk te maken, met die is het geloven uit."

Luther en Zwingli.

"Maar doctor," voegde ZWINGLI hem toe, "in JOHANNES lezen wij toch een verklaring omtrent het eten van CHRISTUS lichaam; gij moogt daarom wel ophouden met steeds uw' oude zang te herhalen." "Gij veroorlooft u uitdrukkingen die hier niet te pas komen," antwoordde LUTHER. Op hun beurt echter noemde de Wittenbergers de dikwijls als bewijsgrond herhaalde woorden van ZWINGLI zijn "oudo zang." Maar ZWINGLI vervolgde niet te min zeer bedaard: "Ik vraag u doctor, of CHRISTUS in het zesde hoofddeel van JOHANNES wel iets anders bedoelde, dan een door voorbeelden opgehelderd antwoord te geven op de vragen die hem gedaan werden?"

LUTHER. "Mijnheer ZWINGLI, gij vervalt in een' toon die te meesterachtig is om tot mijn overtuiging te kunnen dienen. De plaats waarvan gij spreekt, is geheel vreemd aan onze kwestie."

ZWINGLI, enigszins driftig: "Vergeef mij, doctor, die aanhaling is van het grootste gewicht hier. Die plaats breekt u de hals."

LUTHER. "Nog zo schielijk niet! Buitendien gij zijt in Hessen en niet in Zwitserland. Bij ons breekt men elkaar zo licht de hals niet."

Hierop wendde LUTHER zich tot zijn vrienden, en beklaagde zich hogelijk over ZWINGLI, evenals of deze inderdaad eraan gedacht had om hem leed te doen. "Hij bezigt uitdrukkingen die beter in de mond van een' ruwe soldaat zouden voegen," zei hij. LUTHER scheen Zich dus niet te herinneren, dat hij vroeger ook wel eens harde bewoordingen gebruikt had.

ZWINGLI hernam: "In Zwitserland wordt recht en wet even goed gehandhaafd als hier, en daar wordt, evenmin als hier te lande, iemand ongestraft beledigd. Maar ik heb met die uitdrukking alleen willen te kennen geven, dat uw zaak niet verder te verdedigen valt."

Er was nu een ogenblik van stilte en van algemene ontroering. De min zachte woorden van de Zwitser hadden de stijfhoofdige Sakser niet overtuigd maar verbitterd. De landgraaf vreesde reeds dat hierdoor zijn poging om de partijen nader tot elkaar te brengen, mislukken en zelfs een geheel tegenovergestelde uitwerking hebben zou. Hij haastte zich daarom om tussenbeide te komen, en zijn goedkeuring te kennen gevende over de opheldering die ZWINGLI gegeven

had, zei hij tot LUTHER: "Doctor, gij hebt waarlijk ongelijk met u dat woord zo zeer aan te trekken. Er bestond hier geen de minste bedoeling, om u iets onaangenaams te zeggen." Maar het was vruchteloos. Men kon de driftige man niet tot bedaren brengen. De landgraaf zag dan ook het nutteloze van alle verdere poging, op dat ogenblik, in, en verzocht de heeren hem naar de eetzaal te volgen. Na afloop van het middagmaal werd de redetwist hervat.

"Ik geloof dat CHRISTUS lichaam in de Hemel is," zei LUTHER, "maar ik geloof evenzeer dat het aanwezig is in het Avondmaal. Ik vraag niet of dat tegennatuurlijk is, zo het maar dōst is wat geloofd moet worden. CHRISTUS is in het sacrament van het Avondmaal, gelijk hij geboren werd uit de maagd MARIA."

Discussies.

OECOLAMPADIUS bracht hier het gezegde van de apostel PAULUS bij: "Wij kennen CHRISTUS niet naar het vlees." 2 Cor. 5.16.

LUTHER. "*Naar het vlees* wil hier zeggen naar onze eigen vleselijke natuur."

OECOLAMPADIUS. "Gij wilt niet toestemmen dat er een *metapher* (*overdrachtige spreekwijze*) is in de woorden: *Dit is mijn lichaam*, en gij erkent niet te min een *synekdoche* (figuur, waarbij een gedeelte voor het geheel wordt genomen)."

LUTHER. "Er bestaat ook een groot onderscheid tussen het een en het andere. - Wanneer ik iemand hoor zeggen, dat hij een fles gaat drinken, dan weet ik dat hij het vocht bedoelt dat zich in die fles bevindt. Het lichaam van CHRISTUS is in het brood, gelijk een degen in de schede, of gelijk de Heilige Geest in de duif." Nu traden OSIANDER, van Neurenburg, AGRICOLA, van Augsburg, en BRENZ, van Halle, in Zwaben, auteur van het bekende Syngramme, binnen. Zij hadden te gelijk met de anderen een uitnodiging van de landgraaf ontvangen. Maar BRENZ, aan wie LUTHER de wens had te kennen gegeven dat hij wegblijven zou, en die dientengevolge een' tijd lang gewiefeld had, was daardoor ongetwijfeld ook de oorzaak geweest van de latere aankomst van zijn vrienden. Zij werden dicht bij LUTHER en MELANCHTON geplaatst. "Luistert of spreekt mee naar gij zult dienstig oordelen," werd tot hen gezegd. Zij bewaarden evenwel voortdurend het stilzwijgen. "Wij allen," zei MELANCHTON, "vervulde de rol van toehoorders. LUTHER alleen sprak." Men zette de redetwist voort.

Een ZWINGLI zag dat uitlegkunde (exegese) tot LUTHER's overtuiging niet voldoende was, nam hij ook leerstellige godgeleerdheid ja natuurlijke wijsbegeerte te baat.

"Ik bestrijd u," sprak hij, "met ons geloofsartikel: *Ascendit in coelum* - is opgevaren ten Hemel. Zo CHRISTUS lichaam in de Hemel is, hoe kan hij dan tevens in het brood zijn? - De Bijbel leert ons ook, dat Hij in alles de broederen gelijk geworden is (Heb 2.17). Hij kan naar het lichaam niet op verschillende plaatsen te gelijk aanwezig zijn."

LUTHER. "Dergelijke redeneringen acht ik niet veel beter, dan dat iemand zou willen bewijzen dat JEZUS CHRISTUS een vrouw gehad heeft; dat Hij zwarte ogen had, en dat Hij in ons goede Duitsland geleefd zou hebben. Ik hecht zeer weinig aan dergelijke spitsvindigheden."

"Ik heb volstrekt geen ander oogmerk gehad, dan om tegen u een Apostolisch gezegde te doen gelden," hervatte ZWINGLI. "Zo herinner ik u ook wat PAULUS schrijft aan de Filippensen, *morfhn doulou labwn*." "De gestaltenis eens dienstknechts aangenomen hebbende." (Filip. 2.7.)

LUTHER, hem in de rede vallende: "Doe uw aanhalingen in het Latijn of in het Duits, maar liefst niet in het Grieks."

ZWINGLI. (In het Latijn): "Vergeef mij; ik heb nu twaalf jaar lang geen ander dan een Grieks Testament gebruikt." Toen de bedoelde plaats in het verband voorlezende, trok hij daaruit, als pleitende voor zijn gevoelen, de gevolgtrekking, dat CHRISTUS mensheid van gelijke natuur zijnde als de onze, Hij lichamelijk niet dan plaatselijk ergens aanwezig kon zijn. LUTHER

riep nu uit, terwijl hij met de vinger wees op de woorden die vóór hem geschreven stonden: "Mijne goede heeren, daar onze Heere JEZUS CHRISTUS gezegd heeft *Hoc est corpus meum* zo geloof ik dat Zijn lichaam werkelijk dáár is."

Hier geraakten allen in beweging. ZWINGLI sprong van zijn zitplaats op, vloog naar LUTHER toe, en riep uit, terwijl hij op de tafel sloeg: "Gij beweert dan, doctor, dat CHRISTUS lichaam plaatselijk in het Avondmaal aanwezig is; want gij houdt staande dat het waarlijk dáár is; *dáár - dáár - dáár*. Nu daar is een bijwoord van plaats. CHRISTUS lichaam is derhalve volgens u van zulk een natuur, dat het plaatselijk ergens tegenwoordig is. Zo het ergens plaatselijk aanwezig is, dan is dat gewis in de Hemel; waaruit volgt, dat het dan niet ook in het brood kan tegenwoordig zijn." LUTHER. "Ik herhaal nogmaals, dat ik hier volstrekt van geen wiskunde weten wil. Zodra de consecratie over het brood is uitgesproken, is het lichaam dáár, hoe slecht en boos ook de leraar zij welke de consecratie deed."

ZWINGLI. "Zo doende valt gij geheel in de geest van het Pausdom."

LUTHER. "De leraar is hier slechts werktuig, die blotelijk de instelling des Heeren volgt, zo als die gegeven werd, en zonder dat daarbij enige verdiensten of enige verrichting des leraars in aanmerking komen, of aan de zaak iets toebrengen kunnen. Ten aanzien van CHRISTUS lichaam kan ik het denkbeeld niet verdragen, dat het aan een bepaalde plaats zou zijn. Daarvan wil ik niet horen."

ZWINGLI. "Maar moeten wij dan altijd spreken en ons uitdrukken zo als *gij* wilt?"

De landgraaf oordeelde het hoog tijd te zijn om hier de woordenstrijd af te breken, tot aan de volgende dag, Zondag de 3de oktober.

Zeker zou men de Zondag liever niet op deze wijze doorgebracht hebben; maar de conferentie moest zo spoedig mogelijk aflopen, omdat er in die ogenblikken een kwaadaardige ziekte in Marburg uitbrak.

LUTHER vatte de draad des twistgespreks weer op, met de woorden: "Als ik zeg te geloven dat het lichaam van CHRISTUS in het sacrament van de Avondmaals aanwezig is, dan bedoel ik daarmee geenszins een eigenlijke plaatselijke tegenwoordigheid."

ZWINGLI. "Maar dan is het lichaam er ook in het geheel niet."

LUTHER. "De Sophisten beweren dat een lichaam zeer wel aan onderscheidene plaatsen te gelijk aanwezig kan zijn. Het heelal is een lichaam, en toch kunnen wij er niet van zeggen, dat het zich aan een bepaalde plaats bevindt."

ZWINGLI. "Gaat gij u op de Sophisten beroepen doctor? - Gij zij waarlijk op de weg om naar de vleespotten van Egypte weer te keren. Wat gij bewijzen wilt met uw heelal: ik geloof niet dat gij met zulke gronden bij enig verstandig mens veel zult uitwerken." Nu riep ZWINGLI die, bij wat LUTHER ook aanvoeren mocht, steeds zijn antwoord gereed had, en die hem nu op uitlegkundige en wijsgerige gronden had bestreden, - een' nieuwe bondgenoot te hulp, en wel het getuigenis van kerkvaders.

Het getuigenis van de kerkvaders.

"Hoor," sprak hij, "wat FULGENTIUS, bisschop van Ruspa, in Numidië, in de vijfde eeuw zei, tegen TRASAMOND, de koning van de Vandalen: "Gods Zoon nam de menselijke natuur aan, maar verloor daarom Zijn goddelijke natuur in genendele. Als mens werd hij uit een vrouw geboren, maar naar Zijn Godheid is Hij van eeuwigheid.

Voor zoverre Hij als een mens ter wereld kwam, is Hij waarlijk mens, en bijgevolg slechts aan een plaats aanwezig; maar Hij is ook God, en als zodanig overal tegenwoordig. Naar Zijn mensheid was Hij niet in de Hemel zolang Hij op Aarde was, en toen Hij opvoer ten Hemel verliet Hij als mens de Aarde; maar naar Zijn goddelijke natuur bleef Hij in de Hemel, ook toen Hij de menselijke natuur had aangenomen, terwijl Hij naar Zijn Godheid de Aarde niet verlaten heeft, toen Hij ten Hemel is opgevaren."

LUTHER echter bleef steeds herhalen: "Er staat geschreven: *Dit is mijn lichaam.*"

Augustinus.

ZWINGLI werd hierover ongeduldig. "Het schijnt, doctor," zei hij, "dat wij niet veel verder komen zullen. Zo zou even goed iemand de woorden des Zaligmakers letterlijk kunnen opvatten, die Hij, aan het kruis, tot Zijn moeder richtte, terwijl Hij op JOHANNES doelde; de woorden: Vrouw! zie, uw zoon. Indien zo iemand stijf en sterk aan de letter wilde blijven hangen, was elke poging om hem tot ander inzien te brengen vergeefs. Hij zou steeds volhouden dat JEZUS gezegd heeft: *Ecce filius tuus*, zie, uw zoon. Maar hoor nu ook het getuigenis van de grote AUGUSTINUS. "Wij moeten niet denken," zegt hij, "dat CHRISTUS naar zijn mensheid overal tegenwoordig is. Dit te menen was een dwaling. CHRISTUS is aan alle plaatsen, als God; maar naar het lichaam kan Hij in de Hemel slechts plaatselijk aanwezig zijn."

"AUGUSTINUS spreekt hier niet met opzicht tot het Avondmaal," hernam LUTHER. "CHRISTUS lichaam is in het sacrament van het Avondmaal aanwezig, maar niet plaatselijk." OECOLAMPADIUS trachtte dit herhaald gezegde van LUTHER als een wapen tegen hem aan te wenden. "Als het lichaam van CHRISTUS niet werkelijk en plaatselijk aanwezig is in het Avondmaal, zo is het op geen andere wijze daarin tegenwoordig. Ieder weet toch, dat het hoofdkenmerk van een lichaam juist daarin gelegen is, dat het bepaaldelijk aanwezig is op éne plaats."

Hiermee nam de discussie voor 's morgens een einde. OECOLAMPADIUS dacht nog nader na over de steeds herhaalde woorden van LUTHER, en hij geloofde, dat daarin, wel bezien, toch wel grond konden gevonden worden voor een toenadering der partijen. "De doctor heeft gezegd, dat CHRISTUS lichaam in het sacrament van het Avondmaal aanwezig is, zonder dat hij daarbij gedacht wil hebben aan een plaatselijke tegenwoordigheid," zei OECOLAMPADIUS, toen de discussie 's middags hervat was; "onderzoeken wij dan op hoedanige andere wijze die tegenwoordigheid te verklaren zij."

"Gij zult mij geen' stap verder brengen," hernam LUTHER, die begreep wat men bedoelde. "Gijlieden moogt al FULGENTIUS en AUGUSTINUS op uw zijde hebben; al de overige kerkvaders zijn van onze mening."

OECOLAMPADIUS, die in de ogen van de Wittenbergers bijzonder punctueel was, zei nu: "Noem ons die vaders. Wij willen zien of zij zo zeer tegen ons zijn."

Hevigheid van Luther.

"Hun namen zullen niet genoemd worden," hervatte LUTHER. "De woorden die gij van AUGUSTINUS hebt bijgebracht, schreef hij toen hij nog zeer jong was; en hij is buitendien geen helder uitlegger." Dit zeggende keerde hij op zijn eigen terrein terug, dat hij ongaarne ook maar voor een ogenblik verliet. Hij vergenoegde zich nu echter niet meer met op de woorden *Hoc est corpus meum* met de vinger te wijzen, maar hij rukte thans met drift het fluwelen kleed, waarop die woorden geschreven stonden, van de tafel, hield het omhoog, en het dicht voor de ogen van ZWINGLI en OECOLAMPADIUS brengende, riep hij uit: "Ziet hier! Dit is onze tekst; gij hebt tegen denzelve nog niets kunnen inbrengen wat ons overtuigen kon. Gij zou verdere pogingen wel kunnen sparen."

"In dat geval," zei OECOLAMPADIUS, "kunnen wij de discussie wel eindigen. Ik wil echter vooraf nog aanmerken, dat als wij de kerkvaders tot staving van onze opvatting bijbrachten, wij daarmee voldoende bewezen hebben dat wij geen nieuwigheden zoeken in te voeren, wat ook eigenlijk met die aanhaling ons oogmerk was; meer dan om, door hun gezag, ons gevoelen kracht bij te zetten." Dit was ongetwijfeld een zeer juist gebruik gemaakt van de kerkvaders.

Het was nu geheel nutteloos geworden, om de conferentie nog langer te doen duren. "LUTHER, die onbuigzaam en driftig van aard was," zegt SECKENDORF, "wilde dat de Zwitsers zijn gevoelens geheel zouden aannemen."

De kanselier, die met schrik de ongunstige afloop van de tezamenkomst voorzag, deed een poging om de partijen te bewegen dat zij zich toch met elkaar verstaan zouden. "Ik weet daartoe maar een middel," zei LUTHER tot hem, "en dat is eenvoudig dáárin gelegen, dat onze tegenstanders hun stelling opgeven." "Dat kunnen wij niet," hernamen de Zwitsers. "Goed" hervatte LUTHER, "dan oordele God tussen u en ons, en dan zullen wij bidden dat Hij u tot beter inzicht brengen moge." "Wij zullen hetzelfde doen," antwoordde OECOLAMPADIUS.

Terwijl dit voorviel was ZWINGLI stil, in zichzelf gekeerd en zichtbaar ontroerd. De levendigheid van zijn aandoeningen, die gedurende de conferentie herhaaldelijk gebleken was, had nu een geheel bijzondere uitwerking op hem. Hij barstte in aller tegenwoordigheid in een vloed van tranen uit.

Einde van de conferentie.

Dus was dan nu de conferentie geëindigd. Daar wij gezien hebben, op welk een wijze deze plaats had, en dat nu en dan wel eens harde woorden gebezigd werden, moet het ons temeer in het oog vallen, dat sommige berichtgevers het willen doen voorkomen als ware alles zo bedaard en in de liefde toegegaan. "Met uitzondering van een paar minder zachte uitdrukkingen," zegt een ooggetuige, "liep alles zeer goed af, en werd er wederzijds op een bedaarde en zachtzinnige wijze gesproken. Men hoorde hen gedurende de redetwist elkaar steeds aanspreken als: Mijnheer, mijn vriend, mijn waarde, of met dergelijke namen. Er was geen twist of partijzucht onder hen. Men had kunnen menen dat LUTHER en ZWINGLI broeders waren, in plaats van tegen elkaar overstaande partijen." Dit is het getuigenis van BRENZ. Maar klaarblijkelijk heeft hij getracht het voorgevallene te verbloemen. Althans JONAS, die ook een ooggetuige geweest is, noemt de conferentie "een hete strijd."

De besmettelijke ziekte die in Marburg heerste, sleepte een aantal slachtoffers ten grave, en vervulde de gemoederen met verlangend om de stad te verlaten. "Heeren," merkte de landgraaf aan, "gij kunt zo niet scheiden." Hij wilde de theologen eerst nog gelegenheid geven, om enige ogenblikken in elkaars gezelschap door te brengen, zonder dat zij zouden nodig hebben zo bepaaldelijk over godgeleerde onderwerpen te spreken. Hij nodigde hen dan aan zijn tafel. Het was Zondagavond.

Aanmerkingen over de conferentie.

PHILIPPUS van Hessen had aan allen steeds gelijke onderscheiding betoond, zonder omtrent iemand enige partijdigheid te laten blijken. "Mij dunkt het is beter zich aan de woorden van JEZUS zelf te houden, dan zich door te fijn uitgesponnen redeneringen van mensen te laten meeslepen," had hij gezegd, volgens JONAS; ZWINGLI echter hield zich overtuigd dat de vorst geheel zijn inzichten deelde, maar dat hij daarvoor nog niet uitkomen wilde, om sommigen niet te grieven. LUTHER, van zijn kant, voelde dat hij, zich op de kerkvaders beroepende, verplicht was ten minste enkele van hun aan de landgraaf te noemen, ten einde deze niet mocht geloven, dat hij te deze aanzien met ijdele woorden geschermd had. Hij overhandigde dan een papier aan PHILIPPUS, waarop onderscheidene plaatsen voorkwamen, getrokken uit HILARIUS, CHRYSOSTOMUS, CYPRIANUS, IRENAEUS en AMBROSIUS, en waarmee hij geloofde zijn gevoelens te kunnen staven.

De landgraaf wil bemiddelen.

Intussen naderde het uur van scheiden, en er was nog geen stap gevorderd, ter bereiking der verbroedering, die de landgraaf zo hartelijk wenste, en "waarvoor hij zozeer werkte," gelijk

LUTHER aan zijn vrouw schreef. Hij deed de godgeleerde heeren, de een na de anderen, bij zich komen in zijn bijzonder vertrek, en hield met verzoeken, waarschuwen, vermanen, in een woord met allen mogelijke aandrang bij hen aan, om zich toch aan een te sluiten. "Bedenk," zei hij, "dat het volstrekt gevorderd wordt, voor het algemeen welzijn der Kerk, dat er broederlijke liefde en eendracht zij, en dat verdeeldheid het grootste kwaad is dat de Kerk kan treffen." Inderdaad, een veldheer kan niet beter en met meer kracht van overreding tot zijne generaals spreken, wanneer hij hen vóór het aangaan van een' slag tezamen geroepen heeft, en hen aanspoort om, elk in de zijne, mee te werken om de overwinning te verzekeren.

De laatste samenkomst.

Er had nu een laatste algemene bijeenkomst plaats, die onder de toenmalige omstandigheden, hoogst merkwaardig was. LUTHER en ZWINGLI, of wat hetzelfde was, Saksen en Zwitserland waren hier nu voor het laatst bijeen. De vreselijke ziekte, die niemand scheen te zullen sparen, rukte duizenden rondom hen weg. KAREL V en de paus verbonden zich in Italië. FERDINAND en de Catholieke vorsten scheen toebereidselen te maken, om de mannen van het protest van Spiers te doen zwichten voor geweld. De dreigendste onweerswolken pakten zich boven de hoofden der hervormers met elke dag meer samen. Eendracht alleen kon het dus wezen, wat de Protestanten moesten zoeken, om in staat te zijn de gemeenschappelijke vijand af te wachten. En toch waren zij nu op het punt om te scheiden, zonder dat een verbroedering tot stand gebracht was; te scheiden, misschien om nimmer weer elkaar te ontmoeten!

"Laat ons tenminste tot overeenstemming komen in denkwijze, gelijk wij dat zijn in bedoeling, voor zo ver dat maar enigszins mogelijk is," zei ZWINGLI. "Waar wij volstrekt moeten blijven verschillen, laat daar toch de broederlijke liefde behouden blijven. Zó verdraagzaam moeten wij toch jegens elkaar zijn, dat wij, bij allen ijver voor de waarheid, omtrent zaken van ondergeschikt belang van verschillende mening zullen mogen zijn, zo wij slechts overeenstemmen in de hoofdzaak, de verlossing, door het geloof, in JEZUS CHRISTUS." En waarlijk, dit is het juiste en ware beginsel van de Christelijke eenheid. En mocht de zestiende eeuw nog te zeer beneveld en in scholastieke waanwijsheid te diep ingewikkeld geweest zijn, om deze waarheid in te zien: wij mogen dan hopen, dat men daaromtrent in onze negentiende eeuw tot betere begrippen zal gekomen zijn. "Ja," riep de landgraaf uit, "gij zijt het in de hoofdzaak eens. Laat dat dan ook aan de wereld bekend worden, en betoont u van nu af aan als vrienden, als broeders in de Heere." - "Er is geen mens op aarde, met wie ik liever in eensgezindheid en liefde zou willen leven dan met u," zei nu ZWINGLI, het woord richtende tot de Wittenberger dezelfde geweest.

Zwingli wenst verbroedering. Luther weigert.

"Neemt hen als broeders aan, als vrienden, als broeders!" vervolgde de landgraaf. Het scheen dat allen ontroerd waren, en dat de vriendschapsband nu voorgoed gelegd zou worden. ZWINGLI, die zijn tranen niet weerhouden kon, ofschoon zoveel edelen en geleerden aanwezig waren, (LUTHER zelf is het die hier verhaalt,) naderde LUTHER en bood hem de hand van broederschap aan. Het stond dan nu aan LUTHER om de twee hoofdtakken van de Hervorming, die toch van dezede stam waren uitgegaan, samen te voegen en in een te strengelen. Hij kon daardoor voor het vervolg alle scheiding genoegzaam onmogelijk, immers zeer onwaarschijnlijk maken. Hij kon nu nog voorkomen dat verdeeldheid en twist hun vergiftige tand in de nog jeugdige borst van de Hervorming zouden slaan.... LUTHER intussen wijst de hand af die men naar hem uitstrekt.

"Gijlieden zijt van een andere geest dan wij," sprak hij.

Door deze op dat ogenblik geheel niet verwachte woorden, worden de Zwitsers als door een elektrische schok aangedaan. Telkens als LUTHER die noodlottige woorden herhaalde (en dat

deed hij onderscheidene malen) kromp hun het hart ineen. LUTHER zelf is het, zeggen wij, die ons deze bijzonderheden meedeelt.

De broederschap verworpen.

De Wittenbergers hielden evenwel nog een kort beraad onder elkaar. LUTHER, MELANCHTON, AGRICOLA, BRENZ, JONAS en OSIANDER traden ter zijde. Maar zij waren maar al te zeer van de mening doordrongen, dat hun gevoelen omtrent het sacrament van het Avondmaal het enige ware was, en dat allen, die in dit punt het met hen niet eens waren, zich op de gevaarlijkste doolweg bevond. "Wat," zei MELANCHTON, die echter in latere tijd zeer tot de opvatting van ZWINGLI overhelde, "zij zeggen dat wij dwalen, en veroordelen ons, en toch zouden zij onze broeders willen heten!" "Hoe veranderlijk zijn die mensen," sprak BRENZ; "nog niet lang geleden zei zij van ons, dat wij een brood - god vereren, en nu zouden zij zich aan ons willen aansluiten!"

"Eindelijk dan naar het scheen tot een vast besluit gekomen, zeiden de Wittenberger heeren tot ZWINGLI en zijn vrienden: "Wij kunnen u niet aanmerken als in waarheid tot de Gemeente van CHRISTUS te behoren; wij kunnen daarom geen broeders zijn."

Gedeeltelijke toenadering.

De Zwitsers waren van een veel onbekrompener geest beziel. "Wij kunnen wel niet instemmen," zei BUCER, "dat uw gevoelen recht en waar zou zijn, daar wij het integendeel als dwaling moeten verwerpen; maar niettemin zijn wij overtuigd, dat gij eerlijk en in alle oprechtheid te werk gaat, en gelooft voor God en uw geweten niet van uw opvatting te mogen afgaan; en daarom twijfelen wij er volstrekt niet aan, dat gij leden zijt van CHRISTUS Kerk." "En wij," hernam LUTHER, "wij herhalen het u, dat wij u met geen mogelijkheid als broeders kunnen aannemen."

"Wij mogen er dan ook niet verder op aandringen," zei BUCER.

"Ik verwonder mij zeer," sprak daarop LUTHER, "dat gij wenst mij als broeder te begroeten. Het moet zijn, omdat gij aan uw eigen leerbegrip niet die grote waarde hecht."

"Maar," antwoordde hem BUCER, "daargelaten waarom wij de broederschap met u zouden wensen, zo zult gij toch van tweeën één moeten kiezen: of gij zult niemand de broederhand moeten toereiken, tenzij hij in alle punten volkomen met u in begrippen en zienswijze overeenstemt; en zodanig iemand vindt gij zelfs niet onder uw eigen vrienden; of gij moet ook dezulken als broeders erkennen die in sommige opzichten van u verschillen; en dan mag gij ons althans niet buitensluiten."

De Zwitsers hadden ongetwijfeld van hun zijde in deze niets onbeproefd gelaten. "Wij kunnen voor God verklaren, dat wij al gedaan hebben wat wij konden en mochten doen," zeiden zij; ogenblik van scheiden dáár. LUTHER intus en bleef onbewegelijk, als was hij van steen geweest, tot niet geringe ergernis van de landgraaf. De vorst bleef evenwel nog bij LUTHER aanhouden, en daarin ondersteunden hem de godgeleerden uit Hessen, KRAFT, LAMBERT, SNEPF, LONICER en MELANDER.

Hierdoor begon LUTHER ten laatste toch enigzins te wankelen, en hij trad opnieuw met de andere Wittenbergers ter zijde. "Wij moeten de snaar toch ook niet te sterk spannen," zei hij, "want anders mocht zij eens breken."

Daarop andermaal het woord richtende tot ZWINGLI en OECOLAMPADIUS, zeiden zij: "Wij willen u als vrienden aannemen. Wij kunnen u wel met erkennen als broeders in de Heer JEZUS CHRISTUS, maar wij hebben daarom noch het recht noch de wil, om u niet die algemene Christelijke liefde te schenken, die wij ook aan onze vijanden niet mogen weigeren."

Bij deze woorden voelden ZWINGLI, OECOLAMPADIUS en BUCER zich allerpijnlijkst getroffen. Er was in die betuiging van vriendschap eigenlijk een oorlogsverklaring gedaan.

Echter, zij vermandden zich, en besloten niet af te slaan wat hun werd aangeboden. "Laten wij dan alle harde en onvriendelijke uitdrukkingen in woord of schrift zorgvuldig vermijden," zeiden zij, "en wat ook iemand van onze tot verdediging van zijn meningen vermeent te moeten schrijven of spreken: dat het geschiede zonder aanstoot te geven."

De Christelijke liefde overwint.

LUTHER gaf nu de Zwitsers de hand, zeggende: "Dat zij zo; laat het vrede en vriendschap tussen ons zijn." Ook met de andere Wittenbergers mochten nu de Zwitsers een' krachtige handdruk wisselen. LUTHER scheen ten laatste aan de lang gesmoorde inspraak van de Christelijke liefde gehoor te geven. "Zeker," dus ging hij voort, "het is goed, dat wij niet meer met elkaar twisten; dat geeft ook onze vijanden te veel gelegenheid om de goede zaak te lasteren. Wij hebben overigens zulk een' gunstige afloop onzer discussiën niet mogen verwachten, Moge de Heer zelf het bezwaar wegnemen, dat een gehele wederzijdse toenadering nog belet. Wij zijn nu tenminste vrienden, en zo wij volharden in de gebede, dan zullen wij wellicht eerlang ook broeders kunnen worden."

Luther stelt de artikelen van de conferentie in schrift.

Het was van gewicht dat van het voorgevallene, en bepaaldelijk van de overeenkomst waartoe de partijen ten laatste gekomen waren, iets in schrift werd gebracht, om daarvan ten allen tijde als bewijs en oorkon te kunnen strekken. "Al de wereld moet het weten," zei de landgraaf, "dat gij blotelijk met betrekking tot het in het sacrament van de Avondmaals aanwezig zijn van het lichaam en bloed des Heeren van opvatting verschilt, terwijl gij in alle andere geloofszaken tot eenheid zijt gekomen." Hiertoe werd besloten. Maar wie zou nu de taak op zich nemen om dat belangrijke stuk op te stellen? - LUTHER was in aller ogen de man die hiertoe zich het best lenen kon. De Zwitsers wilden zich graag op zijn onpartijdigheid verlaten.

LUTHER verwijderde zich dan te die einde voor enige ogenblikken, daar hij aller wens niet had willen teleurstellen; niettemin ontveinsde hij het zich niet, dat het een allermoeilijkst werk was, dat men van hem vorderde. "Ik zou gaarne," dus ging hij daaromtrent met zichzelf te rade, "hun zwakheid een weinig tegemoet komen; maar met dat al heb ik toch geen vrijheid, om af te wijken van de waarheid in het gewichtige punt waarover wij verschillen." Hij wist in het eerst niet hoe het aan te vatten, en wenste wel dat hij de taak niet op zich genomen had. Ten laatste evenwel kwam hij tot een besluit. "Ik zal de punten neerschrijven zo juist en nauwkeurig als mij maar enigszins mogelijk is," dacht hij. "Ik weet toch van tevoren wel, dat hoe ik het ook inrichte, zij er steeds op zullen aan te merken hebben, en dat zij het toch niet ondertekenen zullen."

De artikelen.

Al spoedig had hij nu vijftien artikelen ten papiere gebracht, en met dit stuk kwam hij bij de overige godgeleerden terug.

Dit stuk is belangrijk. Het was in zekere zin de vrucht van een vergelijking en toetsing der leer, zo als die in Zwitserland en in Saksen zich onderscheidenlijk voordeed. Zo die leer uit de mensen geweest was, had hier bij de een of bij de andere partij òf slaafse navolging òf willekeurige afwijking moeten bevonden worden. Dit was het geval niet. Er bestond een merkwaardige overeenstemming tussen de Duitse en de Zwitserse Hervorming; want zowel de een als de andere was het werk van God. Echter was er verschil omtrent sommige punten, en dit kon niet anders, want God had mensen, zwakke mensen gebruikt, om dit Zijn werk ten uitvoer te brengen. LUTHER begon nu te lezen wat hij geschreven had. Het eerste artikel was van deze inhoud: "Wij geloven dat er één enig, waarachtig God is, die de hemel en de aarde en al derzelve volheid geschapen heeft; en dat die God, één in bestaan en wezen, drievoudig

is in persoon, te weten Vader Zoon en Heilige Geest, zo als dat in het Concilie van Nicea is vastgesteld en algemeen geloofd en aangenomen wordt."

Eenheid bij verscheidenheid.

Dit werd door de Zwitsers volkomen toegestemd. Ook ten aanzien van de Godheid en mensheid van de Zaligmakers stemden zij toe wat LUTHER geschreven had; alsmede omtrent JEZUS dood en opstanding, de erfzonde, de rechtvaardiging door het geloof, de werking van de Heilige Geest en de kracht en het gezag van Gods woord, de doop, de goede werken, en meer andere punten.

Aanmerkingen.

Tot dus ver werd door niemand enige bedenking gemaakt. De Wittenbergers waren hierover uiterst verwonderd. Terwijl dus beide partijen gelijkelijk de dwalingen verwierpen van de Roomsgezinden, die van de godsdienst niet veel meer maakten dan een samenstel van regelen en vormen, alleen op het uiterlijk vertoon berekend, en zij evenzeer de stellingen van de zogenaamde geestdrijvers afkeurden, die volstrekt in het andere uiterste wilden vallen, waren zij onderling verenigd als belijders van de waarheid, gereed om aan die beide gevreesde uitersten krachtadig het hoofd te bieden. Maar was dan alle verschil tussen hen als door een wonderwerk opgeheven? - Het voornaamste en meest betwiste artikel had LUTHER tot het laatst bewaard. Hij had te die aanzien geschreven als volgt: "Wij allen geloven met betrekking tot het Avondmaal, dat het onder twee tekenen moet bediend worden, gelijk het oorspronkelijk is ingesteld; dat het sacrament van het Avondmaal als zodanig noch de kracht noch de strekking heeft, om in leven of in sterven vergeving van zonden aan te brengen; maar dat het is het bondzegel van het voor ons verbroken lichaam en vergoten bloed onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, en dat het geestelijk eten en drinken van dat lichaam en dat bloed, voor de Christen plicht en behoefte is."

Nu was het de beurt van de Zwitsers om zich te verwonderen.

LUTHER vervolgde:

"Wij geloven dat het sacrament van het Avondmaal door de Heer van de Gemeente is ingesteld geworden, opdat daardoor, gelijk door Gods heilig Woord, door de invloed des Heilige Geestes de zwakke zielen zouden gesterkt, en in geloof en liefde opgebouwd worden."

Hier nam de blijdschap en de verwondering der Zwitsers meer en meer toe.

LUTHER las voort:

"En ofschoon wij voor het tegenwoordige niet geheel eenstemmig denken over de vraag, of het lichaam en bloed van CHRISTUS al dan niet werkelijk en waarlijk in het brood en in de wijn aanwezig zij, zo kan dit verschil in mening niet beletten, dat wij onderling de geest van de christelijke liefde zullen aankweken en elkaars gevoelens eerbiedigen en verdragen, waar en voor zoverre wij dat naar ons geweten zullen kunnen doen. Wij zullen niet ophouden God te bidden, dat Hij ons door de Heilige Geest leide en besture, en ons in de waarheid bevestige."

OSIANDER gebruikt hier de vierde naamval, "in *de* rechten Verstand," wat dan naar de regelen der Duitse taal, deze bede de zin zou geven, als ware men nog niet tot het rechte verstand van de zaak gekomen. BULLINGER en SCHULTET hebben echter de derden naamval, waardoor het tegenovergestelde uitgedrukt wordt. L.R.

De Zwitsers hadden hiermee alles verkregen wat zij hadden kunnen wensen: eenheid bij verscheidenheid. Men kwam overeen dat dit opstel, in een opzettelijk daartoe te houden vergadering, zouden bekrachtigd en ondertekend worden.

In die opzettelijke bijeenkomst werden dan de artikelen nogmaals voorgelezen en daarop getekend. OECOLAMPADIUS, ZWINGLI, BUCER en HEDIO tekenden eerst, op het een

afschrift (er waren twee eensluitende gemaakt) en toen LUTHER, MELANCHTON, JONAS, OSIANDER, BRENZ en AGRICOLA op het andere; vervolgens plaatsten de partijen wederzijds hun handtekeningen op het stuk dat nog niet door hen medeondertekend was, en nu werd het document naar de pers verzonden.

BULLINGER en anderen geven de 3de oktober op, als de dag waarop de artikelen getekend werden. OSIANDER echter, die er bij tegenwoordig is geweest, en wiens verhaal zeer nauwkeurig is, zegt dat de ondertekening op de 4de plaats had.

De werkelijke tegenwoordigheid. Doop en Avondmaal.

Dus was de conferentie van Marburg voor de Hervorming in het geheel niet zonder vrucht gebleven. Het denkbeeld van ZWINGLI wegens de geestelijke tegenwoordigheid, was evenmin als het gevoel van LUTHER omtrent de lichamelijke tegenwoordigheid, zo geheel nieuw; integendeel, reeds vroeger hadden beide meningen aanlevers gevonden. Ten allen tijde, intussen, vonden de uitersten ten deze tegenkating; zowel dat van de Rationalisten, die in het sacrament van het Avondmaal niets meer dan een blote herinneringsplechtigheid wilden zien, als dat van de Roomsens, die leren dat er een transsubstantiatie in het plaats heeft. Beide is dwaalbegrip. De opvatting van LUTHER aan de ene, en die van ZWINGLI aan de andere kant, waaromtrent CALVIJN een' middelweg koos, en die naar wij zeiden ook in vorige tijden door sommige kerkvaders gewild was, moet aangemerkt worden als verschillende beschouwing van dezelfde grondwaarheid. Had LUTHER hier toegegeven, dan was wellicht de Hervorming tot het uiterste van de Rationalisten overgegaan; had ZWINGLI zijn gevoel opgeofferd, dan was men mogelijk vervallen tot de dwaling des Pausdoms. Het was dus heilzaam voor de Kerk, dat zowel de een als de andere mening haar verdedigers en aanhangers mocht vinden; maar toen zowel als altijd kon het niet dan nadelig zijn, dat het vasthouden aan zulk een bijzondere mening de oorzaak zouden moeten worden van onverdraagzaamheid en haat jegens andersdenkenden.

"Dit punt is het grote struikelblok," schreef MELANCHTON. Allen zonder onderscheid, - Roomsens en Evangelischen, Saksers en Zwitsers, geloofden de werkelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS; maar dáárin lag het verschil: Wordt die tegenwoordigheid teweeg gebracht door de *opus operatum* des bedienaars, of wordt deze uitgewerkt door het geloof van de Avondmaalganger? - De eerste stelling is die van het Pausdom en de navolgers. Die aannemen kan dat een priester, hoe slecht of goddeloos hij als mens overigens zij, door het uitspreken van de bewuste woorden de werkelijke tegenwoordigheid van CHRISTUS kan uitwerken, staat nog op pauselijk grondgebied. Soms scheen het, wel is waar, dat LUTHER er evenzo zo over dacht; maar hij heeft meermalen in een' meer geestelijke zin zich over dit onderwerp uitgedrukt. Daarom, wanneer wij LUTHER nemen in die ogenblikken, waarin hij te deze aanzien meer in een' geestelijke zin sprak, en die noemen wij zijn beste en helderste ogenblikken, - zo bevinden wij, dat werkelijk de beide hoofd - afdelingen van de Hervorming in de grond eenstemmig waren op dit punt, en dat zij daaromtrent blotelijk een in een bepaald opzicht enigzins verschillende zienswijze vasthielden. De Heer heeft ongetwijfeld met de instelling van Doop en Avondmaal aan Zijn Kerk zichtbare tekenen Zijner genade willen nalaten, maar Hij heeft aan die tekenen in geen deel verlossing en zaligheid verbonden. De sacramenten zijn onder de invloed van de Heilige Geest middelen, die nevens de prediking des Woords dienstbaar zijn om de gelovigen op te bouwen en nader te brengen tot JEZUS CHRISTUS, de Zaligmaker van hun zielen. Dit is de grote waarheid die de Zwitsers predikten en die door LUTHER en de zijnen niet ontkend werd.

In het algemeen mocht men het als een gunstig uitwerksel van de conferentie van Marburg aanmerken, dat tussen de Hervormers voortaan met meer gematigdheid strijd werd gevoerd, waar zij het nodig achten een of ander punt te verdedigen.

Er was nog een ander goed uit ontstaan. De Hervormde godgeleerden hadden van hun afscheiding van het Pausdom opnieuw en eenstemmig doen blijken. ZWINGLI had nog altijd vrees (hoewel zeker zonder grond), dat LUTHER niet zo geheel vrij was van Rome als hij zelf. Die vrees verdween nu ganselijk. "Nu wij voor het oog der wereld onze eenstemmigheid betuigd hebben," sprak hij, "zullen de Roomsens de hoop wel laten varen dat LUTHER ooit weer tot hen zou kunnen terugkeren." In waarheid, de artikelen van Marburg maken, om het zo te noemen, dat gedeelte van de scheidsmuur tussen Rome en de Hervorming uit, waaraan al de Hervormers gelijkelijk en onverdeeld gearbeid hebben.

Aanmerkingen.

Zo had dan PHILIPPUS van Hessen, na de afloop van de Rijksdag van Spiers, niet tevergeefs alle moeite aangewend, om de mannen van de Hervorming te Marburg tezamen te brengen. Evenwel, zo al de bijeenkomst in een' godsdienstige zin doel trof, was dat niet het geval in het politieke. Alle pogingen mislukten, om een verbond tussen Zwitserland en Duitsland tot stand te brengen. Niet te min hadden PHILIPPUS en ZWINGLI herhaaldelijk geheime bijeenkomsten met dit oogmerk, tot geen genoeg evenwel van de Saksers, die wellicht nog meer tegen ZWINGLI's staatkundige plannen ingenomen waren, dan tegen zijn godsdienstige begrippen. "Als gij het met de boeren naar uw zin hebt," zei te die opzichte JONAS tot hem, "dan zult gij het met de heeren ook wel beproeven."

De landgraaf had op de laatste dag wederom al de theologen bij zich aan tafel. Alles ging nu zeer minzaam en broederlijk toe, en onder een' welmenende handdruk scheidden zij, met het oogmerk om elk naar zijn woonplaats weer te keren.

Verslagenheid van Luther.

Op dinsdag de 5de oktober verliet de landgraaf Marburg, al vroeg in de morgen, en in de namiddag van die dag vertrok ook LUTHER met zijn ambtgenoten. LUTHER verliet de stad echter in een gemoedstoestand, geheel verschillend van wat had mogen verwacht worden. Hij was neerslachtig en droefgeestig. Allerhande onrust barend gedachten en beangstigende overleggingen hadden zich van zijn ziel meester gemaakt, gelijk hij zelf getuigde. Hij stelde zich bergen van zwarigheden in de toekomst voor, en zei onderanderen "dat hij, die zoveeln ten trooster was geweest, nu zelf geheel troosteloos was!"

Toestand van de staatkundige belangen.

Gedeeltelijk mag hiertoe bijgedragen hebben, dat hij hetgene er plaats gehad had te Marburg, niet genoeg met een onbekrompen blik en uit het oogpunt van de broederlijke liefde vermocht te beschouwen; maar er waren ook andere oorzaken. SOLIMAN, de gevreesde SOLIMAN, had zich gehaast om een belofte gestand te doen, die hij aan koning FERDINAND gedaan had. De laatste namelijk had in 1528 van SOLIMAN de overgave geëist van Belgrado, waarop de sultan trots geantwoord had, dat hij hem de sleutels van Belgrado's poorten in persoon te Wenen zou komen overhandigen. En inderdaad de Turken waren daarop voortgerukt, en tot plaatsen doorgedrongen waar nooit tevoren de halve maan zich vertoond had; en niet langer dan acht dagen vóór de opening van de conferentie te Marburg, hadden zij hun uitgestrekt legerkamp opgeslagen, onder de muren van de stad Wenen zelf. De wederzijdse mineurs werden het eerst handgemeen, onder de grond, daar zij in het graven van mijngangen op elkaar stietten. Tot driemaal toe, lieten de Turken mijnen springen, waardoor aan de wallen en muurwerken grote schade werd toegebracht. "De kogels vlogen in zulk een menigte," zegt een Turks geschiedschrijver, "dat het was alsof gehele zwermen van vogels de lucht bedekten." "Het was een gastmaal," dus gaat hij voort, "waarbij de dood voorzat, en waar zijn dienaren de bloedige beker lustig lieten rondgaan."

Luther's oorlogspredikatie.

LUTHER was bij dit alles geen bloot toeschouwer geweest. Hij had tevoren reeds tegen de Turken geschreven, en laatstelijk gaf hij een dusgenoemde oorlogs - predikatie in het licht. "MAHOMET," dus heette het daar, "zegt wel van CHRISTUS dat Hij geen zonden gehad heeft; maar hij ontkent, dat Hij waarachtig God was, en daarom is hij de vijand van CHRISTUS. Ach! Er zijn maar al te veel trouwe leerlingen van de valse profeet!" - En: "op tweederlei wijze moet de Turk tegengegaan worden; door het gebed, en door het zwaard." Op een andere plaats zegt hij: "Ik ken mijn goede landslieden maar al te wel. Zodra het ergste gevaar over is, denken zij slechts aan eten en aan slapen. Gij dwazen! Zo gij niet op uw hoede zijt, zal de Turk u overvallen. Hij zal u met geweld gevankelijk wegvoeren naar zijn land, en daar zal hij u als lastdieren verkopen. Gij zult nacht en dag in zijn dienst moeten zwoegen en slaven, en niets dan stokslagen tot loon en water en brood tot spijs hebben. Bedenkt dit toch; vernedert u voor de Heer uw God, en bidt Hem dat Hij u niet in van de Turken hand overlevere."

LUTHER's raad had nog juist in tijds ingang gevonden. SOLIMAN zag zich genoodzaakt om op de 16de oktober het beleg van Wenen op te breken. Hij had ondervonden, dat hij niet was "de ziel van de wereld," gelijk dichters onder zijn volk hem genoemd hadden. Hij had gezien dat het mogelijk was hem, de geweldige, te stuiten op zijn overmoedige baan. De man die zichzelf "de afschaduwing Gods onder de volken van de aarde" noemde, moest wijken voor de banier van het kruis. Wat nu LUTHER bij dit alles voornamelijk beangstigde, was, dat hij zich verbeeldde, dat nu de Turk van voor de muren van Wenen was teruggetrokken, deze "in zijn god, de duivel," hem LUTHER aanvallen zou, en dat hij het was, die deze geweldige vijand van CHRISTUS en de zijnen, in de geest zou te bevechten en te overwinnen hebben. Hier was, zo men wil, een bewijs voor de waarheid, dat de straf zeer dikwijls de overtreding onmiddellijk opvolgt. LUTHER had tegen de wet van de liefde gezondigd, en nu onderging hij gerechte straf. - Toen hij te Wittenberg terug kwam, en zijn vrienden weer ontmoette, voelde hij zich, naar hij zegt, "als door een' dienaar des bozen vervolgd wordende."

Zwaarmoedigheid en vrees van Luther. Luther vergeleken met de apostel Petrus.

Zien wij intussen de grote hoedanigheden niet voorbij, die LUTHER, als hervormer, bezat, en waarvan hij gedeeltelijk ook te Marburg blijken gaf. God werkt door allerlei en soms door de uiteenlopendste middelen. Welk een verschil van karakters ontmoeten wij niet, wanneer wij een vergelijking zouden willen maken tussen de apostelen en de hervormers! - Men heeft gezegd, dat LUTHER bij de Hervorming geweest is wat PETRUS was, tijdens de grondvesting van het Christendom. Het is waar, beiden waren mannen van een' driftige en vurige geest, die alléén en onverzeld vooruit gaan, de vijand tegemoet, doch in die zijn gevolg zich spoedig dichte legerdrommen verzamelen, die, in vol vertrouwen op de moed en de beradenheid van hen die voorgaan, bereid zijn tot in de dood de standaard te verdedigen die zij zien heendragen voor hun ogen. Echter bezat de hervormer een vastheid ja onverzettelijkheid van karakter, die zeker niet in die mate het kenmerk was van de apostel.

Gevolgen van de conferentie.

ZWINGLI had Marburg verlaten, met droefheid en bezorgdheid in het hart, om de onverdraagzaamheid van LUTHER. "LUTHER wordt op deze wijze voor ons even drukkend en hard als de paus," schreef hij aan de landgraaf. Hij bereikte Zurich op de 19de oktober. "De waarheid heeft te van deze gelegenheid een' beslissende triomf behaald," zei hij tot zijn vrienden. "LUTHER is volkomen overwonnen geworden, alhoewel hij zich bij herhaling voor onoverwinnelijk verklaard had."

LUTHER evenwel sprak van zijn kant evenz ten aanzien van de Zwitsers. "Zij zijn van hun ongelijk wel overtuigd," zei hij, "maar uit vrees voor hun medeburgers durven zij het niet bekennen."

Zo men nu vraagt aan wie van beiden toch eigenlijk de zegepraal toekwam, dan geloof ik dat het antwoord behoort te zijn, dat LUTHER er wel de schijn van aannam, maar dat ZWINGLI het veld behouden heeft. Althans het was ten gevolge der bijeenkomst te Marburg, dat de gevoelens der Zwitsers, die tot daartoe in Duitsland maar weinig bekend geweest waren, overal door het land verspreid werden; wordende deze door zeer velen omhelsd. Daaronder bevonden zich onderanderen LAFFARDS, DIONYSIUS MELANDER, JUSTUS LENING, HARTMANN en IBACH. De landgraaf zelf was, gelijk hij kort vóór zijn dood verklaarde, door de redetwist van Marburg overtuigd geworden, dat ZWINGLI's opvatting de voorkeur verdiende.

De beste vrucht van de gehoudene conferentie was de grote mate van eenheid waartoe de hervormers gekomen waren, en waarvan zij getuigenis hadden gegeven. Gelijk onder alle omstandigheden, waren ook hier de vijanden en tegenstanders wel de scherpste beoordelaars, maar tevens ook de rechters, van welke men met geen mogelijkheid kon verwachten dat zij een te gunstig vonnis zouden vellen. Het beste bewijs derhalve, dat de eenheid die de hervormers verkondigden iets meer was dan ijdel vertoon, vermenen wij dáárin te mogen aanwijzen, dat de Roomsgezinden daarover hun spijt niet verbergen konden. "Zij hebben tegen de Roomse Kerk een verbond aangegaan, gelijk HERODES en PILATUS tegen JEZUS CHRISTUS," zeiden zij. In zodanige geest oordeelden ook de Rationalisten. In een woord, wat voor tegenstrevers de Hervormers ook hadden: de nu tot stand gekomene overeenstemming tussen LUTHER en ZWINGLI en derzelve vrienden, was voor allen een doorn in het oog.

Maar zaken van groot gewicht zouden al dra een einde maken aan overleggingen van deze aard. Er zou een nieuwe proef gevraagd worden van de Hervorming, waarbij zij van innerlijke sterkte door werkelijke eenheid zo doen blijken.

De keizer landt in Genua.

De keizer was, naar men allerwege verhaalde, uiterst verbolgen geweest over het protest van Spiers, en was nu te Genua geland, met het oogmerk om aan de paus in persoon de verzekering te gaan brengen, dat hij zijn eed, te Barcelona gezworen, vervullen wilde, en nu de ketters met geweld zouden gaan bedwingen. "Hij gaat zich aan de voeten van de heilige vader werpen, en zal dan opstaan, om, als een wrekend rechter, de vermetelen te straffen, die het gewaagd hebben zich tegen pauselijk en keizerlijk gezag beide te verzetten!"

Dreigende vooruitzichten.

Enige dagen nadat van de keizer landing bekend geworden was, drukte LUTHER zich daarover aldus uit: "Keizer KAREL zal met ons strenger en wreder handelen dan sultan SOLIMAN zelf. Hij heeft zich zodanig reeds verklaard. Het uur van de beproeving is gekomen. Laten wij ernstig en zonder ophouden bidden, voor allen die, wie weet hoe spoedig reeds, gevangenis ja de dood zullen moeten lijden." Geheel Duitsland was over deze onrustbarende geruchten in beweging. De grote vraag was, of het protest van Spiers zou kunnen gehandhaafd worden tegenover de verenigde macht van keizer en paus. Over deze vraag moest het jaar 1530 beslissen.

VEERTIENDE BOEK

DE CONFESSIE VAN AUGSBURG

(1530)

I.

Vroege en latere toestand van de Kerk. Gewichtige lessen. Karel V. De Duitse afgevaardigden. Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf. Het antwoord van de Keizer. De afgevaardigden wordt arrest aangezegd. Hun vrijlating. De aankomst van de Keizer in Bologna. Karel en Clemens. Voorslag van Gattinara. De keizer belooft gestrengheid. Conferenties. Luther's brief. Donkere vooruitzichten. De verlosser komt! Luther's hoogschatting van de profeet Daniël. Vredelievende taal van keizer Karel. Beweegredenen van de keizer.

II.

De kroning. Ongerustheid van de Protestanten. Luther wil geen tegenstand geboden hebben. Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen? Enige artikelen opgesteld. Edel gezegde van de keurvorst. "Ein feste Burg ist unser Gott!" Luther blijft te Coburg. Karel in Innsbruck. Twee partijen aan het hof. Gevoelens van Gattinara. De koning van Denemarken. De vreugde van de Paus over hem. Godsvrucht van de keurvorst. Raadslagen van de Roomsgezinden.

III.

Augsburg. Predikaties van de Evangelischen. Sermoenen van de Roomsgezinden. Een boodschap van de keizer. Hij wenst de prediking geëindigd te zien. Luther's gevoelens daarover. De kanselier Bruck. Antwoord van de keurvorst. De confessie opgesteld. Luther's oordeel er over. Luther's Sinai. Brief aan zijn zoon. Zijn vader sterft. Zijn oordeel over de toestand van Saksen. Luther beschouwd in betrekking tot de Hervorming. Dood van Gattinara. De vierhonderd en vier stellingen. Melanchton over het vasten. De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen. Verdraagzaamheid van de landgraaf.

IV.

Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers. Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten. De legaat. De intocht. Komst binnen Augsburg. De benedictie. "De avonddienst van het verraad." De markgraaf van Brandenburg. Het zwijgen van de keizer. Nieuwe plannen. Voorstel van Ferdinand. De vorsten weigeren. Spijt en gramschap van Karel. Herhaalde weigering van de vorsten. Processie op Sacramentsdag. Grote ontevredenheid van Karel.

V.

De keizer wil dat de predikaties ophouden. Antwoord daaromtrent van de vorsten. Een middelweg voorgeslagen. Gevoelen van de Godgeleerden. Het voorstel wordt aangenomen. Nieuwe predikers aangesteld. De nieuwe predikers en de "verwarringen van het Pausdom". Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen. Veni Spiritus. De Heilige Geest mis. Het sermoen. Opening van de rijksdag. De keurvorst. Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden. Valdez. Valdez en Melanchton. Het doel wordt gemist., Valdez over de confessie.

VI.

De confessie ondertekend. Moedige taal. De Protestantse vorsten. Melanchton's zwakheid. Redevoering van de legaat. De lezing van de confessie wordt verschoven. De Protestantse vorsten houden aan. De voorlezing van de confessie wordt bepaald. Neerslachtigheid van Melanchton. Zonderling nieuws. Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther. Luther bidt. Luther's ongerustheid. Geliefkoosde Bijbelplaatsen van Luther. Zijn brief aan Jonas. Luther aan Melanchton.

VII.

De kapel van het palatinaat. Aanmerkingen. De confessie. Een woord van Luther over de confessie. Dwalingen en misbruiken. Kerk en Staat. Plichten van de geestelijkheid. Slot van de confessie. Aanmerkingen. Wijze behoedzaamheid in uitdrukking. De Hervorming wil niets

nieuws. Kerk en Staat onderscheiden. Kerkelijke regering en tucht. Oorspronkelijke bedoeling met de confessie. Aanmerkingen op de confessie. De keizer neemt de confessie aan. Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

VIII.

Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden. Afschriften naar alle hoven gezonden. Luther dringt aan op vrijheid van Godsdienst. Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel. Zijn schrijven aan Melanchton. Herinnering aan keizer Maximiliaan. Openhartige bekentenis. Verwachtingen van de protestanten. De steden tot afval aangezocht. Derzelver antwoord. Beraadslagingen. Houding door de meerderheid aangenomen. Een tegenschrift zal opgesteld worden. De opstellers. Rome en de wereldlijke macht. De mannen van de confessie met gevaren bedreigd. Gevoelen van Luther. Bezorgdheid van Melanchton. Melanchton's minimum. Oordeel van een biechtvader van de keizer. De zuster van de keizer. Zwakheid van Melanchton. Luther is tegen alle toegeven. De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben. Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld. De pauselijke instructies. Plan van de Roomse doctoren. Verklaring van Melanchton. Antwoord van de Protestanten.

IX.

Het tegenschrift. Karel is er niet mee ingenomen. Nieuwe poging om de vorsten over te halen. De Zwitsers in Augsburg. De tetrapolitaanse confessie. Confessie van Zwingli. Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken. Een feest aan het hof. Overdenkingen van de keurvorst. Zijn geloof. De godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen. Antwoord van de keurvorst aan de keizer. De leeuwenhuid. Lezing van het tegenschrift. Aanmerkingen. Verklaarde wil van de keizer. Stemming van de Protestanten. Melanchton's tweede onderhoud met de legaat. Politiek van Karel. Zijn voorwaarden. De Protestanten verwerpen dezelve. Besluiten van het consistorie. Raad door Campeggio gegeven. De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken: Johan de standvastige. Proeven van geloofsmoed. De zinnebeeldige voorstelling. Voortekenen. Grote beweging in Augsburg.

X.

Philippus van Hessen. Verzoeking. Tegenwerking. Melanchton's geheime beweegreden. De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken. De keizer komt tot nadenken. De Protestantse vorsten aan het hof ontboden. Zij blijven onverzettelijk. De landgraaf. Zijn vlucht uit Augsburg. Algemene verbazing. Brief door Philippus achtergelaten. Uitwerking van zijn vertrek. De Protestanten weten van geen plan. De poorten worden weer geopend. De kans op oorlog vermindert. Vrede! Vrede!

XI.

De gemengde commissie. Ongepaste scherts van Dr. Eck. Het geloof en de werken. Roomse dubbelhartigheid. Men wil de landgraaf terugbrengen. De Roomsen beginnen met toegeven. De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk. Gevaar van het toegeven. Melanchton. Oordeelvellingen over het werk van de commissie. Luther's brieven. Melanchton's bezorgdheid. Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede! Een nieuwe commissie. De landgraaf. Zijn brief. De twee schrikbeelden. Melanchton. Overeenstemming omtrent enkele punten. De drie levensvragen. De onderhandelingen lopen op niets uit. Zij worden voorgoed afgebroken. De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken. De gordiaanse knoop. Een concilie toegestaan. Dadelijke gevolgen daarvan. Eis van de keizer. Dreigende taal. Antwoord van de Protestanten. De keurvorst wil vertrekken. Beweging in Augsburg. Nieuwe onderhandelingen. De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken. Vermaning van Luther.

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed. Het reces. De Hervormden worden een sekte genoemd. Apologie van de confessie. Het reces. Bedreigingen. Stellige weigering van de Protestanten. Het afscheid. Boden van de vrede. Ontevredenheid van de keizer. Karel schrijft aan de paus. Ongeregeldheden. Verklaring van de rijkssteden. Verbond van de Protestanten. Dadelijk gevolg daarvan. De paus en de keizer. Sluiting van de rijksdag. Toebereidselen voor de oorlog. Aanval op Genève. Luther. Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

Vroege en latere toestand van de Kerk.

De Hervorming werd tot stand gebracht als een werk van geheel geestelijke aard. Zij kende geen andere leidsman dan het Woord van God; geen weg ter zaligheid dan door het geloof; geen opperheer dan JEZUS CHRISTUS; geen wapenen dan die des Heilige Geestes; in een woord: zij had wereldse kracht en aardse middelen versmaad. Terwijl Rome geworden was "naar de wet eens vleselijke gebods" was de Hervorming ontstaan "naar de kracht des onvergankelijke levens." Er is in het algemeen geen kenmerk, waardoor het Christendom van alle andere godsdiensten zozeer onderscheiden is, dan door de geheel geestelijke strekking. Het Christendom predikt een leer die uit de hemel tot de mensen neergedaald is. Daarom was de ogenblik van de verschijnen op aarde het punt, vanwaar zich de merkwaardige en scherpe tegenstelling van twee volstrekt verschillende beginselen zou dagtekenen: het Evangelie van CHRISTUS stond daar, tegenover en in strijd met de wereld. Maar al spoedig verloor die tegenstelling veel van haar kracht. Meer en meer smolten de oorspronkelijk zo onderscheidene beginselen in een. De gemeente van CHRISTUS werd in de loop des tijds jammerlijk door menselijke inzetten verbasterd, en dreigde geheel en al een wereldse instelling te zullen worden. Zó stond het met de Kerk in de zestiende eeuw.

Gewichtige lessen.

Het geestelijk beginsel te doen herleven was dan voornamelijk de taak van de Hervorming. Het Evangelie moest opnieuw in alle zuiverheid gepredikt worden. De Hervormers hadden daarbij niets te doen met de wereld en derzelve staatkunde. Terwijl het pauselijke stelsel geheel en al berustte op politiek en hofkabelen, zou de Hervorming tot vorsten en volken slechts spreken van de zaligheid hunner zielen, en dat met geen andere woorden dan die van het Evangelie des vredes.

Indien nu echter de Hervorming, even zo als dit met het oorspronkelijk Christendom het geval was geweest, zich eerlang naar staatkunde of wereldse inzichten mocht gaan plooiën, en dus het geestelijk beginsel verloocheen, dat zij aanvankelijk zo luide gepredikt had, dan zou zij, van dien ogenblik af aan, ontrouw worden aan zich zelve en aan de zaak van God. Zij moest dan geacht worden met eigen hand haar ondergang voor te bereiden.

Het is in het algemeen onmogelijk, dat een instelling, van welke aard ook, bloei en duurzaamheid kan ondervinden, zo de beginselen uit het oog verloren worden, die bij deze eerst ten grond gelegd waren. Zodra datgene wat ziel en leven aan het geheel moest geven verwaarloosd wordt, is verzwakking het onmiddellijk gevolg, en een volslagene ontbinding is niet meer te verhoeden. God wilde dat deze grote waarheid op een merkwaardige wijze zou bevestigd worden, in de verschillende richting welke de Hervorming genomen heeft. Die waarheid stond, als was het, in vlammend schrift geschreven, boven de ingang van de tempels, die de Hervormers Gode hebben opgericht. Wij zullen er getuigen van zijn, dat een gedeelte van de Hervorming zich sterkte gaat zoeken bij de wereld, en daardoor juist alle innerlijke kracht verliezende, haar val tegemoet snelt.

Maar wij zullen ook zien, hoe een ander gedeelte, onder opzien tot God, alle ondersteuning en hulp van aardse machten van zich afwijst, en zich omgordende met het onoverwinnelijk wapen van de geloofs, met vaste tred meer en meer het grote einddoel mag naderkomen.

Karel V.

Het was in de eerste dagen van september 1529 dat KAREL V, die de paus zowel als de koning van Frankrijk, hetzij op het slagveld hetzij van uit zijn kabinet, zijn meerderheid had doen voelen, te Genua aan land stapte. Hij had het Spaanse schiereiland verlaten, onder de luide vreugdekreten zijner getrouwe onderdanen; maar de Italianen, die hem nu aan de voet

van de Appenijnen ontvangen moesten, waren geheel anders gesteld. Zij gingen hem met neergeslagen ogen, gebogene hoofd en onder een angstvallig stilzwijgen tegemoet. Zij vreesden dat KAREL, die de paus nog met enige verschoning behandeld had, op hen het volle gewicht van zijn gramschap zou doen neerkomen.

Zij hadden de keizer echter verkeerd beoordeeld. In plaats dat zij in hem, zo als zij meende, een woeste gewelddenaar gevonden zouden hebben, gelijk de onbeschaafde aanvoerders der ruwe horden van Gothen en Hunnen geweest waren, die weleer Italië overstroonden; of ook een trotse en wraakzuchtige overwinnaar, zo als de keizers, die vroeger en later met hun bende de Alpen waren overgetrokken en het schone Italië in één groot oorlogsveld. herschappen hadden, - vertoonde KAREL zich aan hun oog, als een jeugdig vorst van een aangenaam en innemend voorkomen, en die in geen enkel opzicht de machtige oorlogsman verried. Een bleek gelaat, een tengere gestalte, een zachte stem en bij uitstek hoofdse manieren, deden hem eer beschouwen als een verfinnd edelman, dan als een veldheer die zege op zege bevochten had. De man die zij zo gevreesd hadden, bleek nu iemand te zijn, die wel geen mens schrik kon inboezemen, en die als een getrouw zoon van de Kerk met de grootste nauwgezetheid elke godsdienstplicht vervullende, eerder scheen een gemoedelijk Christen dan de grootmachtige en gevreesde keizer KAREL te wezen. Omstuwd van een schitterende stoet, die uit de bloem van de Spaanse adel samengebracht was, sprak de vorst, die Europa voor zich kon doen beven, slechts woorden van vrede en vriendschap. Zelfs de hertog van Ferrara, die wel de meeste rede had om KAREL's komst te duchten, werd door hem, toen hij de keizer te Modena de sleutels van de stad kwam aanbieden, op het minzaamst ontvangen.

De Duitse afgevaardigden.

Van waar nu dit gedrag des keizers? - KAREL had toch, tijdens FRANS I zijn gevangene was, voldoende bewezen dat grootmoedigheid jegens zijn vijanden juist geen hoofdtrek was in zijn karakter. Het zal ons, vertrouwen wij, gelukken dit raadsel voldoende op te lossen, door slechts de draad der gebeurtenissen verder te volgen.

Omtrent terzelfder tijd dat KAREL in Italië landde waren daar ook, over Lyon en Genua, drie Duitse heeren aangekomen, die zonder enige omslag reisden en in het geheel niet meer dan zes paarden voor zich en hun gevolg bij zich hadden. Het was JOHAN EHINGER, burgemeester van Memmingen, die het hoofd hoog genoeg droeg, het geld met kwistige hand uitgaf, en in het geheel op een ruime voet leefde; MICHIEL CADEN, stadsadvokaat van Neurenburg, een waardig, godvruchtig en kloekhartig man, maar die zich de haat had berokkend van de graaf van Nassau, diengenen onder de staatslieden van KAREL V die wel de meeste invloed had; en eindelijk ALEXIS FRAUENTRAUT, secretaris van de markgraaf van Brandenburg, die daar hij een non tot vrouw genomen had, bij de Roomslechten slecht gezien was. Deze drie mannen waren het, die door de Protestantsche vorsten, te Neurenburg vergaderd, afgevaardigd werden, om het bekende protest van Spiers aan de keizer over te brengen. Zij hadden opzettelijk mannen uit de meer burgerlijke klasse gekozen, voor de uitvoering van deze niet zo gemakkelijke last, omdat zij vermeenden, dat zulke afgezanten minder gevaar zouden lopen van 's keizers ongenoegen te ondervinden, dan hoger geplaatste personen. En zeker er behoorde moed en vastberadenheid toe, om KAREL V met zulk een boodschap te durven naderen. Zó gevaarlijk werd de commissie geacht, dat er een jaargeld werd gesteld voor de weduwen van de afgevaardigden, in het geval dat hun het een of ander overkomen mocht.

KAREL bevond zich te Piacenza, op zijn weg van Genua naar Bologna, toen de drie afgevaardigden van de Protestantsche vorsten evenzo die plaats bereikten. De eenvoudige Duitsers staken geweldig af bij al de luister van Spaanse en Italiaanse groten die hier verenigd waren. Intussen verschaften hun de kardinaal GATTINARA, kanselier van de keizers, die hartelijk graag een en ander in de Kerk anders en hervormd wenste, een audientie bij KAREL,

tegen de 22ste september; echter werd hun geraden zich zo kort mogelijk en in alle gematigdheid en bedaardheid uit te drukken, want dat de keizer nergens minder van hield dan van lange redeneringen. "Hij heeft geen geduld om uw Protestantsche predikatien aan te horen," werd hun gezegd.

De afgevaardigden lieten zich hierdoor evenwel niet afschrikken. Toen zij het protest aan KAREL hadden overgegeven, sprak FRAUENTRAUT op deze wijze: "Wij moeten aan de Opperheer van hemel en aarde rekenschap geven van onze daden, en moeten Hem gehoorzamen meer dan mensen, die feilbaar en veranderlijk zijn als de wind. Het is beter de ongenade van een werelds vorst te ondervinden, dan onder de veroordeling te komen van de almachtige God. Wij en ons volk kunnen daarom geen besluiten aannemen en gehoorzamen, die een andere grondslag hebben dan Gods heilig Woord."

Op zulk een toon durfden deze eenvoudige Duitsers het woord voeren tegenover de keizer van het Westen. KAREL bewaarde het stilzwijgen. Wellicht was het voor mensen als deze Duitsers te grote eer geweest zo hij hun toegesproken had; maar hij liet hun door een van zijn secretarissen aanzeggen, dat zij eerlang zijn antwoord wel vernemen zouden.

Men scheen geen haast met dit antwoord te maken. Vruchteloos was het dat onze goede Duitsers dagelijks daarom aanhielden. GATTINARA wel is waar behandelde hen minzaam, maar de graaf van Nassau was hard en bars tegen hen. Als een staaltje van de minachting met welke laatstgemelde hen behandelde, moge dienen, dat het toeval wilde dat, juist om deze tijd, een wapensmid uit Piacenza voor zaken nodig had naar Augsburg te reizen. Deze zich bij de graaf van Nassau vervoegd hebbende, zei de graaf tot hem: "Ga naar de Duitse heeren, en zeg hun dat wij hun zaken zo zullen regelen, *dat gij aan hen reisgezellen kunt hebben.*" Evenwel daar deze man ander gezelschap gevonden had en vertrokken was, liet men hen maar weer wachten.

Stoutmoedigheid van de afgevaardigden. Het geschenk van de landgraaf.

Onze afgevaardigden bleven inmiddels niet geheel werkeloos. "Hier hebt gij een boek," had de landgraaf tot CADEN gezegd, toen hij gereed stond om te vertrekken, en terwijl hij hem een Frans boekwerk ter hand stelde, dat prachtig in fluweel was ingebonden; "hier hebt gij een boek, dat moet gij, als gij gelegenheid hebt, de keizer aanbieden." Het was een kort begrip van de Christelijke leer, wat de landgraaf ontvangen had van LAMBERT, en dat waarschijnlijk door deze was opgesteld. CADEN had dan ook verlangend naar de gelegenheid uitgezien, om zich van deze last van de landgraafs te kwijten. Eindelijk verstoutte hij zich om het boek aan de keizer te overhandigen, toen deze naar de mis ging. KAREL gaf het boek dadelijk over aan een Spaanse bisschop uit zijn gevolg. De Spanjaard begon te lezen en sloeg toevallig een plaats op, waar gesproken werd van CHRISTUS vermaning aan zijn jongeren, dat zij zich toch geen heerschappij zouden aanmatigen. Hieruit nu had de schrijver afgeleid, dat de godsdienstleraar, die alleen over geestelijke belangen gesteld is, in generlei wijze zich met tijdelijke aangelegenheden vermocht te bemoeien. De prelaat kon zijn verrassing niet verbergen toen hij dat las, en KAREL, dat ziende, vroeg hem wat dat voor een boek was. De bisschop niet durvende zeggen wat hij eigenlijk gelezen had, nam zijn toevlucht tot een onwaarheid. "Het is een geschrift," zei hij, "dat gericht is tegen het gezag der overheid in godsdienstzaken. Alleen bij de ongelovigen en bij de heidenen wil men zodanig gezag des noods dulden, maar niet in een Christenland." Deze woorden veroorzaakten een grote beweging onder allen die deze hadden kunnen vernemen; voornamelijk echter onder de Spanjaard. "De schrijvers van dat schotschrift verdienen aan de eerste boom de beste opgehangen te worden," riepen zij uit. KAREL zwoer dan ook dat hij, die de stoutmoedigheid gehad had om hem dit boek aan te bieden, voorbeeldig gestraft zou worden.

Het antwoord van de keizer.

Eindelijk, en wel op de 12de oktober, bekwamen de Duitse afgezanten het zolang verbeide antwoord, wat hun door ALEXANDER SCHWEISS, secretaris des keizers, werd ter hand gesteld. Het hield in, dat de minderheid in alle gevallen zich behoorde te onderwerpen aan wat door de meerderheid op de Rijksdag was goedgevonden, en dat, zo de vorsten zich niet naar deze beslissing wilden schikken, men middel zou weten om hen te noodzaken.

EHINGER en CADEN deden daarop voorlezing van het plechtig beroep op de keizer, dat te Spiers was opgemaakt geworden, terwijl FRAUENTRAUT zijn betrekking van afgevaardigde voor het oogenblik latende varen, die van notaris waarnam en behoorlijk aantekening hield van wat er gebeurde. Na de lezing wilden de afgevaardigden het stuk aan SCHWEISS overgeven. De keizerlijke secretaris evenwel weigerde het; en hoe meer de afgevaardigden bij hem aanhielden om het document uit hun handen aan te nemen, hoe stelliger SCHWEISS zich daartegen verzette. Er schoot voor hen dus niet over, dan het stuk op de tafel voor de ogen van de secretaris neer te leggen. SCHWEISS raakte nu aan het wankelen, en het document ten laatste opgenomen hebbende, ging hij er mee naar de keizer.

Na de afloop van het middagmaal, toen een der afgevaardigden (CADEN) was uitgegaan, ontstond er grote beweging in het hotel, zodat men mocht vermoeden dat er iets buitengewoons gaande was. Het was de keizerlijke secretaris, die, van gewapende vergezeld, aan de Duitse heeren een min aangename boodschap van de keizer kwam overbrengen. "De keizer is uitermate vertoorned op u, over het stuk dat ik hem in uw naam heb overhandigd," sprak hij. "Hij laat u verbieden om uw hotel te verlaten, naar Duitsland te schrijven of op enige andere manier berichten af te zenden, en dat onder verbeurte van lijf en goed." Dus legde KAREL aan deze afgezanten een arrest op, gelijk hij dat aan officieren van zijn lijfwacht zou gedaan hebben. Hij kon wel op geen andere wijze zijn minachting te hunwaarts duidelijker aan de dag gelegd hebben. Wellicht wilde hij daardoor de vorsten ook vrees aanjagen.

De afgevaardigden wordt arrest aangezegd.

CADEN's bediende haastte zich om zijn meester van het voorgevallene te gaan onderrichten. Deze zich op dat oogenblik nog als vrij man beschouwende, schreef in aller ijel een brief aan de raad der stad Neurenburg, waarin hij een getrouw verhaal gaf van het gebeurde. Deze brief verzond hij bij renbode, en nu begaf hij zich in arrest gelijk zijn medeafgevaardigden.

Hun vrijlating.

Toen de keizer op de 23ste oktober Piacenza verliet, voerde hij de drie Duitsers mee. Op de 30ste daaraanvolgende echter kregen EHINGER en FRAUENTRAUT vrijheid om te vertrekken, van welk verlof zij dadelijk gebruik maakten, daar zij nog die eigen nacht hun paarden bestegen en de terugreis aannamen; hoewel de weg die zij volgen moesten bij nacht zeer onveilig was. "Wat u aangaat," zei GRANVELLE tot CADEN, "gij moet blijven. De keizer neemt het met het boek dat gij hem gegeven hebt zeer hoog op. Dat boek zal denkelijk nog in handen van de paus komen." Misschien wilde KAREL, door aan de paus het bewuste boek te zenden, hem doen voelen hoe weinig het geestelijke voegt zich met staatkunde en regering in te laten. CADEN intussen vond gelegenheid om onbemerkt zich weg te maken, en eerst naar Ferrara, toen naar Venetië, en van daar naar Neurenburg te ontkomen.

Het was in het ooglopend dat, hoe meer KAREL zich tegen Duitsland hard en stuurs gedroeg, hij jegens de Italianen vriendelijk en toegevend was. Het was hem voornamelijk te doen om geld. Hij had overigens besloten om van de omstandigheden, en daaronder niet het minst van de bestaande godsdiensttwisten gebruik te maken, om zijn gezag vaster dan ooit aan deze zijde der Alpen, in het hart van het Christendom, te vestigen. Hij kwam dagelijks dit doel

nader, terwijl hij van niets dan van vrede sprak, en intussen maatregelen nam die zijn schatkist stijven konden.

De aankomst van de keizer in Bologna.

Op de 5de november trok hij Bologna binnen. Het was een ware triomftocht; en zowel de edele en echt vorstelijke houding van de jeugdige keizer zelf, als de schitterende pracht die zijn gevolg ten toon spreidde, maakte een diepe indruk op allen zonder onderscheid. Niet slechts waren hier edellieden en groten van de eerste rang tegenwoordig, maar ook een uitgelezen geleide van Spaanse soldaten verzelde de keizer, terwijl men voor hem uit goudstukken (dukaten) bij handen vol onder het verzamelde volk strooide. Hier zouden nu een ontmoeting plaats hebben van de beide hoofden van de Roomse Christenheid. De paus had zich daartoe met geheel zijn hof herwaarts begeven, en KAREL, die gekomen was aan het hoofd van een legermacht, meer dan sterk genoeg om geheel Italië in weinige dagen te vermeesteren, gedroeg zich jegens de opperkerkvoogd zo gedwee en onderworpen als een kind. Hij knielde voor hem neer, en kuste hem de voet.

Karel en Clemens.

De keizer en de paus betrokken te Bologna twee naast elkaar gelegene paleizen, die slechts door een tussenmuur gescheiden waren, waarin men een deur gemaakt had, van welke beide de hoge bewoners de sleutel hadden. Dikwijls werd het dan ook opgemerkt, dat de jeugdige maar fijn staatkundige keizer de oude maar niet te min nog zeer geslepen en sluwe paus een bezoek bracht, steeds een menigte papieren met zich dragende.

CLEMENS verkreeg van KAREL vergiffenis voor SFORZA, die als een zwakkelijk en ziek man, op een kruk leunende voor de keizer verscheen was. Ook Venetië vond verschoning. Evenwel moesten deze twee genadebetoningen voor de kleinigheid van een millioen kronen gekocht worden. Minder gunstig liep het met Florence af. Deze schone stad werd ten gevalle van de paus aan de Medicis opgeofferd, "want de stedehouder van CHRISTUS wilde het zo; en hoe toch zoude deze iets onbillijks verlangen kunnen!"

Het gewichtigste punt van behandeling was ongetwijfeld de Hervorming. Er waren er niet weinigen, die de keizer betogen wilden, dat hij, die gewoon was over zijn vijanden te zegevieren, zonder verwijl met kracht van wapenen de Protestanten moest tot rede brengen. KAREL zelf betoonde zich gematigder. Hij wilde ook veel liever de onderlinge strijd van Protestanten en Pausgezinden nog enige tijd laten voortduren, opdat de twee partijen elkaar meer en meer afmatten en verzwakken zouden, en hij dan later te lichter over beide zou kunnen heersen.

In een plechtige bijeenkomst van paus en keizer werd een zeer verstandig voorstel met betrekking tot de kerkelijke aangelegenheden gedaan door GATTINARA, 's keizers kanselier. "De Kerk is in deze ogenblikken inwendig verdeeld," sprak hij. "Gij (KAREL) zijt het hoofd des Rijks; gij (de paus) zijt het hoofd van de Kerk. Het is uw heilige plicht om de handen in een te slaan, ten einde de tegenwoordige staat van spanning en onrust te doen ophouden. Roept godvruchtige en wijze mannen van alomme tezamen, en laat een vrije kerkvergadering, Gods Woord ten grondslag nemende, nieuwe bepalingen in het kerkelijke maken, die voldoen aan de behoeften van allen."

Dit voorstel viel in het geheel niet in de smaak van CLEMENS VII. Een bastaard was hij, en tot de pauselijke waardigheid was hij op niet zeer wettige wijze gekomen; buitendien had hij door zijn onberaden oorlogvoeren grote schatten van de Kerk op een roekeloze wijze verkwist. Hij had uit die hoofde een menigte redenen, waarom hij persoonlijk een algemeen concilie zolang wilde tegenhouden als hij maar kon. "Zulke talrijke vergaderingen brengen al wederom nieuwe en schadelijke meningen in het leven," zei hij. "Ik ben buitendien van

gevoelen, dat wij met besluiten van conciliën vrij wat minder zullen uitwerken dan door de scherpste van de zwaards."

Voorslag van Gattinara.

Daar GATTINARA bleef aanhouden, viel de paus hem met drift in de rede. "Hoe," riep hij uit, "gij ontziet u niet mij in het aangezicht tegen te spreken, en uw meester tegen mij op te winden!" KAREL rees verstoord van zijn zitplaats op, terwijl al de aanwezigen in vrees en stilzwijgen een hevig toneel tegemoet zagen. De keizer echter bedwong zich, en zijn plaats hernomen hebbende, vergenoegde hij zich het denkbeeld van zijn kanselier te ondersteunen. CLEMENS beloofde nu ten minste dat hij er over zou nadenken.

De keizer belooft gestrengheid.

Maar het gelukte de kerkvoogd om KAREL in enige bijzondere conferentien zo ver te brengen, dat hij beloofde geweld tegen de ketters te zullen gebruiken, terwijl de paus op zich nam, om ook andere vorsten aan die kruistocht te doen deelnemen." Men heeft hier in Italië niets minder voor, dan Duitsland geheel en al ten onder te brengen," werd uit Venetië aan de keurvorst geschreven.

Een zodanig schrik aanbrenghend nieuws moest de Protestanten tot nadenken gebracht, en hen tot eenheid aangespoord hebben. Maar er had juist iets geheel anders plaats. LUTHER had met enkele van zijn vrienden de artikelen die te Marburg aangenomen waren, aan een herziening onderworpen, en ze geheel in zijn geest gewijzigd, en zodanig waren deze vanwege de keurvorst van Saksen op de conferentie van Schwabach aangeboden geworden. De afgevaardigden van Ulm en Straatsburg hadden zich daarop aanstonds verwijderd, en de conferentie was uiteengegaan.

Conferenties.

Nieuwe conferentiën werden evenwel al spoedig nodig. De boodschap die CADEN uit Piacenza naar Neurenburg had afgezonden, was de oorzaak geweest van angst en vrees voor Duitsland. Men zag in de gevangenneming van de afgevaardigden een ingewikkelde oorlogsverklaring, De keurvorst werd door deze tijding zeer getroffen en gaf zijn kanselier de last om het gevoel van de Wittenberger godgeleerden in te winnen omtrent de maatregelen, die zouden te nemen zijn.

Luther's brief.

"Wij vinden er een gewetensbezwaar in," zo antwoordde LUTHER op de 18de november, "om toe te stemmen in een verbond gelijk dat voorgeslagen wordt. Wij zouden liever een tienvoudige dood sterven, dan dat wij aanleiding zouden geven dat om van de godsdienst wil een enkele druppel bloeds vergoten wordt. Wij zullen veeleer ons als lammeren ter slachtbank laten voeren. Wij moeten CHRISTUS navolgende zijn kruis opnemen en dragen. Uw hoogheid moet niet vrezen. Wij zullen door onze gebeden meer doen, dan onze vijanden met al hun vertoon van macht en geweld. Wij bidden u maar, dat voor alle dingen Uw handen vrij blijven van het bloed van onze evenmensen. Zo de keizer wil dat men ons uitleveren om voor zijn vierschaar geoordeeld te worden, dan zullen wij vrijwillig gaan. Gij kunt noch behoort ons geloof te verdedigen. Elk moet God dienen gelijk hij vermeent te behoren, maar hij vindt daarbij zijn kracht en zijn zekerheid in dit zijn geloof, en wachte voorts zijn lot af."

Op de 29ste november werd een congres van Evangelischen te Smalkalden geopend, en door een bijzondere omstandigheid verkreeg het een grotere belangrijkheid. EHINGER, CADEN en FRAUENTRAUT namelijk, de drie afgevaardigden die aan het geweld van KAREL V ontkomen waren, waren er tegenwoordig. Een en ander scheen overigens mee te werken, om de landgraaf alle hoop te geven, dat ditmaal zijn plan van een algemene aaneensluiting van de

Protestanten zou gelukken. Echter had hij zich bedrogen. LUTHER's stellingen dat geen vereniging tussen onderling verschillende leerbegrippen mogelijk, en dat een onderaanmenging van staatkundige met godsdienstige belangen ongeoorloofd was, behielden de overhand. Het besluit waartoe men ten slotte kwam, was dat diegenen welke zich genegen verklaarden om de artikelen van Schwabach te ondertekenen, de 6de januari te Neurenburg nader bijeenkomen zou, en buiten hen niemand.

Donkere vooruitzichten. De verlosser komt!

De vooruitzichten werden inmiddels met de dag donkerder. De pausgezinden in Duitsland schreven aan elkaar de weinige maar veel betekende woorden: "De verlosser komt!" "Ach," zei LUTHER, "zij weten niet dat die verlosser zo hard en zo wreed is, dat hij niet alleen ons, maar ook hen hoopt tot zijn slaven te maken." En waarlijk, daar zag men twee Italiaanse bisschoppen, daartoe door KAREL V gemachtigd, in 's pausen naam komen, om al het goud en zilver der kerken op te vragen, en buitendien een derde gedeelte van de kerkelijke inkomsten te vorderen: een maatregel, die schrik en ontroering in hoge mate te weeg bracht. "Ik wenste de paus naar de duivel," liet zich onderanderen een kanunnik van Paderborn niet zeer voorzichtig ontvallen. "Welnu," zei LUTHER, toen hij dit vernam, "dit is nu uw verlosser die komen moest!"

Luther's hoogschatting van de profeet Daniël.

Het volk begon wederom van de akeligste voortekenen te spreken. Men wilde zelfs voor waarheid verhalen, dat een nog ongeborn kind angstige kreten zou hebben doen horen. Ook LUTHER, een en ander dat gebeurde tezamen vattende, beschouwde de zaken uit een bedenkelijk oogpunt. "Wij beleven gewichtige dagen," zei hij; "de Turk heeft het toppunt van zijn grootheid bereikt; het pausdom neigt ten ondergang, en men hoort van zulke zonderlinge dingen." Hij scheen niet vrij van het denkbeeld, dat de ondergang van de wereld niet ver af was; en, als was hij bevreesd geweest, dat hij met zijn bijbelvertaling niet geheel gereed zou wezen vóór die gewichtige ogenblik, liet hij de profetieën van DANIËL afzonderlijk in het licht verschijnen, omdat deze "zo bijzonder belangrijk waren in de tegenwoordige tijd." "De geschiedschrijvers verhalen ons," voegde hij er bij, "dat ALEXANDER de Grote altijd wanneer hij te bed ging HOMERUS onder zijn hoofdkussen legde; maar de profeet DANIEL verdient niet slechts dat koningen en vorsten hem steeds onder hun hoofd hebben, maar zij moeten zijn woorden in hun hart omdragen. Hij kan hun leren, dat alle wettig gezag alleen uit en door God bestaan kan. God weegt de vorsten en de volken op Zijn hand, gelijk als op een weegschaal; en in Hem zijn en bewegen wij ons gelijk een schip op de golven, of als een wolk aan het gewelf van de hemels."

Vredelievende taal van keizer Karel.

Maar de vrees inboezemende geruchten en de schrikbeelden die aller gemoederen beklemd hadden, en waarbij PHILIPPUS van Hessen zijn vrienden zo onophoudelijk bepaald had, met de wens hen tot het aangaan van een verbond te bewegen, liepen geheel en al op niets uit, en juist het tegengestelde van wat men verwacht had gebeurde. Op de 21ste januari had KAREL een brief laten afdrukken om de gezamenlijke rijksstanden te Augsburg tezamen te roepen, en dat onder bewoordingen zo vredelievend en zo minzaam, dat allen daarover uitermate verbaasd waren. "Laat er een einde zijn aan alle verdeeldheid," dus heette het, "en laat ons jegens elkaar allen haat en wrok afleggen. Wij moeten voortaan ons beijveren om met gematigdheid elkaars begrippen en meningen te dragen, en de waarheid in de liefde te betrachten. Daarmee zullen wij onze Heer en Zaligmaker het waardigste en Hem meest welgevallige offer brengen. Laat ons voor altijd vergeten wat er verkeerd is gebeurd, en niet meer denken aan al datgene, wat in de herinnering onaangenaam en tegen de geest van de liefde zou zijn. Wij moeten van nu af

aan ons scharen onder dezelfde glorieus banier, en onder aanvoering van de Overste Leidsman des Geloofs, slechts éne keurbende uitmaken in de strijd voor waarheid en recht." Welk een taal van iemand als keizer KAREL! Hoe kon de keizer, die niet gewoon was anders dan van het zwaard en van oorlog te spreken, thans zo geheel de man des vredes, de liefderijke Christen geworden zijn? - Wellicht had GATTINARA hem door verstandige raad tot andere gedachten gebracht, zal men zeggen. Of men zal geloven, dat de dreigende inval van de Turken op het schrijven van deze convocatiebrief van beduidende invloed geweest zij, en dat de keizer begrepen zal hebben, in Duitsland eerder bondgenoten dan vijanden te moeten gaan zoeken. Men zal zeggen, dat hij wellicht het ontwerp koesterde om de paus te verneren; en dat wel zeker de fraaie woorden hier gebezigd, slechts dienen moesten om zijn geheime bedoelingen te beter te bemantelen; of wel, dat hij inderdaad de bestaande godsdiensttwisten eerst dan met geweld zal hebben willen bedwingen, wanneer het hem voldoende gebleken zou zijn, dat de weg van onderhandelingen niet tot een goed einde leiden kon; of met andere woorden, dat hij deze zaak echt keizerlijk heeft willen behandelen, en daarbij aan THEODOSIUS en CONSTANTIJN gedachtig zal zijn geweest.

Beweegredenen van de keizer.

Het is niet onmogelijk dat elke van de genoemde beweegredenen enigermate invloed op KAREL heeft gehad, bij het opstellen van de bewuste brief; maar wij zouden vermenen, dat de laatst aangegevene dier vermoedelijke oorzaken wel de voornaamste zal geweest zijn, en achten deze het meest in overeenstemming met het doorgaand karakter van de keizer.

Maar mocht al KAREL zachter en vredelievender gestemd zijn: FERDINAND was steeds van een andere geest. "Ik zal de onderhandelingen slepende houden, zonder tot enig bepaald besluit te komen," schreef hij aan zijn keizerlijke broeder; "en al moest ik een beslissing nemen," vervolgde hij, "dan zal ik dat altijd op een wijze trachten te doen, die ons de handen voldoende ruimte laat. Het zal aan geen voorwendsel ontbreken, om die halsstarrigen te tuchtigen, en gij zult ten allen tijde mannen genoeg vinden, die u daarbij graag zullen dienen."

II.

De kroning.

KAREL wilde, gelijk KAREL de Grote vóór hem en NAPOLEON in latere tijden, door de paus zelf gekroond worden. Hij had eerst gedacht zich te dien einde naar Rome te begeven; maar FERDINAND'S brieven waren van zulk aard, dat hij van die tocht afzag en besloot de plechtigheid te Bologna te doen plaats hebben. Hij bepaalde de 22ste Februari als de dag, waarop hij de ijzeren kroon ontvangen wilde als koning van Lombardijen, terwijl hij wenste, dat op de 24ste daaraanvolgende de gouden kroon hem op de schedel geplaatst zou worden, als keizer van het Roomse rijk. Laatstgemelde dag was KAREL's geboortedag en tevens de verjaardag van de slag bij Pavia, en hij meende dat deze hem altijd geluk aanbrengen moest.

Te van deze gelegenheid waren de onderscheidene, van rechtswege door de keurvorsten des Rijks uit te oefenen, erebedieningen aan vreemdelingen opgedragen. Er werd hier een Duits keizer gekroond, doch op Italiaanse bodem en geheel te midden van Italianen of Spanjaarden. De schepter of rijksstaf werd gedragen door de hertog van Montferrat; het zwaard door de hertog van Urbino, en de gouden kroon door de hertog van Savojen. Slechts een enkel Duits vorst, en dan nog wel een man van niet hoge rang, deelde in de eer van bij de kroning tegenwoordig en werkzaam te zijn, namelijk de paltsgraaf PHILIPPUS, die de rijksappel of wereldkroon te dragen had. Achter deze in de trein vooruitgaande heeren volgde onmiddellijk de keizer zelf, die tussen twee kardinalen ging, en dan kwamen de leden van van de keizers staatsraad. De optocht trok over een prachtige erebrug, die op de weg van het paleis naar de kerk opzettelijk daargesteld was. Op het oogenblik dat de keizer tot aan de kerk van St. PETRONIUS, alwaar de kroning geschieden moest, genaderd was, stortten de stallaadjen

achter hem in, zodat velen uit zijn gevolg meer of min gevaarlijk gewond werden, en de menigte in grote verwarring uiteenstootte. KAREL bleef echter geheel bedaard en zag om met een glimlach, in het volle vertrouwen dat zijn gelukster hem behouden had. Eindelijk stond nu KAREL V voor de troon, waarop CLEMENS VII gezeten was. Voordat hij echter als keizer gekroond werd, moest hij eerst nog de ceremonie van een kerkelijke wijding ondergaan. De paus maakte hem dan kanunnik der kerken van St. PIETER en van St. JOHANNES Lateranus, en daarop traden de kanunniken de twee kerken toe, en kleedden KAREL met het voor die betrekking voegende plechtgewaad; nadat zij hem vooraf ontdaan hadden van al wat in zijn kleding de vorst aanduidde. Nu begaf zich de paus naar het altaar om de mis te bedienen, en de nieuwe kanunnik was hem daarbij behulpzaam. Na het offertorium bood de keizerlijke diaken de kerkvoogd het water aan. Vervolgens knielde hij neer tussen twee kardinalen, en ontving in die houding het Avondmaal uit 's pausen hand. Hierop verwijderde KAREL zich van het altaar, en nu hingen de gezamenlijke vorsten hem de keizerlijke mantel om, die van Constantinopel was meegebracht, en die schitterde van de schoonste diamanten.

De paus zalfde de voor hem geknielende keizer daarop met olie, en na hem de scepter overgegeven te hebben, bood hij hem een ontbloot zwaard aan, met de woorden: "Gebruik het, om de Kerk tegen de vijanden des geloofs te verdedigen!" Vervolgens de gouden en met juwelen rijk versierden rijksappel hem gevende, zei hij: "Regeer de wereld in godsvrucht en in kracht." Eindelijk naderde de hertog van Savoyen, die de gouden met edele gesteenten omzette kroon droeg. De keizer boog het hoofd en nu plaatste CLEMENS de prachtige kroon op zijn schedel, met de woorden: "KAREL, onoverwinnelijk keizer, ontvang deze kroon, die wij u op het hoofd zetten, en die voor de gehele wereld ten teken zij van de macht die u gegeven is." Daarop kuste de keizer het witte kruis, dat op des pausen rode pantoffels geborduurd was, en zei overluide: "Ik zweer, dat ik steeds al mijn macht zal gebruiken, in de verdediging van de pauselijke waardigheid en van de Roomse Kerk."

Nu plaatsten beiden, de paus en de keizer, zich op hun zetels, die onder hetzelfde verhemelte waren. De tronen waren evenwel niet van gelijke hoogte, daar die van de keizer een weinig lager was. De kardinaal - diaken riep de keizer daarop voor al het volk uit, zeggende: "De onoverwinnelijke keizer, verdediger des geloofs!" Gedurende een half uur werd nu niets anders gehoord dan een luidruchtig geraas van musketten, trompetten, trommelen en fluiten, waaraan zich het luide vreugdegejuich van de menigte en het gelui van al de klokken van de stad paarde.

Zo was dan opnieuw het nauwe verband bevestigd, dat bestond tussen de wereldlijke macht en de Kerk van Rome. Keizer KAREL had, door de hoedanigheid van Rooms diaken aan te nemen, en door de mis te helpen bedienen als kanunnik, op de nadrukkelijkste wijze dat nauwe verband, ja, die onafscheidbaarheid van de Roomse Kerk van de Staat, voor aller ogen erkend en bewezen. Dat is ook inderdaad een van de hoofdstellingen van het Pausdom, en daarin ligt tevens een duidelijk kenmerk waardoor het zich van de Evangelische Kerk onderscheidt.

Ongerustheid van de Protestanten.

Intussen scheen de paus bij al deze plechtigheden niet wel op zijn gemak te zijn; althans het werd opgemerkt dat hij zuchtte, zodra als niet meer de ogen van de menigte bijna uitsluitend op hem gevestigd waren. Daarom schreef dan ook de Franse gezant naar zijn hof, dat de vier maanden gedurende welke de keizer en de paus te Bologna tezamen geweest waren, in de gevolgen wel niets zouden teweegbrengen, waarover de koning van Frankrijk reden kon hebben zich te beklagen. KAREL haastte zich, nu hij de zalving des pausen ontvangen had, om zich te begeven naar Duitsland. Het scheen dat de zo vredelievende convocatiefbrief geheel vergeten, en dat hij sinds de kroningsdag een geheel ander man geworden was. Er

werd nu van niets anders meer gesproken, dan van de noodzakelijkheid om tot strenge en afdoende maatregelen over te gaan. De legaat CAMPEGGIO verzuimde daarbij niet, om de keizer meer en meer op te winden. GRANVELLE zei: "op het eerste gerucht dat het waarlijk bij de keizer ernst begint te worden, zullen wij de Protestanten zich naar alle zijden zien verstrooien, gelijk vreesachtige duiven die de klauw des adelaars trachten te ontkomen."

De verandering die bij de keizer had plaats gegrepen, bracht werkelijk in Duitsland geen kleine ontroering te weeg. Aan sommige plaatsen vonden zelfs geruchten geloof, dat LUTHER en MELANCHTON dood waren. Toen laatstgemelde daarvan hoorde, zei hij met een zucht: "dat gerucht is niet zo geheel onwaar. Ik ben dagelijks als stervende." LUTHER hechtte er volstrekt niet aan. Hij zei te dezer gelegenheid, vol geloofsvertrouwen: "onze vijanden denken dat voor hen de overwinning zeker is; maar zij zullen eerlang beschaamd gemaakt worden."

De keurvorst begon nu tot een gewapende wederstand over te hellen. In zijn raad werd het plan geopperd, om zoveel macht als mogelijk was te verenigen, en daarmee de keizer de overtocht van de Alpen te betwisten. Dit was vooral voor PHILIPPUS van Hessen een welkom nieuws.

Luther wil geen tegenstand geboden hebben.

"Zo heeft dan," zei hij, "het gevaar van de ogenblik mijn vrienden eindelijk op tegenweer doen bedacht zijn." FERDINAND zond van zijn kant renbode op renbode aan de keizer af, om hem te verzoeken zijn komst naar Duitsland zoveel doenlijk te verhaasten. In een woord, allerwege heerste een staat van geweldige spanning. De keurvorst wilde evenwel tot generlei maatregel overgaan, alvorens hij LUTHER's gevoelens daaromtrent zou gehoord hebben. De keizer, het is waar, was met opzicht tot de keurvorsten niet veel anders dan de voornaamste van hun, en de een vorst heeft zeker het recht, om de andere, ook indien die andere hoger in rang is, te weerstaan waar hij vermeent verdrukt of verongelijkt te worden. Maar LUTHER wilde tot elke prijs verhoeden, dat aan de zijde van de Protestanten de wereldlijke arm zich zou mengen in kerkelijke zaken. Daarom schreef hij op de 6de maart als volgt: "De onderdanen van onze Duitse vorsten zijn tegelijkertijd ook de onderdanen van de keizer, en zelfs nog meer dan de vorsten zelf dat zijn. Om die reden zou gewapende tegenstand in deze met der daad wezen een daad van bescherming van 's keizers onderdanen tegen hem zelf. Het ware Eveneens, als of bijvoorbeeld de burgemeester van Torgau wilde beproeven, om de inwoners van zijn stad met kracht van wapenen te beschermen tegen de keurvorst."

"Wanneer ik dus raad geven mag," vervolgde LUTHER, "dan roep ik u toe: "Wacht bedaard de loop van de zaken af. Wil de keizer werkelijk tegen ons, zijn onderdanen, strijd voeren, dan moet geen van de vorsten onze verdediging op zich nemen. God is getrouw en Hij zal met ons zijn".

Het gevolg hiervan was, dat de keurvorst alle krijgstoerusting ogenblikkelijk staakte; en terwijl de landgraaf van deze veranderde inzichten beleefdelijk kennis bekwaam, verviel het bondgenootschap voor het ogenblik geheel. Zo scheen het dan, dat God wilde dat geen andere wapenen dan het schild des geloofs tegen de keizer zouden gebruikt worden, en dat Hij van de wereld wilde leren, dat Zijn zaak geen eedverbond en geen legermacht behoeft, om tegen menselijk geweld bestand te zijn. De geloofsmoed die de mannen van de Hervorming hier lieten blijken, was bewonderenswaardig. Intussen, hoezeer de wereld hen toen wel voor dwazen en onvoorzichtigen heeft uitgekreten, was zeker hun gedrag wijs en goed.

Zal de keurvorst op de rijksdag verschijnen?

Het werd ook in de raad van de keurvorst in ernstige overweging genomen, of hij al dan niet op de Rijksdag verschijnen zou. De meerderheid was er tegen. "Is het wel geraden," zo sprak men, "om u zo geheel ter beschikking te gaan stellen van een machtige vijand?" BRUCK en

de keurprins waren van een tegenovergesteld gevoelen. Waar plicht gebod moest de gedachte aan zelfbehoud wijken, meenden zij. "Wij kunnen niet denken," zeiden zij, "dat de keizer zoveel aandrang en zoveel overreding gebruikt zou hebben om de vorsten te bewegen dat zij naar Augsburg zouden komen, alleen met het geheime oogmerk om hen in een valstrik te lokken. Wij achten hem tot zulk een laagheid niet in staat."

De landgraaf dacht zo gunstig niet over de keizer. Hij had zichzelf uitgelaten, dat hij het in het geheel zo onmogelijk niet zou achten, dat de keizer bij deze gelegenheid zich van al zijn vijanden op eenmaal zou willen meester maken. De kanselier van de keurvorst gebruikte al zijn welsprekendheid, om de meerderheid van de raad tot andere gedachten te brengen. "Zo de vorsten maar onverschrokken en met vertrouwen op God bezielde blijven is er geen gevaar," zei hij. Het eindbesluit was dan ook ter gunste van het gaan naar de Rijksdag.

Enige artikelen opgesteld.

De aanstaande Rijksdag zou een soort van concilie of nationale kerkvergadering wezen, meende men. De Protestanten twijfelden er niet aan, of men zou beginnen met hun enige onbeduidende punten toe te geven, maar alleen om ten slotte zoveel te ernstiger pogingen te doen, om hen te brengen tot gehele of gedeeltelijke verzaking van hun geloof. Het werd daarom begrepen hoog nodig te zijn, om beknoptelijk de voornaamste gronden van het Evangelisch Christendom in een schriftelijk opstel samen te vatten, ten einde een leidraad te hebben om te kunnen nagaan of, en zo ja, hoedanig en in hoeverre, er tot enige soort van overeenkomst met de tegenpartij zou kunnen gekomen worden. Te die einde nodigde de keurvorst op de 14de maart bij brief de vier voornaamste godgeleerden van Wittenberg uit, om, met terzijdestelling van elke andere arbeid, zich aan deze taak te zetten.

Edel gezegde van de keurvorst.

In plaats dus van soldaten te werven, zocht de keurvorst zich geestelijk wapentuig; en zeker hij deed wel.

LUTHER, JONAS en MELANCHTON kwamen in de paasweek naar Torgau, terwijl POMERANUS te Wittenberg achterbleef, en verzochten vergunning om in persoon de bedoelde artikelen van geloof aan keizer KAREL te mogen gaan aanbieden. "Nee, nee!" antwoordde hun de keurvorst, "ik zelf wens mijne Heer voor de keizer te belijden." Nadat nu JOHAN aan MELANCHTON bepaaldelijk de zorg had opgedragen, over het terneer stellen der gezegde artikelen, en bevolen had dat algemeen gebeden voor de goede zaak zouden gedaan worden, begaf hij zich de 3de april op reis, met een geleide van honderd en zestig ruiters, gekleed in rijk met goud afgezet scharlaken.

"Ein feste Burg is unser Gott!"

Niemand ontveinsde het zich dat de keurvorst gevaren tegemoet ging, die wellicht tmeer te duchten waren, daar hij deze zo met verachting scheen tegen te treden. Van daar, dat velen in zijn gevolg liever de tocht niet meegemaakt zouden hebben. LUTHER evenwel bleef vol moed en poogde ook de overigen te sterken, onderanderen door zijne sinds zo algemeen bekend geworden lofzang: *Eine feste Burg ist unser Gott*, (Onze God is een vaste burg): een krachtvol en geestverheffend lied, dat hij, zowel woorden als muziek, zelf vervaardigde en met zijn welluidende stem zeer indruk makend zong. Het is wel niet mogelijk, om op een betere wijze dan hier geschiedde de gevoelens uit te drukken die toen zijn en anderer harten vervulden: overtuiging namelijk van eigen zwakheid, maar ook het bewustzijn van in en door God ongelooflijk veel te vermogen.

*Een vaste burcht is onze God,
Hy helpt ons vrij uit alle nood,
Een goed geweer en wapen:
Die ons nu komt betrapen
D' oude boze vijand,
Met ernste hij 't nu meent;
Grote macht en veel list
Zijn grouwsaam' rusting is:
Op d' aard' is niet Syns g'lylen.*

*Met onse macht is 't niet gedaan,
Wij zijn zeer haast verloren:
Het strijd voor ons de rechte Man,
Dien God heeft zelfverkoren:
Vraagt gij, wie dat Hij is?
Hy heetet JEZUS CHRIST,
De Heere Zebaoth;
Daar is geen ander God:
Het veld moet Hij behouden.*

*Of de wereld vol duivels waar,
En wouden ons verslinden;
Zo vrezen wij ons niet een hair:
Gods hulp zullen wij vinden.
De vorst dezer wereld,
Hoe zuur dat hij hem steld,
Zo doet hij ons doch niet;
Want hij is gericht, ziet;
Een woord kan hem neer - vellen!*

*Gods Woord zullen zij laten staan,
En geen dank behouwen;
Hij is bij ons wel op de baan,
Met zijne Geest vol trouwen
Nemen zij ons het lijf,
Goed, eer, kind en de wijf;
Laat het varen daar heen;
Zij hebben geen gewin:
Het rijk moet ons doch blijven.*

*Lof, eer en prijs de Hoogste geest,
De Vader van de genaden,
Die uit liefde geschonken heeft
Zijn Zoon, voor onze schaden,
Met de Heilige geest;
Van zonden vrijt Hij meest;
Ten Rijke hij ons keert;
Den weg ten leven leert;
Die help' ons vrolijk, Amen.*

Luther blijft te Coburg.

's Avonds voor Pasen kwam de keurvorst met zijn gevolg te Coburg aan, en de 23ste april werd de reis vervolgd; maar LUTHER mocht niet verder meegaan. "Men is bang dat ik wellicht te harde waarheden zeggen zou," schreef hij aan een zijne vrienden. Echter onderwierp hij zich zonder de minste bedenking te maken, aan de wil van de keurvorst; en daarmee gaf hij een bewijs, dat hij zelf datgene in uitoefening wilde brengen, wat hij in anderen zozeer verlangde: lijdelijke gehoorzaamheid. De keurvorst vreesde, dat de tegenwoordigheid van LUTHER zijn vijande nodeloos nog meer verbitteren zou, en dat KAREL daardoor tot handelingen zou kunnen besluiten, waartoe hij anders niet zo gereede aanleiding zouden hebben. Ook had de stad Augsburg bedenkingen van deze aard gemaakt. Echter achtte JOHAN het van belang om de hervormer toch zo dicht bij zich te hebben als mogelijk was, ten einde hem nu en dan te kunnen raadplegen. Daarom moest LUTHER zich te Coburg blijven ophouden. Hij betrok aldaar een bovenvertrek in de zuidzijde van het kasteel, van waar men een ruim uitzicht had over de stad en de rivier Itz. Van hier schreef hij een aantal brieven, en hier had hij maanden lang hevige aanvechtingen van zijn oude vijand van de Wartburg, de duivel, te verduren.

De keurvorst bereikte Augsburg op de 2de mei. Men had gedacht dat hij niet komen zou, en nu was hij de eerste, tot grote verwondering van allen. Hij zond dadelijk DOLZIG, de hofmaarschalk, om de keizer uit zijn naam tegemoet te gaan en te begroeten.

PHILIPPUS van Hessen, die eindelijk ook besloten had om niet weg te blijven, kwam de 12de mei aan, met honderd en negentig ruiters in zijn gevolg. Omtrent op dezelfde tijd was de keizer te Innsbruck aangekomen. Behalve zijn broeder bevonden zich bij hem de koninginnen van Hongarije en Bohemen, de gezanten van Frankrijk, Engeland en Portugal, CAMPEGGIO de pauselijke legaat, en onderscheidene kardinalen, vorsten en groten uit Duitsland, Spanje en Italië.

Er werd tussen deze hoge personen bijna over geen ander onderwerp gesproken, dan over de beste middelen en maatregelen om de ketters weer tot gehoorzaamheid aan de Kerk te bewegen. Over het algemeen hadden zij, evenmin als KAREL zelf, de wens om hen het schavot of de brandstapel te doen beklimmen; maar wel wilden zij allen, zonder onderscheid, hen, op de een of andere wijze, tot verzaking brengen van de nieuwe zo gevaarlijke leer.

Karel in Innsbruck.

KAREL hield te Innsbruck stil, om meer nauwkeurige berichten omtrent de toestand van Duitsland in te winnen, en daarnaar de weg te bepalen, die hij te volgen zou hebben. Nauwelijks was zijn aankomst bekend geworden, of gehele schare volks stroomden toe; en nu werden de 270000 kronen, die onlangs in Italië geheven waren, en nog meer gelds, gebruikt om van de menigte behoorlijke begrippen omtrent de rechtvaardigheid van de zaak van Rome in te boezemen. "De ketters," dus heette het algemeen, "zullen nu wel genoodzaakt worden, om zich op hun knieën voor de voeten van de paus neer te werpen" KAREL was hiervan echter zo zeker niet. Hij was integendeel verbaasd over de voortgangen die hij zag dat de Hervorming gemaakt had. Hij dacht er zelfs een ogenblik over, om zijn tegenwoordig zijn op de Rijksdag van Augsburg maar op te geven, en liever dadelijk door te gaan naar Keulen, ten einde aldaar zijn broeder tot Rooms koning te verheffen; en zo scheen al dadelijk eigene en geheel wereldlijke belangen bij KAREL de godsdienstige aangelegenheden te zullen verdringen. Maar de keizer gaf aan dit denkbeeld geen gevolg. De Hervorming stond daar te dreigend voor hem, en met ieder uur kon zij gevaarlijker worden: daarom mocht hij, ook in zijn eigen belang, niet uitstellen pogingen in het werk te stellen, om, was het mogelijk, voor het minst allen verderen voortgang van de ketterse leer te stuiten.

Twee partijen aan het hof.

Er waren twee verschillende partijen aan het hof. De ene, even talrijk als werkzaam, hield bij de keizer aan, om het edict van Worms in al de kracht te doen in werking komen, en om de Protestanten maar te veroordelen zonder hen verder te horen. De legaat bevond zich aan het hoofd van deze partij. "Verzuim geen ogenblik," sprak hij tot KAREL; "verklaar hun goederen voor verbeurd, stel de Inquisitie in, en verdelg de halsstarrige ketters te vuur en te zwaard." De Spanjaarden waren allen van deze mening. Intussen gaven velen van hun zich aan de ergste losbandigheid over, dermate dat zij daarvoor met gevangenis gestraft werden. Hiermee deden zij niet veel eer aan de godsdienst, die zij zo met alle geweld aan Duitsland wilden opdringen. Maar Rome was ten allen tijde op het punt van zedelijkheid zeer toegevend.

Gevoelens van Gattinara.

GATTINARA had, ofschoon hij ziek was, volstrektelijk de keizer willen vergezellen, in de hoop daardoor in de gelegenheid te zullen komen, om de invloed van de legaat veel van de kracht te doen verliezen. Hij was zeer afkerig van de politiek van Rome, en geloofde dat de Protestanten de oorzaak zouden kunnen worden van zeer veel goeds voor het Christendom. "Ik wens niets hartelijker," zei hij, "dan dat de keurvorst van Saksen en zijn bondgenoten moedig blijven volharden in hun geloofsijver voor het Evangelie, en dat zij blijven aanhouden op de bijeenroeping van een vrij concilie. Zo zij zich door beloften of door bedreigingen laten tot zwijgen brengen, dan geef ik de hoop verloren op mogelijke verbetering, en dan zie ik de toekomst donker in." Zo moesten zeker meer verlichte Roomsgezinden over de Hervorming denken. Jammer maar, dat hun getal niet groter was.

KAREL V werd door die tegenstrijdige raadgevingen in een staat van onzekerheid gebracht, die moeilijk en niet langer te dulden was. Hij kwam daarom op het denkbeeld, om te beproeven of hij door zijn persoonlijke invloed op deze en geen hoofden van de Protestantsche partij, althans op enkele aanzienlijken onder hen, niet iets zou kunnen uitwerken; en het scheen aanvankelijk dat hij gelukkig slagen zou.

De koning van Denemarken. De vreugde van de paus over hem.

Onder de personen die naar Innsbruck kwamen, bevond zich ook de ongelukkige CHRISTIAAN, koning van Denemarken en schoonbroeder van KAREL. Het had niet mogen baten dat CHRISTIAAN in bedevaart naar Rome had willen trekken, als boetedoening voor de wreedheden waaraan hij zich had schuldig gemaakt; zijn onderdanen hadden hem verdreven. Zich nu naar zijn oom, de keurvorst van Saksen, begeven hebbende, was hij in de gelegenheid geweest om LUTHER te horen, en had daarop de Evangelische leer omhelsd; ten minste hij deed er uiterlijk belijdenis van. Maar de arme onttroonde vorst was niet bestand tegen de overreding van de machtigste heerser van de oude en nieuwe wereld, en CHRISTIAAN, door KAREL V daartoe aangespoord, trad openlijk onder de gehoorzaamheid van de pauselijke stoel terug. Dit was in de ogen van de Roomse partij een beduidende zegepraal. Men kan zich niet genoeg verwonderen dat ooit aan zodanige bekeringen enige wezenlijke waarde is gehecht. Genoeg, hier was dit alleszins het geval. "Ik kan u de voldoening en de vreugde niet uitdrukken," dus schreef CLEMENS betrekkelijk dit geval aan KAREL, "die deze terugkeer mij veroorzaakt heeft. Het lijdt geen twijfel of uw majesteit zal wel meer bekeerlingen maken. Men zal u niet kunnen weerstaan, en graag de stem volgen van een vorst wiens deugde zo vele zijn en wiens voorbeeld zo schoon is." Zo stonden de zaken, toen de hertogen GEORGE van Saksen, en WILLEM van Beijeren, te gelijk met de keurvorst JOACHIM van Brandenburg, te Innsbruck aankwamen: drie vorsten die tot de hevigste tegenstanders van de Hervorming behoorden.

De gerustheid van de keurvorst, die zij te Augsburg gevonden hadden, was hun zonderling voorgekomen. Zij konden niet begrijpen dat JOHAN zo zonder vrees wezen kon. Zij begonnen te geloven dat hij een of ander geheim oogmerk had met zijn zo vroege komst te Augsburg. "Wij deken dat het niet zo geheel toevallig is," dus spraken zij tot KAREL, "dat keurvorst JOHAN de eerste van allen te Augsburg gekomen is, en dat nog wel met een zo aanzienlijk gevolg. Wij zijn niet vrij van het denkbeeld, dat hij zich van uw persoon wil meester maken. Wees dan, bidden wij u, op uw hoede, en vergun ons dat wij uw majesteit een lijfwacht bezorgen van ten minste zes duizend ruiters." Nu volgden raadsvergaderingen en conferentiën elkaar op. Het gerucht daarvan woei tot de Protestanten over, en bracht hun nieuwe schrik aan. "Zij houden bij voorraad een Rijksdag te Innsbruck," zei MELANCHTON, "over de beste wijze om aan onze hoofde te komen." GATTINARA intussen slaagde er in om KAREL gematigd te doen blijven.

Terwijl dit alles in Tirol voorviel, waren de Evangelische Christenen, wel ver van zich te wapenen en voor de strijd toe te rusten, gelijk van hen gezegd werd, dagelijks in de gebede zich en het Evangelie opdragende aan de bewaring van God in de hemel; en de vorsten onder hen, maakten zich gereed om een openbare belijdenis van het gemeenschappelijk geloof af te leggen.

Godsvrucht van de keurvorst.

Onder de Protestantsche vorsten was de keurvorst van Saksen de eerste en voornaamste. Van der jeugd aan had hij zich door een oprechte en godsdienstige gemoedsaard onderscheiden. Al vroeg voelde hij weinig lust in de schitterende steekspelen en andere soortgelijke vermakelijkheden, waaraan lieden van zijn rang deelnamen. Hij had de Hervorming met belangstelling en blijdschap zien ontstaan en uitbreiding erlangen, en van die tijd af had hij een verhelderd inzicht in de leer van de Evangelies bekomen, en was de godsdienst zijn alles geworden. Hij kende geen groter genoegen, dan des avonds uit de Bijbel te horen voorlezen. Het wordt gezegd, dat de vrome keurvorst bij die voorlezingen wel eens de ogen dicht vielen; maar dat was dan ook maar voor een ogenblik, en hij was dan verder weer zoveel te oplettender in het luisteren, terwijl hij de laatstgelezene woorden overluid herhaalde. Dit was voor het overige een gevolg van het klimmen van zijn jaren. En ofschoon JOHAN van Saksen van nature inschikkelijk en vredelievend was, bezat hij toch een grote mate van standvastigheid, wanneer het er op aan kwam om een zaak van belang door te zetten; en daarvan gaf hij voldoende blijken in het aandeel dat hij nam, in de bescherming van de Evangelische leer. Er is geen ander vorst van de zestiende eeuw, en misschien is er sinds de vroegste tijden van de Christenheid zelfs geen geweest, die zoveel voor God en de Waarheid gedaan heeft als keurvorst JOHAN van Saksen. Geen wonder derhalve dat men in de eerste plaats hem tot afval van de zaak van de Hervorming trachtte te bewegen, hoewel zeker aan de andere kant wel van niemand meer tegenstand kon verwacht worden. Om hem dan, zo mogelijk, te winnen, werd een geheel andere gedragslijn gevolgd dan vroeger. Te Spiers hadden de Evangelischen niets dan haat en vijandschap kunnen lezen op de aangezichten dergenen die hen omringden; maar te Augsburg werden zij met hartelijkheid ontvangen. Men trachtte hen te doen inzien, dat het onderscheid tussen de twee partijen in het geheel zo groot en belangrijk niet was, als men, oppervlakkig oordelende, wel zouden kunnen menen; en gebruikte overigens de vriendschappelijkste en voorkomendste taal jegens de Protestanten, "beproevende," zegt zeker schrijver, "of zij niet in de strik zouden willen vallen."

Raadslagen van de Roomsgezinden.

Het scheen ook, dat de oprechtheid en eenvoudigheid der Protestanten hen inderdaad in de val zouden doen lopen.

KAREL V hield zich overtuigd, dat de Duitsers op deze wijze stellig zouden te brengen zijn tot wat hij met hen voor had. Zijn hovelingen versterkten hem in dat denkbeeld. "De koning van Denemarken is wel bekeerd geworden," zei zij, "waarom dan ook niet de keurvorst van Saksen?" Zij wilden JOHAN dan zonder verwijl in hun kring trekken en beproeven of het met hem ook gelukken zou. De keurvorst ontving de dringendste uitnodigingen om naar Innsbruck te komen, en een vertrouwelijk onderhoud met de keizer te hebben, onder bijvoeging dat laatstgemelde dat graag zien zou, en dat hij hem, keurvorst, zeer genegen was.

Deze krijgslust gelukte volkomen wat JOHAN FREDERIK, de keurprins, betrof, alhoewel deze vroeger gezegd had, menende te zien dat de Roomse partij vorderingen maakte: "Wij zelf zijn daar schuld van. Wij handelen nu en dan glad verkeerd." Nu trachtte hij zijn vader te bewegen om de ontvangene uitnodigingen op te volgen. "Het kan goed zijn dat gij naar Innsbruck gaat," zei hij, "dan hebt gij gelegenheid om de logenachtige geruchten, die men omtrent ons verspreidt, in persoon tegen te spreken. Of zo gij liever niet gaat, laat dan tenminste mij derwaarts gaan."

Maar de voorzichtige keurvorst liet zich ook door zijn zoon niet overreden. Hij antwoordde 's keizers ministers, dat hij het niet oorbaar achtte, om door onderhandse besprekingen de verrichtingen van de rijksdag vooruit te lopen, en bijeen te komen op een andere plaats dan die, welke door de keizer zelf was aangewezen geworden. Hij verzocht veeleer, dat het zijn majesteit behagen mocht zijn aankomst te Augsburg zoveel mogelijk te bespoedigen.

Dit was de eerste weerstand die KAREL ten deze ondervond.

III.

Augsburg.

Er kwamen nu dagelijks een menigte vreemdelingen in Augsburg aan. Aan alle poorten der stad zag men vorstelijke personen, geestelijken van alle rangen, afgevaardigden, edelen, ridders, knapen en krijgslieden binnen komen. De straten van Augsburg, zowel als de markten en pleinen, vertoonde een bonte mengeling van geestelijke en wereldlijke klederdrachten, terwijl alle meer of min aanzienlijke hotels en herbergen meer gasten ontvingen dan zij geschikt opnemen konden. Hier vloede nu alles samen, wat Duitsland edel en aanzienlijk telde. En dat zo velen uit alle rangen en standen naar Augsburg gelokt werden, was eigenlijk ook niet te verwonderen. Daartoe werkte samen, vooreerst de moeilijke omstandigheden waarin het keizerrijk en het Christendom in het algemeen zich bevonden, en waaromtrent nu de rijksdag te handelen zou hebben; dan de tegenwoordigheid in Augsburg van KAREL V, van wiens minzaamheid en vriendelijkheid alomme zo veel verhaald werd; en eindelijk, zeker niet het minst, de nieuwsgierigheid, en de de keizers stalknecht wilde zucht om de drukte van nabij te zien en de feesten bij te wonen, die te van deze gelegenheid in Augsburg mochten tegemoet gezien worden. Maar behalve de van alle zijden toestromende nieuwsgierigen, waren er echter ook velen, die van deze gelegenheid gebruik wilden maken, om de keizer in persoon te spreken over deze en geen belangen, waarvan zij de vereffening of voorziening te verzoeken hadden.

De keurvorst en de landgraaf zouden nu, in het aangezicht van deze talrijke en aanzienlijke menigte, belijdenis doen van hun geloof in JEZUS CHRISTUS. Zij verheugden zich, dat de oproeping van de keizer hun daartoe zulk een ongezochte aanleiding had gegeven, en zij stelden zich zegenrijke gevolgen daarvan voor.

Predikaties van de Evangelischen.

Dadelijk na zijn aankomst gaf JOHAN aan een zijner leraars de last, om dagelijks en wel in het openbaar, te prediken. Dit geschiedde aanvankelijk in de kerk van de Dominikaners. Op zondag de 8ste mei werd ook in de St. Catharina kerk gepredikt. Op de 13de daaraanvolgende beklom SNEPFP, de hofprediker van PHILIPPUS van Hessen, de leerstoel in de hoofdkerk;

terwijl op Zondag de 15de mei CELLARIUS, een leraar van Augsburg en volgeling van ZWINGLI, op verzoek van de landgraaf almede in die kerk predikte. Kort daarop koos de landgraaf bepaaldelijk de kerk van St. Ulrich en de keurvorst die van St. Catharina, om daarin voor zich en de hunnen, maar altijd met open deuren en dus geheel publiek, predikatiën te doen houden. Aldaar werd nu alle dagen geregeld voor een grote toeloop van mensen, het Evangelie van de zaligheid door Protestantsche leraars verkondigd.

Sermoenen van de Roomsgezinden.

De Roomszen zagen dit met de grootste verwondering gebeuren. In plaats dat de Protestanten hun godsdienst oefeningen meer in het verborgen zouden gehouden hebben, om van de pausgezinde partij geen aanstoot te geven, hadden hun predikatiën zo openbaar mogelijk plaats, en als hadden zij daarbij niemand te ontzien en niets te vrezen. Maar om nu, zoveel mogelijk, de indruk van die ketterse predikatiën op de menigte weg te nemen, beval de aartsbisschop van Augsburg aan twee van zijn onderhorige geestelijken om sermoenen te houden, opzettelijk daartegen gericht. Jammer maar dat deze heeren beter berekend bleken te zijn om de mis te lezen, dan om als welsprekende kanselredenaars op te treden. "Zij schreeuwen in plaats van geregeld te spreken, en menen door een hoge toon hun gebrek aan overtuigende gronden goed te maken," oordeelden sommigen. "Zij zijn eigenlijk niet waard dat wij hen aanhoren," zeiden anderen, als zij, onder een medelijdend schouderophalen, heengingen.

Een boodschap van de keizer.

Dat deze sermoenen zo geheel het doel misten hinderde de Roomszen geweldig. Terwijl zij zich over hun eigen priesters moesten schamen, en wel zagen dat zij in het geheel niet geschikt waren, om door hun redenaars - talent op de kansel de Protestantsche predikers tot zwijgen te brengen, begrepen zij dat het maar best zou zijn om de hulp van de wereldlijke arm in te roepen. Hierop doelende zei MELANCHTON: "De priesters stellen alles in het werk om de keizer voor hen te doen handelen." Het gelukte hun ook maar al te wel. KAREL begon met zijn ongenoegen over de stoutmoedigheid van de Evangelische vorsten duidelijk genoeg te kennen te geven. Dit was al aanstonds voldoende om tot het verspreiden van onrustbarende geruchten aanleiding te geven. "De keizer, die de koning van Frankrijk zowel als de paus zijn geduchte arm heeft doen gevoelen, zal nu door geheel Duitsland de ketteren tot onderwerping weten te brengen," zo heette het uit veler mond. De keurvorst achtte het zelfs nodig, om die ten gevolge het oordeel van de godgeleerden te vragen.

Voordat de keurvorst bericht van de godgeleerde heeren ontvangen had, kwam reeds een boodschap van de keizers tot hem, overgebracht wordende door twee van zijn invloedrijkste staatsdienaren, waarvan de graaf van Nassau een was. Het is van deze heeren aangetekend dat zij, alhoewel getrouwe vriende van KAREL, in de zaak van de Protestanten hadden begonnen belang te stellen, terwijl zij zelfs later de Evangelische leer aannamen; zij waren dus meer dan anderen geschikt, om uit naam van de keizer met de keurvorst te spreken. JOHAN ontving hen dan ook om die reden met alle voorkomendheid.

Hij wenst de prediking geëindigd te zien.

Op de 24ste mei was het, dat de gezegde heeren aan keurvorst JOHAN hun brieven overgaven, en dat zij hem verklaarden dat het de keizer zeer leed zou doen, indien, om verschillen van godsdienstige aard, de goede verstandhouding zou verstoord worden, die gedurende zo vele jaren tussen de huizen van Saksen en Oostenrijk bestaan had. Dat het hem verwonderde, dat de keurvorst zich wilde verzetten tegen het edict van Worms, daar toch dat edict met algemene stemmen in van de tijd was aangenomen. Dat overigens de verbintenissen die de keurvorst had aangegaan, voor de rust van Duitsland zeer bedenkelijk waren, en al

lichtelijk tot bloedige tonelen konden aanleiding geven. Maar waar zij voornamelijk op aandrongen was, dat er dadelijk een einde zoude gemaakt worden aan de openlijke predikatiën der Evangelischen.

Op dit punt lagen zij bijzondere klem; terwijl zij de keurvorst trachtten te doen inzien dat zo hij de keizer, vooral wat het laatste aanbetrof, een weigerend antwoord mocht geven, daaruit al dadelijk de bedenkelijkste gevolgen moesten ontstaan. "Intussen," voegden zij er bij, "dit zeggen wij u alles geheel uit ons zelf. Wij hebben daartoe geen dadelijke last." Dit nu was een diplomatieke kunstgreep. Zij spraken inderdaad van de keizer woorden, maar moesten het doen voorkomen, alsof dat zo maar hun eigen denkbeeld was.

Deze zending trof de keurvorst zeer. "Zo de keizer onze Evangelieprediking verbieden wil," sprak hij, "dan kan ik hier niet langer blijven." Hij wilde echter alvorens te vertrekken de raad van de godgeleerden gehoord hebben.

Luther's gevoelens daarover.

LUTHER's antwoord kwam hierop neer: "De keizer is van rechtswege meester, en dat zowel over de stad Augsburg als over allen die daar binnen zijn. Evenzo zou het volk te Torgau zich niet tegen de bevelen van uw hoogheid mogen verzetten. Ik moet daarom de raad geven, dat men in stede van verzet, de keizer eerbiedig en onderdaniglijk verzoeken dat hij een meer gunstig besluit moge nemen. Blijft zijn majesteit desniettemin bij zijn verbod, dan is hij volkomen in zijn recht, en dan moeten wij gehoorzamen. Onze troost zij dan, dat wij niets anders dan onze plicht gedaan hebben." Dit waren de woorden van een man, die men zo dikwijls als een weerspannige, een oproermaker heeft voorgesteld!

MELANCHTON en de anderen stemden met LUTHER hierin overeen. Zij wilden met opzicht tot de predikatiën de keizer opgemerkt hebben "dat de Protestantsche predikers geen verschilpunten aanroerde, maar zich geheel en al bepaalden tot de verkondiging van het Evangelie gelijk dat is in CHRISTUS." "Wij moeten vooral niet de stad verlaten," zeiden zij verder. "Uw hoogheid moet veeleer deze gelegenheid aangrijpen, om voor de ogen van de keizer getuigenis af te leggen van de waarheid, waartoe gij door de genade Gods gekomen zijt. Uw hoogheid doe dat moedig en zonder enigszins toe te geven aan bezorgdheid of vrees, die uit de overleggingen en woorden nonzer vijanden zou mogen ontstaan."

De waarheid belijdenis te doen was derhalve de hoofdzaak in de ogen van de hervormers, en voor de bereiking van dat doel moesten in hun schatting alle zwaarigheden en bedenkingen wijken.

En zou dan nu de keurvorst toegeven aan het verlangen des keizers, en dus, reeds vóór dat deze te Augsburg was aangekomen, zich laten terugdringen op de baan, die hij eerder behoorde verder af te wandelen, met het grote einddoel in het oog? -

De kanselier Bruck.

Er was in waarheid te Augsburg niemand van zoveel vastheid van karakter als keurvorst JOHAN. Het maakte op hem slechts geringe indruk, dat de hervormers gezegd hadden, dat de keizer heer en meester was in de stad, en dat de keurvorst en de zijnen daar vreemdelingen waren. JOHAN schudde het hoofd daarover. MELANCHTON schreef zelfs aan LUTHER: "Ach, waarom is de oude heer toch zo onbuigzaam!" Hij vernieuwde niet te min zijn vertogen bij de vorst. Maar er was nog een andere raadsman de keurvorst nabij, de kanselier BRUCK namelijk, en deze had de overtuiging, dat zij die het met de Hervorming wel voor hadden, zich door eer en plicht, en ook in hun eigen belang, gehouden moesten achten, om 's keizers bedreigingen het hoofd te bieden. Hij zei daarom tot de keurvorst: "Wat de keizer nu vraagt is slechts het begin van een gehele reeks van vorderingen, die in het eind niet dan met de volkomene ter zijde stelling van de Evangelische leer zullen kunnen bevredigd worden. Zo wij op dit punt toegeven, zullen zij ons al dra geheel naar hun wil buigen. Laat ons daarom

eerbiedig bij zijn majesteit aanhouden op de ongestoorde voortzetting van de prediking." Hier zien wij dus alweer een staatsman zich vooraan stellen onder de belijders van de Heer JEZUS CHRISTUS. Dit was een geheel eigenaardig kenmerk van de belangrijke zestiende eeuw: een karaktertrek die wij niet mogen voorbijzien, zo wij de geschiedenis van die eeuw behoorlijk begrijpen willen.

Antwoord van de keurvorst.

Op de 31ste mei zond de keurvorst zijn schriftelijk antwoord aan KAREL's ministers. "Het is bezijden de waarheid," werd onderanderen daarin gezegd, "dat het edict van Worms de goedkeuring van al de zes keurvorsten heeft weggedragen. Hoe toch kon de keurvorst, mijn broeder, en ik zelf dat edict aannemen, omdat wij door zo te handelen Gods heilig Woord zouden hebben tegengestaan? Opvolgende rijksdagen hebben dan ook begrepen, dat de ten uitvoer legging van gemeld edict niet wel mogelijk was. Wat aangaat de verbindtenissen die ik met deze en geen mijne vrienden heb aangegaan: de strekking daarvan is alleen wederkerige bescherming tegen geweld. Laat mijn tegenstanders de verbonden door hen gesloten open leggen voor de ogen van zijn majesteit, gelijk ik bereid ben van mijn zijde te doen, en dat dan de keizer oordele wie van onze het meest te beschuldigen zij. Eindelijk wat aangaat het doen staken van de predikatiën: daarin kan niet toegestemd worden; want in deze geschiedt niets anders dan de eenvoudige verkondiging van de goddelijke waarheden, en aan die troost hebben wij Evangelischen nooit meer behoefte gevoeld dan thans."

De confessie opgesteld.

Het was te voorzien dat dit antwoord 's keizers komst naar Augsburg zou verhaasten. De Protestanten moesten zich dus bereid houden hem te ontmoeten. Het openlijk afleggen van een belijdenis van hun geloof was thans voornamelijk hun doel, en daarom was het nodig, dat de artikelen van dat geloof in een zekere orde werden bijeengebracht. Het stuk dat hieruit ontstond was de bekende confessie van Augsburg. Hij die daaraan nacht en dag werkte was PHILIPPUS MELANCHTON: de man die naar het uiterlijk zo zwak en teder was, en die in deze ook met de angstvalligste behoedzaamheid te werk ging. Hij woog en overdacht elk woord bijna dat hij neerschreef; veranderde en verzachtte gestadig onder het voortwerken, en kwam eindelijk niet zelden weer op de uitdrukking terug die hij eerst verworpen had. Deze arbeid matte hem geheel af; ja zijn krachten scheen met de dag te verminderen, zodat men begon te vrezen dat hij wellicht nog sterven zou voor hij zijn taak had afgewerkt. LUTHER had hem ook geschreven, dat hij toch zijn zwak lichaam niet te veel vergen moest, en zich wel behoorde te wachten van "een zelfmoord te begaan uit ijver voor de dienst van God." "Wij kunnen in de dienst van God nuttig genoeg zijn, ook zonder in zulk een overdreven uiterste van werkzaamheid te vervallen," voegde hij er bij, "zelfs geloof ik dat wij beter en nuttiger arbeiden, naarmate wij meer bedaard met het werk voortgaan. God zelf heeft ook de mens de rust op gezette tijden ten plicht gemaakt, te weten op de Sabbatdag, op welke generlei werk mocht verricht worden."

Maar MELANCHTON gaf aan dergelijke raad, hoe welmenend ook, geen gehoor, en scheen veeleer zijn ijver nog te verdubbelen. Het werk nu, dat hij wilde leveren, zou een duidelijke openlegging van het geloof van de Evangelischen zijn; waarbij hij echter zijn pen steeds door gematigdheid en Christelijke liefde besturen liet, en zoveel mogelijk bestaande vormen en begrippen behouden werden. Te Coburg reeds had hij de grondtrekken van het geheel ontworpen, en daarbij zich bediend zowel van de artikelen die te Schwabach, als van die welke te Torgau opgesteld werden, zo met betrekking tot het leerstellige als tot de misbruiken in de Kerk bestaande. Te Augsburg bestond dus zijn werk dáárin, dat hij alles nog nader overzag, geregeld ordende, en er, in een woord, een goed geheel van maakte.

Luther's oordeel er over.

Op de 11de mei was het stuk gereed. De keurvorst zond het aanstonds aan LUTHER, met verzoek dat hij er zijn aanmerkingen op zou maken, zo hij die mocht hebben. "Ik heb aan het geheel de vorm gegeven die het mij voorkomt meest gepast te zijn, en alles zo voorgesteld als ik begreep ten meesten nut te moeten doen," schreef MELANCHTON te van deze gelegenheid aan LUTHER, daar hij zijn vriend kennende, vrezen moest dat deze de uitdrukkingen over het algemeen niet sterk genoeg zou vinden. "ECK," voegde hij er bij, "houdt niet op met omtrent ons de leugenachtigste dingen te verspreiden, ik heb in deze beproefd een tegengift voor zijn venijn te bereiden."

LUTHER zond het stuk reeds de 15de mei aan de keurvorst terug, en schreef er het volgende bij: "Ik heb het werk van magister PHILIPPUS gelezen. Ik heb er geen veranderingen in te maken en verenig er mij dus mee. Zo ik ook al wilde veranderen, zou dat toch moeilijk gaan zonder dat het geheel werd omgewerkt, want ik kan mij niet zo zacht en zo behoedzaam uitdrukken als hier gedaan is. Moge het de Heer JEZUS CHRISTUS behagen over deze arbeid Zijne zegen te geven!"

Luther's Sinai.

Dagelijks echter werd nu nog door MELANCHTON, in overleg met andere leraars en deze en genen der heeren die met de keurvorst waren, een en ander in de confessie gewijzigd, bijgevoegd of doorgestreeken, ten einde eraan de een kant alle volledigheid aan te geven, en te gelijk al datgene weg te nemen wat gemist kon worden, en nodeloos het stuk verlengen of de aanhoring daarvan voor de Rijksdag minder belangrijk maken kon. Terwijl zich dan te Augsburg alles voor de aanstaande gedenkwaardige zitting van de Rijksdag voorbereidde, zat LUTHER te Coburg niet stil. Hij was daar, gelijk hij het noemde, op zijn "Sinai." Hij was met van de daad de man, die als veldheer de bewegingen van de Protestanten bestuurde, in de geestelijke kampstrijd die zij vol te houden hadden. Van uit zijn kasteel te Coburg gingen onophoudelijk brieven af, om de maatregelen aan te wijzen, die hem voorkwamen meest doeltreffend te zullen zijn; terwijl hij van daar onderscheidene kleine geschriften in het licht deed verschijnen, die der tegenpartij geen gering nadeel toebrachten.

Zijn rustig en eenzaam verblijf op het slot te Coburg, was een zeer geschikte tijd voor studie en overpeinzing. "Ik zal van dit Sinai een Sion maken," schreef hij, "en ik zal er drie tabernakelen bouwen; een voor de psalmdichter, een voor de profeten, en een - voor ESOPUS! "Dit laatste klinkt zeker wat vreemd. een zodanige bijeenvoeging van Bijbelse personen met een fabeldichter, is niet in de geest van de apostelen, en heeft ook uit de pen van LUTHER iets stuitends. Intussen hechte men hier niet zozeer aan, en verbeelde zich vooral niet, dat de hervormer van ESOPUS een studiewerk gemaakt zal hebben. LUTHER's hoofd en hart was te zeer vervuld met de heilige waarheden des Evangelies, dan dat hij anders dan bij wijze van uitspanning, en in een verloren ogenblik, lektuur van anderen dan godsdienstigen of wetenschappelijken inhoud zal hebben ter hand genomen. - Met betrekking tot de omstandigheden des tijds schreef hij, om te kennen te geven hoezeer hij de loop van de zaken met angstvallige zorg gadesloeg: "Ik zal niet ophouden tot God onder tranen te bidden, totdat Hij mijn smekingen zal verhoord hebben."

Brief aan zijn zoon.

Omtrent deze tijd schreef LUTHER een brief, gericht aan zijn jonge zoon, waarin hij een bevallige schildering maakt van een bekoorlijke lusthof, in welke kinderen spelen, die rijk in goud zijn uitgedost, en die in die hof een overvloed vinden van de heerlijkste appels, peren, kersen en pruimen. Hij beschrijft de kinderen als zingende, rond huppelende en zich op allerlei wijs vermakende, terwijl zij ook het genoegten mogen hebben, van op lieve kleine paardjes te rijden, die gouden tuigen en zilveren zadels hebben, enz.. Dat LUTHER zulk een

brief schrijven kon *aan een zoon*, dat had hij aan de invloed van de Hervorming te danken, en daarin vond hij zeker een genoeg, waartegen moeilijk enige andere aardse vreugde zou hebben kunnen opwegen.

Zijn vader sterft.

Maar slechts spaarzaam waren met dat al zodanige ogenblikken van onvermengd genot voor LUTHER weggelegd. Hij vernam juist omtrent deze zelfde tijd, dat zijn vader zachtelijk in de Heer JEZUS CHRISTUS was ontslapen. "Ach!" zuchtte hij, onder het storten van een vloed van tranen, "wat ik ben werd ik door hem. Hij heeft gezwoegd en in het zweet zijns aanschijns gearbeid om mijnentwil." Nog andere beproevingen wachtten hem, en daaronder waren niet de minsten de verschijningen en aanvechtingen waarvan hij zo nadrukkelijk gewag maakt. Op zekere nacht onderanderen zag hij, naar hij verhaalt, plotseling drie lichten, aan flambouwen gelijk, voor zijn ogen voorbijgaan, en op hetzelfde ogenblik hoorde hij zware donderslagen; welk een en ander hij aan de duivel toeschreef. Hij viel van schrik in flauwte. Zijn bediende hem in die toestand vindende, bracht hem weldra tot bewustheid weer, en las hem toen de Brief aan de Galaten voor. Toen LUTHER daarop in slaap gevallen zijnde weer wakker werd, zei hij tot de dienaar: "kom, wij willen in Spijt van de duivel de psalm aanheffen: *Uit de diepte roep ik tot U, o Heer!*" En nu zongen zij tezamen de psalm uit volle borst.

LUTHER hield zich te Coburg te midden van alle andere arbeid, en ondanks al het onaangename dat hem naar lichaam en ziel bejegende, ijverig bezig met de overzetting van de profeet JEREMIA; en toch verweet hij nu en dan zichzelf dat hij niet vlijtig genoeg was!

Hij had ook zijn ogenblikken van bijtende scherts. Zo gaf het hem ruime stof daartoe, dat Venetie, de paus en de koning van Frankrijk met KAREL V een verbond sloten, om met verenigde krachten de Hervorming te onderdrukken. Hij barstte bij het denken aan dat verbond in zijn eenzaamheid in een schaterend lachen uit. "Wat," zei hij tot zichzelf, "Mijnheer *Par - ma - foi* (zo noemde hij FRANS I), *In - nomine - Domini* (de paus) en de republiek van Venetie geven zich geheel en al, met lijf en goed, over aan de keizer.... *.Sanctissimum foedus*. Waarlijk een *heilig* verbond in de volle betekenis van het woord! Maar een vereniging tussen deze vier machten behoort te huis in het hoofdstuk *Non - credimus*. Venetie, de paus en Frankrijk zouden *keizerlijken* worden!.... *.Onmogelijk*. - Die drie zijn als zo vele personen in één lichaam, dat met een dodelijke haat tegen de keizer vervuld is. Mijnheer *Par - ma - foi* kan nimmer zijn neerlaag bij Pavia vergeten. Mijnheer *In - nomine - Domini* is 1ø een Italiaan, dat op zichzelf reeds voldoende zou zijn; maar hij is 2ø een Florentijner en dat is erger; 3ø een bastaard, dat is in mijn ogen een kind des duivels; 4ø hij kan zo oud hij wordt de keizer de vernedering niet vergeven, die hij in de plundering van Rome ondergaan heeft. Wat de Venetianen aanbetreft, zij zijn Venetianen, en dat is genoeg. Zij hebben als zodanig overvloedig reden om zich te wreken op de nakomelingen van MAXIMILIAAN. Dit alles behoort tot het hoofdstuk *Firmiter - credimus*. Maar God zal de vrome KAREL, die hier is als een weerloos schaap onder de wolven, wel uitredding geven. Dat zij zo." Hier had de gewezen monnik van Erfurt een dieper staatkundig inzicht in de omstandigheden, dan menigeen van zijn eeuw, die zijn gehele leven aan het hof had doorgebracht. -

LUTHER begon ongeduldig te worden, omdat nog altijd de zitting van de Rijksdag niet geopend werd, en hij nam uit deze langzaamheid al wederom aanleiding tot spotternij. Hij zei schertsend dat hij de Rijksdag dan maar bij hem, te Coburg, zou bijeenroepen. "Wij zijn reeds druk aan het vergaderen," schreef hij kort daarop. "Hier zijn koningen, hertogen en andere groten, die volijverig over de belangen van hun gemeenschappelijk rijk beraadslagen, en die hun stem zo luid uitbrengen dat het in de lucht weergalmt. Zij wonen niet in plaatsen zo eng en zo nietig als die welke gij met de naam van paleizen bestempelt: zij hebben de blote hemel

voor hun dak, terwijl de groene bomen hun een verblijfplaats aanbieden, zo schoon en zo aangenaam als zij dat maar wensen kunnen. Zij worden voorts door geen grenzen beperkt, waaraan de mensen gewoon zijn; maar de gehele aarde ligt voor hen open. Zij kleden zich niet in zijde en schikken zich niet op met goud; ook hebben zij paarden noch wapenen nodig. Zij hebben allen onveranderlijk dezelfde kleding, en dat wel van dezelfde kleur. Ik heb hun keizer nooit gezien of ook van hem gehoord; maar zo ik hun dreigende taal wél begrijp, dan schijnen zij dit jaar een geweldige oorlog voor te hebben tegen - al wat maar naar hun smaak zal vallen onder de vruchten van de aarde." - Van deze zelfde personaadjen zei hij ook: "Ik zie in hen de sophisten en de pausgezinden, die zich in grote getale rondom mij verzameld hebben, en mij in mijn eenzaamheid op hun geschreeuw komen onthalen." Deze twee brieven waren gedagtekend: *van uit het rijk der raven en van de kraaien*. LUTHER wordt aan het slot echter geheel ernstig en zegt: "Maar genoeg hiervan. Ik verheug mij echter dat ik nu en dan eens minder ernstig wezen kan, en dat het mij een enkele maal gelukken mag door onschuldige scherts de sombere gedachten te verdrijven, die zich anders geheel van mij zouden meester maken."

Zijn oordeel over de toestand in Saksen.

Maar wanneer LUTHER nadacht over de werkelijk grote vorderingen die de Hervorming reeds gemaakt had, dan vond hij daarin een bron van de hoogste vreugde. Dat dit werk zo kennelijk onder de zegen Gods geschiedde, was voor hem het beste bewijs van de deugdelijkheid en billijke strekking: beter dan alle gronden die daarvoor van elders konden worden bijeengebracht; zelfs dan die, welke zijn vriend MELANCHTON in de confessie had kunnen aanvoeren. "Is er wel in de gehele wereld een land dat met het uw kan vergeleken worden," schreef hij aan de keurvorst, "met opzicht tot de leraars, die de zuiverste godsdienst prediken, en de ijverigste opbouwers zijn van het Rijk van de Waarheid en des Vredes? Waar vindt men, zo als in Saksen, de jongens en meisjes behoorlijk onderwezen in de Bijbel en in de Catechismus, toenemende in kennis naar gelang zij opwassen, en zowel in hun bidden en geloven als in hun geschiktheid om met verstand van God en CHRISTUS te kunnen spreken, ver weg overtreffende al wat tot hiertoe op hogescholen, in kloosters of elders te leren viel?" - "Het is," dus gaat hij voort, "of de Heer tot u gezegd had: Mijn waarde hertog JOHAN, ik geef dit goede land in uw hand. Het is het beste deel van de ganse aarde. Wees gij er de beschermer van." Maar hij vervolgde: "Helaas, hoe te beklagen is het, dat de Catholieke vorsten door hun dwaasheid van deze schone aarde zulk een modderpoel maken, en dat zij, door de jeugd te laten verwilderen, de oorzaak zijn dat met elke dag het getal der boze mensen, ja van vleselijke duivels, in hun landen, aan hun paleizen en aan hun eigen tafels toeneemt."

Luther beschouwd in betrekking tot de Hervorming.

LUTHER wilde echter niet slechts de keurvorst bemoedigen en sterken in die gewichtige ogenblikken, maar hij wenste ook de tegenpartij te verschrikken, gelijk hij dat meermalen met zo goed gevolg gedaan had. Hij schreef met dat oogmerk een brief, gericht aan de geestelijke die toen te Augsburg bijeen waren. Hij zegt, dat hem onder het schrijven daarvan een gehele stroom van bijtende en scherpe gedachten als uit dopen vloeide; en in waarheid, de woorden die hij hier tot de geestelijke heeren richtte waren hard genoeg. Aan het slot zei hij: "Gijlieden weet zo goed als wij, dat onze leer die is van Gods Woord, en dat gij dat Woord niet hebt. O paus! Ik zal uw tegenpartijder zijn, op leven en dood!" Zo was LUTHER toch te Augsburg tegenwoordig, hoewel dan niet naar het lichaam; en hij werkte er zelfs meer uit dan AGRICOLA, BRENZ, of MELANCHTON. Het waren gewichtige ogenblikken voor de zaak van het Evangelie. Het zou eerlang met een nadruk en een helderheid de volken in de oren klinken, die sinds de eerste tijden niet geweest was. LUTHER intussen was slechts, met

anderen, het werktuig in Gods hand, waardoor die grote dingen werden uitgewerkt. Hij was niet te min met betrekking tot de Kerk, wat hij als geleerde voor de wetenschap, of als kunstenaar voor een bijzonder kunstvak had kunnen zijn: uiterst verdienstelijk ten aanzien van allen die van zijn arbeid de vruchten plukken mochten. LUTHER, wij herhalen het, - en hij zelf was niet de laatste dit te erkennen, deed uit zichzelf niets nieuws ontstaan; slechts mocht hij weer aan het licht brengen wat in de loop van de tijden was verloren gegaan. Het moest niet zijn taak zijn (en niemand verbeelde zich ook, dat dat ooit met hem het geval zijn kan) om zijn eeuw te hervormen naar zijn eigen bijzondere begrippen. Al wat een hervormer toen of ooit vermocht te doen, was en is: de Waarheid, zoals die spreekt in Gods Woord, dáár waar zij miskend wordt of verbasterd is geworden, in haar oorspronkelijke klaarheid en eenvoudigheid voor te dragen en van het verval terug te brengen.

Dood van Gattinara.

De tijden waren nu bedenkelijker dan ooit te voren. Op de 4de juni stierf de kanselier GATTINARA, "die voor KAREL V was wat ULPIANUS voor ALEXANDER SEVERUS geweest is," gelijk MELANCHTON zei. Met de dood van deze man werd de hoop van de meesten van de Protestanten de bodem ingeslagen. LUTHER had vroeger ook met betrekking tot hem gezegd: "God heeft ons in hem iemand gegeven, gelijk NAAMAN was aan het hof van de koning van Syrië." En het was zo; GATTINARA weerstond de paus, daar waar het hem voorkwam dat hij zich aan recht of billijkheid vergrijpen wilde. Als dan de keizer hem sprak van wat de paus wilde, voegde de kanselier hem toe: "Gij zijt uw eigen meester, vergeet dat niet." Nu GATTINARA dood was werd het al dadelijk anders. "De paus wil in KAREL niet anders zien dan een handlanger, een gerechtsdienaar," zei LUTHER, "en hij moet maar altijd gereed zijn, om naar zijn bevelen de ketters te vervolgen en te straffen."

De vierhonderd en vier stellingen.

ECK (wiens naam, volgens MELANCHTON, geen kwade voorstelling was van het gekras van de raven, waarvan LUTHER geschreven had) beijverde zich om uit de schriften van LUTHER de meest uitkomende stellingen en gezegden bijeen te verzamelen, die de hervormer als ketter moesten doen kennen. Hij had *vierhonderd en vier* zulke stellingen weten op te sporen, en zei, dat zo hij meer tijd aan dit zijn onderzoek had mogen geven, hij er zeker nog veel meer zou ontmoet hebben. Hij gaf voorts te kennen, dat hij zeer verlangde met de Lutheranen te redetwisten. Hij lokte door deze zijn uitdagende handelwijs van de zijde van de laatstgemelde tegenschriften uit, waarbij hij, doctor ECK, vreselijk gehavend en ten toon gesteld werd. Anderen gingen voorzichtiger te werk. Zo vroeg bijvoorbeeld de kapelaan van hertog GEORGE van Saksen aan MELANCHTON, om met hem een onderhoud te hebben. "Ik vraag dat aan u," voegde hij er bij, "omdat ik er iets tegen heb om met uw leraars te spreken, omdat zij gehuwd zijn." Deze voorkeuze aan MELANCHTON geschonken trof hem zeer; temeer daar hij zich beklaagd had, dat men hem te Augsburg ongaarne zag, en dat hij daar nog in grotere afzondering leefde dan LUTHER op zijn eenzaam kasteel. Hij werd nu versterkt in zijn mening, dat, van de kant der Hervormden althans, alle mogelijke inschikkelijkheid en zachtheid moest in het oog gehouden worden.

Melanchton over het vasten.

De Roomsden, zo geestelijken als leken, gaven luidt te kennen, dat het hun tot grote ergernis was, dat op vastendagen aan het hof van de keurvorst vlees gegeten werd. MELANCHTON, die niet graag aanstoot gaf, verzocht daarop de vorst dat hij daaromtrent aan zijn gevolg zoveel vrijheid niet laten zou. Hij zei: "Het niet vasten dezer lieden, in plaats van hen tot betere Christenen te maken, geeft slechts aanleiding tot losbandigheid en maakt dat zij in een kwaad gerucht komen." Hij voegde er bij: "Het is waarlijk een zonderling begrip van

godsdienstigheid, dat zij een bezwaar er in vinden zouden om te vasten, en het integendeel zeer geoorloofd achten, om dag aan dag in overdaad en in allerlei dwaasheid door te brengen." De keurvorst evenwel gaf niet toe aan MELANCHTON's verzoek. Hij begreep dat hij daardoor een bewijs van zwakheid geven zou, waarvan zeker de tegenpartij zich zeer wel zou hebben weten te bedienen.

De Kerk moet in kerkelijke zaken beslissen.

Op de 31ste mei werd de confessie die door MELANCHTON opgesteld was, aan de onderscheidene Protestantse staten ter kennisneming gezonden, daar deze hun verlangen hadden te kennen gegeven, dat deze in aller naam zou aangeboden worden. Onder andere bedenkingen was er ook die, omtrent de vraag in hoeverre men het wereldlijk gezag erkennen mocht, als uitspraak doende in aangelegenheden als deze. "Wij kunnen ons in deze niet aan de beslissing van de keizer onderwerpen," was het oordeel van MELANCHTON, "wij beroepen ons op een kerkvergadering. Het is geheel onbestaanbaar met kerkelijk rechtsbegrip dat de keizer hier onze rechter zou wezen. Mozes reeds heeft gezegd, dat niet de burgerlijke overheid, maar de priesters in zulke zaken oordelen moeten. PAULUS woorden aan die van Corinthe (1Co 14\$): dat de anderen oordelen kunnen ook niet anders verstaan worden dan van een Christelijke vergadering. Ook gaf de Heer zelf het bevel: *zeg het van de gemeente*. Ofschoon wij dan in alle burgerlijke zaken de keizer trouw en onderdanig zijn moeten, verlangen wij vrijheid van zijn gezag in het godsdienstige en in de dingen die het Woord van God aangaan. Algemeen werd men het hierover eens.

Er was echter een bezwaar, dat niet zo gemakkelijk kon weggenomen worden. De Lutherschen namelijk, wilden in deze met de Zwinglianen geen gemene zaak maken. "Wel," zei BUCER, "dit is een zaak die haar eigen omverwerping met zich brengt; maar dit was toch niet zo dadelijk het geval. Wat het ook erger maakte was, dat de Zwinglianen van hun zijde zeer overdrevene klachten en beschuldigingen deden horen. Zo zeiden zij onderanderen: "In Saksen begint men alweder het zingen in het Latijn in te voeren; ook worden de koorklederen weer gebruikt; in een woord, men vervalft daar opnieuw in de oude dwalingen. Wat ons aangaat: wij zouden eer de brandstapel beklimmen dan zo iets onder ons dulden."

Verdraagzaamheid van de landgraaf.

De landgraaf zag dit alles met droefheid. Hij bevond zich, zo als BUCER aanmerkte, "tussen twee vuren," en had van zijn vrienden en bondgenoten in van de daad meer verdriet, dan hij van vijanden kon ondervonden hebben. Hij sprak met REGIUS, BRENZ en MELANCHTON, en verklaarde hun, zo nadrukkelijk als hij kon, dat zijn vurigste wens vervuld zou wezen, zo slechts de Hervormde godgeleerden meer tot eenheid mochten komen, en jegens elkaar beter de Christelijke liefde en verdraagzaamheid mochten in beoefening brengen. "Wat wij in anderen verkeerd zien moeten wij toch tegenstaan," antwoordde hem MELANCHTON, "anders zullen afwijkingen van allerlei aard wortel schieten en zich tot in latere geslachten voortplanten. Wat in het bijzonder de Zwitsers aanbetreft: zij smeden plannen die niet dan slecht eindigen kunnen. Zij mogen zich vrij beroemen dat het hun noch aan geld, noch aan soldaten, noch aan bondgenoten behoeft te ontbreken: wij mogen niet te min vrezen dat zij hun roeping te buiten gaan, en zich zowel aan het wereldlijk gezag vergrijpen zullen als de geest van het Christendom miskennen. Wij moeten niet vergeten, dat het geluk van de nakomelingschap in grote mate afhankelijk is van de daden van het thans levende geslacht, en dat handelingen als die van de Zwitsers zeer wel zouden kunnen ten gevolge hebben, dat zij die na ons komen moeten, de troon geschokt en het altaar omvergeworpen zullen zien, en al de jammeren van regeringloosheid en ongodsdienstigheid zullen moeten ondervinden." "Gij gaat te ver," hervatte de edeldenkende landgraaf, die zijn tijd ver vooruit was; "nee! wij zijn allen broeders. Wij hebben dezelfde Heer en Zaligmaker; wij belijden gelijk dat wij aan het

Avondmaal, in de gelove, gemeenschap oefenen van Zijn lichaam en bloed. Wij moeten ons als broeders aan een sluiten." Maar geen vermaningen in deze geest, hoe nadrukkelijk en overtuigend ook, mochten baten. De tijd was nog niet daar, dat de sektengeest, die in Rome zijn waar element gevonden heeft, en die op Rooms en grond alleen onuitroeibaar is, kon vervangen worden door begrippen die meer in overeenstemming zijn met de liefde, die het wezen van het Christendom uitmaakt.

IV.

Augsburg. Gewelddadigheden van de keizerlijken. Vrees van de burgers.

Naarmate de keizer langzamerhand Augsburg naderde, nam de ongerustheid en de spanning waarin de Protestanten verkeerden toe. De inwoners der grijze rijksstad mochten vreemde tonelen binnen haar muren tegemoet zien. Dit was zelfs zodanig het geval, dat velen van hun zeiden, dat zo niet de keurvorst, de landgraaf en andere vrienden der Hervorming in hun midden waren, zij zeker de stad zouden verlaten, om geen getuigen te zijn van wat te gebeuren stond. "Ons hangt een groot kwaad boven het hoofd," hoorde men hen tot elkaar zeggen. Maar wat bovenal de Protestanten grond gaf om met beklemmdheid van de keizers komst te verbeiden, was, dat KAREL in een opwelling van ongeduld zich een uitdrukking had laten ontvallen, die zeer veel stof tot nadenken moest geven. Hij had gezegd: "Wat heb ik toch met die keurvorsten te maken? - Ik zal doen wat ik wil, in spijt van hen allen." Dus scheen hij het voornemen hebben, om de Rijksdag voor oppermachtig keizerlijk gezag te doen bukken. De onrust en de vrees die zich van de gemoederen van de burgers meester gemaakt hadden, dreven hen tot het nemen van allerlei maatregelen van voorzorg en veiligheid. Zo zag men overal metselaars, smeden en andere werklieden bezig met het maken van afsluitingen, of het in de muren bevestigen van kettingen, waardoor, in geval van noodzakelijkheid, de toegang of doorgang belet of versperd kon worden. Ook kruisten omtrent achthonderd gewapenden, zo voet - als paardevolk, onophoudelijk door de straten. Deze soldaten waren door de stadsregering in dienst genomen, zo het heette om de keizer met te groter luister te ontvangen. Zij waren rijk gekleed en pronkten met fluweel en zijde.

Zo stonden de zaken, toen (het was omstreeks de helft van mei) een aantal Spanjaarden als kwartiermakers in de stad aankwamen. Zij waren trots en opgeblazen, en behandelden de arme inwoners met de uiterste verachting en met onbeschoftheid. Zij gingen zonder omstandigheden de huizen binnen, en maakten zich aan vele buitensporigheden schuldig. Zelfs ontzagen zij zich niet, om de wapenborden van sommige vorsten neer te werpen. Het hielp niet, dat de regering hun het ongepaste van deze handelwijze liet onder het oog brengen; zij gaven daarop een hooghartig antwoord, zonder er zich verder over te bekommeren. "Ach," dus klaagden de burgers, "indien de minderen zo zijn, wat zullen de meerderen wezen?" KAREL's ministers keurden intussen deze handelwijze der Spanjaarden zeer af, en zonden nu een Duitser, die zo beleefd en minzaam jegens de inwoners was, als de anderen nors en aanmatigend geweest waren, en die dus scheen te willen beproeven, om hen het gedrag van de Spanjaarden te doen vergeten. Het duurde evenwel niet lang, of er was nieuwe reden tot ongerustheid en vrees. Het werd aan de raad van Augsburg afgevraagd, wat toch de bedoeling was met die kettingen en afsluitingen, en waarom zoveel soldaten in dienst genomen waren; onder bijvoeging, dat de keizer het ontslag van de soldaten en het wegbreken van de afsluitingen verlangde. De regering antwoordde: "Wij hebben reeds meer dan tien jaren geleden zodanige kettingen willen doen maken; en met de soldaten hebben wij alleen ten oogmerk om zijn majesteit met gepaste eerbewijzing te kunnen ontvangen." Er had nog veelvuldig heen en weerschrijven hierover plaats, waarvan ten slotte echter het gevolg was, dat althans de soldaten ontslagen werden, terwijl daarentegen vanwege zijn majesteit opzettelijk een keurbende van duizend man zou worden te samen gebracht, die aan de keizer de eed zouden doen, maar door de stad Augsburg moesten bezoldigd worden.

De keizerlijke kwartiermakers hadden inmiddels weder al hun vorige onbeschaamdheid en woestheid hernomen. Zij gaven zich nu niet eens meer de moeite om in de huizen of winkels binnen te gaan, ten einde hun verlangen of hun boodschap aan de bewoners te kennen te geven, maar rukten de uithangborden van de winkels neer, en schreven in de plaats daarvan, gelijk ook boven de deuren der huizen, hoeveel man en hoeveel paarden daar opgenomen en verzorgd moesten worden.

Karel in Munchen. Ontvangst aldaar. Ontmoeting met de vorsten.

Zodanig was de voorbereiding van de rijksdagzitting, die KAREL V in zo vredelievende bewoordingen beschreven had. En dat de keizer zolang toefde met in Augsburg aan te komen werkte ook al zeer ongunstig, vooral op de stemming van de keurvorst en zijn vrienden. Dit lang wegblijven van KAREL werd door sommigen toegeschreven aan de menigte volks, die hem overal vergezelde om hem te begeleiden, of hem tegemoet kwam om hem te begroeten; door anderen weer aan de invloed van de priesters, die wensten dat hij niet binnen Augsburg komen mocht, zolang de predikatiën van de Hervormden nog niet gestaakt waren; door enkelen eindelijk dááaraan, dat de keizer daarbij slechts volgde wat de paus hem zou geraden of in zekere zin voorgeschreven hebben te doen. KAREL verliet Innsbruck twee dagen na de dood van GATTINARA en bereikte Munchen op de 10de juni. Hij werd aldaar luisterrijk ontvangen. Tot op twee mijlen afstands de stad genaderd zijnde, verraste hem daar de voorstelling van de belegering en bestorming van een totdat einde opgerichte kleine vesting, waarbij niets ontbrak om het toneel te volmaken. Een legerkamp, batterijen, ruitery en voetvolk, alsmede menigvuldig springen van mijnen en een oorverdovend geknal van allerlei wapentuig: dit alles behaagde de keizer uitnemend wel. Binnen de stad onthaalde men hem op de vertoning van onderscheidene stukken, waartoe tonelen in de open lucht waren opgeslagen; onderanderen werd gespeeld: *Esther de Jodin*, en *Cambyses de Persiaan*. Ook was er overvloed van vuurwerken, om de ontvangst die de keizer in deze stad van de zijde van de pausgezinden ondervond, van de te glansrijker te doen zijn. Geen wonder echter dat zij zich zoveel moeite gaven! Zij hadden de keizer immers hun verlosser genoemd!

Nu was KAREL niet ver meer van Augsburg. Reeds de volgende dag was dat merkbaar, dewijl ieder ogenblik lieden binnen kwamen die tot het gevolg van de keizer behoorden, alsmede rijtuigen, wagens en goederen; al wat men reeds in de verte kon horen naderen, daar de voerlieden hun zwepen braaf deden klappen, en lustig op de horen bliezen. Het was er echter ver af dat al die drukte en dat gewoel aan de inwoners genoeg zou gegeven hebben. Integendeel zagen zij dit alles met lede ogen aan, en dachten onwillekeurig aan een zwerm sprinkhanen, die over hun stad ging neerstrijken.

De legaat.

Op de 15de juni, des morgens ten 5 ure, verzamelden zich de keurvorst met de andere vorsten en heeren op het stadhuis, en daar kwamen ook niet lang daarna de keizerlijke commissarissen aan. Men maakte nu de nodige schikkingen om de keizer in de loop van de dag tegemoet te trekken. Ten drie ure in de namiddag begaven zij zich met dat oogmerk buiten de stad, en trokken voort tot aan een kleine brug over de rivier de Lech, waar zij vervolgens stil hielden om de keizer af te wachten. Van dit punt waren aller ogen gericht op de weg, langs welke KAREL uit Munchen moest aankomen. Nadat zij hier bij de drie uren gewacht hadden, kondigden wolken van stof en een verward gedruis, dat heel in de verte gehoord werd, de komst van de keizer aan. Twee duizend man der keizerlijke lijfwacht gingen de trein vooraf. Toen nu KAREL zelf tot op omtrent vijftig schreden genaderd was, stegen de keurvorst en de anderen van hun paarden. De prinsen, zonen van de vorsten, die vooruit gegaan waren en bemerkten dat de keizer zich gereed maakte om evenzo de zadel te verlaten, liepen toe, en verzochten hem dat hij te paard zou blijven zitten; maar KAREL verkoos dit niet en steeg af,

waarna hij de vorsten naderde met een innemende glimlach op de lippen, en hun de hand bood. ALBERT van Mentz verwelkomde de keizer daarop, in kwaliteit van aarts - kanselier des rijks, en de paltsgraaf FREDERIK beantwoordde de aanspraak in KAREL's naam. Terwijl dit voorviel, waren drie personen op een kleine afstand, op een hoogte, achtergebleven; te weten de pauselijke legaat, die in alle trotsheid op een rijk uitgedoste muilezel gezeten was, en twee kardinalen, de aartsbisschop van Salzburg en de bisschop van Trente, bij zich had. De nuntius breidde, van het punt waar hij zich bevond, zijn handen uit over de aanzienlijken stoet die zich op de weg aan hem voordeed, en gaf de zegen. Op dat ogenblik wierpen de keizer, de koning en de verdere vorsten die Rome hadden blijven huldigen, zich eerbiedig op de knieën, en dit hun voorbeeld werd dadelijk gevolgd door de lieden van hun stoet, en dat zonder onderscheid van landaard, Spanjaarden, Italianen, Nederlanders en Duitsers: alle welke echter van ter zijde een vorsende blik waagden op de Protestanten, die te midden van deze geknield liggende menigte overeind staande waren gebleven. KAREL scheen daarop geen acht te slaan, alhoewel hij zeker wel begreep wat dat betekenen moest. De keurvorst van Brandenburg deed nu een latijnse aanspraak aan de legaat. Men had hem daartoe verzocht, aangezien hij die taal beter sprak dan iemand van de geestelijke vorsten. Dit echter ontging KAREL niet, die terwijl hij de keurvorst prees over zijn bedrevenheid in de Latijnse taal, tevens zich een aanmerking er over veroorloofde, dat de geestelijke heeren in deze minder geschiktheid hadden aan de dag gelegd. Hierop wilde de keizer zijn paard weer bestijgen, en nu ijlden de keurprins van Saksen, en de jonge vorsten van Luneburg, Mecklenburg, Brandenburg en Anhalt toe, om hem in de zadel te helpen; waarbij de een de stijgbeugel hield en een ander de toom. Allen waren als verrukt over de schone, echt vorstelijke houding van hun heer en gebieder. Nu zette zich de trein voorgoed in beweging.

De intocht.

Vooraf gingen twee kompagniën voetvolk, aangevoerd door SIMON SEITZ, een Augsburgser, die de veldtocht in Italie had bijgewoond en van daar een goede buit meebracht. Daarop volgden de personen die tot het gevolg van de zes keurvorsten behoorden, en waaronder edelen, heeren en krijgslieden. De stoet van de hertogen van Beijeren had zich mee aangesloten. De daartoe behorende vierhonderd en vijftig man paardvolk, reden met vijf in een gelid. Zij droegen helder blinkende kurassen en rode montering, terwijl veelkleurige pluimen van hun hoofddekseel wapperden. Beijeren was toen reeds in Duitsland de hoofdsteen van Rome.

Dadelijk daarop volgden degenen die tot het huis van de keizers en totdat van zijn broeder behoorden. Hier was een groot verschil met het krijgshaftig aanzien van de onmiddellijk in de trein voorafgaanden. Men zag namelijk niet dan een aantal uitmuntende schone paarden, van Turks, Pools en Arabisch ras, die bij de toom geleid werden; voorts een menigte van jeugdige pages, gekleed in geel of rood fluweel; en eindelijk vele Spaanse, Boheemse en Oostenrijkse edellieden, die almede op het rijkst in zijde of fluweel waren uitgedost. De Boheemse heeren muntten uit door een echt ridderlijk voorkomen, en zij bereden hun voortreffelijke, maar weelderige en van ongeduld steigerende staatsierossen met evenveel smaak als zekerheid. Eindelijk kondigde trompetgeschal en trommelslag, en een menigte van hofbedienden, de nabijheid van de vorsten zelf aan. Ook merkte men daarbij degenen op, die het kruis van de legaat droegen.

Het was een merkwaardig verschijnsel, inderdaad, om hier al die vorsten, door wier onderlinge verdeeldheid en twisten Duitsland zo herhaaldelijk was beroerd geworden, vriendschappelijk en vreedzaam naast elkaar te zien voortrijden. De keurvorsten volgden onmiddellijk op de prinsen hun zonen, die voor hen uitreden, terwijl de keurvorst van Saksen, naar oud gebruik, zich juist voor de keizer in de trein bevond, het ontblote zwaard dragende.

Nu kwam de man wie aller ogen belangstellend zochten en volgden. KAREL verdiende, zo als hij zich hier voordeed, die belangstelling ten volle. Hij was niet ouder dan dertig jaren; had een indrukmakend voorkomen en een bevallige, ongedwongene houding; was op een bij uitstek prachtige wijze gekleed, zo dat hij van goud en edele gesteenten schitterde; droeg een sierlijke kleine Spaanse hoed, en was gezeten op een schone Poolse telganger van een verwonderlijke witheid: wordende er door zes raadsleden van Augsburg een verhemelte boven zijn hoofd gedragen, van rood, wit en groen damast. KAREL op deze wijze langzaam en statig voorttrekkende, en de menigte die te wederzijde van de weg samengevloeid was op het minzaamst groetende, maakte op allen de aangenaamste indruk. Elkeen was vol van zijn lof, en zei dat hij niet slechts de machtigste vorst van de wereld was, maar tevens ook de schoonste man van geheel het keizerrijk.

De keizer had zijn broeder en de legaat aan zijne rechter- en linkerzijde gewenst; maar de keurvorst van Mentz, met twee honderd in zijde uitgemonsterde lijfwachten in zijn gevolg, had zich aan 's keizers rechterhand geplaatst, terwijl de keurvorst van Keulen, van een honderdtal wel gewapende soldaten vergezeld, de linkerhand zich toegeëigend had. Koning FERDINAND zag zich dus genoodzaakt om met de legaat achter hen aan te komen, gevolgd wordende door een aantal groten en edelen, zo kardinalen en verdere hoge geestelijke personen, als gezanten van vreemde hoven. Ook was daaronder de hooghartige bisschop van Osmá, biechtvader van KAREL. De trein werd besloten door keizerlijke kavallerie, en door soldaten van de stad Augsburg. De geschiedschrijvers verklaren, dat nooit een zo indrukwekkend en prachtig schouwspel gezien was, en dat de geschiedboeken van het keizerrijk daarvan geen voorbeeld konden aangeven.

Komst binnen Augsburg.

De trein ging uit de aard van de zaak zeer langzaam voorwaarts; van daar dat het tussen acht en negen uur in de avond was, voor zij de poorten van Augsburg konden binnentrekken. Hier werden de aanzienlijke gasten verwelkomd door de burgemeester en de raadsleden, die zich voor KAREL met de grootste eerbied nederbogen. In dezelfde tijd werden salvo's gelost uit het geschut der wallen, en vermengde zich het vreugdegejuich der menigte met het gelui van al de klokken der stad, het geschal van trompetten en het geraas van trommen. STADION, bisschop van Augsburg, die met zijn geestelijkheid in plechtgewaad dáár was, hief met hen het *Advenisti desirabilis* aan; en zes kanunnikken, die een prachtig verhemelte droegen, traden toe om de keizer naar de domkerk te geleiden. KAREL's paard schrok bij hun aannadering, zodat hij met moeite in de zadel kon blijven. Echter bereikte men nu weldra de kerk, die met bloemen en groen smaakvol versierd was, en in een ogenblik door een groot aantal fakkelen helder verlicht werd.

De benedictie.

De keizer naderde aanstonds het altaar, en zich op de knieën geworpen hebbende, dankte hij God met ten hemel gehevene handen. Gedurende het *Te deum* had KAREL al fluisterende voortdurend een onderhoud met de Aartsbisschop van Mentz. Dit merkten de Protestanten op, en het voorspelde hun niets goeds. Ook zagen zij dat de keizer met zijn oor de legaat dicht naderde, die hem iets scheen te zeggen te hebben, alsmede dat hij hertog GEORGE vriendelijk toeknikte. Dit alles beviel de Protestanten niet. Op het ogenblik evenwel dat de priesters het *Te ergo quoesimus* zongen, brak KAREL plotseling het gesprek af. Als nu een der geestelijken hem een goud geborduurd kussen wilde aanbieden om daarop te knielen, weigerde hij het en knielde neer op de blote stenen van de vloer van de kerk. De gehele vergadering volgde zijn voorbeeld, met uitzondering alleen van de keurvorst en de landgraaf, die overeind bleven staan. Hertog GEORGE wierp een blik van verwondering en afkeuring tevens op zijn neef, over zulk een stoutmoedigheid. De markgraaf van Brandenburg, die door

het voorbeeld van de hem omringende menigte was meegesleept en ook op zijn knieën gevallen was, rees haastig weer op, toen hij bemerkte dat zijn twee bondgenoten waren staande gebleven. Toen nu de kardinaal - aartsbisschop van Salzburg ertoe overgaan wilde om de zegen te geven, begaf CAMPEGGIO, wie het scheen te hinderen dat hij nog in het geheel geen deel aan de plechtigheid gehad had, zich met drift naar het altaar, en terwijl hij de aartsbisschop enigszins ruw op zijde drong, voegde hij hem toe: "dat is mijn zaak en niet de uwe." De aartsbisschop verzette zich niet, de keizer knielde, en de landgraaf die bij dit alles met moeite een glimlach bedwingen kon, schulde zo goed hij kon weg achter de anderen. Hierop begonnen de klokken opnieuw te luiden, en de trein zette zich andermaal in beweging, nu de weg nemende naar het palatinaat (het bisschoppelijke paleis) dat voor de keizer was in gereedheid gebracht. De vorsten gingen met de keizer binnen, en de menigte verstrooide zich. Het was over tien uur geworden.

"De avonddienst van het verraad".

Nu was de ogenblik gekomen, die de Pausgezinden dachten te benuttigen, om de Protestanten ontrouw te doen worden aan hun geloof. De keizer was er nu; een plechtige processie was de volgende dag ophanden: dit en meer scheen gunstig te zullen samenwerken om nu maar dadelijk, nog in de late avond, een aanval te beproeven. "De avonddienst des verraads stond te beginnen," zegt SPALATIJN.

De markgraaf van Brandenburg.

Na enige ogenblikken van algemeen onderhoud over onverschillige onderwerpen, mochten de Catholieke vorsten zich verwijderen; maar KAREL had aan de keurvorst van Saksen, de landgraaf van Hessen, aan GEORGE van Brandenburg, aan de vorst van Anhalt, en aan de hertog van Luneburg een teken gegeven, om hem in zijn bijzonder vertrek te volgen. Zijn broeder FERDINAND alleen ging ook mee, daar deze tot tolk zou dienen. KAREL dacht dat de Protestantse vorsten, alhoewel zij in tegenwoordigheid van anderen niet mochten willen toegeven, in een bijzonder en vriendschappelijk onderhoud wel zouden te bewegen zijn, om, hem ten gevalle, van hun streng godsdienstige beginselen geheel of gedeeltelijk terug te komen.

"Zijn Majesteit zou verlangen dat de predikatiën gestaakt werden," zei FERDINAND tot hen. Bij het horen van deze woorden werden de beide bejaarde vorsten (de keurvorst en de markgraaf) zo bleek als doden, en zij konden geen woord uitbrengen in antwoord. Er was een langdurige en pijnlijke stilte.

Ten laatste vatte de landgraaf het woord op. "Wij bidden uw majesteit," dus sprak hij, "dat het u behagen moge van deze eis af te zien. Onze leraars doen niets anders dan eenvoudig het Woord van God in de zuiverheid verkondigen, gelijk dat de oudste vaders van de Kerk ook deden, AUGUSTINUS, HILARIUS en zo vele anderen. Van de waarheid hiervan kan uw majesteit zich lichtelijk overtuigen. Maar hoe uw majesteit daarover moge denken: wij voor ons kunnen de troost niet opgeven, die wij vinden in de prediking onzer leraars. Wij mogen het Evangelie niet tegenstaan."

Het zwijgen van de keizer.

FERDINAND bracht deze woorden in het Frans aan de keizer over; want in die taal was het dat hij met zijn broeder sprak. KAREL vernam deze met zichtbaar ongeduld. Vooral mishagde hem het beroep op AUGUSTINUS en HILARIUS. Het bloed steeg hem in het aangezicht, en hij scheen in gramschap te zullen uitbarsten. "Zijn majesteit kan niet anders dan zijn verlangen herhalen," hernam nu FERDINAND op een meer stellige en gebiedende toon. - "Niemand heeft het recht om over ons geweten te gebieden," riep de landgraaf driftig uit. FERDINAND intussen bleef volhouden, en nu kon de markgraaf, die tot daartoe

gezwegen had, zich niet langer bedwingen, en drukte zich in zijn edele vervoering op een wijze uit, zo verstaanbaar, dat daarbij de hulp van een tolk geheel niet nodig was. Hij boog het hoofd voor de keizer neer, en terwijl hij de handen op zijn hals liet neerkomen, even gelijk de bijl van de beul, zei hij in diepe ontroering: "Eer ik mij zal laten beroven van Gods Woord, en eer ik mijne Heer uit mensenvrees zou kunnen verloochenen, zal ik mij voor de voeten van uw majesteit het hoofd van de romp laten slaan." Weinige maar veel zeggende woorden. Allen waren bij dit toneel stom van verbazing en zeer getroffen. De Protestantse vorsten hier tegenwoordig, zoude nop dat ogenblik zonder bedenken het schavot beklommen hebben, ware dat nodig geweest.

KAREL zelf was aangedaan, en toegevend aan de vervoering van het ogenblik, riep hij uit, zo goed als hij dat in zijn slecht Duits doen kon, en terwijl hij met de hand een teken maakte als wilde hij de markgraaf beletten verder te gaan: "Nee, nee! Het hoofd met! Het hoofd niet!" Maar bij deze uitroep bleef het ook.

Deze weinige woorden waren dáárom merkwaardig, omdat het de enige waren die de vorsten gedurende de gehele zitting van de rijksdag uit KAREL's mond vernamen. Hij sprak tot hen niet anders dan door tussenkoms van zijn broeder of van de Paltsgraaf, voornamelijk omdat hij bijna niets van het Duits verstond, en misschien gedeeltelijk ook om niet tegen de etiquette te zondigen, daar die aan het Spaanse hof soms tot in belachelijke uitersten gedreven werd. Aangezien de keizer overigens vier uren daags voor godsdienstige verrichtingen afzonderde, zei het volk van hem: "Hij spreekt meer met God dan met de mensen." Deze zijn stilzwijgendheid was intussen voor zijn plannen niet voordelig. Om deze behoorlijk uit te werken, ware veeleer een hoge mate van welsprekendheid en eigen werkzaamheid hem te stude gekomen. Nu zagen de Duitsers niet veel anders in hun voortdurend zwijgende keizer, dan een ledepop, die van tijd tot tijd met het hoofd of met de ogen een beweging maakte. KAREL voelde zelf het gedwongene van deze toestand; immers hij zei dat hij "om Duits te kunnen spreken graag elke andere taal zou willen opofferen, het Spaans en Frans niet uitgezonderd;" zelfs had hij daarvoor een gedeelte van zijn gebied willen missen .

Nieuwe plannen.

FERDINAND zag wel in dat het alles vruchteloos zou blijven, hoe lang en hoe ernstig men ook mocht aanhouden op het doen staken van de Protestantse predikatiën, immers zonder geweldige maatregelen te nemen; maar nu wilde hij iets anders beproeven. De volgende dag was *Sacramentsdag*, en op grond van het oude gebruik, waaraan niemand nog ooit zich onttrokken had, mocht hij verwachten dat al de vorsten en afgevaardigden, die ter zake van de rijksdag zich in de stad bevonden, zouden willen deel uitmaken van de plechtige omgang (processie), die op die dag stond gehouden te worden. Het was, dacht hij, niet waarschijnlijk dat de Protestanten zo ver zouden gaan van dit te weigeren, al deden zij het blotelijk uit beleefdheid. En hoe zouden zij ook een weigering van die aard durven wagen, meende hij, op het ogenblik dat de rijksdag stond geopend te worden; en wel een rijksdag waartoe zij onder zo vriendschappelijke bewoordingen waren opgeroepen geworden, en die, naar het gewent werd, zich zozeer door onderlinge inschikkelijkheid en vredelievendheid zou kenmerken? - "Geloven zij dan niet" dus dacht hij, "dat CHRISTUS lichaam en bloed waarachtig in het sacrament aanwezig is? Verschillen zij niet juist in dit punt nadrukkelijk van ZWINGLI? Kunnen zij zich dan wel terugtrekken, zonder zich in hun eigen ogen aan ketterij schuldig te maken? - Maar zo zij met dat al aan de processie deelnemen; zo zij helpen toebrengen aan de luister met welke "des Heeren lichaam" morgen in statige optocht zal worden rondgedragen; zo zij zich op morgen, evenals de Catholieke vorsten en afgevaardigden, bevonden zullen hebben te midden van die stoet van geestelijken in hun plechtgewaad, en omgeven van de hoogstmogelijke pracht; zo zij dan met en voor de ogen van het volk nederknielen; al wat toch

voor de Protestant aanstotelijk is, en inloopt tegen zijn strenge begrippen van godsdienst: - zullen zij dan niet iets gedaan hebben, dat niet verschilt van een openlijke verloochening van hun geloof?" - Deze kunstgreep scheen te fijn dan dat zij niet gelukken zou; het plan scheen te wel overlegd, dan dat aan een goede uitslag mocht getwijfeld worden. De list der Italianen zou, naar het scheen, de eerlijke maar eenvoudige Duitsers in de strik lokken.

Voorstel van Ferdinand.

FERDINAND besloot dan maar dadelijk de gewichtige proef te nemen; en wat juist voorgevallen was, de weigering van de vorsten om de keizer te believen in het doen ophouden van de predikatiën, gaf hem daartoe gereede aanleiding. "Als gij dan," dus begon hij verder te spreken, "de keizer ten gevalle geen maatregelen nemen wilt, dat er een einde komt aan die predikatiën die hem zo mishagen, dan zult gij hem toch wel niet weigeren, om op morgen, sacramentsdag, naar oud gebruik, hem te vergezellen bij de processie. Zo gij er almede zwaarigheden in vinden mocht, en gij die ook uit beleefdheid voor zijn majesteit niet kunt overstappen: doe het dan tenminste in de overtuiging dat de processie Gods eer ten doel heeft, en dat gij u uit die hoofde daaraan niet mocht onttrekken."

De vorsten weigeren.

Dit verzoek brengt de vorsten in grote verlegenheid. Zij voelen dat zij als Protestanten aan de omgang geen deel mogen nemen. Hoe toch konden zij, door hun tegenwoordigheid daarbij, het gedrag van priesters goedkeuren, die hier een spel dreven met het goed geloof van de menigte, en die het volk een God ter verering voorstelden, die eigenlijk niets anders was dan een onding van hun eigen maaksel? - Maar aan de andere kant: zullen zij nu ten tweedemale een verzoek van de keizer afslaan? - Hun besluit is genomen. Zij geven ten antwoord: "CHRISTUS heeft het sacrament niet ingesteld, opdat het aanbeden zou worden." KAREL echter doet zijn verzoek steeds op meer dringende toon herhalen. De vorsten blijven even stellig bij hun weigering. Eindelijk doet de keizer hun stellig aanzeggen, dat hij op dit punt geen verontschuldigungen kan aannemen, hoewel hij hun tot de volgende morgen vroeg de tijd wil laten, om zich op hun besluit te bedenken.

Men scheidde daarop in niet geringe verwarring. De keurprins, die met nog andere heeren in een voorzaal de terugkomst van zijn vader, de keurvorst, en de andere vorsten was blijven afwachten, trachtte op hun gelaat de uitslag te lezen van het onderhoud, dat zij met de keizer gehad hadden. Hun bedrukte aangezichten zeiden hem genoegzaam dat de bijeenkomst geen zeer vriendschappelijke geweest was, en dit deed hem zelfs het ergste vrezen, waarom hij zijn vader bij de hand vattende, hem met drift voorttrok en zich haastte om met hem buiten het keizerlijk paleis te komen, evenals of men er reeds op uit geweest was om hem gevangen te nemen. "Kom voort! Haast u toch!" was al wat hij kon uitbrengen.

Spijt en gramschap van Karel.

KAREL had zulk een tegenstand niet verwacht. Hij was er vertoornd en tevens ontsteld over; en nu bracht de legaat het zijne eraan toe, om hem meer en meer op te winden. In die toestand door gramschap, spijt en teleurstelling werkelijk gefolterd, bleef de jeugdige keizer met grote schrede op en neer gaan, terwijl hij zijn boezem trachtte lucht te geven, door op de vorsten uit te varen en allerlei bedreigingen te doen. Hij kon zelfs zijn ongeduld om hun stellig besluit te weten niet bedwingen en tot de morgen wachten, maar zond, in het midden van de nacht, om het antwoord van de keurvorst. "Het is nu de tijd van slapen," liet deze hem zeggen, "maar morgen ochtend zullen wij ons besluit doen weten." De landgraaf kon evenmin rusten als de keizer. Zodra hij in zijn hotel was aangekomen bleef hij, in stede van om naar bed gaan te denken, peinen over het voorgevallene, terwijl hij zijn kanselier naar de Neurenburger afgevaardigde zond en hen uit de slaap liet wekken, om hun zonder verwijl te doen weten wat

er die avond tussen hem en de andere vorsten en de keizer had plaats gehad. Ook werd aan de godgeleerde heeren verzocht, hun gevoelens omtrent de eis van de keizer tegen de volgende morgen te willen mededelen. SPALATIJN stelde dit hun gevoelens nog gedurende de nacht op het papier. De slotsom daarvan was als volgt: "Het sacrament is niet ingesteld om vereerd of aanbeden te worden, gelijk de Joden dit de koperen slang moesten doen. Wij Protestanten zijn hier om van de waarheid belijdenis en hulde te doen, en geenszins om tot de oude dwalingen weer te keren. Wij moeten daarom de processie niet bijwonen!" Hierdoor werden de Evangelische vorsten, aan de morgen van de 16de juni, volkomen in hun de vorige avond genomen besluit versterkt, en namen zij dan ook voor daarvan niet af te wijken.

Daar de keurvorst van Saksen gedurende de nacht ongesteld was geworden, kon hij de vorsten en heeren die ten zeven ure in de morgen zich te paard naar het keizerlijk paleis op weg begaven, niet vergezellen; maar hij zond zijn' zoon in zijn plaats.

Herhaalde weigering van de vorsten.

De markgraaf van Brandenburg voerde het woord. "Het is uw majesteit bekend," dus sprak hij de keizer aan, "dat zowel mijn voorzaten als ik zelf, steeds lijf en goed hebben veil gehad voor de belangen van uw doorluchtig stamhuis. Maar in zaken die de dienst van God betreffen, mag ik evenmin als iemand van hen die hier tegenwoordig zijn, andere bevelen opvolgen dan die welke God zelf ons in Zijn Woord gegeven heeft. Men heeft ons gezegd dat de dood het lot zal zijn van alle Evangelischen die weigeren hun geloof op te geven: Ik voor mij ben bereid die dood te ondergaan." Nu overhandigde hij de keizer de geschrevene verklaring van de vorsten. "Wij mogen door onze tegenwoordigheid bij de omgang van heden," dus luidde die verklaring, "de schijn niet op ons laden, alsof wij daarin iets anders zagen dan een uitwetsel van dwaling en bijgeloof, dat te gelijk strafbaar en afkeurenswaardig is, omdat het geheel geen grond heeft in Gods Woord, ja daarmee strijdt. Wij vinden ons integendeel ten duurste verplicht, en daarvan leggen wij bij deze zonder schroom en eenstemmig de plechtige verklaring af, - om misbruiken als deze door ons voorbeeld tegen te gaan, opdat de schadelijke uitwerking daarvan eenmaal ophoudt en er een einde komt aan dergelijke verkeerde handelingen."

"Maar zo gij er dan al voor u zelf geen godsdienstige verrichting van kunt maken om de keizer bij de processie te vergezellen," sprak FERDINAND, "doe het dan blotelijk als een beleefdheid jegens zijn majesteit en als leenmannen des keizerrijks. Als zodanig beveelt het u de keizer." "Wij kunnen met geen mogelijkheid van het bijwonen der processie het denkbeeld van een godsdienstige verrichting afscheiden," was het antwoord, "en daarom verbiedt ons het geweten in dit opzicht aan het verlangen van de keizer te voldoen." Hierop sprak FERDINAND met KAREL een tijd lang op een fluisterende toon, en nu zei eerstgemelde: "zijne majesteit wil eens zien of gijlieden hem zult gehoorzamen of niet." Zonder enig verder antwoord af te wachten verlieten daarop de keizer en zijn broeder de zaal, terwijl de vorsten, in plaats van nog een nader gehoor te verzoeken, gelijk KAREL misschien verwacht had, zich naar hun paleizen en hotels begaven, gerust en opgeruimd van geest, en met de bewustheid dat zij overeenkomstig hun plicht gehandeld hadden.

Processie op de Sacramentsdag.

De plechtstatige omgang ving eerst aan ten twaalf ure op de middag. Dadelijk achter het verhemelte, onder wat de keurvorst van Mentz de hostie droeg, ging de keizer, geheel alleen, in demoedige houding, een waskaars in de hand dragende, blootshoofds en zijn haar weggeschoren gelijk als van een priester, zich zo geheel onbeschermt blootstellende aan de invloed van de middagzon, die haar stralen met geweldige kracht op zijn kruin deed neerkomen. Door zich hieraan te onderwerpen, wilde KAREL voor de ogen van het volk het bewijs geven, dat hij een getrouwe en gehoorzame zoon van de Kerk was. En het was met de

Kerk van Rome inderdaad zover gekomen, dat aan de volbrenging van dergelijke uiterlijkheden een overwegend belang gehecht werd. Naar gelang de reine geest en het werkdadige leven van de eerste tijden uit de Kerk verdwenen waren, had men daarvoor plechtigheden, optochten en dergelijken in de plaats gesteld. De Roomse eredienst was zo pracht - en praalvol geworden en had zich tot zulk een gedrochtelijk samenstel van ondereen vermengde kerkgebruiken en wereldlijk heden vervormd, alleen ten gevolge van het trapsgewijs verloren gaan van de twee enige echte bestanddelen van de Kerk van CHRISTUS: *geloof* en *liefde*. De geschiedenis derhalve van de Roomse Kerk wordt eigenaardig uitgedrukt door de volgende woorden van de apostel PAULUS: *Hebbende een gedaante van godzaligheid, maar hebbende de kracht derzelve verloochend*. Maar het was reeds bij deze gelegenheid te zien, dat die vroegere meer eenvoudige, meer christelijke geest, die de Hervorming wilde doen herleven, veler gemoederen reeds onvatbaar had gemaakt om meer, zo als vroeger, aan zulke processieën een waar godsdienstig gewicht toe te kennen. Althans er waren nauwelijks honderd inwoners van Augsburg die aan de omgang deel namen. Het was duidelijk te zien dat het keerpunt bereikt was, waar de stroom die tot daartoe allen onweerstaanbaar had meegevoerd, zou gestuit en teruggeleid worden tot de oorsprong, om van daar opnieuw, maar in een betere richting, de loop te beginnen. *Geloof* en *Liefde* begonnen opnieuw gekend te worden, en zagen zich de harten van de Christenen andermaal ontsloten.

Grote ontevredenheid van Karel.

KAREL verborg intussen onder een uiterlijk vertoon van godsdienstige kalmte, een hart dat van spijt en teleurstelling dreigde te barsten. De legaat kon zichzelf niet zo goed beheersen als de keizer. Hij zei dat deze stijfhoofdigheid van de vorsten belangrijke gevolgen konden hebben, en dat de paus daarvan niet dan met de uiterste verwondering zou horen. "Dit nieuws zal hem even onverwacht als onaangenaam zijn, en hij zal het zich zeer aantrekken," zei hij. Toen nu evenwel de processie afgelopen was (deze had een uur geduurd) kon de keizer zich niet langer bedwingen. Hij was nauwelijks op het paleis teruggekomen, of hij zei op strenge toon, dat hij de Protestantse vorsten, die zich zo onhandelbaar en zo weerspanning gedragen hadden, niet langer binnen Augsburg dulden kon, en dat zij reeds de volgende dag de stad moesten verlaten hebben; waartoe hij hen van een vrijgeleide zou voorzien. De rijksdag zou dan, buiten hen, de nodige maatregelen nemen in het belang van de Kerk en van het Rijk. Ongetwijfeld had de legaat de zaak zover weten te brengen; en was aan dit overhaast besluit gevolg gegeven, dan had de religieoorlog onmiddellijk moeten uitbreken. Maar verscheidene van de vorsten van de Catholieke partij, die het hachelijke van een strijd als deze inzagen, beijverden zich om de keizer tot gematigder gedachten te brengen, en zij slaagden daarin, hoewel niet zonder veel moeite.

V.

De keizer wil dat de predikaties ophouden.

KAREL die met opzicht tot de processie zijn doel niet had kunnen bereiken, besloot nu niet te rusten voor er een einde was aan de godsdienstoefeningen, die de Protestanten zijns ondanks in Augsburg maar bleven volhouden, en die hem geweldig hinderden.

Onder andere had een Zwingliaans prediker van wegslepene welsprekendheid steeds een buitengemeen talrijk gehoor. Bij een gelegenheid behandelde hij een gedeelte van het boek JOZUA. Hij stelde zijn toehoorders de koningen van Kanaän en de kinderen Israëls zo levendig voor, alsof zij hen van aangezicht tot aangezicht hadden kunnen zien en horen spreken. In de koningen van Kanaän vond iedereen de treffende beeldtenis van keizer KAREL en de Roomse vorsten, en in Gods volk (de Israëlit) herkende men even duidelijk de volgelingen van de Hervorming. Predikatiën van deze aard en op zo welsprekende wijze gehouden, konden niet missen een diepe en voor Rome schadelijke indruk te maken.

Op de 16de juni namen evenwel de Protestanten 's keizers herhaalde eis in opzettelijke overweging. De meerderheid handhaafde intussen het reeds vroeger dienaangaande beslotene. "Wij moeten ons geen vrees laten aanjagen," zeiden zij onder malkanderen; "men beproeft of wij niet bang te maken zijn, en of wij niet voor een loos alarm zullen gaan lopen."

Antwoord daaromtrent van de vorsten.

De volgende morgen brachten de Protestantse vorsten de keizer hun antwoord, dat in de volgende bewoordingen vervat was: "Het zou van onze kant opstand zijn tegen God, zo wij onze leraars de zuivere Evangelieprediking wilden beletten. God duldt niet dat men Zijn Woord aan banden legt. Ook hebben wij, als arme zondaren, de grootste behoefte aan die prediking, tot onze troost en onze sterkte op onze moeilijke levensweg. Maar buitendien: zijne majesteit heeft gewild dat op de tegenwoordige rijksdag de onderscheidene gevoelens en leringen in het godsdienstige zouden ten toetse gebracht worden. Indien men nu zou willen dat onze prediking al bij voorraad gestaakt werd, dan veroordeelt men onze godsdienstbegrippen met van de daad, voor en alear wij de gelegenheid hebben gehad deze te ontwikkelen en te verdedigen."

Dadelijk nadat zij vertrokken waren, liet KAREL de andere wereldlijke en geestelijke vorsten bij zich ontbieden. Zij kwamen omstreeks de middag op het palatinaat bijeen, en bleven vergaderd tot in de avond. De discussie was nu en dan hevig genoeg. "Deze eigen morgen," zeiden sommigen, "hebben de Protestantse heeren, toen zij van het paleis kwamen, openlijk laten prediken." Dit nam KAREL voor een opzettelijke belediging op, en hij kon zijn gramschap daarover nauwelijks meester blijven. Andermaal echter waren er enkelen die hem trachtten te bedaren, en die aanboden al hun vriendschappelijke invloed op de Protestantse vorsten te beproeven, om hen tot goedschiks toegeven op dit punt te bewegen. De keizer nam deze hun voorstel aan.

Deze bemiddelaars slaagden intussen niet in hun oogmerk, daar de Protestantse vorsten voor hun overreding even doof bleven, als zij dat tot daar toe voor bedreigingen geweest waren. "Zullen de ketters dan alleen te Augsburg gekomen zijn om de keizer in het aangezicht te honen?" vroegen de Catholieke vorsten aan elkaar. Dit wilden zij tot elke prijs trachten te beletten. "Laten wij van onze zijde beginnen met onze predikers het zwijgen op te leggen," zei zij, "dan zullen de Protestanten toch niet anders kunnen dan met de hunnen Eveneens te handelen!"

Een middelweg voorgeslagen.

Dien ten gevolge werd dan door hen aan de Evangelischen als middelweg voorgesteld: dat noch de Catholieken noch de Protestanten hun predikers zouden behouden, maar dat er enige weinige geestelijken door de keizer zouden aangewezen worden, die in last bekomen zouden om zich tot de eenvoudige voordracht van het Woord van God te bepalen zonder meer, en die volstrekt geen geschilpunten zouden mogen aanroeren. "Daartoe zullen gematigde en onpartijdige mannen genomen worden," zei men tot de Protestanten, "en wij zullen zorg dragen dat FABER en de zijnen daarop geheel geen invloed hebben." - "Maar zij zullen niet kunnen nalaten om onze leer aan te vallen." - "Daar zal niets van gebeuren. De priesters zullen anders niet doen dan enige gedeelten uit de Bijbel voorlezen en bovendien een en ander formulier, waarbij dus volstrekt geen eigenlijk prediken zal te pas komen, en ook geen gevaar kan zijn dat er iets gezegd wordt, dat voor deze of geen hinderlijk zou kunnen wezen." De Evangelischen verzochten tijd van bedenken.

Gevoelen van de Godgeleerden.

"Dit voorstel moeten wij aannemen," was het oordeel van MELANCHTON; "want zo wij ook dit verwerpen, dat wij toch in alle veiligheid aannemen kunnen, dan lopen wij gevaar, dat de

keizer onze confessie niet zal willen aanhoren; en dat zou het ergste zijn wat ons nu kon overkomen."

"Wij zijn naar Augsburg gegaan om van onze leer en begrippen rekenschap af te leggen, en niet zo zeer om te prediken," zei AGRICOLA. SPALATIJN was ook ten gunste van het voorstel gezind. "Er is reeds meer dan te veel over deze zaak in de stad gesproken," zei hij, "en daar ook de Sacramentarissen en de Geestdrijvers hier predikatiën houden, even goed als wij, zo zouden wij al licht gevaar lopen, dat, zo er om hunnenwil ongeregelheden ontstonden, men die aan ons wijten zou!"

"En wat is dan toch ook, wel beschouwd, de voorslag die de Rooms en ons nu doen?" vroegen andere godgeleerden. "Men wil de Bijbel gelezen hebben zonder bijgevoegde uitlegging. Welnu, dat is volkomen in onze geest. Wij willen niet horen van het uitlegkundig gezag van de Kerk; en nu stellen zij zelf voor, dat de priesters insgelijks die uitlegging zullen laten rusten! Konden zij wel ooit meer in een Protestantse zin gehandeld hebben?" "Ziedaar een staaltje van de slimheid van de hovelingen," merkte MELANCHTON glimlachende aan.

Het voorstel wordt aangenomen.

Maar ook uit het oogpunt van billijkheid en van recht beschouwd, moesten de Protestanten wel de voorslag aannemen. De keizer was, dit viel niet te ontkennen, de hoogste macht; en zolang hij persoonlijk in de stad tegenwoordig was, moest men het er voor houden dat in zijn handen alle regering en bestuur, ook over geheel plaatselijke aangelegenheden, berustende was.

"Wel nu," was dan het antwoord dat de Protestantse vorsten hieromtrent gaven, "wij stemmen erin toe om onze predikatiën te staken; onder de nadrukkelijke voorwaarde evenwel, dat bij de godsdienst oefeningen die men daarvoor wil in de plaats stellen, niets voorvallen dat ons aanstotelijk zou kunnen zijn, of dat wij niet met ons geweten zouden kunnen overeenbrengen. Zo dit onverhoopt het geval werd, dan zouden wij deswegens onze maatregelen moeten nemen." De keurvorst in het bijzonder voegde er de opmerking bij: "Wij blijven hiermee, naar wij vermenen, geheel en al onverlet, om, wanneer wij dat goeddunken, onze leraars voor ons aan onze paleizen of hotels te doen prediken."

De heren die als bemiddelaars tot de Protestantse vorsten gekomen waren, haastten zich om de keizer van de uitslag van hun bemoeiingen bericht te geven. KAREL wenste niets liever dan op dit punt in een minnelijke schikking te komen, en keurde daarom volkomen goed, al wat hierover besproken was.

Dit gebeurde op Zaterdag. Nog die eigen avond, ten zeven ure, zag men een keizerlijke heraut, van trompetters vergezeld, door de straten der stad Augsburg trekken, die met luide stem de volgende woorden uitriep: "Hoort! hoort! Dus beveelt zijn keizerlijke majesteit, onze allergenadigste heer en meester: Niemand, wie hij ook zij, zal van nu aan binnen de stad Augsburg mogen prediken, met uitzondering alleen van diegenen, welke daartoe door zijn majesteit zullen zijn aangewezen; en dat op straffe van ongenade en zodanige verdere straffen, als het zijn majesteit behagen zal over de schuldigen te bepalen."

De nieuwe predikers aangesteld.

Deze bekendmaking gaf tot allerlei gissingen en aanmerkingen onder de bewoners van Augsburg aanleiding. "Wij zijn verlangend," zeiden sommigen "om die keizerlijke predikers te horen. Men wil dat zij geheel onzijdig zullen moeten wezen, en noch tegen de stellingen van de Evangelischen noch tegen de Roomse Kerk iets zullen mogen zeggen: iets dat ons zo goed als onmogelijk voorkomt." Een ander merkte spottenderwijze aan: "Als wij maar geen priesters te zien krijgen, die middel geweten hebben om zich in een of ander gedrocht te vervormen; bijvoorbeeld, dat wij er zien zullen die de kop van een leeuw, het lichaam van een bok, of het onderlijf van een draak hebben aangenomen! "De Spanjaarden waren wellicht

diegenen, die er de meeste nieuwsgierige belangstelling over lieten blijken. Velen hunner hadden in hun gehele leven nog geen enkele predikatie bijgewoond. Dat was ook zo de gewoonte niet in Spanje. ZWINGI's vrienden evenwel namen de zaak ernstiger op, en verwachtten weinig goeds van deze maatregel.

Als nu Zondag 19 juni aangebroken was, stroomde men van alle zijden naar de kerken, en elks verwachting was op het hoogst gespannen om de priesters te zien, en te horen wat zij voor te dragen zouden hebben. Men meende een half Catholiek, half Protestants sermoen te zullen horen, en dat was zeker iets bijzonders geweest. Maar niets van dat alles gebeurde: - *"De berg had een muis gebaard!"*

Behalve het lezen van enige formuliergebeden en van een en ander uit de Bijbel, gebeurde erin deze godsdienstoefeningen niets. Men zag elkaar in de grootste verwondering aan. "Daar hebben wij dan," zeiden zij, "een prediker, die noch tot de Lutherschen, noch tot de Pauselijken behoort. Hij is wel in de volste zin een man van de Bijbel." Het scheelde niet veel of allen waren ten laatste in lachen uitgebarsten; "en daartoe," zei BRENZ, "hadden zij reden genoeg." In enkele kerken evenwel veroorloofden de priesters zich, om de Bijbellezing te doen vergezeld gaan van enige toelichting, die echter niets te beduiden had, en al deed zij geen kwaad toch beter ware weggelaten geweest.

De nieuwe predikers en "De verwarringen van het Pausdom".

Na de dusgenoemde predikatie volgde de mis. Die in de hoofdkerk was bijzonder druk bezocht. Wel was de keizer er niet, want hij had de gewoonte om te slapen tot negen of tien ure, en daarom werd er gewoonlijk nog later een mis gehouden waarbij hij dan tegenwoordig was; maar FERDINAND verscheen er met een aantal andere vorsten en groten. Men verzuimde niets om er luister aan bij te zetten; waartoe onderanderen een sterk bezet koor en ook de tonen des orgels moesten bijdragen. De kerk werd, toen de mis beginnen zou, zo vol met mensen, dat er letterlijk niemand meer binnen kon komen. En onder die menigte waren ervan allerlei landaard; zowel Franssen, Spanjaarden, Mooren en Turken, als Duitsers, Italianen en anderen meer. Deze bonte en vreemdsoortige mengeling was geen onaardige voorstelling van de verwarringen des Pausdoms zelf.

Er was toch één priester geweest, een ijverig pausgezinde, die zich verstout had om, in weerwil der gegevene bevelen, van de kansel een zogenaamde verdediging van de mis, tegen de stellingen der ketters gericht, uit te spreken. Maar KAREL, hiervan kennis bekomen hebbende, deed hem daar voor gevangen zetten; alhoewel de schuldige priester al spoedig in de gelegenheid kwam om de kerker te ontvluchten.

Bemoedigende woorden van Luther. Nieuwe aanslagen.

De Evangelische leraars van Augsburg verlieten meest allen de stad, en gingen elders gelegenheid zoeken om het woord van de waarheid te verkondigen. Zij behoefden echter in geen dele te vrezen dat zij die gelegenheid niet in ruime mate zouden vinden. Intussen bracht een en ander, als gevolg van de jongste maatregel, veel onrust en neerslachtigheid te weeg. De keurvorst inzonderheid trok het zich zeer aan, dat de Evangelische prediking in Augsburg had moeten ophouden. "De keizer heeft eigenlijk niets minder gedaan," dus sprak hij met een zucht, "dan een bevel laten uitgaan waarbij in het algemeen alle Evangelieverkondiging geschorst wordt. Het is als of God op deze rijksdag niet door Zijn dienaren tot de mensen zou mogen spreken." LUTHER was er ook zeer getroffen over toen hij het hoorde, en de keizer daalde daarbij zeer in zijn schatting. Hij voorspelde uit dit voorgevallene nog veel groter kwaad voor de toekomst. "Het zal hiermee niet gedaan zijn," zei hij. "De keizer is nu begonnen met de keurvorst te verbieden godsdienstoefening te houden, maar weldra zal hij hem ook voorschrijven wat hij al of niet geloven mag. De Rijksdag zal ons niet sparen. Zo God dan niet helpt, hoe zullen wij bestaan?" En nu voegde hij er in verontwaardiging bij: "Het

is of de Rooms en vleeselijke duivels geworden zijn, en of zij belust geraken op ons bloed. Zij willen hun handeling een glimp van billijkheid geven, door te zeggen dat onze stijfhoofdigheid van alles de schuld is. Maar het zijn geen mensen meer, waarmee wij te Augsburg te doen hebben; het is of zij losgebroken zijn uit de hel." Ook MELANCHTON werd er zeer door neergedrukt. "Zij zijn ons allen schrikkelijk vijandig," sprak hij, "misschien de keizer alleen uitgezonderd. Het gevaar is groot, zeer groot...Moge de Heer JEZUS CHRISTUS ons uithelpen!" LUTHER evenwel was meer bedroefd dan bezorgd over het gebeurde. Dit bleek uit de bemoedigende woorden die hij aan deze en geen ter opbeuring schreef. "Houdt moed, en vergeet niet dat gij belijders en dienaars zijt van JEZUS de Heer, en afgezanten van de Koning der koningen."

Veni Spiritus. De Heilige Geest-mis.

Zulk een bemoediging was ook wel nodig; want de Pausgezinden waren door het gelukken van deze eerste stap zeer opgewonden geraakt, en wilde nu ook verder gaan. Zij dachten er nu in de eerste plaats aan om het zover te brengen, dat de Protestanten, met of tegen hun zin, de Roomse plechtigheden zouden moeten bijwonen. "De keurvorst van Saksen moet," zo sprak de legaat tot KAREL, om hem tot zijn plan over te halen; - "De keurvorst van Saksen moet, als aartsmaarschalk des keizerrijks, het zwaard voor uw majesteit dragen bij alle plechtige staatsgelegenheden. Hij behoort dus ook zich van die plicht te kwijten, bij de Heilige Geest - mis, die gehouden zal worden ter opening van de rijksdag. Uw majesteit behoort hem daartoe te gelasten." De keizer voldeed hieraan ogenblikkelijk, en zond de keurvorst het bevel daartoe. Deze hierdoor in verlegenheid gebracht, nam de raad in van de godgeleerden. Er was geen twijfel aan, dacht hij, of zo hij weigerde zou men hem vervallen verklaren van zijne waardigheid; en zo hij gehoorzaamde zou hij tegen de inspraak van zijn geweten handelen en het Evangelie smaadheid aandoen. De Luthersche godgeleerden wisten evenwel zijn bezwaren uit de weg te ruimen. "Gij wordt hier tot de vervulling van een dienstplicht door de keizer geroepen, die op u rust als aarts - maarschalk des rijks; gij komt hier niet als Christen te pas. Gods Woord zelf geeft u van zodanig, bloot als dienstverrichting, tegenwoordig zijn, bij een godsdienstplechtigheid waaraan het hart geen deel mag nemen, het voorbeeld in NAAMAN de Syrier. Gij kunt u daarom gerustelijk aan de wil van de keizer onderwerpen." Niet zo toegeeflijk waren de vrienden van ZWINGLI. Zij dachten in soortgelijke punten veel strenger. "De martelaren van ouds lieten zich de dood aandoen, maar men heeft ze niet kunnen noodzaken om de afgoden te wieroken," zeiden zij; als wilden zij te kennen geven, dat de keurvorst, ook op grond van de verontschuldiging die men hem voorstelde, niet behoorde toe te geven, maar veeleer het ergste moest afwachten. Anderen van de Protestanten lieten zich op een spottende toon aldus uit: "Al zingen de Rooms en hun Veni Spiritus, zo kunnen wij toch niet geloven dat dit van enige uitwerking zal zijn. Zij hebben Augsburg eerst van de arke des Heeren beroofd, toen zij de predikatiën lieten verbieden, en nu zal al hun misvieren en zingen niet helpen." Intussen zou de plechtigheid voortgang hebben.

Om van dit gedeelte van de geschiedenis een recht denkbeeld te hebben, moet men iets weten van de rijksconstitutie van het Duitse keizerrijk. Deze was uit de oude leenregering oorspronkelijk. De keizer was de opperste leenheer, de onderscheidene vorsten waren zijn leenmannen. Onder deze waren de zogenoemde keurvorsten de voornaamste, welke ten die tijde zeven in getal waren; dus genoemd, omdat door hen de keus van een nieuwe keizer werd gedaan. Er waren drie geestelijke en vier wereldlijke vorsten, welke die waardigheid bezaten; en aan elk van hun was nog een bijzondere waardigheid, met betrekking tot het rijk en het huis van de keizers, opgedragen. De drie geestelijke keurvorsten, de aartsbisschoppen van *Mentz*, *Keulen* en *Trier*, vooral de eerste, hadden de waardigheid van *aarts - kanselier*. Van de vier wereldlijken was de koning en keurvorst van *Boheme aarts - schenker*; de graaf en keurvorst van de *Palts aarts - schaftmeester* de hertog en keurvorst van *Saksen aarts - maarschalk*, en de markgraaf en keurvorst van

Brandenburg aarts - kamerheer. Aan elke van deze waardigheden waren zekere diensten verbonden. Zo moest de keurvorst van Saksen als aarts - maarschalk bij plechtige optochten en gelegenheden, het rijkszwaard vooruit dragen. Gegronsd was dus het oordeel, dat hij in deze alleen wereldlijke betrekking, zich ook bij die gelegenheid aan de uitoefening van deze zijn bediening niet kon onttrekken, gelijk hij trouwens ook reeds bij de eerste inkomst van de keizer en het zingen van het *Te Deum*, in zijn betrekking was tegenwoordig geweest, doch recht op staande gebleven. Dit kon ook thans geschieden. Het algemeen doel van de godsdienstige plechtigheid kon hem nu even zo min als bij de eerste inkomst verhinderen. Toen was het, om God te danken voor 's keizers behoudene aankomst; nu, om de leiding van de H. Geestes bij de handelingen van de rijksdag af te smeken. Dit betaamde elke Christen, schoon al in de wijze waarop het geschiedde iets bijgelovigs onderliep: doch het was genoeg, door niet te knielen daarvan zijn afkeuring te laten blijken. Bij de processie met het Sacrament was het een andere zaak; deze was naar het geloof van de Protestanten geheel aan het bijgeloof gewijd: het betaamde hun dus, zich daarvan te onthouden. Maar bij de H. Geest - mis gebruikten zij, evenals bij de toestemming ten opzichte van de gemaakte overeenkomst omtrent het staken van de predikatiën, een wijze en plichtmatige toegevendheid, om naderhand des te meer vrijheid in het vrijmoedig voorstellen en belijden van hun gevoelens te behouden. - L. R. 2Ki 5.18. Exemplo Naämanis. (SECK., II, p. 167. Sarpi, p. 99.) Ne ablato Spiritus vehiculo, quod est verbum Dei, Spiritus Sanctus ad Augustam prae pedum imbecillitate pervenire non possit. (Corp. Ref. II, p. 116.)

Het sermoen.

Op maandag de 20ste juni verzamelden zich de keizer en zijn broeder met de keurvorsten en andere groten des rijks in de hoofdkerk van Augsburg, en namen de voor hen bestemde plaatsen in, ter rechterzijde van het koor. Aan de linkerzijde waren gezeten de legaat, met de aartsbisschoppen en bisschoppen, terwijl de vreemde gezanten in het midden hun plaatsen hadden. De landgraaf en nog meerdere Protestanten hadden zich geplaatst buiten het koor, daar zij zo ver mogelijk van het altaar verwijderd wilden blijven. De keurvorst, die als aarts - maarschalk het zwaard droeg, bleef op zijn post dicht bij het altaar overeind staan, terwijl allen rondom hem knielden. Als nu het sermoen beginnen zou, werden de deuren van het koor zorgvuldig gesloten, zodat zij die daar buiten waren, geen verder deel konden nemen aan wat voorviel. VINCENTIUS POMPINELLI, aartsbisshop van Salerno, beklom de kansel. Hij weidde in de aanvang van zijn rede uit over de Turken, en spaarde hen niet, bij het vermeldde van het kwaad dat zij van de Christenwereld gedaan hadden; maar daarop maakte hij een geheel onverwachte overgang van de Turken tot de Duitsers; waarbij hij de laatsten ten toon stelde als ware zij nog veel erger dan de Turken. "De Turken hebben slechts één' vorst, en die gehoorzamen zij; maar onder de Duitsers zijn vele vorsten die de verschuldigde gehoorzaamheid weigeren aan de macht die over hen gesteld is. De Turken hebben slechts één algemeen onder hen geëerbiedigd wordende wet, dezelfde zeden en gewoonten, en dezelfde godsdienst; maar onder de Duitsers zijn er maar al te veel, die er steeds op uit zijn om verandering te brengen in de landswetten, of in de voorvaderlijke gebruiken, of zelfs in de godsdienst. Zij zijn het die verdeeldheid en scheuring veroorzaken onder de kudde des Heeren. Zij verwerpen de leer die vroeger door allen als heilig en zuiver erkend was, met een ijver en een volharding als hadde zij daartoe een ingeving des duivels ontvangen; en dan zouden zij wel wensen daarvoor hun eigen verzinselen en dwaasheden in de plaats te stellen. Grootmachtigste keizer, geëerbiedigde koning!" dus vervolgde hij, nu tot KAREL en diens broeder bepaaldelijk het woord richtende, "maakt u op, gebruikt uw macht, uw zwaard, om die vermetele aanranders van de heilige godsdienst te tuchtigen, en dwingt hen om in de schoot der Kerk weer te keren. Duitsland zal geen vrede kunnen hebben, alvorens de tegenwoordig heersende ketterijen met wortel en tak uitgeroeid zijn. O heilige PETRUS en PAULUS! u roep ik aan in deze tijd van nood. U heilige PETRUS, opdat gij de verstokte harten van de weerspannige vorsten mocht vatbaar maken voor de waarheid; en u heilige

PAULUS, opdat gij, zo zij zich blijven verhard en niet tot bekering komen willen, met uw zwaard mocht tussenbeiden treden en hen verdelgen van voor onze ogen!"

Dit sermoen was bovendien met allerlei ongepaste toespelingen en lofspraken op ARISTIDES, THEMISTOCLES, SCIPIO, DATO, de CURTIUSSEN en anderen uit de oude Heidenwereld opgevuld, en dus om een en andere reden zonderling genoeg. Toen de spreker eindigde rees de keizer op, om zijn offergaven te brengen, en de overigen volgden zijn voorbeeld. PAPPENHEIM gaf de keurvorst nu het zwaard weer terug: hebbende laatstgemelde hem het gedurende de predikatie toevertrouwd. De keurvorst zowel als de markgraaf, gingen nu ook hun gaven aanbieden, waarbij zij echter, naar van hen aangetekend staat, een glimlach niet weerhoude konden: iets dat zeker weinig in overeenstemming was met de gewone deftigheid en ernst dezer heeren, en dus wel duidelijk deed zien, in welk een licht zij deze gehele verrichting beschouwden. Ten laatste was alles afgelopen en verliet men de kerk. Eigenlijk had het sermoen aan niemand bevallen dan alleen aan de vrienden van de nuntius. Zelfs had de spreker aan de aartsbisschop van Mentz zeer misshaagd. "Wat betekende toch die ruwe uitval op de Duitsers," vroeg deze; "en waarom de heilige PAULUS aangeroepen om tegen hen het zwaard te gebruiken?" - Buiten het koor en de kerk had men geen enkel woord in samenhang kunnen verstaan, en daarom vroegen diegenen van de Protestanten die zich opzettelijk buiten het koor gehouden hadden, met nieuwsgierige belangstelling naar wat daar binnen voorgevallen was. Wat zij te weten kwamen was zeker niet geschikt, om hun een gunstige dunk te geven van de gevoelens van de Roomse partij. BRENZ zei ervan: "Hoe meer de priesters zich beijveren om het volk op te ruïen, en hoe meer zij trachten de vorsten van hun partij tot de oorlog aan te zetten, zo veel te vaster moet bij ons het voornemen staan, om van onze kant slechts de vrede te willen, en zo veel te meer moeten wij onze vorsten en het volk waarop wij invloed hebben, van gewelddadigheden afkerig maken." Dus kon een Protestant, een dienaar van het Evangelie des vredes spreken, zelfs nog onder de indruk van de hatelijkheden, die een priester van Rome zich niet ontzien had op de leerstoel tegen de Protestanten uit te braken. -

Opening van de rijksdag.

Uit de kerk komende stapte de keizer in zijn rijtuig, en liet zich naar het stadhuis brengen, alwaar in de grote zaal de zitting van de rijksdag moest plaats hebben. Hij zette zich bij zijn aankomst in de zaal op de voor hem bestemde troon, die prachtig gedrapeerd was. Zijn broeder plaatste zich op een bank vóór hem. Aan weerszijden waren nu verder geplaatst: de keurvorst, twee en veertig regerende vorsten, de afgevaardigden der steden, de bisschoppen, en de gezanten: een inderdaad indrukmakende vergadering; de wezenlijkheid van wat LUTHER, zes weken tevoren, zich verbeeld had in de lucht te zien.

De paltsgraaf las nu de keizerlijke boodschap ter opening van de zitting voor. Daarin werden bepaaldelijk twee punten aangeroerd: de oorlog tegen de Turken, en de godsdienstverschillen. "Zonder aan persoonlijke grieven te denken, en mijn bijzondere belangen geheel ten offer brengende aan het algemeen welzijn," dus waren de woorden des keizers, "heb ik mijn erflanden verlaten, en ben ik, niet zonder veel gevaren en moeilijkheden, naar Italië en van daar in Duitsland gekomen. Ik heb met droefheid gehoord van de verdeeldheden die hier thans plaats vinden, en die, terwijl zij de strekking hebben om de keizerlijke majesteit aan te randen en de dienst van God te honen, niet dan jammeren over Duitsland brengen, en roof en moord, ja een volslagen burgerkrijg ten gevolge moeten hebben."

Ten een ure scheidde de vergadering.

De keurvorst.

Nog dezelfde dag verzamelde de keurvorst al de Evangelischen rondom zich, en vermaande hij hen met allen ernst en nadruk, om zich noch door bedreigingen, noch door zoetklinkende redeneringen te laten brengen tot ontrouw aan hun heilige zaak, die ook was de zaak van God. Allen waren over de inhoud van de keizerlijke openingsrede zeer getroffen geweest, en hadden daaruit voldoende kunnen opmaken dat een hevige strijd aanstaande was; maar ook allen voelden nu diep de waarheid van de profetische woorden: "*Beraadslaagt een raad, gij volken! doch hij zal vernietigd worden; spreekt een woord, doch het zal niet bestaan: want God is met ons!*"

De keurvorst bevond zich in een moeilijke toestand. Hij was het hoofd van de Protestantse vorsten en de man op wie allen vertrouwend hun oog gevestigd hielden, en hij moest als zodanig een grote mate van zelfstandigheid en geestkracht ontwikkelen: niet slechts om als voorbeeld en leidsman de anderen met vaste tred voor te gaan, maar ook om niet, ook aan de best gemeende raad, toe te geven, waar die hem onwillekeurig van de rechte weg afgebracht zouden hebben. Als zodanig moest hij zeer dikwijls al zijn onverzettelijkheid verzamelen, om aan zijn eigen inzichten te kunnen blijven vasthouden, ook dan zelfs, wanneer MELANCHTON hem wenken wilde geven die daarmee in tegenspraak kwamen. Wij hebben derhalve in hem een man, die waar ook geroepen om voor anderen te spreken en te handelen, zijn eigen individualiteit niet in het minst verloochende.

Maar deze man zou met dat al de eerste geweest zijn, om zijn eigen zwakheid en feilbaarheid te erkennen. Hij zocht daarom steeds zijn sterkte bij Hem die alleen sterken kan: bij God. In dit diep gevoel van afhankelijkheid wilde keurvorst JOHAN de volgende dag niets ondernemen voor hij in stille afzondering gebeden had. Hij verzocht daarom zowel zijn zoon, als de heeren en bedienden, die hem, als altijd, omringden, hem voor enige ogenblikken alleen te laten. Hij wist dat hij, om moedig en met vertrouwen voor keizer KAREL te kunnen verschijnen, eerst in ootmoed van hart voor God de knieën buigen moest. Hij las dan nu een psalm, en stortte toen een vurig gebed uit. Gebeden hebbende zette hij zich aan zijn schrijfflessenaar, en verbond zich daar, als ware het, schriftelijk aan zichzelf, om de zaak die hij diende getrouw te blijven: door in hoofdtrekken op te schrijven, wat hij daar even, in het gebed, zo plechtig voorgenomen en beloofd had.. Deze regelen kwamen later onder de ogen van DOLZIG en MELANCHTON, en zij werden door deze geroerd en met bewondering voor de schrijver vervuld.

Gevaarlijk plan van de Roomsgezinden.

Na deze lofwaardige voorbereiding begon JOHAN gezet en ernstig over de inhoud van de keizerlijke aanspraak na te denken. Daarop zijn zoon tot zich geroepen hebbende, alsmede de kanselier BRUCK, en kort daarna ook MELANCHTON, waren allen het weldra eens, dat de rijksdag in de eerste plaats de godsdienstaangelegenheden behoorde in overweging te nemen. Ook de verdere Protestanten, die men hieromtrent hun gevoelens vroeg, dachten er even zo over.

De legaat wilde juist het tegenstelde. Hij wenste, zo mogelijk, de opzettelijke behandeling van het punt van de godsdienst in de gewone zittingen te voorkomen, en trachtte het dus daar heen te brengen, dat het onderzoek daarvan aan de gezamenlijke vorsten in geheim committé wierd opgedragen.

De Evangelischen hadden de overtuiging, dat wanneer de zaak van de waarheid bij deze gelegenheid voor de vertegenwoordigers van het volk, en dus in zekere zin voor de ogen van het volk zelf, zou mogen zegepralen, dat van een beslissende invloed moest zijn; maar in gelijke mate als zij dus een openlijke belijdenis van hun geloof wensten, waren de Pausgezinden er op bedacht die te beletten. Laatstgemelden vreesden de openlijke ridderlijke kamp, en wilden liever in het geheim alles aanwenden om hun tegenpartij te verzwakken.

Zonder hun geloofsbelijdenis te horen, wilde zij hen veroordelen, en zonder hun de gelegenheid te geven om zich te verdedigen, hoopten zij hen in het ongelijk te zien stellen. Zij wilden de vesting niet bij storm overmeesteren, maar gaven de voorkeur aan een meer zeker, hoewel dan ook minder edel middel: dat van de insluiting en uithongering. Zo zij er maar in mochten slagen om de mannen van de Hervorming het stilzwijgen op te leggen, of derzelfver stemmen te smoren, dan was, dit wisten zij, hun zaak gewonnen. Daarom was het niet voldoende dat de leraars niet langer mochten prediken: ook de vorsten moest men beletten te spreken. Op deze wijze hoopten zij gemakkelijker en zekerder hun doel te bereiken, dan zelfs door middel van de brandstapel en het moordschavot.

Maar dit plan, om in stede van de openlijke behandeling van de zaak op de rijksdag, bijzondere conferentiën daarover te houden, kon, hoe wel overlegd ook, toch in de uitvoering lichtelijk falen. Men moest derhalve met de uiterste behoedzaamheid te werk gaan, wilde men het bij de Protestanten ingang doen vinden, en geen gevaar lopen, dat zij al dadelijk de angel in het gras ontdekten.

Valdez.

ALPHONSO VALDEZ was de man die de Roomse partij in deze tot haar werktuig koos, en MELANCHTON, de inschikkelijkste en toegevendste onder de Protestanten was het, wie hij moest trachten te winnen. VALDEZ was zeer geschikt om in een zending als deze gebruikt te worden. Hij was secretaris des keizers, van een adellijk Spaans geslacht, en daarbij een zeer goed mens. Later betoonde hij zich ook een vriend van de Hervorming. Een man als hij was wellicht te goed voor een zo slechte zaak; maar het was de eerste keer niet dat een goed man dienstbaar gemaakt werd aan de bereiking van een boos ontwerp.

Valdez en Melancton.

Getrouw aan zijne last verzocht VALDEZ aan MELANCHTON om een onderhoud. Hij zei bij die gelegenheid onderanderen: "De Spanjaarden zijn in de mening dat de Lutheranen geheel verkeerde, en zo als zij dat uitdrukken, goddeloze begrippen koesteren, omtrent de heilige Drieëenheid, over de Heer JEZUS CHRISTUS, en wegens de gezegende moeder Gods. Daarom geloven zij stellig en vast, dat zij een meer verdienstelijk werk doen wanneer zij een Lutheraan doden, dan als zij een Turk om het leven brengen."

"Dat weet ik," antwoordde MELANCHTON, "en het is mij nog niet mogen gelukken, om uw landgenoten van die dwaling terug te brengen."

"Maar wat willen de Lutheranen dan toch?"

"De zaak is in het geheel zo moeilijk en zo ingewikkeld niet, als wel zijn majesteit de keizer denkt. Wij zijn geen aanvallers en belagers van het Catholiek geloof, zo als men ons algemeen doet voorkomen, en eigenlijk zou het gehele verschil tot deze drie hoofdpunten kunnen teruggebracht worden: de bediening van des Heeren Avondmaal onder twee tekenen, het huwelijk van de geestelijken, en de afschaffing van de bijzondere missen. Zo men het met ons hierover eens worden, zou het zeer gemakkelijk zijn al het overige te schikken" "Welnu, ik zal daarover met zijn majesteit spreken."

Het doel wordt gemist.

KAREL ontving die mededeling met veel genoegen. "Ga terstond met de legaat spreken," zei hij tot VALDEZ, "en verzoek bovendien magister PHILIPPUS, dat hij u een kort schriftelijk opstel geeft, waaruit gezien kan worden wat de Lutheranen geloven en wat zij verwerpen."

VALDEZ haastte zich CAMPEGGIO, de legaat, te gaan opzoeken. Deze zei hem, toen hij vernomen had wat de uitslag van het eerste onderhoud met MELANCHTON geweest was, dat hij zeer te vreden was over deze eerste ontmoeting. "Wat aanbetreft het houden van het Avondmaal onder twee tekenen, en het huwelijk van de priesters: daarover zouden wij in

schikkingen kunnen komen," sprak mij, "maar de missen kunnen wij in geen geval afschaffen." Geen wonder! Daarin lag een voorname bron waaruit de Roomse Kerk haar inkomsten trok.

Valdez over de confessie.

Toen VALDEZ daarop andermaal sprak met MELANCHTON, zei hij: "De keizer wenst dat gij een beknopt opstel vervaardigt, waarin de tussen ons en ulieden bestaande verschillen op het stuk van godsdienst duidelijk worden aangewezen. Ik verzoek u dit zoveel mogelijk op een gematigde wijze te willen doen, daar hevigheid van uitdrukking in deze slechts zou kunnen schaden. De keizer is overigens van oordeel, dat het veel beter is om de zaak op een onderhandse wijze en bij wederzijdse schikking tot een goed einde te brengen, dan deze tot een onderwerp van openlijke behandeling op de rijksdag te maken, want daardoor zou te veel aanleiding gegeven worden tot hevige discussiën, waarbij de hartstochten in het spel komen, en die nergens toe dienen dan om de verwijdering te doen toenemen."

MELANCHTON beloofde hierover te zullen nadenken. Hij was echter al dadelijk zeer ingenomen met de voorslag, daar deze zo geheel met zijn wijze van zien strookte en zijn angstvallige bezorgdheid hem aan de weg van onderhandeling ver de voorkeur deed geven boven een openbare strijd. Hij was altijd van gevoelen geweest, dat men zo lang mogelijk de vrede moest trachten te bewaren. De legaat begon nu reeds te hopen, dat het hem gelukt zou zijn de zo gevreesde openbare behandeling van de zaak te voorkomen, en dat men nu door onderhandelingen en besprekingen er wel dat einde aan zou weten te geven, dat van de zijde van Rome beoogd werd.

Gelukkigerwijze dachten de keurvorst en zijn kanselier niet zo gunstig over het voorstel van een onderhandse afdoening van deze zo allergewichtigste aangelegenheid. Deze twee mannen waren oorzaak dat het zo fijn gesponnen ontwerp geheel het doel miste. De list van de Italianen leed hier schipbreuk op de standvastigheid en het doorzicht van de Evangelischen. Al wat MELANCHTON verkrijgen kon was, dat hij de confessie voorlopig aan VALDEZ mocht laten zien. Deze nu zei, toen hij het opstel gelezen had: "De toon van dit stuk is niet gematigd genoeg; het zal de grootste tegenkantsing ondervinden!" Intussen weten wij met welk een zorg MELANCHTON zich bij de samentelling der confessie er op had toegelegd, om alle hardheid in toon of voorstelling van denkbeelden weg te nemen. Hiermee evenwel was nu een einde gemaakt aan de schone verwachtingen van de legaat.

VI.

De confessie ondertekend.

Daar KAREL zich nu genoodzaakt zag om de zaak van de Protestanten in een gewone zitting van de rijksdag te doen behandelen, zo gaf hij op Woensdag de 22ste juni de last, dat de keurvorst en zijn vrienden op Vrijdag daaraanvolgende hun confessie zouden moeten aanbieden. De Roomse partij werd evenzo uitgenodigd om harerzijds een geloofsbelijdenis in te dienen, maar deze verschoonde zich daarvan, zich inmiddels beroepende op het ediet van Worms.

Dat de keizer zulk een korte tijd gesteld had binnen welke de confessie geheel gereed en ingeleverd moest zijn, bracht de Protestanten in verlegenheid; want de onderhandelingen met VALDEZ hadden MELANCHTON verhinderd er de laatste hand aan te leggen. De confessie was nog niet in het net geschreven; ook ontbrak er nog zo wel de inleiding als het slot aan. Hierom verzochten de Protestanten de aartsbisschop van Mentz dat hij voor hen een uitstel van tenminste één dag bewerken zou; maar dit verzoek werd afgeslagen. Er bleef dus niet over dan dag en nacht door te werken, om, zo mogelijk, nog in tijds gereed te komen.

Op Donderdag de 23ste juni kwamen de Hervormde vorsten en heeren, de afgevaardigden en de godgeleerden bij de keurvorst al vroeg bijeen. Nu werd de confessie in het Duits voorgelezen, en door allen goedgekeurd. Alleen wensten de landgraaf en de Straatsburgers een verandering met betrekking tot het gestelde wegens het Avondmaal. De overigen wilden evenwel tot die wijziging hun toestemming niet geven.

Moedige taal.

Reeds had nu de keurvorst van Saksen de pen opgenomen, om met zijn ondertekening de confessie te bekrachtigen, toen MELANCHTON hem terug hield. Hij vreesde dat zo de keurvorst en de verdere wereldlijke heeren tekenden, de zaak te zeer een staatkundig aanzien zou krijgen. "Het is hier," zei hij, "ene zuiver godsdienstige verrichting, en daarom was het beter dat alleen godgeleerden en leraars als handelende personen daarin voorkwamen." "Laat ons voor een andere tijd de medewerking en het gezag van de heeren sparen," sprak hij. "Nee!" antwoordde hem de keurvorst, "mij althans zult gij niet weer houden om de confessie te tekenen. Ik wil doen wat recht is, zonder daarbij in het minst aan mijn rang of mijn betrekking in de wereld te denken. Al wat ik verlang is mijn Heer openlijk te belijden. Mijn keurvorstendom en al mijn bezittingen hebben voor mij geen waarde genoeg, om daarbij het kruis van CHRISTUS te kunnen vergeten. Ik zal bij mijn dood al die aardse grootheid moeten achterlaten; maar van het kruis van mijn hemelse Meester scheidt mijzelf het graf niet."

Hoe had MELANCHTON nu nog een ogenblik langer kunnen aarzelen om toe te geven? -

De keurvorst tekende dan en bood daarop de landgraaf de pen aan. Deze had wel enige bedenkingen, maar het besef dat de algemene vijand daar buiten niets liever wenste dan de Protestanten onderling verdeeld te zien, deed hem zijn bezwaren overstappen. Doch ofschoon hij dus het stuk mede ondertekende, hield hij de verklaring niet terug, dat het artikel wegens het Avondmaal niet met zijn bijzondere zienswijze overeenkwam. Zonder enig bedenken en, integendeel, met blijdschap, tekenden nu de markgraaf en de hertog van Luneburg. De jeugdige vorst van Anhalt volgde in vervoering hun voorbeeld, terwijl hij zei: "Ik heb in mijn leven reeds menige lans gebroken; maar nu sta ik gereed om voor de edelste zaak, voor de eer van mijn Zaligmaker JEZUS CHRISTUS, de kamp te wagen. Al was het dat ik op het ogenblik mijn leven moest ten offer brengen, ik zou daartoe bereid zijn. Geen aardse grootheid is in staat mij de onverwelkelijke kroon te doen uit het oog verliezen, die daarboven het deel zal worden van hem die overwint." Zich nu bepaaldelijk tot de godgeleerden onder de aanwezenden kerende vervolgde hij: "Ik zou eer mijn rang en mijn bezittingen opgeven, en het erfgoed van mij vader als balling verlaten, en mijn brood met de vernederendste arbeid onder vreemden verdienen willen, dan een leer aan nemen, verschillend van die welke in deze geloofsbelijdenis vervat is."

Van de steden tekenden alleen Neurenburg en Reutlingen. Allen kwamen voorts overeen, dat de openbare lezing van de confessie van de keizer verzocht zou worden.

De Protestantse vorsten.

Het moedig en edel gedrag van de vorsten verdient hier bijzonder onze opmerking. Het was duidelijk, dat zij in en door de Hervorming die mannen geworden waren die zij zich nu betoonden te zijn. De Roomse Kerk had alle zelfstandigheid en alle leven bij de leken uitgedoofd. Het was haar genoeg, zo zij maar als gehoorzame slaven, stil en zwijgend haar triomfwagen volgden. De Hervorming daarentegen verbrak die ketenen, en maakte allen zonder onderscheid tot zedelijk vrije mensen. Maar met die vrijheid legde zij hen ook eigenaardige plichten op, en riep zij hen allen tot wakkerheid en werkzaamheid: de vorst zowel als de onderdaan, elk in zijn kring. De godsdienst hield op het uitsluitend eigendom van de geestelijkheid te zijn, terwijl elk hoofd van een gezin voor de zijne de voorganger werd in de gebeden en in de lezing van Gods Woord. Elk lid van de gemeente, in een woord, voelde

zich geroepen om te werken het werk des Heeren, en zo doende zichzelf en anderen op te bouwen. In de Roomse Kerk zijn de leken niets, of zo goed als niets van betekenis; maar in het Protestantisme bekleden zij nevens de leraars hun belangrijke plaats, als belijders van de waarheid en als arbeiders, naar vermogen, in 's Heeren wijnberg. Het zal altijd een waarheid blijven, dat waar de priestergeest de overhand verkrijgt, het ware zieleleven van de Kerk verkwijnen moet; terwijl daarentegen waar de gewone leden van de gemeente, de leken, hun plicht verstaan en betrachten, gelijk de vorsten van Augsburg, en waar zij hun geloofsvertrouwen delen en hen navolgen in de beoefening van de Christelijke deugden die hun zozeer tot sieraad waren, de Kerk steeds toenemen zal in bloei, en haar innerlijk leven zal openbaren door het overvloedig zijn in goede werken des geloofs.

Melanchtons zwakheid.

De Evangelische godgeleerden waren zeer getroffen over de zo echt Christelijke gevoelens te dezer gelegenheid door de vorsten ontboezemd. "Als ik bedenk hoe moedig en hoe getrouw zij zich betonen in het voor al de wereld belijden van hun geloof," merkte BRENZ aan, "dan word ik van schaamte aangegrepen. Hoe voordelig onderscheide zij zich in dit opzicht niet van zoveeln, die in de wereld niets te verliezen hebben, en toch dikwijls zo flauw en zo schroomvallig zijn om de Heer te belijden!" BRENZ had hier het oog op sommige steden, in het bijzonder op Halle, waar hij leraar was, maar ook op deze en geen onder de Hervormde godgeleerden. En het was ook waar dat de laatstgenoemden, bij al hun belangstelling en ondanks hun ijver, dikwijls gebrek hadden aan moed. Zo was onderanderen MELANCHTON voortdurend in vrees, en in een toestand van onzekerheid en gejaagdheid, die zeker aan de zaak der Hervorming geen goed deed. COCHLOEUS tekent van hem aan, dat hij altijd maar dáárop bedacht was, om de vrede te bewaren, en dat hij zich alle moeite gaf om de twee vanee gescheurde partijen nader tot elkaar te brengen. Hij was, zegt hij, met dit doel rusteloos bezig, en beproefde zijn invloed en zijn overreding niet slechts bij bijzondere personen, maar ook bij de aanzienlijksten in Kerk of Staat; waarbij hij geen gelegenheid of aanleiding ongebruikt liet, om te betogen, dat het zeer wel te doen zou wezen om de bestaande geschillen in van de minne uit de weg te ruimen.

Zo bevond MELANCHTON zich eens bij de aartsbisschop van Salzburg, die hem te van deze gelegenheid een donker gekleurd tafereel ophing van de twisten en verdeeldheden die, zei hij, door de Hervorming over de wereld gebracht waren. Het slot van zijn rede moet inzonderheid rijk geweest zijn aan overdrevene en machtspreukige uitdrukkingen. In de loop des nu volgende gespreks had MELANCHTON van het geweten gesproken, en gezegd dat de vrijheid daarvan heilig behoorde te zijn. "Het geweten!" viel hem de aartsbisschop met drift in de rede, "het geweten! - Wat komt dat hierbij te pas? Ik zeg u kort en goed, dat de keizer een einde wil hebben aan al die ongeregeldheden, die gijlieden met uw geweten in het keizerrijk hebt doen ontstaan." - LUTHER zei, toen hij hiervan hoorde: "indien ik in MELANCHTON's plaats geweest was, zo zou ik de aartsbisschop dadelijk geantwoord hebben: en *onze* keizer, Hij die wij boven allen gehoorzamen, gedooft zulke uitdrukkingen niet als gij daar bezigt." - MELANCHTON riep al zuchtende uit: "Ach, zij spreken en handelen maar gelijk hun goeddunkt, even als of er geen God in de hemel was!"

Op een andere tijd was hij bij CAMPEGGIO, en smeekte hij deze, om toch jegens de Hervorming gematigd te willen zijn. Men wil zelfs dat hij in zijn bezorgdheid zo ver ging, dat hij de keizer in persoon met gelijk oogmerk is gaan spreken. Deze bemiddelingszucht van MELANCHTON stond de Zwinglianen in het geheel niet aan. "MELANCHTON," dus klaagden zij, "heeft reeds om des vredes wille de helft van de evangelische waarheid ten offer gebracht, en nu beproeft hij om het nog overige gedeelte met onderhandelingen te verliezen."

De kleinmoedigheid van MELANCHTON, zeiden wij, was van de goede zaak niet dienstig, en moest ongetwijfeld de vorsten nu en dan belemmeren in hun handelingen. Maar de tegenpartij wist hun buitendien hindernissen en zwarigheden genoeg in de weg te leggen.

Redevoering van de legaat.

Vrijdag 24 juni was de dag op welke de confessie zo de Protestanten hoopten, voorgelezen zouden worden. Men trachtte dat van de kant van Rome te verhinderen. De zitting begon niet voor drie ure in de namiddag. Nu werd de legaat aangekondigd, en de keizer ging hem tot boven aan de grote trap tegemoet. CAMPEGGIO plaatste zich vervolgens voor de keizer, waar anders koning FERDINAND gezeten was, en sprak nu een wijdlopige rede uit. Daarin kwam ook het navolgende voor: "Nooit tevoren is het schip van de heiligen PETRUS zo geweldig geschokt en geslingerd geworden; nooit zagen wij het zozeer de speelbal wezen van allerlei wind en golven. - De heilige vader heeft met droefheid kennis genomen van de onzalige twisten die de vrede van de Christenheid zijn komen verstoren, en wenst de Kerk van de rand des afgronds, waarin men haar trekken wil, teruggebracht te zien. O machtige keizer, ik bezweer u dan bij onze Heer JEZUS CHRISTUS, dat gij, in het algemeen belang zowel als om uws zelfs wil, een einde maakt aan deze stand van zaken, en Duitsland en de Christenwereld redt van het dreigend verderf!"

ALBERT van Mentz beantwoordde deze aanspraak op gematigde toon, en daarop verliet de legaat de zaal. Dadelijk stonden nu de evangelische vorsten op, maar zij konden nog niet aan het woord komen. Zij moesten wachten totdat sommige afgevaardigden, onder anderen uit Kärnthen en Krain, gehoord waren.

Met een en ander was nu veel tijd verlopen. Evenwel, dadelijk nadat de bedoelde afgevaardigde geëindigd hadden stonden de evangelische vorsten andermaal op; en nu sprak de kanselier BRUCK aldus: "Men heeft ons te laste gelegd dat wij leringen verspreiden die niet op de Bijbel gegrond zijn, en dat wij scheuringen en ketterijen onder het volk teweegbrengen. Zodanige beschuldigingen stellen ons niet slechts bij de wereld in een geheel vals daglicht, en belasteren niet alleen onze goede naam: maar zij krenken ons zodanig dat wij geen rust voor onze zielen vinden kunnen, zo wij niet de gelegenheid mogen hebben om ons daaromtrent openlijk te verdedigen. Wij verzoeken dan van zijn majesteit de vergunning, om te doen horen wat eigenlijk onze begrippen en stellingen in het godsdienstige zijn."

De lezing van de confessie wordt verschoven.

De keizer liet hierop antwoorden (waarschijnlijk was dit zo beraamd met de legaat) dat het voor heden daartoe te laat geworden was en dat hij ook buitendien de lezing van het stuk, dat de verdediging van de Protestanten moest uitmaken, voor geheel onnodig hield; dat het voldoende zou wezen, zo zij het geschrift maar overgaven. Men bleef dus, naar het scheen, nog getrouw aan het eerst ontworpen plan, om de openbare lezing der confessie, kon het zijn, te beletten. Indien de confessie op deze wijze eenmaal overgegeven was, zou deze wel voorgoed ter zijde gelegd geworden zijn, en de Hervorming had tevergeefs mogen wachten op een nadere gelegenheid ter verdediging harer zaak. De Pausgezinden zouden dan een al te gemakkelijke triomf behaald hebben. De Protestantse vorsten voelden het hachelijke van het ogenblik. Zij drongen er op aan dan men hen horen mocht. "Het geldt hier onze eer en onze heiligste belangen," zeiden zij. "Men heeft ons in het openbaar beschuldigd, en wij wensen ons nu ook in het openbaar van de op ons geworpen blaam te zuiveren." KAREL was aan het wankelen gebracht; maar FERDINAND fluisterde hem enige woorden in, en nu werd de weigering van de keizer herhaald.

De Protestantse vorsten houden aan.

Nu klom de spanning waarin de keurvorst en de verdere vorsten zich bevonden ten top. Zij bleven er op aandringen dat men hen horen zou, en zeiden, diep aangedaan en op een hoog ernstige toon: "Wij bidden u in de naam van God, dat wij onze verdediging zonder verder uitstel mogen doen horen. Het stuk bevat niets waardoor iemand gehinderd of geërgerd zou kunnen worden." Hier waren dus aan de een kant enige getrouwe belijders, die smeekten dat men hun de gelegenheid niet benemen zou om rekenschap van hun gevoelens af te leggen, en tegen hen over de grootmachtige keizer van het Westen, omringd van een indrukwekkende stoet van kardinalen, bisschoppen en edelen van alle rang, die niet anders beoogden dan die belijdenis, die zij vreesden, te beletten. De waarheid had hier derhalve wederom een zware strijd te strijden, waarvan de uitkomst vooruit niet zo licht te berekenen was.

De voorlezing van de confessie wordt bepaald.

Ten laatste scheen het dat de keizer werkelijk zou toegeven; tenminste de vorsten werd aangezegd "dat zijn majesteit de lezing van de confessie wel wilde toestaan, maar dat, aangezien het daartoe heden te laat was, het hem aangenaam zou zijn het stuk voorlopig te ontvangen. Morgen ten twee ure in de namiddag zou de voorlezing ervan aan het Palatinaat kunnen plaats hebben."

Deze woorden van de keizer klonken fraaier dan zij inderdaad waren. Het had toch de schijn als of het verzoek van de Protestanten volkomen ingewilligd werd, enkel met uitstel van één' dag, en toch was dat geenszins het geval. Vooreerst zou het niet zijn in een openbare zitting, in de zaal van het stadhuis, dat de keizer hen horen wilde, maar aan zijn eigen paleis (het Palatinaat). Buitendien vreesden de vorsten, dat zo zij hun confessie eenmaal uit de handen gegeven hadden, er van de voorlezing wel niets komen zou. Zij gaven daarom zo spoedig niet toe, maar antwoordden "dat zij graag het stuk, daar het nu toch heden niet gelezen werd, tegen morgen nog eens wilden overzien, daar het met zo grote haast had moeten gereed gemaakt worden en dus de beschavende hand nog wel nodig had," welk laatste trouwens ook de zuivere waarheid was. De keizer zag zich gedrongen hierin te berusten, en nu hadden de Protestanten, tenminste gedeeltelijk, de plannen van hun tegenstanders verijdeld. Zij waren over deze uitslag vol vreugde; terwijl de legaat en de zijnen, die nu wel zagen dat de lezing der confessie niet te beletten zou zijn, de volgende dag met klimmende ongerustheid en in vrees zagen naderen.

Neerslachtigheid van Melancton.

Onder degenen die zich laatstelijk voorbereid hadden op de zo gewichtige belijdenis huns geloofs, was echter iemand die daarbij niet opgeruimd was van geest: MELANCHTON namelijk. Hij bevond zich ook in een onaangename toestand, daar velen, en daaronder van zijn vrienden, hem voortdurend zijn zwakheid verweten, en anderen wederom aan zijn gedrag een nog ongunstiger uitlegging gaven; en dit maakte hem buitengewoon neerslachtig. Zijn vriend CAMERARIUS, die om deze tijd te Augsburg kwam, vond hem diep in gedachten verzonken, zuchtende en in tranen. BRENZ voelde diep medelijden met PHILIPPUS en kwam hem ijverig vertroosten, waarbij hij zelf tot tranen toe geroerd werd; en JONAS, die hem op de beste bron van troost wijzen wilde, vermaande hem om het boek van de psalmen op te slaan en zijn ziel met de woorden van DAVID tot God te verheffen.

Zonderling nieuws.

In deze dagen had er zich een nieuws door Augsburg verspreid, dat aan vele tongen drukke bezigheid gaf, en dat terwijl het geschikt was om aan de Roomse partij voor een ogenblik vrees in te boezemen, voor MELANCHTON enigmate tot afleiding strekte. Men verhaalde dan dat een ezelin binnen Rome een veulen ter wereld had gebracht, dat de poten had van een

kraanvogel. "Dit wonder moet zeker betekenen dat Rome van dezelfs ondergang nabij is," zei MELANCHTON, toen hij het zonderlinge nieuws vernam; misschien wel omdat de kraanvogel behoort tot de trekvogels, en dat men daaruit nu wilde afleiden, dat de pauselijke ezel zich ten vertrek gereed maakte. MELANCHTON hechtte er zoveel belang aan, dat het hem dadelijk stof gaf voor een brief aan LUTHER, en deze scheen het geval niet minder gewichtig te achten; tenminste, hij antwoordde dat hij zeer verheugd was, dat God aan de paus zulk een duidelijk teken gegeven had van zijn' aanstaande val. Soortgelijke trekken in de Hervormers, die zeker beuzelachtig zijn in onze ogen, waren niet te min eigenaardige kenmerken van de eeuw waarin zij leefden, en moeten ons temeer verwonderd doen zijn over de hoogte, die zulke mannen toch bereiken konden in zaken van godsdienst en van geloof.

Overpeinzingen van Melanchton. Melanchton en Luther.

In de avond van de 24ste zat MELANCHTON in gepeins verzonken, en verplaatste hij zich in gedachten bij de lezing van de confessie, die de volgende dag zou plaats hebben. Dan zou dus de vrucht van zijn langdurige en gezette werkzaamheid openbaar worden, maar tevens blijken of hij erin had mogen slagen, om bij de samenstelling van dit gewichtige stuk de juiste toon te treffen. Van één enkel woord dat niet goed geplaatst was, of van éne enkele te sterke uitdrukking, dit besefte hij, zou het op morgen kunnen afhangen, of de confessie met goedkeuring aangehoord of wel verworpen zou worden; dat een woord, die enkele uitdrukking derhalve zou misschien over het lot der Hervorming en omtrent de rust des rijks beslissen. Die gedachte drukte de gemoedelijke MELANCHTON geheel ter neder. Hij bezweek onder de last van de verantwoordelijkheid die hij in deze ogenblikken te dragen had. In een brief aan DIEDRICH, de secretaris van LUTHER, op het kasteel van Coburg, drukte hij zich aldus klagende uit: "Al de tijd die ik hier doorbreng is voor mij slechts tranen en verdriet."

De 25ste 's morgens schreef hij aan LUTHER zelf: "Ik breng mijn dagen hier al wenende door. Ik ben zo neergedrukt dat ik het u niet zeggen kan. Ik overdrijf volstrekt niet, wanneer ik u verklaar dat ik hier zo weemoedig en verdrietig ben, dat ik het niet langer kan uithouden zonder dat gij mij weder eens een brief van troost en opbeuring zendt." Er kon wel geen grotere tegenstelling bestaan, dan het vaste geloofsvertrouwen, de kalmte en de rustige blijdschap van LUTHER, in vergelijking met MELANCHTON's vrees en kleinmoedigheid. Zeker was het niet weinig aan de opgeruimde gemoedstoestand van LUTHER bevorderlijk dat hij zich zo ver van Augsburg, het woelige toneel van de handeling, bevond, en dat hij ongestoord in zijn stille afzondering zich sterken en troosten kon, door de lezing en overpeinzing van de gewijde schriften. Hij zelf voelde het best de waarde van zijn tegenwoordig gedwongen kluizenaars leven. DIEDRICH zei omtrent LUTHER: "Ik kan niet genoeg de standvastigheid, blijmoedigheid, en het geloof van deze man bewonderen, en dat in tijden als die welke wij beleven."

Luther bidt.

LUTHER bracht niet slechts een goed deel van de dag door met Bijbellezen, maar besteedde dagelijks tenminste drie volle uren in het gebed; en wel zulke uren als hij aan zijn' beste studietijd ontwoekeren moest. Eens op een dag bevond zich DIEDRICH in de nabijheid van de kamer van LUTHER, toen hij hem hardop hoorde spreken. Hij bleef daarop dicht bij de deur staan en luisterde, terwijl hij zijn adem inhield. LUTHER bad, en zijn gebed was, naar de secretaris getuigde, ofschoon daarin de diepste ootmoed sprak, vol van hoop en vertrouwen, en over het geheel zodanig, alsof hij tot een vader of een vriend gesproken had. "Ik weet dat Gij onze Vader en onze God zijt," dus sprak onderanderen LUTHER in zijn gebed, "en dat Gij de vervolgers van ons, uw kinderen, zult verstrooien; want zij vervolgen in ons ook U. Wij werken alleen Uw werk, en het is door Uw wil en door Uw kracht dat wij het begonnen

en tot hiertoe voortgezet hebben. Wees dan Gij onze hulp en onze sterkte, o onze Vader!" De secretaris, die als aan de plaats genageld, onbewegelijk was blijven staan, verloor niet een enkel woord van deze ontboezeming van de Hervormer, wiens heldere stem zelfs aan het einde der gallerij waarin DIEDRICH zich bevond, nog duidelijk verstaanbaar zou zijn geweest. LUTHER's woorden waren zo plechtig, zo ernstig, en zijn smeekbede was zo roerend, als hij God om hulp en ondersteuning in de nood van de tijden aanriep, dat DIEDRICH daardoor sterk getroffen werd. "Zulk een gebed," zei hij, "kan niet onverhoord blijven. God zal niet ver zijn te Augsburg, en te rechter tijd uitkomst geven."

Luther's ongerustheid.

Het was echter niet te verwonderen geweest, zo LUTHER ook toegegeven had aan bezorgdheid; althans zo onrust zich in zekere mate van hem had meester gemaakt; immers hij bleef, daar waar hij was, genoegzaam geheel onkundig van wat er op de rijksdag voorviel. Hij kreeg geen geregelde berichten, zo als hij zo graag gewent zou hebben. Een Wittenberger bode kwam op zekere dag te Coburg aan, met wie LUTHER, volgens zijn eigen zeggen, een gehele berg van brieven verwachtte. "Hebt gij brieven voor mij?" vroeg hij hem. "Nee!" was het antwoord. "Hoe varen de Heeren?" "Alles is wel." Zij zijn wel en schrijven mij niet, dacht LUTHER, dat is onverklaarbaar. Hij sloot zich teleurgesteld in zijn kamer op. Later verscheen er een renbode van de keurvorst, die naar Torgau moest. Nu hoopte LUTHER weer, en hij trad hem tegemoet met de vraag: "Hebt gij brieven voor mij?" "Nee!" kreeg hij ten antwoord. "De heeren zijn toch wel?" was de tweede vraag, ofschoon hij die ditmaal met enige schroom deed. "Volkomen wel," hernam de bode. "Dat is vreemd," zei de Hervormer bij zichzelf. Daarop gebeurde het, dat er een wagen uit Coburg vertrok naar Augsburg, geladen met meel, want er heerste grote schaarste van levensmiddelen aldaar; en nu verbeidde LUTHER in gespannene verwachting de terugkomst van de voerman: maar ook deze man bracht hem geen bericht van zijn vrienden. Dit kwam hem zo raadselachtig voor, dat hij stellig begon te geloven dat er een of ander onheil gebeurd was, of althans dat er iets moest voorgevallen zijn dat men voor hem verbergen wilde. Nog later kwam er weer iemand van Augsburg, NYMPTZEN geheten, en ook deze vroeg LUTHER naar brieven. "Ik heb er geen," antwoordde hem de man. "En zijn toch al de heeren gezond?" - "Het is alles wel, voor zo ver ik weet," was het wederantwoord. Nu wist LUTHER werkelijk niet meer wat ervan te denken; en terwijl zijn ongerustheid toenam, begon hij ook zijn vrienden van nalatigheid te beschuldigen.

Geliefde Bijbelplaatsen van Luther.

Steeds echter vond LUTHER een onuitputtelijke bron van troost in zijn Bijbel; en mochten de mensen hem schijnen te vergeten: God sprak hier tot hem op elke bladzijde. Er waren enkele plaatsen die hij bij voorkeur en bij herhaling opsloeg. Zie hier enige van deze:

"Allen die godzaliglijk willen leven in CHRISTUS JEZUS, die zullen vervolgd worden." (2Tim. 3.12.)

"Werkt uws zelfs zaligheid met vrezen en beven; want het is God, die in u werkt beide het willen en het werken, naar Zijn welbehagen." (Philip. 2.12,13)

"God is ons een toevlucht en sterkte. Hij is krachtiglijk bevonden een hulp in benauwdheden. Daarom zullen wij niet vrezen, al veranderde de aarde haar plaats, en al werden de bergen verzet in het hart van de zeeën." (Ps. 46.2,3.) "Hij is meerder die in u is, dan die in de wereld is." (1Joh. 4.4.)

"Werp uw zorg op de Heer, en Hij zal u onderhouden. Hij zal in eeuwigheid met toelaten dat de rechtvaardige wankele." (Ps. 55.23.)

"Wacht op de Heer, zijt sterk, en Hij zal uw hart versterken; ja wacht op de Heer." (Ps. 27,14.)

"In de wereld zult gij verdrukking hebben; maar hebt goeden moed: Ik heb de wereld overwonnen." (Joh. 16,33.)

"Vermeerder ons het geloof." (Luk. 17.5.) "Verblijdt u in de Heer, en verheugt u, gij rechtvaardigen! Zingt vrolijk, alle gij oprechten van harte!" (Ps. 32,11.)

"De Heere is nabij allen die hem aanroepen; allen die Hem aanroepen in van de waarheid. Hij doet het welbehagen diegenen die Hem vrezen, en Hij hoort hun geroep en verlost hen." (Ps. 145:18,19.)

"Dewijl hij Mij zeer bemint, spreekt God, zo zal Ik hem uithelpen. Ik zal hem op een hoogte stellen, want hij kent Mijn naam. Hij zal mij aanroepen en Ik zal hem verhoren; in de benauwdheid zal Ik bij hem zijn. Ik zal er hem uittrekken, en zal hem verheerlijken." (Ps 91.14,15.)

"Zijt niet bezorgd." (Mt 6.31.)

"Verneder u dan onder de krachtige hand Gods, opdat Hij u verhoge te van Zijn tijd. Werp al uw bekommernis op Hem, want Hij zorgt voor u." (1Petrus 5.6,7.)

"Vrees niet voor degenen die het lichaam dode, en de ziel niet kunnen doden; maar vrees veel meer Hem, die beide ziel en lichaam kan verderven in de hel." (Mt. 10.28.)

"Die Mij eren zal Ik eren, maar die Mij versmaden zullen licht geacht worden." (1Sam. 2,30.)

"Ik weet wie ik geloofd heb, en ik ben verzekerd dat Hij machtig is mijn pand, bij Hem weggelegd, te bewaren tot die dag." (2 Tim. 1.12.) "Hem nu, die machtig is meer dan overvloediglijk te doen, boven al dat wij bidden of denken, naar de kracht die in ons werkt, Hem zij de heerlijkheid in de gemeente, door CHRISTUS JEZUS, in alle geslachten, tot in alle eeuwigheid." (Eph. 3.20,21.)

Maar LUTHER vergenoegde zich niet met deze en meer andere schriftuurplaatsen te lezen en te herlezen: hij schreef met eigen hand onderscheidene bijbelspreuken op de muren, en boven de deuren en ramen van het kasteel. Zo vond men op de een plaats deze woorden uit de 118de Psalm: *"Ik zal niet sterven, maar leven; en ik zal de werken des Heeren vertellen."* Elders stond geschreven, uit het 12de hoofdstuk van de Spreuken: *"de weg van de goddelozen doet hen dwalen."* Boven zijn bed stond het volgende, genomen uit de 4de Psalm: *Ik zal in vrede neerliggen en slapen; want Gij o Heere, alleen zult mij doen zeker wonen."* Misschien heeft nooit iemand meer zijn veiligheid gezocht en gevonden binnen de onwrikbare muur van de sterkte Gods, of meer, als ware het, geleefd onder de onmiddellijke invloed der zegenrijke troostwoorden des Bijbels, dan LUTHER te Coburg.

Zijn brief aan Jonas.

Ten laatste kwamen er dan toch brieven. In LUTHER's antwoord aan JONAS wilde hij met een enkel woord doen voelen dat hij zolang te vergeefs op berichten gewacht had. "Zo wij andere tijden beleefden," schreef hij, "zou ik misschien een kleine wraak genomen hebben; maar nu wil ik liever volharden in de gebede. Ik ben er verheugd over, dat God onze vorst zo gerust en zo kloekmoedig doet blijven.

Wat MELANCHTON aangaat: ik geloof dat zijn eigen inbeelding, zijn filosofie hem al dat leed berokkent. Hij moet niet vergeten dat onze zaak niet van onze eigen besturing afhangt, maar dat Hij deze schikt en leidt, die gezegd heeft: *"Niemand zal ze uit mijn hand rukken."* Ik zou ook niet gaarne willen dat wij zelf er veel aan doen konden, volgens onze wijze van zien; dat zou niet goed zijn. Ik heb in mijn leven vele dingen naar mijn' eigen zin willen schikken, en het is altijd verkeerd uitgekomen; maar in alles wat ik ooit ondernam onder opzien tot God, heeft de uitkomst mijn vertrouwen steeds beloond."

Luther aan Melancton.

Daar LUTHER vernam dat MELANCHTON's droefgeestigheid bleef voortduren, besloot hij hem een woord van opbeuring te schrijven. Wij willen die brief hier medelen. Deze luidde als volgt:

"Genade en vrede in CHRISTUS de Heer! In CHRISTUS, zeg ik, en niet naar de wereld. Amen! Ik keur het zeer af dat gij u zodanig door angstvallige bezorgdheid en door vrees voor de toekomst laat beheersen. Zo de grond daartoe eigenlijk maar ingebeeld, of althans bij bedaarde overweging niet voldoende is, zo behoort gij u op eenmaal van die vijand van u rust te ontdoen; maar zo gij vermeent gegronde reden te hebben om de zaken donker in te zien: vertrouw dan op God. Gij mocht alleen vrezen zo gij twijfelen kunt aan de gerechtigheid van de zaak die wij voorstaan; en kunt gij dat in ernst en op goede gronde, zo moet gij er u zonder bedenken van losmaken. Maar zo gij innerlijk en vast overtuigd zijt dat onze zaak goed en rechtvaardig is: waarom dan niet geheel en al berust in de beloften van Hem, die gezegd heeft dat Hij de zijne niet verlaten zal? Kan de duivel zelf iets meer doen dan ons lichaam doden? - CHRISTUS de Heer zal Zijne hulp niet onthouden aan het grote werk der gerechtigheid en waarheid. Hij leeft en regeert; hoe zouden wij dan nog vrezen? God is machtig om Zijne zaak te doen zegevieren, ook bij de hardnekkigste tegenstand, en om deze te doen voorwaarts gaan, al zou de gehele wereld die voortgang willen belemmeren. Hij behoeft onze hulp niet. Zo wij ons dan in dit grote en heilige werk ongeschikt of onwaardig betonen, zal Hij zich andere dienaars verwekken.

"Ik heb de confessie ter inzage ontvangen. Ik begrijp niet wat gij bedoelt met te vragen wat wij, als het er op aan kwam, aan de Rooms en zouden kunnen toegeven. Wij hebben reeds veel te veel toegegeven. Ik denk nacht en dag over de zaak na, en toets onophoudelijk onze stellingen aan de uitspraken des Bijbels, en ik moet u verklaren dat de waarheid en gegrondheid van de leer, zo als wij die voorstellen, nog met elk ogenblik in mijn schatting toeneemt. Ik zal daarom, met Gods hulp, er met al mijn macht voor waken, dat er verder geen enkele letter in dit stuk veranderd wordt.

"Gij verdiept u te veel in overdenkingen omtrent de mogelijke gevolgen van deze onze stap, en zou de uitkomst daarvan wel willen vooruitlopen. Maar juist daarin verheug ik mij, dat gij noch iemand van onze Gods weg in deze doorgronde kunt. Er is maar één oogpunt waaruit wij de zaak kunnen en mogen beschouwen, en dat is uit een gelovig en aan Gods leidingen overgegeven hart. Menselijke wijsbegeerte of menselijke kennis doet hier niets af. Het geloof is het dat de vaste grond is van de dingen die wij niet zien en die wij met onze eindige vermogens niet bevatten kunnen. Elk die beproeven wil, om meer te doen dan kinderlijk te geloven, gelijk bij u het geval schijnt te wezen, moet zich bedrogen vinden, en kan met geen mogelijkheid de loop der dingen kalm en met een onbeklemd gemoed afwachten.

"Zo CHRISTUS niet met ons is, dan moet ik vragen, waar en met wie Hij dan anders zijn kan? - Zo wij niet de gemeente des Heeren zijn, wie, bid ik u, kunnen dan gezegd worden Zijn Kerk op aarde uit te maken? - Zijn het de hertogen van Beijeren, is het FERDINAND, de paus, de grote Turk of wie anders? - Zoo wij het Woord van God niet hebben, wie toch bezit het dan buiten ons? -

"Wij moeten maar geloof hebben. Of zou de zaak des geloofs zonder geloof bestaan kunnen?

"Wij kunnen niet vallen of bezwijken, of CHRISTUS, dat is de Opperregeerder van hemel en aarde, zou met ons bezwijken en vallen moeten, Ik voor mij zou liever met CHRISTUS vallen willen, dan staande blijven met de keizer."

Aldus schreef LUTHER. Het geloof dat zo overvloedig in hem woonde, bestuurde zijn pen, en deed zijn brieven aan stromen des levende waters gelijk worden. Hij was onvermoeid in het briefschrijven. Zo schreef hij op dezelfde dag aan MELANCHTON, SPALATIJN, BRENZ, AGRICOLA en aan de keurprins, en al deze brieven waren vol geest en leven. Hij was evenwel niet de enige man onder de Protestanten die krachtig was in het geloven,

aanhoudend in het bidden, en ijverig in het spreken van de woorden des eeuwigen levens. Die geest bezielde in deze ogenblikken in het algemeen de Evangelische Christenen, en deed hen elkaar vermanen tot waken en bidden. Met zulke wapenen en zodanig voorbereid, durfden de belijders van de gezuiverde leer de keizer en de machtigen van de aarde op de rijksdag van Augsburg onder de ogen treden.

VII.

De kapel van het palatinaat.

Eindelijk brak de 25ste juni aan. Deze dag was bestemd om een van de gedenkwaardigste tijdpunten uit te maken in de geschiedenis van de Hervorming, en tevens een van de glorierijkste dagen voor de Christenheid, ja voor de mensheid in het algemeen.

Daar de kapel van het Palatinaat, de plaats die de keizer had aangewezen om de confessie te horen, niet meer dan tweehonderd personen bevatten kon, had zich reeds vóór drie ure een ontzachelijke menigte volks daar buiten verzameld, die elkaar verdrongen in de hoop van toch enkele woorden te zullen kunnen opvangen. Velen was het gelukt om binnen de kapel te geraken, maar allen moesten deze verlaten, die niet tot het naaste gevolg van de vorsten behoorden.

KAREL plaatste zich op de troon. De keurvorsten of hun vertegenwoordigers waren aan zijn rechter - en linkerhand gezeten, en achter hen de verdere vorsten en standen des rijks. De legaat had met willen tegenwoordig zijn, om de schijn te vermijden, dat hij de lezing van de confessie voor oorbaar of wettig hield.

Aanmerkingen.

Alsnu rezen van hun zitplaatsen op: JOHAN, keurvorst van Saksen, zijn zoon JOHAN FREDERIK, PHILIPPUS, landgraaf van Hessen, de markgraaf GEORGE van Brandenburg, WOLFGANG, vorst van Anhalt, ERNST, hertog van Brunswijk - Luneburg, diens broeder FRANS, en eindelijk de afgevaardigde van Neurenburg en Reutlingen. Zij waren allen, naar het scheen, geheel onbevreesd en welgemoed. Terwijl aan de verdedigingsschriften van vroegere eeuwen, als van een TERTULLIANUS en van JUSTINUS de Martelaar, nauwelijks de eer mocht te beurt vallen, dat deze de monarch voor wie zij bestemd waren, ter hand kwamen, werd hier de verdediging van het vernieuwde Christendom, plechtig door de ondertekenaars aangeboden niet slechts, maar ook voorgelezen, aan de machtige KAREL V, wiens gebied zich wijd en zijd uitstreckte, en wiens gezag tot aan de einde van de bekende wereld gehoorzaamd werd; en wel in tegenwoordigheid van zijne koninklijke broeder, van keurvorsten, vorsten, kerkvoogden, afgevaardigden, gezanten: in een woord voor een talrijke en hoog aanzienlijke vergadering. Maar wat hierbij wel niemand dezer edelen en groten bedacht zal hebben, was, dat zij allen die in meerdere of mindere mate verklaarde vijanden waren van de Hervorming, nu daar waren, geheel lijdelijk, onder de invloed van een hogere macht, om de mannen van de Hervorming, en in hen de zaak zelf, de hoogste eer aan te doen: die van in een opzettelijk gehoor de confessie ten einde toe te horen voorlezen!

Er was te van deze gelegenheid nog een andere opmerking te maken, en deze zal wel bij al de aanwezigen zijn opgekomen - een vergelijking der tegenwoordige vergadering met de rijksdag van Worms. Toen, nu negen jaren geleden, stond daar, te Worms, een arme monnik, geheel alleen, om voor de verzamelde rijksgroten diezelfde Hervorming te verdedigen. En nu waren het behalve een van de aanzienlijkste keurvorsten des rijks, vorsten, edelen en afgevaardigden van steden. Kon wel de aanvankelijke zegepraal van de zaak van de Evangelies op een meer afdoende wijze bewezen worden? De keizer zelf moet deze opmerking gemaakt hebben.

De confessie.

Toen de keizer de Protestanten zo allen zag opstaan, gaf hij hun een wenk om weer te gaan zitten, waarop de twee kanseliers van de keurvorst, BRUCK en BAYER, vooruit traden tot op het midden van de kapel, en voor de troon bleven staan, de eerste met een Latijns en de laatste met een Duits afschrift van de confessie. De keizer wilde dat de confessie in het Latijn zou gelezen worden. "Wij zijn Duitsers," merkte hierbij de keurvorst van Saksen aan, "en wij bevinden ons op Duitse bodem. Ik hoop daarom dat uw majesteit ons vergunnen zal ons van de Duitse taal te bedienen." Zo de confessie in het Latijn had moeten gelezen worden had deze zo goed als geen doel kunnen treffen, daar de meesten der aanwezigen die taal slecht of in het geheel niet verstonden. Dit was derhalve een nieuw bezwaar, waarvan de tegenpartij gebruik had kunnen maken als laatste middel om het oogmerk van de Protestanten te verijdelen. Intussen stond de keizer het verzoek van de keurvorst toe.

BAYER begon nu de confessie te lezen, en wel zeer langzaam, op een ernstige toon, duidelijk en met een heldere, sterke en overal verstaanbare stem, die door de gewelven van de kapel weergalmdde en zelfs buiten kon vernomen worden.

"Aller doorluchtigste, grootmachtigste, onoverwinnelijkste keizer, aller genadigste Heer!" dus ving hij aan. "Wij allen hier in uw tegenwoordigheid verscheen, verklaren dat wij volkomen bereid en genegen zijn, om met u mee te werken en ons te verstaan over de beste middelen, om een enig, waarachtig en onverdeeld geloof, voor allen hetzelfde, te herstellen, gelijk wij allen dezelfde CHRISTUS hebben die wij belijden, en voor wie wij strijden willen. En zo onverhoopt de bestaande godsdienstverschillen niet op deze wijze mochten uit de weg geruimd kunnen worden, dan verzoeken wij van uw majesteit om onze zaak aan de uitspraak van een algemeen, vrij, Christelijk concilie te mogen onderwerpen."

Na de inleiding ging BAYER over om de confessie zelf punt voor punt te lezen. Eerst las hij het artikel wegens het leerstuk van de Drieëenheid, dat in overeenstemming was met het op het concilie van Nicea aangenomene; dan volgde de belijdeis van de erfzonde, in welk artikel gezegd werd "dat allen die niet wedergeboren worden de eeuwige dood onderworpen blijven;" voorts het artikel over de menswording des Heeren CHRISTUS, die "waarachtig God en waarachtig mens was."

"Wij belijden ook," ging hij voort, "dat wij voor God niet kunnen gerechtvaardigd worden uit ons zelf, en om onze verdiensten of werken, maar dat wij gerechtvaardigd worden om CHRISTUS wil, uit genade en door het geloof: zo wij geloven dat CHRISTUS voor ons geleden heeft en dat ons om Zijntwil de zonden vergeven en gerechtigheid en het eeuwige leven geschonken worden; want dit geloof wil God ons als gerechtigheid toerekenen."

"Wij stellen ook dat dit geloof vruchten moet dragen, maar dat wij alle goede werken naar Gods bevel volbrengen moeten, uit liefde tot God, en geenszins als middelen om de goddelijke genade te verdienen of ons waardig te maken."

Nu volgde de belijdenis wegens de Christelijke Kerk, die, zo als het daar heette, is, "de vergadering van alle gelovigen en heiligen," alhoewel onder de leden van de Kerk, hier op aarde, vele naam - Christenen gevonden worden, huichelaars en grote zondaren. Dit artikel hield verder in, "dat het voor de eenheid van de Kerk voldoende is, dat er overeenstemming bestaat omtrent de grondwaarheden des Evangelies, en dat de sacramenten behoorlijk bediend worden; zonder dat het vereist wordt dat de ceremoniën en uiterlijkheden, die als menselijke bijvoegselen te beschouwen zijn, overal op gelijke wijze begrepen en toegepast worden." Omtrent de Doop werd de hoog gewicht beleden, en van het Avondmaal gezegd "dat het lichaam en bloed van CHRISTUS daarin werkelijk aanwezig is, onder de gedaante van broed en wijn, en dat degenen die het Avondmaal recht vieren aan dat lichaam en bloed gemeenschap bekomen."

Nu volgden de artikelen van het Protestants leerbegrip wegens de biecht, de boete, het recht gebruik van de sacramenten, het bestuur van de Kerk, de kerkelijke ordonnantiën door

mensen gemaakt, (zo als het houden van feest - en vastendagen, de kloostergeloften en dergelijken) het wereldlijk bestuur of de overheid in de Staat, en het laatste oordeel. "Met betrekking tot de vrije wil," dus vervolgde BAYER, "geloven wij dat de mens in zekere mate vrij is in zijn daden, en dat hij daarbij ten dele de inspraak zijner rede kan volgen, dat is: dat hij als zodanig doen of nalaten, volbrengen of niet volbrengen kan, de dingen die geheel tot zijn werkkring hier op aarde behoren; bij voorbeeld zijn akker bewerken, eten, drinken, vriendschap met iemand onderhouden, zich kleden, een huis bouwen, trouwen, zijn vee voederen, en een beroep of handwerk uitoefenen. Dat hij evenzeer uit zichzelf kwaad doen kan, allerlei zonde ja een moord kan bedrijven. Maar wij stellen voor vast dat de mens, zonder de bijstand van de Heilige Geest, niets kan doen dat goed of welbehagelijk is voor God."

Hierop terugkomende op het belangrijk kenmerk der Hervorming, te weten haar leerbegrip met betrekking tot de aard en de waarde van de zogenaamde goede werken, en herinnerende dat men tot daartoe het volk daaromtrent niets anders had geleerd "dan allerlei nutteloze verrichtingen te doen, rozenkransen te bidden, heiligen aan te roepen, in een klooster te gaan, bedevaarten te doen en processies bij te wonen, vasten - en heilige dagen te onderhouden, enz.," heette het in de confessie verder, dat alhoewel de Protestanten het doen van waarlijk goede werken alleszins nodig achten, zo deze uit het rechte beginsel geschieden. waarop men vroeger zo zeer niet gelet had, echter "de mens alleen door het geloof de goddelijke genade kan deelachtig worden; niet bij een bloot zogenaamd historisch geloof, wat de goddeloze mens en zelfs de duivel hebben kan, maar door het waarachtige geloof dat niet alleen de zaak als gebeurd aanneemt, maar ook de gevolgen en de uitwerking daarvan in zelftoepassing brengt; door het geloof dat ons voor ons zelf doet aannemen dat wij, door CHRISTUS, genade en vergeving van de zonden verkrijgen, en waardoor wij, door CHRISTUS, in God een genadige Vader hebben; waardoor wij zo God recht leren kennen en dienen, en dus niet langer, gelijk heidenen, zonder de ware kennis van God in de wereld blijven voortleven."

"Dit is," zei BAYER, "de hoofdinhoud der leer die in onze gemeente beleden wordt. Het blijkt duidelijk uit het aangevoerde, dat in onze leer niets is, dat tegen de Heilige Schrift zou strijden, of dat niet ook de leer van de algemene Christelijke Kerk zou wezen; terwijl dit alles, integendeel, door de Roomse Kerk, blijkens de schriften van de oudvaders, evenzeer oorspronkelijk geleerd en geloofd is geworden; en uit dien hoofde vermenen wij, dat het geheel in strijd is met de Christelijke eenheid en liefde, om ons ketters te noemen en als zodanig te behandelen." Hiermee eindigde het eerste deel van de confessie, waarvan het oogmerk was om een klaar begrip te geven van de leer van de Evangelische Christenen. De kanselier had dit alles zo duidelijk en met zulk een heldere stem gelezen, dat de menigte die buiten had moeten blijven, maar toch zo dicht mogelijk genaderd en opeengedrongen was, geen woord had gemist. De confessie, voor zoverre zij nu gehoord was, maakte op allen die in de kapel vergaderd waren de diepste indruk. JONAS sloeg de uitwerking ervan gade, zo als die op de aangezichten te lezen was, en daaruit sprak om het zeerst belangstelling, verwondering, en bij velen ook goedkeuring.

Een woord van Luther over de confessie.

LUTHER had met betrekking tot de confessie aan de keurvorst geschreven: "Onze tegenstanders menen dat zij al heel veel uitgericht hebben door de prediking des Evangelies gestuit te hebben; maar zij zien niet in, dat de lezing van de confessie voor de op de rijksdag vergaderde standen en verdere aanwezigen, hun veel meer afbreuk moet doen, dan tien predikers op de kansel zouden kunnen gedaan hebben. Hoe slim zijn zij dus geweest! Hoe fijn hebben zij hun plan beraamd en uitgevoerd! Men heeft magister AGRICOLA en de andere leraars het stilzwijgen opgelegd; maar in hun plaats veroorlooft men de keurvorst van Saksen en de verdere vorsten en edelen, om vrijelijk en openlijk voor zijn majesteit de keizer en al de

leden van de rijksdag, een uiteenzetting van gevoelens en een verdediging van leer en begrippen uit te spreken, die veel meer zegt dan predikatiën doen kunnen. Het is zo, CHRISTUS de Heer zelf heeft aan het woord van de waarheid ingang verschaft, in weerwil van allen tegenstand, en *het woord van God is niet gebonden*. Zij mogen vrij verbieden dat het van de leerstoel verkondigd wordt: zij moeten het nu in het keizerlijk paleis aanhoren. Men legde vrij aan eenvoudige en onaanzienlijke leraars het zwijgen op: de eersten des lands, de vorsten treden op in hun plaats. Men verhindere het vrij, dat de minderen van het volk en de dienstbaren de zuivere prediking van het Evangelie bijwonen: de groten en de machthebbenden moeten er hun oren voor openen in weerwil van hun zelf. Zij willen geen enkele leerrede dulden, gedurende al de tijd dat de zitting van de rijksdag zal duren, en nu zijn zij genoodgedwongen om op één enkele dag meer zich te horen voorprediken, dan anders wellicht in een geheel jaar het geval zou zijn geweest.... ..Maar onze Heer heeft gezegd, dat waar de mensen zwijgen de stenen spreken zullen: zo ook dus hier. Men belet de gewone prediking, en nu wordt de waarheid die ten gevolge op een geheel buitengewone wijze in het licht gesteld."

Dwalingen en misbruiken.

Het andere deel van de confessie, dat bestemd was om in verklaring te komen wegens deze en geen dwalingen en misbruiken van de Kerk, moest nu nog gelezen worden. BAYER vervolgde dan, en las eerst de ontwikkeling van de Protestantse mening ten aanzien van de twee tekenen in het sacrament van de Avondmaals; daarop het artikel wegens het huwelijk van de geestelijken; dat opzichtelijk de mis, waarin onder meer gezegd werd, "dat in de mis het sacrament van het Avondmaal schromelijk misbruikt is geworden, zodat men er een markt van gemaakt heeft, en het tot een handel en een koopmanschap heeft verlaagd; terwijl de Evangelischen al dat misbruik hadden op zij gesteld en de zaak teruggebracht tot de oorspronkelijke zuiverheid, zo dat nu in de kerken van de Hervormden het Avondmaal met een plechtigheid en waardigheid gevierd werd, waarvan men in de latere tijden geen denkbeeld had gehad." Niemand werd ook, naar luid der confessie, bij de Protestanten ten Avondmaal toegelaten, tenzij eerst belijdenis van zonden gedaan hebbende; waarbij deze woorden van CHRYSOSTOMUS werden aangehaald: "Belijdt uw schuld aan God de Heer, die uw enige Rechter is, en dat niet met de tong, maar laat uw geweten en uw hart tot Hem spreken."

Nu volgde het artikel over het vasten en het uitzonderen van deze en geen spijzen, en over meer dergelijke Roomse inzettingen. "Men heeft dat bij uitnemendheid een Christelijk en stichtelijk leven genoemd," zo luidde het, "wanneer een aantal feestdagen gevierd, vele gebeden opgezegd en vastendagen onderhouden werden; wanneer men zó of zo zich kledde, en als nog meer andere dergelijke willekeurige menselijke voorschriften met nauwgezetheid opgevolgd werden; terwijl men alle waarlijk nuttige en noodzakelijke verrichtingen of werken, en die door God geboden worden; als daar is: dat een huisvader werkt om zijn gezin te onderhouden, en de zijnen voorgaat in een godvruchtige wandel; dat een moeder met tederheid haar kinderen verzorgt en opvoedt; dat een vorst of de overheid, met wijsheid regeert en de wetten van de lands handhaaft; en zo meer, aanmerkt als van geen wezenlijke waarde, en althans van geen godsdienstig of geestelijk belang." Met opzicht tot de kloostergeloften werd, onder meer dat tot betoog van derzelfer onbehoorlijkheid diende, gezegd, dat aangezien de paus het recht had daarvan te ontslaan, zij geheel en al konden en behoorden te vervallen. Eindelijk werd ook gesproken met opzicht tot de aard en de uitgestrektheid van de macht en de werkkring van de geestelijken. Er waren hier Roomse prelaten van de hoogste rang tegenwoordig; de aartsbisschoppen van Mentz, Keulen, Salzburg en Bremen; de bisschoppen van Bamberg, Wurzburg, Eichstadt, Worms, Spiers, Straatsburg, Augsburg, Constanz, Chur, Passau, Luik, Trente, Brixen, Lebus en Ratzburg. Ten aanhore

van deze allen las BAYER rustig voort, ook nu hij het misbruik zou aan te wijzen hebben dat de middeleeuwen zo bijzonder kenmerkte: de verwarring en onderaanmenging van geestelijk met wereldlijk gezag, van Kerk en Staat; en nu hij, in naam der Evangelischen, op het herstel moest aandringen van de behoorlijke onderscheiding van deze twee in de aard zo geheel van elkaar onafhankelijke lichamen.

"Maar al te zeer" dus luidde onderanderen het artikel over dit onderwerp, "is langzamerhand het geestelijk bestuur met het wereldlijke vermengd geworden; een dwaling waaruit oorlog, oproer en allerlei ongeregelde ontstaen zijn. Daarom en om de gemoederen op dat punt te recht te brengen en een beter inzicht hieromtrent te geven, achten wij ons gehouden om het wezenlijke onderscheid duidelijk aan te wijzen, dat er bestaat en dat men in het oog houden moet, tussen de geestelijke en de wereldlijke macht.

Kerk en Staat.

"Wij leren dan, op grond van het Evangelie, dat alle geestelijke macht en werkzaamheid zich moet bepalen tot de prediking des goddelijken Woords, de handhaving van de kerkelijke tucht en de bediening der sacramenten. Dit gezag en die werkzaamheid derhalve heeft slechts betrekking op geestelijke dingen; wordt alleen door de bedienaren des Woords uitgeoefend, en is aan alle wereldlijk bestuur of gezag ten enenmale vreemd. De overheid des lands daarentegen heeft voor al datgene te waken en te zorgen, wat buiten de kring van de geestelijke bemoeiingen ligt. Het wereldlijk gezag daarom bepaalt zich meer tot de bescherming van personen en goederen, daar het de zorg voor de zielen der burgers van de Staat mag en moet overlaten aan de geestelijkheid. De overheid waakt tegen alle uitwendig geweld, en draagt het zwaard van de gerechtigheid, om door de toepassing van straf waar overtreding bestaat de orde en de vrede in de burgerlijke maatschappij te handhaven en te verzekeren.

"Daarom behoort men zich wel te wachten, om die beide geheel onderscheidene machten te verwarren en in een te smelten. De geestelijkheid bemoeie zich nimmer met iets dat haar niet aanbetreft. CHRISTUS zelf heeft reeds gezegd: *"Mijn koninkrijk is niet van deze wereld;* en ook: *"Wie heeft mij tot een rechter of scheidsman over ulieden gesteld?"* Joh. 18.36. Gelijkerwijs schreef de apostel PAULUS aan de Filippenzen: *Onze wandel is in de hemelen,*" en aan die van Corinthe: *"De wapenen van onze strijd zijn niet vleselijk, maar krachtig door God."* Philip 3.20, 2 Cor. 10.4.

"Wij erkennen dus deze twee regeringen en machten geheel bijzonderlijk, en wij achten deze als zodanig uit te maken - een kostelijk en dierbaar geschenk, dat wij van God de Heer ontvangen hebben.

Plichten van de geestelijkheid.

"De geestelijkheid moet er zich dan, volgens ons begrip, toe bepalen om het Evangelie te verkondigen, en al datgene te doen en te verrichten wat daarmee in een onafscheidelijk verband staat, waaronder ook bepaaldelijk het afsnijden uit de kerkelijke gemeenschap van allen die dat door een ergerlijke wandel of anderszins mochten verdienen; maar dat alles niet uit menselijke macht, maar uitsluitend uit krachte van 's Heeren Woord. In zoverre dan de geestelijkheid zich getrouwelijk aan deze dingen houdt, is het de plicht van de gemeenten zich door haar te laten besturen en aan haar bestuur gehoorzaam en onderworpen te zijn; en dan geldt de uitspraak van de Heer: *"Wie u hoort, die hoort mij."* Maar indien de geestelijkheid buitendien iets mocht willen leren of doen, en dat dus tegen het Evangelie zou wezen, dan hebben de gemeenten het recht om zich daartegen te verzetten en gehoorzaamheid te weigeren, en wel op grond van de Bijbel zelf, als die zegt: *"Wacht u van de valse profeten;"* en: *"al was het ook, dat wij, of een engel uit de hemel, u een Evangelie verkondigde, buiten wat wij u verkondigd hebben, die zij vervloekt;"* en ook: *"Wij vermogen niets tegen de*

waarheid maar voor de waarheid. Daarom schrijf ik afwezende deze dingen, opdat ik niet, tegenwoordig zijnde, strengheid zou gebruiken, naar de macht, die mij de Heer gegeven heeft *tot opbouwning*, en niet *tot nederwerping*." Ook schrijft de heilige AUGUSTINUS in zijn brief tegen PERTILIANUS: "Wij moeten de bisschoppen niet volgen waar zij dwalen en iets willen stellen dat afwijkt van wat in de Heilige Schrift geleerd wordt."

Slot van de confessie.

Nadat nu verder gelezen was wat in de confessie in het algemeen gezegd werd opzichtelijk de kerkelijke gebruiken, plechtigheden en instellingen, volgde eindelijk het slot, dat aldus luidde: "Wij hebben in al wat hier is aangevoerd geen de minste bedoeling gehad om iemand wie hij ook zij te krenken, of om iets te zeggen dat hatelijk of aanstotelijk zou zijn; maar wij hebben alleen een duidelijke uiteenzetting willen geven van onze voornaamste leerbegrippen, opdat elk zich overtuige dat wij niets geloven of leren wat niet berust op de Bijbel, of wat niet in de grond de oorspronkelijke leer is van de algemene Christelijke Kerk." BAYER had volle twee uren met de voorlezing van het stuk doorgebracht, en gedurende al die tijd had men hem stil en aandachtig aangehoord. De confessie van Augsburg zal voortdurend een meesterstuk blijven in haar soort. Zij droeg de kennelijkste blijken van opgesteld te zijn door mannen, die dachten en schreven onder de invloed van de God van de waarheid.

Aanmerkingen.

De toon die door het gehele stuk heerste, was uitermate gepast en met juistheid berekend voor de soort van hoorders die men zich had moeten voorstellen. Voor het grootste gedeelte waren de aanwezigen toch vorsten, edelen, krijgslieden en staatsmannen, die van de godgeleerdheid te weinig hun studie hadden gemaakt, dan dat het doelmatig geweest zou zijn, om voor hen een wijze van betogen en verdedigen van de Protestantse leer te gebruiken, die alleen onder geleerden en geletterden kon te pas komen. Wijselijk was dus alles natuurlijk en zo eenvoudig mogelijk voorgesteld, in diervoege dat de waarheid en gegrondheid der zaken in elk onbevooroordeeld gemoed weerklank en erkenning vinden moest.

Ook was over het geheel de verdediging en staving van de stellingen dáárom zo wel geslaagd en zo afdoende, omdat de bewijzen steeds geheel ongezocht werden bijgebracht; ja dikwijls scheen men het overbodig geacht te hebben om enige bewijsgrond hoegenaamd aan te voeren, en werd alsdan het Protestantse begrip zonder meer aan dat der Roomse Kerk tegenovergesteld, als durvende men de beslissing gerustelijk aan het gezond verstand der hoorders overlaten. Dit was alleszins oordeelkundig gehandeld van MELANCHTON, want hij was het inderdaad die hier door de mond van BAYER sprak. Met korte maar krachtige trekken had hij aangewezen, dat de veroordeling van de zo bijbelse en zo eenvoudige geloofsleer van de Evangelischen even onbillijk als onstaatkundig zou zijn, daar men dan de ogen moedwillig voor de waarheid moest sluiten en de misbruiken en het gebrekkige dat men nu toch wist dat bestond, opnieuw voor het vervolg zou bevestigen en bestendigen. Met andere woorden: hij wees overtuigend aan dat de Hervorming een weldaad was voor de Kerk. Zijne redenering sprak zo luide tot het gemoed der hoorders, dat zelfs de ergste vijanden van de Evangelische partij zichzelf niet ontveinzen konden, dat er veel goeds in hun stellingen was.

Wijze behoedzaamheid in uitdrukking.

Maar er straalde ook in de gehele aanleg en in de strekking van het stuk een wijze behoedzaamheid van uitdrukking door, die evenveel lof als opmerking verdient. Terwijl MELANCHTON met waardigheid de beschuldigingen bestrijdt die men ten laste van hem en zijn geloofsbroederen had opgehoopt, bepaalt hij zich ertoe om het ongegronde van de beschuldigingen op zichzelf aan te tonen, als of hij ze niet in dadelijk toepassing tot zich en

zijn vrienden te beschouwen had gehad, of ook zonder enige gevoeligheid over zulke onverdiende aanvallen te doen blijken; terwijl hij aan de andere kant, wanneer hij zonder omwegen de dwalingen des Pausdoms openlegt, niet scherp is en als met de vinger aanwijst wie het zijn die zulke verwerpelijke begrippen als geloofsleer huldigen. Op deze wijze vermeed hij alle aanleiding om in persoonlijkheden te vervallen en deze of geen te kwetsen. Hij was in dat geval meer dan ooit "voorzichtig gelijk de slangen en oprecht gelijk de duiven." Mat. 10.16.

De Hervorming wil niets nieuws.

Bovenal echter verdient het hier onze vermelding, dat de confessie de hoofdpunten van het geloof der zaligheid, zo als de Protestanten die leerden, zo juist terugbrengt tot derzelfer ware oorsprong; daarmee aantoonende, dat de Hervormers geenszins wat nieuws uitgevonden hadden of dingen in de Kerk wilden brengen die in hun eigen brein ontstaan waren: een beschuldiging die Rome steeds in gereedheid heeft. Maar het is in het geheel de 16de eeuw niet waarin wij voor het eerst denkbeelden als die van de Hervormers moeten zoeken. Wij vinden integendeel, zo wij niet willens blind zijn, van de 16de eeuw terug tot aan de tijden der Apostelen, een onafgebroken spoor van licht, dat, wel is waar, eeuwen lang niets meer dan een blote schemering was, maar toch nooit geheel uitgedoofd werd, en waarin wij van tijd tot tijd meer heldere lichtpunten opmerken. WIKLEFF en AUGUSTINUS vermenen wij als zodanig te mogen noemen. In de Apostolische eeuw dan treffen wij oorspronkelijk de leerbegrippen aan, die in de 16de slechts op nieuw werden te voorschijn gebracht, en die toen velen vreemd moesten voorkomen, omdat men er allengs zo schromelijk van afgeweken was. Maar het is zeker ook waar, (en zo Rome in deze zin de Hervorming een nieuwigheid wil noemen r hebben wij er vrede mee) dat sinds de dagen van de eerste bloei van de Christenheid er geen tijd geweest was, waarin de eenvoudige, onvervalste leer der zaligheid met zoveel nadruk, kracht en leven gepredikt, en met zulke warme en edele harten beleden werd als dat in de Hervorming plaats vond.

Kerk en Staat onderscheiden.

Het rechte begrip omtrent het wezen en het bestuur van de Kerk, dat reeds zolang in een geheel verkeerde zin was uitgelegd geworden, werd inzonderheid in de confessie op een duidelijke en overtuigende wijze voorgesteld. Hoe terecht en hoe gepast wordt hier het ongeschikte en onevangelische aangetoond, van die verwarring en onderaanmenging van godsdienst en Staatskunde, die sinds de dagen van KONSTANTIJN had plaats gevonden, en waardoor eindelijk de Kerk in haar bestuur en inrichting niet meer dan in naam verschilde van een wereldlijke instelling, en die een gehele ontaarding in het geestelijke lichaam had teweeggebracht! Het is waar, het kwaad wordt voornamelijk daarin gezocht, dat de Kerk zich tegen haar roeping gemengd had en nog bleef mengen in zaken die zuiver wereldlijk zijn. Maar daarin ligt ook te gelijkertijd de afkeuring van alle ongevergde bemoeiing van de regeringen in aangelegenheden van de Kerk. Het was het kenmerkend kwaad van de middeleeuwen, dat de Kerk zich vergaande aan de Staat vergrepen had, en zich niet ontzag om voor het koninkrijk van de hemelen een aards koninkrijk in de plaats te stellen. Tegen dit misbruik verhieven de mannen der confessie hun waarschuwend stem. Maar het is daarentegen het vrij algemeen vergrijp van de drie volgende eeuwen geweest, dat men de Kerk haar rechtmatige vrijheid benomen en haar aan de Staat onderworpen heeft. Wij mogen wel vertrouwen dat zo LUTHER en MELANCHTON nog leefden, zij niet minder ernstig en krachtig hiertegen ijveren zouden. De confessie wilde én Kerk èn Staat elk op zijn eigenaardig grondgebied gehandhaafd hebben, alhoewel zij daarom niet een scherpe afscheiding als van twee vijandige machten bedoelde. De hervormers wezen slechts het onbehoorlijke en ongeoorloofde aan, dat de een macht, met vertreding van de rechten van de andere, zich

aanmatigingen zouden veroorloven; en zij keurden het uit dien hoofde streng en onvoorwaardelijk af, dat zij wier roeping het was de hemelsen Koning te dienen, in iets te kort zouden doen aan de gehoorzaamheid en aan de hulde die zij aan de burgerlijke overheid verschuldigd zijn; maar nog veel minder was het met hun begrippen van recht en met de eisen van hun uitsluitend op het Evangelie gegronde leer overeen te brengen geweest, dat koningen en vorsten overmoedig de hand zouden slaan aan de arke des Heeren.

Kerkelijke regering en tucht.

Wanneer de confessie verder leert, dat onderanderen de handhaving van de kerkelijke tucht "niet moet geschieden uit menselijke macht, maar uitsluitend uit krachte van 's Heeren Woord," dan worden daarmee alle geweldige maatregelen, en alle dwang in het godsdienstige veroordeeld. Geen bekering of tuchtiging van dusgenoemde ketters derhalve, door middel van het zwaard. Is dit dan almede een grondbeginsel van de Hervorming geweest: het tegengestelde was altijd de mening van Rome. Het mag zijn dat de geschiedenis van het Protestantisme een en ander heeft opgeleverd, dat van een en dezelfde geest met Rome zou mogen getuigen: dit waren slechts zo vele uitzonderingen op de anders doorgaande regel van Protestantse geloof: geen geweld, geen dwang in de godsdienst. Ook merken wij ten aanzien van de confessie op, dat uit deze van de Protestanten onverdeelde eerbied voor het Woord van God duidelijk spreekt. Er wordt in het gehele stuk geen enkele stelling aangetroffen, die niet berust op de Bijbel.

Oorspronkelijke bedoeling met de confessie.

Voorts was de confessie blotelijk een belijdenis of openlegging van het geloof van de Evangelische gemeenten, en geenszins een regel van dat geloof, of een voorschrift dat gegeven werd om gevolgd te worden. Het heet daar steeds: "zo wordt in onze gemeenten geleerd." Ook beschouwde LUTHER, gelijk wij zagen, de confessie geheel in het licht van een predikatie, die op de rijksdag door of namens de vorsten gehouden werd, en als zodanig als een vergoeding dáárvóór, dat men aan de leraars het prediken verboden had. Was de bedoeling met de confessie werkelijk geweest om daarin een vaste maatstaf te hebben voor het Christelijk Evangelisch geloof, gelijk men later heeft gemeend, dan had deze om die reden alleen toen ongetwijfeld doel gemist.

Aanmerkingen op de confessie.

Maar waren er dan, met dat al, op de confessie geen aanmerkingen van enig aanbelang te maken? - Wij geloven van ja.

De confessie stelt vooruit, dat de Evangelischen in geen enkel leerstuk afwijken van de leer die oorspronkelijk die van de algemene Christelijke Kerk geweest is, alhoewel zij de in latere eeuwen ingeslopende misbruiken verwerpen, en de dwang afkeuren, waarmee de Roomse Kerk, door niet Bijbelse inzetten van allerlei aard in te voeren, de gemoederen bezwaard en de geest des Evangelies miskend heeft. Intussen komt het overal in de loop van het stuk uit, dat men niet dan met grote angstvalligheid zich heeft durven veroorloven hier en daar een mening uit te spreken die van het gevoelen van deze of geen oudvader afwijkt, en dat men zeer behoedzaam geweest is waar het er op aan kwam om de priesterheerschappij in haar onwaarde te doen uitkomen, of waar Rome in enig ander opzicht moest aangegrepen worden. MELANCHTON, die, naar wij weten, de steller der confessie was, kon daarom ook zeggen: "wij leren volstrekt niets dat niet op het Evangelie gegrond, en waarlijk leer is van de algemene Christelijke Kerk. Wij zijn overigens tot elke inwilliging bereid, waar die kan geschieden zonder de leer zelf aan te tasten; gelijk wij er dan ook geen zwaarigheid in vinden zouden, om gebruiken en ceremoniën te blijven onderhouden, waartegen wij geen

bedenkingen van overwegend belang hebben. Wij willen ons in een woord graag aan alles onderwerpen, wat wij niet als zondig of als in strijd met ons geweten hebben leren kennen." Wij geloven dat velen over het algemeen gaarne een grotere mate van onafhankelijkheid, een meer doortastende geest in de confessie zou gevonden hebben, en dat men het voor beter gehouden zou hebben, indien het gehele duistere tussenvak dat de Apostolische tijden van de eeuw der Hervorming afscheidt, met stilzwijgen was voorbijgegaan, en het veelbetekenende wachtwoord der reformatie "dat Gods Woord alleen kenbron is der waarheid en grondslag des geloofs," zonder enige afwijking of weifeling was voor ogen gehouden. Men heeft terecht de gematigdheid van MELANCHTON geroemd. Hij is hier echter meer dan gematigd, hij is wellicht zwak geweest; niet slechts dewijl hij bij het vermelden van de dwalingen en gebreken van de Roomse Kerk dat uiterst behoedzaam doet, en als ware het nog een sluier werpt over wat daarin het ergste was en het meest aanstotelijk moest voorkomen, terwijl hij zich meestal er bij bepaalt om ervan te zeggen dat die misbruiken strijdig zijn met de Heilige Schrift: maar voornamelijk, omdat hij zorgvuldig het stilzwijgen bewaart omtrent de aangematigde goddelijke rechten van de paus; over het getal van de sacramenten, en omtrent meer andere punten. Hij verdedigt wel de vernieuwde, gezuiverde Kerk, maar hij spaart daarbij te zeer de verouderde en verbasterde Kerk. "Vrede! Vrede!" was zijn roep. Wij geloven intussen dat zo de Hervorming, in stede van in haar goede zaak zoveel omzichtigheid te gebruiken, in deze meer stoutmoedig voor de waarheid te velde getrokken was, en met het ontzachelijkste aller wapenen, Gods Woord, in de hand, de harten der mensen dieper had pogen te treffen: wij geloven, zeggen wij, dat er dan al dadelijk een grotere en meer beslissende overwinning gevolgd zouden zijn, en dat een beter en waardiger standpunt toen reeds was verzekerd geworden. -

Men oordeelt verschillend over de indruk die de confessie op KAREL V gemaakt heeft. Sommigen willen dat hij zich moeite gaf, om ze in de voor hem zo goed als vreemde taal, waarin de voorlezing geschiedde, te verstaan. Anderen zeggen dat hij al spoedig in slaap viel. Wellicht bevatten beide berichten gedeeltelijk waarheid.

De keizer neemt de confessie aan.

Toen BRUCK de lezing voleindigd had, naderde hij de secretaris van de keizer en bood hem de twee kopieën van de confessie aan. KAREL V, die nu althans in het geheel niet sliep, nam beide afschriften over, en terwijl hij het Duitse, dat hij als het origineel aanmerkte, in handen stelde van de keurvorst van Mentz, behield hij het Latijnse voor zichzelf. Daarop betuigde hij aan de keurvorst van Saksen en diens vrienden, dat hij hun confessie had aangehoord, maar dat, aangezien het hier een zaak van zo groot belang gold, hij eerst later, als hij rijpelijk en bedaard het stuk zou overwogen hebben, hun zijn antwoord zou doen toekomen.

Belangrijkheid van de confessie voor de Evangelische Kerk.

Het was de Protestanten duidelijk aan te zien, dat zij hier een soort van triomf behaald had. God was met hen geweest. Zij voelde overigens diep, dat zij na een zo openbare en veelbetekenende handeling als deze, meer dan ooit voor God en hun eigen geweten verplicht waren om in de belijdenis en in de verdediging van de waarheid te volharden. "Ik ben er Gode recht dankbaar voor," zo drukte LUTHER zich uit, "dat ik heb mogen leven in een tijd, waarin CHRISTUS op zodanige wijze beleden is geworden; en dat door zo hoog geplaatste personen en voor een zo aanzienlijke vergadering." Maar de gehele Evangelische Kerk ontving nieuw leven bij de jongste belangrijke verrichtingen, die wij gevolgd en gadeslagen hebben. Elk harer leden voelde zich nu inniger en vaster verbonden aan de Heer, en had, als ware het, een nieuwe doop, een nieuwe toewijding aan CHRISTUS ontvangen. Een tijdgenoot merkte aan "dat er sinds de dagen van de Apostelen geen meer gewichtige gebeurtenis in de

Christenwereld was voorgevallen, dan de confessie van Augsburg toen en in de gevolgen geweest is."

Toen de keizer van de troon was afgeklommen begaf hij zich naar de Protestantse vorsten, en verzocht hen, al fluisterende, dat zij de confessie niet zouden openbaar maken; wat zij hem dan ook beloofden. Hierop verlieten allen de vergaderzaal.

VIII.

Uitwerking van de confessie op de Roomsgezinden.

De Roomsgezinde partij had een geheel andere afloop verwacht. In plaats van een in hevige bewoordingen vervat twistschrift, was hier een eenvoudige en op bedaarde redenering gegronde geloofsbelijdenis gegeven. De meest opgewondene hoofden onder de Roomsen voelden zich daardoor ontwapend. Velen toonden ook, dat zij door het voorgevallene minder teleurgesteld dan wel min of meer aangenaam verrast waren, door te zeggen: "Wij zouden tot geen prijs de gelegenheid hebben willen missen om bij de lezing van de confessie tegenwoordig te zijn." Ja, zo diep en zo beslissend was de indruk geweest, dat velen de zaak van de Hervorming op dat oogenblik voor geheel gewonnen hielden. Zelfs waren er onder de bisschoppen, die luide de hevigheden en de uitvallen afkeurden, die een ECK en een FABER zich veroorloofden. De bisschop van Augsburg kon zich niet weerhouden te betuigen "dat al wat de Lutheranen gezegd hadden de zuivere waarheid was." - De hertog van Beijeren voegde ECK op een niet zeer vriendelijke toon toe: "Wel nu, doctor! die zaak is, dunkt mij, toch geheel anders dan gij ze mij hebt voorgesteld." -

Zo dacht en sprak men algemeen, tot niet geringe bekommering van de raddraaiers van de pauselijke partij. De hertog van Beijeren had ook aan ECK gevraagd "of hij zich in staat rekende om op goede gronden de confessie te weerleggen." "Niet, zo wij dit uit de schriften van de Apostelen en van de Profeten alleen doen moeten," was het antwoord, "maar wel op het gezag van de conciliën en der kerkvaders." "Dan begrijp ik het al," hernam de hertog met drift, "de Lutheranen zijn, dit erkent gij zelf, bij de Schrift gebleven en wij zijn ervan afgeweken."

Afschriften naar alle hoven gezonden.

Als gevolg van de openbare lezing van de confessie zag men zowel de aartsbisschop HERMANN, keurvorst van Keulen, als de paltsgraaf FREDERIK, hertog ERIK van Brunswijk - Luneburg, hertog HENDRIK van Mecklenburg en de hertogen van Pommeren, zich voor de zaak van de Evangelische waarheid verklaren. HERMANN trachtte ook eerlang de Hervorming ingang te verschaffen in zijn keurvorstendom. Nog groter was wellicht de uitwerking van de confessie buiten Duitsland. KAREL zond er afschriften van aan alle hoven; en deze werd in het Frans en Italiaans, en ook in het Spaans en Portugees vertaald. De confessie werd langs deze weg door geheel Europa bekend, en het was dus wèl gezien geweest van LUTHER, toen hij er van zei: "De confessie zal tot alle natiën doordringen, en de stem die daaruit spreekt zal in alle landen vernomen worden." De confessie bragt een beduidende schok toe aan de vooroordelen en dwalingen van de eeuw, gaf een duidelijk inzicht in de ware aard van de Hervorming, en bereidde wijd en zijd de gemoederen voor, tot de ontvangst van de reine Evangelieprediking.

Luther dringt aan op de vrijheid van Godsdienst.

LUTHER zat in deze oogenblikken niet stil. Hij voelde de noodzakelijkheid om zonder verwijl gebruik te maken van de gunstige omstandigheden, en een nieuwe poging te wagen voor de godsdienstvrijheid. Hij vroeg de erkenning daarvan rondweg aan de Roomse vorsten van de rijksdag, en trachtte tevens het vertrek van zijn vrienden uit Augsburg zoveel mogelijk te verhaasten. Er was nu een openlijke en afdoende belijdenis van de Heer JEZUS CHRISTUS

geschied. De langere tegenwoordigheid van de Protestanten in Augsburg zou, dit vreesde LUTHER, slechts aanleiding geven tot eindeloze twisten en besprekingen over deze zaak, en die wilde hij liefst vermijden. Hij zou op dat ogenblik de voorkeur gegeven hebben aan een openlijke vredebreuk tussen de twee partijen, al moest hij een van de eersten geweest zijn die met zijn bloed de trouw aan het Evangelie zou moeten verzegelen. De brandstapel had voor hem, in dat licht bezien, niets verschrikkelijks. "Ik roep u in de naam van God terug van de rijksdag," schreef hij aan zijn vrienden. "Haast u om naar huis te komen! Haast u zoveel gij kunt! Ik ben bereid om als het slachtoffer van deze vergadering te vallen, gelijk JOHANNES HUSS te Constanz!"

Hij vergelijkt de rijksdag bij een toneelspel.

Maar wanneer LUTHER nader bedacht welke de heersende geest op de tegenwoordige rijksdag was, dan kon hij zulk een afloop als te Constanz niet verwachten. Hij begreep dat het leerstellige uit staatkunde zou worden op zij geschoven, en dat alles zou aangewend worden om de vrede van de rijks zo mogelijk te behouden. Deze wijze van doen, die ook in onze leeftijd in de schatting der meesten zeer goed en verstandig zou genoemd worden, werd door LUTHER geheel afgekeurd. Hij vergeleek de rijksdag bij een toneelspel, dat te Augsburg opgevoerd werd. De handelingen der vergadering hadden tot daartoe, meende hij, de gewone gang van een toneelspel doorlopen; de ontknoping alleen ontbrak nog. Die ontknoping meenden sommigen dat treurig zijn zou, maar LUTHER dacht er geheel anders over.

Zijn schrijven aan Melancton.

Wat hem met dat al stof tot bezorgdheid gaf, was dat de keizer in deze zaak zulk een grote rol speelde. Er was te die tijde wellicht geen denkbeeld, geen wens die het gemoed van de grote hervormer meer en gestadiger vervulde, dan dat zowel de Kerk van het wereldlijk gezag onafhankelijk, als de burgerlijke regering van de invloed der geestelijkheid vrij mocht zijn. "Gij ziet," dus schreef hij aan MELANCTON, "dat men alweer hetzelfde wapen tegen ons gebruikt als vroeger te Worms; het is de keizer en altoos de keizer. Het schijnt dat de duivel geen ander lied te zingen weet, en dat hij, die zo listig en zo in het boze uitgeleerd is, tegen de Heer JEZUS CHRISTUS geen andere kracht kan aanwenden dan juist die van de wereldlijke arm." LUTHER verloor echter daarom de moed niet. "CHRISTUS komt," zei hij; "Hij komt, die gezeten is ter rechterhand.... Van wie? Niet van de keizer, want dan waren wij reeds lang verloren geweest; maar van God zelf. Daarom mogen wij niet vrezen. CHRISTUS is de Koning van de koningen en de Heer van de heeren. Zo hij zijn rang en titel te Augsburg kon verliezen, zo moest hij die ook verliezen over de gehele aarde en door alle hemelen. Het een zo wel als het andere is onmogelijk.

Waren dan de harten van de Evangelische Christenen met blijdschap vervuld bij de zo gewichtige stap die te Augsburg gedaan was, en had die gebeurtenis aanvankelijk zelfs enige van de tegenstanders in vrienden veranderd en anderen althans tot zwijgen gebracht: het was er ver af dat de overwinning voorgoed behaald zou wezen.

Herinnerin aan keizer Maximiliaan.

Daags na de lezing en overgift van de confessie was KAREL in geen beste luim opgestaan, daar hij weinig of niet had kunnen slapen. De eerste die zich aan hem vertoonde was de paltsgraaf, die ook niet zeer op zijn gemak was. Hij begon de keizer dadelijk over de zaak van de vorige dag te spreken en zei: "Wij zullen een en ander moeten toegeven. Ik veroorloof mij bij deze gelegenheid uw majesteit te herinneren, dat ook keizer MAXIMILIAAN de wil had, om de twee tekenen in het Avondmaal goed te keuren, zo mede het huwelijk der priesters, en om vrijheid te verlenen met opzicht tot het vasten." Deze woorden kwamen KAREL hier juist te pas. Zij gaven hem een middel aan de hand, dat hij wilde aanwenden, om zich uit de

verlegenheid te redden. De komst van GRANVELLE en CAMPEGGIO evenwel maakte al spoedig een einde aan deze voornemens.

Openhartige bekentenis.

Het scheen dat Rome, toen het zich van de eerste indruk van het voorgevallene een weinig hersteld had, met te groter hardnekkigheid vasthouden zou aan de oude stellingen. Zo zei de bisschop van Wartzburg: "Ik blijf bij de moeder," menende daarmee de Kerk van Rome. "Zie toe," antwoordde hem hierop zeer gevat BRENZ, "dat gij om de moeder de Vader en de Zoon niet vergeet!" - "Ik ontveins niet," dus drukte de aartsbisschop van Salzburg zich uit in een gesprek met een vriend; "ik ontveins niet dat ik aan het Avondmaal onder twee tekenen de voorkeur zou geven; dat ik het huwelijk van de priesters goed vind; dat ik erkennen moet dat er vrijheid behoort te zijn ten aanzien van het vasten, en zo meer.... Ik kan echter het denkbeeld niet verdragen, dat de man die al die veranderingen predikt, en die al het gebrekkige zo met geweld verbeteren wil, slechts een arme niets beduidende monnik is." Een ander geestelijke (een bisschop) zei: "Ik zou er niets tegen hebben dat men overal de godsdienst vierde zo als het te Wittenberg geschiedt; maar als ik bedenk van wie dat alles afkomstig is, dan kan ik er mijn goedkeuring niet aan geven." - MELANCHTON had bij de aartsbisschop van Salzburg met nadruk de noodzakelijkheid aangedrongen van een hervorming met opzicht tot de geestelijkheid. "Wat spreekt gij toch van de geestelijkheid te hervormen!" dus viel de aartsbisschop MELANCHTON ongeduldig in de rede; "wij priesters hebben nooit veel gedeugd." Deze openhartige bekentenis, uit de mond van een geestelijke van rang, was zeker merkwaardig genoeg. Dagelijks kwamen er nu meer fanatieke monniken en Roomse doctoren in Augsburg aan, die het hun eraan toebrachten, om de stemming van de keizer en van de Catholieke vorsten jegens de Hervorming vijandiger te doen worden dan ooit te voren.

Verwachtingen van de protestanten.

Reeds de morgen volgende op de dag waarop de lezing van de confessie plaats had, waren het MELANCHTON's woorden: "Zo wij tot hiertoe nog enkele vrienden hadden: nu bezitten wij er geen meer. Wij zijn hier alleen, van elk verlaten, en zien ons van de grootste gevaren omringd." - KAREL werd door verschillenden raad vreselijk geslingerd. Hij toonde echter voor het uiterlijke een grote mate van onverschilligheid. Intussen was hij in het geheel niet onverschillig omtrent de zaak, en gaf zich integendeel alle moeite om meer in bijzonderheden met al het die betrekkelijke bekend te worden; alhoewel hij deze zijn nasporingen zorgvuldig voor het oog van anderen zocht te verbergen. "Laat er geen enkel woord gemist worden," had hij tot zijne secretaris gezegd, toen hij hem de last gegeven had om van de confessie een Franse vertaling te maken. De Protestanten hadden van dit onderzoek van de keizer naar het schijnt toch kennis bekomen, en legden het in hun belang uit. "De keizer wil niet dat iemand het weet," zeiden zij tot elkaar; "en geen wonder! Zo het bekend werd dat hij zoveel belang in onze zaak stelt, dan zou hij gevaar lopen van zijn Spaanse landen te verliezen. Wij moeten dus van onze kant zorgen dat er niet van gesproken wordt." Maar de hovelingen van de keizer lachtten met deze verwachtingen van de Evangelischen. Zij meenden hun keizer en hun hof beter te kennen. "Als gij maar geld er voor over hebt," dus sprak een van de secretarissen van staat tot JONAS en MELANCHTON, "dan kunt gij u een godsdienst naar uw zin van de Italianen kopen; dat zal gemakkelijk genoeg gaan; maar is uw beurs ledig, dan zal het al te maal moeite tevergeefs zijn, wat gij ook doen mocht." Toen op een meer ernstige toon vervolgende, voegde hij er bij: "Geloof mij, de keizer kan geen andere godsdienstbegrippen goedkeuren dan die van Rome, zolang hij zo van kardinalen en bisschoppen omringd blijft als nu het geval is."

De steden tot afval aangezocht.

Op Zondag de 26ste juni, des morgens, nog vóór het ontbijt, ontving de keizer de afgevaardigden van de steden in een bijzonder vertrek. KAREL wilde van hun standvastigheid een nieuwe proef nemen. Hij wenste zo graag door zijne persoonlijke invloed, de standen des rijks weer tot de vorige eenheid te brengen; en daar hij de stede voor de zwakste partij hield, dacht hij met deze maar weer het eerst een poging te wagen. "Sommige steden," dus sprak de paltsgraaf in van de keizers naam, "hebben zich niet onderworpen aan het eindbesluit van de jongsten rijksdag van Spiers. De keizer wenst dat zij van die tegenstand terugkomen en zich naar de uitspraak der meerderheid voegen zullen."

Derzelver antwoord.

De afgevaardigden van Straatsburg, Neurenburg, Constanz, Ulm, Reutlingen, Heilbron, Memmingen, Lindau, Kempten, Windsheim, Isny en Weissenburg, tot wie hier deze eis onder de vorm van een verzoek gericht werd, en van wie men dus kort en goed verlangde dat zij het bewuste protest opgeven zouden, waren met weinig verbaasd dat men hun die vraag juist nu deed. Zij vroegen tijd van bedenken.

Het was een hachelijke tijd dáárom, omdat de geest van de tweedracht tussen de verschillende steden het twistvuur behendig had weten te ontsteken, en omdat er nu dagelijks gewerkt werd om de bestaande verwijdering groter te doen worden. Niet slechts was er voortdurend verschil tussen de Catholieke en de Protestantse steden, maar ook waren de laatsten onderling verdeeld, voor zoverre zij meer tot LUTHER of tot ZWINGLI overhielden. Zelfs waren er onder de steden die bepaaldelijk op de hand van LUTHER waren, maar die hun gehele goedkeuring aan de confessie van Augsburg met hadden kunnen geven, die niet zeer vriendelijk gezind waren jegens de vertegenwoordigers van Reutlingen en Neurenburg. Dit in aanmerking nemende was het zo onoordeelkundig niet in keizer KAREL, dat hij maar zonder tijdverliezen weer eens een poging waagde. Hij was daarbij ongetwijfeld de oude spreuk gedachtig: *divide et impera*. Gelukkig dat het geloof van de Evangelische steden bestand was tegen dergelijke zo gevaarlijke aanslagen. Reeds de volgende dag ontving de keizer een antwoord, waarin rondborstig verklaard werd dat de steden zich niet aan het besluit van Spiers konden of mochten onderwerpen "zonder ongehoorzaam te worden aan God, en zonder verwaarlozing der heiligste belangen."

Beraadslagingen.

KAREL bleef steeds besluiteloos met betrekking tot de openlijk door hem te doene stappen. Hij liet zich, wel is waar, meer door staatkunde dan door een gevoel van rechtvaardigheid leiden; maar toch wenste hij hartelijk graag een middelweg te vinden en de uitersten in deze zoveel doenlijk te vermijden. Hij wilde dan, nu zijn ontwerp met de steden mislukt was, dadelijk iets anders beproeven; en om daartoe te geraken, verenigde hij de vorsten die op de zijde van Rome gebleven waren aan het paleis. Al de Catholieke vorsten verscheen; terwijl ook de pauselijke legaat en de voornaamste van de Roomse godgeleerden tegenwoordig waren. Deze soort van raadsvergadering mishaaide intussen aan de Protestanten zeer.

De vraag welke hier vanwege de keizer ter overweging werd voorgesteld was: "Welk antwoord dient er op de confessie gegeven te worden?" Er waren drie verschillende meningen hieromtrent. De mannen van de paus zeiden: "wij moeten ons wel wachten om het door de Lutheranen aangevoerde te weerleggen. Wij zullen beter en veiliger doen met eenvoudig het edict van Worms tegen hen te handhaven en hen des noods met geweld te dwingen." De keizerlijke partij oordeelde "dat de confessie door onpartijdige mannen behoorde onderzocht te worden, en dat de keizer vervolgens uitspraak daaromtrent moest doen, gelijk de lezing van de confessie," meende zij, "alrede een beroep op het keizerlijk gezag geweest was." Anderen eindelijk, die tussen de beide eerstgenoemde partijen als ware het midden hielden, wilden

dat aan enige doctoren de last zou gegeven worden om een tegenschrift op te stellen, wat dan aan de Protestanten voorgelezen en door de keizer bekrachtigd moest worden.

Houding door de meerderheid aangenomen.

De discussie was zeer hevig. Elke partij bleef hardnekkig staan bij haar mening. GEORGE van Saksen en JOACHIM van Brandenburg betoonden zich de verbitterdsten van allen, en overtroffen in heftigheid ver de geestelijke heeren. "Zeker iemand die gij heel wel kent, brengt hen allen zo in beweging," schreef MELANCHTON aan LUTHER, "en enige godgeleerde heeren helpen hem daarbij getrouw. Zij gaan gezamenlijk als aanvoerders de anderen voor! "Die zeker iemand was ongetwijfeld hertog GEORGE. De vorsten van Beijeren, die aanvankelijk zo door de confessie waren getroffen geweest, hadden zich ook weer opnieuw, en vaster dan tevoren, aan Rome aangesloten. Zij die zich het gematigdst betoonden en omtrent de zaak van de Evangelischen de meeste onpartijdigheid lieten blijken, waren de keurvorst van Mentz, de bisschop van Augsburg en de hertog van Brunswijk. "Ik mag in geen geval zijn majesteit het nemen van geweldige maatregelen aanraden, zo ik de zaak uit het oogpunt van billijkheid of in het algemeen belang beschouw," sprak ALBERT. "Immers zo zijne majesteit ertoe komen mocht om de gewetens der Protestantsegezinde burgers te dwingen, en dan, na eene zodanige ogenschijnlijke zegepraal, het rijk mocht verlaten, zouden de priesters de eerste slachtoffers zijn van de verbittering van de dan niet langer beteugelde menigte. En wie waarborgt ons, dat ook niet de Turk van die omstandigheden gebruik zou maken, om onverhoeds weer in Duitsland te vallen?" Deze niet geheel van eigenbelang vrije zienswijze des aartsbisschops vond bij zeer weinigen bijval. Hij en anderen die met hem van gelijke mening waren, werden buitendien al spoedig overstemd door de aanwezige krijgslieden, die zeker het minst van allen de vrees van de aartsbisschop delen mochten. "Zo het mocht nodig worden om tegen de Lutheranen te vechten," aldus drukte zich graaf FELIX van Werdeberg uit, "dan zal ik daaraan geheel vrijwillig deel nemen; en ik zweer bij deze, dat als ik mijn zwaard tegen hen eenmaal getrokken zal hebben, ik het niet weer zal opsteken, alvorens LUTHER en de zijnen ten ondergebracht zullen wezen."

Deze edelman was echter buiten de gelegenheid om later zijn woord gestand te doen, daar hij binnen weinige dagen een plotseligen dood vond, ten gevolge zijner onmatige levenswijze. De meer gematigde onder de aanwezigen lieten op deze hevige uitval van graaf FELIX weer een en ander ten gunste der Evangelischen horen. Zo zei de bisschop van Augsburg: "De Lutheranen tasten geen enkel geloofsartikel aan. Wij zouden op die grond wel tot een schikking met hen komen kunnen. Ik geloof dat wij hun slechts toe te staan zouden hebben de viering van het Avondmaal onder twee tekenen, en het huwelijk van de geestelijken. Maar al moesten wij nog meer punten inschikken om de vrede te bewaren, ik zou er niet tegen zijn." Hierop werd de vergadering zeer onstuimig. "Hij zelf is een Lutheraan!" riep men uit; "hij zou alles toestaan, zelfs ook de afschaffing van de bijzondere missen!" - "Wat deze laatsten aanbetreft," merkte nu iemand enigszins spottend aan, "daar is zeker niet aan te denken; Rome kan geen afstand doen van een zaak, die van zoveel belang voor haar is; want uit de opbrengst van de missen is het toch dat zij en haar hoge geestelijken zulk een staat voeren en zo rijk leven kunnen."

De aartsbisschop van Salzburg en de keurvorst van Brandenburg beantwoordden voorts de bisschop van Augsburg op de hevigste wijze. "De Lutheranen hebben ons een confessie voorgelegd, die geschreven was met zwarten inkt op wit papier," zei zij, "maar de keizer behoort hun met *rode inkt* zijn antwoord te schrijven." - "Ziet wel toe, mijne heeren," dus hernam de bisschop van Augsburg, "opdat gij niet te laat wensen mocht dat er maar eenvoudig met zwarte letters geschreven was." De strijd zou zeker veel verder gelopen zijn, zo niet de keurvorst van Mentz erin had mogen slagen om de drift van de sprekenden te matigen. De keizer, die in deze zaak graag als opperste scheidsrechter uitspraak wilde doen,

wenste daarom maar, dat ook de pauselijke partij hem schriftelijk haar bedenkingen of haar aanmerkingen op de confessie mocht aanbieden. Maar daarvan scheen niet te zullen komen. De meerderheid, die sinds de rijksdag van Spiers in kracht gewonnen en zich in de laatste tijd zeer aaneengesloten had, was niet meer zo onvoorwaardelijk tot onderwerping aan KAREL's gezag gestemd. Integendeel! Overtuigd van haar overwegende sterkte, begon zij zowel de pogingen van de minderheid te verachten als van het denkbeeld afkerig te worden, om de keizer tot rechter aan te nemen. "Er kan hier eigenlijk geen sprake zijn," dus redeneerde men, "van verdeeldheid tussen de standen des rijks. Met uitzondering van enige weinigen zijn wij het allen eens. Het zijn hier niet twee partijen die gelijke krachten en gelijke rechten hebben, en omtrent wier verschillende meningen er beslist zou moeten worden. Het kan hier alleen te pas komen om de oproermakers te tuchtigen, en om hun die getrouw gebleven zijn, hulp en bijstand te verlenen tegen de strafwaardige pogingen van de rebellen."

Zulk een taal deed KAREL aanstonds zien hoe de zaken stonden. Hij moest, zijns ondanks, zijne rol als scheidsrechter opgeven, en zou nu blotelijk de uitvoerder worden van de besluiten van de meerderheid. Die meerderheid gaf van nu aan de toon in Augsburg, tot niet geringe ergernis van de meergematigden en diegenen die meer onmiddellijk tot de keizer in betrekking stonden. Ook bleef de aartsbisschop van Mentz, wie deze stand van zaken almede mishagde, een tijd lang opzettelijk van de rijksdag weg.

Een tegenschrift zal opgesteld worden.

Een eerst besluit van de meerderheid was, dat er onmiddellijk door Roomse theologen een tegenschrift zou opgesteld worden, ter bestrijding der Evangelische begrippen. Ware nu de keuze voor de opstellers van dat tegenschrift gevallen op mannen van een meer bedaarde en billijke zienswijze, gelijk de bisschop van Augsburg er een was, dan had er voor de Hervorming toch nog enige kans geweest, dat men haar stellingen aan de eisen van het eigenlijke Christendom zou getoetst en deze rechtvaardig beoordeeld zou hebben; maar het waren verklaarde vijanden van de Reformatie: de oude onverzoenlijke kampvechters voor Rome en de aanhangers van een spitsvindige wijsbegeerte, die men voor de bedoelde taak uitkoos, en die deze met vreugde aanvaardden, in de hoop het zo gehate Hervormingswerk nu toch een beslissende slag te zullen toebrengen.

De opstellers.

Van deze soort van lieden waren er op dat ogenblik een menigte in Augsburg. Zij waren er echter niet zeer gezien. JONAS althans zei, op hen doelende: "De vorsten hebben niet slechts geleerden met zich gebracht, maar ook hele en halve zotskappen." Bovenaan in de rij stonden de proost FABER en doctor ECK; en dan volgde monniken en andere geestelijken van alle soort, waaronder weer de Dominikaners, die gereede werktuigen van de Inquisitie, de voornaamsten waren. Men telde daaronder niet slechts de provinciaal der Dominikaners, PAUL HUGO, hun vicarius JOHAN BOURKARD, en een van hun priors, COENRAAD KOELEIN, welke laatste tegen LUTIER's huwelijk geschreven had, maar ook Karthuizers, Augustijners, Franciskaners en de vicarissen van onderscheidene bisschoppen. Twintig van deze mannen gingen zich dan verenigen om, zo mogelijk, te wederleggen wat MELANCHTON alléén ter verdediging der Evangelische belijdenis had aangevoerd.

Het was van tevoren wel te zien welk soort van werk deze lieden zouden te voorschijn brengen. Hun oogmerk kon niet zijn de confessie op een eerlijke wijze en op goede gronden te weerleggen. Zij wilden MELANCHTON's arbeid verguizen en te schande maken. CAMPEGGIO, die ongetwijfeld zijn aandeel wel zal gehad hebben in de keuze dezer twintig zogenaamde tegenschrijvers, wist wel dat zij, bij al hun haat, en ondanks hun wil om MELANCHTON de zege te ontwringen, echter in het geheel niet berekend waren om een wezenlijke strijd met hem vol te houden; maar zij stonden algemeen bekend als warme

aanhangelingen van de pauselijke stoel, en dat was genoeg. Door zulke mannen te kiezen maakte men het daarom aanstonds voor elkeen duidelijk, welke weg de rijksdag op wilde, en waarop het hoofdzakelijk uit moest komen: daar, naar wij zagen, geen werkelijk weerleggen van de confessie bedoeld of gewenst werd. Rome wilde zelfs de Evangelischen de geringste aanleiding niet geven, om ook maar voor een ogenblik zich met een gunstige uitslag te vleijen.

Intussen bleef het nog altijd onbeslist of de rijksdag, en in de naam de keizer, werkelijk het recht had, om een besluit te nemen in een aangelegenheid als deze, die zo geheel van godsdienstige aard was. KAREL stelde deze vraag ter beantwoording voor, zowel aan de Protestanten als aan de Catholieken.

De keurvorst had LUTHER om zijn gevoelen gevraagd. "Naar mijn inzien," antwoordde deze, "kunt uw hoogheid gerustelijk toestemmend op die vraag antwoorden. Zo de keizer het wil, laat hem dan rechter in deze zaak wezen. Men onderwerpe zich lijdelijk aan zijn uitspraak, indien hij namelijk niets wil dat inlopen zou tegen Gods geopenbaarde wil. Uw hoogheid mag de keizer vooral niet meer gehoorzamen dan God. Immers het eerste gebod zegt reeds: *Gij zult geen andere goden voor Mijn aangezicht hebben?*"

Rome en de wereldlijke macht.

De Catholieke partij was even eens van mening dat de keizer uitspraak zou mogen doen, maar zij grondde dit haar gevoelen op geheel verschillende beschouwingen. "Wij geloven," zeiden zij, "dat zijne majesteit, in overleg met de keurvorsten, vorsten en verdere standen des Rijks, wel degelijk het recht heeft om in deze zaak een besluit te nemen; en wel als Roomse keizer en als beschermer en verdediger van de Kerk en van ons heilig geloof." Wat wij hierbij niet onopgemerkt mogen laten is, dat de Evangelische Kerk zich van de aanvang af beschouwd heeft als meer onmiddellijk te staan onder de heerschappij en onder de hoede van haar hemelse Koning, de Heer JEZUS CHRISTUS; terwijl daarentegen de Roomse Kerk haar veiligheid zocht bij aardse monarchen, en zich verlaagde om in een wereldlijk vorst haar beschermer en verdediger te huldigen. Niet altijd heeft men dit beduidend verschil in de aard van de beide Kerken goed doorzien of in het oog gehouden. -

De mannen van de confessie met gevaren bedreigd.

Eindelijk brak dan de dag aan, waarop de triomf zou gevierd worden die een filosofie als die van ARISTOTELES, in vereniging met Rome's verbitterde priestergeest, en gerugsteund door de wereldlijke macht, met zoveel zorg had getracht voor te bereiden. Zo lang de kampioenen van de Pausdoms niets meer hadden kunnen doen dan met machtspreuken schermen, of met verwijtingen en beschuldigingen grieven en uit hun schuilhoeken kwetsen, waren zij altijd diep beschaamd gemaakt geworden, telkens wanneer men zich verwaardigd had hen met de wapenen van de waarheid te bevechten. Maar nu stond KAREL V en de rijksdag gereed om hun de hand te bieden. De gewrongene redeneringen van een FABER, een ECK, een WIMPINA zouden weerklank vinden in de boezem van een zo aanzienlijke vergadering, en hunne sofisterij stond een merkteken te ontvangen, dat daaraan het karakter van erkende waarheid geven en het hoogst mogelijke gezag bijzetten moest. De kanselier des Rijks zou namelijk de pennevrucht van deze mannen met zijn handtekening ambtshalve bekrachtigen, en door deze van het groot zegel van het Rijk te voorzien, al de gebreken ervan voorgoed bedekken. Wie zou het dan nu wagen zich daartegen te verzetten?

Zo is het. Rome heeft haar dwaalleer nooit kunnen doen ingang vinden of doen heersen, dan door middel van de wereldlijke arm. haar vroegere en latere uitbreiding, zowel in de Oude als in de Nieuwe wereld, berustte geheel en al op deze valse grond.

Gevoelen van Luther.

LUTHER beschouwde de zaak uit het ware oogpunt. Hij kende bij ondervinding de zwakheid der bewijsgronden die de Pausgezinden gewoon waren aan te voeren, maar hij bracht deze in dit geval in verband met de macht van keizer KAREL. "Gijlieden zijt in verwachting omtrent het antwoord onzer tegenstanders," dus schreef hij aan zijn vrienden te Augsburg, "maar ik kan u wel zeggen wat het zijn zal. Men zal u al weer onthalen op uittreksels uit de kerkvaders, en niet weinige malen herhalen: de Kerk zegt; de Kerk begrijpt; de Kerk leert.... Voorts zal men het gezag der gewoonte en van de overlevering doen gelden; maar weest er verzekerd van dat er uit de Bijbel geen enkel tegenbewijs aangevoerd zal worden!" -

"Maar het is waar: de keizer zal niet te min, op grond van het tegenschrift, u in het ongelijk stellen; en dan mocht gij verwachten dat er van alle zijden juichtonen van onze vijanden zullen opgaan, en dat eraan bedreigingen geen einde wezen zal."

De toestand van de Hervorming was met dat al werkelijk anders geworden. Daar KAREL nu te zwak was om zijn' eigen wil tegenover die van de meerderheid op de rijksdag te kunnen handhaven, en hij toch zijn gezag voor het uiterlijke ongeschonden bewaren wilde, schaarde hij zich hier geheel aan de zijde van de vijanden van LUTHER. Het had nu wel altijd de schijn alsof hij dat uit eigen overtuiging deed; maar met van de daad was er thans een einde gemaakt aan zijn zelfstandigheid en onpartijdigheid in deze zaak. Dien ten gevolge was nu de Staat in verklaarde tegenstand gekomen met het Evangelie; en daarom kon het geen bescherming, geen hulp verwachten dan alleen van God zelf.

Bezorgdheid van Melanchton.

In het eerst was het besef van deze toestand voor velen de bron van angst en vrees. In het bijzonder was dit het geval met MELANCHTON, die beter dan de meesten de aanslagen van de tegenpartij doorgrondde en het gevaarlijke daarvan beoordelen kon. Hij was buitendien door langdurige en onverpoosde arbeid, die hij ook gedurende een gedeelte van de nacht voortzette, zeer in krachten afgenomen, en daarom te eerder geneigd om aan treurige overdenkingen en aan vrees voor de toekomst zich over te geven. "Alles begint nu zulk een donker aanzien te krijgen," zei hij, "dat ik bijna geen moed meer heb om te hopen." Echter voegde hij er bij: "tenzij God ons uithelpe."

Melanchton's minimum.

De legaat was bij dit alles bijzonder werkzaam. KAREL had ook al een en andermaal de keurvorst en de landgraaf bij zich doen komen, en opnieuw alles beproefd om hen aan de zaak van de confessie ontrouw te maken. Deze vertrouwelijke bijeenkomsten waren in het geheel niet geschikt om MELANCHTON's onrust te verminderen. Hij wilde zijnerzijds een laatste poging doen om een minnelijke schikking tussen de partijen mogelijk te maken. Hij zag te die einde de confessie nogmaals over, en bracht deze nu tot zo weinige hoofdpunten terug als maar doenlijk was, wat hij ook zijn *minimum* noemde. Dien ten gevolge verzocht hij de keurvorst om alleen aan deze twee hoofdzaken te blijven vasthouden: de twee tekenen in het Avondmaal en het huwelijk van de geestelijken. "Het eerste van deze punten te weigeren," sprak hij, "zou toch eigenlijk daarop neerkomen, dat men een groot aantal Christenen van het Avondmaal van de Heeren zou uitsluiten; en het andere af te slaan, was alleen geschikt om de Kerk een aantal geschikte en goede dienaren te doen verliezen. Het is niet te denken dat men zover gaan zal, van liever een grote scheuring in de Kerk te doen voortduren en de burgerkrijg te ontsteken, dan een kleine toegevendheid te gebruiken, met opzicht tot de twee genoemde punten; te minder omdat door inwilliging in deze niet te kort zou gedaan worden aan de eisen van de zedelijkheid of des geloofs." Het werd echter beter geacht dat MELANCHTON in persoon met de legaat zou gaan spreken, en dit nam hij graag op zich.

Oordeel van een biechtvader van de keizer.

MELANCHTON had enige hoop dat hij goed slagen zou. En in waarheid, hoe vijandig de meesten onder de Catholieken ook waren ten aanzien der Hervorming, zo telde zij toch enkelen onder hen die gunstiger voor haar gestemd waren. Nog niet lang geleden waren ervan de andere zijde der Alpen voorstellen te Augsburg ontvangen, die tamelijk wel in de geest van LUTHER vielen; terwijl zelfs een van 's keizers biechtvaders zich rondweg verklaarde voor de leer van de rechtvaardiging door het geloof; daarbij zeer de Duitsers veroordelende, van wie hij, voor zover zij zich bleven verzetten tegen deze waarheid, de min zachte uitdrukking gebruikte "dat zij ezels waren, die niet ophielden te balken tegen een zo duidelijke leer." Een van KAREL's predikers keurde de gehele confessie goed. Ook had de keizer het gevoelen van de Spaanse groten, die wegens hun strenge beginselen bekend waren, op dit stuk ingewonnen. "Indien de Protestanten iets leren dat in strijd is met de artikelen des geloofs," was hun antwoord geweest, "dan behoort uw majesteit alle macht in het werk te stellen om hen als een gevaarlijke sekte te doen ophouden; maar zo zij eigenlijk niets meer vragen dan verandering of wijziging in deze en geen menselijke inzetten en in de uiterlijkheden van de godsdienst, dan moet er geen geweld tegen hen gebruikt worden."

"Een voortreffelijk antwoord," zei MELANCHTON toen hij daarvan hoorde, daar hij bij zichzelf de overtuiging had, dat de confessie in geen enkel geloofspunt iets stelde, dat niet in overeenstemming met het Evangelie en tevens, in de grond, de leer van de gehele Kerk was.

De zuster van de keizer.

De Hervorming vond overigens ook verdedigers onder personen van de hoogste rang. Als een voorbeeld noemen wij MARIA, zuster van KAREL V, weduwe van koning LODEWIJK van Hongarije, die drie dagen na de openbare lezing van de confessie in Augsburg kwam, in gezelschap van haar schoonzuster de koningin van Bohemen, FERDINAND's gemalin. Zij las de Heilige Schrift met de lofwaardigste ijver, en had haar Bijbel zo lief gekregen, dat zij deze steeds met zich droeg; zelfs wanneer zij een jachtpartij moest bijwonen (wij zeggen *moest*, want zij deed dat meer anderen ten gevalle, daar zij in dergelijke vermaken geen smaak vond), kon zij van haar geliefkoosd boek niet scheiden. Zij had in het Evangelie ten duidelijkste de belangrijke leer van de Hervorming gevonden: de leer van de zaligheid door het geloof uit genade alleen. Deze godvrezende vorstin liet zich meermalen door haar kapellaan Evangelische leerredenen voorlezen, en maakte zich er een genoeg van, om wanneer zij maar kon, haar keizerlijke broeder zachter jegens de Protestanten te stemmen. MELANCHTON begreep als hij een en andere omstandigheid in aanmerking nam, en daar hij steeds hartelijk bleef wensen om zo mogelijk hevige uitersten te vermijden, dat het plicht was om tot behoud van de vrede nog meer te doen dan tot heden geschied was. Hij wilde zo toegevend en zo inschikkelijk zijn als hij volgens zijn geweten geloofde te mogen wezen. Hij vroeg met dat oogmerk aan de legaat om een onderhoud, en dat bij een brief, waarvan men de echtheid ten onrechte betwijfeld heeft. Die brief intussen doet ons zien, dat MELANCHTON nu, in het beslissende ogenblik, de moed geheel scheen verloren te hebben. Wij zien hem met van de daad een grote, een bedenkelijke zwakheid aan de dag leggen, en denken er met schrik aan, hoe hij, zo doende, de goede en heilige zaak, waarvoor reeds zo menige martelaar zijn bloed gestort had, geheel in de waagschaal stelde.

Zie hier de woorden, die de vertegenwoordiger der Hervorming ten deze richtte tot de vertegenwoordiger van de pauselijke stoel:

"Er is geen enkel punt van de leer waarin wij afwijken van de Roomse Kerk. Wij willen de algemene oppermacht van de paus eerbiedigen, en wij zijn bereid ons aan zijn gezag te onderwerpen, zo hij ons wil aannemen gelijk wij zijn, en zo hij met diezelfde toefelijken en genadige verschoning, die allerwege zo overvloedig van hem ondervonden worden, in ons een en ander wil vergeven en voorbij zien, wat wij toch niet meer veranderen kunnen. Daar

wij dan nu zo nederig om genadige aanneming vragen, zult gij ons immers niet afwijzen?...Of zou gij ons desniettemin liever te vuur en te zwaard vervolgen willen?.... .Het is echter waar, dat alleen ons zo streng vasthouden aan de waarachtige leer van de Roomse Kerk ons zoveel haat en vijandschap berokkend heeft. Maar wij zullen, ook zo gij ons mocht blijven verwerpen, met Gods hulp, zelfs tot in de dood, getrouw blijven aan die leer en aan onze Heer JEZUS CHRISTUS."

Zwakheid van Melanchton.

Zover ging MELANCHTON. God liet het toe dat hij tot zo grote zwakheid verviel, opdat volgende eeuwen zouden mogen zien tot welke duren prijs de Hervorming de vrede en het herstel van de broederlijke eenheid wilde kopen, en opdat ook de minste twijfel niet zou overblijven omtrent de daadzaak, dat het Rome geweest is die de scheuring onheilbaar gemaakt heeft. Niet minder duidelijk echter is hier als met Gods vinger aangewezen, hoe zwak en hoe nietig vaak de anders ogenschijnlijk grootste mannen zijn, en hoe weinig zij in staat zouden wezen om in eigen kracht een groot en edel werk te volbrengen.

Luther is tegen alle toegeven.

Gelukkig dat er nevens MELANCHTON nog iemand anders was in wie de Hervorming een verdediger bezat; wij bedoelen LUTHER. Juist om deze zelfde tijd schreef laatstgenoemde aan MELANCHTON: "Er kan geen samenstemming zijn van CHRISTUS met BELIAL. Wat mij aangaat althans: ik zal geen haarbreed wijken. Eer ik in het minste toegeef wil ik liever alles lijden, ja, het ergste ondergaan.

Houd dit voor een regel, dat gij altijd zoveel minder inschikkelijk zijt, naar gelang uw tegenpartij meer van u vordert. Het zal eerst dan zijn, als wij schijnbaar van allen verlaten zijn, dat God ter van onze hulpe Zijne krachtige arm zal uitstrekken." En als vreesde hij de zwakheid zijner vrienden, voegde hij er bij: "Zo het niet wezen zou God verzoeken, dan was ik reeds lang tot u overgekomen!"

De legaat zal een onderhoud met Melanchton hebben.

Nooit was LUTHER's tegenwoordigheid zo noodzakelijk geweest dan juist nu; want de legaat stemde erin toe om het bewuste onderhoud met MELANCHTON te hebben, en deze zou nu waarschijnlijk mondeling en wellicht in nog grotere uitbreiding, gaan verzekeren wat hij reeds geschreven had: de geneigdheid van de Protestanten om zich met de paus te verstaan, en daarvoor grote opofferingen te doen.

De 8ste juli was de dag door de legaat voor dit gesprek bepaald. Zijn brief in antwoord aan MELANCHTON versterkte deze in zijn hoop op een gewenste uitslag. "De kardinaal verzekert mij," dus liet hij zich over die brief uit, "dat het gebruik van de twee tekenen in het Avondmaal, zowel als het huwelijk van de geestelijke zal toegestaan worden. Ik verlang zeer om hem te spreken."

Melanchton in zijn verwachting teleurgesteld.

Dit bezoek kon inderdaad van een beslissende invloed zijn, zowel voor de Roomse als voor de Protestantse Kerk. Indien namelijk de legaat er toe kwam om het *ultimatum* van magister PHILIPPUS aan te nemen, dan was het meer dan waarschijnlijk dat de Evangelische landen zich weer geheel en al zouden stellen onder het gezag der pauselijke macht, en dan moest wel de Hervorming een einde nemen. Maar dit onheil werd afgewend door de trotsheid en de verblindende van Rome zelf. De Pausgezinde partij begon namelijk te geloven, dat de Hervorming in de ogen harer eigen voorstanders werkelijk niet meer vol te houden was, en dat uit die hoofde zo van toegeven en inschikken werd gesproken; en men begreep daarom dat het niet moeilijk zou zijn haar nu de laatste slag toe te brengen. Even gelijk LUTHER van zijn

kant besloten had te doen, dacht men ook hier "geen haarbreed te wijken." Intussen kleepte de legaat zijn weigering in de beleefdste vormen in, en gaf niet onduidelijk te kennen dat hij MELANCHTON alleen afsloeg ten gevolge van vreemde invloed. "Ik zou wel de macht hebben om in een en andere schikking te komen," zei hij, "maar ik voel dat ik zeer onvoorzichtig handelen zou met van die macht gebruik te maken, zonder alvorens de toestemming van de Duitse vorsten daaromtrent verkregen te hebben. Wat zij willen, moet gebeuren. Wat meer is, een van hun heeft de keizer als bezworen dat toch in geen enkel punt moge toegegeven worden. Gij ziet dat ik dus niets beloven kan."

CAMPEGGIO liet voorts niets onbeproefd, om MELANCHTON, die voorname onder de Protestantse geleerden, verder tot zich over te halen. Dit gelukte hem in zoverre, dat MELANCHTON, alhoewel berouw voelende over de zwakheid die hij had laten blijken, toen hij de legaat verliet, toch nog met de beste gedachten omtrent hem vervuld bleef. "Ik mag er niet aan twijfelen," zei hij, "of ECK en COCHLOEUS hebben de legaat tot andere gedachten gebracht." LUTHER evenwel was van een niet zo gunstige mening. "Ik vertrouw geen een van die Italianen," dit was zijn woord; "alle Italianen zijn slechthoofden. Een goed en braaf Italiaan zou ik bij een witte raaf vergelijken."

De pauselijke instructies.

Uit Italië kwam dan ook nu weer niet veel goeds. Kort na de bijeenkomst met CAMPEGGIO en wel op de 12de juli, werden er instructiën van de paus ontvangen. De confessie was aan hem bij renbode toegezonden geworden, en er waren in het geheel niet meer dan zestien dagen nodig geweest, voor de toezending, de overweging en de weder terugzending van het stuk. CLEMENS wilde van geen concilie horen, en evenmin van discussie of redetwist. Volgens hem moest de keizer nu maar zonder verwijl *handelen*, dat is een leger in Duitsland zenden en de Hervorming met geweld onderdrukken. Te Augsburg echter begreep men die haast niet te moeten maken, en eerst nog andere middelen te moeten beproeven.

Plan van de Roomse doctoren.

De Roomse doctoren meenden een nieuw wapen gevonden te hebben. De Protestanten hadden hen beschuldigd, dat zij de Hervorming onder een geheel vals licht hadden doen voorkomen; en nu wilden zij in de Protestanten zelf de oorzaak van de verkeerde voorstelling zoeken. "Zij geven voordat zij het in de grond met ons eens zijn," dit was hun redenering, "doch dat is blotelijk om te beter hun ketterij te bedekken. Maar wij zullen ze nu in hun eigen netten vangen. Zo wij ze tot bekentenis kunnen brengen dat hun confessie niet alles bevat wat zij verwerpen, dan kunnen wij ze met reden van misleiding en kwade trouw beschuldigen. Zo zij integendeel volhouden dat in gemeld stuk volstrekt alles gezegd is, dan zullen zij daarmee zichzelf verbonden hebben, om al wat niet met name in de confessie verworpen wordt goed te keuren." Er werd besloten die vraag opzettelijk aan de Protestantse vorsten ter beantwoording voor te stellen, en met dat oogmerk werden deze laatsten tezamen geroepen.

Verklaring van Melanchton.

De vraag "of de Hervorming slechts leerde datgene wat in de confessie voorkwam, dan wel of er nog iets buitendien was?" mocht ongetwijfeld belangrijk en met slimheid uitgedacht heten. Er was toch van de paus met geen enkel woord in het stuk van MELANCHTON gesproken, en onderscheidene andere punten van verschil waren evenmin aangeroerd. LUTHER had zich daarover ook luide beklagd. "Het moet in het oog vallen," sprak hij, "dat de confessie zich niet verklaart met opzicht tot het vagevuur, het aanroepen van de heiligen, en wat het gewichtigste van alles is, ook niet omtrent de paus, de Antichrist." - De vorsten wensten deze vraag niet te beantwoorden, dan in overleg met de afgevaardigden van de steden; en nu had er dan ook daarover een algemene vergadering van de Protestanten in Augsburg plaats.

MELANCHTON was de man op wie bij deze gelegenheid aller ogen vol verwachting gevestigd waren; en hij wilde zich ook helemaal niet van de op hem rustende verantwoordelijkheid ontdoen. Hoewel hij iemand was die lichtelijk, door de zaken te zwaar te wegen, tot moedeloosheid verviel, was hij tevens iemand die, wanneer men hem rechtstreeks aanviel, moeds genoeg te verzamelen wist om dan voor de kamp niet terug te deinzen. "Al de wezenlijke geloofspunten zijn in de confessie behandeld geworden," zei hij, "en alle dwalingen en misbruiken die daar tegenover staan zijn duidelijk aangewezen. Maar het was immers geheel onnodig om daarbij af te dalen tot al die twistvragen, die meer het onderwerp van schoolse redetwist dan van een Christelijke geloofsbelijdenis moeten uitmaken? Zou het wel gepast geweest zijn, zo de confessie zich ook uitgestrekt had tot de behandeling van zo menig ondergeschikt vraagpunt, bij voorbeeld of alle Christenbelijders al dan niet gezegd mogen worden in zekere zin priesters te zijn; of de paus al dan niet als Gods stedehouder op aarde moet beschouwd worden; of aflaten mogen gegeven worden; of goede werken al dan niet enige wezenlijke waarde hebben; hoeveel sacramenten er zijn, en of die ook door leken mogen bediend worden; of de goddelijke verkiezing in enig verband te brengen is met onze eigene verdiensten; of de geestelijke wijding inderdaad van zo grote en blijvende invloed is; of de oorbiecht werkelijk ter zaligheid nodig is?... Nee! al zulke dingen behoren onder de geleerde te huis, en zijn aan een eenvoudige geloofsbelijdenis geheel vreemd."

Antwoord van de Protestanten.

Het zal wel niet ontkend worden dat althans enige van de hier opgenoemde punten belangrijk genoeg waren. Hoe dit zij, de Protestantse vergadering kwam tot een antwoord dat even rondborstig als welberaden was, en dat de volgende morgen aan KAREL's ministers werd overgegeven. Daarin werd gezegd "dat de Protestanten, daar zij wensten om tot een minnelijke schikking te komen, opzettelijk vermeden hadden enig punt aan te roeren, dat aanleiding had kunnen geven tot bitterheid of waardoor het treffen van de beoogde schikking had kunnen bemoeilijkt worden. Dat daarom ten aanzien van vele in de Kerk bestaande dwalingen het stilzwijgen was bewaard, alhoewel al de wezenlijk ter zaligheid nodige geloofspunten waren behandeld geworden. Dat niettemin, zo de tegenpartij bij enkele van de niet vermelde begrippen opzettelijk mocht willen stilstaan, of een of ander betwist punt bepaaldelijk mocht willen verdedigen, alsdan de Protestanten steeds gereed zouden zijn om met Gods Woord in de hand te antwoorde." Dit antwoord liet geen twijfel over, omtrent de wil van de Protestanten om hun bestrijders te volgen in elk strijdperk dat men hun zou aanwijzen. Er werd intussen verder over deze zaak, van de kant van de Roomsgezinden, geen woord meer gesproken.

IX.

Het tegenschrift.

De commissie die met de taak belast was geworden om een tegenschrift in antwoord op de confessie op te stellen, was geregeld tweemaal daags bijeen gekomen, en elk van de leden die deze commissie uitmaakten, had aan dat tegenschrift van zijne haat en van zijn spitsvindigheid meegedeeld.

Op de 13de juli was het werk gereed. "ECK en zijn bende hebben het aan de keizer overgegeven," zei MELANCHTON. Niet weinig waren keizer KAREL en zijn ministers verbaasd, toen zij zagen dat men twee honderd en tachtig bladzijde had kunnen volschrijven met hatelijkheden. "Onhandige timmerlieden verknoeien veel hout, en kladschrijvers vermorsen veel papier," zei LUTHER. Maar men had aan dit in het buitensporige uitgerekte zogenaamde tegenschrift ook nog acht bijlagen toegevoegd, handelende over de ketterijen die

MELANCHTON verzwegen of verbloemd zou hebben, en waarin tevens alles gezegd was wat maar dienen kon om LUTHER's leer en de daaruit ontstane "afschuwelijke sekten" in het hatelijkste licht te plaatsen. Doch niet tevreden met aldus in een officieel stuk aan hun verbittering lucht gegeven te hebben, overstroonden de Roomse theologen, die nu stoutmoedig geworden waren doordien de wereldlijke macht hun zo ter zijde stond, de stad Augsburg met allerhande hekelachtige en scherpe geschriften.

Karel is er niet mee ingenomen.

Er heerste maar een mening over het tegenschrift. Men vond het verward en in hevige en hoogst dreigende bewoordingen opgesteld. KAREL V bezat ook te veel oordeel en te veel goede smaak, dan dat hem niet het grote onderscheid moest zijn in de ogen gevallen, dat er bestond tussen dit knoeistuk en het uitmuntende werk dat MELANCHTON in de confessie geleverd had. Hij handelde met deze 280 bladen schrift van de Roomse doctoren ook zodanig, door ze ongeduldig uit en in elkaar te rollen, te vouwen, in één woord er ruw mee te leven, dat toen hij ze twee dagen later terug gaf, er, volgens SPALATYN, niet meer dan twaalf bladen heel gebleven waren. KAREL wilde volstrekt niet dat dit zonderlinge opstel aan de rijksdag zou voorgelezen worden, en hij verlangde daarom dat in plaats daarvan een ander stuk zou ingediend worden, dat korter en ook gematigder gesteld moest wezen. Dit was geen zo gemakkelijke taak. BRENZ zegt dan ook "dat de pauselijke partij door de edele eenvoudigheid van de confessie met van de daad uit het veld geslagen was, en zich zeer in verlegenheid bevond, nu zij ook eenvoudig en bedaard te schrijven had." Van daar dat zij omtrent drie weken nodig hadden om de verbetering en bekorting van hun vroeger geschrift te voleindigen.

Het scheen dat KAREL en zijn ministers ook van dit tweede stuk niet veel goeds verwachtten; ten minste zij beproefden inmiddels al weer iets anders. "Het is misschien nog het best van alles," zei men, "dat wij de Protestantse vorsten elk afzonderlijk trachten over te halen. Zij zullen minder tegenstand bieden wanneer zij alleen zijn." En werkelijk ontving de markgraaf van Brandenburg op de 15de juli met dat oogmerk een bezoek van zijn neven, de keurvorsten van Mentz en van Brandenburg, en van zijn beide broeders, de markgraven FREDERIK en JOHAN ALBERT. "Gij moest die nieuwe leer maar laten varen," zei zij tot hem, "keer liever terug tot het oude geloof van u vaderen. Zo gij hierin toestemt zult gij u voorgoed van de keizer gunst verworven hebben; maar blijft gij weigeren, vrees dan voor zijn gramschap."

Nieuwe poging om de vorsten over te halen.

Korte tijd daarna kwamen hertog FREDERIK van Beijeren, de graaf van Nassau en nog een paar andere edellieden bij de keurvorst, en wel in naam van de keizer. "Gij hebt de keizer verzocht om het huwelijk van uw zoon met de vorstin van Gulik te bekrachtigen, en gij verwacht van hem dat hij u in uw keurvorstendom bevestigen zal; maar zijn majesteit laat u weten, dat zo gij u niet losmaakt van de dwaalleer van LUTHER, wiens voornaamste steun gij zijt, dat hij dan niet daarin treden kan." Tegelijkertijd wendde de hertog van Beijeren al het hem mogelijke aan om de keurvorst tot afval van zijn geloof te brengen. Hij spaarde daarbij beloften, smekingen noch bedreigingen. "Men zegt," dit voegde KAREL's zendelingen er bij, "dat gij een verbond met de Zwitsers gemaakt hebt. De keizer kan dat wel niet geloven, maar hij wil toch bepaaldelijk weten in hoeverre dat waarheid is."

De Zwitsers in Augsburg.

Een verbond met de Zwitsers! Dat was niet veel beter dan werkelijke opstand. De gedachte aan zodanig verbond was dan ook een schrikbeeld, dat KAREL te Augsburg onophoudelijk kwelde. En daar het nu gebleken was dat erin van de daad afgezanten, of tenminste vrienden

van de Zwitsers in de stad waren, zo was dit voldoende om aan het bestaande vermoeden allen grond van waarschijnlijkheid te geven.

BUCER was aangekomen twee dagen vóór de lezing der confessie en CAPITO op de dag daaraanvolgende. Zelfs liep er een gerucht dat ook ZWINGLI komen zou. Het duurde evenwel een geruime tijd eer iemand anders dan de Straatsburger afgevaardigden onderricht was van de tegenwoordigheid van de genoemde doctoren. Zij waren al een en twintig dagen in de stad geweest alvorens MELANCHTON er met zekerheid kennis van droeg; zo zeer moesten de Zwinglianen zich in acht nemen. Als een verder bewijs van het gedwongene van hun aanwezig in Augsburg diene, dat toen zij aan MELANCHTON om een onderhoud hadden doen verzoeken, deze daarop antwoordde: "Zij moeten maar aan mij schrijven. Ik zou onze zaak grotelijks benadelen, zo ik erin toestemde om een bijeenkomst met hen te hebben."

De tetrapolitaanse confessie.

BUCER en CAPITO hadden zich inmiddels in hun afzondering, die voor hen niet veel van een gevangenis verschilde, bezig gehouden met het opstellen van de *Tetrapolitaansche confessie*, dat is de geloofsbelijdenis van de vier steden. Dit stuk werd door de afgevaardigden van Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau aan de keizer aangeboden. Deze steden poogden zich daarbij te zuiveren van de blaam die men gestadig op haar trachtte te werpen, alsof zij steeds oorlog zochten en oproerig gestemd waren. Zij verklaarden dat zij geen andere drijfveer bij hun handelingen wensten te volgen, dan alleen de zucht om de eer en de dienst van de Heer JEZUS CHRISTUS te handhaven, en dat zij de waarheid hoopten te blijven belijden, "vrijmoedig en onbevreesd, maar zonder bitterheid of hatelijkheden."

Confessie van Zwingli.

Omstreeks die tijd deed ZWINGLI ook nog uit zijn' eigen' naam een geheel bijzondere confessie aan de keizer toekomen, die groot opzien baarde. "Hij ontziet zich niet," dus zeiden de Rooms en ervan, "om te beweren dat *het verdorvene gemijterde geslacht* (waarmee hij de bisschoppen bedoelt) met opzicht tot de Kerk eigenlijk niets anders is dan wat kropgezwollen en uitwassen zijn voor het lichaam."

"Geeft hij niet zoveel te kennen," dus beklaagden zich de Lutheranen, "alsof wij terug zouden verlangen naar de vleespotten van Egypte?" - "Het schijnt wel," zei MELANCHTON, "dat hij niet meer weet wat hij schrijft. Hij wil met de bisschoppen alle ceremoniën volstrekt ter zijde gesteld hebben. Zo men hem volgde, zou het alles een veel te Zwitsers aanzien krijgen."

LUTHER alleen stemde met dit ongunstig oordeel niet in. "ZWINGLI bevalt mij wel," schreef hij aan JONAS, "en BUCER ook." Door BUCER verstond hij hier ongetwijfeld de vroeger genoemde *Tetrapolitaansche confessie*, waaraan deze voornamelijk gewerkt had.

Melanchton wil met de Zwitsers niet spreken.

Daar er dan nu drie geloofsbelijdenissen te gelijk voor KAREL'S voeten waren neergelegd, gaf dit zeker genoegzaam te kennen dat de Protestanten op dat ogenblik onderling verdeeld waren. Te vergeefs bleef het ook, dat BUCER en CAPITO alle moeite aanwendden om zich met MELANCHTON te verstaan. "Wij laten de bepaling van tijd en plaats voor een tezamenkomst geheel aan u over," schreven zij hem. "Wij wilden alleen STURM meebrengen, maar zo gij het liever niet hebt dan zullen wij hem graag te huis laten." Niets mocht baten. Met dat al is het voor de Christen niet genoeg dat hij CHRISTUS als zijne Heer belijdt, maar hij moet ook zijne medebelijder als broeder erkennen en dragen, al is het ook dat de laatste onder de veroordeling van de wereld ligt; maar deze verhevene plicht werd toen niet wel begrepen." Er komen al ketterijen onder de ketteren," zeiden de Rooms en, en de keizer berekende uit de samenlopende omstandigheden een niet moeilijke zegepraal. "Keer toch tot de schoot van de Kerk terug," riep men de Protestanten gestadig toe; "maar dat wil zeggen,"

lieten er de Straatsburgers op volgen, "sta ons toe dat wij u de breidel in de mond leggen, opdat wij u dan leiden kunnen naar onze wil."

Al deze dingen bedroefden de keurvorst zeer; ook was hij steeds in vrees met opzicht tot van de keizer bedreigingen. De keizer wilde naar het scheen zelfs niet met hem spreken, en men vertelde vrij algemeen, dat zijn neef GEORGE van Saksen in zijn plaats keurvorst stond te worden.

Een feest aan het hof.

Op de 28ste juli was er een groot feest aan het hof. Bij deze gelegenheid spreidde de keizer een buitengewone pracht ten toon, en had overigens zulk een prachtvol echt vorstelijk voorkomen, dat hij op al de aanwezigen een grote indruk maakte. Zijn kleding van die avond werd op een waarde van meer dan 200,000 gouden dukaten geschat. Het liep in het oog dat de keizer heden onderscheidene van de aanwezige vorsten in hun waardigheden bevestigde, maar dat niet deed met opzicht tot de keurvorst. En al had hij zelf hierop zozeer niet gehecht: anderen waren gediensig genoeg om hem te doen inzien, dat zo hij zich in het bewuste punt niet schikte naar de wil van de keizers, hij zeker vervallen zou verklaard worden van zijn rang, en verder de strengste behandeling te wachten had.

Overdenkingen van de keurvorst.

De keurvorst mocht er niet aan twijfelen of dit lot hing hem boven het hoofd. Hoe was het mogelijk, dacht hij, dat hij zich met geweld verzetten kon tegen zulk een machtige monarch als KAREL was, die Frankrijk en Italië voor zijn wapenen had doen bukken, en die Duitsland gedwee aan zijn voeten zag? En al had hij tot zulk een weerstand de macht, had hij dan nog wel het recht daartoe? Dergelijke overdenkingen roofden keurvorst JOHAN zelfs de slaap, of als hij mocht inslapen dan had hij de akeligste dromen. Zo droomde hij onderanderen, dat hij lag onder een buitengewoon hoge berg, die hem geweldig drukte en benauwde, terwijl zijn neef GEORGE van Saksen op de top van die berg stond en hem scheen uit te tarten.

Zijn geloof.

Ten laatste had deze beproeving voor JOHAN een einde. "Ik moet dan óf God óf de wereld verloochenen," sprak hij. "Welnu, mijn keuze staat vast. God is het die mij tot keurvorst gemaakt heeft, ofschoon ik die eer in mij zelf geheel onwaardig was. Ik zal mij dan nu maar weder getroost en onderworpen aan Hem overgeven. Wat God doet zal welgedaan zijn." Keurvorst JOHAN was dus hier denzulken gelijk die "door het geloof koninkrijken overwonnen en de muilen der leeuwen toegestopt hebben." Hebr. 11.33.

Algemeen was de aandacht gevestigd op keurvorst JOHAN. Het was duidelijk dat zo hij bezweek, velen zo niet allen met hem bezwijken zouden. Men trachtte hem daarom moed in te boezemen. "Vrees niet," dus troostte men hem uit Maagdenburg; "vrees niet, want uw hoogheid zijt strijdende onder de onoverwinnelijke banier van de Heere JEZUS CHRISTUS." "Italië is in gespannen verwachting." schreef men hem uit Venetië; "maar al moest gij voor de naam van CHRISTUS sterven, zijt onbevreesd."

JOHAN echter had zijn' troost en zijn sterkte nog uit een andere bron. "Ik zag de satan, als een bliksem, uit de hemel vallen," Luk 10.18, had zijn Heere en Zaligmaker gezegd. Evenzo had de keurvorst in een droom zijn neef GEORGE zien vallen van de top des bergs, waarop hij hem vroeger in overwinnende houding aanschouwd had, en die val verpletterde hem aan de voeten van JOHAN.

De godgeleerden willen hem van zijn besluit terugbrengen.

Eenmaal tot het besluit gekomen om tijdelijke rang en wereldse bezittingen des gevorderd geheel en al ten offer te brengen, was JOHAN weer tot rust en tot bedaardheid gekomen. Hij had zich nooit zo vrij en zo gelukkig gevoeld. Intussen had hij de godgeleerden bijeengeroepen, en deze wilden hem graag redden van het lot dat hij zo vastberaden tegemoet ging. "Genadige heer," dus sprak SPALATYN hem aan, "bedenk dat het Woord des Heeren, dat is het zwaard des Geestes, eigenlijk geen ondersteuning behoeft van de wereldse machten. Het is de hand des Almachtigen die zonder hulp van koningen en vorsten dat geestelijk zwaard zal doen zegevieren." - "Zo is het," zeiden de overigen, "wij moeten u daarom bidden, dat gij niet met de godvruchtige wens om ons te helpen en van de goede zaak nuttig te zijn, uw eigen dierbaarste belangen zo geheel zult uit het oog verliezen en uw kinderen en uw onderdanen, uw landen en bezittingen, uw rang en uw waardigheden zult opofferen aan de inspraak van uw edel hart. Liever zouden wij ons overgeven aan onze gemeenschappelijke vijand en hem bezweren dat hij de haat tegen u afwasse in ons bloed." Maar JOHAN, hoezeer diep bewogen bij deze taal, bleef niettemin standvastig bij zijn eenmaal genomen besluit. "Ik wil mijne Heer en Zaligmaker voor de wereld belijden," zei hij. Deze woorden waren hem in de laatste tijd in zekere mate tot spreuk geworden, en tegen de kracht derzelve kon dan ook geen verdere redenering iets afdoen.

Antwoord van de keurvorst aan de keizer.

Op de 20ste juli gaf hij de keizer zijn bepaald antwoord. Hij voerde daarin aan dat hij zijns broeders rechtmatige erfgenaam was, en dat de keizer hem daarom als zodanig in zijn keurvorstendom behoorde te bevestigen, hebbende reeds de rijksdag van Worms zijn rechten in deze erkend. Hij zei verder dat wat de godsdienst betrof, hij niet maar blindelings aannam wat de godgeleerde daarvan stelden, maar dat hij bevonden had dat Gods Woord de grond was waarop hun prediking berustte, en waarom hij nu opnieuw en zonder enig voorbehoud moest verklaren oprecht te geloven en aan te nemen al wat in de confessie was gezegd. "Ik smEEK uw majesteit dat het mij en mijn vrienden vergund moge zijn om alleen aan God rekenschap af te leggen wegens alles wat de zaligheid van onze zielen aangaat;" met deze woorden besloot hij. De markgraaf van Brandenburg gaf een antwoord in gelijke geest. Zo verviel dan al wederom een fijn overlegde aanslag, die de Roomsgezinden bestemd hadden om de voornaamste steunsels van de Hervorming te doen vallen.

De leeuwenhuid.

Er waren nu zes weken verlopen sinds de lezing van de confessie, en nog was er geen openlijk antwoord op gegeven. Sommigen zeiden, "dat de Catholieken van het ogenblik af dat zij de confessie hadden horen lezen hun spraak verloren hadden." Ten laatste evenwel waren de Roomse theologen in staat om hun omgewerkt en verkort tegenschrift aan de keizer aan te bieden, en nu trachtten zij ook de vorst te bewegen, om het in zijn naam aan de rijksdag voor te leggen. Het bleek hier dus al wederom hoe welkom hun de mantel van staat was, om er zich achter te verschuilen. "Zij hebben zich de leeuwenhuid omgehangen," merkte MELANCHTON aan, "om ons schrik aan te jagen." De vergadering, waarin de lezing van het tegenschrift zou plaats hebben, werd nu bepaald op Woensdag de 3de augustus.

Ten twee ure in de namiddag van die dag was dan weer in de kapel van het palatinaat de keizer op de troon gezeten, omringd van zijne broeder, de keurvorsten, vorsten en afgevaardigden, waarna ook de keurvorst van Saksen en zijn vrienden binnentraden en plaats namen. De paltsgraaf, die men 's keizers mondstuk noemde daar hij steeds in zijne naam sprak, zei tot de Evangelischen: "zijn majesteit heeft uw confessie in handen gesteld van enige godgeleerden van verschillende landaard, en die evenzeer om hun kennis en hun deugd, als om hun onpartijdigheid ten gunstigste bekend zijn. Die heeren hebben daarop een verslag

uitgebracht dat door zijn majesteit met de meeste oplettendheid is gelezen, en thans als zijn eigen antwoord op de confessie u zal bekend gemaakt worden. Het is van de keizer wil dat dit antwoord als zodanig door allen die tot het heilige Roomse rijk behoren zal ontvangen en aangenomen worden."

Lezing van het tegenschrift.

ALEXANDER SCHWEISS maakte daarop met de voorlezing een aanvang. Het tegenschrift keurde enkele artikelen van de confessie goed, maar verwierp andere, en bij sommige minder sterk sprekende punten werd een gedeelte als aannemelijk en het overige als verwerpelijk voorgesteld.

Een gewichtig punt werd toegegeven: de *opus operatum* namelijk. De Protestanten hadden in hun 13de artikel wegens het recht gebruik van de sacramenten, gesteld dat het geloof daarbij onmisbaar was, en dit werd nu door de Roomse partij erkend; en daarmee liet zij een dwaling varen, die vroeger met zo veel hardnekkigheid tegen LUTHER was volgehouden, in deze zelfde stad Augsburg, en wel door de mond van CAJETANUS.

Voorts werd als zuiver Christelijk erkend wat de confessie stelde omtrent het leerstuk van de Drieëenheid, over de persoon des Verlossers, de Doop, het laatste oordeel, en met betrekking tot de zonde en de oorzaak daarvan.

Aanmerkingen.

Maar omtrent andere punten, die naar de opvatting van de confessie te veel van het Roomse kerkbegrip afweken, werd niet in het minste toegegeven. Zo bleef men volhouden dat de Evangelischen te ver gingen door de stellen (artikel 2 van de confessie): "dat alle mensen, die natuurlijk geboren worden, vol boze lust en neiging zijn en geen ware vreze Gods, geen ware liefde tot God, geen waarachtig geloof aan God, van nature hebben kunnen." Dat goede werken verdienstelijk zijn, in die mate dat zij tot 's mensen rechtvaardiging voor God toebrengen, en dat die rechtvaardiging dus niet uitsluitend de vrucht is van het geloof; ook dat er zeven sacramenten zijn. Voorts werd aan de Roomse kerkleer omtrent de mis, de transsubstantiatie, het onthouden van de beker in het Avondmaal, het celibaat van de geestelijkheid, en het aanroepen van de heiligen met alle kracht vastgehouden, en ontkend dat de Christelijke Kerk zou zijn, "de vergadering van alle gelovigen en heiligen," zo als dat in de confessie zo was uitgedrukt, in het 7de en 8ste artikel.

Het tegenschrift was, zo als het nu herzien en verbeterd was geworden, in onderscheidene opzichten wèl gesteld; voornamelijk in dat gedeelte dat handelde over de goede werken en het geloof. Met opzicht tot andere hoofdzaken echter, en bepaaldelijk in betrekking tot het niet toelaten van de beker, en de ongehuwde staat van de priesters, was het aangevoerde zwak, zeer onvoldoende, of ook in wederspraak met bekende daadzaken.

Terwijl de Protestanten zich uitsluitend gegrond hadden op de Bijbel, hielden hun tegenstanders hier het gezag van de Kerk in geloofszaken vol, en leraarden zij een blinde onderwerping aan haar uitspraken. Wij zien dus bij deze gelegenheid krachtdadig door Rome het beginsel huldigen, dat haar voortdurend zo scherp en zo geheel eigenaardig onderscheiden heeft van de Hervorming. - Onder de hoorders die bij de lezing van het tegenschrift tegenwoordig waren, bevond zich ook JOACHIM CAMERARIUS, die zich bij de afgevaardigde van Neurenburg gevoegd had, en daardoor te minder de opmerkzaamheid tot zich trok. Deze schreef zoveel hij het volgen kon op wat SCHWEISS voorlas. Er waren inmiddels onder de Protestanten enkelen, die over veel van wat zij horen moesten medelijdend glimlachten, en die ook hun afkeuring niet konden verbergen, Zij zeiden tot elkaar: "Waarlijk, dit is een stuks werks dat een ECK, een FABER en een COCHLOEUS volkomen waardig is!"

Omtrent keizer KAREL staat aangetekend, dat hij sliep gedurende de lezing van het tegenschrift. Hij ontwaakte echter dadelijk toen SCHWEISS ophield met lezen.

Verklaarde wil van de keizer.

De paltsgraaf verklaarde nu dat zijn majesteit, wat in het tegenschrift werd aangevoerd, in alle dele bevonden had te zijn de zuivere leer, en zo als deze in het Evangelie gepredikt wordt; dat hij daarom verlangde dat de Protestanten hun nu weerlegde confessie zouden ter zijde stellen, en als regel van geloof aannemen al datgene wat hun heden als zodanig was voorgehouden ; dat zo zij met dat al weigerachtig mochten blijven om in deze te gehoorzamen, zijne majesteit gebruik zou weten te maken van zijn macht om hen te noodzaken, en om voor de gehele wereld te bewijzen, dat hij met van de daad was de beschermer en de steun van de Roomse Kerk.

Deze verklaring was zeker duidelijk genoeg. De Protestanten moesten wel erkennen overwonnen te zijn, meende men, nu het hun door de keizer zelf werd aangezegd dat zij ongelijk hadden. Die duidelijke keizerlijke verklaring was ook bijzonder krachtig. Geweld, en niets dan geweld was daarin als argument aangenomen.

Stemming van de Protestanten.

De Protestantse vorsten vroegen om een afschrift van het stuk dat men hun voorgelezen had, omdat in het enkele van hun stellingen goedgekeurd waren, hoewel dan wel de meesten verworpen, en dewijl uitdienhoofde het van belang was, dat stuk nader te overwegen en beter te leren kennen, dan bij een blote aanhoring van de voorlezing mogelijk was.

Er had daarop van de zijde van de Roomse partij een langdurig beraad over dit verzoek plaats. Eindelijk gaf de paltsgraaf in antwoord te verstaan, dat aangezien de tijd reeds zover verlopen was, en de zaak zelf te belangrijk om zo spoedig tot een besluit te komen, de keizer eerst later omtrent deze vraag van de Protestanten dacht te beslissen.

De vergadering ging daarop uit elkaar, en KAREL, wie de stoutmoedigheid van de Evangelische vorsten zeer gehinderd had, keerde verstoord en in kwade luim naar zijn vertrekken terug.

Geheel anders was de stemming van de Protestanten. Zij waren, wel ver van door het tegenschrift overwonnen en van dwaling overtuigd geworden te zijn, door het aanhoren daarvan versterkt geworden in hun geloof en opgebouwd in hun hoop. Hun tegenpartij had daarin een blinde verkleefdheid aan het heersende stelsel betoond, en niet minder bewezen, dat het haar aan een heldere Evangeliekennis grotelijks mangelde: iets dat trouwens een karaktertrek van de Roomse Kerk gebleven is. Dit gaf hun recht om die vijanden niet sterk te vrezen; want, gelijk zij het uitdrukten: "*Zij kunnen de ware Kerk niet hebben, die nog niet tot de zuivere kennis des Heeren CHRISTUS gekomen zijn.*"

Melanchton's tweede onderhoud met de legaat.

MELANCHTON evenwel was nog altijd neerslachtig gebleven. Van hem mocht men toen zeggen dat hij wandelde in aanschouwen en niet in geloof. Hij had op de 4de augustus (dus daags na de openbare lezing van het tegenschrift) andermaal een onderhoud met de legaat, wiens gekunstelde minzaamheid de vorige keer een zo diepe indruk op hem gemaakt had. Bij deze gelegenheid herhaalde hij zijn verzoek, dat men omtrent de twee tekenen in het Avondmaal en het huwelijk der priesters aan de wens van de Evangelischen zou toegeven. "Zo dit maar gebeurt," sprak hij, "dan twijfel ik er geen ogenblik aan, of onze leraars zullen zich graag weer onderwerpen aan het bestuur van de bisschoppen; en dit zal wellicht het middel zijn om voor te komen dat er niet in latere tijden talloze sekten ontstaan." MELANCHTON voorzag hier met een opmerkelijke juistheid, wat werkelijk later plaats heeft gegrepen. Wij zouden echter verkeerd doen, zo wij uit zijn gezegde de gevolgtrekking wilden

maken, dat hij, gelijk dit met zo velen het geval is, een eenheid zou verkozen hebben, die aan een doodslaap gelijk is, boven een verscheidenheid, die het kenmerk is van leven en van kracht.

CAMPEGGIO intussen was nu, naar hij meende, te zeker van de overwinning door middel van geweld, dan dat hij heel veel belang in deze voorslag tot schikking kon stellen. Hij zal dan wel MELANCHTON als een geheel ander man zijn voorgekomen. Hij stelde intussen MELANCHTON's schriftelijke nota in handen van COCHLOEUS, die er haastig een antwoord op schreef.

Het is moeilijk te zeggen of bij dit alles CAMPEGGIO, dan wel MELANCHTON de grootste verblindheid aan de dag legde. Genoeg is het, dat God verhoed heeft dat uit zulke overleggingen een nieuwe slavernij voor de Kerk ontstaan zou.

Politiek van Karel. Zijn voorwaarden.

KAREL bracht de 4de augustus geheel, en de voormiddag van de 5de door, in beraadslaging met de ultramontaansche partij. "Met spreken en onderhandelen zullen wij nooit tot een einde komen," merkten sommigen aan; "zo de Protestanten zich niet vrijwillig onderwerpen willen, dan moeten zij maar genoodzaakt worden." Intussen kwam men bij slot wederom tot een soort van middelweg. KAREL had gedurende deze gehele rijksdag een vaste en wel overlegde politiek gevolgd. Hij begon doorgaans met zich zeer streng te betonen, en het te laten voorkomen alsof hij elke schikking weigeren zou, waarmee hij hoopte de vorsten te behagen; en dan gaf hij later op enige weinige onbeduidende punten toe, in het vertrouwen dat de Protestanten, die geen toegevendheid meer van hem wachtten, daarom juist zijn inschikkelijkheid te meer op prijs zouden stellen. Zo deed hij in dit geval weer; en het was die ten gevolge dat de Protestanten in de namiddag van de 5de door de paltsgraaf vernamen, dat de keizer bereid was hun een afschrift van het tegenschrift te geven, onder voorwaarde echter dat zij daarop verder niet antwoorden zouden; dat zij zich integendeel haasten zouden om aan 's keizers wensen te voldoen, en dat zij zich niet zouden veroorloven om het tegenschrift, dat men hun als het ware vertrouwelijk zouden meedelen, te doen drukken of er anderen buiten hen, kennis van te doen dragen.

Deze voorwaarden werden door de Protestanten met verwondering en ongenoegen tevens vernomen. "Daaraan kunnen wij ons volstrekt niet houden;" zeiden zij. - "Zij geven ons die kopie op gelijke wijze, als de vos in de fabel aan de ooievaar een schotel soep voorzette," merkte de kanselier BRÜCK aan.

"Vriend REIJNARD had zijn' gast de soep op een vlakke schotel voorgezet,

En daarom kon hij van die spijs, hoe geurig ook, volstrekt niet eten;

De schotel was te vlak voor zijn lange bek."

"Hoe licht," dus vervolgde hij, "kan de inhoud van dit tegenschrift, geheel buiten ons toedoen, bekend worden; en dan zal men ons toch beschuldigen dat wij het ons geschonken vertrouwen geschonden hebben. Wij moeten het stuk op zulke voorwaarden niet aannemen. Wij hebben toch reeds de hoofdinhoud in de door CAMERARIUS gemaakte aantekeningen, en zo wij al het ganse geschrift niet in de verband bezitten, en er dus slechts stuksgewijze over oordelen of gebruik van maken kunnen, dan is dat niet onze schuld, en men zal niet kunnen zeggen, dat wij een kopie van het geheel gehad hebben, en dus moedwillig weglaten of veranderen."

De Protestanten verwerpen dezelve.

De volgende dag gaven dan de Protestanten op de rijksdag te kennen, dat zij niet wensten de hun aangeboden kopie van het tegenschrift aan te nemen op de daarbij gestelde voorwaarden, terwijl zij in hun rechtvaardige zaak zich op God en de keizer beriepen. Dus verwierpen zij de hun vanwege KAREL gedane voorstellen; zelfs wat hij hun als een gunst had willen aanrekenen.

Men kon op dit ogenblik verwondering, verbittering of schrik lezen, op de aangezichten van de aanzienlijken die hier vergaderd waren. Het weigerend antwoord van de Evangelischen was in de ogen van de meesten een oorlogsverklaring en een daadwerkelijk verzet tegen 's keizers oppermacht, terwijl het voorgevallene GEORGE van Saksen, de vorsten van Beijeren en de verdere hevigste voorstanders van Rome met verontwaardiging vervulde. Er ontstond plotseling een geweldige beweging onder de aanwezigen, die zich zonder onderscheid door de schok van het ogenblik lieten meeslepen. Er scheen een ergerlijk toneel te zullen volgen; en zo niet aartsbisschop ALBERT, de keurvorst van Brandenburg, en de hertogen van Brunswijk, Pommeren en Mecklenburg tussenbeide waren gekomen, en de Protestanten bewogen hadden om zich terug te trekken, ten einde de keizer niet tot geweld te noodzaken, dan hadden men hier ongetwijfeld zo ver de eerbied voor de keizerlijke majesteit uit het oog verloren, dat het in KAREL's tegenwoordigheid tot dadelijkheden zou gekomen zijn. De vergadering ging nu uiteen, met ontroering, vrees en onrust in het hart.

De zaken begonnen nu ook inderdaad een zeer ernstig aanzien te krijgen. Het bleek dat de zoetvloeiende taal waarin de convocatiebrief voor deze rijksdag vervat geweest was, alles behalve oprecht en wel gemeend was geweest. Men wierp nu het masker af en liet de Hervorming geen andere keus dan tussen onderwerping of het zwaard. Alles kondigde aan dat de tijd van onderhandelen voorbij was, en dat nu het geweld van de wapenen zou moeten beslissen.

Besluiten van het consistorie.

En tot deze stand van zaken had ook niet weinig bijgedragen, het besluit van het consistorie van kardinalen, door de paus op de 6de juli aan zijn paleis bijeengeroepen. De paus had hun het ultimatum van de Protestanten meegedeeld, namelijk dat zij als zodanig vroegen het aan de leken toestaan van de beker in het Avondmaal, het huwelijk van de priesters, en onder enkele andere punten ook nog het bijeenroepen van een concilie. "Het kan niet te pas komen om aan die vorderingen toe te geven," spraken de kardinalen; "deze zijn gelijk in strijd met de voorschriften van godsdienst en met de tucht en de verdere wetten van de Kerk. Wij moeten ons dus tegen inwilligingen van deze aard verklaren, en betuigen meteen onze dankbaarheid aan de keizer, voor de volharding waarmee hij tracht de afgevallenen weder tot de schoot van de Kerk terug te brengen." Na een zodanige stellige uitspraak, van de paus en het consistorie uitgegaan, was er niet veel kans meer op een schikking.

Raad door Campeggio gegeven.

CAMPEGGIO verdubbelde inmiddels zijn ijver. Hij sprak met een nadruk alsof de paus in zijn persoon te Augsburg was tegenwoordig geweest. "De keizer en de welgezinde vorsten moeten zich aaneesluiten," sprak hij tot KAREL; "en zo de rebellen, die tot nu toe even stijfhoofdig bleven bij beloften als bij bedreigingen, niet nog in tijds zich vrijwillig onderwerpen, dan behoort men geen geweldige maatregelen tegen hen te sparen; dan moeten hun goederen verbeurd verklaard en zij zelf te vuur en te zwaard verdeld worden. Laat geheel met hen gehandeld worden als met de Mooren in Spanje, en zelfs de verborgenste schuilhoeken van de verbodene sekte doorzocht en gezuiverd worden. Laat de universiteit van Wittenberg in de ban gedaan, de ketterse boeken en schriften verbrand, en de ontwekene monniken naar hunne kloosters teruggevoerd worden. Er is alleen een vaste wil en een doortastende hand toe nodig, om dit plan naar behoren uit te voeren."

Ziedaar Rome's begrip van recht en gerechtigheid! Zulke trekken herinneren aan het profetisch gezegde met opzicht tot *de stad van de zeven heuvelen*, in het beeld van de vrouw die bekleed was met purper en scharlaken, en versierd met goud, en kostelijk gesteente, en paarden, en die dronken was van het bloed van de heiligen en van het bloed van de getuigen van JEZUS.

De Evangelischen zoeken sterkte in het gebed. De twee wonderwerken.

Terwijl KAREL op deze wijze, zowel van de zijde van de paus als door de rijksdag, tot het gebruiken van geweld werd aangezet, zwegen de Protestanten, letterlijk uit verontwaardiging; doch men legde dit stilzwijgen uit als zwakheid, en daarvan wenste de keizer gebruik te maken. En waren de Protestanten in vergelijking met de overmacht van hun tegenpartij in waarheid zwak te noemen: zij zochten ook thans hun sterkte waar die alleen te vinden is, namelijk in het vurig gebed tot God. "Wij moeten onze Heer en Zaligmaker om hulp smeken," had MELANCHTON gezegd, en zo deden zij ook.

Ook had MELANCHTON met allen ernst om LUTHER's voorbidding verzocht, terwijl BRENZ zijn eigen gemeente daartoe opwekte. Het gehele Evangelische Duitsland voelde het hachelijke van de toestand, en aller harten verhieven zich met geloofsvertrouwen opwaarts tot de Hoorder van de gebeden. Uit sommige steden schreef men aan de keurvorst: "Wij komen dagelijks bijeen, om te bidden dat de goddelijke genade u sterke en een blijde overwinning verlene." Maar voornamelijk was LUTHER de man des geloofs en des gebeds. Zijn brieven van die tijd zijn de beste getuigen, dat hij voortdurend kalm en vast van moed bleef, en dat zijn standvastigheid en zijne gemoedsrust temeer bevestigd werden, naarmate de gevaren hem meer van nabij bedreigden. Zijn uitdrukkingen waren daarbij over het geheel zo krachtvol en zo kernachtig, en een enkel woord van hem zei soms zo veel, dat het moeilijk is daarvan een recht denkbeeld te hebben, zonder dat men die brieven zelf gelezen heeft. Zie hier wat hij op de 5de augustus schreef aan de kanselier BRÜCK. "Ik moet u op twee wonderwerken wijzen, die mijn aandacht van deze dagen meer dan ooit te voren hebben tot zich getrokken. In de eerste plaats dan zag ik met stille verbazing van uit mijn venster de sterren aan, hoe zij daar met vrolijk licht flonkeren aan het onbegrensde luchtgewelf, waar de hand van God ze als aan een niet gehangen heeft. Ik zeg aan een niet gehangen; want ik heb nergens in de gehele uitgestrektheid die voor mijn blik open lag kolommen of iets dergelijks gezien, die tot ondersteuning van het reusachtige geheel zouden kunnen dienen. Dit noem ik het eerste wonderwerk.

Het tweede is, dat ik toen met niet minder verbazing de wolken gadesloeg, die over onze hoofden zweven en gelijk een onmetelijke zee deze aardbol schijnen in te sluiten. Ik kon nergens enig steunsel ontdekken dat ze voor nedervallen bewaarde, of ook koorden waarmee zij van uit de hoogte werden opgehouden; en toch vielen zij niet, maar vervolgden statig voortdrijvende haar weg. God, de werker van deze wonderwerken zal ook ten onze aanzien zich groot en wonderbaar betonen. Hij zal te van Zijn tijd en op de rechte wijze uitkomst geven en onze hoop niet beschamen. Het kwaad dat de mannen des bloeds bedacht of begonnen hebben is hun daarom nog niet gelukt te volvoeren.... Onze zaak moge hopeloos staan, en de overwinning zich al reeds voor onze vijanden schijnen verklaard te hebben: het einde van alles zal uitwijzen op wiens zijde Hij geweest zal zijn die bekleed is met sterkte. Het zegt niets of LUTHER al in de strijd bezwijken moet; want zo CHRISTUS overwinnaar is, dan is LUTHER overwinnaar in Hem."

De Roomse partij, die vervreemd was van zodanige verwachtingen van een zege des geloofs, had op andere, wereldse, gronden geen twijfel of de ketters zouden moeten bukken. Nu de confessie door de Roomse doctoren was "weerlegd" geworden, was er, meende men, voor de Protestanten niets meer over dan zich voor overwonnen te verklaren; en zo zou alles langzamerhand weer tot het oude terugkeren. Dit was het wat de keizer verwacht en bedoeld had, en waartoe hij de Protestanten met allen aandrang en herhaaldelijk aanspoorde. Maar nu spraken zij, in plaats van zich te onderwerpen, van hun voornemen, om het tegenschrift op hun beurt te gaan weerleggen! Nu begreep dan ook de keizer dat het tijd werd om van zijn

macht tegen hen gebruik te maken; en hierin dachten de Catholieke vorsten geheel eenstemmig met hem.

Johan de standvastige.

JOHAN van Saksen zag de storm dreigend naderen, maar bleef daarom toch dezelfde onverschrokken man. "De kortste weg is de beste," was hij gewoon te zeggen. Zijn onwankelbare vastheid van karakter heeft hem de naam van JOHAN *de standvastige* verworven. Maar diezelfde geest openbaarde zich in zekere mate ook in al de overige Evangelische vorsten. Zij allen, die gewend waren aan het hof te verkeren, en die jegens de keizer altijd een diepe onderdanigheid hadden aan de dag gelegd, vonden nu in hun Christelijk geloof een sterkte, die hen in zekere zin van de ondergeschiktheid aan de keizer geheel vrij maakte. Deze geest van onafhankelijkheid werd door KAREL niet dan tot zijne spijt onder de vorsten waargenomen, en veroorzaakte hem grote bekommring.

Proeven van geloofsmoed.

Om de markgraaf van Brandenburg te winnen, werd hem het uitzicht geopend op het bezit van een gedeelte van Silezië waarop hij aanspraak had; maar hij bleef doof voor de stem van de verleiding, en antwoordde: "CHRISTUS zou niet langer CHRISTUS moeten zijn, zo niet de leer welke ik belijd zuiver en waarachtig is." - "Maar bedenkt gij wel wat uw lot kan worden zo gij bij die leer blijft?" vroeg hem daarop zijn neef, de keurvorst JOACHIM. "Ik weet," antwoordde de markgraaf zeer bedaard, "dat men van niets minder dan van een verbanning spreekt. Welnu! Ik zal gaan en weet dat God mij nergens verlaten zal."

Eens om deze tijd zei vorst WOLFGANG van Anhalt tot doctor ECK: "Ik weet, doctor, dat gij tot degenen behoort die aanzetten tot de oorlog; maar gij mocht er op rekenen, dat er zijn die u als het er op aan komt niets zullen schuldig blijven. Ik heb al zo menige lans gebroken voor zaken die dat vrij wat minder verdienen dan deze. Ik zal daarom niet achterblijven, als mijn arm zal nodig zijn in de dienst van mijne Heer JEZUS CHRISTUS."

Terecht mocht men in deze ogenblik vragen, als bij de Protestanten zo veel moed en vastberadenheid uitblonk, of niet de keizer, in stede van een einde te maken aan de moeilijke stand van zaken, door zijn maatregelen meer en meer alles verergerde. In die geest althans begonnen de burgers over hem te oordelen, en niet onnatuurlijk was het, dat scherpe aanmerkingen en bijtende scherts daarvan het gevolg waren. Soms sprak deze stemming van het volk vrij duidelijk en eigenaardig tevens in wat nu en dan voorviel. Zie hier een voorbeeld.

De zinnebeeldige voorstelling.

Men verhaalt dat eens, als de keizer met onderscheidene Catholieke vorsten aan tafel zat, men hem kwam berichten dat er enige toneelspelers gekomen waren, die vergunning verzochten om (gelijk dat meer het gebruik was) voor het hoge gezelschap een voorstelling te geven. Dit toegestaan zijnde verscheen er eerst een oud man met een masker voor het gezicht, en die in doctoraal gewaad gekleed was. Hij naderde behoedzaam en met wankelende schreden de ruime schoorsteen van de gothische zaal, waarin de heeren gezeten waren, dragende een takkebos onder de arm, waarin rechte en kromme houten te samen gebonden waren. Hij wierp de houten door elkaar voor de stookplaats neer en ging nu heen. Op zijne rug las KAREL zowel als de overigen de naam - JOHAN REUCHLIN. Nu kwam er een ander gemaskerd persoon, wiens voorkomen allen belang inboezemde, en die beproefde, om de rechte en kromme houten in een geregelde orde te schikken en te verenigen; maar daar hij zag dat zijn arbeid geheel vruchteloos was, schudde hij het hoofd en ging almede heen. Toen hij zich omgekeerd had werd op zijne rug de naam ERASMUS VAN ROTTERDAM zichtbaar. Onmiddellijk daarop kwam een monnik binnen, die een onverschrokken blik in het rond sloeg

en met vaste tred de schoorsteen naderde. Hij droeg een komfoor met glimmende kolen. Hij plaatste het hout in zekere orde op de haard, deed er de kolen bij, en blies vervolgens het vuur aan tot dat het helder begon door te branden, en de vlam knappend om hoog steeg. Nu ging ook hij heen en zijn naam bleek te zijn - MARTIJN LUTHER. De volgende persoon vertoonde iemand van hoge rang, die zelfs de tekenen van de keizerlijke waardigheid droeg, en die, verschrikt op het zien van een zo sterk brandend vuur, zijn zwaard trok en beproefde, om, door met het in de vlam te slaan, de vuurgloed te doen verminderen; maar hoe meer hij sloeg hoe sterker de vlam uitbarstte, zodat hij ten laatste ophield en met drift de zaal verliet. Wie hij moest voorstellen bleek, naar het schijnt, niet verder aan de toeschouwers, maar zij konden het met dat al licht raden. Het duurde niet lang of er kwam een ander persoon ten tonele. Het was ditmaal een man die een koorhemd aan had en een kleed droeg van rood fluweel, en die overigens in de verdere delen van zijn gewaad de geestelijke van hoge rang aanduidde. Hij kwam langzaam en statig nader, maar tot aan de schoorsteen gekomen bleef hij staan, blijkbaar met verwondering het zo grote vuur aanstarende. Hij sloeg, daarover verschrikt, zijn handen in elkaar, en zag overal rond of er niets was waarmee hij de vlam zou kunnen blussen. Zijn oog valt nu op twee kruiken die achter in de zaal stonden, en waarvan de een met water en de andere met olie gevuld was. Hij haast zich om een van die kruiken te halen, maar neemt ongelukkig die waarin de olie zich bevond, welke hij vervolgens in het vuur uitgiet. Nu nam de vlam plotseling zo geweldig toe, dat de onhandige blusser met ten hemel gehevene handen in verwarring de vlucht nam. Op zijn' rug las men de naam - LEO X. Hiermee was de voorstelling afgelopen, maar in plaats van op enige beloning te blijven wachten, hadden de zich noemende toneelspelers zich dadelijk verwijderd. Het was voor niemand een raadsel wat dit alles mocht hebben willen zeggen.

Maar wenken als deze hadden toch eigenlijk niet de verwachte uitwerking. Integendeel, de rijksdag (dat is de meerderheid van de rijksdag) matigde zich aan om te handelen voor de keizer en voor de paus beiden, en maakte als zodanig alle toebereidselen om een geweldige poging te doen ter uitdoving van het vuur dat door LUTHER ontstoken was geworden. Er werd te die einde een overeenkomst getroffen met de hertog van Mantua, die zich verbond om van uit Italië enige regementen lichte kavallerie de Alpen te doen overtrekken; en voorts met koning HENDRIK VIII van Engeland, die nog altijd zeer verstoord was op LUTHER, over de onverschrokken wijze waarop deze hem op zijn bekend geschrijf had durven antwoorden, en die door zijne gezant aan KAREL de toezegging liet doen, dat hij op een belangrijke geldelijke ondersteuning van zijne kant rekenen mocht, bij de tocht tegen de kettters.

Voortekenen.

Vershillende dingen merkte men in deze dagen op, die als kwade voortekenen met opzicht tot de Hervorming moesten gelden. Men verhaalde onder anderen, dat er te Spiers, des nachts, vreselijke spookgedaanten gezien waren, die zich geheel als monniken voordeden. "Wat wilt gijlieden?" was hun gevraagd geworden. "Wij moeten naar de rijksdag van Augsburg," was het antwoord geweest. Men zegt, met betrekking tot dit verhaal, dat naar de omstandigheden daarvan opzettelijk onderzoek zou zijn gedaan en dat men er wel niet aan twijfelen mocht. "De uitlegging dezer verschijning Is niet moeilijk, zei MELANCHTON. "Er zullen meer en meer kwade geesten naar Augsburg komen, om ons tegen te werken en de vrede verder te verstoren; dit en geen andere kan de mening zijn. Het is voor ons een aankondiging van nieuwe moeilijkheden en bezwaren." Niemand durfde hieraan twijfelen. "Alles bereidt zich voor tot de oorlog"; zo drukte ERASMUS het uit. BRENZ schreef: "De rijksdag zal ditmaal niet uiteengaan, voordat de maatregelen zijn doorgedreven, die de ondergang van Duitsland zo goed als zeker zullen maken." "Ik voorzie een vervolging," dit waren de woorden van BUCER, "die in hardnekkigheid en bloedigheid de tijden van een DIOCLETIANUS in de

schaduw zal stellen." Zo waren dan de gemoederen met bange vrees vervuld, en de oorlog en de verschrikkelijke gevolgen genoegzaam de enige onderwerpen waarover gesproken werd.

Grote beweging in Augsburg.

In de nacht van Zaterdag de 6de augustus was er een grote beweging in de stad Augsburg. Er ontstond plotseling een geweldige drukte in de straten, en men zag een aantal beampten van het paleis in volle galop zich naar verschillende punten begeven, om bevelen van de keizer over te brengen. De raad van de stad werd in allerijl tezamen geroepen, en deze ontving het dringend bevel om niemand buiten de poorten te laten. Tevens was alles in de keizerlijke kazernen in rep en roer. In de grootste haast kwam de gehele macht onder de wapenen, en bij het aanbreken van de dag (omstreeks drie ure in de morgen van Zondag 7 augustus) werden de stadssoldaten door de keizerlijke troepen op alle posten afgelost, en gingen deze bepaaldelijk de poorten bezetten: iets dat geheel streed tegen de gedurende de zitting van de rijksdag gevolgde gewoonte. Tevens werd het bekend dat de poorten gesloten zouden worden gehouden, en dat de keizer bevelen gegeven had, om streng te letten op de bewegingen van de keurvorst en zijn vrienden. Een vreselijk ontwaken voor hen die ingesluimerd waren in de zoete hoop dat de godsdienstverschillen nog wel door onderlinge schikking zouden vereffend worden! Immers zodanige maatregelen als nu genomen werden, konden in geen andere zin uitgelegd worden, dan als de beginselen van de zo lang gevreesde vijandelijkheden en als de inleiding tot de vervolging waarmee men bedreigd had.

Philippus van Hessen.

Verwarring, spijt en gramschap heersten om strijd in het keizerlijk paleis, en daartoe had de landgraaf aanleiding gegeven.

PHILIPPUS van Hessen was steeds bij al wat er gebeurde dezelfde moedige en standvastige man gebleven, die hij zich van de aanvang af betoond had te zijn. Listige overreding en verleidelijke aanbiedingen hadden even weinig op hem kunnen uitwerken als bedreigingen.

Verzoeking.

Eens bevond hij zich met onderscheidene bisschoppen in een gezelschap, en bij die gelegenheid zei hij tot hen: "Mijne heeren! doet toch het mogelijke om de vrede des Rijks te bewaren; ik bid u daarom als om een gunst. Maar weet ook, dat zo gij het anders bestuurt, zo gij erin slagen mocht om de burgerkrijg te ontsteken en mij en anderen ten ondergang te brengen: weet dat dit niet ongewroken zal blijven, en dat wij in onze val ook van de uw zullen meeslepen."

Men begreep daarom ook dat het zaak was om met iemand als PHILIPPUS van Hessen voorzichtig te werk te gaan. De keizer wilde met hem een nieuwe proef nemen, in hoeverre hij bij voortdoring voor gunstaanbiedingen doof zou blijven. Als zodanig werd de landgraaf hoop gegeven op het graafschap Katzenelnbogen, waarover hij in een twist gewikkeld was, en op Wurtemberg, waarop hij aanspraak maakte voor zijn neef ULRICH. Ook beloofde hem zijn schoonvader, hertog GEORGE van Saksen, dat hij hem tot zijn erfgenaam zou maken, zo hij tot de Roomse Kerk terugkeerde. "Zij namen hem mee op een zeer hoge berg," zegt een kroniekschrijver, "en toonden hem al de koninkrijken van de wereld en hun heerlijkheid," maar de landgraaf weerstond de verzoeking.

Tegenwerking.

Wat later werd de landgraaf gezegd, dat de keizer zijn verlangen had te kennen gegeven om hem eens te spreken. Hij haastte zich om zich aan KAREL te gaan vertonen. Deze, die zijn secretaris SCHWEISS en de bisschop van Constanz op dat ogenblik bij zich had, gaf te kennen dat hij vier punten van aanklacht tegen hem had; te weten, dat hij zich zou verzet

hebben tegen het edict van Worms; dat hij een verachter was van de mis; dat hij de aanstoker was van schadelijke bewegingen onder het volk, en eindelijk dat hij aan hem, keizer, een boek had doen overhandigen, waarin de keizerlijke oppermacht aangerand werd. De landgraaf trachtte zich van deze vierlege beschuldiging te zuiveren, en hij mocht daarin in zoverre slagen, dat de keizer hem alleen op één punt voor schuldig bleef aanmerken, en dat was met opzicht tot het Roomse geloof, waaromtrent zijne majesteit wenste dat hij zijn dwalingen zou afleggen. "Wat zou gij ervan denken," voegde KAREL er op een uiterst minzame toon bij, "zo ik voor u eens een koningskroon bestemd had?" "Maar," liet hij er op volgen, "zo gij u tegen mijn wil hardnekkig blijft verzetten, dan mocht gij verwachten dat ik zal weten te handelen zo als het een keizer des Roomse Rijks betaamt."

Deze taal was wel geschikt om een man als de landgraaf te verbitteren en met verontwaardiging te vervullen, maar weinig om hem tot afval te bewegen. "Ik ben in de kracht van mij jaren," antwoordde hij, "en ik ben niet dwaas genoeg om de genoegens van het leven te verachten, evenmin als ik onverschillig ben omtrent de gunstbewijzen van uw majesteit; maar met dat al zal ik nimmer aan de vergankelijke goederen van deze wereld de zaligheid des toekomenden levens opofferen." Dit antwoord was de keizer wellicht even onverwacht als onbegrijpelijk. Hij had geen denkbeeld van zulk een godsdienst.

Van deze ogenblik af aan verdubbelde de landgraaf zijn pogingen, om de Hervormingsgezinde tot een meer innige aaneensluiting te brengen. Hiertoe betoonden zich de steden die op de zijde van ZWINGLI waren zeer genegen, want zij hielden zich overtuigd, dat zo het tot daden mocht komen, zij de eerste schok zouden door te staan hebben. Van de Luthersche zijde ondervond dit plan intussen weer alle moeilijkheden.

"Ik geloof niet dat het algemene welzijn er door bevorderd zal worden, of ook dat wij het, wel bezien, voor ons geweten zouden kunnen verantwoorden, zo wij in een onderlinge aaneensluiting toestemden; want daardoor zouden wij ongetwijfeld aanleiding geven dat men ons evenzo haten en veroordelen zou als dat met uliede het geval is; "zo schreef MELANCHTON aan BUCER. De Straatsburgers merkten daarentegen aan, dat de wezenlijke oorzaak van de verbittering van de Roomse partij minder gelegen was in het Zwingliaansch begrip opzichtelijk het Avondmaal, maar dat deze meer bijzonder in de Protestantse leer omtrent de rechtvaardiging door het geloof en niet door de werken moest gezocht worden. "Wij allen," zeiden zij, "die CHRISTUS willen toebehoren, zijn in zoverre één, en worden door dezelfde gevaren bedreigd en door dezelfde haat vervolgd."

Melanchton's geheime beweegreden.

Maar al had MELANCHTON dit volkomen toegestemd, dan bleef er bij hem nog een beweegreden over, waarom hij een vereniging gelijk de landgraaf die wilde niet wenste. Hij deinsde terug voor het denkbeeld dat de Protestanten, zo zij een algemeen verbond mochten sluiten, lichtelijk te veel op hun stoffelijke krachten zouden gaan bouwen, en dat uit die hoofde de oorlog te eerder zou uitbarsten. Daarom alleen reeds was hij tegen het verenigingsplan.

De landgraaf zag zich dan niet slechts bedreigd door de keizer, maar ook in zijn zo welgemeende ontwerpen tegengewerkt door de theologen, en zijn toestand te Augsburg werd door een en ander niet weinig moeilijk en onaangenaam gemaakt. Als hij alles wèl overwoog begreep hij, dat de beste partij die hij onder de bestaande omstandigheden kiezen kon was - de stad te verlaten.

De keizer weigert de landgraaf te laten vertrekken.

Het was in de avond van Vrijdag de 5de Augustus, en dus dadelijk nadat de keizer aan de Protestanten de harde voorwaarden had doen weten, waarop hij hun een kopie van het tegenschrift wilde vergunnen, dat de landgraaf zich naar de paltsgraaf, KAREL's minister,

begaf, met verzoek dat hij hem in de gelegenheid zou stellen om de keizer ogenblikkelijk te spreken. KAREL, die aan dat verzoek geen het minste belang schijnt gehecht te hebben, liet de landgraaf zeggen dat hij hem nu niet ontvangen kon, maar dat hij hem op de aanstaande Zondag gehoor verlenen wilde. Maar PHILIPPUS liet antwoorden dat hij met geen mogelijkheid zolang wachten kon; dat zijn vrouw ernstig ziek geworden was en hem verzocht had dadelijk naar huis te komen; dat hij bovendien begreep dat, aangezien hij een der jongsten onder de aanwezige vorsten was, en dat uit die en anderen hoofde zijn langer verblijf in Augsburg van weinig belang mocht beschouwd worden, zijn majesteit er niet tegen zou hebben dat hij de volgende morgen de terugreis naar Hessen aannam. Dit weigerde de keizer intussen volstrekt.

Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen hoe deze weigering de driftige PHILIPPUS hard moet gevallen zijn; maar hij liet daarvan toch niets blijken. Hij vertoonde zelfs gedurende de gehele volgende dag (Zaterdag de 6de augustus) een buitengewone kalmte, en scheen zich uitsluitend te bemoeien met de voorbereidselen voor een schitterend steekspel, ter ere van de keizer en diens broeder FERDINAND. Deze zaak hield hem, zo men geloven moest, geheel en al bezig. Zijn bediende draafden rusteloos heen en weer, en er heerste de grootste drukte aan zijn hotel. Maar PHILIPPUS dacht onder dat alles aan geheel iets anders. Intussen schreef MELANCHTON die eigen dag, met opzicht tot hem, aan LUTHER: "De landgraaf gedraagt zich zeer bedaard en blijft voortdurend kalm en gematigd. Hij heeft mij verzekerd, dat hij zo het strekken mocht om de vrede te behouden, zich graag aan nog hardere voorwaarde onderwerpen wil, dan die welke de keizer ons reeds heeft voorgeschreven, en dat hij zich tegen geen schikking zal verzetten zo die maar enigzins bestaanbaar is met het geweten en met de trouw aan het Evangelie."

De keizer komt tot nadenken.

Het schijnt dat de keizer, nadat de landgraaf was heengegaan, al ras tot nadenken kwam omtrent zijn verzoek om naar huis te mogen keren. Hij begon te bedenken dat al de Protestanten wel zo iets konden in het hoofd krijgen, en dat de een zowel als de ander, ook zonder verlof, zich zeer wel uit Augsburg kon verwijderen. Zo dit gebeurde, dan was de draad verbroken waaraan hij hen, te Augsburg, in zekere zin als speelpoppen kon rondvoeren. Het was daarom maar beter, meende hij, om *nog in tijds* zo iets te verhinderen, al was daartoe ook een daad van geweld nodig, liever dan zich te laat over te grote toegeeflijkheid te beklagen te hebben en daardoor in veler ogen belachelijk te worden. 's Keizers besluit om een beslissende maatregel te nemen stond dan al spoedig vast; en die maatregel zou zijn: het beletten dat iemand van de Protestantse vorsten of afgevaardigden de stad Augsburg verliet. Deze overwegingen hielden in de nacht van de 6de augustus KAREL uit de slaap, terwijl de Protestanten die rustig genoten; en het was een onmiddellijk gevolg van het door hem opgevat besluit, dat hij de raad van Augsburg liet wekken en in allerijl tezamen roepen, en dat zijn boodschappers en soldaten op zulk een ongelegen uur de straten van de stad moesten doorkruisen.

De Protestantse vorsten aan het hof ontboden.

De Protestantse vorsten lagen nog te bed, toen zij de order ontvingen om onmiddellijk ten hove te verschijnen.

Ten acht ure in de morgen bevonden zij zich ter bestemder plaatse. Zij troffen er de keurvorsten van Brandenburg en van Mentz aan, alsmede de hertogen van Saksen, Brunswijk en Mecklenburg, de bisschoppen van Saltzburg, Spiers en Straatsburg, GEORGE TRUCHSES, de vertegenwoordiger van de markgraaf van Baden, en nog enkele anderen, die gezamenlijk door de keizer benoemd waren om, zo mogelijk, de zaak nu ten einde te brengen.

Zij blijven onverzettelijk.

JOACHIM van Brandenburg richtte het woord tot de Protestantse heeren. "Gij hebt de overtuiging dat de keizer het mogelijke beproefd heeft om alles ten beste te schikken," sprak hij. "Zo er al enkele misbruiken in de Kerk zijn ingeslopen, dan is zijn majesteit bereid deze in overleg met de paus uit de weg te ruimen. Maar welke overdrevene gevoelens hebt gijlieden niet willen volhouden! Laat dan nu nog uw dwalingen varen; blijft niet langer in vrijwillige afgescheidenheid van de Kerk en ondertekent het tegenschrift zonder verder uitstel. Zo gij blijft weigeren, dan zal het op uw verantwoording komen dat zo velen in het ongeluk zullen gestort worden; dat mensenbloed bij stromen zal vergoten, gehele landstreken verwoest en het keizerrijk één groot toneel van jammer en ellende zal worden. En wat u in het bijzonder aangaat," dus vervolgde de spreker zich nu meer bepaaldelijk tot de keurvorst richtende "gij zult uw keurvorstendom, uw leven, alles daarbij verbeuren, en ook alle mogelijke onheilen brengen over uw onderdanen."

De keurvorst was diep getroffen over deze taal. Ten allen tijde zou een zodanige bedreiging hem geweldig hebben moeten aangrijpen, maar dit was bijzonder nu het geval, daar de stad als ware het in staat van beleg verklaard was. "Nu wordt het ons duidelijk waarom de keizerlijke soldaten de poorten hebben moeten bezetten," zeiden de Protestanten tot elkaar. Het was ook genoeg te zien, dat de keizer op geweld bedacht was.

Intussen vermocht het een zo min als het andere de moed van de Protestanten aan het wankelen te brengen. Zij bleven standvastig, ook nu zij de deuren van de gevangenis reeds voor zich geopend zagen, en ondanks dat zij het zichzelf bekennen moesten, geheel in de macht van de keizer te zijn. Zij wilden geen stap terug gaan. Echter vroegen zij tijd van beraad, om onderling te overleggen hoe zij hun antwoord zouden inrichten.

KAREL had hun in deze de keus gelaten om zich vrijwillig te onderwerpen of om door geweld gedwongen te worden: anders niet.

Maar juist in deze oogenblik, nu zo veler verwachting op het hoogst gespannen was omtrent de afloop, en nu hoop en vrees beurtelings heerschappij voerden in de meeste gemoederen, werd er een nieuws bekend dat aan alles een nog ingewikkelder aanzien moest geven.

De landgraaf.

Gelijk wij reeds met een woord aanmerkten had de landgraaf, terwijl hij zich naar het scheen uitsluitend bezig hield met de voorbereidselen voor het steekspel waarvan wij gesproken hebben, geheel iets anders voor de geest. Hij was namelijk tot het stellige besluit gekomen, om de stad te verlaten en naar zijn staten terug te keren, waar hij weer vrij zou zijn en van de goede zaak meer van nut dacht te kunnen wezen. Tot dit besluit had samengewerkt, dat de keizer hem, landgraaf, weinig raadpleegde als er iets van gewicht te verhandelen viel; dat de Protestanten in het algemeen gedurende deze rijksdag een behandeling ondervonden hadden die ver was van behoorlijk te zijn; dat hij voor zichzelf de overtuiging had, dat alle uitzicht op een minnelijke schikking van de zaken vervlogen was; dat er niet aan te twijfelen viel, of de Protestanten waren hier in Augsburg geen oogenblik verzekerd van hun vrijheid; en eindelijk, dat hij vreesde niet langer de verontwaardiging die zijn gemoed vervulde, te zullen kunnen verbergen, onder een uiterlijke schijn van bedaardheid en kalmte. Voeg hier bij dat PHILIPPUS van Hessen levendig, voortvarend en ondernemend van aard was, en het zal licht te begrijpen zijn dat hij de stap, hier bedoeld, waagde.

Dit verlaten van Augsburg was intussen gemakkelijker voorgenomen dan ten uitvoer gebragt. Zo men toch de landgraaf mocht verrassen eer hij in veiligheid was, dan was de kerker voor hem niet te ontgaan. En deze zijn gevangenneming zou dan te gelijker tijd het sein wezen, om ook tegen de verdere Hervormden dadelijk met gestrengheid te werk te gaan. Dit een en ander maakte de grootste behoedzaamheid noodzakelijk.

Zijn vlucht uit Augsburg.

Zaterdag 6 augustus, de dag op welke PHILIPPUS met toestemming van de keizer had willen vertrekken, zou nu toch de dag zijn, waarop hij Augsburg verliet. Hij wacht dan de avond af, en toen het omstreeks acht ure geworden was, begeeft hij zich in een kleding, waarin men hem niet kennen kon, zonder van iemand afscheid te nemen, en na voor het overige alle mogelijke voorzorgen gebruikt te hebben, naar de poort der stad, welke hij uit moest, zijnde dit het uur wanneer deze gewoonlijk gesloten werd. Niet meer dan vijf of zes lieden uit zijn gevolg zullen hem vergezellen; en deze komen op enige afstand achter hem aan. Zo maar niet de achterdocht van de wachtgebende manschappen opgewekt wordt! PHILIPPUS heeft inmiddels generlei ontmoeting op de straat, en is nu al tot aan de poort genaderd. Hij gaat met een onverschillig gelaat midden door de soldaten heen. Niemand schijnt acht op hem te slaan, en de wacht blijft zo rustig als of er niets gaande was geweest. Weldra is de landgraaf de poort uit en buiten de stad gekomen, en aanvankelijk in veiligheid. Zijn vijf of zes ruiters komen er even onopgemerkt door. Spoedig zijn zij nu enige honderd schreden wijd, en zich nu geheel in vrijheid ziende geven zij hun paarden de sporen en ijlen weg, zo snel als maar de trouwe dieren hen dragen kunnen.

Algemene verbazing.

PHILIPPUS vlucht was een volstrekt geheim gebleven. Toen KAREL die zelfde nacht de poorten liet bezetten door zijn eigen wachten, wist hij niet anders of de landgraaf was nog altijd binnen Augsburg. Wel waren de Protestantse heeren, toen zij de volgende morgen vroeg zich op last van de keizer verzamelden, enigszins verwonderd dat zij PHILIPPUS van Hessen niet zagen komen: en dit viel ook de verdere aanwezende wel in het oog; maar zij waren het van hem gewoon, dat hij zich bij zodanige gelegenheden niet zo zeer op de voorgrond plaatste. Hij zal opzettelijk weggebleven zijn, dacht men. Niemand had enig vermoeden, dat hij toen reeds omtrent vijftien mijlen ver van Augsburg verwijderd was.

Als nu, naar wij gezien hebben, de Protestanten zich op hun antwoord gingen beraden, alhoewel zij reeds besloten hadden niets toe te geven, werd door hen ook aan het hotel van de landgraaf onderzocht naar de oorzaak van zijn wegblijven. SALZ, NUSZBICKER, MAIJER en SCHNEPF werden met vragen als bestormd. Eindelijk kwam het geheim voor de dag, en vernam men nu dat PHILIPPUS vertrokken was.

Dit nieuws doorliep met ongelooflijke snelheid de stad, en elk was er door verrast. KAREL in het bijzonder vernam het niet slechts met verwondering maar met wezenlijke spijt. Hij had zo iets in het geheel niet voorzien, en zag nu daardoor zijn doel gedeeltelijk mislukken; terwijl de landgraaf wel scheen de spot gedreven te hebben met zijn keizerlijk verbod. KAREL beefde van gramschap toen men hem de tijding bracht. Maar ook de Protestanten, die geen van allen in het geheim waren ingewijd geweest, zijn even verwonderd als de Catholieken, en zij vrezen bovendien dat deze stap van de landgraaf voor hen van erge gevolgen wezen zal. LUTHER alleen juichte toen hij van de zaak kennis kreeg en riep uit: "Waarlijk! Er is reeds meer dan genoeg gebeurd, om nog anderen buiten de landgraaf het geduld te doen verliezen."

Brief door Philippus achtergelaten.

De kanselier van Hessen overhandigde aan de keurvorst een brief, die PHILIPPUS voor hem had achtergelaten. In die brief wendde de landgraaf voor, dat de gevaarlijke ongesteldheid van zijn vrouw hem totdat overhaast vertrek had verplicht; maar hij had gezorgd dat men de keurvorst mondeling van de ware beweegreden onderrichtte. In genoemde brief gaf PHILIPPUS tevens te kennen dat zijn raadsheeren de last ontvangen hadden, om in allen opzichte hem bij de Protestanten te vervangen, en hij voegde er voor zijn vrienden en bondgenoten de hartelijke opwekking bij, dat zij toch om geen oorzaak, van welke aard ook, zouden afwijken van de rechte weg die zij tot daartoe gezamenlijk, onder hoger opzien,

bewandeld hadden. "Wat mij aangaat," dus schreef hij, "ik zal naar ik hoop in de goddelijke waarheid tot het uiterste toe volharden, en wil daarvoor als het zijn moet mijn bezittingen, mijn staten, mijne onderdanen, ja mijn leven ten offer brengen." Het onverwachte vertrek van PHILIPPUS was dadelijk van een duidelijk zichtbare uitwerking, en er greep die ten gevolge een gehele omwenteling onder de leden van de rijksdag plaats. De keurvorst van Mentz en de bisschoppen van Frankenland, die des landgraafs naburen waren, zagen hem in hun verbeelding reeds op hun grenzen, aan het hoofd van een sterke legermacht; en toen de aartsbisschop van Salzburg over deze hunne vrees verwonderd scheen, voegden zij hem enigzins verdrietig toe: "Gij moest maar eerst In onze plaats wezen, dan zouden wij u wel anders horen spreken."

FERDINAND zelf, die wist hoe nauw de landgraaf met de hertog van Wurtemberg in betrekking stond, werd beducht voor een aanslag op de landen van die vorst, die in die ogenblik door Oostenrijk overheerd werden. Keizer KAREL eindelijk, die in dit voorval een sprekend bewijs had dat die vorsten die hij zo onderworpen en zo zwak waande en die hij gemeend had zo geheel naar zijne wil te kunnen buigen, een mate van zelfstandigheid en van volharding bezaten die hen tot alles in staat stelde, twijfelde er volstrekt niet aan, of deze stap van PHILIPPUS van Hessen was te voren beraamd geworden in gemeen overleg met de overige aanwezige Protestanten. Men hechtte algemeen een groot gewicht aan het vertrek van de landgraaf, en vreesde voor de gevolgen. Zij die vijandelijkheden van zijne kant konden te duchten hebben, geloofden vast dat hij nu van de omstandigheden dadelijk gebruik zou maken, en onverhoeds een inval doen op hun gebied. Niemand hunner was op tegenweer bereid, want wie had zo iets kunnen voorzien? - Geen nieuws kon meer onverwacht gekomen of, voor het ogenblik, bij de meesten een meer onaangename indruk veroorzaakt hebben. Men sprak er over als van een werkelijk onheil. Geheel Augsburg was in verwarring, en renboden zag men naar alle zijde afgaan, die zo vele oorzaken werden van onrust en vrees voor elke plaats waar zij doorkwamen. Het was als of de vijanden van de Hervorming door het gebeurde een gehele verandering ondergaan hadden. Het geweld van KAREL en van de Catholieke vorsten was plotseling als door tovermacht verbroken. Zij, die zich nog voor weinige uren als grijpende wolven betoond hadden, waren nu zo zacht als lammeren geworden.

Uitwerking van zijn vertrek.

Het nieuws van PHILIPPUS vlucht was op zondagmorgen bekend geworden, en nu riep KAREL de rijksdag nog die eigen namiddag tezamen. "De landgraaf heeft Augsburg verlaten," dus sprak de paltsgraaf namens de keizer tot de vergadering. "Zijn majesteit hoopt dat zelfs zijn bijzondere vrienden van dit zijn voornemen zullen zijn onkundig geweest. Het is geheel buiten voorkennis van de keizers geschied niet alleen, maar zelfs had de keizer bepaaldelijk een verzoek van de landgraaf, om te mogen vertrekken, afgeslagen. De landgraaf heeft dus grovelijk overtreden. Hij heeft waarschijnlijk gewacht dat nu de rijksdag wel zou uiteengaan; maar de keizer verzoekt u, mijn heeren, om integendeel aan het voorgevallene geen invloed op uw handelingen te geven, en de handen in een te slaan, opdat het deze vergadering gelukke de hangende zaken tot een gewenst einde te brengen. Zijne majesteit zal er u dankbaar voor zijn."

De Protestanten weten van geen plan.

De Protestanten gaven daarop te verstaan, dat zij volstrekt geen kennis gedragen hadden van van de landgraafs plan; dat zij het tot hun leedwezen gehoord hadden, en dat zij, zo daartoe mogelijkheid bestaan had, de landgraaf stellig ontraden zouden hebben om er gevolg aan te geven. Niettemin zeiden zij te geloven dat de landgraaf wel voldoende redenen voor zijne gedane stap zal gehad hebben; terwijl zij ook deden opmerken, dat hij vóór zijn vertrek zijn in

Augsburg aanwezige raadsheeren volmacht gegeven had om in zijn naam te handelen, en dat deze laatsten volkomen bereid waren om van hun kant mee te werken tot een gewenste afloop van de rijksdag. Vervolgens veroorloofden zij zich, in het volle vertrouwen op hun rechtvaardige zaak, en om een bewijs te geven dat zij 's keizers jongste daad van geweld doorzagen maar niet vreesden, om nog te zeggen: "dat het algemeen geloofd werd dat de stadspoorten met geen ander oogmerk gesloten waren, dan om de Protestanten het uitgaan te beletten, en dat zij in allen ernst moesten verzoeken, dat de keizer dat bevel mocht intrekken, en dat het hun aangenaam zou zijn dat soortgelijke orders in de vervolge niet meer gegeven werden."

De poorten worden weer geopend.

Dit laatste moest KAREL in verlegenheid brengen. Hij had een ogenblik tevoren gepoogd zo vaderlijk mogelijk te spreken, en nu werd hem herinnerd dat hij nog maar weinige uren geleden als een dwingeland gehandeld had! Er moest dan een uitvlucht gezocht worden en deze was gereed. "Het is niet om uwentwil," dus antwoordde de paltsgraaf in KAREL's naam, "dat de keizerlijke soldaten de poorten hebben moeten bezetten; die u dat verzekeren willen vergissen zich zeer. De oorzaak is eenvoudig hierin gelegen, dat gisteren twee stadssoldaten twist hebben gehad, ten gevolge waarvan een grote oploop van volk ontstaan is, en dit heeft de keizer tot de verwisseling der wachtposten aanleiding gegeven. Voor het overige heb ik in last om de verklaring te doen, dat zodanige bevelen voortaan niet meer zullen gegeven worden, zonder voorkennis van de keurvorst van Saksen, in zijn hoedanigheid van rijksmaarschalk." Er werd ook aanstonds order gesteld dat de poorten weer zouden geopend worden.

De kans op oorlog vermindert.

Van de kant van de Roomsgezinden wendde men nu alles aan, om de Protestanten te doen geloven dat men het beste met hen voorhad. Er was niet alleen in de woorden van de paltsgraaf, zowel als in het voorkomen van KAREL een ongewone minzaamheid, maar ook al de vorsten van de pauselijke partij, die kort tevoren nog zo grote verbittering hadden doen blijken, waren geheel anders geworden. Zij zouden uit het voorgevallene gereede aanleiding hebben kunnen nemen, om de Protestanten als vijanden te behandelen, maar zij scheen daarvoor nu terug te deinzen. Hoe konden zij er ook in ernst aan denken, om tegen mannen, die klaarblijkelijk met zulk een onverzettelijke geloofsmoed vervuld waren, het zwaard te trekken? Zij mochten in dat geval wel vrezen dat een gevoelige nederlaag hun deel zou wezen; temeer als zij bedachten, dat de aanklacht der Protestanten, wegens de menigvuldige misbruiken van de Kerk, zo algemeen en ook in hun eigene Staten weerklank had gevonden, en er dus niet voldoende te vertrouwen viel op de soldaten, die zij in de religieoorlog zouden moeten gebruiken. Ook konden zij het zich niet ontveinzen, dat de strijd bij een gunstige uitslag voornamelijk strekken zou om de macht van de keizer uit te breiden. Niet ongaarne zouden de Catholieke vorsten, en in het bijzonder de hertog van Beieren, hebben gezien dat KAREL op zichzelf een oorlog met de Protestanten begonnen had, in de hoop dat hij daarbij een goed deel van zijn macht verspillen zou; maar in het tegenwoordig geval konden zij geen onzijdige toeschouwers blijven; zij moesten integendeel, zo de oorlog zou voortgang hebben, de keizer soldaten leveren en onder zijne banieren optrekken. Uit deze en anderen hoofde dan, waren zij nu in het geheel niet meer zo gezind, om hun stem te geven aan voorstellen van oorlogzuchtige aard.

Vrede! Vrede!

Er was zo een gewichtige verandering binnen Augsburg te weeg gebracht. De Roomse partij was van haar overmoedige hoogte plotseling vervallen tot een staat van volstreckte

moedeloosheid en zwakheid, en het zwaard dat reeds half de schede verlaten had, werd weer behoedzaam opgestoken, als dacht men het niet meer nodig te hebben. Vrede! Vrede! was de algemene roep geworden.

XI.

De gemengde commissie.

De rijksdag vertoonde nu ten derdemale een ander karakter. Immers eerst had de politiek bestaan uit beloften en dergelijken; vervolgens had men tot bedreigingen de toevlucht genomen; en nu zou, met volkomen terzijde stelling van alle denkbeeld van geweld of vijandelijkheid, de weg van onderhandeling worden ingeslagen. Maar met dat al zou de Hervorming hier met nieuwe en zeer grote gevaren te kampen hebben. Wel is waar, Rome had, voor het ogenblik, van dwang afgezien, maar nu zou list te baat genomen worden; zij ging haar netten spreiden, en haar lokaas uitwerpen op de rand des afgronds, waarin zij de argeloze tegenpartij hoopte te zien nederstorten.

Er werd dan een gemengde commissie van onderzoek benoemd, dat is, een commissie die gelijkelijk uit Rooms en Evangelischen bestond; en deze verenigde commissie kwam op de 16de augustus, des morgens ten acht ure te samen. Elke partij mocht daartoe twee vorsten, twee rechtsgeleerden en drie theologen leveren. Van de Catholieken waren er hertog HENDRIK van Brunswijk, de bisschop van Augsburg, de kanseliers van Bade en Keulen, benevens ECK, COCHLOEUS en WIMPINA. Van de Protestanten bevonden zich daar de markgraaf GEORGE van Brandenburg, de keurprins van Saksen, de kanseliers BRÜCK en HELLER, alsmede MELANCHTON, BRENZ en SCHNEPF.

De commissie kwam overeen dat de confessie, die onlangs door de Evangelischen was aangeboden geworden, ten grondslag van hun onderzoek zou dienen; en dat stuk werd dan ook artikel voor artikel gelezen en overwogen. Over het geheel betoonden de Roomse godgeleerden zich boven alle verwachting inschikkelijk. Van de een en twintig leerstellige artikelen waren er niet meer dan zes of zeven, waartegen zij bedenkingen maakten. Zo werd over de erfzonde enige tijd meer opzettelijk gesproken; maar al ras kwam men daaromtrent tot overeenstemming. Ook met opzicht tot de Doop kwam men al spoedig wederzijds tot bevredigende verklaringen. Met betrekking tot de Christelijke Kerk en de Biecht was dit almede het geval. Wat de laatste aanbetroef: de Protestanten hielden vol, dat het denkbeeld van een biecht, die bestaan zou in de getrouwe opnoeming van alle bedrevene zonden reeds daarom verwerpelijk was, dewijl zij zodanige opsomming voor volstrekt onmogelijk hielden, en doctor ECK moest hun die onmogelijkheid gewonnen geven.

Drie leerstellige punten bleven er dan bij slot over, waaromtrent de partijen meer wezenlijk toonde te verschillen.

Het eerste punt was dat van de boete. De Roomse doctoren stelden dat daarbij drie zaken onderscheiden moesten worden; te weten: berouwvol schuldgevoel, schuldbekentenis en boete. De Protestanten wilden niet van boete in de hier gegeven' zin horen; en de Roomsers, die zeer wel wisten dat zo zij hier toegaven, zij met van de daad de doodsteek zouden toebrengen aan hun gehele stelsel van aflaten en boetedoeningen, en dat daarmee het vagevuur zou vallen en er zo doende een einde komen zou aan al die anders onuitputtelijke bronnen van kerkelijke inkomsten, waren hardnekkig in de verdediging van deze hun stelling. "Wij stemmen toe," zeiden zij, "dat de boete door de priester opgelegd, op zichzelf de zonde niet wegneemt; maar wij geloven niettemin, dat die boete noodzakelijk is, om vergeving en kwijtschelding van de straf te erlangen."

Ongepaste scherps van Dr. Eck.

Het tweede betwiste punt was de aanroeping der heiligen, en het derde en voornaamste de rechtvaardiging door het geloof. Het was van het grootste belang voor de Roomse partij, om

het noodzakelijke van de zogenoemde goede werken vol te houden, omdat daarin eigenlijk de ziel hunner Kerk gelegen was. ECK weersprak derhalve op stelligen toon dat het geloof alleen voldoende zou wezen ter rechtvaardiging. Hij trachtte er zelfs de spot mee te drijven. "Wij Rooms en kunnen het woordeken *solum* hier niet velen," zei hij. "Daaruit komt allerhande kwaad voort. Het maakt de mensen zorgeloos en slecht. Wij moesten daarom die zool maar aan de schoenlapper overlaten."

Het geloof en de werken.

Maar met die zonderlingen inval vorderde hij niet veel, daar de Protestanten niet geneigd waren om hieromtrent zo gemakkelijk toe te geven. Als zij onder elkaar er over spraken, en een hunne de vraag voorstelde: "Wij zullen immers volhouden dat wij door het geloof *om niet* gerechtvaardigd worden?" was er dadelijk een die met drift daarop antwoordde: "Zeker, zeker, *om niet*, ondanks onze onwaardigheid." Zelfs beriepen zij zich ten deze op het gezegde van PLATO, "dat het niet is door uiterlijke werken, maar door inwendige deugd van hart dat God moet geëerd worden," en zij haalden ook deze woorden van CATO aan:

"Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt, Hic tibi praecipue pura sit mente colendus." "Zekerlijk," hernamen nu de Roomse doctoren, "wij bedoelen ook geen andere werken dan die met een gelovig hart geschieden; maar wij hopen dan ook dat gij ons zult toestemmen, dat zulke werken verdienstelijk zijn." Dat konden de Protestanten evenwel niet toegeven.

Roomse dubbelhartigheid.

Intussen was men over het algemeen reeds nader tot elkaar gekomen dan had mogen verwacht worden. De Roomse theologen hadden evenwel waar zij toegaven dit niet gedaan omdat zij door de Protestantse gronden overtuigd waren, maar blotelijk in schijn, daar de zaak toch altijd, meenden zij, voor een nadere uitlegging vatbaar bleef. Het was hun genoeg indien voor het oogenblik alle verschil, hoewel dan in schijn, werd opgelost. Dit was alleen een uitstel van hun triomf. Iedereen wist toch, bij voorbeeld, dat de Protestanten de transsubstantiatie verwierpen; maar het van dewegens in de confessie gezegde kon, zo men wilde, heel wel in de Rooms en geest geplooid worden, en daarom hadden de Roomse heeren er geen bezwaar in om dat artikel aan te nemen. Zij zagen zeer wel in, dat de algemeenheid van uitdrukking van de confessie op dit en andere punten, later geredelijk aanleiding zou geven om bepaaldelijk de Rooms en zin daaraan te doen hechten, gelijk zich nu de Protestantse uitlegging daaruit goed maken liet. Het gezag van de Kerk zou dan wel des nodig tussen beiden komen en voor goed beslissen wat de ware opvatting was; en Rome zou dus, door middel van deze listige toegevendheid, zich eerlang bevestigd zien op de troon waarvan de Hervorming haar had willen afstoten. Hebben wij in onze dagen niet gezien, dat men de negen en dertig geloofsartikelen der Kerk van Engeland heeft willen uitleggen in de geest van het concilie van Trente? - Inmiddels bleek hier weer, dat men zich niet ontzag om, al gold het de godsdienst, tot lage kunstgrepen de toevlucht te nemen.

Men wil de landgraaf terugbrengen.

Het plan werd even behendig uitgevoerd als het zelf sluw overlegd was. De leden van de commissie waren op de beste voet met elkaar. Het scheen dat de vroegere eensgezindheid en vriendschap geheel hersteld was. Er was maar een ding dat tot minder aangename besprekingen aanleiding gaf, en dat was het jongste gedrag van de landgraaf. "Daar hij natuurlijk niet gissen kan, dat wij nagenoeg omtrent alle geloofspunten tot overeenstemming zijn gekomen," zeiden zij onder elkaar, "zo is het heel wel mogelijk dat de driftige PHILIPPUS reeds zijn soldaten laat oprukken. Wij moesten trachten om hem in ons midden terug te brengen, dan kan hij zich overtuigen van de gunstige keer die de zaken genomen hebben." Aan dit voorstel werd nu dadelijk zoveel bijval geschonken, dat hertog HENDRIK

van Brunswijk, (een van de leden van de commissie) vergezeld van een raadsheer des keizers, zich op reis begaf om de landgraaf tot terugkeer te bewegen. Hertog GEORGE van Saksen trad in des hertogs plaats als lid van de verenigde commissie op.

Nu lag het andere deel van de confessie aan de beurt. Over leerbegrippen mocht men het tamelijk hebben kunnen eens worden: nu zou het blijken of dat ook ten aanzien van de door de Hervorming aan de dag gebrachte misbruiken van de Kerk het geval zou wezen. Het spreekt vanzelf, dat de Roomse leden van de commissie hier over het geheel niet zo toegeeflijk zich betonen kon als dat met opzicht tot de leer het geval was geweest. Elke inwilliging aan de Protestanten op dit gedeelte van de confessie moest de pauselijke hiërarchie afbreuk doen. Zij konden toch niet moedwillig en met eigen handen het gebouw ondergraven, met welks val al hun grootheid een einde nemen moest? - Geen wonder dat zij hier al hun middelen van verdediging gebruikten, en voet voor voet de grond betwistten die de Hervorming hen wilde doen ontruimen.

De Rooms en beginnen met toegeven.

Zij begonnen evenwel met de Protestanten zo veel mogelijk tegemoet te komen, ten einde daardoor van hun gezindheid tot schikken een vernieuwd blijk te geven, en de tegenpartij in zekere zin tot gelijke toegeeflijkheid te noodzaken. "Wij vertrouwen," zeiden zij, "dat wij, onder de goedkeuring van zijn heiligheid de paus aan de ene, en van zijn majesteit de keizer aan de andere kant, wel zullen kunnen toestemmen (althans tot zolang dat een concilie daaromtrent zal beslist hebben) dat het Avondmaal onder twee tekenen blijven bediend worden, daar waar dat alrede in gebruik is; slechts wensen wij dat uw leraars van de predikstoel verklaren, dat de viering van het Avondmaal op die wijze eigenlijk niet oorspronkelijk door de Heer zo is bevolen, en dat het brood alleen voldoende zou wezen.

"Voorts," dus vervolgden zij, "wat uw geestelijken aangaat die getrouwd zijn: wij willen hen erkennen totdat het concilie beslist heeft, daar wij eensdeels de vrouwen wensen te sparen die zij zich genomen hebben, en evenzeer de kinderen die uit zodanige huwelijken gesproten zijn niet willen verstoten zien, gelijk wij ook geloven alle verdere ergernis door die voorlopige erkenning te zullen voorkomen. Het concilie moge later uitmaken of de geestelijke stand al dan niet gehuwde mag opnemen, zo als dat in de eerste Christeneeuwen werd toegestaan.

"Met opzicht tot de mis stellen wij eindelijk, dat deze is een verhevene en mysterieuse voorstelling, herinnering en gedachtenisviering van het lijden en de dood van CHRISTUS, door hem volbracht aan het kruis."

Dit alles klonk fraai genoeg; maar nu zou de beurt van inschikken aan de Protestanten komen. Rome toch *gaf* nooit iets, al was dat ook maar in schijn, dan om zoveel te meer te *nemen*.

De hoofdvraag. Het bestuur van de Kerk.

Het hoofdbezwaar bleef de inrichting en het bestuur van de Kerk. Ongelukkig hadden de Protestanten hier het bekrompen denkbeeld voor ogen, dat het óf vorsten óf bisschoppen moesten zijn, die de kerkelijke zaken besturen konden. Zo zij dus liever de bisschoppen die macht niet laten wilden, dan moesten het, naar hun begrip, de vorsten zijn die het bestuur in handen kregen, en omgekeerd. Zij zagen, jammer genoeg, toen niet in dat er nog een andere macht was, van welke het gezag in de Kerk kon en behoorde uit te gaan: die van het volk (de gemeenten) namelijk. "Koningen en vorsten zijn minder geschikt om kerkelijke zaken te besturen," dus drukten de Saksische godgeleerden zich over dit vraagstuk uit; "het is hun zaak niet, en zij zouden ook niet die middelen hebben om de kosten goed te maken die aan de bisschoppen ten dienste staan, omdat deze daartoe gebruik kunnen maken van de kerkelijke inkomsten."

Omdat men dan van de zijde van de Protestanten de wereldlijke macht ongeschikt beschouwde om de bisschoppelijke regering te vervangen, en er niet aan dacht, dat er toch

nog wel een andere uitweg bestond (die wij daar even reeds aangewezen hebben), kwam men er geredelijk toe, om zich op nieuw van de hiërarchie in de armen te werpen.

De Protestantse leden van de commissie verklaarde namelijk bereid te zijn, om het bisschoppelijk en priesterlijk gezag in de vorige omvang te erkennen, indien maar de leer, als zodanig, daarbij onaangerand mocht blijven, en er geen bevelen gegeven of lasten opgelegd werden, die voor het geweten bezwarend mochten wezen. "Wij voelen het," dus heette het al verder, "dat wij niet wel zouden doen, met ons, zonder gebiedende noodzakelijkheid, te verzetten tegen de orde die van de vroegste tijden af aan in de Kerk bestaan heeft, en volgens welke de bisschoppen een gezag uitoefenen hoger dan dat van de priesters. Het is buitendien altijd een gevaarlijk en bedenkelijk werk, om nieuwigheden in een bestaande vorm van bestuur te willen invoeren." Deze stelling is intussen uit geen ander oogpunt te verdedigen, dan uit dat van verplichte gehoorzaamheid aan de als wettig erkende regering; hetzij dan een kerkelijke of een wereldlijke.

Gevaar van het toegeven.

Maar de Protestanten gingen nog verder. Zij kwamen er namelijk toe (en deze stap mocht van hunne zijde een buitengewone toenadering heten) om de paus te erkennen als eerste bisschop of geestelijk opperhoofd van de Christelijke Kerk, hoewel dan niet naar goddelijk recht. De grond waarop de Protestantse theologen meenden tot die erkenning van de paus te mogen komen was met dat al niet zeer vleijend. "Al is het," dus redeneerden zij, "dat de paus de Antichrist is, zo mogen wij daarom wel onder zijn bestuur zijn, gelijk de Joden eenmaal onder FARAO en later onder KAJAFAS geweest zijn." Voorts voegden zij er steeds weder de voorwaarde bij "dat de leer vrij en onverlet moest blijven."

De kanselier BRÜCK echter scheen op dit punt (de erkenning van de paus) dieper door te denken; althans zijn oordeel was: "Wij kunnen de paus niet erkennen, daar wij zeggen dat hij de Antichrist is, en ook daarom reeds niet, omdat hij zijn oppermacht als van God ontvangen wil doen voorkomen."

Voor het overige waren de Protestanten zo inschikkelijk mogelijk ten opzichte van deze en geen zaken van ondergeschikt belang; het behouden van ceremoniën, vastendagen en dergelijken. Ook zou de keurvorst maatregelen nemen, dat de kerkelijke goederen, die reeds als aan de Staat vervallen verklaard waren, onaangeroerd zouden blijven tot aan de beslissing van de te verwachten kerkvergadering.

Melanchton.

Dit alles mocht luide getuigen voor de opofferingen die de Evangelische Kerk zich wilde getroosten om de vrede te bewaren, maar een zodanige inschikkelijkheid was toch van een zeer bedenkelijke aard. MELANCHTON schreef wel: "Wij hebben onze tegenpartij enige punten toegegeven, met betrekking tot het bestuur van de Kerk, dewijl wij dat vermeenden te kunnen doen, zonder ons geweten te bezwaren," maar het was maar al te zeer te vrezen, dat dit aldra uitloopen zou op toegeven en inschikken, ook waar het de leer, de belijdenis gold. De Hervorming verkeerde met der daad in die ogenblikken in een hagchelijke toestand. Reeds begonnen ontevredenheid, verwijdering en verdeeldheid, die zekere kenmerken van ontbinding in een geestelijk lichaam, zich niet onduidelijk hier en daar te vertonen. Zo het kwaad nog niet bijtijds gestuit wierd: hoe zou dat later mogelijk zijn?

"MELANCHTON is nog slimmer dan een kind geworden," zei een van zijn vrienden van hem; en toch scheen de kinderlijke geest van de zachtmoedigheid hem toen volstrekt niet te bezielen, als wij weten dat hij, toen hem door de kanselier van Luneburg enige aanmerkingen gemaakt werden, over de vele inwilligingen die men deed aan Rome, op een beslissende toon deze tegemoet voerde: "Hij die durft beweren dat er iets meer geschied is dan wat zuiver christelijk en goed is, die noem ik een slechthoofd en een leugenaar." De kanselier bleef hem

hierop niet schuldig. Met dat al willen wij niet zeggen dat MELANCHTON daarom zijn gewone zachtheid van karakter ten enenmale zou verloren hebben. Wij willen liever aannemen dat hij, na zo vele pogingen zijnerzijds voor het algemeen belang welmenend in het werk te hebben gesteld om de zaken ten beste te schikken, er verdrietig en ongeduldig over werd, dat men zijn bedoelingen miskende, en steeds wilde bedillen en verbeteren aan wat hij deed. Een hard woord moest overigens uit *zijn* mond veel onverwachter en onaangenamer klinken, dan van iemand van wie men ruwheid en barsheid gewoon was.

MELANCHTON was het evenwel niet alleen die enigermate veranderd scheen. BRENZ was thans ook minder vriendelijk en meer in zichzelf gekeerd. De markgraaf van Brandenburg was de moedige man niet meer van vroeger. Zelfs begon de kanselier BRÜCK, die wij voortdurend zo kloekmoedig de keurvorst zagen ter zijde staan, van zijn vastberadenheid te verliezen.

Oordeelvellingen over het werk van de commissie.

Van verschillende zijden begon men nu ook bedenkingen te opperen, en als ware het voorlopig te protesteren, tegen de verrichtingen van de verenigde commissie. "Indien het waar is," zo schreef men onderanderen, "dat er op zodanige wijze aan de vorderingen van de Roomsens wordt toegegeven, dan is het met onze christelijke vrijheid gedaan. En wat moet die zogenaamde overeenstemming tussen de twee partijen betekenen? Het is niets anders dan een dikke stofwolk die de zon komt verduisteren, in wier lichtstralen wij ons nog zo kort mochten verheugen. Maar dergelijke dingen, die zo weinig in overeenstemming zijn met Gods Woord, zullen toch nimmer in de gemeenten algemeen bijval vinden; en daarom zal de ongelukkige vrucht van al dit onderhandelen geen andere zijn, dan dat onze vijanden daardoor de handen geheel ruim zullen krijgen om hen die aan de waarheid streng blijven vasthouden tot martelaren te maken." Ook zei men algemeen in Augsburg: "Wij willen liever sterven, dan dat wij, om de gunst van de wereld te winnen, aan onzen Heer JEZUS CHRISTUS ontrouw zouden worden."

Luther's brieven.

Er was wel niemand die in die oogenblikken met meer bezorgdheid de gang van de zaken gadesloeg dan LUTHER. Hij merkte met groot leedwezen op, dat het aanvankelijk zo wel geslaagde werk der Hervorming thans gevaar liep om, door de te grote inschikkelijkheid van MELANCHTON, verder geheel te mislukken. Hij had dan ook van de verrichtingen der commissie nauwelijks met zekerheid iets vernomen, of hij schreef die zelfde dag vijf brieven die vol waren van de wakkere geest en van het sterk geloof dat hem bezielde. Die brieven waren gericht aan de keurvorst, aan MELANCHTON, aan SPALATIJN, aan JONAS en aan BRENZ.

"Ik verneem daar," dus schreef hij, "dat gijlieden het zonderlinge plan gevormd hebt, om LUTHER met de paus in overeenstemming te brengen. Maar de paus zal niet willen, en LUTHER verzoekt nederig verschoond te blijven. Mocht gij er met dat al in slagen om met dat plan door te gaan, dan wanhoop ik ook niet, of het zal mij gelukken om CHRISTUS en BELIAL tot eenheid te brengen.

"Ik weet het, dat de leer van de rechtvaardiging door het geloof, door verkeerde voorstelling en door schoolse redeneringen zeer verduisterd wordt, en dat zij een menigte fanatieke vijanden heeft; maar laat u daardoor niet ontmoedigen, evenmin als gij er u over verwonderen moet. Volhardt, bid ik u, in de moedige verdediging van dit leerstuk; want daarin liggen, om het zo te noemen, *de verzenen van het zaad van de vrouw, waarmee de kop van de slang moet vermorzeld worden.*

"Weest ook op uw hoede voor de wederaanneming van het gezag van de bisschoppen, opdat de laatste dwaling niet erger zij dan de eerste. Zij zouden de uitgestrektste uitlegging geven,

aan alles wat van onze kant in een engere zin mocht zijn ingewilligd, terwijl zij daarentegen langzamerhand zullen inkrimpen en tot niets terugbrengen, wat van de Roomse zijde mocht toegegeven zijn. een wezenlijke en afdoende overeenkomst tussen ons en hen lieden is onmogelijk, zolang de paus blijft wie hij is.

"Welk een fraaiigheid wil men ons toch opdissen! Zij zeggen dat zo wij blijven volhouden dat hun Kerk van de reine leer des Evangelies is afgeweken en zo dwaalt, dat dan daaruit de bedenkelijkste gevolgen voor de rust van hun Staten moeten ontstaan; als of de waarheid zou mogen verdonkerd worden, om deze of geen koning of vorst een gemakkelijke regering te verzekeren!

"Zij beschuldigen ons ook dat wij de Kerk van Rome volstrekt veroordelen, als was daarin niets goeds. Dit doen wij toch inderdaad niet. Maar van hen kunnen wij zeggen, dat zij Gods Woord verwerpen, en Gods Woord is meer dan de Kerk.."

Deze opmerking van LUTHER is al wederom zeer geschikt, om een hoofdkenmerk zowel van de Roomsens als van de Protestanten te doen in het oog vallen; namelijk dat bij de eersten aan de Kerk als zodanig een gezag en een gewicht wordt toegeschreven, dat de laatsten alleen aan het Woord van God willen toekennen. Intussen zijn er, ongelukkigerwijze, wel eens Protestanten geweest, die opnieuw in die oude dwaling des Pausdoms zijn vervallen.

"Ik moet u nog zeggen," dus gaat LUTHER voort, "dat CAMPEGGIO door u moet gevreesd worden als een vleeselijke duivel. Ik kan u niet zeggen hoe onaangenaam het bericht mij geweest is, dat er door ulieden zulke inwilligingen zijn voorgeslagen. Het is mij duidelijk dat het plan van CAMPEGGIO, in overleg met de paus, geen ander geweest is, dan eerst bedreigingen te beproeven en bij het mislukken daarvan ons met zoete woorden in het net te lokken. De eersten hebt gij moedig weerstaan. Gij hebt zelfs voor de keizer in al zijn grootheid niet gebeefd. Zult gij nu voor de verleiding bezwijken? - Blijft standvastig en geeft niets toe, dan wat ingewilligd mag worden op grond van het getuigenis dat wij hebben in het goddelijk Woord.

Melanchtons bezorgdheid.

"Maar zo gij, dat God verhoede, u niet waardiglijk en gelijk het Evangeliebelijders betaamt van de woorden des Bijbels mocht bedienen; zo gij, om het zo uit te drukken, die gevreesde adelaar de klauwen mocht binden en hem in een zak verbergen: weest dan verzekerd dat LUTHER komen zal om de koninklijke vogel te bevrijden. Zo waar als er een CHRISTUS is, dat zal gebeuren!" Zo krachtig sprak LUTHER, en toch trof hij zijn doel niet. Alles scheen op dat ogenblik in Augsburg samen te lopen om de goede zaak ten val te brengen, en MELANCHTON in het bijzonder was op een onbegrijpelijke wijze verblind, zo dat hij de welmenendste raadgevingen en wenken geheel in de wind sloeg. Hij had geen oren meer voor de stem van LUTHER, die anders zoveel op hem vermocht, en hij kwam er openlijk voor uit, dat hij zich over het oordeel van anderen weinig bekommerde. "Wij moeten ons niet aan de goed of afkeuring van de menigte storen," dus drukte hij zich uit; "wij moeten voor alle dingen ons beijveren om de vrede op goede grondslagen te vestigen, en het lot van de nakomelingschap te verzekeren. Zo wij er niet voor zorgen dat de bisschoppen weer in hun gezag over de kerkelijke aangelegenheden hersteld worden: hoe zal het dan daarmee in latere tijden gaan? De wereldlijke macht toch stelt in kerkelijke zaken niet het vereiste belang. Ook is het, uit het oogpunt van orde beschouwd, niet goed, dat er op dit stuk te veel verschil en te veel vrijheid bestaat. Wij moeten ons ook dáárom aan de bisschoppen aansluiten, opdat wij niet langer de naam van scheurmakers zouden behoeven te dragen."

Maar al te veel werd naar deze schoonschijnende redenering van MELANCHTON geluisterd, en maar al te ijverig werd er die ten gevolge gearbeid, om dat gedeelte van de Kerk dat zo wonderdadiglijk van het dwangjuk van de priesterschap was verlost geworden, weer de oude boeien aan te leggen. Het Protestantisme ging zich willens en wetens in de strik begeven die

men het gespannen had. Reeds hoorde men op een stellige wijze spreken van de te verwachten terugkeer van de Lutheranen tot de moederkerk. "Zij zijn ijverig aan het onderhandelen," zei ZWINGLI; "zij zullen spoedig weer Rooms zijn."

Van de zijde van KAREL V geschiedde er niets, dat op de loop van de onderhandelingen enige invloed had kunnen hebben. Hij begreep zeer wel dat het ver weg het voorzichtigst en het best was, om zich van alle tussenkomst te onthouden, en maar af te wachten dat de Evangelischen zichzelf zouden overleveren, waartoe zich dan ook alles voorbereidde. Maar de Roomse geestelijkheid was zo voorzichtig niet. De priesters werden met de dag stouter en namen een toon aan, als of de zaak voor hen reeds gewonnen geweest was. Zelfs viel dit MELANCHTON in het oog, die ervan zei: "Het is verwonderlijk zo als de Roomsers het hoofd beginnen op te steken." Maar deze meende er allen grond toe te hebben. De overeenkomst was toch op het punt om gesloten te worden. Nog een enkele schrede verder op de ingeslagen weg, en het zou met de Hervorming voorbij zijn. Die schrede moest evenwel nog gedaan worden; en nu was het LUTHER, die heenwees op Hem, die het verhoeden zou dat het zover kwam. "CHRISTUS de Heer," zei hij, "door wiens macht de sterkte van onze vijanden is te niet gedaan, zal ons ook redden uit hun listige aanslagen." En zo gebeurde het ook.

Overmoed van de Pausgezinden. Nog één schrede!

Zo de Roomse priesters de rol van inschikkelijk te wezen nog maar enige tijd hadden weten vol te houden, nu de Protestantenvoelers zoveel wilde toegeven, en zo geheel gereed waren om onder hun gezag weer te keren, dan had het, menselijker wijs gesproken, niet kunnen missen of zij zouden hun doel volkomen bereikt hebben. Was de overeenkomst voorgoed gesloten, dan mochten zij het masker van hun huichelarij afwerpen. De Protestantenvoelers zouden dan over kwade trouw mogen klagen, maar terugtreden zou toch niet meer mogelijk zijn. Maar God wilde niet dat het opzet gelukken zou. "Niets toegeven!" dit was het ultimatum geweest van de paus en zijn raadsleden, en dit was nu ook de machtspreuk van CAMPEGGIO. Hij wendde al zijn welsprekendheid aan, om keizer KAREL in die geest te stemmen, en hetzelfde beproefde hij ook bij de Catholieke vorsten. "Niets toegeven!" herhaalde hij telkens; "het celibaat, de biecht, het weigeren van de beker aan de leken, de bijzondere missen: op al die punten moeten wij onverzettelijk blijven." Deze zeer ontijdige hardnekkigheid moest de Protestantenvoelers de ogen openen. Zij traden met schrik terug van de rand des gapenden afgronds, die zij nu eerst voor hun voeten ontdekten. God wekte hunne geloofsmoed tot vorige kracht weer op, en zij waren nu in staat om met kalme blik de grootheid van het pas ontkomen gevaar te berekenen. Er kwam niets van de voorgenomene overeenkomst, en de commissie die zich daarmee bezig gehouden had ging uit een.

Nu hadden de Protestantenvoelers wèl gedaan zo zij ook dadelijk Augsburg verlaten hadden, ten einde zich op eenmaal aan alle verdere listen en lagen te onttrekken. Maar zij bleven, omdat, gelijk het van hen gezegd wordt, "de satan, zich aan hen als een engel des lichts voordoeende, de ogen hunnes verstands verblind had," en nu ontstonden er nieuwe gevaren.

Een nieuwe commissie.

De ondervondene nederlaag had toch Rome niet van alle verdere pogingen doen afzien. Men schreef het namelijk ten hove toe aan de onhandigheid van deze en geen die leden van de commissie geweest waren, dat alles zo mislukt was. Vooral dacht men hierbij aan hertog GEORGE. Er werd dan voorgesteld dat er een nieuwe commissie benoemd zou worden, die in het geheel uit niet meer dan zes leden bestaan zou, en waartoe behoren zouden, ECK, met de kanseliers van Keulen en van Baden, aan de Roomse kant, en MELANCHTON, met de kanseliers BRÜCK en HELLER van de zijde van de Protestantenvoelers. Dit voorstel werd door de Evangelischen aangenomen, en nu begon het onderhandelingswerk opnieuw.

De landgraaf. Zijn brief.

Het nieuws hiervan verontrustte velen onder de Protestanten zeer. "Zo wij ons gestadig aan nieuwe gevaren blootstellen, zullen wij dan niet eenmaal zeker bezwijken?" vroeg men niet ten onrechte. De afgevaardigden van Neurenburg inzonderheid waren luid in hun afkeuring over wat geschiedde, en verklaarden dat hun stad in geen geval erin zou toestemmen om weder onder het bestuur van de bisschoppen te komen. "Het schijnt wel dat MELANCHTON in de voetstappen treedt van de wankelmoedigen ERASMUS," zeiden zij. "Gij wilt zeggen, dat hij de raad van een ACHITOFEL volgt," hernamen anderen. "Dat moge zijn zo het wil," voegden de eersten er bij, "maar wij houden het er voor, dat al had de paus MELANCHTON omgekocht, deze niet ijveriger in zijne dienst had kunnen zijn dan hij zich nu betoont." De landgraaf was verontwaardigd over de handelwijze van deze en gene, die hij aan lafhartigheid toeschreef. "MELANCHTON gaat de kreeftengang," zo schreef hij aan ZWINGLI. PHILIPPUS van Hessen deed overigens een poging om in de verkeerde loop van de zaken verandering te brengen, door van uit Friedwald, waarheen hij zich na zijn verlaten van Augsburg begeven had, aan zijn achtergeblevene vertegenwoordigers te schrijven als volgt: "Wanneer er eens begonnen is met toe te geven, dan volgt er ongevoelig het een uit het andere. Ik verzoek u daarom aan mijn vrienden en bondgenoten te zeggen, dat ik bepaaldelijk tegen al die inwilligingen ben. Zo wij inderdaad Christenen willen zijn, dan moeten wij, met voorbijzien van alle eigen voordeel en met terzijdestelling van alle bijzondere inzichten slechts dit in het oog houden, dat het onverantwoordelijk zou zijn, om niet zoveel als erin onze staten het Evangelie op een meer reine wijze hebben leren kennen, bij die zuivere kennis van Gods Woord te behouden. Wat de bisschoppen aanbetreft: zij zijn geen ware bisschoppen, want zij wijken af van de Heilige Schrift. Zo wij er toe kwamen om hun gezag wederom te erkennen, wat zou dan daarvan het gevolg zijn? Zij zoude onze leraars afzetten, de prediking aan banden leggen, oude dwalingen en misbruiken weer ingang verschaffen, in één woord een staat van zaken doen geboren worden, zo erg ja erger dan ooit tevoren. - Er is maar éne voorwaarde waarop ik het zou kunnen goedkeuren dat wij in onderhandeling komen met de Pausgezinden, en die is, dat de verkondiging van het Evangelie, zuiver en rein gelijk het ons geopenbaard is, ons geheel vrij en onverlet blijven. De waarheid toch is krachtig genoeg in haarzelf, dan dat wij van de zegepraal niet zeker zouden zijn, indien maar haar stem niet gesmoord wordt. Maar maakt men zwarigheid op dit punt, dan zij men van onze kant doof voor elke andere voorwaarde van schikking. Het tegenwoordig ogenblik is bijzonder gewichtig, en wij worden geroepen tot standvastigheid en tot volharding, zij ook het leven er mee gemoeid. Tracht de schadelijke gevolgen van MELANCHTON's kleinmoedige houding in deze te voorkomen, en moedigt uit mijn naam de afgevaardigden aan, dat zij zich betonen als krachtige, wel beradene mannen, en niet als zwakke, vreesachtige vrouwen. Wij moeten niet vrezen, want God zal met ons zijn."

De twee schrikbeelden. Melanchton.

MELANCHTON en degenen die met hem dezelfde zienswijze volgden, waren niet zo onverschillig geworden omtrent de beoordeling van hun handelingen door hun medehervormden, dat zij niet zouden gewent hebben zich voldoende te kunnen rechtvaardigen. Zij zeiden onderanderen, dat zo slechts de leer, de Hervormde leer ongeschonden bleef, het niets uitmaakte dat op andere punten werd toegegeven. Naarmate die leer vaster wortelde en zich meer uitbreidde, meenden zij, zou de hiërarchie vanzelf haar invloed en haar macht zien verminderen. Maar waarom dan die hiërarchie, die men hoopte dat later weer vervallen zou (en die dus erkend werd niet goed, niet dienstig te zijn) nu hersteld daar waar zij reeds niet meer bestond? Was het wel te geloven, dat de kolossus van priesterlist en priesterdwang door de Evangelieprediking alleen dermate zou kunnen ondermijnd worden,

dat hij na verloop van tijd onder zijn eigen zwaarte zou moeten bezwijken? - Maar MELANCHTON en zijn vrienden hadden ook twee schrikbeelden in het oog, die zij op geen andere manier geloofden te kunnen ontwijken, dan door de weg te volgen die zij laatstelijk hadden ingeslagen. In de eerste plaats waren zij beducht voor *oorlog*. "Zo wij zo onverzettelijk blijven als velen willen dat behoren zou," dus redeneerde zij, "dan is de oorlog onvermijdelijk; en daardoor zouden niet slechts talloze onheilen en jammeren, dit tijdelijke betreffende, over Duitsland gebracht worden; verwoesting van landstreken en steden, moord, brand, heiligschennis, geweld en plundering; maar de zedelijke nadelen die daaruit zouden voortkomen zijn nog veel meer te duchten, en deugd en goede zeden, ja de godsdienst in het geheel zou daaronder geweldig veel te lijden hebben." Ten andere waren zij bevreesd dat de Kerk de slavin zou worden van de wereldlijke macht. Zij stelden zich als onvermijdelijk voor, dat zo daartegen niet nu, door een maatregel gelijk zij die wilden, voorzien werd, de vorsten eerlang misbruik zouden maken van het vertrouwen dat men in hen als kerkelijke regenten mocht willen stellen. Zij zagen het reeds voor ogen, dat de Kerk onder hun bestuur langzamerhand geheel van karakter veranderen en zo goed als een wereldse instelling worden zou, en dat op die wijze haar innerlijk en geestelijk leven zo uitgedoofd worden. "Daarover zijn de verstandigen het eens," zei BRENZ, "dat de mannen van het hof geen heerschappij moeten hebben in het kerkelijke." "Wij hebben reeds genoeg ondervinding daaromtrent opgedaan," voegde hij er bij, "om te die aanzien nog in twijfel te kunnen zijn. Ik voor mij zou er althans met alle macht tegen zijn." - "Ik voel levendig wat soort van Kerk wij in de gevolgen hebben zouden, zo het geestelijk bestuur in wereldlijke handen moest blijven," sprak MELANCHTON. "Wij zouden een dwingelandij ondervinden, veel drukkender en hatelijker dan enige dwang die wij tot heden gekend hebben." Maar overwegingen als deze waren toch niet voldoende om MELANCHTON te troosten bij de beschuldigingen, die men van alle zijden tegen hem inbracht. Hij riep dan ook door droefheid overmeesterd uit: "Zo ik het in waarheid ben die al die onrust en beweging veroorzaakt, dan moge men mij, gelijk JONAS, in zee werpen, en mij de aarde niet verder betreden laten, dan om mij heen te leiden ten brandstapel."

Overeenstemming omtrent enkele punten.

Toen nu door de Protestantse leden van de commissie de bisschoppelijke macht weer erkend was, scheen al het overige geen verder bezwaar te zullen opleveren. Men werd het zeer spoedig eens omtrent de twee tekenen in het Avondmaal, het huwelijk van de geestelijken en het aanroepen van de heiligen. Echter waren er altijd nog sommige punten, waaromtrent de Protestanten niet zo geredelijk wilden toegeven. De eerste stelling van dien aard, die de Protestanten ontkenden was, dat de mens zelf, voor de verwerving van schuldvergiftenis van zijn zonden, mede werkzaam zou moeten zijn, en die vergiffenis verdienen, en dat dus het geloof in CHRISTUS daartoe niet voldoende zou wezen; de tweede stelling die betwist werd was, dat een zogenaamd goed werk, nog anders dan uit het oogpunt van dankbaarheid beschouwd, Gode welgevallig en voor de zondaar noodzakelijk zou zijn; het derde punt maakten de dusgenoemde bijzondere missen uit. Van hoeveel belang de laatsten aan de zijde van Rome geacht werd besluitten men daaruit, dat CAMPEGGIO te die aanzien tot KAREL V zei: "Eer ik erin toestem dat er aan die missen iets veranderd worde, zal ik mij liever in stukken laten houwen."

De drie levensvragen.

"Zult gijlieden, nu gij het omtrent alle hoofd zaken onderling tot overeenstemming hebt kunnen brengen, om de wille van die drie ondergeschikte artikelen verhinderen dat de vereniging van de twee partijen volkomen zij?" dus sprak men van de Roomse kant. "Laat de

godgeleerden elkaar maar eerst recht erstaan, en dan kan het niet missen, of Rome en Wittenberg zullen vrede hebben."

De onderhandelingen lopen op niets uit.

Maar dit gebeurde niet. De bedoelde drie punten, die men als bijzaken wilde doen voorkomen, waren integendeel levensvragen. Aan de zijde van Rome bevatten deze de leer, dat de goddelijke genade te verdienen zij, door zekere werken of verrichtingen, die de Kerk te die einde had bepaald of voorgeschreven, en zonder dat daarbij de gesteldheid van hart van de mens zelf in aanmerking kwam. De Evangelischen waren daarentegen tot de overtuiging gekomen, dat deze leer geheel op menselijke inzetten berustte, en dat de zondige mens op geen andere wijze der goddelijke genade kon deelachtig worden, dan alleen door het geloof in JEZUS CHRISTUS, die aan het kruis gestorven is; terwijl overigens daarbij de stellige voorwaarde bleef, dat de zondaar door de werking van de Heilige Geest moest wedergeboren zijn, om geschikt te wezen die genadegift te ontvangen. De Roomsers zeiden met hun drie artikelen zoveel als: "de Kerk is het die verlost," en dit is met van de daad de valse grond waarop hun gehele stelsel is opgetrokken. De Evangelischen, door die zelfde artikelen niet aan te nemen, betuigden "dat JEZUS CHRISTUS de enige Verlosser van zonde is," welk begrip de grondslag uitmaakt, op welke het zuivere Christendom gevestigd is. Hierin bestond toen het duidelijk onderscheid tussen Rome en de Hervorming, en dat verschil is altijd blijven bestaan. Had het aan Rome mogen gelukken, om die drie artikelen door de Evangelischen te doen aannemen, dan was haar zegepraal volkomen geweest, want dan had zij wederom onbepaald over de gemoederen kunnen heersen. Dat zij het gewichtige ervan ten volle voelde, bleek ten overvloede uit haar hardnekkigheid in het vasthouden daaraan. Maar de Evangelischen wisten met niet mindere gewisheid, dat toegeven op deze punten gelijk zou staan aan een lafhartig verraad van hun goede zaak. Zij handhaafden dan het *christelijk* beginsel tegenover het *kerkelijk* beginsel, daar het laatste, onnatuurlijk genoeg, een van het eerste geheel verschillend karakter had aangenomen. Het was toen waarheid wat nooit waarheid had moeten zijn: dat namelijk zij, die JEZUS CHRISTUS in reinheid van hart en in ootmoedig geloof dienen en vereren wilden, moesten uitgaan van de vereniging die zich Zijn Kerk noemde.

Daar de partijen in de bedoelde drie artikelen een onoverkomelijke hinderpaal tot verdere toenadering vonden, konden de onderhandelingen nu verder tot niets leiden.

Zij worden voorgoed afgebroken.

Inmiddels was er reeds gedurende twee en een halve maand door of vanwege KAREL V binnen Augsburg vruchteloos gearbeid, om de bestaande godsdienstverschillen op de door hem gewenste wijze te vereffenen. Het hinderde de overwinnaar van Pavia geweldig, dat vier of vijf godgeleerde hem zolang hadden kunnen ophouden; temeer daar men het waagde hem de opmerking te maken, "dat enige weinige dagen voor hem voldoende waren geweest, om de koning van Frankrijk en de paus tot rede te brengen, terwijl de Lutheranen hem reeds maanden lang werk verschaft hadden!" Er werd dan besloten om de onderhandelingen voorgoed af te breken. Dit gebeurde op de 30ste augustus. ECK zag het met weerzin, dat alle pogingen, beloften en bedreigingen nu toch op niets zouden uitlopen, en hij kon zijn spijt daarover voor de Protestantse leden van de commissie niet verbergen. "Het is wel jammer," dit waren zijn woorden, "dat de keizer niet onmiddellijk bij zijn komst in Duitsland een scherp onderzoek wegens de Lutheranen heeft ingesteld. Dan zouden er al dadelijk overvloedige aanleiding geweest zijn voor zijne majesteit, om zich te ergeren over de stoutmoedigheid van sommigen, en over de hevigheid en overdrevenheid in hun haat tegen het Roomse geloof van anderen; en er zou dan niet veel toe nodig geweest zijn, om de keizer, in zijn ijver voor de godsdienst, te doen besluiten tot de verdelging van de gehele aanhang van LUTHER. Maar nu

is al die tijd in werkeloosheid voorbijgegaan, en de zoetklinkende woorden van BRÜCK en de inschikkelijkheid van MELANCHTON zijn voldoende, om te beletten dat de keizer met de lieden van hun sekte handelt gelijk zij dat verdienen zouden." Het is waar, ECK zei dit alles met een glimlach op de lippen, evenals of hij slechts schertsen wilde; maar hij was met dat al misschien nooit meer oprecht geweest in zijn uitdrukkingen dan thans. Teleurstelling en wrok spraken hier te duidelijk, dan dat men het voor scherts had kunnen opnemen.

Zo waren dan de twee partijen elkaar wel tot op een zekere afstand genaderd, maar toch was het voor de een zo min als voor de andere mogelijk geweest om de grens te overschrijden, die als door een hogere macht daargesteld, het wederzijdse grondgebied onherroepelijk van een gescheiden had.

MELANCHTON's plannen waren almede op niets uitgekomen. Te vergeefs had hij het onmogelijke beproefd. Hij was intussen bij zijn misschien berispelijke toegevendheid rein in bedoeling gebleven. Dat hij in de verzoeking nog ter rechter ure staande bleef, was omdat God niet wilde dat hij zo diep vallen zou; en gelijk deze uitkomst der zaak zo hoog belangrijk was voor de Hervorming in het algemeen, zo was het gebeurde ongetwijfeld een heilzame leerschool voor MELANCHTON zelf geweest. Voor het overige mochten zijn vrienden uit de afloop van de zaak besluiten, dat hij wel zeer veel zou hebben willen toegeven en opofferen om des vredes wille, maar dat hij dit toch werkelijk niet verder had willen uitstrekken dan tot zover als zijn geweten hem dat als hervormd belijder van CHRISTUS scheen te veroorloven. Op dezen grond wilde dan ook niemand van de Protestanten hem verder beschuldigen. -

De keurvorst en de markgraaf willen vertrekken.

De keurvorst van Saksen en de markgraaf van Brandenburg lieten de keizer verlof verzoeken om te mogen vertrekken. In het eerst scheen KAREL geneigd dit verzoek kort en goed af te slaan; maar bij eindigde met een poging om de beide vorsten te doen begrijpen, dat hun vertrek in de tegenwoordige ogenblikken zeer ongeraden was, daar dat niet dan hinderlijk kon zijn voor het goed ten einde brengen van de hangende zaken, waartoe anders alle hoop was. Wij zullen zien op welke maatregelen die hoop berustte.

Men scheen van de kant van de keizer en van de pausen met nieuwe ijver bezielde worden te zijn. Het werd ingezien, dat zo het ditmaal alles bij praten en dus onafgedaan bleef, niet licht een zo goede gelegenheid weer zou voorkomen, tot de afdoening van de netelige zaak van de godsdienstverschillen. Er werd dan alweer druk geconfereerd tussen de hertog van Brunswijk en JOHAN FREDERIK, de zoon van de keurvorst van Saksen; tussen de kanseliers van Baden en van Saksen; en tussen de kanselier van Luik en MELANCHTON; maar tot die besprekingen werden echter geen geregelde bijeenkomsten gehouden: men zag elkaar in de kerk of op een andere plaats van algemene tezamenkomst, en daar veranderde het gewone gesprek dan ongezocht in een conferentie over het aangelegen onderwerp van de dag. Deze besprekingen werkten evenwel niets hoegenaamd uit, en er moest dus wat anders gedaan worden.

De gordiaanse knoop.

Keizer KAREL zag om een en andere mislukking geen verder heil in de weg van de onderhandelingen. Hij wilde daarom maar zelf de gordiaansche knoop doorhakken. Hij was vertoornd geworden, daar hij duidelijk zag dat zijn beloften in de wind geslagen en zijn bedreigingen niet gevreesd werden, en nu wilde hij zich dan wraak verschaffen.

De Roomse partij, die inmiddels niet afliet om nu dit dan wat anders te beproeven, ten einde de Protestanten nog over te halen, maakte van deze stemming van de keizer gebruik, om hun redenen temeer klem bij te zetten. Zo werd het op de 4de september MELANCHTON als in vertrouwen gezegd, dat de keizer nu stellig besloten had om tot geweldige maatregelen over te gaan. "Wij kunnen u verzekeren," dit werd er bijgevoegd, "dat er lieden zijn, die hem

onophoudelijk aanzetten om zonder enig verder uitstel met van de daad te tonen dat hij keizer is; en, gelijk bekend is, de keizer wordt niet spoedig boos, maar zo hij eenmaal in zijn gramschap tot een geweldig besluit gekomen is, dan kunnen noch beden noch smekingen hem daarvan terugbrengen."

Een concilie toegestaan.

KAREL had toen juist de toestemming des pausen bekomen voor de bijeenroeping van een concilie. GLEMENS had, s keizers verzoek die betrekkelijk voor een vergadering van kardinalen gebracht. Deze hadden de bedenking gemaakt, dat zij die niet in de beslissingen van vorige kerkvergaderingen hadden willen berusten, wel niet veel meer onderwerping zouden tonen voor de uitspraken van een nieuw concilie. CLEMENS had overigens voor zichzelf geen groot verlangen naar zulk een concilie. Hij vreesde er veeleer voor, zo uithoofde zijner onwettige geboorte, als om zijn handelingen als paus. Niet te min had hij tevoren van uit het kasteel van St. Angelo zowel als te Bologna te veel beloofd, dan dat hij de keizer zijn verzoek had durven afslaan. Hij antwoordde dan dat "het hulpmiddel denkelijk erger zou wezen dan de kwaal, maar dat niet te min, zo de keizer, die zulk een goed en getrouw Catholiek was, een concilie volstrekt noodzakelijk oordeelde hij, paus, er niet tegen had; evenwel onder de bepaalde voorwaarde, dat de Protestanten zich inmiddels zouden onderwerpen aan de leer en plechtigheden van de Roomse Kerk." Hij stelde voorts de stad Rome als de plaats waar de kerkvergadering gehouden stond te worden.

Dadelijke gevolgen daarvan.

Nauwelijks was het nieuws van die ophanden kerkvergadering enigermate bekend geworden, of de vrees voor de gevolgen daarvan had op de lieden van het pauselijke hof die uitwerking, dat alle bedieningen aan dat hof, voor zoverre die vatbaar waren om gekocht en verkocht te worden, plotseling zeer in prijs daalden, ja zelfs geen kopers vinden konden. Men voelde dat die kerkvergadering wellicht in haar onderzoek de paus niet zou sparen, en met hem moesten noodwendig zijn dienaren staan of vallen. Geen wonder dat bij zulke verwachtingen omtrent het hoofd van het huis, de crediet aan de Roomse beurs verminderde, en dat daling met opzicht tot de prijs van de koopwaar daarvan het onmiddellijk gevolg was.

Eis van de keizer.

Op woensdag de 7de september, ten twee ure in de namiddag, bevonden zich de Protestantse vorsten en afgevaardigen andermaal aan het paleis van KAREL V, en nu zei de paltsgraaf tot hen, "dat de keizer nooit had kunnen denken, dat zij, die zo weinig in getal waren, in goede ernst zich hadden willen afzonderen van de algemene Christelijke Kerk, en op hun eigen hand een nieuwe sekte vormen. Dat zijn majesteit echter, om te bewijzen hoe genadig en hoe goed hij jegens hen allen gezind was, van de paus zou verzoeken om hoe eer hoe beter een concilie bijeen te roepen. Dat hij evenwel wenste en vorderde, dat zij inmiddels, zonder verderen tegenstand, tot de schoot van de algemene Kerk zouden terugkeren en alles herstellen op de vorige voet."

De Protestanten gaven hierop de volgende morgen, 8 september, in antwoord, "dat zij in het geheel zich niet schuldig kenden aan het daarstellen van nieuwe sekten, die leringen en inzettingen zouden hebben die niet gegrond zijn op Gods Woord. Dat juist het tegendeel had plaats gehad en zij om geen andere redenen van hun partij in gevoelens verschilden, dan omdat zij zich streng aan de geopenbaarde wil van God hadden willen houden. Dat de bijeenroeping in Duitsland van een algemene, vrije, Christelijke kerkvergadering, slechts de vervulling zou zijn van wat op vroegere rijksdagen beloofd was; en dat zij niet genegen waren om in hun gemeenten opnieuw een orde van zaken in te voeren, waarvan zij de overtuiging hadden, dat die streed met de bevelen Gods."

Dreigende taal.

Ten acht ure 's avonds en nadat over hun antwoord langdurig beraadslaagd was, moesten de Protestanten wederom voor de keizer verschijnen. "Zijne majesteit," dus sprak GEORGE TRUCHSES hen aan, "is evenzeer verwonderd, dat de Catholieke leden der verenigde commissiën die laatstelijk bijeen waren, zoveel hebben kunnen inschikken en toegeven, als dat de Protestanten van hun kant alles verworpen hebben wat tot schikking had kunnen leiden. Wat toch is het kleine hoopje Protestanten tegenover zijn keizerlijke majesteit, zijn heiligheid de paus, de meerderheid van de keurvorsten, vorsten, en verdere rijksstanden, en al de overige koningen, prinsen en machthebbenden van de Christelijke wereld? Het is niet meer dan billijk dat gijlieden, die zo ver weg de minderheid uitmaakt, u onderwerpt. De vraag die zijn majesteit u doen laat is dan kort en goed, of gij langs de weg van schikking een einde aan de zaak wilt maken, dan of gij blijft volharden bij uw weigerend antwoord? Gij moet op deze vraag bepaald en zonder omwegen antwoorden; maar weet, dat zo gij van uw aangenomene houding niet terugkomt, de keizer dadelijk zijn maatregelen zal weten te nemen. Morgen ten een ure op de middag wenst zijn majesteit uw besluit te kennen."

Antwoord van de Protestanten.

Zó dreigend en bars waren de Protestanten in de naam van keizer KAREL nog niet toegesproken geworden. Het was duidelijk dat hij beoogde hen te verschrikken en in verwarring te brengen. Dit echter gelukte niet. Men had hun bij slot nog vier en twintig uren langer tijd van beraad gegeven, en nu het beslissend oogenblik daar was, gaven zij met hun gewone bedaardheid te verstaan, dat zij alle verdere pogingen, om door besprekingen en onderhandelingen tot afdoening van de zaak te geraken, voor geheel nutteloos hielden, en vreesde dat dat alleen tijdverlies voor zijn majesteit zowel als voor de leden van de rijksdag zou ten gevolge hebben. Dat zij daarom wensten dat liever maar dadelijk mocht overgegaan worden om bepalingen te maken, die de vrede konden verzekeren tot aan de bijeenkomst van de kerkvergadering waarvan gesproken was. "Het is genoeg," was 's keizers antwoord, "ik zal daaromtrent mijn besluit nemen; maar ik verbied bij dezen dat iemand van u Augsburg verlaat."

KAREL V had zich in een strijd gemengd, waarin hij als scheidsrechter een zeer moeilijke rol te vervullen had. De Staat trad hier in zijn persoon op, om de geschillen die de Kerk verdeelden te doen eindigen; en als zodanig zou nu tot het *ultima ratio*, het zwaard, de toevlucht moeten genomen worden. KAREL wenste de oorlog volstrekt niet; maar hoe kon hij deze nu langer vermijden? Zo hij toch geen gevolg gaf aan zijn bedreigingen, dan deed hij aan zijn eigen waardigheid te kort, en zijn gezag moest ten spot worden. Hij zocht aan alle zijden van de doolhof waarin hij zich gewaagd had naar een geschikte uitweg, maar hij vond er geen enkele. Terugtrekken kon hij niet, en de enige wijze waarop hij meende met behoud van zijn eer te kunnen voorwaarts gaan, moest tevens de burgerkrijg in zijne staten ontsteken. Deze gedachte kwelde hem nacht en dag, en hij ging zichtbaar gebukt onder de last, dien hij te onbedacht zich op de schouders geladen had.

De keurvorst wil vertrekken.

Nu waagde het de keurvorst om de keizer andermaal te laten verzoeken, dat hij hem zou toestaan Augsburg te verlaten. "Ik zal hem daarop nader wel antwoorden;" dit was KAREL's op ruwe toon uitgesproken maar toch niets beslissend besluit. Toen nu de keurvorst daarop de keizer als een gunst liet vragen, dat hij hem vergunnen zou door iemand van zijn heeren hem de redenen te laten openleggen, waarom hij verlangen zou te vertrekken, was het antwoord van KAREL, die blijkbaar over deze herhaalde boodschap zeer verstoord was: "Er behoeft

zoveel niet over gesproken te worden. Ik moet maar weten of de keurvorst mijn beslissing wil afwachten of niet."

Beweging in Augsburg.

Het gerucht dat de keurvorst door de keizer op zo onvriendelijke wijze was bejegend geworden, veroorzaakte de grootste onrust in Augsburg. Men twijfelde er niet meer aan, of het moest nu wel tot dadelijkheden komen, en dit bracht schrik en vrees in de gemoederen. Het was in de avond dat de verwarring algemeen werd, en nu zag men een grote menigte van mensen, die in alle richtingen de stad doorliepen en zonder omstandigheden in de hotels van de Protestantse vorsten en afgevaardigden doordrongen, en deze met verwijtingen overlaadden, als ziende men algemeen in hen de oorzaak van al het kwaad dat nu te wachten was. Anderen kwamen meer om hen te bedreigen, en riepen hun toe: "Zijne majesteit de keizer zal nu tonen, dat hij weet wat hem te doen staat. Zijn geduld is ten einde!" Reeds begon men te verspreiden dat de vijandelijkheden werkelijk begonnen waren. Men verzekerde dat de commandeur van Horneck, WALTER VAN KRONBERG, die door de keizer tot grootmeester verkozen was van de Duitse Orde, op het punt stond om Pruisen met een leger binnen te rukken, en dat hij hertog ALBERT, die de Luthersche godsdienst aangenomen had, moest verdrijven. De volgende avond was het, zo mogelijk, nog onrustiger in Augsburg. Men hief allerhande kreten aan, twistte en vocht in de straten, en maakte voor en in de nabijheid van de huizen waar Protestanten waren zulk een schrikbarend leven, dat het wel scheen alsof de stad Augsburg zelf eerlang het toneel van de burgeroorlog stond te worden.

Zo stonden de zaken toen (op de 12de September) JOHAN FREDERIK, keurprins van Saksen, de stad verliet.

Nieuwe onderhandelingen.

Die zelfde dag, of de volgende had erin de St Mauritskerk, in de vroegen morgen, nog een bijeenkomst plaats tussen JERONIMUS WEHE, kanselier van Baden, en graaf TRUCHSES aan de ene, en de kanselier BRÜCK en MELANCHTON aan de andere kant.

KAREL kon er namelijk niet toe komen om geweld te gebruiken, gelijk hij toch zo herhaaldelijk gedreigd had te zullen doen. Het had hem zeker maar een enkel woord te kosten, en zowel zijn Spaanse soldaten als zijn Duitse wachten zouden zich beijverd hebben, om het strafvonnis aan de weerspannige mannen van de Hervorming te voltrekken. Maar kon hij, KAREL, die meer Nederlander en Spanjaard dan Duitser was, en die in tien jaren het Rijk niet bezocht had, de hand slaan aan dezulken die, dit wist hij, zoveel invloed in Duitsland hadden, en zo algemeen geëerd en geliefd werden? Kon hij geweld tegen hen gebruiken zonder tevens voor altijd de haat van een goed deel van Duitsland op zich te laden? - Zouden zelfs niet de Catholieke vorsten in zodanige daad een aanranding kunnen zien van de oude privilegien? De oorlog was dan niet geraden. En wat ERASMUS schreef aan de legaat was zeker niet geschikt om van harde maatregelen veel heil te doen verwachten. "LUTHER's leer heeft zich reeds verspreid van de Oostzee tot aan de Alpen. Gij zult er niet veel anders aan kunnen doen dan het gelaten aan te zien."

De onderhandeling die in de St. Mauritskerk was aangeknoopt, werd voortgezet tussen de markgraaf van Brandenburg en graaf TRUCHSES. Het was der Roomse partij nu hoofdzakelijk te doen om zich zo goed mogelijk uit de moeilijkheid van het ogenblik te redden. Het was haar daarom genoeg, zo de Protestanten er maar in bewilligen wilden om voorlopig enige uiterlijkheden en ceremoniën te behouden, kunnende dan de punten van verschil waarop het eigenlijk aankwam blijven rusten, tot aan het concilie dat verwacht werd. De Protestanten zouden voor het overige volle vrijheid hebben, om zich in de tussentijd, in het godsdienstige, zo te gedragen, als zij zouden vermenen voor God, het concilie en de keizer te

kunnen verantwoorden. Men verlangde als tijdelijke maatregel bepaaldelijk dat in de Protestantse kerken de mis weer zou gevierd worden als van ouds.

De Protestanten zijn minder geneigd tot schikken.

Maar de Protestanten waren niet meer zo gezind tot schikking en niet meer zo toegevend als zij tot daartoe zich betoond hadden; zij verlangden niet meer de vrede met Rome tegen een dure prijs te kopen. Zij hadden leren inzien wat daarvan in het eind de gevolgen moesten zijn. JONAS, SPALATIJN, en zelfs MELANCHTON waren daaromtrent nu van gevoelen, dat standvastigheid en volharding voortaan meer dan ooit de leus van de Protestanten wezen moest. "Hebben wij," dus spraken zij "in de laatste tijd de woorden van de apostel PAULUS willen opvolgen, waar hij zegt: "*Houdt vrede met alle mensen,*" nu moeten wij slechts de les van de Heeren voor ogen houden: "*Wacht u voor de zuurdesem van de Fariseën, welke is geveinsdheid.*" Onze tegenpartij gebruikt list op list, en geen hulpmiddel is er dat niet te baat genomen wordt om de leer van onze belijdenis, die toch waarachtig en zuiver is, in een hatelijk licht te doen verschijnen en kettters en verkeerd te doen noemen. Zij hopen ons tot de erkenning te bewegen van hun grove dwaalbegrippen met opzicht tot het vagevuur, de aflaten, en de pauselijke macht, omdat wij daaromtrent in onze confessie het stilzwijgen bewaard hebben. Laten wij ons zorgvuldig wachten, dat wij CHRISTUS en Zijn Woord niet verlocheen, uit zucht om de antichrist en de duivel te behagen."

Vermaning van Luther.

LUTHER vernieuwde thans ook zijn vermaning aan de Protestanten, om niet langer in Augsburg te blijven. "Verlaat de stad," schreef hij, "al moet het zijn in weerwil van de keizer en van de paus. Gij hebt openlijk van uw geloof in de Heer JEZUS CHRISTUS belijdenis gedaan; gij hebt ruimschoots bewezen dat gij de vrede wenst; gij hebt 's keizers bevelen gehoorzaamd waar gij kon of mocht; gij hebt beledigingen verdragen en zijt gesmaad en gehoond geworden. Ik geef u de getuigenis dat gij alles gedaan hebt wat aan getrouwe belijders des Heeren betaamt. Uw taak is nu afgedaan. Het is God die het overige doen zal. Zij hebben nu onze confessie en zij hebben de Bijbel; zij kunnen beiden met elkaar vergelijken, zo zij willen, en zij mogen toezien wat hun te doen staat. - Zo er volstrekt oorlog komen moet: laat het zo zijn. Wij hebben met onderhandelen het mogelijke beproefd, en wij willen in de gebede niet vertragen. God zal onze vijanden in onze hand geven. Zij zullen van hun hoogte nedergeworpen worden, maar ons zal Hij verlossen. Ja gewisselijk, de Heer zal ons uitredden, en aan Zijne hand zullen wij zeker zijn, ook in de ure als Babylon zal vallen en vlammen en rookdamp uit haar muren zullen opstijgen, om haar ondergang te verkondigen."

XII.

De keurvorst maakt zich tot het vertrek gereed.

Zo nadrukkelijk waren LUTHER's woorden en zo geredelijk vonden deze bij zijn vrienden ingang, dat men zich algemeen gereed maakte om uit Augsburg te vertrekken. Op Zaterdag de 17de september, ten tien ure in de avond, had hertog ERNST van Luneburg een bijeenkomst aan zijn hotel, met de afgevaardigden van Neurenburg en de heeren zaakgelastigden van de landgraaf. Hij deelde hun mede dat de keurvorst het voornemen had om de stad de volgende morgen te verlaten, zonder dat er iemand verder van weten zou, en dat hij, hertog, de keurvorst dacht te vergezellen. "Laat dit nu verder een geheim blijven," zei hij; "en moet het tot een oorlog komen, dan weet gij hoe gij op mij rekenen kunt, en dat ik gaarne alles wat ik ben en wat ik van God ontvangen heb in de goede strijd zal ten offer brengen."

De voorbereidselen die de keurvorst had doen maken hadden intussen zijn voornemen verraden. Dit bleek, want midden in de nacht kwam hertog HENDRIK van Brunswijk aan zijn hotel, opzettelijk om hem te verzoeken dat hij blijven zou; en vroeg in de morgen kwamen de

graven TRUCHSES en van Mansfeldt de keurvorst de boodschap brengen, dat de keizer hem de volgende dag, tussen zeven en acht ure in de morgen, zijn afscheid wilde geven.

Op maandag 19 september dan, als wanneer keurvorst JOHAN het voornemen had om dadelijk na het afscheidbezoek, bij de keizer de reis aan te nemen, nam hij daarnaar ook geheel zijn maatregelen. Hij ontbeet om zeven ure's morgens, en zond toen zijn bagaadje en enige bedienden vooruit, terwijl hij de heeren van zijn gevolg de last gaf om zich tegen tien ure gereed te houden. Toen de keurvorst zijn hotel verliet om zich naar de keizer te begeven, stonden zijn lieden gelaarsd en gespoord, gereed om op de eerste wenk te vertrekken. Maar het bezoek bij de keizer was met dat al geen afscheidbezoek. De keizer drong namelijk bij JOHAN aan, dat hij nog enige dagen in Augsburg vertoeven zou.

Nauwelijks was de keurvorst teruggekeerd en met zijn vrienden alleen, of hij gaf zijn verontwaardiging over de behandeling die hij ondervond, lucht. "Dit nieuwe oponthoud kan tot niets dienen," zei hij; "en ik ben daarom stellig van voornemen om niet langer te blijven, er kome van wat wil. Het heeft nu allen schijn, dat ik hier niets meer ben dan een gevangen man." De markgraaf van Brandenburg trachtte hem te bedaren. "Ik zeg u dat ik gaan zal," herhaalde de keurvorst in de grootste gemoedsbeweging. Eindelijk echter gaf hij aan de raad van zijn vrienden gehoor, die bij hem aanhielden dat hij, de keizer ten genoegen, nog een paar dagen zijn vertrek zou uitstellen. Hij begaf zich dan andermaal tot de keizer, en zei: "dat hij om zijn majesteit te believen nog blijven zou tot de aanstaanden vrijdag, maar dat, zo er dan nog niets degelijks gedaan was, hij geen dag langer dacht te vertoeven."

De Protestanten brachten deze tussentijd van vier dagen in onrust en spanning door. Algemeen wachtte men niets goeds van de plannen des keizers. "De keizer is het met zichzelf niet eens, of hij ons zal laten leven dan wel of er ons hoofd aan moet," schreef BRENZ.

Het reces.

Nieuwe pogingen tot onderhandeling door TRUCHSES ondernomen bleven zonder enige vrucht. De keizer moest er nu aan gaan denken, om het *reces* van de rijksdag op te maken. Dit deed hij dan ook, natuurlijk in overleg met de Roomse partij. De Protestanten moesten evenwel niet kunnen zeggen, dat het alles zonder hun voorkennis geschied was, en daarom vergaderde KAREL hen aan zijn paleis, op donderdag 22 September, (dus daags voor de dag waarop de keurvorst zijn vertrek bepaald had) en nu werd hun het ontwerp door de paltsgraaf voorgelezen. De inhoud van het stuk was een aaneenschakeling van voor de Protestanten belegende en dreigende uitdrukkingen. Overigens kwam het daarop neer, dat de keizer aan de vijf Protestantse vorsten en de zes steden die hier voornamelijk in aanmerking kwamen een uitstel verleende van zes maanden, of wel uiterlijk tot de 15de april van het volgende jaar, binnen welke tijd zij tot een schikking moesten komen, die zowel voor de paus en de keizer, als voor de gehele Christenwereld, aannemelijk zou moeten zijn.

Men beoogde met dit uitstel niet onduidelijk om de zaak hangende te laten, tot aan de tijd dat de legers gewoonlijk te velde trokken.

Als voorwaarde waarop dit uitstel verleend werd, stelde men ook de bepaling dat de Protestanten de keizer zouden moeten ondersteunen in zijn maatregelen tegen de Wederdopers, en tegen al degenen die omtrent het Avondmaal begrippen verkondigden in strijd met de leer van de Kerk; waarmee duidelijk genoeg de Zwinglianen bedoeld werden. De geheime bedoeling hiervan was, dat er gedurende de winter geen verbond, geen vereniging tussen de twee hoofdafdelingen der Hervorming zou tot stand komen.

De Hervormden worden een sekte genoemd.

Ook verbood men de Protestanten om verdere "nieuwigheden," in te voeren; om geschriften over geloofszaken te drukken of te verspreiden; of ook, om voor hun sekte nieuwe leden aan te winnen. Men voerde overigens aan, "dat hun confessie volkomen uit de Heilige schrift was

wederlegd geworden." Dus was dan de Hervorming eene sekte, en wel een *sekte* die onbestaanbaar was met Gods Woord.

Niets had de Protestanten die hier in 's keizers tegenwoordigheid verscheen waren meer kunnen hinderen, dan zich hier met de hun zo onaangenaam in de oren klinkenden naam van sekte te horen benoemen. Zij waren blijkbaar verwonderd, getroffen, en verontwaardigd tevens. Dit was ook voorzien. Immers TRUCHSES en WEHE namen een gelegenheid waar, om hun op een geheimzinnige wijze een papier in handen te spelen, dat de verzekering inhield, dat zo de Protestanten op de 15de april aanstaande nog een verder uitstel mochten verlangen, dit hun zonder twijfel zoude worden toegestaan. Maar BRÜCK, die het bedoelde papier had aangenomen, liet zich daardoor niet verschalken. "Een nieuwe vond!" riep hij uit; "waarlijk men acht ons wel lichtgelovig. Maar God zal de zijnen niet begeven, en zal niet toelaten dat zij bezwijken voor de aanslagen hunner vijanden." Deze kunstgreep had dan ook werkelijk geen ander gevolg, dan dat de Protestanten daardoor in moed en standvastigheid wonnen.

Apologie van de confessie.

BRÜCK liet nu het *recess* geheel onaangeroerd uit een staatkundig oogpunt beschouwd, en bepaalde zijn aanmerkingen blotelijk tot wat hier in de eerste plaats moest aangewezen worden: dat het stuk met opzicht tot de godsdienst geheel verkeerde stellingen en besluiten bevatte. "Wij zijn verzekerd," zei hij, "dat onze confessie in allen dele berust op Gods Woord, en dat deze daarom met geen mogelijkheid kan weerlegd worden. Wij geloven dat deze de zuivere voorstelling bevat van de Goddelijke waarheden, en wij hopen op de belijdenis daarin vervat eenmaal te verschijnen voor de rechterstoel van onze Heer." Hij zei nu dat de Protestanten het onvoldoende van het tegenschrift van de Roomse doctoren opzettelijk in een geschrift hadden aangewezen; en nu trad hij nader en bood de keizer de Apologie der confessie van Augsburg aan, die MELANCHTON geschreven had, en die tevens als antwoord op het Roomse tegenschrift moest beschouwd worden. De paltsgraaf nam het stuk aan, en KAREL strekte reeds de hand uit om het over te nemen, toen hij, ten gevolge van een paar woorden die FERDINAND hem toefluisterde, de graaf een wenk gaf, die zich haastte daarop de Apologie aan doctor BRÜCK weer terug te geven. Dit stuk en de zogenaamde "gewone plaats," maken het beste uit wat MELANCHTON geschreven heeft. De keizer wist zich voor het ogenblik niet anders te redden, dan door de Protestanten te verzoeken de volgende morgen ten acht ure terug te komen.

Het recess. Bedreigingen.

Er was KAREL alles aan gelegen, dat het *recess* zo weinig mogelijk tegenstand zou vinden, en daarom werd er wederom in het geheim gewerkt. Althans de markgraaf van Brandenburg ontving dien eigen avond nog een bezoek van TRUCHSES en WEHE, die alles beproefden om hem tot de goedkeuring ervan over te halen; maar tevergeefs. De volgende morgen waren de Evangelische vorsten en afgevaardigden reeds ten vijf ure bijeen, aan het hotel van de markgraaf, terwijl ook TRUCHSES en WEHE tegenwoordig waren. Het *recess* maakte natuurlijk het onderwerp van de overwegingen uit; en de kanselier BRÜCK bracht nu zeven verschillende redenen bij, waarom het behoorde verworpen te worden. "Ik wil het *recess* in het Duits overbrengen," zei WEHE, "en ik houd mij verzekerd, dat gij u met de zin die het geheel dan verkrijgen zal zult kunnen verenigen. Wat bij voorbeeld het woord *sekte* aangaat: gij mocht geloven dat de afschrijver het er bij abuis heeft laten invloeien." De heeren bemiddelaars begaven zich daarop dadelijk naar de keizer, om hem meer in het bijzonder met de aanmerkingen van de Protestanten bekend te maken. KAREL zowel als zijn ministers geloofden nu wel dat eraan geen schikken meer te denken viel, maar wilden toch nogmaals beproeven of bedreigingen iets zouden mogen uitwerken. Toen de Protestanten dan ten acht

ure aan het paleis verscheen waren, liet men hen een geheel uur wachten. Inmiddels kwamen ook de Catholieke vorsten aan, en nu was het de keurvorst van Brandenburg, die hun in naam van de keizer zei, "dat zijne majesteit uiterst verwonderd was, dat zij bleven volhouden dat hun leer werkelijk op de Heilige Schrift gegrond was. Als dat toch waar was, dan moesten immers van zijn majesteit voorzaten, zoveel koningen en keizers, en evenzeer de voorvaders van de keurvorst van Saksen ketters geweest zijn? Er is overigens in de gehele Bijbel geen grond te vinden, waarop het te verdedigen zou zijn, dat men zich onder wat voorwendsel ook van eens anders eigendom meester maakt, of in eens anders rechten treedt, en dat men dan later beweren zou, dat daarvan *in gemoede* geen teruggave, geen herstel, kan geschieden. "Om een en andere reden," dus vervolgde JOACHIM, daar hij op het laatst aangevoerde een bijzondere nadruk gelegd en daarbij veel betekenend geglimlacht had, "heb ik in last u aan te zeggen, dat zo gij mocht weigeren uw goedkeuring aan het *recess* te hechten, geheel het overige Duitsland zich met lijf en goed ter beschikking zal stellen van de keizer, en dat zijne majesteit het stellig besluit genomen heeft, om alle overige van elders hem ter beschikking staande middelen te gebruiken, ten einde nog voor bij het rijk verlaat, aan deze zaak eens voor al een einde te maken."

Stellige weigering van de protestanten.

"Wij kunnen het *recess* niet aannemen," was het bepaald en krachtig antwoord van de Protestanten. "Zijn majesteit heeft ook een geweten," hernam nu de keurvorst van Brandenburg op een gramstorige toon, "en dat geweten schrijft hem voor, om, zo gij u niet goedschiks onderwerpt, met de paus en al de koningen en vorsten van de Christenheid zich te verstaan, over de beste en snelstwerkende middelen om uw sekte geheel uit te roeien, en daardoor verder kwaad te voorkomen." Maar al dat dreigen hielp niets hoegenaamd. De Protestanten begonnen er ook reeds gewoon aan te worden, en zij konden daarom dit en nog erger met de grootste bedaardheid aanhoren, zonder daardoor enigzins in hun standvastigheid geschokt te worden. Zij zeiden onder elkaar: "onze vijanden denken met schrik aan de ongenade des keizers, en een hard woord uit zijne mond zou in staat zijn om hen als een riethalm te doen beven. Waarom? Dewijl zij niet, gelijk wij, hun vertrouwen gesteld hebben op God. Zij kunnen het daarom ook niet begrijpen dat wij steeds zo kalm en zo rustig kunnen blijven. Maar wij hebben onze God aangeropen in de nood en in Hem hebben wij onze sterkte gevonden."

Het afscheid.

Daarop maakten zich de Protestanten gereed om afscheid van de keizer te nemen. Met dit oogmerk gingen zij tot hem, en nu kwam de keizer, wiens geduld, dit moet men bekennen, door al wat er voorgevallen was op een harde proef was gesteld geworden, en voor wie dus deze laatste bijeenkomst niet zeer aangenaam kon zijn, toch als naar gewoonte hun tegemoet om hun de hand te geven. De keurvorst van Saksen was natuurlijk de eerste tot wie hij sprak. Hij zei hem op een zachte toon en geheel bedaard: "Oom, oom! Dat had ik nooit van u kunnen denken!" Deze weinige woorden troffen de keurvorst meer, dan de welsprekendste redevoering had kunnen doen, en de tranen kwamen hem in de ogen; maar toch bleef hij standvastig, en voor KAREL met het hoofd een buiging makende, vertrok hij zonder iets in antwoord te zeggen. Het was nu twee ure in de namiddag.

Boden van de vrede.

Terwijl de Protestanten met opgeruimde harten en met een gerust geweten naar hun hotels wederkeerden, waren de Catholieke vorsten huiswaarts gaande aan onrust en vrees ten prooi. Zij twijfelden er niet aan, of het afscheid dat de Protestanten in hun tegenwoordigheid van de keizer genomen hadden moest, onder de bestaande omstandigheden, zoveel gelden als een

oorlogsverklaring, en zij stelden voor vast dat zij nu dadelijk hun soldaten zouden gaan verenigen. Deze gedachte vervulde hen met schrik. Een blijk hiervan was, dat de keurvorst van Saksen, weinige ogenblikken nadat hij op zijn paleis was teruggekeerd, doctor RUHEL, raadsheer van de keurvorst van Mentz, tot zich zag komen, die hem vanwege zijne meester kwam zeggen, "dat ofschoon keurvorst JOACHIM van Brandenburg (de broeder van de keurvorst van Mentz) verklaard had, dat al de rijksvorsten eenstemmig besloten hadden om de keizer in zijn maatregelen tegen de Protestanten te ondersteunen, noch hij keurvorst van Mentz, noch ook de keurvorst van de Palts of de keurvorst van Trier daartoe zouden medewerken; wat dan ook van hunnentwege reeds aan de keizer was betuigd geworden, daar zij werkelijk de Protestanten zeer genegen waren. Doctor RUHEL voegde er nog bij, "dat zijn meester gemeend had zich in die geest aan de keizer te verklaren, nog in tegenwoordigheid van keurvorst JOHAN, maar dat hij daarin verhinderd was geworden, door de haast waarmede de keurvorst vertrokken was."

Dit waren woorden van de eerste geestelijke van Duitsland, en daarom hadden zij een bijzondere belangrijkheid. Ook was de overbrenger dezer boodschap geen onverschillig persoon; want doctor RUHEL was de schoonbroeder van LUTHER. JOHAN verzocht hem zijn warme dank aan zijn meester over te brengen.

Nauwelijks was deze afgezant vertrokken of er kwam een van de heeren uit het gevolg van hertog HENDRIK van Brunswijk, die een ijverig Roomsgezinde was. Hij kon echter niet toegelaten worden, omdat men zich reeds tot de afreis gereed maakte; maar in het ogenblik dat het rijtuig van BRÜCK de plaats afreed, ijde hij nog naar het portier, en zei "dat de hertog de keurvorst wenste te doen weten, dat hij alles zou aanwenden om zo mogelijk een betere richting aan de zaken te geven, en dat hij dacht de keurvorst deze winter te bezoeken, bij welke gelegenheid hij hoopte dat zij tezamen nog wel eens een wild zwijn jagen zouden."

Ook de anders zo strenge FERDINAND gaf te kennen, dat hij zo mogelijk verhoeden wilde dat het tot het uiterste zou komen.

Dit alles getuigde luide dat aan de kant der Roomsgezinden het onrecht en de vrees waren, en dat daarentegen de Protestanten, die rustig en welgemoed bleven, het recht op hun zijde hadden. Het was drie ure in de namiddag toen de keurvorst van Saksen, vergezeld van de hertogen van Luneburg en de vorsten van Anhalt de muren van Augsburg verlaten had. "God zij geloofd!" riep LUTHER uit, "dat onze geliefde vorst eindelijk uit de hel verlost is."

Ontevredenheid van de keizer.

Het was een pijnlijk gevoel voor KAREL V dat hij de Protestantse vorsten zo zag heentrekken zonder dat hij hen in enig opzicht naar zijn wil had kunnen buigen; en een vlaag van drift, zo hevig als hij maar zelden ondervond, was van die gedachte het gevolg. "Zij willen mij een nieuw geloof opdringen," riep hij dreigend uit; "maar daarmee zal het ditmaal niet gedaan zijn. Wij zullen elkaar met het zwaard in de vuist onder de ogen zien; en dan zal het blijken wie de sterkste is." Ook zij die in 's keizers onmiddellijke nabijheid waren lieten zich op dergelijke wijze uit, als waren zij door KAREL's voorbeeld opgewekt geworden. Zij waren allen zeer verstoord op BRÜCK die, zeiden zij, de Roomsgezinde kettters had genoemd. Maar vooral hadden zij het geladen op de pogingen die de Evangelischen in het werk stelden om hun begrippen voort te planten. Voornamelijk was de kanselier van Luneburg hun in dit opzicht een doorn in het oog, "die," naar zij zich beklagden, "meer dan honderd leraars had uitgezonden om aan verschillende plaatsen de nieuwe leer te prediken, en die zich daarop in het openbaar beroemd had."

Toen de afgevaardigden van Neurenburg, die genoegzaam alleen te Augsburg waren achtergebleven, van deze klachten iets te weten kwamen, schreven zij die betrekkelijk: "onze tegenpartijders dorsten naar ons bloed." -

Karel schrijft aan de paus.

De 4de oktober schreef KAREL over de zaak aan de paus; want zou er een kruistocht plaats hebben, dan moest die, evenals in vorige tijden de kruistochten tegen de ongelovigen, van Rome uitgaan. "De onderhandelingen zijn afgebroken," dus luidde het in deze brief. "De Lutheranen zijn hardnekkiger dan ooit, en ik heb besloten met alle macht tegen hen te handelen. Ik verzoek uw heiligheid hiertoe ook de hulp van alle andere Christenvorsten in te roepen."

Ongeregeldheden.

In Augsburg zelf vielen er reeds voorlopig enige vijandelijke handelingen voor. Op de dag dat KAREL aan de paus schreef, herstelde hij ook de Franciskanermonniken in de stad, en nu beklom een van hun de kansel en zei tot de verzamelde gelovigen: "Al degenen die leren dat de dood van JEZUS CHRISTUS alleen voldoening voor onze zonden aanbrengt, en dat wij door onze werken aan de zaligheid niets kunnen toebrengen, zijn bedriegers. Ik zal u twee wegen noemen die zeker ten hemel brengen. De eerste is het stipt opvolgen van de voorschriften van de Kerk; en de tweede, die ook de beste is, de geestelijke stand." Hij had nauwelijks de predikstoel verlaten, of het volk begon de banken weg te breken, die in de kerk voor de Evangelischen gediend hadden. Zij wierpen deze omver en maakten er een hoop afbraak van. Er waren in het bijzonder twee monniken, die met hamers en breekijzers gewapend in dit vernielingswerk uitmunten, en die in het heiligdom als bezetenen onder luid misbaar rondliepen. "Het had alle schijn," zeiden sommigen, "alsof zij werkelijk een troep mensen waren, die een huis af te breken hadden." Dit was in een hogere zin volkomen waar. Zij wilden niets minder dan de handen slaan aan het huis van God, door namelijk Zijn getrouwe dienaren te verdrijven.

Toen de eerste vernielwoede een weinig bedaard was, werd er overgegaan om de mis te bedienen. Maar een van de aanwezigen, een Spanjaard, wilde op nieuw aan het breken gaan, wat hem door een burger belet werd; en nu begon een nog grotere onordelijkheid. Men vatte van weerszijde stoelen op en wierp die elkaar naar het hoofd. Een van de monniken die uit het koor kwam aanlopen om aan de verwarring een einde te maken, geraakte in een ogenblik onder de voet. Eindelijk verscheen de politie in de kerk, die zich nu met nadruk liet gelden. Op deze onstichtelijke wijze geschiedde dan in Duitsland de eerste terugtred tot het Catholicisme! Trouwens het is bekend, dat woest geweld veelal tot de machtigste hulpmiddelen behoort heeft.

Op de 13de oktober werd het *recess* voor de Roomse afgevaardigden gelezen, en ten zelfde dage kwam er ook een soort van verbond tussen deze tot stand.

Verklaring van de rijkssteden.

De confessie was slechts door twee steden getekend geworden, alhoewel nog andere steden er haar goedkeuring aan gegeven hadden. Men hoopte dat die weinige steden, uit gevoel harer onmacht tegenover de keizer en zijn bondgenoten, zich nu wel zouden losmaken van de zaak van de Protestanten. Hoe geheel onverwacht moest het dan niet voorkomen, dat niet minder dan zestien rijkssteden, waaronder de voornaamste van Duitsland, op de 17de oktober de verklaring aflegden, dat er niet aan kon gedacht worden om enige hulp tegen de Turken te verlenen, alvorens in Duitsland zelf de algemene vrede op hechte gronden verzekerd was

Verbond van de Protestanten.

Maar er was nog iets anders voorgevallen, dat de schaal nog meer in het nadeel van de keizer en zijne plannen deed overhellen. De Protestanten namelijk waren onderling tot eenheid gekomen, in plaats van zich meer en meer te verdelen, zo als men wellicht gehoopt had. De steden die op de hand van ZWINGLI waren hadden tot de andere Protestanten gezegd: "Wij

zijn een in de hoofdzaken van het geloof; en al is het dat onze godgeleerde enig verschil in opvatting hebben, - met opzicht tot de leer van het Avondmaal, - dat onderscheid is, een enigszins gewijzigde beschouwing van dezelfde zaak, en dat is alles. Wij mogen daarom gerust zeggen, dat wij ook op dat punt *een* zijn. Als belijders van dezelfde Heere en leden van dezelfde Christelijke Kerk bieden wij u dan de broederhand, en die zult gij niet weigeren."

De Saksers aarzelde geen ogenblik. Een nieuw bewijs derhalve, dat niets zozeer geschikt is, om tussen belijders van de Heere een broederlijke en warme aaneensluiting te bevorderen, en hen daarbij de kleine verschillen die onder hen in denkwijze of opvatting mogen bestaan geheel te doen vergeten, dan wanneer een gemeenschappelijke vijand zich gereed maakt om hun het dierbaarste wat zij bezitten, hun geestelijke vrijheid, te benemen. "Hoe nauwer wij ons nu verenigen," zeiden zij, "hoe meer wij elkaar zullen kunnen helpen en troosten, en hoe minder de vijand het wagen zal geweld tegen ons te gebruiken."

Te vergeefs had dus KAREL gepoogd de Protestanten verdeeld te houden. Te vergeefs waren daartoe velerlei middelen beproefd; onder anderen het verdichtsel, dat de Zwinglianen een gewijde ouwel aan een muur gehecht en daarop met kogels geschoten zouden hebben. Het een zowel als het andere had wellicht alleen gestrekt, om de Evangelischen het gevaarlijke van alle tweedracht, bijzonder in hun omstandigheden, te doen inzien.

Dadelijk gevolg daarvan.

Deze vereniging van de Protestanten had al dadelijk die invloed, dat men aan de kant van Rome opnieuw aan schikkingen begon te denken. "De Protestanten zeggen dat zij de algemene vrede willen," zeiden zij; "welnu, laten wij beproeven of wij elkaar daarin niet verstaan kunnen."

Maar hiervan kwam niets, omdat de Protestanten met geen vredesartikelen genoeg wilden nemen, waarbij de keizer zelf zich voorbedachtelijk de handen geheel ruim gehouden had. "Een keizer heeft het recht aan zijn onderdanen de vrede voor te schrijven, maar het komt niet te pas, dat hij omtrent zichzelf bepalingen van die aard zou maken," was KAREL's hooghartig antwoord op dit punt.

De paus en de keizer.

Er moest dan, daar alle onderhandelingen op niets uitkwamen, tot de wapenen de toevlucht genomen worden, en daarmee scheen Het de keizer nu ook geheel ernst te zijn. Immers hij schreef op de 25ste oktober aan de kardinalen te Rome: "Wij verzekeren u dat wij met alle gestrengheid zullen te werk gaan, en dat wij ons zelf naar ziel en lichaam verbonden rekenen, om dat gewichtige werk met krachtige hand uit te voeren." Die brief kon nog niet lang ontvangen zijn, toen ook KAREL's *major - domo*, PEDRO DE LA CUEVA, in Rome aankwam, als overbrenger van een boodschap aan de paus. "De tijd is te ver verstreken dan dat het raadzaam zou zijn om nu dadelijk tegen de Lutheranen te velde te trekken," dus luidde die boodschap; "maar alles kan en behoort inmiddels daartoe voorbereid te worden. Niets zal zijne majesteit aangenamer zijn, dan deze zaak geheel naar uw wens ten einde te brengen." Zo waren dan nu CLEMENS en de keizer zo nauw verenigd als ooit. Rooms en Protestanten scheen zich thans tot de worsteling gereed te maken, en wederzijds alle krachten te verzamelen.

In de avond van de 11de november werd het *recess* zoals het nu voorgoed was opgemaakt, en op de 13de oktober reeds aan de Roomse afgevaardigden was kennelijk gemaakt, aan de ***Protestantse afgevaardigden*** voorgelezen. Zij verwierpen het echter, en betekenden dat de volgende dag. Hun verwerping was dáárop gegrond, dat zij de keizer de macht niet konden toekennen om in geloofs- en gewetenszaken te gebieden. De afgevaardigden van Hessen en van Saksen vertrokken onmiddellijk daarop.

Op de 19de november had de laatste plechtige lezing van het *recess* plaats, in tegenwoordigheid van de keizer en van al de nog in Augsburg teruggebleven vorsten en afgevaardigden. Het ontwerp dat vroeger aan de Protestanten was meegedeeld geworden, was veel gematigder gesteld geweest; maar men had sinds door veranderingen en bijvoegingen het stuk niet verbeterd. Om een staaltje te geven van de kiese toon waarin het geheel vervat was diene, dat er onderandere in voorkwam, *dat het ontkennen van de vrije wil een stelling was die niet aan mensen maar aan redeloze beesten voegde.* -

"Wij bidden uw majesteit," dus sprak keurvorst JOACHIM de keizer aan, na de afloop der lezing, "Duitsland toch niet te verlaten, voor dat de eenheid des geloofs onder ons hersteld zal zijn."

De keizer gaf hierop ten antwoord, dat zijn tegenwoordigheid in de Nederlanden vereist werd, maar dat hij zich niet verder dan tot daar van Duitsland dacht te verwijderen.

Sluiting van de rijksdag.

Het was nu omstreeks zeven ure in de avond; en de vergadering werd alleen verlicht door enige weinige toortsen, die hier en daar in de zaal geplaatst waren en een flauwe schijn van zich gaven. Men scheidde dus genoegzaam in het donker van elkaar; en de rijksdag die met zoveel ophef was aangekondigd en onder zo grote verwachtingen was geopend geworden, eindigde als ware het een verboden vergadering geweest, daar de aanwezigen als wegslopen.

De 22ste november werd het *recess* publiek gemaakt, en twee dagen later begaf KAREL zich naar Keulen. Hij, die zeggen kon dat de zon over zijn gebied niet onderging, had het moeten ondervinden dat zo weinige mannen, die alleen in hun geloof hun sterkte hadden, hem gehoorzaamheid geweigerd hadden. Zijn verlaten van Augsburg was daarom geheel anders dan zijn intrede in die stad. Hij kwam als iemand die zeker was van hier een nieuwe lauwer aan zijn zegekroon te zullen hechten, en hij ging nu heen, teleurgesteld, verdrietig en met spijt in het hart. De wereld had een nieuw bewijs gezien van de waarheid, dat de machtigste monarch van de aarde nog minder dan niets geacht wordt bij God, en dat er geen menselijke raadslagen bestaan kunnen, die in zouden lopen tegen de wil van Hem die al Zijn welbehagen doet.

Toebereidselen voor de oorlog.

's Keizers ministers intussen en zijn legerhoofden, waren vol ijver om de paus te believen. Gedurende drie jaren moesten de Duitse Staten een legermacht leveren en onderhouden van 40000 man voetvolk en 8000 man ruitery, terwijl zij buitendien een aanzienlijke som geld te betalen hadden. De graaf van Nassau en andere edellieden wierven overigens veel volk aan in de Rijnstroken. In het Schwarzwald werden almede zes compagnieën bijeengebracht. Koning FERDINAND liet een opwekking uitgaan aan al de edelen uit Tirol en Wurtemberg, om zich ten strijd gereed te maken. JOACHIM van Talheim verzamelde de Spaanse troepen in de Nederlanden en gaf hun de bevelen om naar de Rijn op te trekken. PETER SCHER vroeg de hertog van Lotharingen om zijne bijstand. Een ander bracht de Spaanse benden van Italië in beweging en op mars naar de Alpen. Er was grond om te verwachten dat de Duitsers, ook de Catholieken onder hen, LUTHER niet zouden afvallen wanneer het tot een oorlog kwam, en daarom werden er zo veel vreemde soldaten verzameld als maar mogelijk was. In Augsburg werd inmiddels van niets dan van de ophanden oorlog gesproken.

Aanval op Genève.

Het gerucht verspreidde zich op zekere dag in de stad, dat Genève zou aangetast zijn. "Dat is reeds het begin" zei men. Genève, een vrije stad, als het ware op de grenzen liggende van Duitsland en Italië, was op dat ogenblik met haar bisschop in onenigheden gewikkeld, en werd onder de Protestantse steden gerekend, zonder dat dit nog werkelijk het geval was.

Het bleek bij onderzoek, dat er werkelijk enige soldaten van de hertog van Savoye een inval in de voorsteden van Genève gedaan en daar geplunderd hadden, terwijl zij bedreigd hadden, dat zij zich ook van de stad dachten meester te maken, en alles te vuur en te zwaard zouden verwoesten. Het nieuws was door een renbode van Straatsburg naar Augsburg overgebracht, en terwijl het dadelijk in aller monden was, werden de gemoederen er door vervuld met vrees. Keizer KAREL riep uit toen hij het vernam: "De hertog van Savoyen heeft zich te veel gehaast!" Genève was, naar het scheen, bestemd om het *point d'appui* te worden voor de verenigde legermacht. Daarheen toch moesten MARGARETHA, de landvoogdes van de Nederlanden, de paus, de hertogen van Lotharingen en van Gelder, en ook de koning van Frankrijk, zo men zei, hun troepen zenden. Zo zouden zich dan de vreselijke lawine dáár tezamen pakken, om eerst geheel Zwitserland verwoestend te doorlopen en vervolgens geheel Duitsland tot een puinhoop te maken, en daaronder de Hervorming en met haar alle reine evangeliekennis te begraven.

Deze *coup de main* op de stad waar zes jaren later CALVIJN de standaard van Augsburg en van Nazareth planten zou, mislukt zijnde, zo had deze tot niets anders gestrekt, dan om het geloofsvertrouwen en de moed van de evangelische belijders te versterken.

Luther.

Terwijl keizer KAREL, omstuwde van een talrijke stoet van vorsten en groten, doch met het gevoel van iemand die een gewisse nederlaag geleden heeft, langzaam de oevers van de Rijn begon te naderen, was de terugkeer van de evangelische Christenen een ware zegetocht. LUTHER was het die der Wereld de te Augsburg behaalde triomf aankondigde. Hij, de heraut des geloofs en van de waarheid, sprak als volgt: "Al hadden onze vijanden niet alleen te rekenen op de sterke arm van de machtige keizer KAREL, de beschermer des Roomse Rijks, maar ook op de medehulp van de gevreesde Turkse sultan en van MAHOMET zijn' profeet, dan zouden zij nog niet in staat zijn om mij vrees aan te jagen. Ik integendeel, die sterk ben in God, zal, zonder enige medehulp, in staat zijn om hen te doen beven. Zij zullen wijken - zij zullen vallen!... maar ik zal kunnen staande blijven. Mijn leven zal voor hen een marteling zijn, en mijn dood hun hel!... God zal hun ogen verblinden en hun harten verharden. Hij drijft hen heen naar de rode zee; en gelijk FARAO met al zijn paarden, zijn wagens en zijne ruiters zijn lot niet ontkomen kon, zo zal het ook zijn met hen. Dat zij dan voortrollen ten verderve! Zij hebben het zo gewild. Wat ons aangaat: de Heere zal met ons zijn."

Aanmerkingen. Het Protestantisme is gevestigd.

De rijksdag van Augsburg derhalve, die naar men dacht, de Hervorming de doodsteek zou toebrengen, bevestigde haar integendeel, tegen alle verwachting aan, en verleende haar een tevoren niet gekende vastheid en sterkte. Men beschouwt gewoonlijk het jaar 1555 waarin de vrede van Augsburg tot stand kwam, als het tijdpunt van waar de Hervorming moet gerekend worden voor goed gevestigd te zijn geworden; en wanneer men daardoor de wettige erkenning van het Protestantisme verstaat, was dit ook het geval.

Maar de herfst van 1530 was niet te min voor de Evangelische Christenheid reeds beslissend. In 1555 werd de overwinning verkregen door de scherpte van het zwaard en door staatkunde, maar in 1530 zegevierde men door het geloof en door de kracht van Gods Woord: en een overwinning door zulke middelen is, dunkt ons, verreweg de beste en meest afdoende.

De geschiedenis van de Hervorming in Duitsland, dat is die van de Evangelische wedergeboorte, die de Christelijke Kerk in de 16de eeuw onderging, achten wij zo goed als ten einde gebracht op het tijdstip dat wij nu bereikt hebben. Wat nu verder voorviel behoort meer tot de historie van het Protestantisme, en is als zodanig blotelijk te beschouwen als de

voortzetting door diplomatie en dergelijke min geestelijke middelen, van de merkwaardige omwenteling, die door Evangelisch geloof alleen was teweeggebracht geworden.

Onverschillig wat en hoe die voortzetting, die eindontwikkeling moge geweest zijn: de Hervorming zelf was in Duitsland nu volbracht; de geest van de eerste Christeneeuwen was wedergekeerd en had zich te diep in de harten gevestigd, dan dat er vrees behoefde te zijn voor een nieuwe achteruitgang in Christelijk licht en leven. Wel zouden er nog meerdere conferenties en discussies plaats hebben; wel zou de wereld nog verder getuige zijn van verbonden voor en tegen de waarheid; wel moesten er nog stromen bloed vloeien, en zou de een christenbelijder de anderen op het slagveld het moordend staal in de borst stoten, ... maar toch, de Hervorming zelf was van nu aan niet meer te keren.

De zaak des geloofs was gewonnen door het geloof. De boom onder wiens lommer ganse geslachten rust en vrede zouden vinden, was niet alleen in weerwil van allen tegenstand geplant geworden, maar had zijn wortels reeds zo diep in de grond geslagen, dat geen storm hem meer kon schaden.